

OPERA
ACADEMIAE PAEDAGOGICAE
LIBERECENSIS

SERIES BOHEMISTICA

Technická univerzita v Liberci
OPERA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE LIBERECENSIS
SERIES BOHEMISTICA

EUROLITTERARIA
&
EUROLINGUA
2005

Liberec, 2005

Obsah

Úvodem	9
Slovanské mikroliteratury jako součást národních literatur . . . . . <i>Ivan Dorovský</i>	11
Literatura – společenská majorita, či minorita? . . . . . <i>Lubomír Machala</i>	18
Poznámky k implicitním subjektům literární komunikace . . . . . <i>Zdeněk Šanda</i>	22
Literatura a jazyk Židů v Českých zemích. . . . . <i>Jiřina Šedinová</i>	28
Krásná literatura v regionálním německém tisku severních Čech na přelomu 19. a 20. století. . . . . <i>Josef Peřina</i>	36
Cizojazyčné prvky v uměleckých prózách K. M. Čapka Choda . . . . . <i>Josef Jodas</i>	45
Rukopisná skladba z poloviny 18. století jako příklad česko-latinského makaronismu . . . . . <i>Tomáš Matějec</i>	53
Člověk s postižením v prózách J. Nerudy a K. Světlé. . . . . <i>Věra Jarolímková</i>	58
Europa–Bilder: Zum Verhältnis von Kunstbetrachtung und kultureller Identität in Friedrich Schlegels „Reise nach Frankreich“ . . . . . <i>Gregor Schröer</i>	62
Ke struktuře Schillerova Valdštejna . . . . . <i>Pavel Novotný</i>	69
Die Fürstin Mechtilde Lichnowsky und Karl Kraus . . . . . <i>Iveta Rucková</i>	74
Obraz Čechů v německé literatuře. . . . . <i>Jan Budňák</i>	80
Regionální a dětská knížka s otazníky. . . . . <i>Eva Koudelková</i>	87
Romové ve španělské literatuře . . . . . <i>Athena Alchazidu</i>	94
Proměny identity v současné romské próze . . . . . <i>Alena Scheinostová</i>	99

Editor: Prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc.
Redakce: členové KČL TU v Liberci

© Technická Univerzita v Liberci, 2005
© KČL, 2005

ISBN 80-7372-040-X

Zpráva o sámské literatuře a jejích specifikách	106	Sudetenland (zmizelé Sudety v poezii Radka Fridricha).	229
<i>Michal Kovář</i>		<i>Ivo Harák</i>	
Švédové a švédská literatura ve Finsku	112	Volkstümlichkeit in der schlesischen Literatur in Nordmähren	233
<i>Jan Dlask</i>		<i>Ivan Stupek</i>	
Perifernost v Rakúsovej Piesni o studničnej vode	120	Niekoľko glos k majoritným a minoritným spoločnostvám	243
<i>Jana Pátková</i>		<i>Slavomír Ondrejovič</i>	
František Khol – muž mnoha aktivit	128	Slovenská prítomnosť v súčasnej českej (jazykovej) situácii	250
<i>Eva Štědroňová</i>		<i>Mira Nábělková</i>	
Marginální literatura v českém filmu	135	Slovakismy v současné češtině	261
<i>Zdena Škapová</i>		<i>Květoslava Musilová</i>	
Opomíjený básník Josef Frič	145	Tož včil neco vo tém nereálnym projekte tej spisovně moravštiny	267
<i>Jiří Chocholoušek</i>		<i>Oldřich Uličný</i>	
Hubert Nerad	152	Kompozitní komponenty internacionálního charakteru v současné české slovní zásobě a jejich domácí ekvivalenty	273
<i>Štěpánka Kolářová</i>		<i>Patrik Mitter</i>	
Známa i neznáma Elisabeth Reichart	158	Univerbizácia v športovej lexike slovenčiny	285
<i>Zlata Hokrová</i>		<i>Sylwia Doktor</i>	
Richard Schaukal – jiný Rakušan	162	Začleňování cizích osobních jmen do českého antroponymického systému.	290
<i>Libor Marek</i>		<i>Jiří Zeman</i>	
In between the Sexes	170	Frazeologismy a jejich translace	297
<i>Kateřina Nogolová</i>		<i>Milan Hrdlička</i>	
Bliženci V Krvi	177	Anglicismy v chatové komunikaci mládeže aneb Hodte nějakou link na dobrou house	305
<i>Igor Fic</i>		<i>Miloš Mlčoch</i>	
Eros vulgaris aneb cizojazyčné objížďky oněch věcí.	185	Angličtina v německé reklamě	312
<i>Jan Jícha</i>		<i>Kateřina Spieß-Velčovská</i>	
K pohádkovým a fantazijním motivům v příběhové próze a románech pro děti a mládež v německy psané literatuře 20. století (v porovnání s českou literaturou)	192	Die Sprache der deutschen Jugendszene	316
<i>Tamara Bučková</i>		<i>Emilia Wojtczak</i>	
Ze soudobého německého folkloru o Čechách	200	Stereotyp obcego a komunikacja międzykulturowa	326
<i>Ctirad Kučera</i>		<i>Franciszka Witkowska-Lewicka</i>	
Němečtí moravští dramatici 19. století	204	Jak vidí oni nás, jak vidíme my je	333
<i>Silvie Jašková</i>		<i>Jiří Vacek</i>	
Němečtí židovští spisovatelé z Moravy	210	Lexikum jako prostředek charakterizace prostředí v próze Petry Hůlové Paměť mojí babičce	341
<i>Petra Knápková</i>		<i>Jindřiška Svobodová</i>	
Nad tvorbou Hannse Cibulky a Rudolfa Mayera-Freiwaldaua, německých rodáků z oblasti Jeseníků.	218		
<i>Libor Martinek</i>			

Využití možností jazyka v současné české próze (Nad prózami moravského autora Jana Vranka)	348
Soňa Schneiderová	
Využití přímé metody při výuce gramatického systému češtiny jako cizího jazyka	353
Svatava Škodová	
K otázkám výuky češtiny jako cizího jazyka (ČCJ) pro vietnamské studenty.	360
Barbora Štindlová	
Problém španělských místních jmen z hlediska výuky	365
Hana Hrubá	
Kontrastive Analyse und Interferenz im studienbegleitenden Fremdsprachenunterricht	370
Milada Odstrčilová	
Kontrastivní analýza brizantních slov politického diskurzu. Na příkladu češtiny a němčiny na konci 19. století.	375
Adéla Syrovátková	
Jazyková situace korejské menšiny v České republice	383
Mi-Young Park	
Resumé	386

Úvodem

V září 2005 se uskutečnil druhý ročník liberecké konference Eurolitteraria & Eurolingua, tentokrát věnované tématu majority a minority v literatuře a jazyce. Konference chtěla ukázat styčné body evropských literatur v minulosti i současnosti s důrazem na multinationálnost literatur, kultur i jazyků na území České republiky v současnosti i v její historii.

Konference Eurolitteraria & Eurolingua jsou koncipovány jako mezioborové, bohemistické příspěvky však pravidelně převládají; na této konferenci pak měly literárněvědné studie převahu nad jazykovědnými. Články, které byly pro tento sborník vybrány, je možné rozdělit do několika oddílů.

Metodologickým a překladovým otázkám literárních minoritních témat jsou věnovány tři příspěvky. L. Machala konstatuje minoritní i „majoritní“ (obecně kulturní) charakter krásné literatury v současné společnosti, Z. Šanda se věnuje okrajovým problémům současné naratologie a I. Dorovský podává typologii současných „malých“ slovanských literatur.

Další studie jsou kazuistické a týkají se jednak individuálních i kolektivních osudů. (příspěvky V. Jarolímkové, J. Pátkové, K. Nogolové, J. Fice, J. Chocholouška a E. Štědronové), jednak se vztahují k literatuře národnostních menšin. Sem patří především zásadní, informačně nasycený článek J. Šedinové o židovské literatuře v českých zemích a dále články o romské problematice v české a španělské literatuře (A. Scheinostová, A. Alchazidu), příspěvky o skandinávských menšinových literaturách (Sámo-ové u M. Kováře a Švédové ve Finsku J. Dlaska), o marginální literatuře ve filmu (Z. Škapová) a o folklorní tvorbě pro děti (E. Koudelková).

Nejvýznamnější menšinová literatura českých zemí před r. 1945 je ve sborníku představena třinácti příspěvky. Jsou tu zastoupeny popisy německé regionální literatury (J. Peřina a I. Harák o severních Čechách, S. Jašková a P. Knápková o Moravě) i úvahy o individuálních literárních osudech (Z. Hokrová, L. Marek, Š. Kolářová, I. Rucková). Rozborům literárních děl se věnuje G. Schröer a P. Novotný; z hlediska etnolingvistického sem zčásti patří i obraz Čecha v německé literatuře i v obecném povědomí (J. Vacek, J. Budňák, C. Kučera).

Přechod od části literárněvědné k lingvistické představuje pět příspěvků. K translatologii se hlásí teoretický příspěvek M. Hrdličky a stať o cizojazyčně vyjadřovaném tabu v české beletrii (J. Jícha). Jazykové prostředky v dílech K. M. Čapka Choda, P. Hůlové a moravského Jana Vranka zkoumají J. Jodas, J. Svobodová a S. Schneiderová, česko-latinskou makarónskou skladbou z 18. stol. se zabývá T. Matějec.

V části lingvistické se značně pozornosti těší sociolingvistická situace slovenská (S. Ondrejovič, M. Nábělková, K. Musilová) a také moravská (O. Uličný) a obohacování současné češtiny periferními prostředky (slovotvorba u P. Mittera, antroponyma

J. Zemana a anglicismy na internetu v článku M. Mlčocha). Z polské sociolingvistické problematiky zaujme chápání jinakosti (F. Witkowska-Lewicka) a dále polské chápání slovenské slovo tvorby (S. Doktor), z německé a germanistické strany jsou to anglicismy v reklamě, politický diskurs a jazyk mládeže (K. Spiess-Velčovská, A. Syrovátková, E. Wojtczak). Didaktické příspěvky se hlásí ke germanistice (M. Odstrčilová), hispanistice (H. Hrubá) a výuce češtiny jako cizího jazyka (S. Škodová, B. Štindlová).

Je tedy možné říci, že konference Euroletteraria & Eurolingua, jejíž výhodou je zmíněná interdisciplinarita, si našla své stálé místo v bohatém provozu bohemistických akcí. Konference se vedle renomovaných odborníků účastní i vědečtí adepti z ČR i ze zahraničí, kteří zde nacházejí možnost diskutovat o výsledcích své práce a své názory korigovat. Doufáme, že se nám touto konferencí a řadou vydávaných sborníků podařilo založit novou tradici vědecké činnosti na Technické univerzitě v Liberci.

Oldřich Uličný

Slovanské mikroliteratury jako součást národních literatur

Ivan Dorovský

Protože budu hovořit o některých teoretických a metodologických otázkách studia slovanských literatur, položme si nejdříve společně otázku, kolik je v současné době slovanských spisovných jazyků a kolik slovanských národních literatur, a zkusme si odpovědět. Jistě, učili jsme se přece, že je jich dvanáct. Jenže dnes je o několik slovanských jazyků a literatur více. Jestliže jsme se mezi dvěma světovými válkami mohli v tehdejší Jugoslávii domluvit dvěma slovanskými jazyky – slovinsky nebo srbocharvátsky, pak po druhé světové válce k nim přibyla také makedonština.

V posledním desetiletí minulého století pak po tragické občanské válce a po rozpadu jugoslávské federace a jugoslávského poválečného meziliterárního a obecně kulturního společenství vznikla samostatná charvátština, srbština, bosensština a černohorština. A po rozpadu bipolárního světa také spisovná rusínština a kašubština. Takže máme dnes čtyři východoslovanské, pět západoslovanských a sedm jihoslovanských jazyků. Podle dotazníku k databázi *Kdo je kdo v české slavistice*, který připravuje Slovanská knihovna v Praze, však o jednu (kašubskou) slovanskou literaturu méně.

V minulosti existovaly ještě dva vážné pokusy o vytvoření slovanských spisovných jazyků. V 19. i ve 20. století někteří slovinští lingvisté, intelektuálové a politici usilovali o vytvoření benátsko-slovinské spisovné varianty spisovného jazyka. Tento experiment považují na rozdíl od tartuského lingvisty Alexandra Dmitrijeviče Duličenka za dokončený.¹ Duličenkova kniha *Slavjanskije literaturnyje mikrojazyki* (1981), kterou (jak mi nedávno psal) hodlá doplnit o nové informace, právem vyvolala četné diskuse. V lecčems je totiž terminologicky nepřesná, neúplná a dnes už nesporně zastaralá. Pod pojmem mikrojazyk chápe Duličenko to, co jiní lingvisté označují jako regionální podoby národních jazyků.

Na základě kostursko-lerinských nářečí vznikl koncem 40. a počátkem 50. let 20. století v Egejské Makedonii tzv. egejsko-makedonský spisovný jazyk, který Duličenko zařadil mezi slovanské mikrojazyky, o nichž budu hovořit v dalším výkladu. Po několikaletém používání byla egejská makedonština kodifikována tím, že v roce 1953 byla vydána její první mluvnice. Na rozdíl od Duličenka jsem byl přímým svědkem procesu vzniku tzv. egejské spisovné makedonštiny a podle citované mluvnice jsem se dokonce učil. Podotýkám, že *Gramatika po makedonski ezik* (sic!) byla sestavena na základě bulharské a ruské gramatiky.²

Předpokládám, že dnes jsou málo známé nebo nejsou známé vůbec důvody vzniku egejské spisovné makedonštiny. Byla vytvořena pro makedonské národnostní menšiny v Řecku a pro několik desítek tisíc makedonských dětí, které po prohrané občanské válce v Řecku v roce 1949 spolu s desítkami tisíc řeckých dětí našly svůj druhý domov v tehdejších lidově demokratických zemích a v Sovětském svazu. Kvůli přerušení politických, hospodářských a kulturních styků s Jugoslávií po známé rezoluci Informbyra z června 1948 nemohla být pro uprchlíky přijata již v roce 1945 v Makedonské lidové republice kodifikovaná spisovná makedonština.

Tzv. egejská spisovná makedonština, označovaná autory jako *první makedonská gramatika pro Slavomakedonce z Egeje*, představuje foneticko-morfologickou směsici místních lerinsko-kosturských nářečí, bulharštiny a ruštiny. Byly v ní vydávány učebnice, umělecká a politická literatura, noviny a časopisy, překlady uměleckých a odborných děl, v tomto jazyce bylo rovněž rozhlasové vysílání. Dnes se nám možná bude zdát poněkud naivní tvrzení sestavovatelů, že *Make-donci z Egejské Makedonie mají kromě místních nářečí také společný jazyk, který se nyní vytváří jako jazyk spisovný a má za základ lerinsko-kosturské nářečí*.

V posledních desetiletích se opět znovu objevila otázka, **co to je národní literatura**. Pojem národní literatura v dosavadním tradičním evropocentrickém chápání neznají nejen např. v literaturách indického celku, nýbrž ani v Belgii nebo ve Švýcarsku. Při určení, která umělecká díla patří do té které národní literatury, vycházím z textu, tj. z jazyka textu, z jazyka, který byl v tom kterém historickém období a v tom kterém státě či soustátí stanoven jako úřední jazyk. Text, tj. jazyk textu, tvoří vlastní podstatu literárního procesu, ať už jej zkoumáme z hlediska diachronního nebo synchronního. Jedině na základě textu můžeme získat objektivní obraz o vzájemných vztazích v rámci národního nebo meziliterárního procesu. Princip vycházející z funkce textu je podle mého názoru jedním z modelů teoretického promyšlení a osvětlení všech neuralgických bodů, které dnes existují nebo se mohou projevit v každém národním literárněhistorickém procesu. Proto zařazujeme četná díla, jež jsou napsána jiným než národním jazykem, do příslušné národní literatury. Souhlasím s Pavlem Vašákem, že *jazyk a národní (státní) příslušnost není dostatečným argumentem pro příslušnost k národní literatuře: a to ani ve smyslu pozitivním, ani negativním*.³

Jestliže kromě spisovných (standardních) jazyků existují četné regionální jazyky, regiolekty, regionální nářečí nebo regionální podoby národních jazyků, pak do národní literatury zahrnuji nejen vše, co bylo napsáno (národním) spisovným jazykem, nýbrž také různými regiolekty. V minulém i v našem století nemůžeme mluvit ani o čisté rase, ani o čistém národním společenství, ani o čistém národním jazyce, čisté národní kultuře nebo dokonce o čistém náboženství. Také proto **hraje jazyk textu (díla) primární úlohu v komunikaci se čtenářem (recipientem)**,

jemuž je určen. S užitím jazyka bezprostředně souvisí dvojdomost (mnohodomost) tvůrce.

Již před více než dvaceti lety se objevila stať ruské lingvistky M. A. Borodinové, v níž pojednala o *dialektech a regionálních jazycích*.⁴ Pod pojmem regionální jazyk rozumí autorka např. francouzštinu v Belgii, Švýcarsku a v Kanadě. Rozeznává dvě podoby, které existují mezi spisovným jazykem a jeho nářečím: 1. jsou to tvary, které jsou vlastní jazyku, jímž se mluví uvnitř hranic daného státu, a 2. tvary jazyka, kterým se mluví mimo jeho hranice.

Ve svém příspěvku se nebudu zabývat regionálními podobami neboli regiolekty v románské jazykové skupině. Zmíním se pouze o regionálních variantách v slovanském jazykovém světě, abych pak mohl přistoupit k výkladu o slovanských mikroliteraturách. Před více než čtyřmi desítkami let vystoupil známý jazykovědec Nikita Iljič Tolstoj se zajímavým tvrzením, že existoval staroslověnský spisovný jazyk, který se lišil od starobulharštiny. Tím popřel tvrzení bulharských paleoslovenistů, že staroslověnština je totožná se starobulharštinou.

A. D. Duličenko provedl v citované knize klasifikaci slovanských mikrojazyků, s níž nemohu bez výhrad souhlasit. A. D. Duličenko napočítal celkem dvanáct slovanských mikrojazyků. Z nich jím uváděný lužickosrbský (dolní i horní), rusínský a kašubský mikrojazyk již jsou slovanskou jazykovědou uznány jako samostatné slovanské spisovné jazyky. Některé jiné mikrojazyky zase naopak Duličenko klasifikuje a zařazuje nesprávně nebo je neuvádí, např. hanácký mikrojazyk. Dále dolnolužická varianta, kterou se mluví kolem Chotěbuze, už postupně vymírá, neboť se v ní rapidně snížil počet uživatelů a již téměř nevznikají žádná nová literární díla. V horní lužičtině, kterou mluví dnes podle odhadu asi 25-40 tisíc obyvatel, naopak umělecká díla vznikají, v Budyšině vycházejí časopisy a Lužičané usilují o zachování škol a vystupují proti diskriminaci jejich jazyka. Lužičtí Srbové patří ovšem podle našeho obrozenského pojetí nejen k nejmenším slovanským národům, nýbrž bohužel dnes také k vymírajícím slovanským národním společenstvím.

V souladu s mezinárodním desetiletím tzv. prvotních národů světa (1994-2004) se před osmi lety objevil sborník statí⁵ *Malyje jazyki Evrazii: sociolingvističeskij aspekt* (Moskva 1997, 207 stran), který ze sociolingvistického hlediska zkoumá v 17 statích problematiku více než 30 jazyků tzv. málo početných národů Evropy a Asie. Pod pojmem malé jazyky (mikrojazyky) přitom někteří jazykovědci rozumějí jazyky nepočtených prvotních národů, za něž považují národní společenství v počtu do 50 000 příslušníků, jiní (zejména západoevropští) odborníci mluví o menšinových (oblastních), neoficiálních jazycích, bez ohledu na počet jejich uživatelů.

Rozdělil jsem slovanské mikrojazyky, a analogicky také mikroliteratury na **tři základní skupiny**. Do první skupiny řadím ty **mikroliteratury**, které vznikají jak

ve spisovném jazyce, tak také v nářečích **uvnitř národního společenství**. Tento typ nebo model národní literatury jsem nazval charvátský. Do druhé skupiny patří podle mého soudu tzv. slovinský model. Podle něho do slovinské národní literatury patří literární tvorba, která vzniká jak na dnešním vlastním slovinském území, tj. ve Slovinské republice, tak také literární tvorba, která vzniká ve spisovné slovinštině především v Korutanech, v Terstu a v Nové Gorici. Kromě toho existují mimo charvátské a slovinské jazykové území mikrojazyky a mikroliteratury, o nichž se ještě zmíním. Nejprve uvedu ty mikrojazyky, v nichž v minulosti vznikala nebo ještě v současnosti vznikají literární díla, poté se pokusím charakterizovat tzv. charvátský a slovinský model literárního vývoje.

Zvláštní a zatím neopakovatelnou (nezopakovanou) podobu mikrojazyka představuje laština bilingvního básníka Ondry Lysohorského (1905-1989), kterou A. D. Duličenko mylně označuje jako mikrojazyk. Na základě rodného frýdeckého (hornoostravského) nářečí, doplněného o některé prvky opavských nářečí, o lexikální a syntaktické prvky češtiny a polštiny, Lysohorsky vytvořil si vlastní spisovný jazyk, v němž napsal své verše *Spiwajuco piasć* (1934), *Hłos brudy* (1935), výbor *Wybrane wérše* (1936) a výbor z meziválečné a válečné tvorby *Aj laške řěky plynu do mořa* (1958). Vycházel z mylné teorie o dvoumilionovém lašském národě, k němuž se přihlásil i pseudonymem (vlastním jménem Ervín Goy, též Goy), považoval se za dědice Petra Bezruče. Kulturní sdružení Laško perspektywa, které založil v Ostravě v roce 1936, se vlivem změn na politické mapě Evropy i Slezska o dva roky později rozpadlo, aniž jeho členové stačili vydat plody své aktivity. Tak můžeme považovat lašský mikrojazyk za jazyk, v němž sice mluvilo mnoho stovek tisíc osob na české i polské straně Slezska, umělecky v něm však tvořil pravděpodobně pouze jedinec, ovšem uvnitř jazykově, literárně a obecně kulturně kompaktního prostředí. Jeho básnická tvorba se však v překladech do ruštiny, němčiny a dalších jazyků dostala do světa.

Obdobný je případ výšovického básníka a povídkáře Ondřeje Příkryla (1862-1936), povoláním lékaře, který tvořil v hanáckém nářečí. Ať se k tvorbě v nářečí inspiroval lidovou slovesností, dějinami a etnografií své rodné Hané či zvykoslovnými cykly, vytvořil v hanáckém nářečí již v prvních třech desetiletích 20. století 16 sbírek básní přírodní, milostné lyriky, šest souborů humorových vyprávění, v nichž vystihl hanácký smysl pro humor, rozvahu i staromilství a sobectví, několik odborných a memoárových knih, veršovaných pohádek aj., které se setkaly se značným ohlasem čtenářů i odborné kritiky: básnické sbírky *Hanácky pěsničky* (1900), *Novy hanácky pěsničky* (1901), *Ešče z Hané* (1912), *Chabašči* (1915), *K ževoto!* (1935) aj., knihy povídek *Meze dětima* (1922), *Meze chasó* (1924), *Dule z hroške* (1928), *Stréc detektív a inši říkačke z Hané* (1932) aj. Psali o nich mj. literární kritici Arne Novák a Bedřich Slavík, básník a literární kritik František Serafinský Procházka a mnozí další. V roce 1936 nazval Bedřich

Václavek svou stať Prostějovská literatura. Olomoucký literární historik Jiří Skalička se ve svém pojednání o Petru Bezručovi zmiňuje rovněž o vztahu slezského barda k Ondřeji Příkrylovi.

Literární i odborné dílo Ondřeje Příkryla, ač psáno převážně nebo výlučně v nářečí, navazovalo na český literární vývoj druhé poloviny 19. století. Zaujalo rovněž četné hudební skladatele: Vladimíra Ambrose, Leoše Janáčka, Vítězslavu Kaprálovou, Františka Lýska aj.

Kromě tzv. mikroliteratur, které vznikaly uvnitř národního společenství, máme ještě mikrojazyky, a tudíž i mikroliteratury mimo národní (jazykové) území:

1. Rusínským mikrojazykem mluví mimo kompaktní zakarpatské jazykové území asi 30 tisíc osob především v srbské Bačce, vojvodinském Sremu a charvátské Slavonii. Kulturními středisky jsou Ruský Kerestur a Novi Sad. Zde vycházejí učebnice pro doplňkovou jazykovou výuku, literární časopisy a denní listy, básnické a prozaické knihy. Ze sociolingvistického hlediska jde podle některých lingvistů o nářečí spisovné rusínštiny.

2. Vymírajícím, ne-li již zcela vymřelým mikrojazykem je banátsko-bulharský mikrojazyk. Mluvilo jím a dodnes snad ještě mluví údajně asi 15 tisíc obyvatel v severním Banátu v dnešním jihozápadním Rumunsku a v jižním Banátu v dnešním severovýchodním Srbsku.

3. Východoslovenský mikrojazyk se podle A. D. Duličenka pokoušeli vytvořit v letech 2. světové války na východním Slovensku, ovšem bezúspěšně. Pokud nebyl vytvořen, pak o něm nelze mluvit, stejně tak nelze uvádět mezi mikrojazyky karpatorusínské tzv. ezičijje, kterým se v minulosti mluvilo v Zakarpatí, ovšem dnes se jím údajně mluví, a to ještě v zakonzervované, archaizované podobě, pouze ve státech Pennsylvania, New York a částečně také v Connecticutu a New Jersey.

Přistoupím nyní k **charakteristice charvátského a slovinského modelu** vývoje národní literatury.

Charvátská literatura vznikala ve třech hlavních dialektech – štokavském, čakavském a kajavském, které A. D. Duličenko zcela mylně označuje za mikrojazyky. Podle mého soudu jde o tři variety jednoho jazyka uvnitř území charvátského národního společenství. Čakavské nářečí (podle tázací částice ča = co, obdobně što = co a kaj = co) se užívalo původně v charvátském Přímoří od poloostrova Pelješce až po Istrii a mezi Istrií a řekou Cetinou až po Sávu. Hlavními kulturními středisky jsou Split a Rijeka. Už vyšel třídílný Čakavsko-německý slovník. Třetí díl (1983) obsahuje nářeční texty dalmatsko-ikavské, ekavsko-ikavské, ekavské (i ikavské) v Istrii a zápisy čakavštiny v zahraničí (ze severní Ameriky a z Burgenlandu, o němž ještě bude řeč), dále ukázky z básnické tvorby převážně současných autorů, např. Marina Franičeviče (1911-1990), který psal

jak čakavsky, tak také štokavsky, básníka a překladatele Lorcových veršů Draga Ivaniševiče (1907-1981), básníka a esejisty Šimeho Vučetiće (1909-1987) aj., ukázky nejstarších písemných památek apod.

Kajkavské nářečí se používá severně od čakavského v oblasti Záhřebu, Varaždinu, Bjelovaru, částečně také v Istrii a v Gorském Kotaru. Hlavním kulturním střediskem je Záhřeb. V kajkavském dialektu vyšly již v 16. století mnohé anonymní zpěvníky, které obsahovaly básně a písně náboženské povahy. Koncem 18. století se dokonce kajkavština považovala za **rodný jazyk charvátský**. Politický list Charvátské noviny (Novine Horvatske) s literární přílohou Danica (horvatska, slavonska i dalmatska) byl vydáván v polovině 30. let 19. století představiteli ilyrského hnutí v kajkavském nářečí. Štokavštinou pak byla psána charvátská literatura počínaje instrukcí pro charvátské delegáty na uherském sněmu z roku 1832, jejímž autorem byl hrabě Janko Drašković. V době formování novodobých národů tedy Charvátů hovořili a svá umělecká díla psali ve třech značně odlišných dialektech.

4. Mimo charvátské národní území však vznikala charvátská literatura také ve dvou hlavních mikrojazycích. První je gradištansko-charvátský mikrojazyk, jímž ještě dnes mluví asi 50 tisíc osob v 80 obcích Burgenlandu (charvátsky Gradišće), ve Vídni, v Devínské Nové Vsi, Chorvatském Grobu, Čunovu a v Jarovcích na jih od Bratislavy, dále v Jevišovce (Frielištovu, Frélichově), Novém Přerově (Nova Prerava) a Dobrém Poli u Mikulova na jižní Moravě. Kulturními středisky jsou dnes Eisenstadt (charvátsky Željezno), Vídeň a Devínská Nová Ves. Gradištansko-charvátský mikrojazyk je geneticky spjat s čakavským nářečím. Vzniká v něm umělecká literatura, byly napsány dějiny literatury a kultury burgenlandských Charvátů, byl sestaven gradištanskocharvátsko-charvátský slovník aj.

5. Druhý je molizskocharvátský mikrojazyk, jímž dnes mluví asi 3000 obyvatel již pouze ve třech obcích v oblasti Molise (středisko Mundimitar), v Campobassu ve střední Itálii. Geneticky je spjat se štokavským dialektem ikavského typu.

Model slovinského literárního vývoje je poněkud odlišný od modelu charvátského. Slovinská literatura nevznikala v dialektech, nýbrž ve spisovné nebo hovorové slovinštině. Nikoli však na dnešním slovinském území, nýbrž na územích, která v průběhu historického vývoje byla osídlena mj. také slovinským obyvatelstvem. Proto do dějin slovinské literatury patří literární tvorba, která vznikla a dodnes vzniká v Korutanech, ve Štýrsku, v Terstu a v Nové Gorici. Všude tam vznikají jedinečná umělecká díla, která výrazně ovlivňují slovinský literární proces jako celek.

6. Obdobně jako Charvátů, také Slovinci mají dva mikrojazzyky, které se historicky ocitly mimo slovinské území. První z nich je prekomursko-slovinský mi-

krojazyk, jímž se mluví v severovýchodním Slovinsku a v sousedních okresech v dnešním Maďarsku a Štýrsku. Je nesporné, že se vlivem působení masových komunikačních prostředků stále více stírá rozdíl mezi ním a spisovnou slovinštinou a že již v současné době téměř nevzniká v tomto mikrojazzyku žádná literární tvorba.

7. Poněkud odlišnější je situace rezjanského mikrojazzyka. Rezjané (Resiané, Resjané) jsou Slované žijící na goricko-gradištské hranici v horní části údolí potoka Učja (italsky Uccia), přítoku Soči v provincii Udine (Videm). Ottův slovník naučný uvádí, že je asi 4000 Rezjanů, A. D. Duličenko píše, že jich tam dnes žije asi 3000. Jejich nejznámější literární památkou je Rezjanský katechismus. Největší zásluhy o poznání Rezjanů má polský jazykovědec Baudouin de Courtenay a také náš básník a zakladatel Slovanského přehledu Adolf Černý, který s Baudouinem de Courtenay udržoval styky již od roku 1889.

Když koncem 19. století navštívil severoitalské Slované, bylo tam celkem pět škol. Rozsáhlou reportáž *V údolí Resie*, kterou otiskl ve Slovanském přehledu, doprovodil A. Černý obrázky a texty rezjijských lidových písní. Potěšilo ho, že se u těchto *zapomenutých a ze světa ztracených Slovanů setkal se silně vyvinutým slovanským národním vědomím*.

Se silným slovenským, respektive českým národním povědomím se setkáváme ovšem dnes také u tzv. dolnozemských Slováků v srbské Vojvodině a u tzv. daruvarských Čechů v Charvátsku. Tato problematika má poněkud jinou povahu, zaslouží si však samostatnou stať.

Z našeho výkladu snad vyplynula odpověď na otázku, kterou jsme si položili na začátku: že kromě šestnácti (a nikoli patnácti, jak uvádí dotazník Slovanské knihovny) slovanských národních literatur máme také téměř desítku slovanských mikroliteratur, které tvoří jejich nedílnou součást.

Poznámky

¹ Duličenko, A. D.: *Slavjanskije literaturnyje mikrojazzyki*. Tallin 1981.

² Andrejčin, L. – Kostov, N. – Nikolova, A.: *Balgarska gramatika*. Sofija 1947. Matijčenko, A. S.: *Grammatika ruskogo jazyka*. Moskva 1952. Viz též Dorovský, I.: Bilingvismus, diglosie a tzv. mikrojazzyky na Balkáně. *SPFFBU*, A 35, Brno 1987, s. 35–43.

³ Dorovský, I.: *Balkán a Mediterán. Literárně teoretické a metodologické studie*. Brno 1997, s. 76.

⁴ Borodina, M. A.: Dialekty ili regionalnyje jazyki? (K probleme jazykovoj situacii v sovremennoj Francii). *Voprosy jazykoznanija*, čís. 5, 1982, s. 29–38.

⁵ *Malyje jazyky Evrazii: sociolingvističeskij aspekt*. Moskva 1997.

Literatura – společenská majorita, či minorita?

Lubomír Machala

Už letmé nahlédnutí do programu konference nazvané *Majority a minority* v literatuře a jazyce odhalí, že podstatná část literárněvědných přispěvatelů se rozhodla vyrovnat se zadaným tématem pokusem o rehabilitaci nějaké zapomenuté či adekvátně nedocenené spisovatelské osobnosti. Původně jsem hodlal svůj příspěvek věnovat Jiřímu Drašnarovi s podobným úmyslem, jelikož se domnívám, že postavení, které tento Čechoameričan zaujímá v povědomí naší odborné i čtenářské veřejnosti, neodpovídá kvalitě, podnětnosti a významu jeho čtyř dosud vydaných prozaických knih. Nicméně v úvodu zmíněná kumulace autorských revokací nebo přehodnocení mne nakonec přivedla k tématu obecnějšímu.

Stále častěji se setkávám s povzdechy, že zájem o literaturu upadá ve všech sférách a souvislostech, že stále méně mladých lidí čte knihy, že se jim však ani nelze divit, jelikož literární produkce je zanedbatelná a nekvalitní, knižní trh je paralyzován a nebude dlouho trvat a novodobá média v čele s internetem knižně šířené slovesné umění definitivně převálcují. Sám jsem pak opakovaně ve svých pracích o polistopadové české próze konstatoval, že slovo po listopadu 1989 sice získalo svobodu, ale ztratilo na významu; společenská prestiž slova poklesla do té míry, že se může psát a hlásat téměř vše, avšak s vědomím nicotné společenské rezonance, s vědomím minimálních konkrétních dopadů onoho sdělení.

Na druhé straně ale neznám nikoho, kdo by stačil být jen kurzoricky přečíst všechny původní české beletristické novinky, k vypočítání respektovaných literárních cen je zapotřebí prstů obou rukou, zmapovat všechny soutěže pro začínající literáty by nebyl zrovna lehký úkol, přibývá knižních veletrhů a literárních festivalů, roste počet autorských čtení, ani prostor věnovaný literatuře v televizi či rozhlase (tam obzvláště) není zrovna zanedbatelný a beletriechtivý internetový surfař má k dispozici stále více portálů.

Pokusím se tedy ve svém příspěvku odpovědět na otázku, zda v současné české společnosti patří literatura k majoritám, nacházejícím se v centru pozornosti, nebo naopak náleží k minoritám, ztrácejícím své pozice a význam? Pro posouzení aktuálního stavu je ale nejprve nutné ohlédnutí do minulosti, abychom získali komparační základ, popřípadě zjistili, zda vůbec kdy existovaly nějaké zlaté literární časy, které by byly literatuře mimořádně nakloněny.

Zůstaneme-li u domácí tradice, pak se patrně shodneme, že zlatá metonymie bývá v literárněhistorických pracích, kompendiích a učebnicích nejčastěji uží-

vána v souvislosti s obdobím české renesance a humanismu, ve dvacátém století pak s etapou meziválečnou. V poslední době se takto označují i léta šedesátá vrcholící tzv. pražským jarem.

Jestliže ovšem přistoupíme strážlivě a věcně hned k prvnímu z výše uvedených „zlatých věků české literatury“, pak si záhy uvědomíme, že ačkoliv jde o dobu, kdy k šíření literárních děl (naučných, zábavných i jiných) začal významně přispívat nový vynález knihtisk a kdy se rozšiřovaly (například díky československým školám) i vzdělávací možnosti, zůstávaly slovesné výtvořiny, potažmo knihy pořád společenskými exkluzivitami, určenými pro nijak početnou vrstvu vzdělaných, respektive vzdělávajících. O masovějším šíření textů a literární komunikaci lze uvažovat pouze v souvislosti s náboženskými zpěvníky či modlitebními knížkami.

Krise současné české poezie bývá někdy dokládána náklady básnických knih oscilujícími obvykle mezi několika desítkami až několika stovkami vydaných kusů. Pohled do tiráží prvních vydání sbírek Františka Halase, Vítězslava Nezvala či dalších vrcholných představitelů meziválečné české literatury vede ke zjištění, že nejinak tomu bylo i v jejich případě. A jaký byl tehdy o literaturu zájem mezi čtenáři? Milan Jungmann při jednom setkání českých a slovenských literátů, uskutečňovaných v polistopadové dekádě, prost nostalgii vzpomínal, že v jejich gymnaziální třídě četl beletrii prakticky jenom on...

Představám o zlatých literárních časech se patrně nejvíce blíží k liberálním ideálům směřující a přitom státního protekcionismu užívající léta šedesátá. Náklady publikací v tenkrát vzniklém Klubu přátel poezie se běžně pohybovaly v desetitisících, prozaické tituly nezřídka dosahovaly o řád výše. Ve statisících pak ke čtenářům mířily též Literární noviny. Kromě už zmíněné zcela výjimečné situace, v níž stát nejednou paradoxně dotoval aktivity podrývající ve svých důsledcích základní principy jeho existence, si ovšem musíme uvědomit, že tehdejší zcela mimořádný zájem o literární dění vyplýval do značné míry také z faktu, že literatura (a umění vůbec) v té době fungovala jako zástupná tribuna, suplující regulérní politické kolbiště.

Jestliže by někdo v této synekdochické literární inventuře postrádal epochu národního obrození, pak si tehdejší poměry dovolme připomenout parafrází dobové anekdoty, dle níž by zhroucení stropu při některém z obrozenských plesů znamenalo kompletní likvidaci všech obrozenských tvůrců i percipientů. Komu by se použitý odkaz jevil ne dosti seriózní, nechť zalistuje ve studiích Vladimíra Macury soustředěných ve svazku *Znamení zrodu*. Nezapomeňme ovšem také, že jeden z klenotů české literatury, Máchova poema *Máj*, vyšla poprvé v nemnoha kusech¹ autorským nákladem a druhá géniova samostatná kniha *Cikáni* se objevila až jedenadvacet let po jeho smrti.

K ilustraci soudobých poměrů vyjdeme z čísel, která zazněla v přednášce Petra A. Bílka pro zahraniční bohemisty v září 2004 (její přepis přinesly aktuálně

internetové Britské listy). Podle statistik Národní knihovny a Národní agentury ISBN ČR počet ročně vydaných titulů ve druhé polovině devadesátých let s drobnými výkyvy stále narůstá a v roce 2003 dosáhl čísla 16 451. (Pro srovnání – v osmdesátých letech bylo průměrně vydáváno kolem 6 000 titulů.) Podíl beletrie je přibližně pětina, tedy kolem 3 500, a přibližně stejný je také počet zaregistrovaných nakladatelství. (Pravidelně ovšem vydává více než dvě knihy měsíčně necelá stovka; v mnoha případech jde o tzv. nakladatelství jedné knihy.) Roční statistiku původních českých novinek bohužel nemám k dispozici, nicméně jistou orientaci nabízí fakt, že do Výročních knižních cen Magnesia Litera nakladatelé nominovali přibližně padesát nových českých próz, v kategorii poezie to bylo kolem pětadvaceti titulů. Celková knižní produkce během jednoho roku je v Česku nyní odhadována na 4 000 000 kusů. Obvyklý náklad básnických sbírek už byl zmíněn, prózy vycházejí od půl tisíce výtisků výše, za bestseller je považován prozaický titul, jehož se prodalo kolem 3 000. Komerčně nejúspěšnější spisovatelkou je u nás po listopadu 1989 Halina Pawłowska (celkově bylo prodáno už více než milion jejích knih), následuje Michal Viewegh (více než půl milionu prodaných výtisků). Zdůrazněme, že oba jmenovaní autoři vstoupili do literatury až v devadesátých letech a rozhodně nebyli debutanty osamělými. Při přípravě svého Průvodce po nových jménech české poezie a prózy 1990–1995 jsem zjistil, že během uvedeného období přibyli každý týden do české literatury v průměru dva noví beletristé.

Z těchto čísel je na první pohled jasno, že česká literatura v současnosti rozhodně neskomírá. Není ovšem také pochyb, že poměřovat literaturu, její společenský význam či roli v individuálním rozvoji osobnosti pouze kvantitativními údaji by bylo přinejmenším ošidné. Navíc jde o kvantifikátory ne zcela sourodé a mnohdy s velmi problematickou výpovědní hodnotou, vždyť například vydaná a prodaná kniha ještě neznamená automaticky knihu přečtenou a vnímavě reflektovanou. Právě v oblasti reflexe lze třeba poukázat na aktuální výrazné limity a negativní trendy: v novinových denících je stále omezován recenzní prostor, literární časopisy přežívají jen velmi obtížně, navíc se jeden z nejvýznamnějších – Literární noviny – změnil ve společensko-politické periodikum, v němž se literatura ocitla zcela na okraji zájmu. Korektní sociologický výzkum mapující jednotlivé aspekty literární komunikace, její rozsah, intenzitu a dopad by musel brát do úvahy také působení knihoven, frekvenci, zacílení a motivaci výpůjček atp. Podobný průzkum by jistě byl užitečný nejen z hlediska našeho uvažování o majoritním či minoritním postavení literatury ve společnosti, ale v dané situaci a s dostupnými prostředky není reálný. A koneckonců pro dosažení v úvodu vyčteného cíle ani potřebný. Z dosud prezentovaných čísel a informací je už tak dostatečně zřejmé, že literatura, respektive krásná literatura má stále své příznivce, své vyznavače, kterých není zrovna málo. Z celospolečenského hlediska

však jde o množinu víceméně zanedbatelnou, kterou výrazně převyšuje například i počet televizních vogueurů.² Historicky vzato se ale dnešní situace jeví jako víceméně běžný stav, žádný totální literární bankrot se nekoná. Literatura (beletrie) prostě byla, je a bude ze společenského hlediska minoritním fenoménem, ovšem specifického charakteru a významu, protože byť v ústraní, sehrává nezastupitelnou roli v kultivaci individua i society, přičemž lze čas od času zaregistrovat její majoritní projevy a dopady.

Poznámky

¹ Odhaduje se kolem jednoho sta kusů.

² Psycho-patologické reality show sledují podle informací Nedělního světa z 11. 9. 2005 na Primě téměř dva miliony diváků, Nova pak pokulhává s necelými sedmi sty tisíci.

Poznámky k implicitním subjektům literární komunikace

Zdeněk Šanda

Předmětem našeho příspěvku jsou poznámky ke statusu implicitních subjektů literární komunikace. Jde o problém, který je sice frekventovaný ve světové naratologii, v řadě jeho aspektů však neexistuje oborová shoda. V českém prostředí není dostatečně reflektován, ani naratologie jakožto literárněvědná disciplína zde nemá systematickou tradici.

Stranou chceme ponechat ty subjekty literární komunikace, s jejichž vymezením nemá soudobá naratologie potíže. Patří mezi ně především subjekty, které jsou externí vůči textu: autor a čtenář ve smyslu psychofyzických osobností v momentech geneze a recepce textu. Poměrně zřejmý je i status interních textových subjektů, kterými jsou postavy, vypravěč a adresát (v těchto případech již dochází k některým nejasnostem, viz dále), lyrický subjekt.¹ Zásadní problémy s definováním statusu nastávají zejména ve skupině subjektů, které podle některých naratologů není možné jednoznačně chápat jako textově externí ani interní. Bývají situovány „na pomezí textu“, „za text“, „na okraj“, „na tečnu k chronotopům“ apod. Rozdílné chápání jejich statusu je provázeno i odlišným terminologickým označením: na autorské straně literární komunikace se píše o „modelovém autorovi“, „implicitním autorovi“, „autorském subjektu“ atd., na čtenářské straně pak podobně o „modelovém čtenáři“, „implicitním čtenáři“, „virtuálním čtenáři“, „ideálním čtenáři“, „recepčním subjektu“ atd.

V našem příspěvku se budeme zabývat poslední zmiňovanou skupinou subjektů, pro které budeme používat převážně termíny „implicitní autor“ a „implicitní čtenář“. Snad si můžeme dovolit pracovně shrnout, že rámcové představy o těchto subjektech oscilují v naratologických koncepcích mezi dvěma póly: 1. Implicitní autor (resp. implicitní čtenář) je chápán jako konstrukt, který se odlišuje od biografického autora i vypravěče (resp. fiktivního adresáta i biografického čtenáře), je vytvářen všemi textovými složkami, celou strukturou díla při jeho genezi (resp. recepci), nedisponuje „hlasem“, tzn. nevypráví. Příkladem nám může být koncepce S. Rimmon-Kenanové: „... má-li být soustavně odlišen (implikovaný autor, pozn. ZŠ) od skutečného autora a vypravěče, musí být pojem implikovaného autora depersonifikován a vnímán spíše jako soubor implicitních norem než jako mluvčí či hlas (tj. subjekt). Z toho ovšem doslova vyplývá, že implikovaný autor nemůže být účastníkem narativní komunikační situace.“² 2. Implicitní autor (resp. implicitní čtenář) přesahuje představu implicitních textových norem, implicit-

ní autor je považován za intencionálního původce díla, a personifikuje se tak sblížením s biografickým autorem (tj. s psychofyzickou osobností autora). Často se posouvá i směrem k vypravěči, v takovém případě bývá ztotožněn s extradiegetickým vypravěčem, implicitní čtenář pak s extradiegetickým adresátem (viz Genetta), může mu být přiznáno i pásmo promluvy v textu, dokonce může být chápán i jako možný partner postav v dialogu.³ Typickým příkladem je koncepce U. Eca. Eco hovoří o „modelovém autorovi“ jakožto o symetrické paralele k Iserovu „implicitnímu čtenáři“.⁴ Ztotožňuje modelového autora „... s tím, co všechny teorie estetiky nazývají »stylem«.“⁵ Uvažuje o modelovém autorovi jako o „hlasu“, který „... se projevuje jako narativní strategie, jako množina instrukcí, které nám jsou postupně předávány a které musíme poslouchat, pokud se rozhodneme jednat jako modeloví čtenáři.“⁶ Eco však dále modelovému autorovi (implicitnímu autorovi) přiznává pásma promluvy ve vyprávění a zároveň ho přibližuje životopisnému autorovi: „Není to hlas vypravěče. Jde o hlas Neruala, hlas modelového autora, který na chvíli vstupuje do příběhu v první osobě... Nejde o monolog, ale o jednu část rozhovoru mezi třemi účastníky: Nervalem, který pokradmu vstupuje do promluvy vypravěče; námi, kteří jsme byli také pokradmu vyzváni k účasti, (...) a vypravěčem, který není vyloučen... (...) V tomto momentě se zdá, že v tomto příběhu (...) jsou propletené i hlasy. (...) Není to znět, ale moment jasného prozření, okamžik zjevení vypravěčského umění, v němž se tři části vypravěčské trojice – modelový autor, vypravěč a čtenář – objevují současně.“⁷ Takto popsané koncepce představují zásadní odlišnost v uchopení statusu implicitních subjektů. Další dílčí rozdíly existují pochopitelně i uvnitř obou koncepcí.⁸

I přes zmíněnou absenci české naratologické tradice existují v českém literárněvědném myšlení práce, které s naším tématem bezprostředně souvisejí. Český strukturalismus se dotýkal problematiky implicitních subjektů (zejména implicitního autora) především v souvislosti s poznámkami k „osobnosti“ v literární komunikaci. Osobnost jakožto „subjekt díla“ byla později definována jako „princip dynamického sjednocování významových komplexů“, jako kategorie konstituovaná dílem, jako „význam, označované, signifiké literárního díla jako celistvého znaku“. Jednoznačně byla tato kategorie oddělena jak od psychofyzické osobnosti autora, tak od vypravěče/lyrického subjektu.⁹ Ontologický status „subjektu díla“ byl tedy explicitně spojen s textem. Subjekty literární komunikace se částečně zabývali čeští lingvisté, zejména K. Hausenblas a A. Macurová, kteří však zkoumali komunikační situaci obecně, tzn. že nepřihlíželi ke specifickým komunikace v umělecké literatuře. Oba autoři sledovali účastníky komunikace důsledně systematicky vzhledem k jejich textové exterioritě, resp. interioritě.¹⁰ Nejnověji se o problémech s implicitními subjekty zmiňuje T. Kubíček.¹¹ Ve své kunderovskoy orientované monografii parafrázuje některé úvahy k implicitním subjektům ze světové naratologie, které následně užívá aplikovaně ke svým poznámkám o způ-

sobech vyprávění v románech M. Kundery. Pravděpodobně můžeme říci, že Kubíček inklinuje ke koncepcím, jež ponechávají implicitním subjektům nejasný ontologický status umožňující pohyb subjektů skrz narativní roviny. Zdá se, že nejbližší mají Kubíčkovy názory právě ke zmiňovanému U. Ecovi, ačkoli se sám od některých Ecových tvrzení (např. právě o implicitním autorovi) explicitně distancuje. Kubíček sice definuje implicitního autora jakožto „*autorskou funkci determinující text*“, resp. „*vytvářející strategii textu*“, a implicitního čtenáře jako „*textem determinovanou čtenářskou funkci*“,¹² avšak na jiných místech monografie připouští implicitního autora jako mluvčího, tj. pravděpodobně ho ztotožňuje s některými typy extradiegetického vypravěče, případně ho staví na roveň s intradiegetickým vypravěčem či postavami, jinde implicitního autora naopak posunuje směrem k empirickému autorovi. Podobně nejasně hovoří o prolínání textem realizovaného implicitního čtenáře a konkrétního čtenáře.¹³

Nejzávažnější česká práce z poslední doby, která se zabývá přímo implicitními subjekty literárního díla, resp. celou literárněkomunikační situací, je monografie Z. Mathausera *Eстетika racionálního zření*.¹⁴ Mathauser rekapituluje stručně vývoj uvažování o životopisném (biografickém, empirickém) autorovi a implicitním autorovi od 20. let 20. století (fenomenologie, M. M. Bachtin, W. Schmid, R. Lachmann), rozvrhuje základní odlišnosti v různých filosofických i literárněvědných koncepcích. Sám užívá pro označení implicitního autora pojem „*teoretický dvojník životopisného autora*“.¹⁵ Dospívá k požadavku jasného rozlišení ontologického statusu těchto subjektů: „*Prostě: metaforická přejmenování téhož nevedou daleko, mělo by jít opravdu o rozdíl reálného a intencionálního*“.¹⁶ Mathauser vytváří model umělecké komunikační situace, který si činí nárok na komplexnost. Vychází z Ogdenova-Richardsova trojúhelníku reference, který rozkládá do celkového obrazce čtyř trojúhelníků složených do čtverce, jež rozlišují v umělecké komunikaci kromě reference i genezi, ontologii a morfologii umělecké situace. Pokud Mathauser uvažuje o vztazích mezi sférami vertikálními, zejména mezi oblastí geneze, prezentované vztahem k dílu-věci, a pomezí oblastí morfologie a reference, představené dílem-znakem, situuje subjekt životopisného autora do oblasti geneze (k vrcholu V, tj. dílo-věc) a implicitního autora do oblasti morfologie (k vrcholu Z, tj. dílo-znak). Rozumíme tomu tedy tak, že v tomto rozvrhu patří životopisný autor do oblasti textově exteriorní a implicitní autor do oblasti textově interiorní. V dalších úvahách o vztazích mezi trojúhelníkem morfologie a ontologie Mathauser mluví o „*subjektu autorském i recepčním*“, označuje ho písmene „S“ a umísťuje jej do „*středu čtverce umělecké specifčnosti*“, v němž již nejde jen o původní ztotožnění vrcholu „S“ s vrcholem Ogden-Richardsova trojúhelníku označeného jako „reference“, „význam“, „myšlenka“ – „*daný trojúhelník obrostl třemi dalšími*“.¹⁷ Zdá se, jako by v komplexním pojetí umělecké situace postupně nebylo možné dodržet základní logický postulát, totiž výše zmíněný

požadavek na jasné odlišení skutečnostních a intencionálních charakteristik: „*V »čtverci umělecké specifčnosti« jsme pojali intencionální autorský subjekt tak, že má-li na mysli referenční funkci textu, pak má v periferním povědomí i představou genetickou, a naopak; právě tak morfologická vize je provázána tušením vize ontologické, a naopak. Spolu s periferním povědomím o polohách protilehlých jde přirozeně i o obdobné povědomí mířící příčně. Každá z těchto poloh se podílí na vzájemném obohacování všech poloh, každá z nich evokuje povědomí o sobě ve všech ostatních. Zároveň s tím se však jednotlivé polohy navzájem též redukuje, navzájem si odebírají břímě skutečného statutu a udělují si statut intencionální*“.¹⁸

Vzhledem k výše naznačeným nejasnostem, které v uchopení implicitních subjektů literární komunikace v soudobé naratologii přetrvávají, se domníváme, že je důležité nejprve jasně stratifikovat status jednotlivých subjektů literární komunikace podle přehledných pravidel. Jakkoli jsme si tedy vědomi, že každý model je pouhý zjednodušující konstrukt, chceme v závěru našeho příspěvku připojit následující poznámky:

1. Uvažování o systému subjektů v literární komunikaci musí podle našeho názoru v principu počítat s obdobnými pravidelnostmi, se kterými pracují modely obecné komunikační situace. To znamená, že subjekty komunikace jsou ve své podstatě zrcadlově párové, vytvářejí binární opozice na ose autor-text-čtenář. Zároveň pro ně musí platit, že jsou tyto subjektové dvojice, z nichž jedna část patří vždy do „autorské“ oblasti literární komunikace a druhá část do „čtenářské“ oblasti literární komunikace, součástí téže textové/narativní roviny. Jakékoli posuny v tomto paradigmatu mají vždy za následek mystifikační, fantaskní (atd.) sémantický kód.

2. Potřebujeme-li pro přehlednost popisu statusu subjektů literární komunikace zajistit dostatečné penzum stratifikačních parametrů, můžeme k tomu využít zejména důsledný systém narativních rovin G. Genetta (extradiegetická, intradiegetická a metadiegetická narativní rovina).¹⁹ Další možnosti nabízí poznámka F. K. Stanzela, který rozlišuje tzv. *povrchovou a hloubkovou strukturní vrstvu* literárního díla,²⁰ přičemž hloubková strukturní vrstva zahrnuje všechny komunikační komponenty, jež se podílejí na aktu, který „*generuje fiktivní svět jako představu*“, kdežto povrchová strukturní vrstva zahrnuje komunikační komponenty vlastní charakteristiky fikčního světa, představuje „*ztvárněnou zprostředkovanost vyprávění, výpověď o fiktivní skutečnosti*“.²¹ Obě vrstvy patří do textové oblasti, zahrnují imanentní charakteristiky, nikoli charakteristiky skutečnosti.

3. Zkombinujeme-li tyto stratifikační postupy, bude evidentní, že subjektová dvojice z reálného světa autor-čtenář ve smyslu psychofyzických osobností, která má skutečností ontologický status, zůstane textově exteriorní. Dvojice subjektů, které jsme převážně v našem příspěvku označovali jako implicitní subjekty, bude

jakožto entita konstituovaná významovou výstavbou textu mít imanentní ontologický status, bude textově interiorní, avšak bude patřit do hloubkové strukturní vrstvy literárního díla. Ve shodě s první skupinou naratologických koncepcí nebude těmto subjektům přiznáno pásmo promluvy – pokud jim byl případný „hlas“ ve vyprávění některými koncepcemi přiznán, byl tento subjekt vždy posunut mimo hloubkovou strukturní vrstvu díla buď směrem k textové exterioritě, nebo k subjektům z povrchové strukturní vrstvy díla. Vypravěč, lyrický subjekt, adresát, postavy – tyto subjekty budou mít též imanentní ontologický status, jsou také textově interiorní, avšak patří do povrchové strukturní vrstvy literárního díla, podléhají tedy dále např. zmíněnému dalšímu členění narativních rovin dle Genetta, vztahuje se k nim např. rozlišení vypravěčských situací F. K. Stanzela atd. Spokojujeme se na tomto místě převážně s konstatováním, neboť vlastní argumentaci k narativním rovinám a strukturním vrstvám necháváme na autorech obou naratologických metodologií. Zde pouze obě koncepce připomínáme jakožto dle našeho názoru využitelné pro účel daný tématem příspěvku.

Poznámky

- ¹ Jinou otázkou jsou pochopitelně klasifikace těchto subjektů, ty se liší minimálně terminologicky, ale často i principiálně podle metodologií konkrétních naratologů. Jednotlivé klasifikace nejsou předmětem našeho příspěvku.
- ² Rimmon-Kenanová 2001, s. 95.
- ³ Bachtin 1980; Eco 1997.
- ⁴ Iser 1972.
- ⁵ Eco 1997, s. 24.
- ⁶ Eco 1997, s. 25.
- ⁷ Eco 1997, s. 34–35.
- ⁸ Naratologie posledních desetiletí vyprodukovala řadu zásadních polemik, které se týkaly implicitních subjektů literární komunikace. Představily i radikální názory, které například ztotožnily extradiegetického adresáta s implicitním čtenářem (tj. recepčním subjektem), případně dovedly naratologu k rezignujícímu odkazu na autora a čtenáře jakožto subjekty, s nimiž by uvažování o literární komunikaci mohlo vystačit apod. K dílčím rozdílům uvnitř koncepcí např. Eco 1997, s. 26.
- ⁹ Červenka 1992, s. 135–136.
- ¹⁰ Hausenblas 1971; Macurová 1983. Oba připomíná Bílek 2003, s. 253–255.
- ¹¹ Kubíček 2001.
- ¹² Kubíček 2001, s. 102, 111.
- ¹³ Kubíček 2001, s. 108, 136.
- ¹⁴ Mathauser 1999.
- ¹⁵ Mathauser 1999, s. 82.
- ¹⁶ Mathauser 1999, s. 87.
- ¹⁷ Mathauser 1999, s. 45.
- ¹⁸ Mathauser 1999, s. 87.

¹⁹ Genette 1994.

²⁰ Stanzel 1988.

²¹ Stanzel 1988, s. 28–29.

Literatura

- Bachtin, M. M.: *Román jako dialog*. Praha 1980.
Bílek, P. A.: *Hledání jazyka interpretace*. Brno 2003.
Červenka, M.: *Významová výstavba literárního díla*. Praha 1992.
Eco, U.: *Šest procházek literárními lesy*. Olomouc 1997.
Genette, G.: *Die Erzählung*. München 1994.
Kubíček, T.: *Vyprávět příběh*. Brno 2001.
Mathauser, Z.: *Estetika racionálního zření*. Praha 1999.
Rimmon-Kenanová, S.: *Poetika vyprávění*. Brno 2001.
Stanzel, F. K.: *Teorie vyprávění*. Praha 1988.

Literatura a jazyk Židů v Českých zemích

Jiřina Šedinová

Před dvěma lety se na našich knihkupeckých pultech objevila knížka česko-izraelské spisovatelky a překladatelky Ruth Bondy, jejíž podtitul zní *Jak mluvili Židé v Čechách a na Moravě*.¹ V poměrně malém svazku autorka přibližuje a vykládá výrazy z lexika, které mají původ v historické „židovské němčině“, užívané na našem území v 16.–19. století. V některých případech se tato slova dochovala v aktivním a většinou slangovém používání dodnes (viz notoricky známé „melouch“ nebo „mešuge“), jindy po nich zůstaly jen literární stopy v dílech beletristů či žurnalistů. Citované doklady z literárních pramenů připomínají populárního amerického autora *The Joys of Yiddish*² Leo Rostena. Ve srovnání s americkou živou současnou jidiš, která má původ ve východoevropské diaspoře, jsou to však střípky kdysi bohaté vrstvy mluveného jazyka, který po staletí kvetl v židovských komunitách střední Evropy vedle literárního „svatého jazyka“ – hebrejštiny. Jak se tedy v židovských obcích českých zemí během jejich tisícileté existence mluvilo a psalo?

Pro židovskou kulturu a literaturu v diaspoře je příznačné, že je ve všech obdobích součástí tradice trvající od starověku. V případě hebrejštiny byly přímo vzorem pro novou tvorbu knihy Starého zákona, a to jak po stránce obsahové a žánrové, tak co se týče uměleckých prostředků jazyka. Zároveň je třeba mít na paměti, že v diaspoře se židovská kultura obecně, a tedy i literatura rozvíjejí vždy v přímé souvislosti s historickými a společenskými podmínkami života židovských komunit v jednotlivých oblastech. Prolínají se zde proto dvě linie: jednak specifika náboženského myšlení a jím daných kulturních (a literárních) tradic, jednak vlivy místní kultury (a literatury) na obsah i formu, na tematiku, žánr a jazyk. V českých zemích se židovská literatura rozvíjela od počátku existence zdejšího židovského osídlení a postupně se obohacovala růzností obsahu a žánrů i uplatňováním jazyků, které byly Židům v Čechách a na Moravě vlastní – hebrejštiny, staročestiny, Juden-deutsch, němčiny a konečně češtiny. Ze všech jazykových proudů, které zde v průběhu dějin vytvářely jednotnou židovskou literaturu, ovšem vyniká literatura hebrejštiná, která je nejpůvodnější, vyrostlá z tisícileté tradice před vznikem diaspory a na půdě českých zemí živa a tvořivá téměř dalších tisíc let. Hebrejštiná měla přitom vymezenou oblast náboženských disciplín a liturgie, jazyka učenců a literárního jazyka, a nesloužila k běžné všední komunikaci.

Největší podíl v hebrejštině českých zemí měla – jako v celé aškenázské oblasti zahrnující střední a posléze východní Evropu – vždy díla náboženského obsahu, především literatura náboženskopravní – halachická (hebr. „halacha“ = cesta, způsob jednání), která zahrnuje řadu žánrů: výklady k biblickým a talmudickým textům, komentáře, pojednání a responsa, tj. odpovědi na dotazy o konkrétních náboženskopravních případech, které po příslušném rozboru vycházejícím z historických a dobových precedentů navrhuje jejich řešení. Autory těchto spisů byli učenci, kteří se po celý život zabývali studiem základních autorit judaismu – Tóry (Pentateuchu) a talmudu a dál rozpracovávali jejich ustanovení se zřetelem k problémům každodenního života židovských komunit. Halachická literatura, která neustále živě reaguje na změny dané společenským vývojem, se tak stala hlavním žánrem, žijícím, platným a plodným až dodnes; od 19. století v důsledku emancipace a následné kulturní a jazykové asimilace židovských menšin do ní ovšem vstoupily místní jazyky, které čtenářům neznalým hebrejštiny zpřístupňovaly hlavně osvětové a popularizačně zaměřené práce. Co do významu následují halachickou literaturu žánry literatury nábožensko-filosofické, etické, polemické a mystické, které po staletí vytvářely generace rabinů, kazatelů a učitelů.

Nejstarší díla této tradiční hebrejštiné literatury doložená v českých zemích pocházejí z činnosti tzv. pražské školy tosafistů (komentátorů bible a talmudu) ve 12.–13. století. V průběhu dalších staletí se pak do jejich dějin zapsala řada autorů, kteří působili především v Praze jako rabíni a rektori proslulé ješivy. A zde je nutno udělat první zastávku týkající se jazyka.

Ze spisů pražských učenců 13. století se dochovaly dva, které mají mimořádný význam nejen svým obsahem pro poznání kultury a vůbec způsobu života pražských Židů ve své době, ale také pro doplnění našich znalostí o tehdejší úrovni českého jazyka. Jsou to obsáhlé komentáře k talmudu a liturgii od Jicchaka ben Mošeho (*Or zarua* – Zaseté světlo) a Abrahama ben Azriela (*Arugat ha-bosem* – Záhon balzámu). Oba spisy obsahují několik tisíc staročeských glos, zařazených jako vysvětlivky k hebrejštiným výrazům, kterým podle předpokladu autorů židovský čtenář v té době již dokonale nerozuměl. Víceméně všechny patří ke slovní zásobě používané v každodenní praxi a dosvědčují, že běžným komunikačním prostředkem Židů na našem území byla v té době čeština. Hebrejštiná – „svatý jazyk“ – měla už vymezenou oblast liturgie, jazyka učenců a literárního jazyka, nepoužívala se ale ve všedním životě. Význam jinojazyčných glos je přitom nesporný jak pro studium dějin a kultury Židů, tak pro studium dějin a vývoje jazyků, kterými jsou uvedené poznámky psány. Zachycují totiž vrstvu mluveného jazyka v daném období, uchovávají vlastní věcný význam slov a zároveň formou jejich zápisu hebrejštiným písmem (hebrejštiná zapisuje foneticky) přibližují jejich tehdejší výslovnost a morfologii. Mezi záznamem českých slov

v hebrejských glosách a v dokladech staročeských památek existují skutečně nápadné shody, stejně jako je totožný jejich význam. Už sama ta skutečnost je apelem k odborníkům, aby se konečně tohoto materiálu ujali a v kooperaci s hebraisty jej využili. Tatáž skutečnost také podněcuje k zamyšlení, jakého stupně asi dosahovala znalost češtiny u zdejších židovských obyvatel. Musela být značná, poněvadž dochované glosy obsahují názvy předmětů denní potřeby, pracovního náradí, surovin atd., tedy výrazy používané v běžných životních situacích, ale také zachycují jejich flexi a syntaktická spojení. Dalším svědectvím je stále označení češtiny ve středověkých textech: „lešon Kenaan“ (jazyk země slovanské, tj. české), „nás jazyk“, „jazyk, jímž mluvíme“. Bohužel v rámci bohemistických studií zůstávají staročeské glosy v hebrejské literatuře velmi málo známou oblastí a na seriózní studium z pozic slavistiky stále ještě čekají.³

Dodejme, že nehebrejské jazykové prvky se nacházejí téměř ve všech žánrech hebrejského písemnictví. Vyskytují se v literatuře exegetické, náboženskoprávní, v dílech naučných, kde autoři přejímají terminologii původního jazyka, i v literatuře beletristické či polobeletristické, kdy při líčení děje nebo popisu prostředí soudobé hebrejštině chyběl adekvátní výraz. Samostatnou kapitolou jsou pak toponyma. Příkladem může být malý historiografický spis pražského Žida Jehudy Leba Porita, který formou deníku zaznamenal švédské obležení Prahy v roce 1648. Jeho hebrejštiny je v pravém smyslu slova dobová, jednoduchá, mnohdy až naivní a s řadou gramatických chyb, přitom má živý a barvitý styl pololidové prózy, a tak tvoří i jazykový protějšek českým zprávám autorových současníků.⁴

Židovská umělecká či krásná literatura ve střední Evropě, která se řadí ke světské, tj. ne ryze náboženské tvorbě, byla po celý středověk psána hebrejsky. Pro tvorbu od 15.–16. století dále je typická určitá souběžnost až prolínání hebrejštiny a Juden-deutsch, tj. starší formy jazyka běžně označovaného jako jidiš. Hebrejštiny v této tvorbě plnila svou funkci obecně známého literárního jazyka a jazyka učenců, zatímco texty v Juden-deutsch, případně převod původně hebrejských spisů do hovorové Juden-deutsch, byly určeny širokému publiku, které nedisponovalo dostatečnou znalostí hebrejštiny. Bylo tomu tak i v českých zemích, kde oba jazyky naplňují prostor narativní prózy a poezie.⁵

Umělecká próza psaná v hebrejštině je až do období renesance zastoupena jen zlomky analistických a cestopisných záznamů. Teprve od konce 16. století se ojediněle objevují kroniky a drobná historiografická próza, která se prolíná s autobiografií a memoáry, a dále spisy naukové, především z oboru přírodních věd, které svým obsahem i literární úrovní stojí na pomezí tvorby umělecké a naučné. K nejčtenějším hebrejským spisům světského obsahu patří cestopisy a kroniky – mezi nimi dvě díla vzniklá v českých zemích: cestopis (*Sibuv* – Putování) Petachji z Řezna (12. století)⁶ a kronika *Cemach David* (Ratolest Davidova) pražského renesančního učenice, matematika, astronoma a historiografa Davida

Ganse (1541–1613). Popularitu a význam této knihy v kulturním prostředí židovských obcí je možno srovnat s významem *Kroniky české* Václava Hájka z Libočan.⁷ Gansovým přístupem k dějinám – méně už jeho renesanční metodou historiografické práce – se inspirovali autoři historických záznamů, memoárů a biografických zápisků, které vznikly v 17. a 18. století, často zůstaly nevydány a až do období osvícenství se šířily pouze v opisech. Jedním z nich, po jazykové stránce typickým, byl už uvedený „denopis“ švédského obležení Prahy.

Nejmladší hebrejská prozaická tvorba patří epoše haskaly – židovského osvícenství – a úsilí o emancipaci Židů (konec 18.–19. století). Na našem území však nejde o ryze uměleckou literaturu, poněvadž osvícenští spisovatelé měli na zřeteli především vzdělávací cíle. Patří sem proto např. učebnice, biografie, kulturně-historické obrázky a studie apod. V této době také přebírá vůdčí roli literárního jazyka němčina, která se od konce 18. století – v důsledku cílené habsburské germanizační politiky i osvěty vedené stoupenci haskaly – stává hlavním komunikačním prostředkem židovské minority.

K doplnění přehledu o hebrejské prozaické tvorbě je nutno věnovat poznámku literatuře naučné či vědecké ve smyslu středověkého a renesančního poznání. Díla tohoto žánru se soustředila hlavně na oblast přírodních věd a vznikala v poměrně krátkém časovém úseku – od konce 16. do konce 17. století. V konzervativním, striktně náboženském prostředí českých a moravských židovských obcí je však jejich počet velmi omezený a soustředí se v podstatě na astronomii, matematiku, geografii a medicínu. Zajímavé jsou knížky lékařských rad a receptů, sepsané v Juden-deutsch a učené pro domácí potřebu.⁸

Zastavme se krátce u tvorby v Juden-deutsch. Uvedená vydání „domácího lékaře“ jsou typickým příkladem praktických příruček, finančně i jazykově dostupných nejširším vrstvám čtenářů. Co se týče umělecké prózy, dochovaly se texty zábavných žánrů – jakési renesanční a barokní „knížky lidového čtení“, které však na našem území vznikaly jen ojediněle. Rozšířená klasická vyprávění, přeložená z hebrejštiny nebo přepracovaná z evropských jazyků (italštiny, němčiny), byla však vydávána v pražských hebrejských knihtiskárnách nebo v Německu. Uvedme zde aspoň jeden titul z nejpobulárnějších, *Majsebuch* (Kniha příběhů).⁹ Jazyk *Majsebuchu* a dalších textů ze 16.–18. století je skutečnou Juden-deutsch, tj. „židovskou němčinou“, která od 15. století se i v našich zemích rozšířila jako hovorový jazyk Židů a nahradila češtinu. Její literární podoba se označuje také „weiberdeutsch“ – „ženská němčina“, poněvadž texty v ní tištěné byly určeny k četbě těm, kdo neovládali hebrejštinu – což se týkalo především žen. Mimo zábavné knížky se v Juden-deutsch vydávaly samozřejmě i náboženské texty určené pro poučení žen; nejznámější edice, *Ceena u-reena* (Pojďte a pohledte, počátek 17. století), která obsahuje převyprávění biblických příběhů Pentateu-

chu a Pěti svátečních svitků, patřila v židovských obcích k nejčtenějším knihám vůbec.¹⁰ Postupně byla i liturgie převáděna pro potřeby žen do Juden-deutsch a byly vydávány modlitební knihy „fuer frojencimr“. K literárním památkám v Juden-deutsch je nutno připočítat také jeden kuriózní spisek, který vznikl ve 20.–30. letech 19. století: jde o falzum, tzv. Ramschakovu kroniku, které vytvořil pražský židovský osvícenec Marcus Fischer ve stejné době a za téměř stejných okolností národního zanícení jako české Rukopisy Královédvorský a Zelenohorský. Podobně jako ony byl i „Ramschak“ dlouho pokládán za původní středověkou literární památku.¹¹

Jestliže se vrátíme k židovské umělecké literatuře, kromě vyprávěcí prózy má v ní důležité místo poezie. Je třeba říci, že hebrejská tvorba aškenázských Židů se na rozdíl od sefardské oblasti soustřeďovala výhradně na pole náboženské poezie (hebr. pijut). V aškenázských obcích vznikaly liturgické texty běžného hymnického a žalmového charakteru. Mezi nimi se výrazně odlišují speciálně motivované skladby elegické (hebr. selichot), typu lamentací, které obvykle odrážejí tragické události v životě zdejších židovských obcí (válečné události, místní katastrofy – perzekuce, požáry, epidemie) a byly určeny pro výroční vzpomínkovou bohoslužbu. K těmto skladbám, které jsou tradičně psány v hebrejštině a formou sledují vzor starozákonních knih Žalozpěvů a Žalmů, se od přelomu 16.–17. století připojují jako pendant písně zpravodajského typu, často složené na totéž téma v hovorovém jazyce Juden-deutsch. Na rozdíl od liturgických elegií se texty v Juden-deutsch skutečně zpívaly a obsahem i formou mají blízko k českým a německým jarmarečním písním; podobně jako ony zastupovaly také dobovou žurnalistiku.¹² Hebrejské elegie historického obsahu vznikaly v aškenázské oblasti od 11. století (v českých zemích doložené od konce 14. století)¹³ a jejich autory byli učenci, rabíni nebo kantoři – synagogální předčitatelé, zatímco písně v Juden-deutsch patří k dobové pololidové produkci. Jejich tvorba rovněž skončila v období židovského osvícenství – haskaly, která programově potlačovala používání „pokleslého“ hovorového jazyka.

V souvislosti se snahou osvícenců navrátit se ke klasickému hebrejskému jazyku a rozvíjet jej pro potřeby nové doby i nejklassičtější žánr poezie v českých zemích – hebrejský pijut – v 19. století opustil oblast liturgie a obrátil se k lyrice, k přírodním a milostným tématům. Básníci publikovali svou dosti skrovnou tvorbu v časopisech, sbornících a ročenkách zároveň s texty v němčině, kterou ve 2. polovině 19. století následovala čeština. V zájmu a ohlasech čtenářů oba zemské jazyky záhy převážily, a tak linie hebrejské poezie i prózy v českých zemích záhy mizí. Je to jev celoevropský, související s židovským emancipačním hnutím a následnou asimilací. V jejich průběhu tvorba krásné literatury v hebrejštině i Juden-deutsch postupně ustává a vzniká moderní židovská literatura v míst-

ních jazycích. A tak posledním českým židovským básníkem píšícím hebrejsky byl Jiří Mordechaj Langer (1894–1943), bratr Františka Langerera, známý hlavně svým zpracováním východoevropských chasidských legend v knize *Devět bran*.

Charakteristika literárních dokladů, „jak mluvili (a psali) Židé v Čechách a na Moravě“, by nebyla úplná bez připomenutí epigrafických památek. Jsou to především nápisy na náhrobních kamenech židovských hřbitovů a na obřadních předmětech, které svou obsahovou i jazykovou složkou významně doplňují informace o historickém, společenském, demografickém a kulturním vývoji židovských komunit. Klasickým a základním jazykem nápisů je hebrejšтина, „svatý jazyk“ Písma a liturgie. Toto klasické znění zaznamenalo na našem území od 19. století proměny, které souvisejí s občanskou emancipací židovského obyvatelstva a s jeho zrychleným přibližováním se německé a české kultuře. Roli zde sehrál i vznik a rozšíření reformního judaismu, zejména uvedení místních jazyků do synagogální liturgie. Až do 2. poloviny 19. století sice u naprosté většiny nápisů přetrvává hebrejšтина, ale období emancipace a reformní judaismus přinesly užívání němčiny, zpočátku psané hebrejským písmem jako historická Juden-deutsch, a posléze i v písmu přecházející ke švabachu a latince. Od přelomu 19. a 20. století, v souvislosti s šířením česko-židovského hnutí a uplatňováním češtiny i v synagogální liturgii, se objevují nápisy v češtině, mezi nimiž jsou raritou české texty zapsané hebrejským písmem. Tento způsob přinesl mj. zajímavé formy přepisu jmen, především místních jmen, osobních občanských jmen a příjmení. Analogicky jako u staročeských glos jde o zápis fonetický, ve kterém se víceméně uplatňují prvky z historické fáze Juden-deutsch, a tak formy německých i českých jmen přesně odrážejí dobovou znalost obou jazyků slovem i písmem. Zřetelné je to u německých místních jmen a příjmení, kde se můžeme dokonce setkat se značkami pro přehlasované samohlásky. V češtině jde zase např. o způsoby přepisu hlásky „r“ hebrejskými konsonanty. Tyto pravopisné varianty nejsou ovšem pouze výhradou nápisů, ale nacházejí se i v dobových dokumentech a literárních pramenech.¹⁴

Poznámky

¹ Bondy, R.: *Mezi námi řečeno. Jak mluvili Židé v Čechách a na Moravě*. Praha, Společnost Franze Kafky 2003.

² Rosten, L.: *The Joys of Yiddish*. New York, Pocket Books 1970. Výbor v češtině Ornest, O.: *Jidiš pro radost*. Praha, Argo 1998.

³ Šedinová, J.: *Alttschechische Glossen in mittelalterlichen hebräischen Schriften und älteste Denkmäler der tschechischen Literatur. Judaica Bohemiae (JB) XVII*, 1981, č.2, s.73–89; *Life and Language in Bohemia as Reflected in the Works of the Prague Jewish School in the 12th and 13th Centuries*. In: Ibrahim ibn Yacoub at-Turtushi: *Christi-*

anity, Islam and Judaism Meet in East-Central Europe, c. 800–1300 A.D. Proceedings of the International Colloquy 25–29 April 1994, Praha 1996, s. 207–216.

⁴ Šedinová, J.: Hebrew Literary Sources to the Czech History of the First Half of the 17th Century. End of the Thirty Years' War in the Testimonies of Contemporaries. *JB XXIII*, 1987, č.1, s. 38–57; Hebrejský literární pramen k obležení Prahy v roce 1648. *Časopis Národního muzea - řada historická*, 156, 1987, č.1–2, s. 41–51.

⁵ Šedinová, J.: Pražská hebrejská literatura. In: Rybár, C.: *Židovská Praha /a cizojazyčně verze/*. TV Spektrum, 1991, s. 190–209; To Teach, to Entertain, to Edify and to Remember: Hebrew Belles-Lettres in Bohemia and Moravia. *Review of the Society for the History of Czechoslovak Jews*, New York, Vol. 6, 1993–1994, s. 103–118.

⁶ Šedinová, J.: *Dva středověké hebrejské cestopisy (Benjamin z Tudely, Petachja z Řezna)*. Praha, Argo 2002.

⁷ Šedinová, J.: Non-Jewish Sources in the Chronicle by David Gans, „Tsemah David“. *JB VIII*, 1972, č.1, s. 3–15; Czech History as Reflected in the Historical Work by David Gans. *JB VIII*, 1972, č.2, s. 74–83; Old Czech Legends in the Work of David Gans (1952). *JB XIV*, 1978, č.2, s. 89–112; David Gans (k 450. výročí narození). *Židovská ročenka 5752*, 1991–92, s. 47–51; David Gans – Cemach David. O dějinách českých zemí a o dějinách Židů v Království českém. Tamtéž, s. 51 ad.

⁸ Dvě příručky pražské proveniencce se zachovaly jen v unikátních výtiscích. Jsou to naučný spis pro ženy od Rivky Tiktiner, nazvaný *Meneket Rivka* (Chůva Rebeke, Praha 1609), a soubor návodů a receptů lékaře Jissachara Bera Tellera *Beer majim chajim* (Studna živé vody, Praha, asi 1650). V předmluvě Teller praví, že jeho jednoduché a srozumitelné návody k domácí léčbě a k přípravě levných a bezpečných léků mají sloužit všem, i chudým, pro které bylo nedostupné profesionální ošetření.

⁹ K literatuře v Juden-deutsch viz Shimeruk, Ch.: *Dějiny literatury jidiš*. Olomouc, Votobia 1996. S první částí obsáhlého Majsebuchu se čeští čtenáři mohou teď seznámit prostřednictvím překladu Jindřicha Vacka (*Majsebuch aneb Kniha jidiš legend a příběhů*. Plzeň 2005).

¹⁰ Šedinová, J.: Židovské ženy v Praze v 16.–18. století. *Documenta Pragensia XIII*, sborník příspěvků z konference „Ženy v Praze“, Archiv hl. města Prahy, Praha, listopad 1993. Praha 1996, s. 91–100.

¹¹ Lieben, S. H.: Die Ramschach Chronik. *Ročenka Společnosti pro dějiny židů v Československé republice*, I, 1929, s. 331–371.

¹² Šedinová, J.: Hebrew Literature as a Source of Information on the Czech History of the First Half of the 17th Century. The Reflection of the Events in Contemporary Hebrew Poetry. *JB XX*, 1984, č.1, s. 3–30; Hebrew Lyrico-Epic Poetry of the 17th Century in Literary Context of Bohemia and Moravia. *JB XXVI*, 1990, č.2, s.84–101.

Problematiku zpravodajských písní v Juden-deutsch shrnuje Polakovič, D.: Vypočujtě si pesničku peknú (Staršia jidiš poézia v Prahe v 17.–18. storočí a jej predstaviteľka). Sborník *Pocta profesoru Jaroslavu Olíveriovi*, AUC – Philosophica et historica 2 – 2001, Praha 2003, s. 119–129.

Několik elegií z 1. poloviny 17. století vyšlo v českém překladu J. Šedinové: Šelomo Efraim Luntschitz: Červíčku Jákobův, neboj se. 2. *Adar 5371*. Roš chodeš - *Věstník ŽNO*, 54, 1992, únor, s.6–7; El male rachamim ve-chesed azur. Kroměřížská selicha

- 26. červen 1643. Roš chodeš - *Věstník ŽNO*, 55, 1993, červen, s. 6–7; Rabi Lipman Heller - Pražský Purim. Roš chodeš - *Věstník ŽNO*, 55, 1993, listopad, s. 8–10.

¹³ Nejstarší dochovaná elegie pražského rabína a učence Avigdora Kary „Et kol ha-tela 'a“ (Všechna ta neštěstí) byla složena na památku pogromu 1389. Česky byla vydána v překladu J. Langera (*Zpěvy zavržených*. Praha 1937, 1993) a J. Šedinové (Soukal, J.: *Čítanka pro I. ročník gymnázií*. Praha 2001, s. 157–160).

¹⁴ Šedinová, J.: Dedicatory Inscriptions on Synagogue Textiles. *Textiles from Bohemian and Moravian Synagogues from the Collections of the Jewish Museum in Prague* (ed. L. Kybalová, E. Kosáková, A. Putík). Jewish Museum in Prague, 2003, s. 93–107.

Z dokumentů, kde se uvedený způsob transkripce vyskytuje, připomínáme aspoň tzv. mohelbuchy – poloúřední knihy se záznamy obřezek (např. v rukopisné sbírce Židovského muzea v Praze).

Krásná literatura v regionálním německém tisku severních Čech na přelomu 19. a 20. století

Josef Peřina

V bouřlivém roce 1848 se definitivně zhroutily snahy usilující o rovnoprávné soužití Čechů a českých Němců v národnostně rovnoprávném demokratickém státu, které se od konce 30. let reflektovaly především na stránkách časopisu *Ost und West*.¹ Více než třímilionové společenství českých Němců² žijící na souvislém území, mající svou duchovní i hospodářskou elitu, rozvinuté a prosperující střední vrstvy a bohatý kulturní život se v důsledku toho nevymanilo ze staletého postavení pouhé národnostní menšiny, navíc bylo nuceno žít vedle většinové české společnosti směřující stále rychleji a důrazněji k hospodářské, kulturní i politické emancipaci. To vše vedlo k tomu, že čeští Němci v této situaci začali cílevědomě a soustavně posilovat vědomí své krajinské sounáležitosti, navenek se manifestující znovu a znovu proklamovanou spjatostí se svou sudetoněmeckou domovinou. Postupně tak vznikalo a sílilo vědomí tzv. „uzavřeného území“ projevující se postupně sudetoněmeckým nacionálním cítěním, které se na rozdíl od nacionálního vědomí českého nemohlo opřít o existující tradici historické státnosti a specifickou národní identitu. Opíralo se proto pouze o vědomí jazykové sounáležitosti, vztah k rodné půdě, folklorní tradice atd. Tento vývoj se prohloubil a urychlil po sjednocení Německa v roce 1871, které jen definitivně potvrdilo realitu, že čeští Němci jsou a zůstanou národnostní menšinou na území Koruny svatováclavské. Jejich postupně sílící nacionalismus měl ovšem dvojí janusovskou tvář. Na jedné straně se projevoval pozitivně rozvojem tamního regionalismu a vlastivědy, přinesl velká regionální díla s hluboce humanistickým poselstvím, stačí připomenout prózy A. Stiftera a G. Leutelta, na druhé straně pak negativně sílící nacionální nesnášenlivostí vůči majoritní české společnosti.

Všechny výše uvedené skutečnosti poznamenaly pak vývoj českoněmecké publicistiky a jejích beletristických rubrik na území severozápadních Čech, na jejichž území žila více než milionová německá menšina. Díky její bohaté strukturovanosti zde existovala velmi široká plejáda regionálních periodik určených různým skupinám obyvatel, odpovídající jejich politické diferencovanosti i zájmům. Jednalo se o krajské, okresní či městské noviny, beletristické časopisy určené oddechu, poučení a zábavě, vlastivědná periodika různých kulturních institucí, spolků a korporací, odborná periodika atd.³ Celkový počet těchto tiskovin přesáhl číslo tři sta. Naprostá většina z nich měla i svou hojně zaplňovanou

beletristickou rubriku. O postupně sílících nacionálních tendencích směřujících k formování vědomí sudetské identity promítající se v těchto časopisech svědčí mnohdy již proměny jejich názvů, jimiž mnohé z nich prošly na sklonku 19. a v první polovině století následujícího. Příkladem může být časopis určený severočeským turistům vycházející od roku 1885 pod názvem *Nordböhmisches Touristen-Zeitung. Blätter für Touristik und Heimatkunde*.⁴ Praviděpodobně vzhledem k prvnímu slovu názvu nepůsobícímu v národnostně smíšeném prostředí jednoznačně změnili jeho vydavatelé po šesti letech jeho název na *Aus Deutschen Bergen. Blätter für Touristik und Heimatkunde*.⁵ Zdůraznili tím kromě vlastivědného charakteru periodika i to, komu je časopis v teritoriu, kde žili i bilingvní Češi, určen. Časopis tak již titulem hlásal, že hory, na nichž my Němci žijeme, jsou naše a nikoho jiného. Po roce 1918 pak pokračovatel tohoto listu nesl název *Aus heimatischen Bergen*,⁶ jasně signalizující, že pohraniční hory nového československého státu jsou vlastní, domovinou českých Němců.

Obrat k vyhraněnému a hlasitě proklamovanému provincionalismu se promítl i ve složení náplně beletristických rubrik německých periodik vycházejících v severních Čechách. Jednoznačně v nich dominují práce místních regionálních autorů a jim blízkých tvůrců ze saského příhraničí, které doplňuje výběr z děl starších i současných německých spisovatelů. Na rozdíl od českoněmeckých časopisů doby předbreznové, např. již zmiňovaného *Ost und West*,⁷ z nich mizí překlady z české a světové literatury. Řada čtenářů odkázaných na noviny, především pak z nižších vrstev, tak měla ztížený přístup k tehdejší vyspělé evropské tvorbě reagující na problémy současného člověka v období narůstající krize tradičních lidských hodnot na konci 19. století, k moderní tvorbě s umělecky zakódovaným poselstvím nabízejícím řešení krize mezilidských vztahů, tedy i problémů českých Němců.

Uzavírání se před světem, návrat k regionálně patriotickým tradicím a jejich kořenům, to vše negativně poznamenalo i tvorbu naprosté většiny severočeských Němců. Tento trend se sice nedotkl příliš její žánrové šíře, ta zůstala velmi široká díky struktuře čtenářů a stavu jejich kultivace, výrazně však přispěl k jejímu tematickému zúžení a ke zbrzdění hledání nových cest v dalším jejím směřování, nemáme-li mluvit dokonce o stagnaci. V dílech mnoha jejích autorů frustrovaných postavením českých Němců je proto patrný, jak si ukážeme dále, návrat k tradicím dávno překonaného *biedermeieru*, zplnělého romantismu, či dokonce sentimentalismu *matthissonovského* typu.

Silně manifestovaný návrat ke krajinským tradicím jako zdrojům identity sudetských Němců se promítá do beletristických rubrik prakticky všech periodik severozápadních Čech. Jejich část byla proto vyhrazena tvorbě folklorní (především písňím, pověstem a pohádkám) a nářeční, k níž se mnozí autoři, jako příklad lze uvést Hanse Kreibicha, hlásili, aby zdůraznili svou příslušnost ke konkrétním

částí regionu. Časopis Reichenberger Familienfreund tak měl svou rubriku Märchen und Sagen aus der Heimat, Nordböhmisches Touristen-Zeitung část nazvanou Heimatsklänge, později pak Deutsche Mundarten, Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs pak rubriku Nordböhmisches Localsagen, další periodika pak rubriky podobné. Sběr, dokumentace a rozbor tohoto dnes nesmírně cenného materiálu (buďme dnes jeho tehdejšími shromažďovateli vděční), byly tehdy ovšem až druhoplánovým záměrem. Hlavním cílem tohoto konání bylo především zdůraznění bohatosti vnitřního světa českoněmeckého etnického společenství v oblasti morální, povahové a citové se záměrem přispět k upevnění jeho vnitřní soudržnosti.

Pokusme se nyní blíže podívat na žánrovou a tematickou strukturu poezie a prózy v německých časopisech severozápadních Čech. Na úvod několik slov k autorům. Charakteristické je, že jednotlivá periodika měla svůj pevný okruh přispěvatelů, z nichž mnozí publikovali ve více časopisech. Kmenovými přispěvateli řady z nich byli např. Theodor Hutter, Amand Paudler, Anton Ohorn, Michel Urban, Friedrich Bernau, Ferdinand Schwindt, Julius Vatter, Wilhelm Ressel, Hans Kreibich, Josef Bergmann, Josef Bennesch, Josef Mühlenberger, Wilhelm Appelt, Josef Bendl, Anton A. Naaff a řada dalších. Překvapivý je pak poměrně značný počet žen publikujících v těchto časopisech, mezi něž patří např. Constanza Monter, Emilia Wimmer, Fanny Zekel, Frida Gumpinger, Ida Maxa-Sezgalla, Mary Werunsky a řada jiných.

V poezii publikované na stránkách severočeských periodik pak zcela zřetelně dominují lyrické útvary, jejichž kvalita závisící na schopnostech autorů zaujmout osobitý umělecký postoj je ovšem značně různorodá. Výrazné místo mezi nimi celkem logicky zaujímá lyrika vyjadřující vztah k sudetoněmecké domovině. Předstupeň k ní představují básně oslavující krásy přírody severozápadních Čech, její konkrétní lokality, vesnice a městečka. Básníci ve verších často zdůrazňují zájmena náš/naše, hojně používají slova související s láskou, obdivem, pevností vztahu atd. Poměrně často jsou rovněž oslavována památná místa regionu, svědkové minulosti a zároveň nositelé zavazujících tradic. Frida Gumpingerová tak píše básně Auf Bergen a Heimatglocken,⁸ Amand Paudler Bei der Osseger Eiche,⁹ Franz Arlt básně Mein Dörfchen a Schloß Bösig,¹⁰ Josef Bergmann Osseg a Schreckensteiner Wein,¹¹ Ferdinand Schwind Die Aussiger Glocken,¹² Ferdinand Thomas Auf dem Heimatbergen¹³ atd.

Těžiště vlastenecké lyriky pak tvoří básně vyjadřující hluboký vztah k vlasti v onom užším krajinském smyslu, v němž se pojem vlast kryje se sudetoněmeckou domovinou. Rada jejich názvů se pak s nepatrnými obměnami stále opakuje. Anton Ohorn píše báseň Heimweh,¹⁴ Amand Paudler Heimatgruß,¹⁵ E. Girzick An die Heimat,¹⁶ Fanny Zekel Heimweh,¹⁷ Josef Bennesch pak v nářeční obměně Hejmwieh,¹⁸ Michel Urban Unser Heimatland,¹⁹ Frida Gumpinger Hei-

matlos a An Deutschböhmen,²⁰ Emilia Wimmer Deutschböhmerland²¹ atd. Ve všech těchto a v nepřeberném množství jim podobných básní se promítá láska k domovině, oslava jejich předností, šířavá touha po ní při pobytu v cizině, radost z návratu domů, oslava jejich předností, úcta ke krajanům atd. Umělecká úroveň této vlastenecké poezie je v naprosté většině průměrná či podprůměrná, navíc se její tvůrci zřetelně hlásí k tradiční německé vlastenecké poezii první poloviny 19. století, která v této době byla již téměř zapomenutým reliktem. Počet básní tohoto typu pak zaznamenává kvantitativní nárůst až do první světové války.

Různorodost kvality se pak zřetelně projevuje zejména v lyrice přírodní a milostné, jejíž autoři se v řadě případů nedokázali vymanit z vlivu dávno překonaných tradic a koncepcí, někteří se k nim navíc i vědomě navraceli. Doba předbřeznová pro ně představovala éru klidu, tradičních hodnot a pohody. Ne nadarmo se mnozí z nich i jejich vrstevníků prozaiků vraceli k oněm zlatým starým časům a snaží se evokovat ducha této již vzdálené doby. O vlivu biedermeieru tak svědčí např. s pomocí zdrobnělin a básnických kudrlinek oslavované úniky do poklidného, harmonického a bezproblémového světa přírody či domácího poklidu rodiny, úniky nereflektující žádné problémy života autora či doby. Tuto skutečnost signalizují v řadě případů opět již samotné názvy básní typu Waldesfrieden, Waldfrühling, Waldeszauber, Abendruhe²² apod. V milostných verších doznívají pak zase leckdy tóny předbřeznového sentimentalismu plné nvy touhy, v některých můžeme dokonce nalézt i dozvuky matthissonovské hřbitovní poezie, jak je tomu např. v básních Die sterbende Braut, Du wirst einst sterben²³ apod. V řadě dalších básní pak lze nalézt i pozdní ozvuky romantismu projevující se tradičními motivy noci, uplývajícího času, věčného putování atd.

Reflexivní lyrika se v této době obrací rovněž k tradičním předmětům meditace, jimiž jsou úvahy o smyslu a poslání básnické tvorby, zdůrazňující opět poměrně často vlastenecké poslání básníka, či hloubání o smyslu lidského života, bytí a neexistenci atd.

Snaha básníků posilovat vztah čtenářů k domovu se promítla zřetelně i do lyriky příležitostné. Oslavují v ní významné osobnosti z řad českých Němců spjaté s regionem, připomínají významná výročí, vzdávají hold vlasteneckým shromážděním, návštěvám významných osobností atd.

Výrazně menší část básnické produkce publikované v regionálních časopisech tvoří epika. Pokud se k ní autoři obrátili, volili především historické náměty vážící se k německým dějinám, důraz přitom kladli na vyzdvižení německé cti a věrnosti či témata související s historií regionu. Oblíbeným zdrojem pro jejich vznik byly zejména pověsti či historické události vážící se k místním hradům a zámčkům, tak je tomu např. v básni Josefa Friedricha Kurt von Tollenstein a Hanse Kreibicha Liebesleid auf Schreckenstein²⁴ či dalším lokalitám. Jednou z takovýchto básní je např. Waldkönigin (Waldsage vom Erzgebirge) A. A. Na-

affa.²⁵ Vzhledem k omezenému prostoru beletristických rubrik jednotlivých periodik nepřekvapuje, že v nich absentuje velká epika, ač ji řada tam publikujících autorů rozvíjela. Z větších epických skladeb českoněmeckých autorů tak byly publikovány pouze ukázky. Autoři dávali přednost baladám a romancím, které byly velmi oblíbené u čtenářů pro poutavý způsob, kterým přibližovaly historické děje. K vážnějším jevům současného života básníci nesáhli, pouze ojediněle se zde objevují tradiční baladické náměty z venkovského prostředí.

Krásná próza byla pochopitelně ve zmiňovaných časopisech zastoupena v celém jejím žánrovém spektru. Při sledování jejích vývojových proměn na přelomu 19. a 20. století můžeme pozorovat obdobný základní trend jako v poezii, jímž je stále silící obrat k regionální tematice a uzavírání se před okolním německým světem spojený se snahou vyhovět vkusu tehdejších čtenářů. O oblíbené románové tvorby svědčí již skutečnost, že v řadě listů měly romány svou zvláštní přílohu umožňující jejich vystřižování a následné svázání. V 80. a 90. letech mezi nimi dominují díla s oddechovou tematikou vycházející z tradic sentimentální a romantické četby, jak signalizují již názvy mnohých z nich. Příkladem mohou být práce Rudolfa Gottesheima *Die Flucht aus dem Grabe*, či *Der eingemauerte Mönch von Kloster in Ossegg*,²⁶ Ewalda A. Königa *Gesühnte Schuld*²⁷ a další. Postupně narůstal zájem i o venkovskou tematiku, která postupně pronikala do románové tvorby a sílila pak v prvních desetiletích 20. století. Venkov, rodná půda, svázanost s ní ve věčném zápase o úrodu, to vše rovněž napomáhalo posilovat vědomí sounáležitosti a stmelnosti etnického společenství českých Němců. Hrdinové těchto próz se musí vyrovnávat s řadou nástrah od lidí i přírody a utužují tím svůj vztah k domovu. Na stránkách severočeských periodik tak vycházejí např. práce Rudolfa Raucha *Die Bauern von düren Grund*,²⁸ Gottfrieda Kellera *Romeo und Julia auf dem Dorfe*,²⁹ L. Anzgrubera *Der Schandfleck. (Eine Dorfgeschichte)*³⁰ a další.

Těžiště prózy publikované na stránkách severočeských časopisů pak vzhledem k prostorovým možnostem beletristických rubrik leželo v jejich středních a drobných útvarech. Zásadní tendence jejího vývoje je do značné míry shodná s románovou produkcí, na rozdíl od ní je však tento typ prózy značně různorodější tematicky. Stejně tak jako u románů se v jejich žánrech setkáváme s řadou sentimentálních, romantických a hrůzostrašných příběhů, jaké nacházíme v povídkách Wilhelma Appelta *Ein großes Herzbrochen*, *In der Todtenkammer* a *Treue Liebe*,³¹ Julia Kehlheima *Im Bann des Leidenschaft*,³² Antona Ohorna *Der Mönch von Rudisheim*³³ a dalších, které mnohé z nich posunují na hranici kalendářové četby, stejně tak se zde setkáváme i s náměty čerpanými z reálného prostředí vesnic a měst obývaných německým obyvatelstvem. Příkladem mohou být prózy Wilibalda Böhma *Arme Leute*,³⁴ Hanse Ostwalda *In Sterbezimmer*³⁵ a dalších. Mnohé z těchto próz nesou proto celkem logicky podtituly *Eine Dorf-*

geschichte, *Eine Erzebirge Geschichte*, *Etnographische Skizze* apod. S tématy reálného života díky jejich konkrétnosti a sevřenosti se uvedení autoři v menších prozaických útvarech vyrovnávali v porovnání s románovými tvůrci nepoměrně lépe. Na sklonku 19. století mezi nimi začal postupně vynikat mladý Gustav Leutelt, který projevil neobyčejné schopnosti proniknout do psychického světa svých hrdinů a umělecky ztvárnit jeho vývoj a proměny podmíněné mezilidskými vztahy i širším prostředím regionu. Regionální téma v jeho pojetí překračuje daleko hranice regionu, není směřováno pouze k Němcům v „uzavřeném území“, ale promlouvá k obecným problémům člověka vůbec. Poselství Leuteltova díla nesměruje k izolaci, ale k otevření se českých Němců svému okolí a světu.³⁶

Poměrně hojně se na stránkách severočeských novin a časopisů objevují povídky historické, jejichž téma se převážně, jak ostatně jinak, váže k dějinným událostem či jejich epizodám z historie českých Němců. Jejich kvalita, stejně tak jako v případě jiných typů próz, je ovšem velmi různorodá. Poměrně značnou část z nich tvoří idylické obrázky ze starých dobrých časů, zajímavé je opět jisté okouzlení údobím *biedermeieru*, vyvolávající nostalgickou touhu po návratu do oněch dávných, klidných dob, jak činí např. Josef Fleischmann ve své publicistické črtě *Teuere Zeiten vor 100 Jahren*, či F. Umlauf ve svém obrázku *Aus der Guten alter Zeit*. Často se v periodikách vyskytují i obrázky z válek, které se dotkly života v příhraničních oblastech, v nichž je vyzdvihováno vlastenectví vojinů i prostých obyvatel regionu. Nechybí ani humorné historické příběhy či vzpomínky na události spjaté s výjimečnými osobnostmi dějin. Takovou prací je např. črta R. Gottesheima *Karola Wettfahrt, der weibliche Oberst (Historische Erzählung)*,³⁷ v níž nám autor přibližuje příběh odvážné ženy sloužící ve vojsku. Prakticky žádná z těchto próz se ovšem nesnaží proniknout hlouběji k podstatě smyslu historického pohybu s cílem napomoci čtenáři se v něm orientovat.

Značnou část drobných próz otištěných v severočeských časopisech pak tvoří dobově oblíbené humoresky směřované k okruhu tzv. lidových čtenářů, tedy příslušníků středních a nižších vrstev obyvatelstva. Jedná se v naprosté většině o drobné anekdotické příběhy měšťanů, živnostníků či rolníků ústící v pointu zdůrazňující jejich kladné povahové rysy a smysl pro humor. Jednalo se o příběhy určené k momentálnímu obveselení čtenářů, které umožňovalo alespoň na chvíli uniknout z problémů každodenního života. Za nejzdařilejší z nich můžeme považovat velmi populární historky vážící se k Hockewanzelowi,³⁸ svéráznému knězi milujícímu dary života i své věřící, jejichž problémy chápal a pomáhal jim je také aktivně řešit. Reálné příběhy nepostrádající vtip si uchovaly životnost po dlouhá léta a některé z nich mohou oslovit i dnešního čtenáře.

Přelom 19. a 20. století pak lze označit za zlatý věk rozvoje severočeské německé fejetonistiky. Každý list měl svou rubriku pod čarou a fejetony ji zaplňovaly prakticky každodenně. Na rozdíl od ostatních typů prózy v nich redaktori nevá-

hali otiskovat i fejetonistickou tvorbu zahraniční přejatou z evropských periodik. V řadě případů se jednalo o drobné ukázky z děl autorů soudobé světové literatury, a tak čtenář, byť ve velmi skromné míře, se ocital v kontaktu s vyspělejší zahraniční produkcí. Domácí fejetonisté si pak celkem bystře všimli problémů každodenního života a dokázali na ně pohotově reagovat. Řada z nich se obracela i k historii s cílem přiblížit čtenáři události a osobnosti, které ovlivnily podobu současného života. Příkladem může být fejeton Josefa Hofmanna *Goethe und unsere Heimat*,³⁹ v němž zaznívá podtón lítosti nad tím, že se nenaplnila básníková vize o soužití národností v Čechách jako příkladu pro ostatní evropské země.

Při celkovém pohledu na beletristickou tvorbu publikovanou v severočeských německých časopisech lze konstatovat několik skutečností. Prvou zůstává fakt, že kromě několika autorů typu Gustava Leutelta, Huga Saluse a Josefa Mühlengergrada nedokázali ostatní spisovatelé překročit úzké meze regionální literatury, mnozí se dokonce pohybovali v jejím průměru, či dokonce podprůměru. Jako klad jejich tvorby lze pak ocenit skutečnost, že při výše zmiňovaném trendu podporujícím uzavřenost českoněmeckého etnika i jeho literatury před světem nezazněly v této tvorbě kromě několika nepatrných výjimek žádné vyhraněné nacionalistické či šovinistické tóny. Snaha o uzavřenost do vlastních tradic, izolovanost před sousedy pramenící z fobie o vlastní velmi nejasnou a nepevnou identitu však položila základní kameny pro vznik xenofobie vůči všemu cizímu, která naplno zazněla v příhodnou chvíli ve 30. letech 20. století. Ony milované domovské hory, domovina, se změnily v pevný hrad *Ein feste Burg*,⁴⁰ jak symbolicky nazval roku 1934 svůj nově založený časopis pro mládež Josef Münzenberger, v hrad, který je bojovým místem neúprosné obrany i východiskem možného útoku. Ona neustále zdůrazňovaná uzavřenost a návrat k vlastním kořenům a jazykovým a zvykovým tradicím pak umožnila v plné míře zaznít i oné ošklivé nacionalistické melodii vedoucí k manifestačnímu proklamování identity pomocí bubnů, píšťal, krajových uniforem a bílých punčoch. To už je ale jiná historie.

Poznámky

- ¹ Časopis *Ost und West* vycházel jako beletristický časopis v letech 1838–1848. Jeho vydavatelem a šéfredaktorem by Rudolf Glaser, blízký přítel řady českých buditelů.
- ² Podle sčítání lidu z roku 1910 žilo v zemích Koruny Svatováclavské (Čechy–Morava–Slezsko) 3 511 000 občanů německé národnosti. Srov. Bogdan, H.: *Historie Habsburků*, Praha 2003, s. 253.
- ³ Celkově vycházelo v této době na území severních Čech téměř 300 různých periodik. Jejich podrobný soupis pro 1. polovinu 20. století uvádí F. Jaksch v *Lexikon sudetendeutscher Schriftsteller und ihrer Werke für die Jahre 1900–1929*. Obsáhly je i soupis periodik vycházejících ve 2. pol. 19. století na Ústecku pořizený Archivem města Ústí nad Labem, kde je rovněž deponován a přístupný ke studiu.
- ⁴ Časopis pod tímto názvem vycházel v letech 1885–1890. Vydával ho byl G. A. Ressel.

- ⁵ Časopis měl v podtitulu uvedeno, že se jedná o *Centralorgan für Gebirgs- und Verschönerungs-Vereine sowie Verbandsorgan der Elbegebirgsvereine*. Řídil jej F. W. Krondorf.
- ⁶ Časopis nesl podtitul *Illustrierte Familienzeitschrift*.
- ⁷ *Ost und West* programově přinášel ukázky z italské, francouzské, španělské, české, ruské, polské, srbské a chorvatské literatury, příležitostně pak i z literatur dalších.
- ⁸ Báseň *Auf Bergen* vyšla v *Mittheilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs*, r. 18, 1895, s. 3, s. 230, báseň *Heimatglocken* tamtéž, r. 20, 1897, seš. 4, s. 328.
- ⁹ Báseň *Bei der Osseger Eiche* vyšla v *Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs* r. 16, seš. 1, s. 23.
- ¹⁰ Báseň *Mein Dörfchen* vyšla v *Mitteilungen den Nordböhmisches-Excursions Clubs* r. 23, 1900, seš. 2, s. 168, báseň *Schloß Bösig* vyšla tamtéž r. 24, 1901, seš. 4, s. 373.
- ¹¹ Báseň *Osseg* vyšla v *Nordböhmisches Touristen=Zeitung* r. 2, 1887, č. 4, s. 68, *Der Schreckensteiner Wein* pak v *Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs* r. 4, 1881, seš. 1, s. 21.
- ¹² Báseň *die Aussiger Glocken* vyšla v *Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes* r. 1, 1921, seš. 4, s. 177.
- ¹³ Báseň *Auf dem Heimatbergen* vyšla v *Jahrbuch des Deutschen Gebirgsvereines für das Jeschken und Isergebirge* r. 14, 1904, s. 79.
- ¹⁴ Báseň *Heimweh* vyšla v *Mittheilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs* r. 20, 1897, seš. 1, s. 43.
- ¹⁵ Báseň *Heimatgru3* vyšla v *Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs* r. 16, 1893, seš. 1, s. 26.
- ¹⁶ Báseň *An die Heimat* vyšla v *Mitteilungen des Norböhmisches Excursions-Clubs* r. 18, 1895, seš. 1, s. 80.
- ¹⁷ Báseň *Heimweh* vyšla v *Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs* r. 15, 1892, seš. 1, s. 62.
- ¹⁸ Báseň *Hejmwich* vyšla v *Jahrbuch des Deutschen Gebirgsvereines für das Jeschken- und Isergebirge* r. 14, 1904, s. 77.
- ¹⁹ Báseň *Unser Heimatland* vyšla v *Kaadner Bote, Beilage der Komotauer Zeitung* r. 4, 1888, č. 72, s. 2.
- ²⁰ Báseň *Heimatlos* vyšla v *Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs* r. 15, 1892, seš. 3, s. 224, báseň *An Deutschböhmen* tamtéž, r. 16, 1893, seš. 3, s. 294.
- ²¹ Báseň *Deutschböhmerland* vyšla v *Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs* r. 16, 1893, seš. 1, s. 32.
- ²² Srov. Bendl, J., *Waldesfrieden*, in *Reichenberger Familien Freund* r. 3, 1885, č. 11, s. 187, Peter, J., *Waldfrühling*, tamtéž r. 2, 1884, č. 9, s. 143, Monter, C., tamtéž r. 1, 1883, č. 2, s. 33, Pawikowski, L. tamtéž r. 3, 1885, č. 11, s. 187.
- ²³ Báseň *Die sterbende Braut* napsal J. Ressel a vyšla v *Reichenberger Familien Freund* r. 3, 1885, č. 2, s. 35, báseň *Du wirst einst sterben* napsal G. Pawikowski a vyšla tamtéž r. 3, 1885, č. 2, s. 28.
- ²⁴ Friedrichova báseň vyšla v *Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs* r. 20, 1900, seš. 1, s. 27–28, Kreibichova v *Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes*, r. 1, 1901, seš. 1, s. 32.

- ²⁵ Báseň vyšla v Nordböhmische Touristen Zeitung r. 3, 1888, č. 6, s. 100.
- ²⁶ Oba romány vycházely na pokračování v Sonntags-Blatt r. 1, 1907 od č. 1, prvý do č. 50, druhý do č. 18.
- ²⁷ Román vycházel ve Volkszeitung r. 1, od č. 1 an.
- ²⁸ Román vycházel v Aus Heimatlichen Bergen, r. 41, 1936, od č. 1 an.
- ²⁹ Román vycházel v Deutsche Landheimat r. 1, 1922, č. 1 an.
- ³⁰ Román vycházel v Deutsche Landheimat r. 2, 1923, č. 1 an.
- ³¹ Povídka Ein großes Herzbrochen vyšla v Reichenberger Familienfreund r. 1, 1883, č. 2, s. 26–27, In der Todtenkammer tamtéž r. 3, 1885, č. 7, s. 114–115, Treue Liebe tamtéž r. 3, 1885, č. 9, s. 153–156.
- ³² Povídka vyšla v Reichenberger Familienfreund r. 5, 1887 v číslech 1–10.
- ³³ Povídka vyšla v Reichenberger Familienfreund r. 3, 1885, číslech 19–24.
- ³⁴ Povídka vyšla v Aussig Karbitzer Wochenblatt r. 1, 1897, č. 69, s. 1–2.
- ³⁵ Povídka vyšla v Aussig Karbitzer Wochenblatt r. 1, 1897, č. 89, s. 1–2.
- ³⁶ Gustav Leutelt publikoval v řadě severočeských časopisů, jakými byli např. Reichenberger Familienfreund, Der Nachtwächter, Jahrbuch des Deutschen Gebirgsvereines für das Jeschken-und Isergebirde a dalších.
- ³⁷ Črta vyšla v Aussiger Sonntagsblatt r. 1908, č. 24, s. 1–2.
- ³⁸ Vlastní jméno tohoto duchovního znělo Wenzel Hocke.
- ³⁹ Fejeton vyšel v Kaadner Zeitung r. 2, 1908, č. 30, s. 1–3.
- ⁴⁰ Ein feste Burg. Bundesblatt des Jungvölkischen Bundes vycházel od roku 1934.

Cizojazyčné prvky v uměleckých prózách K. M. Čapka

Choda

Josef Jodas

Rozsah cizojazyčných prvků v uměleckém díle K. M. Čapka Choda je mimořádně velký a jejich podoba značně rozmanitá, proto může být náš příspěvek, nechceme-li rezignovat na celostní pohled, vlastně jen uvedením do problematiky, jejím nástinem. Při jejím zkoumání vyjdeme primárně z románů líčících v širokém záběru prostředí a společnost Prahy na sklonku 19. a počátku 20. století: *V třetím dvoře* – dále TD (1895), *Kašpar Lén mstitel* – KLM (1909), *Turbina* – T (1916), *Antonín Vondřejc* – AV (1917–1918), *Jindrové* – J (1921) a *Vilém Rozkoč* – VR (1923), přihlédneme však i k některým dalším dílům: prvotně *Povídky* – P (1892), k *Pateru novel* – PN (1904), souborům povídek *Z města i obvodu* – MO (1913), *Ad hoc!* – AH (1919) a jedinému mimopražskému románu *Řešany* – Ř (1927).¹

Mnohočetnost a různorodost sledovaného materiálu vyplývá jednak z reálného stavu tehdejší české společnosti, jednak z osobních dispozic a záměrů autorových. Pro období sklonku 19. století, v němž Čapek vyrůstal a začínal tvořit, se za charakteristický rys považuje vědomý odklon uživatelů spisovné češtiny od německého kulturního okruhu, programové „otevírání oken do světa“, a tedy zvýšený příliv hlavně přejatých lexikálních jednotek i z jiných cizích jazyků než z němčiny. Tato tendence byla ovšem posilována, resp. živena i ze stále nejsilnějšího kontaktového zdroje, tedy z rakouské němčiny. Společný příklon vzdělaných Čechů a Němců k cizojazyčným prvkům představoval totiž vítaný kompromis ve stále složitějším soužití obou etnik ve společném státě. Přitom je třeba mít na paměti, že rakouská němčina se proti „říšské“ vždy vyznačovala zvýšeným výskytem nebo aspoň vyšší frekvencí cizojazyčných prvků, zejména přejímek z latiny a románských jazyků. Pokud jde o samotného Čapka Choda, je třeba připomenout, že vynikal mimořádnou pamětí a specifickým citem pro jazykovou materii: traduje se např., že dokázal dokonale napodobit židovskou hantýrku, ví se, že byl schopen si přivydělávat u domovského žurnálu (*Hlasu národa*) jako stenografista úředních telefonických zpráv z Vídně nebo přispívat – inkognito, ve prospěch českých národních zájmů – do německého tisku. To se nutně muselo projevit i na

jeho literárním jazyce. Hojnost cizomluví lze u něho přičíst rovněž celkovému zaměření jeho tvorby, orientaci na náročnějšího, vzdělaného čtenáře a autorově zálibě v takových oborech lidské činnosti, jako jsou medicína, psychologie, filozofie, výtvarné umění, hudba či literární historie.

Výrazy latinského původu nebo přejímky z jiných cizích jazyků, než je francouzština, angličtina a němčina, odrážejí v jazyce Čapka Choda v zásadě jen dosaženou úroveň vzdělání, civilizačního pokroku v individuální i obecné rovině a fungují jako termíny při četných autorových exkurzech do výše uvedených i jiných oborů lidské činnosti. Francouzština a angličtina plní navíc ještě jinou roli. Slouží – v přímých promluvách i autorských komentářích – k ilustraci životních epizod hrdinů strávených v zahraničí nebo jejich životního stylu: např. v postavách českých příslušníků francouzských legií (Ř), u osob ze smíšených manželství (J); u profesionálních sportovců, podnikatelů, u inteligence nebo polyglotní židovské komunity, výjimečně i jako prostředek charakterizace samotných cizinců (např. učitelka angličtiny nebo českoamerický podnikatel v T). Pouze německý jazykový živel se vymyká z takto vymezeného rámce funkčního využití cizojazyčných prvků v Čapkově díle. Němčina tvoří jedno z klíčových, i když nikoli samostatných témat, jež je přítomno prakticky v celé jeho tvorbě. Její hojný výskyt odráží skutečnost, že byla po řadu let dominantní, úřední řečí ve státě a mateřštinou nebo tzv. druhým zemským jazykem většiny obyvatel českých zemí a že češtinu bezprostředně ovlivnila ve všech jejích útvarech a stylech. Slouží jako nástroj individuální i skupinové charakteristiky, jako prostředek sociálního zařazení jednotlivých postav, přitom je podána ve velmi diferencované podobě, a to jak z hlediska míry jejího ovládnutí, tak i z hlediska útvarové a funkčněstylové stratifikace.

Podívejme se nyní konkrétně, jakou podobu má námi zkoumaný materiál. Nejprve si povšimneme jevů čistě lexikálních, tj. přejatých cizích slov a citátových výrazů.

V rovině lidového jazyka zřetelně dominuje němčina, kromě přejatých německých slov, většinou už zdomácnělých, se v něm vyskytují i výrazy cizího původu přejaté zřejmě prostřednictvím němčiny, jako charakterizační prvek lidovosti se objevuje německá (i nespisovná) nebo němčinou inspirovaná a také zkomolená výslovnost cizích slov. Např. (TD) *vinklář* (pokoutní advokát); židovka s těmi *štofy* (látkami); začepějřil *šnurbortem* jako kocour (knírem); (zajít) k Viktorinovi na *gé* (= gáblík?); červený *kafetuch* (ubrus); dělat *cánštochry* (třísky, dosl. párátko); nejsou tak *frech*, osobo (drzá); jsou tak hodná, *mutr*, přinesou mi vody do sklenice; maminko, dovoletí, nejsou tak *neugierig* (zvědavá); naše Pavlínka, to je *špormajstr* (přeborník, mistr ve spoření); (KLM) *baubherr* (majitel stavby); večer po *fajrumu* (ukončení pracovní doby); *šajn od slunce* (sluneční paprsek); (T) *furtumfurt* (pořád); (VR) *ámpýrstokúry* (empirové kyvadlové hodiny); odejít ze

štontu (stanoviště na honu); černýho *šlajeru* na dva metry (závoje); (TD) *kva-droba* (garderoba); *paraplé*; (VR) ztratit *animo* (náladu); moje *pseudo*; *kompañon* (druh, společník); *šepłoun* (čalouněná lenoška s podnožkou); (TD) paní *hausin-špektorová*; *hausarešt* (domácí vězení); *mechánická věc*; (MO) *atalír* (atelier); (AV) *venorál/verolán* (veronal); (VR) *piliár*; *turchy a petly* (karetní výrazy, tj. durchy a betly); *pekasina* (bekasina – bahenní pták, příbuzný sluce); *Sévus!* (Servus!); entelenc; (Ř) *anzámbl*; *Sejna* (= Seina). Autor nakládá s uvedenými cizojazyčnými prvky rozličně, většinou je prostě zapojuje do textu jako jeho integrální součást, nedává je do uvozovek ani je nevysvětluje,² někdy jsou odlišeny uvozovkami, jindy pojmenovány domácím ekvivalentem (přeloženy) v další textové pasáži nebo vysvětleny v poznámce pod textem, např. *ámpýrstokúry* (Empirstockuhren) jsou pojmenovány v následném textu jako empirové hodiny nebo *šepłoun* vysvětlen autorskou poznámkou „Teta míní: *chaise longue!*“

Přechodnou vrstvu tvoří cizojazyčné reálie, někdy u nich převažuje prvek čistě jazykový, jindy věcný a určení jejich poměru i příznaku lidovosti či knižnosti je pouze relativní a závislé na znalosti dobových poměrů, např. výraz *American heating* (americká kamna) se ze současného hlediska jeví co do funkčního využití i stylové charakteristiky jako téměř shodný s výrazy *frou-frou* (móda libující si v pikantnosti ozdob obleku) nebo *postilion d'amour* (poslíček lásky). Přitom v prvním případě jde o dobový, zřejmě módní prvek, tehdy oblíbený obchodní artikl, užitý bez nějakého zvláštního stylistického záměru (až snad na ironii), spíše kvůli aktualizaci textu než jako projev záliby v exkluzivních, knižních cizomluvech. Srov. příslušnou pasáž: (VR) Pivka se do očí své choti stále mračil, ale pomalu se začal usmívat vlivem teploučka vyzařujícího z plnosti paní Pivkové, těsně k němu přimknuté; v tom ohledu byla jako stáložárový „American heating“. Převažují opět reálie německé: názvy časopisů (*Bohemia*, Prager Tagblatt), úředních listin (*Meldebogen*, *Gutachtung*), fyziologické a psychologické charakteristiky Němců – (AH) *ryšavý Němec*, *plavá Němka s copem*, (MO) *typická bajuvarsky selská tvář*, *úžasná hudební paměť*, (MO) narážka na typické podoby německých příjmení z českých zemí: přípony *-atschek*, *-etschek*, *-etz*, jednotliviny jako (TD) *frisura á la Kronprinzessin*, *kaiserlich-königliches Lotto*, (AV) *fängle korbur*,³ (T) divadlo *Na Vídeňce*. Vyskytují se však i jiné – (MO) (advokátova) *vychytralá semitská tvář*, (AV) *atavistická náruživost židovská*, (AV, AH, VR) *krásná židovka (položidovka)*, (J) *po anglicku vyholená tvář*, (VR) *americký nabob*, (T) *Mum dry* (druh šumivého vína), *Yankee-doodle* (bývalá americká hymna), (Ř) „*épée-baionette*“, český „*sousoff*“ (poddůstojník) apod.

Nejpočetnější vrstvu cizojazyčných prvků v Čapkově literárním jazyce tvoří termíny, výrazy knižní, slova a úsloví citátová (někdy mající charakter reálií), jejich české ekvivalenty z úsporných důvodů neuvádíme. Např. (AH) *hippofag*, *nausea*, (chovanec) *nautické školy*, *suaavis exitus*, *mama areolata*, (AV) *excessus et in Bacchi et*

in Venere, in articulo mortis, in statu nascendi, (Ř) *dolus praemeditatus et repentinus, chiaro oscuro*, (T) *crescendo i diminuendo, el monstro ingenioso*, (MO) *bizarerie, bacchická frenesie, apartní* (úprava hlavy), *gracilní* (tílko), (AV) *larmoyantní* (nota), (MO) *morosní* (německý panic), *nom de guerre*, (Ř) *pour épater les bourgeois, jour fix*, (J) *fair le cul de poule, une femme d'epérience*, (T) *your-sweetheart, drawing room*, (J) *very true imitation, Goddam!* V této vrstvě xenismů dominuje z pochopitelných důvodů latina a francouzština. Pokud jde o jejich začlenění do textu, platí v zásadě to, co bylo řečeno o cizomluvech lidové řeči, tj. některá jsou obecně srozumitelná (a autorem nevysvětlovaná), jiná srozumitelná z kontextu, často však jen tušená a někdy jen obtížněji dešifrovatelná.⁴ Není při tom nouze ani o skutečné perličky, tak když autor neváhá jako doplněk k učeným disputacím o experimentech s masožravými rostlinami (v povídce *Herbanimal* z MO) otisknout celé heslo z Ottova naučného slovníku – *Nepenthes L., láčkovka* (vyplňuje polovinu dvojstránky textu) nebo když lidové hanácké prostředí líčí takto: (P) u Zapletalů měly studená jablka (*scilicet* zemská) s kyselým mlékem k večeři.

Patrně nejzajímavější jsou ze sledované problematiky česko-německé symbiotické jevy jazykové. Byla o nich zčásti řeč už při pojednání o lidových cizomluvech (německá nebo němčinu napodobující výslovnost v ústech Čechů). Zahrnjuje jednak způsob a podmínky česko-německé komunikace, jednak vlastní soubor jevů čistě jazykových.

O míšení češtiny a němčiny v komunikaci nebo (místy striktně) vyžadovaném užívání jen jednoho z jazyků se autor vyjadřuje opakovaně a se záměrem, nepochybně jako přímý účastník mnoha situací, kdy k tomu docházelo.⁵ Symbolickou, ale také dokumentární platnost má požadavek Lénova advokáta, aby soudní spor byl veden pouze česky (odráží atmosféru bojů o tzv. jazykové zákony, vymezující užívání češtiny i v úředním styku): (KLM) „Dovoluji si upozorniti, že obžalovaný jest Čech, že obžaloba podána česky a celé přelíčení po česku se vede, takže veškeré poznámky v druhém zemském jazyce jsou vyloučeny!“ A jako jakýsi epilog dřívější česko-německé dvojjazyčnosti, v níž měla němčina vždy privilegované postavení, je možno chápat vylíčení poměrů v rodině a firmě továrníka Pivky (smí se v nich mluvit pouze česky) i ubohou roli, kterou zde sehrává rakouský oficír a nápadník jeho adoptované dcery Rudolf šl. Hirschauer (VR). Je to moment zrcadlově opačný četným situacím vylíčeným v předcházejících dílech (servilní němčení některých Čechů, prakticky všudypřítomná nezbytnost ovládat němčinu, někdy i přímo povinnost mluvit pouze německy aj.).

Intenzitě a složitosti česko-německých jazykových vztahů odpovídá i odstíněnost a mnohočetnost podoby obou jazyků v Čapkově díle. Opakovaně je v něm zobrazeno plynulé přecházení z jednoho jazyka do druhého, jejich bezchybné ovládnutí v postavách advokátů, žurnalistů, spisovatelů a vědců. Oba jazyky tu z pochopitelných důvodů figurují v podobě spisovné. Podobně jako u češtiny

však užívá Čapek při běžné komunikaci v němčině prvků nespisovných, místy i lokálně nářečních a občas je i komentuje, popř. vysvětluje (nespisovnost je ve směs signalizována i fonetickým přepisem): (P) *Fralan, gem'r šněl, es kumt ane beštya ta hyntn*; (TD) *Ich wer son bráf sajn*; (MO) mluvila nejryzejší pražskou němčinou, která vyčtena z knih není dialektem; „*E' Fraüle häts nix ausgholta!*“ křičel štítarskovolárským dialektem; (PN) „...*ob's nyt ain pischn worms vosr gibt?*“; „*Špajzam!*“ (s aut. pozn. G' speisst zu haben! zkrácený pozdrav po jídle = Dobré zažítí!); (AV) *Woi'niat, maj schöi's klois Böivol, hóst wohl'nen Trám ghót?* (s aut. pozn. v horšovotýnském nářečí německém: Neplač, můj zlatý holečku, zdálo se ti něco zlého?).

Zvláštním fenoménem je němčina a čeština v ústech cizinců. Kromě spisovné němčiny se u některých židovských postav objevuje tzv. židovská hantýrka, v různé míře obměněná (zkomolená) rakouská lidová mluva s občasnými cizojazyčnými (neněmeckými) lexikálními prvky. Např. (T) *Was wer'n de Lait for dich denken?*; *mit de zwei jungen Katzen in den Taschen; Jach ver šrá-jn!*; *Nochmals zoi geloibt doi Name!*; *Alzo, vazágnse, Herr Blumenduft, začal imitovati jeho žargon; Blumenduft se dusil: Se wern uns ruenieren!* V přímých promluvách i ve vnitřních monolozích, reprodukováných česky, se objevují jednotlivá slova hebrejská nebo z jidiš, např. (T) *gojim* – jinověrec, zvl. křesťan, *kascheme* – krčma zlodějů a zločinné chátory, *nebbich* – duševní nebo tělesný mrzák, *šábes*, hybridní *eppes schaines* – něco krásného, (AV) *kale* – manželka, *trejfe* – rituálně nečisté, zakázané (jídlo) nebo specifické židovské idiomy: (T) *mělo by mu růst kamení v břiše a rybíz na nose a e'Laus is ihm die Leber gekrochen.*⁶ Ani němčina v ústech prostého českého lidu není jen primitivní deformací jazyka z neznalosti nebo následkem přímočaré interference, promítají se do ní i bezprostředně a spontánně osvojené německé nářeční prvky. Srov. např. (TD) *Abr auch gratulire fon de veterane, jetzt bin ich deine Weib; Auch Braut! Auch Braut Fraüle Pavolín!*; „*Sei keine Narr mit deine Maus!*“ zlobila se paní hejtmanka; (T) Maj ty kočky — „*Hábnzí dý mňau – dý koc?*“ přeložil svou otázku do němčiny; *Fresn vil er dý koc!*; *Der sauft, konc und kór, tort unt'n in Wosr!*

Čeština v ústech cizinců má trojí podobu. Je to jednak její primitivně deformovaná podoba u některých Němců, odrážející nedostatečnou znalost jazyka, např. (P) četník přistoupil ke slepci a pravil: *tu je, ten váš cilindrovky, ja vyndat z kapsy neboštyk, aby se neztratyl*; (AV) *to nesmí bejt, to by přišlo do bégla!*; *hostyna svatebny taky bejt hned psijít!*, jednak relativně dobrá, i když nikoli bezchybná podoba čeština u židovských postav z nižších a středních vrstev, často kontaminovaná němčinou, a to zjevně prostým míšením obou jazyků v promluvách) i skrytě (kalkováním). Např. (AH) za *koncertfýgl* jsem dal pět tisíc; tuze se *ešofíruješ* (vyčerpáváš, z něm. sich erschöpfen); nemohu vzpomenouti, třepal prsty v povětří, „tak spröd — wollte zágn zart!“ opravil se rychle a odcvrnkal; „Poslouchej... ne

poslouchej... počkej, já ti budu něco říct“; „to my se nedáme lumpovat“, říkal hrdě senior-šéf, vysloviv tak německou frázi česky (sich nicht lumpen lassen – neskrbliť, dát se vidět); já vidím, že s vámi *nikam nepřijdu* (podle jednoho z významů něm. ankommen, tj. pochodit, pořídit); (AV) Ando... ty *jdeš* nějak z *klibu* (chřadněš, ztrácíš se před očima, podle něm. aus dem Leim gehen). Přítomny jsou v ní i některé české nářeční prvky, např. (AH) kdybych tě byl řekl; nechtěl si ject a bohemismy přejaté zřejmě z lidové německé mluvy z českých zemí: (AH, AV) *armička* – chudáček, ubožák a *Was ist?* (Vasis, Vázis) – co se děje, co je? A konečně je to bizarní čeština dr. Freunda (AV), bezchybná ve výslovnosti, až na výjimky ve tvarosloví a slovtvorbě,⁷ ve skladbě a také bohatá ve výrazivu, avšak prosycená lexikálními a sémantickými kalky: srov. např. *dělat verše* (Verse machen), *zlé pudy dolního svědomí* (böse Triebe des Unterbewusstseins), nepřijít na příčinu a věc *na sobě* (an sich), nedostal *žádný červený halír* (keinen roten Heller, tj. vůbec nic, ani vindru), *žádné slovo přes to více!* (kein Wort mehr darüber), nemít o něčem *žádný lesk* (keinen Schein), *bláto od kočky* (Katzendreck), nikdy jsem nedovedl úplně správně *mluvit český jazyk* (Tschechisch sprechen). Místy až přehnaná kumulace takovýchto latentních, avšak přesto do očí bijících germanismů je nepochybně promyšleným záměrem autorovým (zvýrazňuje se tím excentricnost a zmatečnost Freundových myšlenkových pochodů) a prvkem specificky artistním, má však také obecnější dosah a jistou dimenzi symbolickou – odráží jakoby v pokřiveném, resp. zvětšujícím zrcadle i osud mnoha Čechů prošlých německými školami a pohybujících se po celý život v německojazyčném prostředí. Podobné germanismy, jakými překypuje jeho mluva, nacházíme – ovšem v míře mnohem omezenější – i v autorově jazyce a také u osob, u nichž evidentně neslouží k nějaké výraznější individuální charakteristice. Např. (TD) To byl konečný závěrek Richardových úvah a při tom zůstal a k tomu udělal *puntík* (Pünktchen machen – udělat tečku, definitivně ukončit); vyhledala Rudolfkovi „*cukroušek*“ (Zuckerl); (AV) hotel ještě není „*komplet*“ (podle rak. komplett = plně obsazený); *útlejší* a bohémštější bylo by kávu objednat (podle jednoho z významů německého zart, tj. diskretní); musím podotknouti, že mi *nebylo nad kolébku zpíváno* (nebylo předpovězeno, určeno, podle něm. nicht an der Wiege gesungen worden sein). Některé takové germanismy byly připomenuty zčásti již dříve (mluva židovských postav nižších a středních vrstev). Kalkováním z němčiny je možno vysvětlit také často se opakující výraz *jestli!*, *no jestli!* (jasně že ano!, podle něm. und ob!), obrat *nic za zlé* (napodobující, pokud jde o předložkovou vazbu, něm. Nichts für Ungut) a výrazy a obraty obecněji rozšířené (registrované např. ve Slovníku spisovného jazyka českého): *učinit někomu* (zapůsobit na někoho – jdm antun), *sebrat se* (vzchopit se, vzpamatovat se – sich zusammennehmen), *dopadnout napříč* (neúspěšně, s nezdarem – jdm geht alles der Quere) a další odchylky autorova jazyka nebo řeči postav od úzu současné češtiny.⁸

Cizojazyčné prvky v literárním jazyce K. M. Čapka Choda plní vedle funkce dokumentární a deklarativní i funkci specificky stylotvornou a slouží také jako nástroj jazykové hry a komiky.⁹ Jejich prohloubenější poznání a detailnější charakteristiku bude možno provést teprve po důkladném rozboru jazyka a stylu jednotlivých děl, tj. až na základě dílčích, separátních analýz. S odstupem jednoho století a vzhledem ke změnám, kterými prošlo české národní společenství, bude ovšem velmi obtížné rozlišit, co v této vrstvě autorova jazyka je individuální a co obecněji rozšířené, co bylo užito se záměrem (včetně sebeironie) a co jen bezděčně. Otázkou také je, zda taková bohatost, různorodost a někdy až bizarnost jazykového materiálu je z čtenářského pohledu autorovou silnou stránkou nebo spíše jeho slabinou. S jistotou je možno naopak už nyní říci, že jeho studium bude přínosné pro lepší poznání autorova tvůrčího vývoje, při klasifikaci jeho tvorby, pro detailnější popis česko-německých jazykových vztahů, resp. vývoje novodobé spisovné i lidové češtiny, že může přispět k podchycení a objasnění fenoménu židovství v české literatuře, případně i dalších témat literárněhistorických, ale také posloužit jako jeden z důležitých zdrojů při objektivním posouzení nově nastolené otázky po vhodnosti či nevhodnosti glotocentrického principu v českém literárním dějepisectví a jeho možném nahrazení „všeobjímajícím“ principem areálovým. Tvorba Čapka Choda na ni dává odpověď zcela jednoznačnou. Ač svým jazykovým vybavením a vzděláním polyglot a kosmopolita, byl to autor nezpochybnitelně a výhradně český, náležející do české (národní) literatury, autor, který psal vědomě z hlediska a ve prospěch české komunity – přechodně nepriviligované a diskriminované majority na vlastním domovském území.

Poznámky

- ¹ Vzhledem k prozatímnímu charakteru výzkumu a také kvůli stručnosti budeme při citaci dokladů odkazovat pouze k jednotlivým dílům bez uvedení konkrétního vydání a strany, a to s použitím výše uvedených zkratk. Při citování autorova textu budeme preferovat přehlednost a srozumitelnost textu, nepůjde nám tedy o jeho zcela věrnou reprodukci (zvláště typografickou), až na výjimky tudíž rezignujeme i na uvádění uvozovek jako signálu citace.
- ² Čapek předpokládá jejich znalost nebo (aspoň přibližnou) srozumitelnost z kontextu, srov. pasáž se „štontem“ a „pekasinami“: (VR) On, široko daleko proslulý střelec... v rozhodné chvíli, kdy hajný za ním tajil dech, postavil pušku k borovici, opustil své stanovisko, překročil hranici revíru do sousedního, cizího... - Co dělali pro pánaboha? Odejít ze štontu, když pekasiny už piští.
- ³ S poznámkou autora: „Půlarch se zprávami Korespondenční kanceláře. Každá z těchto depeší označena jest K. b., po německu: Korresp. Bureau, z toho zkratka korbur.“
- ⁴ Lze to názorně ukázat na dvou příkladech, pasážích z AH: Když on chtěl [v tanci] ovládnouti ji, řekla „počkaj!“, na prsa – věru, že žádná *mama areolata!* – si ho takřka připjala a roztáčela ho jedna radost, a z VR: Seděl by raději ve své milované *ambažúře*,

kteřá – zatracený životě – zrovna dnes má *jour fix*. V obou případech nejsou příslušné cizí výrazy vysvětleny, ale dokonce ani v textu nějak odlišeny (kurzívou či uvozovkami). Poradí si s takovýmto textem běžný čtenář bez pomoci speciálních slovníků? V nich se lze dočíst, že *mama* = anat. prs, *areola* = dvorec prsní bradavky, mělo by tedy jít o ňadra útlá, nevyvinutá, tvořená vlastně jen bradavkou (dívka, o níž je v textu řeč, přímo překypuje bujností tvarů); *ambažura* = chuť k pití, vlastně „nátisk“ (přen. z hraní na dechové nástroje), *jour fix* – ve společenském styku pevně stanovený den k přijímání návštěv, tedy volně podle smyslu: nejraději by se oddal, podlehl chuti pít (ze žalu), chuti, která je dnes tak neodolatelná, která má „svůj den“.

⁵ Např. (TD) prohodil nyní už česky; nikdo s ním doma německy nemluvil; zlomeným hlasem pozdravil německy a tak dala se i celá pozdější rozmluva mezi ním a doktorem; „Nein, niemals,“ křičel prý pan hejtman, „raděj shnijul“; (KLM) „Kolik je vám let, obžalovaná?“ tázal se... „Sechsendreissig,“ odpověděl polohlasně předseda svému kolegovi. „Šestatřicet, není-liž pravda?“ pokračoval...; (MO) Na sluhu mluvila německy, na mne česky; ale ona spustila německy, že nerozumí; (PN) Elvira oslovovala [česky] svoje okolí od šafáře dolů, kdežto s ním [mluvila] výhradně německy; (J) pokračoval česky, stejně hbitě jako německy.

⁶ S autorovými poznámkami – v žargonu: „Es sollen ihm wachsen die Staner im Bouch' und Ribisl auf der Nos'.“ Posílání močového kamene a nosových papilomů na nepřítele, hlavně soukmenovce, jest jednou z nejhroznějších židovských kleteb; přes játra mu lezla veš, podle pověry polskožidovské je to příčinou jaterních chorob. Jinak užívá se pořekadla toho za označení něčí svrchované mrzuté nálady.

⁷ K drobným Freundovým prohrškům proti jinak „dokonalé“ češtině patří např. to, že skloňuje (mít) *astmu*, (nevidět si) na *špicu* (vlastního nosu), že říká svoje *specialitěta*, zneužití *kauzalitěty* nebo že si v opilosti plete *ovar* s písní *O Vělvary* a zaměňuje výrazy *prorostlý* a *samorostlý*.

⁸ Srov. např. výpovědi jako (AH) maminka kvůli Tobě *jde se srdcem dolů* (geht mit dem Herzen herunter?) nebo „se mnou jsou špásky možný, ale *já se nesmím trvat*?“ (nápodobou něm. dauern = trvat, ale i vbuzovat, projevit soucit?); (AV) „leckdo *páčil* Freundův nos za falešný“ (podle něm. schätzen = považovat za co, ale také např. „páčit“, vymáhat škody?).

⁹ Např. (TD) když si autor pro zesměšnění servilního němčení některých Čechů pohrává se záměnou „obyčejného“ českého příjmení *Trdlo* a „noblesnějšího“ (pro účely profesní kariéry upraveného) *Terrtlo* nebo když (MO) pojmenovává pražskou německou kurtizánu, vydávající se za učitelku hry na klavír, jako Hermine Kätzchen, tedy jako „kočičku“. V němčině, kterou Čapek Chod dokonale ovládal, může mít tento výraz (ve vrstvě slangové) navíc ještě význam „äußere Geschlechtsorgane der Frau“. A zde nás nechává autor na pochybách – šlo mu v evidentní hře s cizím příjmením o celkem průhlednou, žertovnou ironii (Hermine Kočička), nebo o zašifrovanou, již poněkud drsnější persiflaž (Hermine Vulva)?

Rukopisná skladba z poloviny 18. století jako příklad česko-latinského makaronismu

Tomáš Matějec

V makarónských skladbách vzniklých na českém území v 17. a 18. století se obvykle setkáváme s kombinací latiny a národního (vernakulárního) jazyka. Patrně nejnámější skladbou, která pracuje se střídáním jazykových prvků latinských a českých, je v uvedeném období *Protheus felicitatis et miseriae Čechicae* Jana Floriána Hammerschmidta (1652–1735), tištěný poprvé roku 1715 a později opakovaně vydaný Janem Hýblem (1829) a Františkem Bačkovským (1891). Skladba, která svým naladěním připomíná slavnou Balbínovu Obranu jazyka slovanského, obzvláště českého (nověji uváděnou pod titulem Rozprava krátká, ale pravdivá), líčí zčásti s humorem, zčásti elegicky kontrast někdejší slávy českého království a jeho nynějšího neutěšeného stavu.

Jinou makarónskou skladbu uvádí ve své práci o českých pastorelech Jiří Berkovec,¹ před nedávnem na ni znovu upozornil Jaroslav Kolár ve svém článku o potřebě studia českých pastorel z pohledu literární historie². Jde o česko-latinskou pastorelu Jiřího Ignáce Linka (1725–1791), nazvanou podle incipitu *Pojď, Jene, Petře a Pavle*³.

Úkolem tohoto příspěvku je připomenout jinou makarónskou skladbu, pocházející podobně jako obě předchozí z 18. století a spojenou s Linkovou pastorelou i tématem. Jde o skladbu *Humanissima rusticitas pastorum Walachicorum Jesulum ad se invitantium* (Nadmíru vzdělané venkovanství valašských pastýřů zvoucích k sobě malého Ježíše), obsaženou ve sborníku většinou latinských skladeb, uloženém dnes pod signaturou R 269 v knihovně Jihočeského muzea v Českých Budějovicích. Na existenci tohoto sborníku upozornilo Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách⁴, v jehož prvním díle najdeme v první části (I. 1) na s. 283–284 základní informaci o sborníku a v obrazové příloze druhé části prvního dílu (I. 2) na listu 27 také reprodukci uvedené makarónské skladby. Datované části sborníku se hlásí k letům 1742–1750. Z obsahu sborníku je zřejmé, že vznikl v prostředí jezuitského řádu. Makarónský text je ve sborníku zapsán pod číslem XV. na s. 64–65.

Skladba, jejíž původní text i překlad následuje, je zajímavá typem makaronismu, kterého její autor užil. Pracuje totiž s příbuzností latiny a češtiny po mluvnické stránce, což mu umožňuje, aby ve větě kombinoval latinské a české výrazy a přitom nerezignoval na rys pro oba jazyky charakteristický, totiž jmennou

a slovesnou flexi. Zajímavá je také otázka funkce makaronismu v této skladbě. Ta bývá někdy nezřetelná. Zde však se můžeme odvážit soudu, že ve srovnání s jinými, čistě latinskými skladbami sborníku má střídání latiny a češtiny v této básni naznačovat neucenost oněch valašských pastýřů, přicházejících do Betléma, jejich, jak by se dobovým výrazem řeklo, „sprostnost“⁴⁵. Pokud jde o jméno Dafnis, jímž je ve skladbě antonomasticky označován Ježíš, je třeba připomenout, že jde o jméno přejaté z antické poezie, kde se objevuje jako jméno pastýře. Jmenovitě Vergilius ve své 5. ekloze líčí příběh pastýře Dafnida, který zahynul a po smrti byl uctíván jako bůh. Jméno tedy může být nejen odkazem k Ježíšovu titulu dobrého pastýře (srov. Jan 10, 11-18), ale i odkazem k jeho božství a k jeho smrti a zmrtvýchvstání.

Humanissima rusticitas pastorum Walachicorum JESULUM ad se invitantium

1.
Quod si s námi vis abire,
chlapče **pulcher**, chlapče **mire**,
dáme tobě Valaši
první kvartýr v salaši.
2.
Lůžko **tibi faciemus**,
nec te spáti permittemus
na pichlavým **stramine**,
sed zeleným gramine.
3.
Kozla z kůže **exuemus**,
plyšek tobě **faciemus**:
teplý, dlouhý, chlupatý,
od hlavy až do paty.
4.
Cibo, potu non egebis,
co my máme, **hoc habebis**,
brenzu, mléko, jíst a pít,
tak mnoho, jak budeš chtít.

5.
Dum te voles recreare,
ne sit opus ambulare,
vezmi sobě berana,
skákej na něm do rána.

6.
Jestli se ti bude stejskat
budem pískat, budem vejskat,
skákat okolo tebe
od země až do nebe.

7.
Sed, pastores, redeamus,
darmo **Daphnidem rogamus**,
nesmí odsud odjít,
má na kříži umřítí.

8.
Když pak, **Daphni, morieris**
a zas v nebi **orieris**,
pozvi též duše naše
do věčného salaše.

Nadmíru vzdělané venkovanství valašských pastýřů zvoucích k sobě malého Ježíše

1.
Jestliže však půjdeš s námi,
chlapče krásný a zázračný,
*dáme tobě Valaši
první kvartýr v salaši.*

2.
Lůžko ti upravíme
a nedovolíme, abys spal
na pichlavé slámě
ale (budeš spát) na zelené trávě.

3.
Kozla stáhneme z kůže
a uděláme ti kožich,
*teplý, dlouhý, chlupatý,
od hlavy až do paty.*
4.
Nebude se ti nedostávat jídla a pití,
budeš mít, co my máme,
*brenzu, mléko, jíst a pít,
tak mnoho, jak budeš chtít.*
5.
Když se budeš chtít zotavit,
abys nemusel jít pěšky,
*vezmi sobě berana,
skákej na něm do rána.*
6.
*Jestli se ti bude stejskat
budem pískat, budem vejskat,
skákat okolo tebe
od země až do nebe.*
7.
Ale odejděme, pastýři,
darmo prosíme Dafnida,
*nesmí odsud odjít,
má na kříži umřít.*
8.
Když pak, Dafnide, zemřeš
a zase se objevíš v nebi
*pozvi též duše naše
do věčného salaše.*

Ediční poznámka:

V originálním textu česko-latinské skladby upravujeme psaní velkých písmen a interpunkci podle současné normy. Kvantitu, která je v rukopise značena jen zčásti, upravujeme rovněž podle současné normy. Tučně tiskneme latinský

text, obvyčejnými literami český (v rukopise toto rozlišení není). V překladu čistě české pasáže textu, tedy pasáže, které nepřekládáme, tiskneme kurzívou.

Poznámky

¹ Berkovec 1987, s. 79.

² Kolár 1999, s. 138, 140.

³ Berkovec 1987 na s. 79: „V jistém smyslu protipólem ... je altová „chlapecká“ pastorela, v Linkově pastorální tvorbě jediná svého druhu střídáním českého a latinského textu: »pistorem vyhledáme, placentas rychle dáme..., tebe nos salutamus, dárky ex corde damus.« Srov. též záznam v soupisu pastorel na s. 249.

⁴ Linda - Stich - Fidlerová - Šulcková 2003.

⁵ K pojmu „sprostnost“ srov. Ron 1990.

Literatura

Berkovec, J.: *České pastorely*. Praha, Supraphon 1987.

Forst, V. a kol.: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce. 2/I (H-J)*. Praha, Academia 1993.

Kolár, J.: Eine noch unentdeckte Fundgrube tschechischer Barockpoesie? In: *Tschechisches Barock. Sprache, Literatur, Kultur*. Ed. Gertraude Zand, Jiří Holý. Frankfurt am Main - Berlin - Bern - New York - Paris - Wien, Lang 1999.

Linda, J. – Stich, A. – Fidlerová, A. – Šulcková, M. a kol.: *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách. I. 1. (A-F), I. 2. (H-J)*. Praha, UK 2003.

Ron, V.: Divadlo sprostných. *Svět a divadlo* 1990, č. 3, s. 52–62.

Člověk s postižením v prózách J. Nerudy a K. Světlé

Věra Jarolímková

1. Handicap a systém hodnot

Hodláme-li se zabývat problémem majorit a minorit v literatuře, dotýkáme se tím zároveň otázek axiologických. Vymezení prostoru většinových a menšinových jevů je vždy spojeno s hodnocením jejich důležitosti (postavení) v systému, což vypovídá o hierarchii hodnot určitého společenství. „Každý lidský výtvar – duchovní stejně jako materiální – je primárně determinován lidskými potřebami, zájmy a cíli, (...) nese tudíž v sobě hodnotovou propozici. To se v plném rozsahu týká i výtvarů řečových: mluví do nich vždy vstupuje jako hodnotící subjekt a jako lidský jedinec, který nemůže stát vně hodnotovosti. (...) Skrze hodnotící projevy mluvčího se tak uskutečňuje spojitost jazykové znakového dění s hodnotovostí.“¹

Jednou z nejvýše ceněných hodnot, která má v každém lidském společenství (bez ohledu na kulturní rozdíly) své pevné místo, je zdraví – tedy stav, kdy je lidský organismus ve smyslu tělesném i duševním plně funkční a v určité rovnováze. Lidský jedinec, u něhož jsou tělesné či mentální funkce oslabeny nebo zcela chybí, je označován jako „postižený“ („člověk s handicapem“) a dostává se zpravidla do podřadného postavení, na okraj společnosti, stává se součástí minority.

Reflexe společenského údělu postižených lidí v umělecké tvorbě má mnoho podob a dlouhou historii. Specifického postavení nabývá v období romantismu.

Úsilí o přehodnocení tzv. „vysokého“ a „nízkého“ v oblasti tematické, žánrové i stylové, smysl pro paradox a kontrast, zájem o jedinečnost a neopakovatelnost individua (včetně jedinečnosti způsobené abnormalitou ve stavbě těla či duševní chorobou) – všechny tyto principy romantického přístupu k tvorbě otevírají prostor k zobrazení způsobu komunikace mezi většinovou společností a handicapovanými jedinci (připomeňme např. Hugova Quasimoda).

V české literatuře 19. století je tematizace tělesného i mentálního handicapu spíše okrajovou záležitostí. V Máchově próze „Cikáni“ je postižení nazíráno jako důsledek určitého provinění (vynucené hrůzné přísahy matčiny v případě vrozené tělesné vady mladého Lomeckého) nebo následek psychického traumatu (v případě Angelíny a židovské dívky Ley) a nemá výraznou kompoziční závažnost. V raných prózách B. Němcové se motiv postižení objevuje v povídce „Pomněnka šlechtné duše“ (uváděna i pod názvem „Rozárka“). Němcová klade

výslovně důraz na kontrast mezi zjevným tělesným nedostatkem (postižení páteře – hrb) a ušlechtilostí ducha postižené dívky.

Větší pozornost byla problémům spojeným s tělesným či mentálním handicapem věnována až v období, kdy se v české próze začala prosazovat naturalistická orientace. Zejména v dílech J. K. Šlejhara a K. M. Čapka Choda se postižení stává důležitým syžetovým prvkem.

2. Handicap jako součást každodennosti?

Tzv. „generace májová“ vyrostla na romantických principech. Avšak vědomí složitosti světa, zvýšený zájem o každodenní problémy a osudy lidí včetně neplnoprávných členů společnosti i přesvědčení o výchovné a poznávací funkci umění posouvaly umělecké vyjádření jejich představitelů směrem ke kritickému, realistickému vidění. „Jest především zapotřebí, abychom se lidi znát naučili, život jejich, a tedy také jejich potřeby, radosti i žaly prozkoumali, potřebujeme tedy např. hlavně věrné povídky ze života, obrazy lidí ve všech poměrech, sbírky pravdivých příkladů, zkušenosti nevymyšlené a skutečné.“²

Drobné a střední epické útvary, k nimž náleží povídka, novela, arabeska i romaneto (tedy formy, které právě v tvorbě vrcholných zjevů májovské generace tvoří významný podíl), umožňují autorovi uplatnit práci s pointou; zaměření na postavy prožívající svou každodennost nedovoluje rozvinout složitější děj jako v románu, zato vytváří předpoklady pro zachycení vnitřního dění postav, pro sociálně-psychologickou povahokresbu.³

3. Tematizace handicapu u Jana Nerudy

Tělesné či duševní postižení jako nosné téma se objevuje v Nerudových Arabeskách celkem pětkrát: v povídkách „Blbý Jóna“, „Erotomanie“, „Franc“, „Kassandra“ a „Mrzáci“. Rovněž v souboru „Různí lidé“, který byl r. 1880 vydán jako druhý oddíl Arabesek, najdeme jednu povídku s touto tematikou – je to „Thersités“. Každý z těchto příběhů ovšem představuje jiný úhel pohledu, jinou intenzitu vyjádření. Nejpronikavější a nejpůsobivější sondu do této problematiky představují podle mého soudu „Mrzáci“.

„Blbý Jóna“ (1861) – tělesně i duševně zaostalý chlapec – je jednou z „figůrek“, které dle vypravěčova podání patří ke světu jeho dětství. Prostáček má jedinou životní radost – hru na housle, a jedinou spřízněnou duši – svou sestru. Ve chvíli, kdy má být od sestry odloučen jejím sňatkem, volí dobrovolnou smrt a dokazuje tím, že člověk považovaný za slaboduchého je schopen intenzivního citu – i s tragickými důsledky, které ztráta milované osoby přináší.

„Erotomanie“ (1859) – tato arabeska odráží Nerudův zájem o nejnovější vědecké poznatky (patrný např. i v Písničkách kosmických). Zároveň představuje lehce přezíravý až ironický postoj k problému vzniku duševní choroby z přílišného citového pohnutí (z lásky).

„Franc“ (1861) – jedná se o určitou dobu příběhu „Blbého Jóny“, také Franc je představen jako rázovitá malostranská figurka, žebravý houslista, který je postižen nikoli na duši, ale na těle – je hrbáč. Jeho osud je však podobný Jónovu – také Franc neunes ztrátu milované osoby (smrt dcery) a umírá vzápětí po ní. (VI. Svatoň soudí, že „Franc“ je přímou replikou Máchovy „Marinky“.)⁴

„Kassandra“ (1859) je vlastně jakýmsi „příběhem s tajemstvím“, jímž se Neruda přibližuje tradici sentimentální prózy. Vypravěč je zaujat krásou a zároveň znepokojen odtazitostí a zdánlivým chladem spolucestující dívky. Teprve v závěru seznává důvod jejího zvláštního chování – dívka je slepá a právě pozbyla vši naděje na úspěšnou léčbu svého postižení.

„Thersités“ (1871) je součástí cyklu *Různí lidé*, jehož podtitul zní „Cestovní epizody Jana Nerudy“. Povídka je vybudována na kontrastech – líbezný obraz přírody řeckého ostrova je konfrontován se střízlivým, až pohrdavým pohledem na jeho obyvatele, tělesná nedokonalost protagonisty – architekta – kontrastuje s dokonalou krásou jeho ženy.

„Mrzáci“ (1862) jsou přísně kompozičně dělenou skladbou. V první části je tematizován paradox, spočívající v řádu přírody: člověk jako nejdokonalejší výtvor se z „ukrutného rozmaru“ stává postiženým, avšak jsou mu zachovány lidské city. Je pro svůj vzhled vyobcován do přísně střežené komunity postižených, kde jsou projevy citu nežádoucí. Druhá část má silný emocionální náboj – představuje láskyplné setkání postižených milenců. Třetí část konfrontuje nadřazený svět zdravých, reprezentovaný správcem chorobince, s ponížným vystupováním postiženého Bobše. Ve čtvrté části se dovršuje osobní tragédie mrzáka, na níž se podílí nedostatek solidarity mezi postiženými.

4. Tematizace handicapu u Karoliny Světlé

K. Světlá se na rozdíl od svých generačních druhů soustředila na románové skladby. Celou její tvorbu prostupuje téma etické, které odborná literatura nazývá „erotickým mesianismem“.⁵ Výjimečný jedinec, vesměs žena, je v nich schopen nejvyšší oběti pro milovanou osobu při zachování přísných mravních norem. Handicap je výslovně tematizován pouze v jedné z povídek, zařazených do souboru „Kresby z Ještědí“. Jde o povídku „Nebožka Barbora“ z roku 1873. Její protagonisté, Matýsek a Barbora, jsou představeni jako nesourodá dvojice, v níž jsou konvenční stereotypy mužského a ženského chování a vzhledu zcela obráceny. Jejich vzájemná oddanost je předmětem posměchu, ale pro ně je zcela

zásadní životní oporou. Způsob života, který vedou, i jejich vzájemná komunikace se okolnímu světu jeví jako nedostatek duševních schopností, ve skutečnosti však jde o hluboké souznění a důvěru dvou bytostí, které si chrání svůj pokojný vnitřní svět. V tomto případě tedy nejde o zdravotní handicap, ale o rozpor mezi společensky uznávanými rolami obou pohlaví a jejich nekonvenční realizací v konkrétním vztahu.

Rozsah povídky umožňuje K. Světlé rozvinout sociálně-psychologickou charakteristiku postav. Naproti tomu Neruda se soustředil spíše na „reportážní“ podání a zachytil pouze nejvýraznější rysy postav.

5. Závěr

Z uvedených skutečností vyplývá, že tematizace zdravotního handicapu u májovců nedosahuje zdaleka takového rozsahu a závažnosti jako problém sociální nerovnosti a jejích důsledků.

Poznámky

¹ Otruba 1994, s. 241.

² Neruda, J.: *Škodlivé směry*. In: Jeřábek 1990, s. 45.

³ Haman 1999, s. 89.

⁴ Svatoň, V.: *Sentimentální topika a motivika v raném díle J. Nerudy*. In: Hrbata–Procházka 1993, s. 196.

⁵ Otruba 1994, s. 155.

Literatura

Neruda, J.: *Arabesky*. Spisy J. Nerudy, sv. 3. Praha, Čs. spisovatel 1952.

Světlá, K.: *Ještědské povídky*. Vybrané spisy K. Světlé, sv. 1. Praha, SNKLHU 1954.

Haman, A.: *Česká literatura 19. století a evropský kontext*. Plzeň, ZČU 1999.

Hrbata, Z. – Procházka, M. (ed.): *Český romantismus v evropském kontextu*. Praha, ÚČSLAV 1993.

Janáčková, J.: *Stoletou alejí*. Praha, Čs. spisovatel 1985.

Jeřábek, D.: *O národní literaturu*. Praha, Melantrich 1990.

Otruba, M.: *Znaky a hodnoty*. Praha, Čs. spisovatel 1994.

Vodička, F.: *Struktura vývoje*. 2., rozš. vydání. Praha, Dauphin. 1998.

Europa-Bilder: Zum Verhältnis von Kunstbetrachtung und kultureller Identität in Friedrich Schlegels „Reise nach Frankreich“

Gregor Schröer

Schlegels „Reise nach Frankreich“ im biographischen Kontext

Der 1772 geborene Friedrich Schlegel gilt als ebenso maßgeblicher wie auch eigenwilliger Theoretiker der deutschen Romantik, dessen Denken immer wieder neue Wendungen nahm. Eine solche Wende markiert auch die Reise nach Frankreich im Jahre 1802, wo Schlegel letztlich etwa zwei Jahre verbrachte. Seine Reise war auch eine Folge des Zerbrechens des romantischen Kreises in Jena. Zum einen entstand dort durch Novalis' Tod eine tiefe Lücke. Außerdem verband sich Caroline, die Frau von Schlegels Bruder, mit dem befreundeten Schelling. Die Zusammensetzung des Jenaer Kreises ging somit verloren.¹ Ein paar Jahre früher war die Jenaer Gemeinschaft der Schlegel-Brüder samt beider Frauen noch wegen der Lektüre von Schillers „Glocke“ beim Frühstück in Gelächter ausgebrochen.² Vor allem Schillers Verklärung kleinbürgerlicher Tugenden sorgte für Belustigung. Unvereinbar mit derartigen Verhältnissen war insbesondere die anfangs durchaus stürmische Beziehung Schlegels zu Dorothea, die später in eine bis zu Schlegels Tod dauernde Ehe münden sollte. Dorothea war einige Jahre älter und zudem wegen ihm aus einer Ehe ausgebrochen. Und Schlegels Romanerstling „Lucinde“, der dieser Beziehung entsprang, war im Jahre 1799 ein Skandal erster Klasse. Tatsächlich ist die „Lucinde“ ein Paradebeispiel jener romantisch-poetischen Einheit von „Kunst, Liebe und Sinnlichkeit“.³

Eben diese Einheit steht im Zentrum der Welt der Frühromantiker. Dort, und nicht in der rationalen bürgerlichen Ordnung, wird nach dem Urgrund des Lebens gesucht. Man begab sich auf die Suche nach einer allumfassenden ästhetischen Utopie, einer „progressiven Universalpoesie“, wie Schlegel es in den Athenäums-Fragmenten formulierte. Evoziert hat Schlegel diese Utopie ein Stück weit in der „Lucinde“ – und zwar mit einer solchen Intensität, dass Schlegel jener Einheit von Kunst, Liebe und Sinnlichkeit quasi religiöse Züge verleiht. Diese Offenbarung subjektiven Empfindens ist irrational, nur poetisch zu vergegenwärtigen und dabei geradezu heilig und eben nicht durch die Vernunft erklärbar. Sie ist somit ein Gegenpol zu einer allzu rational verknöcherten Aufklärung. Dieses Denken, das auch ein Vordringen ins Mythische nicht aus-

schließt, wird Schlegel sein ganzes Leben begleiten. Die Anknüpfungspunkte werden sich jedoch stetig ändern. Aus dem nahezu ketzerisch denkenden Frühromantiker Schlegel wird ein national denkender Katholik werden. Die Opposition gegen die Ratio setzt sich also fort. Und in der Zeit nach dem Zerburchen des Jenaer Kreises beginnt für Schlegel eine Art intellektuelle Suche nach neuen geistigen Fixpunkten. Eben jenes Suchen ist auch in seinem Essay „Reise nach Frankreich“ ablesbar.

Schlegels „Frankreich-Essay“: Mehr als ein einfacher Reisebericht

Erschienen ist der Essay in der ersten Ausgabe der Zeitschrift „Europa“, die Schlegel von Paris aus mitinitiierte. Und „Europa“ ist sein Schlüsselthema, wobei der Essay auch ästhetische Fragen streift.⁴ Er ist mehr als ein Reisebericht, er ist eine kulturhistorische Reflektion der damaligen Jahrhundertwende. Und diese ist turbulent. Im Jahre 1802 ist die Französische Revolution noch in frischer Erinnerung, die napoleonischen Truppen sind in Bewegung und das Heilige Römische Reich steckt in einer Krise. Der Kontinent ist also im Umbruch. Schlegel spürt diesen Umbruch und reflektiert ihn auch in seinem Reisebericht.

Durch die Auslandserfahrung erhält die „Reise nach Frankreich“ eine weitere Dimension. Schlegel stellt Beobachtungen über den französischen „Nationalcharakter“ (ebd., S. 575) aus der Perspektive des „Fremden“ (ebd., S. 576) an. Er begutachtet das Heer, das Alltagsleben und seine Schilderungen sind durchaus nicht immer frei von Stereotypisierungen.⁵ Hier ist nun vor allem von Interesse, die hinter diesen Stereotypisierungen stehende Denkweise Schlegels ins Auge zu fassen. Schlegel bindet, was bis heute nicht unüblich – und nicht unproblematisch – ist, kulturelle Differenzen an nationale Eigenschaften.⁶ Und diese Grundvorstellung lässt Europa in seinen Augen auseinandertreiben, in Nationen vielfältiger kultureller Prägung. „Das eigentliche Europa muß erst noch entstehen“, so schreibt Schlegel denn auch. Und: „Was wir bisher davon kennen, jenes Phänomen der Trennung, ist nur die erste Äußerung in der die noch zu schwache Anlage zur Verbindung des Entgegengesetzten eben darum erscheint... Wir sollen die Eisenkraft des Nordens, und die Lichtglut des Orients in mächtigen Strömen überall um uns her verbreiten“ (Schlegel 1984, S. 591 f).

Trennung kennzeichnet für Schlegel also Europa um 1800. Das ist für ihn auch ein Merkmal der europäischen Kulturgeschichte als einer Geschichte vieler kultureller Differenzen, die sich seiner Ansicht nach in diversen Nationalcharakteren verfestigt haben. Schlegel begreift die europäische Kulturgeschichte kontrastiv zur Geschichte des Orients, dessen „Lichtglut“ er mit Europa verbinden möchte. Die Metapher von der „Lichtglut“ zeigt außerdem, dass Schlegel auch begann, sich für die Kunst und Philosophie Asiens zu interessieren.⁷ Was

verbirgt sich hinter dieser Metapher? „Was im Oriente alles in Einem mit ungeteilter Kraft aus der Quelle springt, das sollte hier sich mannigfaltig teilen und künstlicher entfalten. Der Geist des Menschen sollte sich hier zersetzen, seine Kraft sich ins Unendliche trennen und eben darum zu manchem fähig werden, wozu er es sonst nicht sein würde.

So spaltete sich dasselbe was in Asien immer in ungeteilter und verbundner Kraft wirkte, in Europa schon frühe und wie durch innere Notwendigkeit in Poesie und Philosophie, welche beide Wissenschaften und Künste trennen zu wollen, eine ganz subjektive und bloß europäische Ansicht ist“ (Schlegel 1984, S. 586).

Einerseits scheint Schlegel in Europa das zu vermissen, was er in Asien glaubt, noch finden zu können: Eine mythisch-religiöse Basis aller Erkenntnisformen, gleich, ob sie ästhetischer oder wissenschaftlicher Natur sind. Die Spaltung von Philosophie und Poesie, die er als „bloß europäische Ansicht“ kritisiert, ist auch ein Kind der Aufklärung. Aber deren Tradition setzt für Schlegel schon im klassischen Altertum ein.⁸ Gleichzeitig stellt er fest, dass gerade diese Trennung den Geist des Menschen zu manchem hat fähig werden lassen, „wozu er es sonst nicht sein würde.“ Neben der Kritik steht also auch eine positive Identifikation mit der europäischen Vielfalt. Es kann durchaus sein, dass diese Ambivalenz auch der praktischen und philologischen Erfahrung kultureller Differenz entspringt. Schlegels erste Reise und das gleichzeitige Interesse für die asiatische Kultur scheint zur Relativierung seiner bisherigen Sichtweise führen. Die Suche nach mythischen Anknüpfungspunkten, die er in Jena noch in der Präsenz von „Kunst, Liebe und Sinnlichkeit“ aufzuspüren gedachte, geht weiter. Aber der Akzent verschiebt sich. Es geht nicht mehr nur um die verabsolutierte, sinnliche Evidenz der Kunst als „progressive Universalpoesie“, sondern um die Verbindung von Kunst und Philosophie unter dem Banner einer neuen Mythologie, was angesichts des für Schlegel kritikwürdigen Zustands Europas notwendig erscheint.

Die Basis für eine solche Mythologie vermutet Schlegel in der Religion.⁹ Was sich damit andeutet, ist seine 1804 erfolgende katholische Konversion. Schlegel, den die Mythologie stets faszinierte und der auch durch die Freundschaft mit Novalis religiösem Denken gegenüber nicht unzugänglich war, sieht also in der Religion ein Bindeglied für ein zukünftiges Europa. Sein Blick ist aber nicht nur auf die Religion und nicht nur nach vorne gerichtet. Das zeigt auch die rückblickende Beschreibung deutscher Reisetage: der Wartburg und des Rheins. „Schöneres hab' ich in Deutschland nichts gesehen, als diese Burg auf einem einzelnen, ehemals ganz waldumkränzten Berge, rundum von Felsen und Tälern und Hügeln umschlossen... Nur der Rhein hat noch einen gleichen Eindruck auf mich machen können... Wenn man solche Gegenstände sieht, dann kann man nicht umhin, sich zu erinnern, was die Deutschen ehemals waren, da der Mann noch ein Vaterland hatte“ (ebd., S. 567). Und kurz darauf heißt es dann noch:

„Vielleicht wird der schlummernde Löwe noch einmal erwachen“ (ebd., S. 570).

Es ist auch ein nationaler Impuls, der während Schlegels Reise aufkeimt und der vielleicht auch durch die Erfahrung der ersten Auslandsreise unterfüttert wurde. Jedenfalls lässt sich anfügen, dass Schlegels Hoffen auf den „schlummernden Löwen“ sich nur auf bitterste Weise erfüllen sollte. Und natürlich ist dieser Hinweis notwendig. Die Romantik steht eben auch in einer skeptisch zu betrachtenden, nationalen Tradition, die sich insbesondere in den Kriegen gegen Napoleon verstärkt.¹⁰ Auch Schlegel ist seinerzeit von nationalen Tendenzen nicht unberührt. Ein dahingehender Impuls ist auch in seinem Reise-Essay zu finden. Und ein nostalgischer Anknüpfungspunkt für Schlegel und andere Romantiker war, anders als für die Protagonisten der Weimarer Klassik, das Mittelalter. Denn das Mittelalter wird von Schlegel dahingehend aufgefasst, dass ein Zersplittern des Reichs und der Sinnhorizonte, was er als gegenwärtiges Merkmal Europas benennt, noch nicht vollzogen war. Wehmütig ist sein Blick auf die Reichseinheit in der Zeitspanne von Karl I. bis zum Staufferkaiser Friedrich II.¹¹ Und die Nostalgie versteigt sich auch, wenn Schlegel insistiert, dass das Zentrum der Kirche in Deutschland besser aufgehoben wäre als in Italien.¹² Was an dieser Stelle nachwirkt - und durch die politische Zersplitterung Deutschlands und Europas um 1802 verstärkt wird - ist die romantische Nostalgie im Hinblick auf eine religiös fundierte Reichseinheit.

Schlegels Europa-Denken soll aber nicht nationalistischer erscheinen, als es ist. Es ist nicht frei von nationalem Denken, das aber eher nostalgisch als militant ist. Was ihm vorschwebt, ist ein Europa im umfassendsten Sinne, eines, das sich seiner unterschiedlichen kulturellen Wurzeln bewusst ist und dennoch nach einer Synthese strebt, die alles andere als provinziell anmutet. Die Utopie einer Versöhnung „der Eisenkraft des Nordens mit der Lichtglut des Orients“ verweist auf die fein gewobene topographische Metaphorik, die die „Reise nach Frankreich“ durchzieht. Sie ist wohl nicht zuletzt inspiriert durch die Erfahrung kultureller Differenz, die Schlegel in Frankreich macht.

Und gerade die wirkt so bereichernd auf ihn, dass er Paris, das schon damals eine Metropole war, in der sich unterschiedlichste kulturelle Einflüsse niederschlugen, als „capitale de l'Univers“ betitelt (ebd., S. 584). Das anregende Klima in Paris lässt Schlegels Geist weiter denken, wo die damaligen und heutigen Grenzen Europas schon längst aufgehört haben - bis nach Asien. Die ihm vorschwebende utopische Synthese sieht eine mythische Grundlage für die Gestaltung eines Europa vor, dessen kulturelle Vielfalt einen ganzen Kosmos erfassen kann, sofern Europa die, für Schlegel bodenlose, geistige Zersplitterung überwindet.

„Europa ist für Schlegel die Welt im kleinen und doch die ganze Welt“ (Behler 1966, S. 88), ein schöner, zudem ein wohlmeinender Traum. Einer, mit dem sich Schlegel wohl tatsächlich identifiziert. Doch er verkürzt sich auch wieder

ein Stück weit, wenn die Religion ins Spiel kommt, selbst in der Kunst. Denn die ihm vorschwebende Synthese sieht Schlegel am ehesten in der katholisch geprägten Kunst verwirklicht¹³ – und in der mittelalterlichen Architektur, die, wie die Wartburg, nostalgische Träume in ihm evoziert.

Schlegels Kunstbetrachtung ist letztlich so ambivalent wie seine Europa-Identifikation. Sie hat religiöse und nationale Tendenzen, ist aber auch geradezu kosmopolitisch. In der Kunst sieht Schlegel den authentischsten Ausdruck kultureller Eigenständigkeit und gleichermaßen den universalsten kulturellen Ausdruck überhaupt. In weiteren Aufsätzen, die Schlegel in der Zeitschrift „Europa“ veröffentlicht, wendet er sich den Sammlungen des Louvre zu, wobei er sein Augenmerk auch auf die von ihm so genannte „altdeutsche Malerei“ richtet.¹⁴ Ihm ist dabei an einer Rehabilitation des Mittelalters gegenüber der klassizistischen Kunstauffassung gelegen. Aber dennoch neigt er auch an dieser Stelle nicht zu plumper Einseitigkeit. Parallel zur Aufwertung der „altdeutschen Malerei“ zeigt er sich als ein Verehrer Raffaels und stürzt sich auch begeistert auf die im Louvre ausgestellte asiatische Kunst.¹⁵

Schlegel geht bei seinen Ausführungen, wie schon in seinem Reisebericht, historisch vor. Er liefert Bildbeschreibungen und Charakteristiken einzelner Künstler und stellt auf diesem Wege heraus, dass ein jedes Werk nur im Kontext seiner kulturellen Verortung zu verstehen ist, was eine einseitige Wertung aus nur einer Position relativiert – und damit schreibt er tatsächlich vor allem gegen die klassizistische Kunstauffassung an.¹⁶ Ihm geht es um eine quasi historistisch gedachte Würdigung jedweder Form kultureller Errungenschaften.

Abschließende Bemerkungen

Diese relativierende Sichtweise auf unterschiedlichste Kunstwerke ist der originäre Beitrag der Romantiker zur Kunstgeschichtsschreibung, die bis dato eindeutig klassizistisch geprägt war. Der Romantiker Wackenroder hat diese Perspektive auf die Formel „Allgemeinheit, Toleranz und Menschenliebe“ gebracht.¹⁷ Bei wohlwollender Umschreibung könnte das für Schlegels Europa-Wahrnehmung heißen: Ein Europa, das wegen des Wissens um seine eigene kulturelle Vielfalt eine ebensolche als globale, als allgemeine, auf der Basis der Humanität zu betrachtende Erscheinung respektiert. Wenn man sich nun vor allem die intellektuelle Weitsicht Schlegels zu eigen macht, die weit über den eigenen Tellerrand schaut, und die national und religiös einseitig gefärbten Tendenzen subtrahiert, dann dürfte das keine schlechte Formel für ein Europa sein, das heute, wie vor 200 Jahren, erst noch entstehen muss, immer wieder neu entstanden ist und wohl auch immer wieder neu entstehen wird.

Anmerkungen

¹ Zur Biographie Schlegels vgl. Behler 1966

² Vgl. ebd., S. 44

³ Vgl. Grimminger 1986, S. 99, auf den sich die folgenden Passagen beziehen.

⁴ Vgl. Schlegel 1984, S. 565 ff

⁵ Vgl. ebd., S. 578.

⁶ Zu den Begriffen „kulturelle Differenz“ und „Stereotypisierung“ im Kontext fremdkultureller Begegnungen: Vgl. Welsch 2000. Welsch nimmt vor allem eine Analyse der Begriffe „Multikulturalität“, „Interkulturalität“ und „Transkulturalität“ vor, wobei er letzteren Begriff letztlich bevorzugt. Den methodischen Unterscheidungen Welschs kann ich durchaus folgen, seiner Schlussfolgerung bezüglich einer generell und global transkulturellen Verfasstheit der Welt allerdings nicht, da sie m. E. unter anderem eine historische Perspektive vernachlässigt.

⁷ Vgl. Behler 1966, S. 84 ff

⁸ Vgl. ebd.

⁹ Vgl. ebd., S. 588

¹⁰ Eine diesbezüglich sehr gute Aufsatzsammlung bietet: Bormann 1998

¹¹ Schlegel 1984, S. 584

¹² ebd., S. 572

¹³ Schlegel 1984, S. 587

¹⁴ ebd., S. 327 ff. Prägnant ist Schlegels Schilderung des Gemäldes „Die Alexanderschlacht“ von Albrecht Altdorfer (1480-1538). Eine präzise Analyse, von der auch die hiesigen Ausführungen zehren, liefert Hölteschmidt 2000, S. 60 f

¹⁵ Vgl. Schlegel 1984, S. 315 ff, außerdem Behler 1966, S. 88f

¹⁶ Vgl. Littlejohns 1991, S. 240

¹⁷ Vgl. Wackenroder & Tieck 1955, S. 45 ff

Literaturverzeichnis

Primärliteratur:

Schlegel, F.: *Dichtungen und Aufsätze*. Hrsg. von W. Rasch, München 1984.

Wackenroder, W. H. - Tieck, L.: *Herzensergießungen eines kunstliebenden Klosterbruders*. Stuttgart 1955.

Sekundärliteratur:

Behler, E.: *Friedrich Schlegel*. Reinbek 1966.

Bormann, A. von (Hrsg.): *Volk – Nation – Europa. Zur Romantisierung und Entromantisierung politischer Begriffe*. Würzburg 1998.

Grimminger, R.: *Die Ordnung, das Chaos und die Kunst. Für eine neue Dialektik der Aufklärung*. Frankfurt a. M. 1986.

Hölteschmidt, E.: *Die Mittelalter-Rezeption der Brüder Schlegel*. Paderborn 2000.

Littlejohns, R.: Frühromantische Kunstauffassung und wissenschaftliche Kunstgeschichte. In: Saul, N.: (Hrsg.): *Die deutsche literarische Romantik und die Wissenschaften*. München 1991, S. 234 ff.

Ke struktuře Schillerova Valdštejna

Pavel Novotný

1. Ke vzniku díla

Schillerova dramatická trilogie Valdštejn byla dokončena roku 1798. Autor na díle pracoval osm let, práce byla neustále přerušována nemocí a především pochybnostmi o zvládnutí složité a mnohvrstevnaté látky. První výraznější podněty k napsání trilogie přišly kolem roku 1790, kdy Schiller pracuje na historii třicetileté války, a o rok později při návštěvě Karlových Varů (léčí se na tuberkulózu); na zpáteční cestě navštěvuje Cheb a seznámí se s kulisou někdejší tragédie. Další významný podnět, a tím i obnovení přerušené práce představuje první zásadní setkání s Goethem v roce 1794, kdy spolu oba géniové vedou proslulý rozhovor o prarostlině: oproti Goethovi, který ji označuje za *skutečnost*, Schiller tvrdí, že prarostlina je *ideou*. V souvislosti s trilogií Valdštejn – a koneckonců i s ostatními Schillerovými díly – není tento rozhovor bez významu (viz níže).

Při psaní byl Schillerovi Goethe často nápomocen, neustále se snažil dodávat mu tvůrčí odvahu, což velmi dobře dokládá korespondence, a aktivně se podílel především na vzniku Valdštejnova tábora.

Drama bylo vzhledem ke značnému rozsahu uváděno postupně, první uvedení Valdštejnova tábora, tedy první části trilogie, proběhlo roku 1798 ve Výmaru. V roce 1799 následovaly části Piccolominiové a Valdštejnova smrt. Dílo se okamžitě setkal s obrovským úspěchem, obzvláště Goethe nešetřil superlativy (srov. Heuer/Keller: 9).

Okamžitému úspěchu díla výraznou měrou napomohl i dobový kontext: do jisté míry může být Schillerova tragédie chápána jako reakce na francouzskou revoluci, kterou Schiller chápal jako boj o celkovou harmonii společnosti, boj o všestrannou svobodu, kde protipól *idea* vs. *realita* hraje osudovou roli.

2. Ernst ist das Leben, heiter ist die Kunst

Schillerova tragédie se vyznačuje neobyčejně členitou strukturou. Autor si v tomto díle vytyčil velmi obtížný cíl, a sice uchopit konkrétní historickou událost a esteticky ji zpracovat. Dílo je v této souvislosti pozoruhodné především tím, že ve zcela krystalické podobě zviditelňuje princip Schillerovy životní filozofie, v níž je zřetelný vliv idealistů Kanta (subjektivně idealistická estetika,

subjektivní idealismus) a Fichteho a pochopitelně i vliv Goethův. Za klíčový považují v tomto směru poslední verš prologu, na který upozorňuje Adorno, a sice „Ernst ist das Leben, heiter ist die Kunst“ (Život je vážný, umění veselé) (Schiller: 13). Zatímco Adorno se tímto citátem zaobírá jako univerzální formulí a vztahuje ji na principy umění vůbec (srov. Adorno: 602), pokusím se ji pojmut přímo v souvislosti se Schillerovým dílem. V tomto smyslu navrhuji následující diagram, který zohledňuje relace základních vystupujících postav:

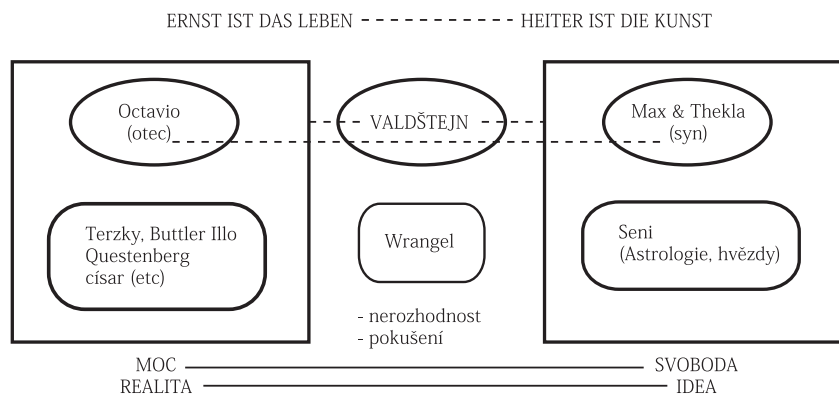

Diagram je rozdělen na dvě základní části, které se spolu prolínají a vstupují do konfliktu. Tragičnost hlavního hrdiny spočívá především v tom, že se nachází zcela v ohnisku tohoto konfliktu. Valdštejn není schopen vyřešit rozpor „vážného života“ se „snem“: zcela neovladatelně prahne po reálné moci, jeho slabinou je však fatální nerozhodnost. Své rozhodnutí, zda se spojit se Švédý (zde reprezentovanými švédským vyslancem Wranglelem), či zůstat věrný císaři, přenechává vlivu hvězd: chce jednat až v okamžiku, kdy budou hvězdy ve správné konstelaci – Venuše a Jupiter, jeho „hvězdy požehnání“ („Segenssterne“) mají zvítězit nad nepřátelskými hvězdami Saturnem a Martem. Venuše symbolizuje krásnou ženu („Schöne Frau“) a Jupiter veselého muže s královským čelem („heiterer Mann mit einer Königsstirn“), Saturn pak označuje zamračeného temného starce („grämlich finstern Greis“), staré a úzkoprsé pořádky (die „alten, engen Ordnungen“) a Mars válku (srov. Borchmeyer: 347).

Konstelace hvězd se pochopitelně přímo vztahuje na postavy tragédie. Octaviův syn Max a Valdštejnova dcera Thekla se milují (jako Venuše a Jupiter), Saturn pak představuje širokou složku světských sil, v jejichž čele stojí císař, neschopný změnit staré pořádky. Ne nadarmo se Max dostává se svým otcem

Octaviem do konfliktu a později umírá. Třetí část trilogie odhalí fatální rozdíly v tom, co říkají hvězdy a co nabízí realita: podle hvězd je Octavio Valdštejnův přítel, vévoda jej tedy zahrne do svých plánů zrady, zatímco Octavio jedná proti němu. Stejně tak Valdštejn uvěří Buttlerovi, svému pozdějšímu vrahovi. Smrt Maxe je další těžkou ranou, vévoda je zrcen, současně však doufá, že je to jakási protiváha za obnovenou přízeň osudu. Samozřejmě to tak není: smrt Maxova je v podstatě jen předzvěstí Valdštejnova vlastního tragického konce, sen se tak od základů a nenávratně hroutí.

Výše uvedený citát z prologu mluví o umění („Kunst“) a lze jej tedy vztáhnout nejen na obsah díla, ale i na celý tvůrčí proces. Právě zde zřetelně vystupuje jedna z hlavních Schillerových myšlenek, a sice myšlenka tvůrčí svobody a její konfrontace s realitou. Veselost umění, tak jak o ní mluví Adorno (Heiterkeit), lze spatřovat v jeho „hravosti“, ve svobodě, která je však v každém okamžiku korigována vážností života, realitou (srov. Adorno 601).

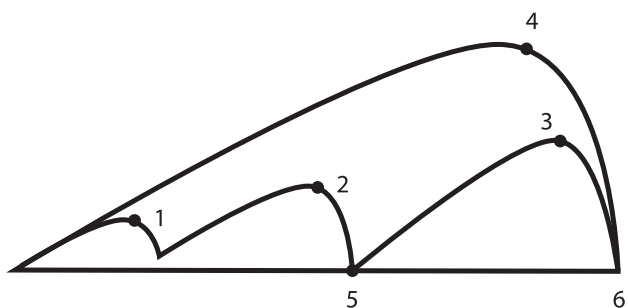
Dílo Valdštejn stálo svého autora tolik sil především proto, že dlouhou dobu nedokázal spojit složitou a chladnou dějinnou událost s vlastním estetickým záměrem: „Když si znovu prohlížím dokončené scény, jsem sice sám se sebou vcelku spokojen, jenže se mi zdá, že v tom je jakási suchopárnost, kterou si však dovedu docela dobře vysvětlit; doufám, že ji také odstráním. Vznikla z jistého strachu, abych neupadl do své někdejší rétorické manýry, až příliš úzkostlivé snahy, abych se co nejvíc držel předmětu. Jenže už tento předmět sám o sobě je poněkud suchý a vyžaduje víc než jiný větší básnickou svobodu; je tu tedy víc než kdekoli v jinde zapotřebí, abych se stejně pečlivě vyhnul oběma scestím, „prozaickému“ i „rétorickému“, mám-li dosáhnout ryze „poetické“ nálady.“ (Podle: Kubín: 91.)

Pod vlivem tvůrčího záměru jsou zde historické složky rozdílně dimenzovány (například Valdštejnova víra v přízeň hvězd je historicky zcela podřadným faktem, v rámci děje však plní funkci blížící se leitmotivu). Do původního faktického materiálu je však zasahováno i fikcí (např. postava Maxe Piccolominiho je smyšlena (srov. tamtéž)). Schiller se tak snaží o maximální možnou amalgamizaci objektivních a subjektivních složek.

3. Kompozice díla

Kompozičně se autor drží pevné formy klasické shakespearovské tragédie: „Celek je poeticky organizován a mohu říci, že látka je už proměněna v čistě tragický příběh. Moment děje je tak pregnantní, že z něho vyplývá všechno, co je k jeho úplnosti třeba, co je v něm přirozené, ba v jistém smyslu nutně obsaženo. Není v něm nic slepého, je na všechny strany otevřený. Zároveň se mi podařilo dát ději od začátku takový směr a spád, že spěchá k cíli v nepřetržitém a zrychlujícím se pohybu...“ (Podle: Kubín: 92.)

Každá z částí podléhá pevným zákonům klasické tragédie, to jest stoupání a gradaci děje a jeho následnému prudkému poklesu. Stejně je tomu i u trilogie jako celku. Graficky by se dala tato kompozice znázornit následovně:

Každá z částí má v tomto směru zřetelný kulminační bod. V části Valdštejnův tábor nastává kulminace v momentě (1), kdy se vojáci dovědí o tom, že vliv Valdštejna má být oslaben, u Piccolominiů je vrcholem scéna (2), kdy Octavio zneužije dokument o věrnosti Valdštejnovi, ve Valdštejnově smrti přichází zásadní zlom ve chvíli (3), kdy vévoda vlivem Octaviových intrik přichází o převážnou část své armády, a tím i o věrnost svých generálů.

V částech Piccolominiové a Valdštejnova smrt lze sledovat i jednotlivé katastrofy; Valdštejnův tábor katastrofu postrádá, má spíše charakter přede hry, i dějovost je zde silně utlumena (je zde pouze líčen obraz morálně narušeného vojska, které spojuje jen víra ve Valdštejnovy schopnosti a charisma). V části Piccolominiové spočívá katastrofa (5) v konfliktu „otec-syn“, tedy v osudovém konfliktu mezi Octaviem a Maxem (Max bezmezně důvěřuje Valdštejnovi, otec jej odrazuje, Max se odvrací od otce). Katastrofou třetí části je pochopitelně Valdštejnova smrt (6). Stejně klasické gradaci podléhá i celek trilogie, přičemž lze jednotlivé části chápat jako stupně této gradace. Valdštejnova nerozhodnost je stále osudovější, kruh se postupně stahuje, konečný bod zlomu (4) přichází ve chvíli, kdy se Valdštejn opožděně rozhoduje skoncovat se Švédy. V té chvíli už ale nelze jít vpřed ani zpátky a děj spěje k neodvratnému tragickému konci.

Popsaná kompozice je podpořena i formálně, a to především užitím dvou rozdílných veršových meter. Zatímco Valdštejnův tábor je psán v tradičním německém Knittelversu, dvě hlavní části užívají „vznešenějšího“ Blankversu, což také zcela koresponduje s obsahem: úvodní část představuje „lidovou masu“, pouhé pozadí, v podstatě odtržené od hlavního děje, zatímco dvě následující části jsou již divadlem „velkých postav“. V této souvislosti byl později Schiller (a pochopitelně nejen on) kritizován marxisty, kteří jeho dílu vytýkali „antidemokratické opovrhování masou.“ (srov. Böttcher: 342.)

4. Závěr

Téma konfliktu ideje s realitou je viditelné ve všech stěžejních Schillerových dílech, v Nevěstě Messinské, Panně Orleánské, Marii Stuartovně (etc.). Odvažují se však tvrdit, že Valdštejnská trilogie tvoří zdaleka nejmodelovější případ. Zcela cíleně ukazuje na tragickou neslučitelnost reálné materiální moci s vnitřní svobodou, na konflikt objektivních sil se subjektivním.

Mým cílem pochopitelně nebylo danou problematiku vyčerpat. Neusiloval jsem ani o to, kompilovat či srovnávat nepřehrnuté interpretace a názory literárních vědců, takový postup by v rámci této práce postrádal smysl. Soustředil jsem se především na názorný nástin struktury Schillerova díla a v tomto smyslu pokládám za velmi prospěšné grafické znázornění daných relací a jevů. Tento postup, dle mého názoru, Schillerovo členité dílo zpřehledňuje a jasně odkazuje na proces jeho vzniku. Užité tvůrčí postup, resp. důraz na konstrukci díla („Machbarkeit“ (Mahlow: 121)) činí Schillerovo dílo překvapivě moderním a v konečném důsledku nadčasovým.

Literatura

- Adorno, Th. W.: *Gesammelte Schriften III. Noten zur Literatur*. Frankfurt am Main. 19.
- Borchmeyer, D.: *Macht und Melancholie. Schillers Wallenstein*. Frankfurt am Main. 1988.
- Böttcher, K.: *Erläuterungen zur deutschen Literatur*. Berlin 1964.
- Heuer, F.-Keller, W.: *Schillers Wallenstein*. Darmstadt 1977.
- Jens, W.: *Kindlers Literaturlexikon*. Bd.14. München 1988.
- Kubín, V.: *Friedrich Schiller. Óda na radost*. Praha 1980.
- Macura, V. (vyd.): *Slovník světových literárních děl*. Praha 1988.
- Mahlow, D.: *Bericht über die Arbeitswoche*. In: Mon, F.: *Prinzip Collage*. Neuwied 1968.
- Schiller, F.: *Wallenstein. Ein dramatisches Gedicht*. Berlin 1969.
- Walch, H.-J.: *Der Briefwechsel zwischen Schiller und Goethe*. Bd.1. München 1984.

Die Fürstin Mechtilde Lichnowsky und Karl Kraus

Iveta Rucková

I. Kontakte der Fürstin Mechtilde Lichnowsky zu Karl Kraus im Kontext der gemeinsamen Freundschaft mit Sidonie Nádherný von Borutin und Mary Dobrženský

Die Kontakte Mechtilde Lichnowskys zu Karl Kraus werden nicht nur durch die kulturelle Betätigung beider Autoren gekennzeichnet, sondern sie sind auch von der Freundschaft der Fürstin Lichnowsky sowie Karl Kraus´ mit Sidonie Nádherný von Borutin und Mary Dobrženská untrennbar. Die Beziehung Lichnowskys und Kraus´ zu den genannten Adligen ist einerseits als lebenslange Freundschaft zu betrachten, andererseits bildet sie Hintergrund für die Erforschung der Kontakte Kraus´ zur Fürstin Lichnowsky.

Die Studie über die Kontakte Mechtilde Lichnowskys zu Karl Kraus sowie über die musikalische Beteiligung der Fürstin an den Lesungen Kraus´ aus den Possen Johann Nepomuk Nestroys setzt sich zum Ziel, die Freundschaft zwischen Lichnowsky und Kraus darzulegen.

Obwohl die musikalische Zusammenarbeit Lichnowskys mit Kraus um 1922 stattfand, wurde die Freundschaft bereits zwischen 1916 und 1917 angeknüpft (Hemecker 1993: 38). Lichnowsky hat 1917 ein Akrostichon an den Autor geschickt, das auf den Namen Karl Kraus verfasst wurde.

Der erste überlieferte Brief Kraus´ an Lichnowsky stammt vom 7. Juni 1918 (Pfäfflin/Dornbacher 2001: 24) und entstand während des Aufenthaltes dieses Autors auf dem Herrschaftsgut der Gräfin Sidonie Nádherný in Janowitz. Dieses Dokument zeugt von früheren Kontakten Kraus´ zur Fürstin Lichnowsky, die in der Zeit von 1918 bis August 1920 schriftlich fortgesetzt wurden (Pfäfflin/Dornbacher 2001: 25 - 27).

Im Sommer 1920 war Karl Kraus zum ersten Mal auf den Schlössern der Lichnowskys in Kuchelna und Grätz bei Troppau zu Gast (Pfäfflin/Dornbacher 2001: 34f.). Die Informationen über diesen Besuch vermittelt sein Brief an Sidonie Nádherný vom 4. – 5. August 1920, dem Folgendes zu entnehmen ist: „Ich bin bei L[ichnowsky], und in prächtiger Umgebung. Grätz, wo wir manchmal sind und wo ich im Herbst, nächstens aber einige Tage wohnen soll, ist es freilich noch viel schöner.“ (Pfäfflin/Dornbacher 2001: 28)

Der Briefwechsel Karl Kraus´ mit Mechtilde Lichnowsky bzw. Sidonie Nádherný und Mary Dobrženský zwischen 1920 – 1921 berührt nicht nur die Lesungstätigkeit des Autors (Vgl.: Wagenknecht 1992: 475), sondern er umreißt auch seine persönlichen Kontakte zu den genannten Adligen. Laut diesen schriftlichen Dokumenten kam es im April 1921 zum Treffen Kraus´ mit der Fürstin Lichnowsky in Pottenstein, das ihn zur Verfassung des Mechtilde Lichnowsky dedizierten Gedichtes „Du seit langem einziges Erlebnis“ angeregt hat. Das Gedicht bringt die freundschaftliche Nähe Karl Kraus´ zur Fürstin Lichnowsky zum Ausdruck, mit der diese jahrelangen Kontakte verbunden waren.

Den gemeinsamen Besuch Karl Kraus´ und Sidonie Nádhernýs auf dem Herrschaftsgut der Lichnowskys in Kuchelna belegt deren Ansichtskarte an Mary Dobřenská vom 20. Juli 1921. Im August desselben Jahres weilten Kraus und Lichnowsky auf dem Schloss Sidonie Nádhernýs in Janowitz. Der hiesige Besuch fand nicht nur in der Korrespondenz Mechtilde Lichnowskys mit ihrer Mutter Olga Arco-Zinnenberg seine Widerspiegelung, sondern er wurde auch im Roman Lichnowskys „Heute und Vorgestern“ thematisiert (Pfäfflin/Dornbacher 2001: 70f.). Während des gemeinsamen Ausfluges an die Moldau war Mechtilde Lichnowsky dem Ertrinken nahe. Sie skizzierte dieses Erlebnis im genannten autobiografisch geprägten Roman mit den folgenden Worten: „[...] als sich die Wasser längst über mir geschlossen hatten und noch immer der Tod nicht eingetreten war, meldeten sich wie eh und je Gedanken [...]. Wozu habe ich dieses und jenes erlebt, wenn mir Zeit nicht gegeben wird, Erlebtes und Schönheit umzuwandeln? Da – ein Aufschrei, Karl Kraus [...] tauchte, kam wieder hoch, fast versagte die Stimme, die Worte ließen sich nur mühevoll bilden: ‚Helft, sie ist es‘ [...] Ich öffnete die Augen, ich lag auf der Böschung, ich war lebendig, es war keine Strudel, keine Wirbel, keine Stromschwelle mehr, nur die Tränen lieber Freunde.“ (Lichnowsky 1958: 37 - 40) Dieses Erlebnis wurde zum Thema des zwischen dem 26. und 27. August verfassten Gedichtes Kraus´ „Auf die wunderbare Rettung der Wunderbaren“, das im sechsten Band seiner Gedichtsammlung „Worte in Versen“ erschien (Pfäfflin/Dornbacher 2001: 78).

Die Tiefe der Freundschaft Kraus´ mit der Fürstin Lichnowsky sowie mit Sidonie Nádherný erweist die beabsichtigte Widmung seines Werks „Die letzten Tage der Menschheit“ an diese kunstliebenden Adligen. In diesem Zusammenhang kommen in seinem Brief an Mechtilde Lichnowsky vom 5. März 1922 diese Worte vor: „Das Werk [Die letzten Tage der Menschheit] ist beinahe fertig. Und nun wieder ein Wunsch, eine Bitte. Sie werden staunen, ehe Sie sie erfüllen: Ich möchte Ihnen beiden das Werk widmen.“ (Pfäfflin/Dornbacher 2001: 103) Dennoch wurde die Widmung sowohl von Lichnowsky als auch von Nádherný wahrscheinlich zurückgewiesen. (Pfäfflin/Dornbacher 2001: 78f.).

Aus derselben Zeit stammt das Gedicht Kraus´ „An eine Heilige“, das Mechtilde Lichnowsky gewidmet wurde. In der ersten Strophe des Gedichtes tauchen nicht nur die Anfangsbuchstaben des Namens Mechtilde Lichnowskys auf, sondern es bringt auch Kraus´ Hochschätzung der Fürstin zum Ausdruck:

„Mutig trägst du die Last, daß sie die andern nicht drücke.
Liebend leihst du das Licht allem, was finster um dich.

Immer gibst du, als ob dein Sein allein nicht genügte –
dich zu wissen, beglückt mich mit dem herrlichen Lohn.

Nimmer gibst du dich aus und einst wird selbst nicht im Himmel
so viel Huld für dich sein, wie du hienieden vergabst.“ (Pfäfflin/Dornbacher 2001: 91)

Trotzdem wurde die Beziehung zwischen Karl Kraus und Mechtilde Lichnowsky sowie Sidonie Nádherná in der untersuchten Zeitspanne durch Unstimmigkeiten gebrandmarkt, die im Brief Kraus´ an Lichnowsky vom 11. Februar 1922 den folgenden gesteigerten Nachklang fanden: „Was immer sein mag, bin zwischen Lebens- und Sterbensüberdruß immer für diesen! Aber ich, wenn es S[idonie] M[echtilde] nicht mehr gibt, mache Schluß.“ (Pfäfflin/Dornbacher 2001: 96)

Laut dem Brief Kraus´ an Lichnowsky vom 16. und 17. Februar 1922 war diese Spannung zwischen dem Autor, Lichnowsky und Nádherný nicht von langer Dauer (Pfäfflin/Dornbacher 2001: 195 - 200). Zwischen 1922 – 1923 verband die Fürstin Lichnowsky und Karl Kraus die Zusammenarbeit an den Aufführungen der Possen Johann Nepomuk Nestroys, die von Lichnowsky vertont wurden.

Die Beilage der Fackel vom Dezember 1922 enthält Zeichnungen Mechtilde Lichnowskys, unter dem Pseudonym Chr. Dark, die teils auf die Kritik der Vorlesungen Hermann Bahrs über die österreichische Moderne eingehen, teils gesellschaftliche Klischees karikieren (Pfäfflin/Dornbacher 2001: 42).

Obwohl die Freundschaft zwischen Lichnowsky und Kraus 1923 durch eine Verstimmung gekennzeichnet wurde (Hemecker 1993: 47), wurden die Kontakte auch weiterhin unterhalten. Die Briefe aus den Jahren 1923 – 1926 erhelten die Zusammenarbeit Lichnowskys mit dem Verlag Jahoda/Siegel (Pfäfflin/Dornbacher 2001: 172 - 175), von dem ihre Werke „Der Kampf mit dem Fachmann“ und „Halb und Halb“ veröffentlicht wurden.

Die Kontakte zwischen Lichnowsky und Kraus sind in der Zeit von 1927 bis zum Tod des Autors 1936 seltener geworden. 1934 hat Lichnowsky das Litera-

turschaffen Kraus´ zugunsten seines 60. Geburtstags folgendermaßen näher gebracht: „Hingegeben, wie kaum ein anderer ihrer Liebhaber, hat er seiner Göttin, der Sprache, sein Leben lang gedient und sie hat seine Liebe tausendfältig erwidert.“ (Pfäfflin/Dornbacher 2001: 189)

Die Kontakte Kraus´ zu Lichnowsky waren durch die Hochschätzung des Literaturschaffens dieser Autorin gekennzeichnet. In dem nach dem Tode Kraus´ verfassten Brief Sodie Nádhernýs an Lichnowsky vom 28. Juli 1936 taucht in diesem Zusammenhang Folgendes auf: „Ebenso die Kindheit, von der ich weiss, dass die Stellen angestrichen sind, die er mit Dir besprechen wollte, ich fragte ihn aber nicht, was er zu raten ändern würde; ich weiss nur, dass er das Buch sehr gerne hatte.“ (Pfäfflin/Dornbacher 2001: 191)

Die Freundschaft der Fürstin Lichnowsky mit Kraus war neben den dargelegten Kontakten durch ihre Vertonungen einiger Couplets Nestroys geprägt, mit deren Vorlesen die kulturelle Wirkung Kraus´ in der Zeitspanne 1922 – 1923 verbunden war.

II. Musikalische Zusammenarbeit Mechtilde Lichnowskys mit Karl Kraus

Mechtilde Lichnowsky hat sich am kulturellen Leben in der ersten Hälfte des zwanzigsten Jahrhunderts sowohl durch ihr Literaturschaffen als auch durch eigene kompositorische Tätigkeit beteiligt.

Ihr Musikschaffen tritt vor allem bei den Aufführungen der Possen Johann Nepomuk Nestroys in den Vordergrund, die von Karl Kraus initiiert wurden (Wagenknecht 1992: 473f.). 1916 hat er anlässlich des 300. Todestages Shakespeares nicht nur das ganze Drama dieses englischen Autors „Die lustigen Weiber von Windsor“ vorgelesen, sondern er hat in der Saison 1916 – 1917 auch die Possen Nestroys „Die Beiden Nachtwandler“ und „Judith und Holofernes“ präsentiert. Seine Lesungen aus den Werken Nestroys sowie ihre musikalische Auffassung zielten auf die Akzentuierung ihrer dichterischen und satirischen Qualität, die zu Lebzeiten Nestroys nicht erkannt wurde (Horowitz 1986: 35).

Die musikalische Begleitung der Lesungen Karl Kraus´ durch die Kompositionen Lichnowskys wurde bereits im Brief vom 25. und 26. Februar 1922 (Pfäfflin/Dornbacher 2001: 99f.) angedeutet. Karl Kraus berührt die Posse Nestroys „Der Zerissene“, deren „Couplet des Lips“ von der Fürstin Lichnowsky vertont (Hemecker 1993: 45) und am 10. März 1922 im Rahmen der Nestroy-Lesungen aufgeführt wurde (Kraus 1922: 595 – 600, 64f.).

Vom Erfolg der Nestroy-Vertonungen und -Lesungen zeugt der Brief Kraus´ an Lichnowsky vom 17. und 18. März 1922, der auf die Lesung aus dem Couplet „Schlimme Buben in der Schule“ folgendermaßen eingeht: „Den Willibald hätte ich achtmal vortragen können.“ (Pfäfflin/Dornbacher 2001: 106)

Begeisterte Worte tauchen ebenfalls im Brief Kraus' an Lichnowsky vom 29. und 30. März 1922 auf, in dem der Autor die am 29. März stattgefundene Lesung „Das Notwendige und das Überflüssige“ näher bringt. Die Lesung wurde nicht nur auf die Vorstellung des Literaturschaffens Nestroys orientiert, sondern ihr Gewinn wurde für die Unterstützung Hungernder in Russland verwendet (Pfäfflin/Dornbacher 2001: 110f.). Der Nachhall der Nestroy-Vertonungen von Lichnowsky wurde im angeführten Brief mit den folgenden Worten beschrieben: „Gestern unendlich viel von Nestroy – alles Melodien mit Ankündigung. Willibald wieder zweimal und der Dank der Komponistin ausgesprochen. Ganz Wien singt es. Die Leute wollen sich gar nicht beruhigen.“ (Pfäfflin/Dornbacher 2001: 108)

Dennoch wurde die Zusammenarbeit Kraus' mit Lichnowsky zwischen Mai und September 1922 durch Verstimmungen gebrandmarkt und die Fürstin hat die Rückgabe der Manuskripte mit Nestroy-Vertonungen verlangt (Pfäfflin/Dornbacher 2001: 83). Bereits die Korrespondenz vom Ende September desselben Jahres bestätigt jedoch die Fortsetzung der musikalischen Tätigkeit Lichnowskys an den Nestroy-Lesungen. Die von der Fürstin Lichnowskys vertonten Couplets Nestroys haben wiederholt großen Erfolg beim Publikum hervorgerufen, was die Briefe Kraus' an Lichnowsky aus der Zeit vom 22. und 23. Oktober bis 4. und 5. Dezember 1922 unter Beweis bringen. Nach der Lesung der Posse „Weder Lorbeerbaum noch Bettelstab“ schreibt Kraus an Lichnowsky über das von ihr vertonte Couplet „Nein, ich reis' nur nach Fischamend“ Folgendes: „Fischamend mußte ganz wiederholt werden. Auch der Dialog hat fabelhaft, eigentlich über Erwarten, gewirkt. Bei manchen Fischamend-Sätzen konnte ich vor Lachen nicht weiter. Ich habe mich entschlossen, wirklich einmal dorthin zu reisen, um zu ergründen, woher diese Lustigkeit stammt.“ (Pfäfflin/Dornbacher 2001: 135)

Vom Erfolg der Kompositionen Lichnowskys zeugen auch die Briefe vom Januar 1923 (Pfäfflin/Dornbacher 2001: 141f.), in denen Kraus neben der musikalischen Tätigkeit der Fürstin auf die Vertonungen der Nestroy-Couplets von Adolf Müller (Wagenknecht 1992: 416f.) als auch auf die von der Fürstin gezeichneten Karikaturen eingeht. Obwohl im März 1923 nicht zur Berliner Aufführung der behandelten Possen Nestroys gekommen ist, tauchen im Brief Kraus' an Lichnowsky vom 26. und 27. März 1923 diese Worte auf: „Es ist sonderbar, wie sich mir die Lorbeerbaum-Musik eingewurzelt hat. Kein Schritt ohne sie. Es muß kein Vortrag sein, ich sehne mich schon danach, es einmal privat am Klavier vorzutragen“ (Pfäfflin/Dornbacher 2001: 148).

Obwohl die Vorlesungen Kraus' von den Kompositionen Lichnowskys zwischen 1922 – 1923 begleitet wurden, vermittelt die mehr als zwanzig Jahre dauernde Freundschaft Mechtilde Lichnowskys mit Karl Kraus einerseits eine

Einsicht in die Kontakte der Fürstin Lichnowsky zu diesem Autor, andererseits erhellt sie ihre kulturelle Zusammenarbeit. Die Briefe Kraus' an Lichnowsky sind durch die Hochschätzung der Fürstin und deren literarischen sowie musikalischen Schaffens durchdrungen. Die Tiefe der Freundschaft belegen nicht nur die der Fürstin Lichnowsky dedizierten Gedichte Kraus', sondern auch die beabsichtigte Widmung seines Dramas „Die letzten Tage der Menschheit“ Mechtilde Lichnowsky und Sidonie Nádherný. Darüber hinaus fand die Freundschaft der Fürstin mit Kraus sowie mit Sidonie Nádherný in ihrem Literaturschaffen Widerspiegelung, durch die die Tiefe dieser freundschaftlichen Beziehung unterstrichen wurde.

Die Lesungen Kraus' aus den Possen Nestroys und ihre seit 1922 stattfindende Begleitung von den Kompositionen der Fürstin Lichnowsky fanden nicht nur positiven Widerhall beim Publikum, sondern sie trugen auch zur Hervorhebung des Literaturschaffens Nestroys bei.

Literatur

- Hemecker, W.: *Mechtilde Lichnowsky 1879 – 1958*. Marbacher Magazin 64, 1993.
Horowitz, M.: *Karl Kraus*. Wien, Orac 1986.
Kraus, K.: *Die Fackel*, 595 - 600, 1922.
Lichnowsky, M.: *Der Kampf mit dem Fachmann*. Leipzig, Jahoda/Siegel Verlag 1924.
Lichnowsky, M.: *Halb und Halb*. Leipzig, Jahoda/Siegel Verlag 1926.
Lichnowsky, M.: *Heute und Vorgestern*. Wien, Bergland Verlag 1958.
Pfäfflin, F. – Dombacher, E. (Hg.): *Verehrte Fürstin. Karl Kraus und Mechtilde Lichnowsky. Briefe und Dokumente 1916 – 1958*. Göttingen, Wallstein Verlag 2001.
Wagenknecht, C. (Hg.): *Karl Kraus. Theater der Dichtung*. Frankfurt am Main, Suhrkamp 1992.

Obraz Čechů v německé literatuře

Jan Budňák

Na otázku, proč soužití česky a německy mluvících obyvatel Čech a Moravy skončilo v hlubokém rozkolu - a důsledném, násilném rozchodu - existují celé knihy odpovědí. Jak se stalo, že tohle „konfliktní společenství“, „Konfliktgemeinschaft“, došlo tak daleko? Jak se mohlo stát, že ještě před zhruba dvěma sty lety tato nesnášenlivost nebyla ani zdaleka tak viditelná, tak rozšířená, tak „systematická“, a přece mohla v průběhu 20. století dosáhnout toho, čeho tak neblaze „dosáhla?“ Ve snaze přiblížit se pochopení těchto procesů by neměla být nouze o metody a zdroje, které se neomezuji jenom na tradiční pole historické: právě zde, budeme-li německo-české „konfliktní společenství“ chápat nejen jako „nedvratný“ historický proces, ale také jako vývoj *obrazu* jedné národnostní skupiny u druhé, ba dokonce jako příběh utváření a „sebeumist'ování“ těchto skupin, právě zde je příklon k různým formám *perspektivizace dějin* takřka nutný. Tento příspěvek je obecně vzato pokusem přehlédnout dějiny dvou národnostních skupin na území Čech a Moravy *perspektivou* německy psané literatury z těchto zemí, která se k tématu soužití Čechů a Němců vyslovuje. A konkrétně se soustředíme na zobrazení českých a moravských literárních postav a na „fikční“ model jejich soužití s postavami německými, tak jak jej představují různá literární díla česko-, resp. moravskoněmeckých spisovatelů.

Médiem našeho pohledu na „konfliktní společenství“ je v první řadě *krásná literatura*. Čerpat budeme především ze široké škály více či méně, vůbec či zcela *stereotypně* pojatých postav Čechů. Charakterizace těchto literárních postav nutně přispívá k utváření pohledu „adresátů“ této literatury, tj. převážně českých a moravských Němců, na jejich česky mluvící krajany. Tato literatura ovlivňuje pohled svých německých čtenářů na Čechy. Současně literární díla tento pohled velmi zapeklitým způsobem v určitém momentu jakoby „konzer-vují“. Vnímat krásnou literaturu jako svého druhu historický pramen je v zásadě jednak ošemetné, jednak v podstatě nenahraditelné. Problematičnost literatury jako zdroje historického poznání je evidentní: literatura je koneckonců výtvozem *subjektivní* představivosti, schopnosti a záměrů, integrující nespočet různých prvků. Co nám však takto zkoumaná literatura na druhé straně může *dát*? Nejlépe si to předvedeme na příkladu: každý školák „ví“, jak se říká, že „co Čech, to muzikant“. Stejným způsobem, to jest velmi obecně, to „věděli“ i Němci z českých zemí, dejme tomu v roce 1929, kdy Franz Werfel dokončil

román *Barbora neboli zbožnost*, z něhož teď cituji popis jednoho *konkrétního* českého muzikanta, důstojnického burše Vojty. Poslouchejte však, jedná-li se opravdu o „stereotyp“: „V kuchyni vládla Barbora a sloužil Vojta. Burše Vojtu se maminka neustále pokoušela přetvořit v panského sluhu. Podařilo se jí to do té míry, že si důstojnický sluha navykl nosit doma nikoli vojenský kabát, nýbrž modrobíle pruhovanou kazajku a při slavnostních příležitostech dokonce livrejovaný frak. To bylo ovšem předstírání falešné skutečnosti, protože svou povahou zůstal Vojta nepolepšitelným fajfkou, jak se tenkrát říkalo důstojnickým sluhům od Krkonoš až po Boku Kotorskou. Představoval jakousi spojku mezi domácími a vojenskými záležitostmi. Jako největší poklad chránil svou tahací harmoniku vykládanou perletí, kterou přechovával zabalenou v prádle. Přes tento drahocenný nástroj zpíval však své písničky většinou bez doprovodu. Jejich počet byl tak nepřehledný, až se člověk neubráníl podezření, že si Vojta v mnohých případech skládá texty sám. Tomu nasvědčovala i okolnost, že rozmarňný obsah těchto písní byl bez výjimky doprovázen žalostnými nápěvy. V nejtruchlivějším moll zněla melodie, když zpíval: »Pucflek,/ošlapek,/Zbltne denně deset vek.« Pro takový nesmysl měla i klidná Barbora shovívavý úsměv.“ Zásunout tento popis, tohle „oživení“ literárního „člověka“ do přihrádky „stereotyp českého muzikanta“ je téměř urážlivé. Werfel představuje pucfleka Vojtu v nejrůznějších situacích, nechává ho jednat, mlčet i mluvit, určuje mu jistý osud a jisté vztahy k ostatním postavám románu; díváme se na něj shovívavě ironickými očima Werfelova vypravěče. Románový Vojta se nerovná „českému muzikantovi“.

Překvapivější může už být zjištění, že ani takový právem a snad už navždy zapomenutý Gottfried Rothacker, autor neskonale a nenávislně tendenčního sudetoněmeckého románu *Vesnice na hranici* z roku 1936, nepracuje ve zmíněném díle pouze se stereotypním zobrazením českých postav. I on, nucen určitou dynamikou děje, musí zasazovat své značně jednostranné náčrty českých postav do různých vztahů k postavám německým i k sobě navzájem. Tím tyto postavy získávají jistý „přesah“: jsou viděny konkrétněji, jsou představeny na základě svého jednání. I vysloveně degradující obrazy jdou tedy za stereotyp. Za účelem jisté minimální zápletky se v podobných dílech vyskytují dokonce i různé „výjimky“ pracovitých, čistotných či „nedejbože“ inteligentních Čechů. Nejde mi teď v žádném případě o levný špás na úkor ideologizovaných děl sudetoněmecké literatury - česká literatura na tom není jinak: chci jen ukázat, že se vyplatí zabývat se krásnou literaturou za účelem zkoumání modelu „stýkání se a potýkání“ Čechů a Němců, jak ho prezentují různé „fikční světy“. Tvrdím, že literatura ze své podstaty zpravidla vyjadřuje daleko více než pouhý stereotyp. Krátce a stručně: zabývat se literárními prameny tam, kde se příliš automaticky předpokládá výskyt stereotypů či kde se postavy na

stereotypy redukuje – to jest právě mezi Čechy a Němci v 19. a 20. století, je nanejvýš přínosné.

Z tohoto důvodu nebudu mluvit o stereotypch, nýbrž o *literárních obrazech*: ustavíme-li toto obecné jméno pro naše účely jako pojem, chápeme jej jako něco širšího, než je stereotyp. Literárním obrazem Čechů rozumím – v daném kontextu krásné literatury – podobu, kterou nabírají příslušné postavy „fikčního světa“, a jejich funkci v něm. Současně pojem obraz zdůrazňuje vazbu představy o „druhých“ na jejího nositele; o tom ještě více později. Důležitý je ještě poznatek, že se literární obraz Čechů nicméně na nacionálním stereotypu zakládá; tento kořen literárního obrazu je dokonce s postupujícím 19. a 20. stoletím čím dál silnější. Vyplývá to z celospolečenského přijetí jazykové a etnický chápaného nacionalismu jako nového skupinového pojítka průmyslové společnosti a později i nejvyššího politického principu: vždyť po první světové válce se Evropa politicky reorganizovala převážně podle principu národnostního. Ještě v 18. a na začátku 19. století lidé upřednostňovali svou příslušnost k určité konfesi či k určité zemi (patriotismus) jako rozhodující pouto k lidem stejné víry, resp. vlasti, a jejich jazyková a národnostní příslušnost zůstávala v pozadí: to se změnilo s nástupem moderního nacionalismu během první poloviny 19. století. Lidé začínají zdůrazňovat svou příslušnost k jazykově pojatému národu a obyvatelstvo českých zemí se začíná „přeskupovat“ podle tohoto kritéria, to jest dělit na Čechy a Němce. Nově utvořené nacionální „identity“ potřebovaly „obraz druhého“ a „pracovaly“ na něm.

Dnes si už asi těžko představíme, jaké důležitosti – a vyostřenosti – dostoupila v této době v českých zemích nacionální argumentace. Nacionalismus – chápu tento pojem neutrálně, tedy jako souhrn argumentů a charakteristik odvozujících svou platnost od předpokládané odlišnosti sociálních skupin na základě jejich kulturní specifčnosti, byť jen předpokládané, nacionalismus se tedy stává v průběhu 19. století jakousi *osou společenské komunikace*. Veškeré kulturní, historické a dokonce i psychologické (!) jevy (viz „pojem“ národní charakter) byly, a občas ještě dnes jsou, vykládány s odvoláním na odlišnost národních „povah“ jako něčeho neměnného, nepřekonatelného, obecně platného. Nacionalismus přitom pro své cíle absorboval dobově relevantní argumentační strategie: např. historickou a jazykovou v následnictví myšlenek německého romantismu, později humanisticky demokratickou na základě představ předbřeznových a ke konci 19. století i argumentace biologického ražení v návaznosti na tehdy kvetoucí darwinismus. Nacionalismus se tedy vyvíjel a „zdokonaloval se“ společností, která ho nesla: to mu přineslo dost pochybnou „systematizaci“ a značné rozšíření, ne-li přímo zdání samozřejmosti nacionálních argumentů. Následovalo upevnění odpovídajících skupinových identit na nacionálním podkladu. I na úrovni, kterou se chceme zabývat, tj. na vzájemném obrazu dvou národnostních skupin, dvou

sousedů na území jedné země, se projevila obrovská „odstředivá“ síla: v konkurenci o paradoxně velmi podobné vlastnosti a ctnosti se vzájemné obrazy obou skupin od sebe vzdálily velmi značně. Je to vskutku tak: mezi Čechy a Němci žijícími v Čechách se tato „sociálně-psychologická centrifuga“ nacionalismu uplatnila mezi dvěma pozoruhodně rovnocennými sociálními strukturami, což z tohoto případu vytváří modelovou situaci odcizování jedné skupiny v očích skupiny druhé.

Češi se tedy většinou dívali na Němce jako na někoho jim se neustále vzdalujícího, s kým se dá čím dál méně společně vyžít. Stejný pocit se uplatňoval i z druhé strany. Tyto dvě „neslučitelnosti“ se přitom v každé historické situaci promítaly i např. do líčení střetů minulých. Na povahu těchto „obrazů o druhém“ přitom neměl ani zdaleka největší vliv skutečný zážitek autora nebo původce tohoto obrazu s někým z „těch druhých“: rozhodující zde bylo a je *chápaní sebe samého* jako individua nebo jako člena určité, např. nacionální skupiny. Chápu-li sám sebe např. jako dobrého slávistu, budu mít takřka existenční „zájem“ na tom, aby „ten druhý“, kdo je mi neznámý nebo cizí, byl buďto špatný, nebo vůbec žádný slávista: tak si uchovám pozitivní hodnocení sebe sama, které si nejzřetelněji zdůvodním kontrastem. Stručně řečeno: to, jak konstruuji obraz druhého, nevypovídá ani tak o tom druhém jako o mně samotném. Z konstrukce tohoto obrazu lze vyčíst akcenty, které kladu pro sebe jako nejdůležitější. Někdy, např. při pocitu ohrožení „Slávie“, to ovšem může končit výroky, jako např. že *všichni* spartáni mají nohy do x nebo šilhají, nebo dokonce obecným uznáním těchto výroků.

Sečteno a podtrženo: Víme, že pojetí národnosti jako rozhodující kolektivní identity je jev poměrně moderní, že toto národní povědomí postupně krystalizovalo a vyústilo v silně stereotypní vnímání „těch druhých“. Obraz druhých závisí v první řadě na obrazu sebe sama a je to právě krásná literatura, která nám může dát nahlédnout do konkrétní sítě těchto vztahů mezi „námi“ a „nimi“ a konkrétních historických podob „nás“ a „jich“, byť i fikčních. Můžeme tedy přejít ke třem modelovým variantám soužití Čechů a Němců. Tyto modely nalezneme ve třech literárních dílech z různých epoch: pro přehlednost si tyto fikční modely česko-německého soužití nazvěme *nenacionální*, *nacionální* a *antinacionální*.

Začnu tím nejzjevnějším: v německé literatuře z Čech a Moravy nalezneme nemálo nacionálně podmíněných, někdy pravděpodobně poplatných děl a dílek v nepřeneseném významu toho slova. Svůj vliv uplatnily např. „herderovské“ stereotypy mírumilovných až útrpných slovanských zemědělců mj. i v raném díle Rilkeho nebo u Meyrinka; nedá se tedy plně přitakat rovnici vysoký obsah stereotypu = nízká úroveň knihy. Z důvodů kontrastivních se ale vrátím k již zmiňovanému románu *Vesnice na hranici* Gottfrieda Rothackera z roku 1936. Všimát si budeme hlavně autorské konstrukce soužití Čechů a Němců a z toho

vyplývající charakteristiky českých postav: *Vesnice na hranici* je román v dopisech, které píše hlavní postava, venkovský učitel Ortwin Hartmichel ve smíšené pohraniční vesnici Skopolnica, dříve Schatzdorf, své matce do města. Už epistolární forma románu vyhovuje nacionálně nevyváženému vyznění knihy dvojitým způsobem: jednak slyšíme jen slova a vysvětlení vypravěčova, který po svém příchodu do vesnice alarmuje její německou část s odvoláním na ohrožení jejího německví. Navíc dovoluje forma „svědeckých“ dopisů prezentovat děj jako reálný, „nefikční“. Už vyprávěcí situace románu je tedy (jako) stvořená pro nacionálně zabarvenou výpověď.

Nacionálně podmíněný literární obraz Čechů podporují i další prostředky: nejen slovy vypravěče, ale i očima lidí *jemu* blízkých a sítí *jeho* sociálních vztahů proniká čtenář do poměru sil ve fikčním světě románu. V románu nemá například jedna česká postava jméno, jedná se také většinou o policisty nebo úředníky, všechny smířlivé německé postavy končí špatně atd. Zdaleka nejčastěji jsou však Češi strašákem, všudypřítomnou hrozbou, jakousi „mafii“, jejímž je každý jeden chapadlem. Je to právě tato atmosféra obecného ohrožení, kterou román velmi systematicky klade mezi Čechy a Němce, která je snad nejnápadnějším znamením vyhoceného nacionálního chápání „druhého“ národa. Tento „druhý“ ale současně nepřestává být sousedem: postavy i čtenáři se s ním vlastně denně setkávají. Postava na druhé straně zdi ztrácí osobní rysy a stává se zhmotněním skupiny, prototypem. I u Rothackera však dochází k zlomu tohoto téměř absolutního stereotypu, a to v momentě, kdy se v dědině usidluje pracovitý a houževnatý český sedlák: ten je, připouští vypravěč Hartmichel, „mým jediným soupeřem“. Že by bílé místo stereotypu? Nikoli, to jen výjimka potvrzuje pravidlo: stereotyp se „institucí“ výjimky obrňuje proti případným námitkám empirie.

Druhý typ modelů soužití, modely *nenacionální*, tvoří naopak skupinu poměrně nepočtenou: představím zase jen jeden příklad za všechny. Nenacionálně, tj. v podstatě *mimo* nacionální kategorie, bylo možné psát nejspíše v době, kdy tyto kategorie – jazykové, etnické, ale i fyziologické, psychologické či etické „češství“, resp. „německví“ – dosud zcela neovládly veřejné mínění. Za příklad nám bude sloužit básnická sbírka Josefa C. von Wiesera *Welebrad*, vydaná v roce 1863 v upomínku tisícího výročí příchodu „věrozvěstů“ Konstantina a Metoděje na Velkou Moravu. Sbírka je jednou z nejpozdnějších a nejsystematičtějších ukázek moravského zemského patriotismu německých kruhů. Wieser odvozuje své pojetí vlasti, které bychom dnes nejpřesněji označili pojmem „zemský patriotismus“, právě z odkazu a předpokládaných hodnot Velké Moravy. Autenticita těchto hodnot pro nás teď není důležitá: obrátíme se opět k Wieserovu modelu soužití „slovanských a německých synů Moravy“, jak označuje svou cílovou skupinu. Potenciálních různic si je Wieser vědom: v té době už jistě převládající ste-

reotypy však sotva zmiňuje, spíše je halí do metaforického hávu – říká: „Příroda kde lípy seje,/ tam jistě i dubům přeje“ – a nacionální rozepře nechává zaniknout pod jednotou země, křesťanského náboženství a loajality k císařství. Wieser jistě není jen učený naivka: vytrvale konstruuje a zpevňuje kulturní a sociální spojnice – geografické (např. k řece Moravě), historické (k Velkomoravské říši), politické (k monarchismu), náboženské (ke katolicismu), sousedské (k bratrským Čechům) atd., které by na rozdíl od nacionalismu nerozdělovaly obyvatelstvo jeho milované Moravy. To činí z jeho sbírky jakýsi slabikář moravské zemské identity, která se v podstatě neobrací proti pokračujícímu nacionálnímu „rozpadu“ v zemi, nýbrž se snaží vytvořit použitelnou *alternativu*.

Poslední, *antinacionální* obraz Čechů si krátce představíme na „malém románu“ Maxe Broda *Česká služka*. V základech této prózy vydané v roce 1906 stojí nečekaně vysoký počet mírně dehonestujících klíšé tehdy tradičně spojovaných s Čechy: na první pohled je tento fakt o to více překvapující, uvážíme-li, že Max Brod a němečtí spisovatelé a umělci okolo něho přispěli nepochybně největší měrou k prohloubení česko-německých kulturních kontaktů. Ale posuďte sami podle obsahu *České služky*: nervózního a „chudokrevného“ vídeňského úředníka jménem William Schurhaft posílá jeho otec do Prahy, města plného pudově smyslného, zkrátka slovansky osudového života, aby tam – za přispění fešných Pražanek – dospěl až k prameni životní síly. A věřte nebo ne, tento skomírající William Schurhaft se záhy zhlédne v Pepičce Vlkové, prosté české služce. Pepička vzbudí, v podstatě bez vlastního přičinění, ve Williamovi vášeň, která se ale ventiluje značně nevhodně: William Pepičce nadbílá lacinými triky, chce ji lákat do hotelu, zkrátka: chce jí imponovat, jako se imponuje české služtičce. Pepička nakonec páchá sebevraždu, William nemá o jejích dilematech, která způsobil, ani o tom, že byla vdaná, ani potuchy. Jeho podivně egoistická vášeň lásky a života opět vysychá.

Vidíme, že Brod zde rafinovaným způsobem pracuje s nacionálními stereotypy: ztělesňuje je na obou protagonistech, které nechá jednat, aniž je komentuje, až je nakonec přivádí k pádu. Jeho postup by se dal nazvat vábníčkou na čtenáře: stereotypy se v této době, na začátku 20. století, v podstatě předpokládají; autorovi jde o jejich *narativní zneplatnění*. Brodova metoda „odhalení a popření“ stereotypu je tedy jeden z *antinacionálních* fikčních modelů soužití Čechů a Němců.

Závěr:

Snad při této zkratkovitosti vyplynulo na povrch to nejpodstatnější: nedíváme-li se na nacionální stereotypy jako na něco samozřejmého a neměnného, neřku-li pravdivého, nabízí se nám v krásné literatuře jedinečný zdroj výzkumu jejich variací a hlavně alternativ.

Literatura

- Brod, M.: *Ein tschechisches Dienstmädchen*. Berlin, Alex Juncker Verlag 1906.
Rothacker, G.: *Das Dorf an der Grenze*. München, Albert Langen/Georg Müller Verlag 1936.
Werfel, F.: *Barbora neboli zbožnost*. Praha, Volvox Globator 1997.
Wieser, J. C. von: *Welehrad. Ein Liederkrantz in zwei Büchern*. Brünn, Fr. Karafiat 1863.

Regionální a dětská knížka s otazníky

Eva Koudelková

Zhruba v sedmdesátých letech 19. století se u nás intencionálně začala formovat literatura pro děti a mládež, jejímž cílem v té době bylo vštěpovat mladým čtenářům estetické a mravní zásady. Těmto představám dobře odpovídaly pohádky a pověsti, a proto byly jejich edice mezi prvními tituly cíleně dětem určenými. Možnost nenásilně vychovávat dětské čtenáře strhla k psaní desítky a snad stovky autorů, v převážné většině učitelů. Mnohdy však nadšení nestačilo, když chyběla jakákoliv zkušenost s literární tvorbou. Nicméně mnohá z těchto děl ve své době požadovanou výchovnou funkci splnila. Tak se do dětské literatury dostala i tehdy oblíbená vyprávění o Krakonošovi.

Ta však, podobně jako kterákoliv jiná literatura pro děti, se dlouho nemohla zbavit chyb, které jim cestu k dětským čtenářům silně znesnadňovaly. Byly to hlavně výrazné didaktické a moralistní prvky, schematismus, extrémní vlastenčení, vypjaté náboženské projevy, malé pochopení pro psychologické zvláštnosti dětského věku, ve výstavbě textu přílišné rozměňňování látek, a pokud jde o vlastní děj, jeho statická povaha. O skutečně kvalitních a objevných dílech s krakonošovskou tematikou určených dětem se v naší literatuře dá hovořit až po druhé světové válce.

Mezi desítkami knih poznamenaných výše zmíněnými nedostatky se objevila kniha ve své době zkušené autorky Ludmily Grossmannové-Brodské (1859–1935). Tento rozsáhlý a v kontextu české tvorby jeden z nejvíce vyčerpávajících krakonošovských souborů nazvala prostě a pregnantně *Krakonoš* (1905). Je to knížka, která se v mnoha ohledech hlásí ke klasickým kánonům tohoto typu literatury přelomu 19. a 20. století. Nejpatrnější to je na autorčině přístupu ke zpracování tradičních krakonošovských látek.

Klasická je její regionálnost ve smyslu vědomé zacílenosti do recepční oblasti podkrkonošského regionu. Z regionu vychází a do regionu principiálně směřuje, což však teoreticky nevyklučuje recepční přesah z části do celku, tedy působnost v celonárodním kulturně-spoločenském kontextu. S tím autorka s největší pravděpodobností i počítala. Příznačné pro regionální literaturu jsou etnografické popisy, oslava malebného kraje a jeho obyvatel a občasné užívání dialektu, to jediné však u Grossmannové-Brodské nenajdeme. Takto pojímaná regionální literatura vznikala především od konce devatenáctého století po konec první republiky, ale sporadicky se může objevit i dnes.

Jedním z hlavních znaků regionální literatury je i výrazové zvýraznění autora vztahu k dané oblasti. Grossmannová-Brodská sice pocházela z Netvořic u Benešova a v podstatě celý život prožila v Praze, z Krkonoš však pocházel její pradědeček, který byl při psaní krakonošovských vyprávění jejím nejdůležitějším pramenným zdrojem, do Krkonoš také často zajížděla. Úzké sepětí s regionem dokládá předmluva ke knize, nazvaná O Krkonoších, kterou lze považovat za cenné etnografické pojednání. Obsahuje informace o běžném životě horáků, o jejich zvycích a obyčejích, o nejběžnějších řemeslech. Dokládá také životnost krakonošovského mýtu, o čemž svědčí následující slova:

A že vzpomínka na báječného ducha Krakonoše posud tam nevyhynula, patrně z toho, že téměř v každém horském obydlí nachází se dřevěný „Krkonoš“. Jestli to panák ze dřeva mnohdy dosti neobratně vyřezaný, zcela po lesácku oblečený. Na sobě má kabát z kory jedlové (nebo jiné), takové též kalhoty a klobouk. Nohy vězí ve vysokých horáckých botách, a dlouhé vousy z jemného mechu, jen po horských stromích jako fábo-ry rostoucího, jakož i dlouhá hůl a dýmka doplňují celý oblek.¹

Lokalizace povídek autorčina souboru je prostorově limitovaná. Jak autorka sama píše: *Tento mocný horský duch, kouzelný vládce podzemní, na povrchu zemském vládne v omezeném prostoru; jeho zemská říše vztahuje se toliko na prostranství několik mil v objemu – (...) Za řetězem horstva kolem stojícího nemívá již k lidskému pokolení nižádné moci. (...)²*

Krkonoše a úzké Podkrkonoší z obou stran, tedy z české i slezské, jsou tak dějištěm autorčiných příběhů, i když otázka lokalizace je velmi diskutabilní. Většina zkazek je sice zasazena do konkrétních míst, označených reálnými toponymy (Lomnice, Rokytnice, Maršov, Malá Úpa, Warmbrunn aj.), jde však o označení čistě vnějškové, bez jakékoliv vnitřní souvislosti. Příběhy do těchto míst zasazené by se mohly odehrávat kdekoliv jinde. Látkově tyto narace většinou vycházejí, ať přímo nebo modifikované lidovou slovesností, z tvorby klasika krakonošovské literatury Paula Johanna Praetoria, jak uvedeme detailněji dále. Ještě než však k této problematice přikročíme, uvedme další prvky pro knihu Krakonoš symptomatické.

Na počátku tohoto příspěvku hovoříme o procesu začleňování pohádkového a pověstového fondu do kontextu literatury pro děti. Postupně docházelo k intenzifikaci tohoto procesu, v důsledku čehož narůstal počet vydání určených dětem. Přitom nešlo o jev nahodilý, ale o trend, který směřoval k definitivní intencionalizaci žánrů lidové slovesnosti. Tento trend postihl i krakonošovská vyprávění, která vždy oscilovala mezi pohádkou a pověstí. Potkal je podobný osud jako mnohé jiné knížky, které vznikly v době zrodu literatury zacílené na dětského čtenáře.

Krkonoš L. Grossmannové-Brodské v sobě všechny tyto konstituenty nese. Za všechny uvedme projevy nacionalismu v příběhu nazvaném **Prušák opilec** a mravoučné tendence v naráci **O Krakonošově kohoutku a slepičce**:

Krkonoš opět jedenkrát po delší době vyšel z říše podzemní, aby všude pomáhal a chránil nebohý lid, který nepřátelé velice týrali a sužovali. A ježto pruský král dovo- loval svým vojákům všemožnou zvrůli, Krakonoš mocně jim čelil (...) Žalostně dopad- la válka tehdejší: pruský uchvatitel zvítězil. Čechám urváno krásné Slezsko a Prusáci na zpáteční cestě domů všude se náramně roztahovali, (...)³

Sousedé dosti jim toho záviděli, podezírajíce je, že jsou ve spolku s nedobrou mocí, ale zkušený jeden stařeček vážně pravil:

To nezpůsobilo nic jiného nežli pracovitá přičinlivost těch lidí. Ano, poctivá, usi- lovná práce koná pravé divy, a kdo se žádného namáhání nebojí, vždycky se mu dobře v životě povede. (Výrazy proložila sama autorka).⁴

To, že knížka Krakonoš obsahuje některé znaky charakteristické pro nedávno před jejím vydáním konstituovanou dětskou literaturu, však neznamená, že byla primárně dětem určena. Její podtitul sice zní „Mládeži a českému lidu“, avšak podle mnohých znaků zjistíme, že to byla především kniha pro dospělé čtenáře. Svědčí o tom na prvním místě výběr příběhů, jež svými tématy nemohly dětskému čtenáři příliš konvenovat. Dalším rysem je „nedětská“ fabulace, protože vyprávění pro děti není ani tolik nápad, nýbrž děj, a dokonce napínavý děj. Důvodem, proč po knížce spíše sáhne zkušenější recipient, je také žánrová nejednoznačnost a komplikovaná strukturovanost jednotlivých příběhů. Dějovost podání Grossmannové-Brodské je neustále retardována především složitými popisy s extrémním ulpíváním na detai- lech. Toto překlenování fabulačních škokbrtnutí popisnými sekvencemi je pro její způsob výstavby textu velmi charakteristické. Uvedme si jako příklad jednu z jejích popisných pasáží, jež souvisí s výše zmiňovanými etnografickými tendencemi:

Za krásného slunného dne kráčela spanilá Dobromila po boku statečného ženicha k oltáři vesnického kostelíka. Se zálibou patřili na ně lidé; zelený vínek myrtovej měla nevěsta ve zlatoplavých vlasech, z černé aksamitové šněrovačky pěkně vyhlédala bě- lostná, jakoby nadýchaná košilka a kolem hrdla měla bleděmodrou stuhu hedvábnou, na níž našity byly zlaté dukáty, ženichem darované. Sukénka z bleděmodré látky pě- ně slušela mladistvé štíhlé postavě Dobromily, jež štěstím záříc, přece cudně a skromně vcházela na místo posvátné.⁵

Mnohé z těchto popisů navíc nesou znaky dobové secesní zdobnosti, jako například v naráci **Bludné balvany**:

Ach, teskno a smutno jest dnes v této horské divočině, která tak zpusťla po odchodu Krakonoše do podzemí. Tehdy, pokud zde horský vládce pobýval, přes vodopády i přes kroužící se dole potůčky vypínaly se stříbrné můstky z perloviny i slonové kosti pře- u měle vystavěné. Na vrších stály bílé mramorové chrámy, letohrádky o štíhlých sloupcích se zlatými střechami a v každém chrámečku hořel plamének jiné barvy, – buď červené, modré, zelené, žluté neb fialové. A kolem všude stály překrásné bestdky, obrostlé jasmí- nem i růžemi, v nichž na stolcích z cedrového i růžového dřeva stále bylo připraveno občerstvení z nejvzácnějšího cizokrajného ovoce i drahých lahůdek.⁶

V textu též najdeme znaky pokleslého sentimentalistického lyrismu, jak dokládá následující ukázka:

Nahoře místy ještě ležel sníh, kdežto dole v údolí již se probouzelo spanilé jaro; než zarmoucený hošík nemaje pro nic smyslu, vrhl se na mech a žalostně se rozplakal. Nad ním v rozložitém stromě zpíval skřivánek, dole v hlubině valil se s hukotem rozvodněný horský potok a jemný větřík kolébal křoviny i mladé větve stromů, halící se v první svěží zeleň. Jak svátečně tam bylo a krásně, v družině znovu omládlých buků, javorů a dubů.⁷

Také relativně časté kruté scény, líčené s až naturalistickou detailností, vypovídají spíše o záměru autorky obracet se na dospělého čtenáře:

Po těchto slovech Krakonoš uchopil kořínkáře, jektajícího strachem zuby, a zakroutil mu vaz takovou silou, až mu obličej zvrátil dozadu, načež popadnuv mrtvolu za nohy, roztrhl ji na dva kusy a obrovskou silou mrštil jedním přes hranice do Čech a druhou půli odhodil do Slezska na výstrahu lidem, by ho na jeho území neznepokojovali.⁸

Specifičnost souboru tkví v tom, že autorka rozrušuje původní syžety, z nichž vycházela, jejich roztrháváním. V mnoha případech vytvoří z jednoho původního příběhu dva až tři nové, ovšem nutně za cenu rozvolnění dějového napětí. Vyprávěčská pregnance autorce dozajista schází, nejde totiž v zásadě o to, že používá až pokleslých postupů realistické povídky, ale jde o to, jak. Důležitá je proporcionalita, poměr těchto postupů a vlastního epického jádra. Stojí-li vedle sebe popisy napsané víceméně románovou technikou a téměř nijaké, mikroskopické epické jádro, je zatěžko takovou knihu považovat za kvalitní a poutavou.

Již jsme uvedli, že jedním z důvodů nezakotvenosti příběhů knihy v kontextu dětské literatury je jejich tematika. S ní souvisí nesystematičnost jejich výběru. Grossmannová-Brodská přebírala mnohé látky a motivy, aniž by si uvědomovala, že jsou často téměř identické.

Nejčastěji opakovaným motivem je potrestání nepoctivců a vůbec špatných lidí. Nepoctivci jsou trestáni v příbězích Lékař na horách, Krakonoš a taškáři, Krakonoš koňarem, Hostinský hrubián a Čtveráctví Krakonošovo; nedobří lidé v narácích Skočec, Mistr Nitka, Hraběnka, Krakonoš a lesní, Kočí Jirka, Vozka, Jeden lepší nežli druhý, Vzteklý švec, Veselí studenti. Motivы viny a trestu a sváru negativních a pozitivních principů nejsou problematické samy o sobě, nakonec lidová vyprávění na nich jsou často budována, vždyť jsou podstatnou součástí etického poselství těchto narácí. Jde o to, že jednou vymezené principy dobra a zla se v dalších variantách objevují opakovaně, avšak paralelním deklarováním etických zásad je koncept morálního imperativu znepřehledněn a oslaben. Odkrývá se tím také rozpor, který celými příběhy prostupuje a limituje jejich perцепci: vzcnost ústřední ideje se mívá s prostředky, jimiž má být deklarována, doslovnost a dopovězenost reálií nesouzní s myšlenkovou cestou, kterou autorka vede své hrdiny.

Anachronismem na počátku 20. století, kdy soubor Krakonoš vyšel, je častý motiv zlata, které buď postavy dostávají od Krakonoše přímo, nebo ještě spíše se objevuje v různých předmětech. Týká se to povídek Krakonoš a dráteníci, Matka Blažena, Jaké překvapení uchystal Krakonoš chudé ženě, Sklenář a Krakonoš, O třech chasnicích, Krakonoš vysvoboditelem, Zlaté kvítí, Dobrá odměna, Odměněná ochota, Na svatbě, Setník. V době vzniku jejich předloh šlo o vyvolání dojmu pravděpodobnosti, určité autentičnosti dějů, v čase vydání knihy Krakonoš však už tento zřetel zmizel. Bylo tedy na autorce, aby motivy modifikovala, dala jim nový háv, nové, adekvátnější vidění světa. To vše svědčí o způsobu její práce: podobně jako autor, z jehož narácí nejvíce čerpala, P. J. Praetorius, přejímala zkazky bez ladu a skladu, sem tam něco rozvedla, jinde i přidala motiv, avšak o jakékoliv systematičnosti, a hlavně schopnosti adaptace prastarých příběhů na jinou dobu, naplnění formy novými významovými rovinami, nemůže být řeč.

Zbývá ještě zmínit se o tom, jaký je v autorčině podání obraz Krakonoše. V kontextu pásma postav má přirozeně výsadní, ústřední postavení. V duchu německých podání je interpretován v celé šíři své polymorfnosti. Tady se však neprojevuje tolik vliv Praetoria jako spíše vidění druhého významného krakonošovského klasika, Johanna Karla Augusta Musäa. Ten k převážně záporným vlastnostem Krakonoše Praetoriova přidal i vlastnosti dobré, částečně ho od-démonizoval, a svým způsobem zlidštil. Grossmannová-Brodská věnuje jeho vnitřnímu i vnějšímu popisu hodně pozornosti, nejdetailněji ho představuje v samostatné kapitole, nazvané Vládce krakonošských hor. Zcela v Musäově duchu zde uvádí jako místo jeho bydliště podzemní prostory hor, kam nashromáždil poklady nesmírné ceny a kde sídlí se svými skřítky, kteří mu jeho bohatství pomáhají strážet. Obraz Krakonoše jako strážce pokladů hor je přirozeně starší než představa Musäova, Musäus však byl první, kdo ho důsledně a explicitně nechal v podzemí bytovat. Jeho vnitřní charakteristika, podaná Grossmannovou-Brodskou, je s charakteristikou Musäovou téměř identická:

Zlíbí-li se Krakonošovi objeviti se na zemi, vydatně používá své kouzelné moci, a rád zapomíná, že je vládcem horstva, pod rozličnými podobami lidí mámt, škádlí nebo jim též nejednou bývá k velikému prospěchu, podle toho, v jaké jest právě náládě. Neboť i náš Krakonoš, jako každý mocný neobmezený vládce, bývá nadmíru vrtkavě myslí, nestálý, nedůtklivý, hrozně rozmarný, kdežto zvíťazí-li lepší stránka jeho povahy, nemají ubozí horalé nad něho šlechetnějšího a štědrého dobrodince. On dovede býti měkký a citlivý, ale běda tomu, kdo na vlastnosti tyto by chtěl spoléhati a snad zneužil ochoty Krakonošovy! Zle vedlo by se takovému všetečkovi a kruté by ho vztrestal ten, kdož ještě před okamžením štědrá dobrotou jej zasypával.⁹

Literatura pro děti má svá nepopíratelná specifika, její autor nemůže předpokládat u svých čtenářů porozumění pro určitá témata, problémy a jazykové zvláštnosti. Nemůže také zmobilizovat kvůli svým čtenářům celé své jazykové

bohatství. Zde jsou hranice literatury pro děti, které autorka souboru Krakonoš nectila. Jejím primárním cílem bylo vytvořit jen zajímavé čtení, vnějškově a podle jejích představ částečně splňující i požadavky na výchovu dětí. Dětská literatura ale není pedagogika v beletristickém rouše, nýbrž zvláštní oddělení literatury, která se některými aspekty obrací ke specifickému publiku.

Šest let před vyjitím knihy Krakonoš vydal Alois Mrštík stať Literatura pro mládež,¹⁰ kde vyslovil v té době nové myšlenky. Zásadní odlišnost jeho názorů spočívá zvláště v tom, že překračují hranici obvyklého didaktického utilitarismu a směřují k otázce podstaty uměleckosti v tvorbě pro děti progresivním požadavkem „jednotného umění“. Zajímavé je, že Mrštík neodmítl *cit náboženský, patriotický, národnostní a sociální*, varuje však před extrémismem a tendencí. Co je podle něj hlavním kritériem, je uměleckost, estetické působení tvorby, což je záležitostí svobody tvůrčí individuality. Touto úvahou je naznačena možnost, jak myšlení o dětské literatuře vymanit z již zmiňovaných mimoliterárních kritérií (patriotismus, pracovní a obecná morálka aj.).¹¹ Je také dokladem toho, že v době vyjití knížky Krakonoš už se o dětské literatuře vážně uvažovalo,¹² hledaly se nové cesty, což bylo dokladem procesu její integrace do celonárodní literatury. Teprve později se objevil rys, jenž znamenal výrazný zlom – uplatňování psychologického hlediska.

Dobové názorové trendy se souboru Krakonoš nijak nedotkly. Autorčin nenápaditý přístup ke starým látkám se projevil jak ve významovém plánu (konvenčnost a myšlenková neobjevnost), tak v plánu stylisticko-kompozičním (statická popisnost a absence kompozičního rytmu), o souznění s dobovým celoevropským hnutím za estetickou výchovu už nemůže být řeč vůbec. Vytvořila tak obtížně zařaditelný hybrid, který byl ve své době zřejmě čtenářsky přitažlivý, čtenářská recepce je však jenom jedna stránka věci. Svým pojetím zůstává její soubor zcela součástí kontextu zpracování krakonošovských příběhů, typických pro 19. století. Na pomyslné vývojové čáře krakonošovské literatury nezanechal výraznější stopu. Co jediné je hodno pozornosti, je obsažnost této knihy ve smyslu sumarizace toho nejpodstatnějšího, co bylo o postavě vládce Krakonoš do té doby sepsáno.

Poznámky

¹ Srov. Grossmannová-Brodská, L.: *Krakonoš*. Praha, E. Šolc 1905, s. 6. Ke zde uvedenému popisu plastiky Krakonoše dlužno dodat, že téměř identický najdeme v románu Jana Weisse *Přišel z hor*.

² Grossmannová-Brodská: *Krakonoš*, s. 8.

³ Grossmannová-Brodská: *Krakonoš*, s. 290.

⁴ *Ibid.*, s. 306.

⁵ Srov. Krásná, Dobromila. In: c. d., s. 106.

⁶ *Ibid.*, s. 228–229.

⁷ *Ibid.*, s. 253.

⁸ *Ibid.*, s. 88.

⁹ *Ibid.*, s. 9.

¹⁰ Srov. Mrštík, Alois, *Literatura pro mládež. Moravská revue* 1899.

¹¹ Více o celé problematice srov. Šmahelová, H.: Počátky kritického myšlení o dětské literatuře. *Ladění* 3/1998, s. 5–9.

¹² Uvedme další tehdejší teoretické stati o dětské literatuře. Např.: Hostinský, O.: Umění v dětské světnici. *Lumír* 1, 1873, s. 358 n.; Bartoš, F.: Život a literatura – o literatuře pro mládež. *Obzor* 5, 1882, s. 161 n.; Tille, V.: Romantismus a realismus v duši dítěte. *Česká škola* 6, 1906, s. 145 n.

Romové ve španělské literatuře¹

Athena Alchazidu

Literární tvorba Romů z Pyrenejského poloostrova je u nás naprosto neznámá. Ačkoli romská kultura se zejména v posledním desetiletí stala předmětem podrobného zkoumání, romská komunita ze Španělska je české veřejnosti představována vesměs sporadicky, ve vědně a tematicky izolovaných blocích, přičemž jednoznačně převažují studie etnografického a sociologického rázu.² Literatura španělských Romů od lidové slovesnosti až po moderní uměleckou tvorbu je mnohdy buď zcela opomíjena, nebo se nachází na okraji zájmu.

Romská literatura a kultura ve střední Evropě je dobře podchycena. Výborné zmapování situace u nás a na Slovensku je především zásluhou působení pražské romistiky.

Evropská společnost počátku 21. století je kvůli politickým i společenským změnám nucena mimo jiné přehodnotit či zpřesnit definici nacionality, ať už ji chápeme v užším politickém smyslu, tedy jako státní příslušnost, nebo z širšího pohledu jako konglomerát kulturních, etnických, teritoriálních, historických a jazykových aspektů. Opomíjení romské etnické skupiny, která se rovněž podílela na utváření evropského kulturního prostředí, je zřejmě dáno tím, že Romové neopírají svou kulturní sebeidentifikaci o písemnictví, ale o ústní tradici; tento rys je evropské intelektuální tradici, jíž po tisíciletí dominovala kultura písemnictví, zcela nepochybně cizí a s její integrací do svých kulturních vzorců si neví rady.

V současnosti existuje po celé Evropě několik institucí, jejichž činnost plní vedle informační, osvětové báze také roli vědeckého a výzkumného centra. Kromě romistických ústavů na univerzitách (připomeňme, že pražská romistika založená doc. Hübschmannovou patří mezi nejuznávanější autority) jsou to například pařížské Centre de documentation des Etudes Tsiganes (založeno 1949), italské Centro Studi Zingari (založeno 1965 v Padově, od roku 1960 sídlí v Římě) nebo španělské nevládní organizace Unión romaní a Presencia gitana, jež vznikly v průběhu 80. a 90. let 20. stol. Na pražské romistice lze dokumentovat, že ačkoli tato centra většinou vznikla a po dlouhá léta fungovala pouze díky nasazení několika nadšených vědců, kteří tomuto tématu zcela zasvětili svůj život, dnes už se romistika zařadila mezi standardní studijní obory. Nicméně romská studia se ve většině případů do kontextu ostatních vědních oborů integrují jen obtížně.

Téma „Romové ve španělské literatuře“ nabízí dva pohledy na Romy z Pyrenejského poloostrova a jejich pozici v národní literatuře.

V prvním případě Romové sehrávají úlohu pasivní, tzn. že se objevují v literatuře jako téma, zpracované španělskými spisovateli. Jde tedy o moment, kdy autoři majoritní společnosti zachycují romskou minoritu ve svých dílech. Romská tematika byla vždy atraktivní a ve Španělsku k ní s oblibou sahalí nejen spisovatelé, ale i jiní umělci, malíři, sochaři a hudební skladatelé.³

Druhý pohled na Romy v literatuře zachycuje tematické okruhy, v rámci nichž Romové sehrávají úlohu aktivní, kdy romští autoři přímo vstupují do španělské literatury a ovlivňují dění na literární scéně. Ve většině případů je pro autory prvotním impulsem k tvůrčímu písemnému projevu snaha promítnout do díla vlastní pohled na Romy a romskou komunitu. Je to tedy romská tematika viděná prizmatem člena minority, který chce podat vlastní výpověď.

Věnujme nejprve pozornost prvnímu tematickému okruhu. Romská tematika se ve španělské literatuře objevuje už od nejstarších období a lze říci, že vzhledem k jisté atraktivnosti je to téma relativně časté. Pohled na Romy a to, jak byla romská komunita v literatuře ztvárňována, samozřejmě souvisí s konkrétním dobovým kontextem, v rámci kterého jednotlivá díla vznikala. Je tedy přirozené, že španělští autoři do svého díla promítali ustálené představy a zažité vzorce své doby.

Z nejstarších španělských děl je pro českého čtenáře nejnámější *Cikánečka* Miguela Cervantese y Saavedra z *Příkladných novel*, která vyšla česky jednak v překladu Pavla Eisnera v roce 1950 a později i Zdeňka Šmída.

Z děl autorů 20. století snad největšího vřelosti dosáhla sbírka básní Federika Garcíi Lorcky *Cikánské romance*, pro české čtenáře dostupná v překladu jednak Františka Nechvátala a jednak Lumíra Čivrného.

V poslední čtvrtině 20. století vznikají četné romány a povídky v rámci různých osvětových projektů organizovaných vládními a nevládními organizacemi (a to romskými i neromskými).⁴ Vzhledem k tomu, že osvěta v oblasti multikulturní výchovy je určena velmi často nejmladší části populace, vzniká poměrně velké množství knih určených dětem a mládeži.

Nejvýznamnější autorkou pro děti a mládež je Marta Osorio, která je pozoruhodná tím, že do své tvorby cíleně začleňuje romskou lidovou slovesnost (texty písní, říkadla atd.). Autorka se ve svých románech *Manuela* a *Romové* na příběhu dětských hrdinů pokouší španělským dětem přiblížit život romské komunity. Současně se snaží odhalit krásu romské lidové slovesnosti a bohatost původních tradic španělských Romů.

Je pozoruhodné, že mezi autory pro děti převažují ženy. Kromě zmíněné Marty Osorio je to i Rosa Pichem, Pilar Molina či Carmen Díaz Garrido.

Neméně zajímavý je i druhý možný pohled na Romy v literatuře, kdy sami Romové ve španělském písemnictví sehrávají aktivní roli. Jedná se o případy, kdy

romští autoři vlastní tvorbou přispívají do literárního dědictví a obohacují tak španělskou literaturu. Nabízí se termín „romská literatura“, ale dlužno říci, že ve Španělsku tento termín prakticky neexistuje.

Jedná se o specifickou situaci, která je dána mj. tím, že ve Španělsku se k literární tvorbě přistupuje výlučně z jazykového, nikoli etnického hlediska. Na území Španělska existuje kromě literatury španělské, psané kastilsky (tedy španělsky), ještě literatura katalánská, galicijská a baskická. V dobách z historického hlediska relativně nedávných, za Frankovy diktatury (1939-1975), byla prosazována idea jednotného a jednolitého španělského státu. Proto bylo používání ostatních jazyků striktně zakázáno; zakázána byla i romština.

Po Frankově smrti došlo v zemi k významným společenským změnám. Místní vlády začaly vynakládat velké úsilí na propagaci původních jazyků; jejich aktivní užívání bylo jednou z hlavních priorit. Galicijština, baskičtina a katalánština se zaváděly do škol a dalších vzdělávacích institucí. Začala se podporovat literární tvorba v daných jazycích. Na úrovni romštiny k tomuto jevu však nedošlo. Navzdory politickým i společenským snahám o plnoprávné začlenění Romů do španělské společnosti romská literatura dosud není kontextově začleněna do korpusu literárního bádání.

Romská literatura ve Španělsku, stejně jako jinde, se opírá zejména o ústní lidovou slovesnost, která má ve srovnání s romským písemnictvím mnohonásobně delší tradici.

Obzvláště pozoruhodný je dodnes živý fenomén vypravěčů. Ti mají svá představení, mezi posluchači velmi oblíbená, často vystupují na různých kulturních akcích a festivalech.⁵ Vypravěči jsou nezdávka vyzýváni ke spolupráci v rámci osvětových projektů a jejich vystoupení jsou určena nejširší veřejnosti, zejména pak dětem a mládeži.⁶

K nejoblíbenějším patří vypravěčka Carmen González Montoya, která na svých vystoupeních vychází z romských bájí a pohádek. Často je kombinuje s vlastními příběhy, které mívají autobiografické prvky a ztvárňují vlastní životní zkušenost.⁷

Při zkoumání tvorby romských autorů ve Španělsku je na první pohled patrné velmi slabé zastoupení Romů mezi španělskými spisovateli. Zvláště srovnáme-li tento stav se situací v jiných zemích, např. sousední Francii anebo i u nás. Je to obzvláště paradoxní už jen proto, že podle statistik na území Španělska žije jedna z nejpočetnějších romských komunit.

Nabízí se přirozeně otázka, proč je tomu tak. V tomto směru je třeba zdůraznit, že pokud se sami autoři nedefinují jako Romové, jejich tvorba je jen těžko vystopovatelná. Ústav románských jazyků a literatur má vlastní zkušenost. Sestavování výše citovaného kurzu o minoritních autorech ve Španělsku místy nabíralo podoby svízelného pátrání po romských autorech. Velmi užitečné bylo

vyhledávání těchto autorů prostřednictvím organizací, ať již mezinárodních či domácích, ve kterých se někteří z nich sdružují.⁸

Nad otázkou, proč je romských autorů tak málo, se zamýšlí i současný romský prozaik Joaquín Albaicín, k jehož názoru se můžeme přiklonit. Soudí, že španělští Romové jsou ze všech Romů nejméně „romští“. Důvody spatřuje v asimilaci, nezřídka násilné, pod jejímž vlivem došlo i k promíšení s neromským obyvatelstvem, zvláště pak v Andalusii.⁹

K významnějšímu zapojení romských autorů do literárního dění dochází od 70. let 20. století, kdy se výrazně mění postavení Romů ve španělské společnosti. Romští autoři pěstují drama, poezii i prózu.

Jedním z nejvýznačnějších momentů uměleckého života se v roce 1974 stalo uvedení divadelní hry *Ceremonial*, jejímž autorem je Juan de Loxa. Jedná se o úspěšný pokus skloubit hrané divadlo s hudbou, zpěvem a tancem. Zde přichází ke slovu i *flamenco*, výjimečný fenomén, který je se Španělskem běžně spojován a v němž stěžejní roli sehrávají právě Romové. Představení nastudoval vynikající tanečník *flamenco* Mario Maya Fajardo se svým souborem. Úspěch byl nečekaný.

Tentýž umělec o dva roky později připravil představení, na němž se významně podílel i básník José Heredia Maya: *Camelamos naquerar*, které mělo premiéru roku 1976 v andaluské Granadě. Titul, totožný s názvem sbírky básní, je sice romský, ale básně jsou psané španělsky.

Próza je zastoupena především již citovaným autorem Joaquínem Albaicínem, který na sebe upozornil románem *La serpiente terrenal* (Pozemský had) a již zmiňovanou studií o úloze Romů v dějinách *En pos del sol. Los gitanos en la historia, el mito y la leyenda* (Za slunce. Romové v historii, mýtus a legenda).

Timo Lozano je rovněž vynikající tanečník *flamenco* a v současnosti žije ve Spojených státech. Je také autorem úspěšného románu *Bailaor* (Tanečník *flamenco*), v němž zpracovává téma lásky romské dívky a Španěla. Ten zaujal španělskou režisérku Chuz Gutiérrez, která podle něj natočila divácky úspěšný celovečerní film *Alma gitana* (Cikánská duše).

Původní tvorba romských autorů ve Španělsku představuje velice zajímavý korpus. Jistě to nebude dlouho trvat a stane se i u nás námětem odborných literárněvědných studií, která pomohou obohatit stávající evropská studia o významnou položku, tedy o literární obraz Romů jako rovnoprávné menšiny, která tvoří odvěkou součást evropské kultury.

Poznámky

¹ Příspěvek se opírá o kurz Španělská literatura minoritních autorů, který Ústav románských jazyků a literatur FF MU v Brně nabízí studentům oboru španělština. Jedná se o grantový projekt podporovaný z FRVŠ.

- ² Zásluhou olomoucké UP vyšla v překladu J. Černého kniha Antonia Gómeze Alfara *Velký proticikánský zátah*, která seznamuje české čtenáře s okolnostmi zátahu ve Španělsku z 18. století.
- ³ Z 20. století je to malíř Pablo Picasso, hudební skladatel Manuel de Falla. V současnosti se na popularizaci vážné hudby s romskou (a cikánskou) tematikou zasazuje Francisco Suárez Saavedra, umělecký vedoucí Spanish Flamenco Matipén Romanó Group.
- ⁴ Presencia gitana, Opinión Romani, Unión Romani aj.
- ⁵ Např. na festivalu Festival de Mancomunidad del Valle.
- ⁶ Např. úspěšný probíhající projekt Viva La diferencia (Ať žije odlišnost).
- ⁷ S podobnou strukturou pracuje většina romských vypravěčů. V tomto smyslu je pro nás zajímavé srovnání s dílem českého romského autora V. Halušky *O Božím Sidorkovi*, kde se setkáme s obdobným postupem.
- ⁸ Z mezinárodních organizací to je zejména Romani Writers' Association (viz www.romaniwriters.com) a z domácích Unión Romani (viz www.unionromani.org).
- ⁹ Albaicín, Joaquín: *En pos del sol. Los gitanos en la historia, el mito y la leyenda*. Barcelona, Ediciones Obelisco 1997, s. 15.

Literatura

- Albaicín, J.: *En pos del sol. Los gitanos en la historia, el mito y la leyenda*. Barcelona, Ediciones Obelisco 1997.
- Albaicín, J.: *La serpiente terrenal*. Madrid, Anagrama 1993.
- Cervantes, M.: *Cikánečka* (překlad Pavel Eisner). Praha, Svoboda 1950.
- Cervantes, M.: *Příkladné novely* (překlad Zdeněk Šmíd). Praha, SNKLHU 1957, 2. vydání Praha, Odeon 1977.
- García Lorca, F.: *Cikánské romance* (překlad František Nechvátal). Praha, Svoboda 1946.
- García Lorca, F.: *Cikánské romance* (překlad Lumír Čivrný). Praha, SNKLHU 1956.
- Gómez Alfaro, A.: *Velký proticikánský zátah* (překlad J. Černý). Olomouc, UP 1999.
- Osorio, M.: *Manuela*. Madrid, Edebé 1992.
- Osorio, M.: *Romaníes*. Madrid, Anaya 1994.

Proměny identity v současné romské próze

Alena Scheinostová

V průběhu 20. století se situace romských komunit na území někdejšího Československa několikrát zásadně proměnila. Perzekuce a vyvražďování během druhé světové války znamenaly ve svých důsledcích výrazné narušení dosavadního tradičního způsobu života, který byl dále rozkládán zejména asimilačními zásahy komunistického režimu, mj. organizovaným přesídlováním venkovských Romů ze Slovenska do českých měst. Na druhé straně ovšem Romové po válce daleko častěji získávali institucionální vzdělání a profesní uplatnění také v jiných než tradičních převážně řemeslnických oborech. Možnosti, které se otevřely po roce 1989, pak poskytly prostor romským etnoemancipačním snahám, rozvíjejícím se ve světovém kontextu již od sedmdesátých let. Zároveň se však s novým společenským zřízením vyhotily ve vztahu k Romům zejména problémy rasismu a nezaměstnanosti. Tyto zvraty opakovaně konfrontovaly Romy s rozličnými životními alternativami, a tím vyvolaly nutnost přehodnotit postavení romských skupin vzhledem k neromské většině, právě tak jako potřebu v dialogu s proměněným kontextem nově vyslovit podstatu romství (*romipen*).¹

Literatura zásluhou svého neomezeného kreativního potenciálu znamená pro imaginární rozhovor různých sebezpojetí vhodnou platformu. Analýzou modelových konfliktů v modelových fikčních světech napomáhá autorovi i čtenáři orientovat se a rozhodovat ve světě reálném, což platí dvojnásob u literatur obrozenských – vyznačujících se rysy apelovosti a didaxe – mezi něž bezpochyby patří také současná romská literatura.² Není tedy velkým překvapením, že dnešní romská autorská tvorba nezřídka hledání identity přímo tematizuje. Takové texty výsledně mohou skýtat stejně tak návod k sebeidentifikaci jako její reprezen-tativní model.

V prózách, které lze zahrnout do tohoto okruhu, se obvykle hlavní postava – individualizovaný jednotlivec (tedy nikoli typizovaná figura jako v tradičním romském vyprávění³) – ocitá ve zlomovém momentu mezi romskou morální a kulturní tradicí a výzvami okolního světa. Od tohoto mezního postavení se odvíjejí konflikty, jimž je hrdina nucen čelit a řešit je. Přitom se dosavadní paradigma ukazují v nastalé situaci jako nedostatečná, a tak je hrdina nucen hledat paradigma nové, podle něhož by se mohl znovu vřadit do společnosti. Pod tlakem okolností si uvědomuje svoji individualitu a podřizuje se jí a svým osobitým řešením přispívá ke kritické reflexi romství a k rekonstrukci jeho hodnot.

Hrdiny těchto narácí se zdaleka nejčastěji stávají ženy a děti. Tato skutečnost může snad souviset s nesamostatným postavením romských žen a dětí v tradiční romské komunitě. Nabízí se chápání jejich identity jako jisté proměnné, jež se vždy odvozuje od aktuálního postavení v rodině a potažmo od určujícího vztahu k muži-zástupci rodiny.⁴ Zároveň s rozpadem tradiční romské rodiny a s uvolněním širších rodových vazeb jsou však i ženy a děti směřovány k individuální identitě a k tomu, aby ji deklarovaly na základě nevnějškových, niterných kritérií.

Je příznačné, že muži vystupují jako hrdinové především v idylických, vzpomínkových nebo pohádkových žánrech, tedy v kontextech, v nichž o identitě postav obvykle nevznikají pochybnosti.⁵ Pokud je v těchto narácích romství přímo tematizováno (což platí spíše příležitostně u obrozensky laděných textů), vystupuje muž jako stabilní, neproměnná personifikace některé z tvárností, jichž může *romipen* nabývat. Pestrou galerii těchto romských typů, hudebníků, mrdlantů, rváčů i otců rodin nabízí například sbírka *Le khameskere čhave / Děti slunce Vlada Oláha*: nepřekvapí, že portrét básníkovy dědečka je nazván právě „Romipen“.^{6,7}

Setkáme-li se řídicí s textem, v němž prochází krizí identity mužský protagonist, povšimneme si, že tato postava mívá – zcela v souladu s předchozími úvahami – synekdochickou platnost pro celou svoji komunitu.⁸ Transparentní příklad poskytuje závěr povídky Margity Reiznerové „Angličanos / Angličan“: anglický Rom se na návštěvě u Romů v Československu rozpláče při romské hudbě, protože si uvědomí, že „o Roma andre Anglija bisterde romaňi duma, bisterde romano bašaviben – ale th'avka na achile gadženge“.⁹

Také u ženských postav lze vysledovat jisté opakující se motivy a postupy. Nejčastější zápletkou zkoumaných narácí je sňatek, kterým se hrdinka ocitá v hraničním postavení mezi světem tradičního romství, z něhož vzešla, a světem partnera. Ten může představovat právě tak gádžovství jako některá z realizací novodobého romství, které z ženina hlediska znamená otevřenou výzvu.

Moderní, městský Rom si zvolí za manželku Veronu ze slovenské osady v povídce Ilony Ferkové „Muľa anglo romipen / Zemřela, protože chtěla žít po romsku“ – doslova Zemřela kvůli *romipen*.¹⁰ Tradičně vychovaná dívka svého muže fascinuje svou mravní čistotou i submisivitou, ale není schopná žít s ním šťastně ve městě, izolovaně od širší rodiny. Manželé se tedy přestěhují zpět do osady, ale tam je nešťasten zase Janis. Začne pít, najde si milenkou a rodinu zanebdává. Verona nakonec spáchá sebevraždu.

Veronino východisko je z hlediska tradiční romské morálky přinejmenším neobvyklé¹¹, přesto je v závěru povídky patrný jednoznačný příklon na dívčinu stranu: na jejím pohřbu se sešlo celé sousedství a ona sama v rakvi „dicholas, sar te asalas.“¹² S Janim, který „terđolas andro kutos korkoro“¹³, nikdo nepromluvil. Nelze ovšem přímočaře tvrdit, že by zároveň jakýkoli posun od konzervativního

romství byl v povídce hodnocen jako destruktivní. Celý příběh vypráví Verončina kamarádka z osady Vlasta, nyní rovněž žijící ve městě, ve které nový způsob života neprobouzí žádné etické ani existenciální otázky. Úspěch jejího řešení umožnila prostá skutečnost, že – jak sama říká – „na sam savore jednaka“¹⁴, a prostor pro vyjednávání identity je pro každého do značné míry individuální.

Marjenka v próze Tery Fabiánové „Achilom Romňi“ (Zůstala jsem Romkou) se před stejnou volbu – zachovat tradiční romství, nebo se ho vzdát – dostává odlišnými cestami. Její rozhodování začíná v okamžiku, kdy se proti tradiční morálce bouří a utíká z domova, aby se nemusela provdat za vdovce, kterého jí z rozumu doporučila matka. Na útěku se seznámí s neromským chlapcem Frantou, který se s ní později ožení. Požaduje však, aby Marjenka zamlčela svůj původ: „Nigda šoha imar na džaha pal o Roma. Aňi amare čhavage, so amen avna, na pheneha, hoj sal romaňi.“¹⁵ Po letech však muže přemluví a jede na návštěvu za matkou do osady, kde se právě slaví svatba. Marjenka přijme od matky starodávný romský kroj a protančí při romské hudbě celou noc. Ráno se vrací domů, rozhodnuta přivést své děti, až vyrostou, „kaj te dikhen: lengeri daj, savi sas the khatar sas“.¹⁶

Franta nehraje v této próze vysloveně zápornou úlohu: jeho pohnutky jsou v podstatě dobré – nechce, aby měly děti těžký život. Jeho žena o něm své matce smířeně říká: „Džanes, sar oda hin. Save o gadže hine“.¹⁷ Nikdy například nezneužívá toho, že Marjenku „zachránil“ v těžké situaci a že by mu měla být zavázána. Ve struktuře narace funguje spíš jako prubířský kámen, na kterém se ověřuje Marjenčino sebeurčení. Díky noci strávené doma v osadě se Marjenka propracovává od tajného prozpěvování romských ukolébavek k rozhodnutí porušit manželovo ultimátum a znovu otevřeně artikulovat svou identitu, a to nejen synchronně, ale i v čase – jako spojovací článek mezi svou matkou a svými dětmi.

Z uvedených analýz je patrné, že romství-*romipen* je autory chápáno jako bytostná kvalita: nelze je natrvalo zapřít, zapomenout nebo ztratit, protože je v jedinci pevně ukotveno. Tyto „kotvy identity“¹⁸ je možné abstrahovat z motivů, jež se v romských autorských textech nesčíslněkrát opakují, a zastřešit je dvěma základními koncepty. První je představa romského jazyka, případně romské hudby jako jazyka srdce, druhá je vize pokrevního spříznění. Dvojici jazyk-hudba můžeme také chápat jako prostředek k identifikaci skrze duši nebo ducha romství, zatímco rodovou sounáležitost jako identifikaci pomocí hmotných, empirických kritérií.¹⁹

Analyzované povídky těží z obou alternativ: u obou protagonistek představuje dostředivou sílu, která jim zabraňuje vyvázat se z *romipen*, jak rodinné pouto, tak „kotva“ romské řeči a hudby. Ve Veronině případě má rozhodující vliv její vztah k rodině: „Oj hiňi ole čhavendar, so la da the le dades pařivales řikeren. On la bararde avri u akana pro phuripen kamel oj len te bečelinel.“²⁰ Romské

slovo a romská píseň však pro ni mají rovněž svoji váhu, jak trpce poznává její manžel: „So tut adaj likerel, šaj mange phenes? Koda vakeriben, so raťi paš e jag vakeren, abo koda bašaviben, či savo Del?“²¹ Také Marjenku přitáhne zpět domů především úcta k matce²², jako určující argument se ovšem naopak ukáže prožitek romské hudby: „»Romale, bašaven, kaj te khelav!« Čhidom tele o topanki, chuřilom pro p'ľacos, khelavas calo rat. Dojekhe Romeha kheldom, muršenca, džuvľijenca. Bisterdom miro gadžikano dživipen, pale somas romaňi džuvľi.“²³

Moc romské hudby uchovávat a oživovat *romipen* je topos, který prochází napříč romskou (ale často i neromskou²⁴) literaturou a zasluhuje samostatnou analýzu; na tomto místě naznačme alespoň její potenciál spouštět u postav uvědomělou reflexi vlastního romství. Jednoznačně v tomto směru vyznívá například výše citovaná povídka „Angličanos“.

Nezrušitelnost rodového dědictví se se zvláštním důrazem dostává do popředí v naracích, jejichž zkoušenými hrdiny jsou romské děti. Ilona Ferková se tohoto tématu dotýká různými způsoby například v povídkách „Čorde čhave / Ukradené děti“²⁵ a „O našado čhavo aviľa pale / Návrat ztraceného syna“²⁶. V obou jmenovaných prózách jsou od romské matky násilně odloučeny její děti, v prvním případě syn a dcera, ve druhém jediný syn, a jsou vychovávány v neromském prostředí a podle neromských hodnot. Milan, hrdina povídky „Čorde čhave“, je se svou sestrou vinou úřední zlovůle odvezen do ústavu. Po dosažení plnoletosti však jeho první cesta vede za rodinou, a především za matkou. „Savoro mas, so sas pre leste, izdralas. Maj les sas kerado, maj šil. Korkoro na džanelas, so leste, se les avka tradel kije daj.“²⁷ Matka ho s radostí přijme do své nové rodiny – příběh vrcholí společným stolováním, jehož archetypální posvátný předobraz nelze nepostřehnout.

Maličkého Jirku, protagonistu povídky „O našado čhavo aviľa pale“, unese od matky-Romky její bývalý neromský manžel. Jirkovu matku později donutí se syna vzdát a umožnit jeho adopci. Jirka vyrůstá v nevědomosti u macechy, ale časem se náhodou dozví pravdu a rozhodne se svou pravou matku najít. Také tato povídka končí synovým začleněním do matčiny nové rodiny a domácnosti a společným jídlem. Je vhodné poznamenat, že svůj boj za sebeurčení zde završuje právě také Jirkova matka.

Oproti předchozí próze v tomto příběhu hraje podstatnou roli tušení, které provází Jirku celým životem: „Mindig mange sas andro šero, soske [e macocha] hiňi ke mande ajsi, soske man narado dikhel [...] Aňi o dad man na dikhelas rado. Akana džanav soske, mam.“²⁸ Milanovo rozhodnutí vrátit se k matce lze snadno vysvětlit racionálně, ale Jirkův případ se již zdá být komplikovanější a otevírat prostor pohnutkám mimo vědomou kontrolu.

Větší konkrétnost v tomto ohledu umožňuje povídka Agnesy Horváthové „Sar o Joškus ko gadže aviľa / Jak se Jožka dostal ke gádžům“. Romský chla-

pec Jožka se jako malý ztratí v lese. Najdou ho sedlák se selkou, kteří se ho ujmou a vychovají ho. Z Jožky se stane selský synek Miža, na své romské dětství si nepamatuje. V dospělosti se náhodou dostane do rodné osady a uvědomí si, že se mu o ní zdálo. Dá se o tom do řeči s romskou stařenou. Potom potká svoji skutečnou matku, která ho okamžitě pozná, ale nechá se stařenou přesvědčit, že se zmýlila. „E phuri has bari godaver, sa džanelas, džanelas, ko has o Mižus. [...] »Jošku, Jošku, imar ačhuv odoj, kaj sal. Avka the tuke feder, the tira dake, la čora Jolanake. Dživ tuke bachtales, mro čha.«“²⁹ Jožka-Miža se vrátí ke svému selskému životu. Jeho synové se stanou tak dobrými muzikanty, že „o gadže pes čudalinenas, sar oda, hoj rakle šaj aven ajse lače lavutara sar Roma“.³⁰ Přestože Jožka o svém romství v podstatě neví, samo ho „zrazuje“ a vystává na povrch jaksi mimo kontrolu. Jeho osud dovoluje zopakovat závěry z Marjenčina příběhu: hrdinova identita má zřetelnou časovou dimenzi a představuje spojovací článek v přechodu romství z rodičů na děti.

Uvnitř řádu, který vytváří romská autorská tvorba, totiž romskou identitu nemůže zničit nebo zrušit ani skutečnost, že viditelně nezbyvá nic, co by pro ni svědčilo. Vysvětlení vysvítá z vyprávění Vladislava Halušky „Kaľi romaňi morčhi / Černá cikánská kůže“. V tezovité, pohádkově stylizované próze si romský a neromský spolužák vymění kůže a prožijí tak jeden den. Romský chlapec se v bílé kůži cítí nesvůj, jeho sourozenci se k němu neznají a vysmívají se mu, otec na něj nemluví, ale matka ve vztahu k němu v podstatě ani nezakolísá. Přesto se na druhý den s ulehčením vrátí do své vlastní kůže. Jeho zevnějšek a jeho srdce spolu zase harmonizují. Alespoň stopa romství tedy, jak se zdá, vždycky zůstává přinejmenším v hloubi srdce.

Přeneseně můžeme také dva mody Marjenčiny existence chápat jako „výměnu kůží“. Žena přijíždí do osady v moderním oblečení a s odbarvenými vlasy, tedy v „bílé kůži“. Noc u ohně, kdy se rozhodne znovu přijmout svoje romství, ovšem protančí ve starodávném romském kroji i s penízky ve vlasech – v kůži „černé“. Ať však Marjenka obléká jakoukoliv „kůži“, „o jilo našti zafarbin[el]“³¹ – v srdci vždy zůstává Romkou, jak také deklaruje sám název této povídky.

Nezbytné kroky k bytostnému sebeurčení a sebeprosazení, jak je odhaluje analýza romských autorských textů, jsou tedy tři. Prvotní a nejosobnější je poznání nejskrytějších hloubek, ke kterým je jednotlivec připoután svými kotvami. Teprve potom může přijít ke slovu rovnocenný dialog sebepojetí a podoby, v níž jednotlivce spatřuje jeho okolí, ať již jsou toto sebepojetí i tato podoba jakékoliv. Příklady postav v romských povídkách ukazují, že výsledkem nakonec nemusí být pouze černá a bílá, ale že lze, přinejmenším v literatuře, nalézat východiska v široké škále odstínů.

Poznámky

- ¹ Pohled na identitu jako na dynamickou a dialogickou skutečnost je inspirován úvahami Charlese Taylora (srov. Taylor, Ch.: Politika uznání. In: Týž: *Multikulturalismus. Zkoumání politiky uznání*. Praha, Filosofický ústav AV ČR, 2001, s. 41–90).
- ² Exemplární nebo apelativní charakter mnohých romských textů je značnou měrou zapříčiněn rovněž dosavadním úzkým sepětím romské literatury s původními folklorními žánry, srov. Hübschmannová, M.: Předmluva. In: Ferková, I.: *Čorde čhave/ Ukradené děti*. Brno, Romano jekhetaniben pre Morava 1995, s. 6–7. Viz též Scheinostová, A.: Význam časopisectví v romské literatuře. *Svět literatury* 31, 2005, s. 50–55.
- ³ Srov. Ryvolová, K.: Jinakost, perzekuce, diaspora. *Svět literatury* 31, 2005, s. 32.
- ⁴ Srov. Hübschmannová, M.: Několik poznámek k hodnotám Romů. In: *Romové v České republice (1945–1998)*. Praha, Socioklub 1999, s. 42–61; srov. též Uherek, Z. – Novák, K. A.: Etnická identita Romů. In: Vašečka, M. (ed.): *Čačipen pal o Roma. Súbrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 2002, s. 97–99.
- ⁵ Tento postřeh plně koresponduje se zákonitostmi reálného světa, v němž jedinci i skupiny pociťují potřebu vyjádřit vlastní identitu právě tehdy, ocitají-li se v konfliktních situacích, srov. Uherek – Novák, c. d., s. 104.
- ⁶ Oláh, V.: *Le khameskere čhave / Děti slunce*. Praha, Matice romská 2003, s. 48–49.
- ⁷ Podobně Helena Červeňáková-Lalíková pojmenovává „Romipen“ vyprávění o romských zvycích a pověrách (srov. Romano džaniben. Sborník romistických studií, říj 2003, s. 163–168).
- ⁸ V důsledku je tato postava v literární rovině libovolně nahraditelná kýmkoli dalším z dané komunity.
- ⁹ „Romové v Anglii zapomněli po romsku mluvit, zapomněli po romsku hrát – ale přesto se z nich nestali gádžové.“ Reiznerová, M.: Angličanos / Angličan. *Romano džaniben. Časopis romistických studií*, 1–2/1995, s. 42. Všechny překlady A. S.
- ¹⁰ Ferková, I.: Čorde čhave / Ukradené děti. *Romano jekhetaniben pre Morava*. Brno 1995, s. 57–65.
- ¹¹ Srov. Hübschmannová 1999, s. 54.
- ¹² „vypadala, jako by se smála.“ Ferková, c. d., s. 65.
- ¹³ „stál v koutě sám“, c. d.
- ¹⁴ „nejsme všichni stejní.“ c. d.
- ¹⁵ „Už nikdy v životě nepůjdeš k Cikánům. Ani našim dětem, co budeme mít, neřekneš, že jsi Cikánka.“ Fabiánová, T.: Ačhilom Romňi. *Romano džaniben. Časopis romistických studií*, 1–2/2000, s. 109.
- ¹⁶ „aby viděly: odtud vzešla a taková byla jejich matka.“ c. d., s. 111.
- ¹⁷ „Víš, jak to chodí, jací gádžové jsou.“ c. d.
- ¹⁸ Termín si vypůjčuji od Zuzany Jurkové z článku Phurikane gil'a – kotvy identity. *Romano džaniben. Sborník romistických studií*, říj 2003, s. 141–144.
- ¹⁹ Pro paralely v reálném životě srov. Uherek – Novák, c. d., s. 102.
- ²⁰ „Je z těch dětí, které mají rodiče v účtě. Oni ji vychovali a teď ve stáří chce pečovat zase ona o ně.“ Ferková, c. d., s. 62.
- ²¹ „Co tě tu drží, můžeš mi to říct? To noční klábosení u ohně, nebo ta muzika, nebo kterež čert?“ c. d., s. 64.

²² Srov. Fabiánová, c. d., s. 109–110.

²³ „Romové, zahrajte, ať si zatancuju!“ Shodila jsem střevíce, skočila jsem na plácek, tancovala jsem celou noc. Zatancovala jsem si s každým, s chlapy jako se ženskými. Zapomněla jsem na své gádžovské živobyty, zase jsem byla romská žena.“ c. d., s. 111.

²⁴ Srov. Soukup, D.: »Tito páni muzikáři!« Romové v české literatuře, 1815–1890. In: Saicová Římalová, L. (ed.): *Bádání o jazycích a literaturách*. OLBS 5. Praha, FF UK 2002, s. 171–176.

²⁵ Ferková, c. d., s. 66–71.

²⁶ c. d., s. 32–48.

²⁷ „Celý se chvěl. Chvilí mu bylo horko, chvilí zase zima. Sám nevěděl, co s ním je, co ho k matce tak táhne.“ c. d., s. 70.

²⁸ „Pořád mi vrtalo hlavou, proč je [macecha] na mě taková, proč mě nemá ráda. [...] Ani táta mě neměl rád. Teď vím proč, mamí.“ c. d., s. 46.

²⁹ „Ta stařena byla velmi moudrá, všechno poznala, věděla, kdo je ten Miža. [...] »Jožko Jožko, už zůstaň tam, kde jsi. Bude to tak lepší pro tebe i pro tvou ubohou mámu Jolanu. Žij si šťastně, synáčku.«“ Horváthová, A.: Sar o Joškus ko gadže avil'a / Jak se Jožka dostal ke gádžům. In: Týž: *Pal e Bari Rama the aver paramisa / O Velké Ramě a jiné příběhy*. Praha, Signeta 2003, s. 76.

³⁰ „se gádžové divili, jak se mužou bílí kluci naučit hrát tak dobře jako Romové.“ c. d.

³¹ „srdce nemůže přebarvit“, Fabiánová, c. d., s. 109.

Prameny

Fabiánová, T.: *Ačhilom Romňi. Romano džaniben. Časopis romistických studií*, 1–2/2000.

Ferková, I.: *Čorde čhave / Ukradené děti*. Brno, Romano jekhetaniben pre Morava 1995.

Haluška, V.: *Kal'i romaňi morěbi / Černá cikánská kůže*. In: Týž: *Pal le Devleskero Sidorkus / O Božím Sidorkovi*. Praha, Signeta 2003.

Horváthová, A.: *Sar o Joškus ko gadže avil'a / Jak se Jožka dostal ke gádžům*. In: Týž: *Pal e Bari Rama the aver paramisa / O Velké Ramě a jiné příběhy*. Praha, Signeta 2003.

Oláh, V.: *Le khameskere čhave / Děti slunce*. Praha, Matice romská 2003.

Reiznerová, M.: *Angličanos / Angličan. Romano džaniben. Časopis romistických studií*, 1–2/1995.

Literatura

Hübschmannová, M.: Předmluva. In: Ferková, I.: *Čorde čhave / Ukradené děti*. Brno, Romano jekhetaniben pre Morava, 1995.

Hübschmannová, M.: Několik poznámek k hodnotám Romů. In: *Romové v České republice (1945–1998)*. Praha, Socioklub 1999.

Ryvolová, K.: Jinakost, perzekuce, diaspora. *Svět literatury* 31, 2005.

Soukup, D.: Tito páni muzikáři: Romové v české literatuře, 1815–1890. In: Saicová Římalová, L. (ed.): *Bádání o jazycích a literaturách*. OLBS 5. Praha, FF UK 2002.

Uherek, Z. – Novák, K. A.: Etnická identita Romů. In: Vašečka, M. (ed.): *Čačipen pal o Roma. Súbrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 2002.

Zpráva o sámské literatuře a jejích specifikách

Michal Kovář

Sámové, dříve též Laponci, Lopaři či Finni, jsou národ žijící převážně na severozápadě kontinentální Evropy – na severu Skandinávie a Finska a na poloostrově Kola v Ruské federaci. Obecně se má za to, že jsou původním obyvatelstvem této oblasti i přilehlých oblastí rozkládajících se dále k jihu a východu. Kromě toho Sámové žijí ve velkém počtu také ve městech na jihu Fennoskandie, například v Oslu či Stockholmu, kam se stěhují za vzděláním a prací. Vlast Sámů, Laponsko, je spojitě území, na němž se předpokládá sámské osídlení bez delších přerušení až do nedávných desetiletí. Sámové i na tomto území tvoří národnostní menšinu a jen v některých oblastech mívají jako původní obyvatelstvo privilegia – například výsadní právo lovu, rybolovu a chovu sobů.

Lidí mluvících sámsky je pravděpodobně něco nad 20 000. Jazyk tak malé populace rozprostřený po ohromné prostora navíc rozdělený státními hranicemi má přirozeně množství místních variant. Protože pro nejméně šest z nich byl již vytvořen zvláštní pravopis, je na místě o těchto variantách mluvit jako o jazycích a nikoli jako o dialektech. Jako další kritérium tomu předchází též jejich vlastní politické rozhodnutí. Přechody mezi sámskými jazyky jsou plynulé, mluvčí východních jazyků si však s mluvčím kupříkladu jižních jazyků nerozumí. Sámové jsou tedy jedním národem mluvčím v současné době deseti jazyky: jižní, umeskou, piteskou, luleskou, severní, inarijskou, skoltskou, akkalskou (pouze jediná mluvčí!), kildinskou a terskou sámštinou. Asi tři čtvrtiny Sámů mluvících sámsky používají severní sámštinu. U žádného z ostatních sámských jazyků s výjimkou luleské sámštiny nepřesahuje počet mluvčích tisícovku.

Pro potřeby spisovných sámských jazyků se vytvořily abecedy na základě latinky, pouze lidé píšící v kildinské sámštině byli na konci třicátých let nuceni přejít na cyrilskou formu vytvořenou na sovětskou politickou objednávku. Sámské ortografie měnící se po staletí mají dnes podobu ustavenou na konci sedmdesátých let a počátkem let osmdesátých.

„Vždy jsme měli svou vlastní literaturu, již odnepaměti, a stále máme bohatou ústní vypravěčskou tradici“ (Vuolab 1995, str. 27). Pro sámské prostředí lze tedy tvrdit jakousi jednotu literatury a ústní slovesnosti. Protože však o sámské ústní slovesnosti neboli „ústní literatuře“, jak se v takových případech čím dál více používá, píše jinde, věnuji se v této zprávě pouze „literatuře psané“.

První a zatím též poslední známý průnik díla sámské krásné literatury do evropského literárního kánonu představují básně Olause Sirmy uveřejněné v sámském originálu i latinském překladu v roce 1673 v knize *Lapponia* od Johanna Scheffera. Od té doby byly básně přeloženy do mnoha jazyků a autor básní se obvykle řadí mezi postavy evropské literatury mající vliv na velké německé romantiky.

Ostatní sámská literatura se až do konce 19. století omezuje na překlady náboženské literatury, postily, zpěvníky apod. Výjimek je nemnoho. V polovině 19. století se rozhodl sámský farář Anders Fjellner vytvořit sámský národní epos po vzoru finsko-karelské *Kalevaly* od Eliase Lönnrota. Kvůli tomu začal sbírat náměty sámské epiky a přetvářet je do jednoho celku. Ovšem dílo nazvané *Synové Slunce* zůstalo nedokončeno. V té době také vznikají sámskojazyčné *Vzpomínky* (Muitalusat). Sepsali je Lars Haetta a Anders Baer ve vězení, kam byli odsouzeni za účast na laestadiánské vzpouře v roce 1852 v Guovdageaidnu v Norsku. V knize jsou vzpomínky ze života autorů a popisy starých zvyků. Kniha vyšla poprvé tiskem až v roce 1958.

Na počátku 20. století publikuje své básně Isak Saba, kromě jiného tvůrce sámské národní hymny (1906). První sámský román *I Dyreskinn* (*Ve zvířecí kůži*) vyšel v roce 1906. Napsal jej Matti Aikio, který se později proslavil spíše svými romány a povídkami z nesámského prostředí a v nesámské formě. Podle názvu je též patrné, že kniha je psaná norsky. Mnoho svým původem sámských autorů bude nadále psát jazykem majoritní společnosti. Důvodem může být obava z nedostatku čtenářů, ale i vlastní indispozice – teprve nejmladší generace se může ve školách učit svým mateřským jazykem, značná část sámské populace tudíž není schopná číst sámsky ani v sámštině psát, přestože mluvené sámštině rozumí a v jiných jazycích číst i psát umí. Konečně je možné, že se sámský autor píšící jiným jazykem jednoduše bojí či stydí sámsky psát. Do sedmdesátých let se sámské děti učily v internátních školách, daleko od své rodiny v cizím, nesámském prostředí, kde byly vysmívány a za používání sámštiny dokonce trestány. Motiv internátu je v sámské literatuře dosti běžný. V souvislosti s ním se v sámské kritice mluví o fenoménu „ásodat“ (z fin. asuntola). Slovem se pak rozumí jak ubytovna či internát, tak trauma způsobené sámským dětem pobytem v takovém zařízení. Ásodat v sámské literatuře působí jako metafora pro opsání obecné situace Sámů v severských státech a Rusku.

Dilema, zda psát sámsky, nebo švédsky, nemusel řešit Johan Turi, když sepisoval knihu *Muitalus Sámiid birra* (*Vyprávění o životě Sámů*) vydanou v roce 1910. Honorář dostával předem od své mecenášky Emilie Demant-Hatt, která knize zajistila i překladatele. Snad první knihou v luleské sámštině byl *Jáhtee saame viessoom* od Anty Piraka, do švédštiny přeložená jako *En nomad och hans liv* v roce 1933. Kniha byla ovšem určena především akademické obci – jazy-

kovědcům a etnologům. Pro zmíněné autory byla rehabilitace v očích většinové společnosti důvodem, proč psát – Sámové v knihách vysvětlují své tradice, pohnutky, pocity.

Následuje již období, které můžeme analogicky k údobím v dějinách národů střední Evropy nazvat národním obrozením. Sámové píší programově pro Sámy, hledají optimální podobu spisovné sámštiny, zkoušejí vhodná metra a literární formy a tematicky se zabírají osamocněním Sámů v nepřátelském jazykovém a kulturním prostředí – ptají se po své kolektivní identitě. Velkou roli mají v tomto národně probuzeneckém procesu časopisy. Jedním z prvních je Sagai Muittalaegje (Vypravěč ság, 1904–1911) Anderse Larsena, jehož povídky zde publikované vyšly později, v roce 1912, i knižně pod názvem *Beaivve-Alggo* (Svítaní).

Od čtyřicátých let až do let sedmdesátých sice pokračuje sámské národní obrození, obliba tradice a stereotypní pohledy na Sámy jako na „národ holubičí“, na sámskou kulturu jako v samé své podstatě spjatou s přírodou, ovšem sporadicky se již také začínají objevovat díla, která reagují na podobu soudobé světové literatury a zmíněné stále méně platné stereotypy boří nebo upravují. Sámové se nadále chápou jako děti přírody, ohrazují se však proti přívlastku primitivní a ve svém díle ukazují, že být opravdovým Sámem neodporuje životu ve městě, používání vrtulníků a sněžných skútrů při chovu sobů nebo zakládání rockových skupin (za všechny jmenuji autora Jovnnu-Ándeho Vesta). Sámská literatura působí jako zrcadlo „rozmanitosti a multidimenzionality sámských identit“ (Rauna Kuokkanen – dle osobního sdělení na jaře roku 2004). V sedmdesátých letech začíná opravdový sámský repeal – nechybí ani občanská vzpoura a bombový útok. Jazyků majorit se používá hlavně v žánru pamfletu a pera se, řečeno s nadsázkou, chápe každý, kdo umí psát. Jako snad v každé literatuře kolonizovaných národů se objevuje kertészovské téma přijetí vlastních dějin, přijetí dějin psaných Sámy a oslava silné kultury, jež nejenže přežila staletí trvající tlak, ale změnila všechny důležité „přejímky“ do svébytného sámského tvaru. Sámové se tím chtějí zbavit nálepky pasivní oběti a vypořádat se s pocity méněcennosti, jež z této nálepky plynou. Toto téma je však obvykle zbavené patosu a provází je naopak satira.

Tvorba v tradičních konturách přestává převypravovávat staré příběhy, ale do pláště „vyprávění bez začátku a konce“ obléká vlastní zážitky, neidylickou fikci z druhé světové války apod. Obvykle se tato forma pojí se společenskou kritikou jako s nářkem nad turismem nebo pokračujícím příchodem kolonistů. Takovouto formální tradicionalistkou je Kirsti Paltto. Ve svých básních narušuje a boří finská metra, která ji učili ve školách, a nahrazuje je metry sámskými. Podobně píše i své povídky a romány (např. *Gubtoset dearvan min bohccot*, Popásejte se, naši sobi, 1987; *Guržo luottat*, Cesty neštěstí, 1991) – jejich forma je bližší sámskému způsobu vyprávění víc než tvarům západního literárního kánonu. Když byla v ro-

ce 1986 navržena na literární cenu Finlandia, ozvalo se několik finských kritiků s tím, že její román nebyl vybrán pro své umělecké či estetické kvality, ale z politických důvodů jako demonstrace vůle podporovat emblematickou minoritu evropského Severu. Paltto odpověděla formulací kritérií vlastních sámské tvorbě. Kromě zmíněné neucelenosti, absence zápletky jednotící děj, dalších souběžných dějů, plynulých přechodů mezi žánry i druhy umění má být charakteristickým rysem sámské tvorby její ústřední topos – rodina či obec. Ta se zobrazuje velmi demokraticky bez ohledu na funkci postavy v příběhu a v západním smyslu chápanou kompozici vůbec, takže v románech Kirsti Paltto se některé postavy mihnou asi pouze z toho důvodu, že jsou příbuznými postav jiných. Psychologie jednotlivých postav pak nemusí být úplně prokreslená – podobně je tomu ve vyprávěních, nejvíce v pohádkách.

Téměř každý ze sámských autorů píše také knihy pro děti. Sámská literatura pro děti nemá v dějinách sámské literatury okrajové postavení, jako je tomu u jiných národů. Dětská čtenářská literatura pro budoucnost celé sámské literatury jedinou nadějí. Samozřejmě se v dětských knihách objevují různá zpracování sámské ústní tradice, pohádek a jiných vyprávění. Ovšem časté jsou i knihy s jinými náměty, romány pro dospívající apod.

Před závěrem bych zmínil všestranného umělce a nejvýznamnějšího moderního sámského autora Nilse-Aslaka Valkeapääho (sámsky Áilu, Áילוhaš), spojujícího ve svém díle snad všechny proudy současné i starší sámské literatury: vytvořil nový sámský „národní epos“ *Beaivi, áhčážan* (Slunce, můj otec, 1988), psal politické pamflety i přírodní lyriku.

„Vypravěčská tradice byla a je lidskou vzpomínkou, jež shrnuje všechny aspekty života považované v rámci nějaké kultury za podstatné. Celkový náhled původních národů je takový, že tyto příběhy nám říkají, kdo jsme.“ (Kuokkanen 2000, s. 421.) Sámští literáti i kritici kladou na vztah mezi literaturou a ústní slovesností ohromný důraz. Umožňuje jim (znovu)objevovat v sámské kultuře to podstatné, a mohou se tudíž obejít bez odkazů mimo vlastní kulturu a budovat svou kulturní identitu na pozitivním základě bez vymezování se vůči cizímu. Současní sámští literární vědci a kritici překládají teoretická díla nejnovějších světových autorů a ve svých literárních revuích shrnují takové teorie formující dnešní přístupy k literatuře jako dekonstrukci, New Criticism nebo analyticky orientovanou estetiku. Tak obohacují a precizují sámskou odbornou terminologii. V celistvosti se snaží především o specifický přístup k vlastní literatuře formulováním principů podle rozboru starší sámské slovesnosti. To je dnes přivádí spíše do prostoru oborů „indigenous studies“ pěstovaných ve Spojených státech a v Kanadě, a tak se zároveň vzdalují tradiční srovnávací ugrofinské folkloristice.

Přehled použité literatury a literatury k dalšímu studiu

(Uvádím pouze tituly knih, článků a překladů psaných česky a také psaných v jazycích v ČR spíše obvyklých. Na požádání mohu zaslat seznam sámsko-, fínsko-, norsko- či švédskojazyčné a ostatní literatury.)

- [beze jména]: Národní písně a pohádky Lopařů. Feuilleton. *Národní listy* 14, 1874, 338, s. 1–2, 10. 12. a 339, s. 1–2, 11. 12.
- Aikio, Inger-Mari: Básně. *Host* XIV, 1998, 1, s. 46.
- Belák, Blažej: Poézia v speve a reči Laponcov. Výbor. *Revue svetovej literatury*, 1977, 1, s. 131–135.
- Bernatzik, Hugo Adolf: *Země sobů: Laponsko*. Praha, Orbis 1943.
- Domokos Péter: *Handbuch der uralischen Literaturen*. Studia Uralo-Altaica 18. Szeged 1982.
- Fjellström, Pehr: Krátké vyprávění o lovu na medvěda u Laponců. Přel. a okomentoval Jan Dlask. *Souvěslosti* 2003, 3, s. 9–16.
- Gaski, Harald: *In the Shadow of the Midnight Sun: Contemporary Sami Prose and Poetry*. Kárášjohka, Davvi Girji 1996
- Halászová, Věra: Příběhy doby snění. Z ústní slovesnosti Eskymáků, Laponců a Čukčů. *Světová literatura* 38, 1993, 3, s. 30–41.
- Hejkalová, Markéta: Laponský vlastenec Nils-Aslak Valkeäpää. Ukázky. *Světová literatura* 1992, 4, s. 61–63.
- Hellmuthová, Marta: Laponské miniatury. *Lidová demokracie* 1979, 5, s. 10, 2. 2.
- Hirvonen, Vuokko: The Sami Woman: What She Writes And What Is Written About Her. In: *On the Terms of Northern Woman*. Oulu, University of Oulu 1995, s. 142–147.
- Chamberlin, J. Edward: From Hand to Mouth: The Postcolonial Politics of Oral and Written Traditions. In: *Reclaiming Indigenous Voice and Vision*. Ed. by Marie Battiste. Vancouver, University of British Columbia 2000, s. 124–141.
- Kadečková, Helena: Zvuk sobích zvonců. Současná laponská poezie. *Světová literatura* 1983, 6, s. 193–196.
- Keresztes László (ed.): *Aranylile mondja tavasszal: Lapp költészet*. Budapest, Európa 1983.
- Kořenský, Josef: Laponské pohádky. *Malý čtenář* 5, 1885–1886, s. 84–87.
- Kuokanen, Rauna: From the Jungle back to Duottar. Elina Helander (ed.): *Awakened Voice: The Return of Sami Knowledge*. Diedut 1996, 4, s. 54–63
- Kuokanen, Rauna: Towards an "Indigenous Paradigm" from a Sami Perspective. *The Canadian Journal of Native Studies*, 20, 2000, 2, s. 411–436.
- Lukkari, Rauni Magga: Básně. *Host* XIV, 1998, 1, s. 43.
- Marakatto, Britta: Básně – 14. leden 1981, Noční bdění v Rostadalu, A co zvěř a příroda?, Vzpomínáš? *Světová literatura*, 1983, 6, s. 199–201.
- Marek, Václav: Laponské pohádky a pověsti a jejich zhodnocení pro všeobecnou folkloristiku. *Československá etnografie* IX, 1961, s. 177–191.
- Marek, Václav: *Noidova smrt: Pověsti a pohádky z Laponska*. Praha, Triáda 2000.
- Muková, Ivana: Náležím větru a domov nosím v srdci: Minulost a současnost sámské literatury. *Host* XIV, 1998, 1, s. 40–47.

- Pražáková, Markéta: *Obrazy Laponska v současné finské literatuře*. Diplomová práce na katedře lingvistiky a fonetiky FF UK v Praze 1984.
- Rasmussenová, Nelly: *Emancipace současného laponského národního vědomí v Norsku*. Diplomová práce na Ústavu etnografie a folkloristiky FF UK v Praze 1987.
- Sergejeva, Jelena: Oktjabrina Voronova, the First Kola Sami Writer. In: *On the Terms of Northern Woman*. Oulu, University of Oulu 1995, s. 148–152.
- [Sirna, Olaus]: Jezero Orra, Jízda k milé, Opět jízda k milé. In: *Básnické spisy Františka Ladislava Čelakovského*. Praha, Vyšehrad 1950.
- Stordahl, Vigdis: Identity and Saminess: Expressing World View and Nation. In: *Majority-Minority Relations: The Case of the Sami in Scandinavia*. Guovdageaidnu, The World Commission on Culture and Development 1994, s. 57–62.
- Utsi, Paulus: Básně - Slovo, Morková kost, Sob-soumar, Rodná země, Toulavá ovce. Světová literatura, 1983, 6, s. 197–198.
- Valkeapää, Nils-Aslak: Dvě básně ze sbírky Beaivi, áhčažan. *Světová literatura*, 1992, 4, s. 62–63.
- Valkeapää, Nils-Aslak: Básně. *Host* XIV, 1998, 1, s. 44–45.
- Valkeapää, Nils-Aslak: Slunce, můj otec. Cargo 2000, 1, zadní přebal.
- Voronova, Oktjabrina: Básně. *Host* XIV, 1998, 1, s. 45.
- Vuolab, Kerttu: Sami Oral Tradition: A Treasure of Knowledge for Human Survival. *Báiki* 12, 1994–1995, s. 16–17.
- Vuolab, Kerttu: Riggodagaid botnihis gáldu – máidnasiid mearihis mearkkašupmi. cafe Boddu 2. Doaim. Harald Gaski & John Trygve Solbakk. Davvi Girji, Kárášjohka 1995, s. 23–35
- Zaborschikova, Svetlana: Some Special Sami Women in Russia. In: *On the Terms of Northern Woman*. Oulu, University of Oulu 1995, s. 97–105.

Švédové a švédská literatura ve Finsku

Jan Dlask

Švédskojazyčná národnostní menšina žijící na území Finska je menšinou privilegovanou: švédština je v této zemi po finštině druhým úředním jazykem. Čtrnáctý paragraf finského ústavního zákona praví:

„Národními jazyky republiky jsou finština a švédština. Právo finského občana u soudu nebo správního úřadu ve své vlastní věci užívat finštiny nebo švédštiny jako své mateřštiny a rovněž v tomto jazyce získat příslušné dokumenty bude zaručeno zákonem, s tím zřetelem, aby právu finskojazyčného a švédskojazyčného obyvatelstva země bylo vyhověno na stejných základech. Kulturní a hospodářské potřeby finskojazyčného a švédskojazyčného obyvatelstva bude stát uspokojovat na stejných základech.“¹

Švédi tu mají své školy, univerzity, tisk, rozhlas, televizi, svou politickou stranu, právo na veřejné nápisy ve švédštině, svá divadla, knižní nakladatelství a samozřejmě také svou literaturu. Z ustanovení švédštiny jako druhého úředního jazyka země vyplývá také mnohdy nenáviděná povinnost finských školáků a studentů studovat tento jazyk na všech stupních škol. Že se jedná o často velmi traumatickou záležitost, dokazují nástěnné nápisy na toaletách, například na Helsinské univerzitě, ve kterých bývá zvykem se formou mnohdy až esejistickou negativně vyjadřovat k povinnosti chodit na švédštinu. Finské příručky pro vhodné chování při společenských příležitostech pořádaných v souvislosti s obchodními vztahy uvádějí tři témata-tabu, do kterých se není vhodné se svými zákazníky či dodavateli pouštět. Těmi tématy jsou politika, náboženství a výuka švédštiny na finských školách. Ta je tu uvedena proto, že lidé mají na její smysluplnost tak rozdílné a zároveň vyhraněné názory, že jsou schopni se kvůli nim po několika sklenkách jako správní Finové skutečně do krve pohádat, což může dost zoufale pošramotit hladký průběh obchodního vyjednávání.

Proč je ale postavení švédštiny garantované finskou ústavou tak privilegované? Claes Andersson, básník, spisovatel a bývalý finský ministr kultury a zároveň příslušník této švédské menšiny ve Finsku na tuto otázku, položenou zahraniční parlamentní delegací, kdysi odpověděl, že je tomu tak proto, že finskou ústavu napsali sami finští Švédové (Mazzarella 2002, s. 86). Anderssonův výrok není v žádném případě laciným bonmotem: má svou logiku danou historicky. Středověké švédské království si výraznou část dnešního finského území, na kterém tehdy obyvatelstvo žilo v převážně kmenovém společenském zřízení, podmanilo

již ve 12. století. Následovala jeho christianizace spolu s implantací švédského sociálního a hospodářského systému včetně švédskojazyčné světské i církevní správy. Do Finska se stěhovalo mnoho švédského obyvatelstva a ze země se stala homogenní a integrální součást švédské říše. Kdo chtěl společensky nahoru, musel se pošvédštit, zatímco užívání finštiny se omezilo na venkov a chudší vrstvy obyvatelstva. Změna nastává až v roce 1809: Švédsko prohrává válku s carem a ztrácí ve prospěch ruského medvěda finské území, ze kterého se stává finské velkovévodství, sice jako součást Ruska, ale s rozsáhlou vlastní samosprávou. Několik univerzitních učenců v této době začíná poprvé objevovat „prostý finský lid“ s jeho finskojazyčnou lidovou poezií, která začíná být nadšeně sbírána a která je později vydána ve sbírce zvané *Kalevala*. O slovo se hlásí romantičtí národní básníci, i když nejprve jen v jazyce kultury, ve švédštině. Senátor, novinář a národohospodář, hegelian Johan Vilhelm Snellman, který prosluje jako finský národní filozof, formuluje radikální koncept pofinštění celé společnosti, sám však finštinu příliš neovládá. Začíná se etablovat to, co by jiný Anderson, tentokrát Benjamin, nazval imaginárním společenstvím Finů. Finské národní probuzení, chceme-li tento proces takto nazvat, vyúsťuje v rok 1863, kdy je finština zrovnoprávněna se švédštinou a uznána jako úřední jazyk. Kosmopolitně orientovaná, „odnárodněná“ švédskojazyčná administrativa samosprávného Finska, která dostává carovým nařízením za povinnost se do dvaceti let naučit finsky, a vůbec celá intelektuální elita státu teď má dvojí možnost: buď se částečně či úplně pofinštit, nebo zaujmout pozici obrannou a začít budovat imaginární společenství Švédů ve Finsku. Proces kulturní, společenské, politické a intelektuální emancipace Finů totiž nelze zastavit: po zavedení všeobecného rovného hlasovacího práva klesá podíl Švédů v parlamentním zastoupení z padesáti na dvanáct procent a na počátku 20. století si Švédové uvědomují, že jsou tím, čím byli v podstatě ve Finsku vždycky – menšinou. Přesto je jejich vzdělanostní a hospodářský potenciál tak velký, že budování finského státu se po získání jeho nezávislosti v roce 1917 bez nich neobejde, a neobejde se bez nich ani kodifikace nových jazykových zákonů. Švédská menšina je se vznikem Finska tak duchovně spojená, že si její příslušníci vedle standardních názvů finští Švédové či finskošvédská národnostní menšina někdy říkají i švédsky hovořící Finové a švédskojazyčné kulturněspolečenské prostředí, ve kterém se menšina pohybuje, bývá označováno jako švédské Finsko (Dlask 2000, s. 10–26).

I když je dnes sociální složení obyvatelstva u švédskojazyčné menšiny v hrubých rysech podobné jako u finskojazyčné většiny, stará kulturní a intelektuální tradice je u ní dodnes znatelná. Z celkového počtu spisovatelů ve Finsku činí podíl švédskojazyčných dvacet procent, i když podíl švédského obyvatelstva celkově je v této zemi jen necelých šest procent. Právě švédskojazyčná literatura ve Finsku, takzvaná finskošvédská literatura, těší se značnému zájmu na obou

stranách Botnického zálivu, tedy jak ve vlastním Švédsku, takzvaném říšském, tak ve Finsku finskojazyčném,² je přes své zdánlivě menšinové postavení překvapivě rozmanitá. Během 20. století si s úspěchem prošla vším, čím projít mohla: finskošvédským modernismem, ze kterého po desítky let čerpali básníci v samotném Švédsku, poválečným expresionismem, radikálně levicovou společenskou revoltou let šedesátých, feminismem, undergroundovou a regionalistickou vlnou let sedmdesátých i postmodernou. Zvláště dobrých výsledků tato literatura dosahuje především v psychologickém románu a v esejistice (Wrede 1990, s. 196). Slovníkem postkoloniálního diskurzu můžeme říci, že v jejím (menšinovém!) rámci existuje jak centrum, tak periferie. Centrum tu představuje především jižní finské pobřeží s dvěma velkými městy, jedním hlavním, Helsinkami (*švédsky Helsingfors*), a druhým bývalým hlavním, Turku (*švédsky Åbo*). V obou žije výrazné švédské obyvatelstvo, takzvaní kulturní Švédové (*kultursvenskar*), kterým často bývá především pro původ a kořeny mnoha z nich přisuzován přídomek „buržoazní“, v češtině tak problematický, a jejichž spisovatelé, často s výraznou kosmopolitní evropskou orientací, ve svých dílech usilují o nastolování otázek univerzálního charakteru a o krok ruku v ruce s moderními trendy. Periferií tu je mnohdy až uměle pěstovaný regionalismus tak zvaných krajových Švédů (*bygdesvenskar*) v oblastech západního a severozápadního pobřeží Finska – provincie Österbottenu, jehož autoři se snaží, někdy i s užitím svérázného nesrozumitelného nářečí, prosadit s tím, že ne veškerá švédskojazyčná literatura ve Finsku se píše v Helsinkách a že ne všichni finští Švédové mají solidní měšťanský čili buržoazní původ, ale že mohou být také syny či dcerami chudých rolníků a rybářů. Text, který odmítne jedno ze dvou finskošvédských helsinských nakladatelství, nemusí být nutně špatné literární kvality: odmítnutí může být podle názoru krajových Švédů také zapříčiněno faktem nechápavého pohledu centra na něco, co samo nezná.³

Jaká je dále finskošvédská literatura? Někdy bývá zdůrazňován fakt častého traktování pocitů izolovanosti a vykořeněnosti, objevujících se v dílech mnohých finskošvédských autorů a vyplývajících z postavení finskošvédské literatury jako literatury menšinové. V tomto kontextu se poukazuje i na těžkosti finskošvédského spisovatele žijícího ve velkoměstě s finskou většinou při popisu komplexní vnější reality, která se mnohdy v jazyce menšiny dá popsat jen velmi neúplně: například něco takového jako jazyk finskošvédských pivařů neexistuje, neboť švédštinou se v tomto prostředí na veřejnosti nehovoří – bývá jazykem používaným jen v prostředí rodinném. S těmito záležitostmi souvisí věc neméně důležitá, která bývá ve finskošvédských literárních kruzích často diskutována: *Det trånga rummet eller den trygga kretsen?* Jde o to, jak chápat možnosti literatury ani ne třístatisícové národnosti menšiny: jako stísněný prostor, nebo jako bezpečný kruh; zda je prostor pro její realizaci omezen všemi negativy vyplývajících ze

stísněnosti malých finskošvédských poměrů, či zda tento malý prostor naopak poskytuje bezpečnost a jistotu útulného místa, které všechny ochrání před útoky okolí.

Stísněný prostor se realizuje především lapidárně řečeno v tom, že se všichni navzájem znají, jsou provázáni spleťtými vztahy spolupráce a konkurence, sympatií a antipatií a rovněž mnohdy vztahy příbuzenskými či milostnými. Je-li finský Švéd spisovatel, píše na jeho díla kritiky jeho kolega spisovatel a na díla kolegova zase píše recenze on sám. Přednáší-li se na finskošvédské univerzitě moderní finskošvédská literatura, bývají mezi posluchači i velmi blízcí příbuzní všech spisovatelů, které přednášející musí v rámci kurzu zmínit (Mazzarella 2002, s. 124).

A co se ve stísněném prostoru této literatury přihodí, když někdo „zradí“, a je-li to navíc někdo z dobré rodiny, od koho se to nejméně očekává? Na podzim roku 1975 tu vychází dvě významná díla. Jednak je to román *Dyre prins* (Drahý princ) Christera Kihlmana (*1930), autorovo zřejmě vůbec vypravěčsky nejvyrovnanější dílo, žánrem sociální román mannovské tradice (Hartlová 1998, s. 262), mnohými kritiky nazývaný „finskošvédští Buddenbrookovi“. Autor má pověst rebela, neboť už na přelomu 50. a 60. let napsal do novin článek, ve kterém kritizoval finskošvédskou literární scénu za malou sociální angažovanost její tvorby, a v následujícím roce vyloženě píchl do vosího hnízda svou románovou prvotinou, líčící revoltu šéfredaktora lokálních finskošvédských maloměstských novin proti místním mocenským poměrům. Tyto počiny nepřivítaly některé převážně konzervativní finskošvédské kruhy s nadšením, a pozitivnímu obrazu slibného autora nepřidalo v jedenasedmdesátém ani vydání otevřeného „exhibitionistického“ autobiografického líčení problémů alkoholika, bisexuála a člověka s manželskými problémy v duchu hesla šedesátých let „soukromé je politické“. Kihlmanův román je však co do šokujícího účinku slabým odvarem ve srovnání s knihou druhého autora, Henrika Tikkanena (1924–1984), vydanou téhož roku. Tikkanen, před pětasedmdesátým rokem známý spíše z několika novin jen jako karikaturista, případně pisatel próz pacifistických, líčících traumata druhé světové války, nebo cestopisně laděných textů, si nyní proráží cestu jako autor prvního dílu autobiografického cyklu takzvaných adresových knih, tedy děl nesoucích v názvu pojmenování ulice, ve které autor v určitém úseku svého života bydlel. V prvním díle *Brändövägen 8 Brändö Tel. 35* líčí Tikkanen své dětství v rodině, která kdysi patřila mezi „opory společnosti“, nicméně tento rod – opět mannovsky – upadá. Autorovi rodiče jsou typickými představiteli evropské zlaté mládeže 20. let. Stykají se s lidmi v nejvyšších kruzích, věnují se milostným pletkám – Tikkanenova matka má dokonce techtle mechtle s jedním snadno identifikovatelným ministrem zastupujícím finské Švédy ve vládě, jezdí po střeleckých závodech v celé Evropě, vymetají večírek za večírkem, nezřízeně konzumují al-

kohol, divoce se hádají a nakonec se rozvedou. O malého Henrika se starají spíše prarodiče. Politické názory opor společnosti jsou nejlépe patrné ze scény, kdy se malé dítě u rozhlasu se svým dědečkem raduje z vítězného postupu Frankových armád ve Španělsku, neboť děda si více než demokracie cení přesnosti německých vlaků. V okamžiku, kdy vypukne válka a na Finsko zaútočí Stalin, vydává se šestnáctiletý Henrik na frontu, z jejichž strastí se navrácí se zraněním, které si raději sám přivodil, aby se vyhnul sadistickým praktikám vojenských velitelů, kteří vojáky deprimují téměř stejně jako útoky nepřítele. Henrikův starší bratr stresující atmosféru na frontě nezvládne a raději sám volí odchod ze světa. První díl autobiografie končí otcovou smrtí: v závěru knihy si autor při cestě z krematoria na hřbitov odklepne popel ze své cigarety do otcovy urny.

Kritikové v předních finskošvédských periodikách většinou ocenili estetické kvality díla včetně jeho mistrného aforistického jazyka, již v prvních recenzích se však objevuje explicitní obava, že podobné příběhy budou brány – a to především ve Švédsku a finskojazyčném Finsku – jako reprezentativní pro finské Švédy, jako by Henrikovi rodiče byli jakýmsi obecným prototypem finského Švéda meziválečného období. Recenzenti se tak obávali, že se jimi potvrdí již existující předsudky o finských Švédech jako o nezodpovědné dekadentní horní vrstvě.

Když jsou knihy obou autorů poté v lednu roku 1976 prezentovány v kulturním pořadu finské televize, na otázku redaktora týkající se vztahu autorů k švédskému Finsku Kihlman sdělí, že se již delší dobu cítí být finskošvédskému buržoaznímu prostředí vzdálen a nepřipadá si v něm příliš vítán, zatímco velmi vítaným se cítí v prostřední finském, tedy finskojazyčném, a prostředí říšskošvédském, tedy ve Švédsku. Tikkanen vedle toho vyjádřil provokativní názor, že finskošvédská horní třída je mnohem svobodomyšlnější než finskošvédští maloměstáci, reprezentovaní deníkem *Hufvudstadsbladet*, vycházejícím v hlavním městě, a Švédskou lidovou stranou (*Svenska folkpartiet*), organizující finské Švédy politicky. Tito maloměstáci se podle Tikkanena mylně domnívají, že politicky i svými životními postoji reprezentují všechny finské Švédy, nehodlají s nikým na ničem spolupracovat, chtěli by vše zachovat při starém a potlačovat ty, kteří tvoří něco nového.

Potrefená husa zakejhala brzy. Představitelé jmenovaných institucí se ohradili vůči autorovým nařčením, a někteří dokonce brání maloměstáctví jako nejvyšší ctnost. Kihlman a Tikkanen jsou tak označeni za synky z nejvyšších kruhů, kteří nemohou přenést ztrátu dřívějšího postavení svých rodin, a tak se rozhodli spojit se socialisty a definitivně si to vypořádat s nástupcem velkoburžoazie, s opovrhovanou střední třídou, tedy vlastně s normálními průměrnými lidmi. Noviny se plní dopisy čtenářů vyjadřujících svá pro a především proti. Situace využívá finskošvédská levice, která v Tikkanenově kritice institucí vidí možnost získat pro sebe politické body. Její představitelé Tikkanenovu kritiku velmi ví-

tají s poukazem na to, že finskošvédské instituce se snaží zastírat třídní otázku. Regionalističní finští Švédové z okrajového Österbottenu zase v diskuzi spatřují šanci k prezentaci toho, že existuje i jiné finské švédství, to jejich, opravdovější než životní postoje zdegenerované finskošvédské buržoazie z Helsinek, kterou „exhibicionistická“ spisovatelská dvojice Kihlman a Tikkanen, nyní mnohdy již psání v novinách dohromady jako pojem (*kihlmanätikkanen*), zobrazili ve svých dílech a ze které sami pocházejí. Mnoho diskutujících si klade otázky, co je to vůbec finskošvédská identita a zda musí být neodmyslitelně spojena s přídomkem „buržoazní“. Debata se tak postupně stáčí i na úplně jiná témata, než jsou knihy autorů, aniž si toho diskutující vůbec povšimnou.

Ve finskojazyčném tisku je debata reflektována někde s ironickým pousmáním, ale přece jen především se snahou o nestrannou korektnost vůči vlastní národnostní menšině. Ve Švédsku je však tisk mnohem senzacechtivější. Kritici obšírně informují o obou dílech a všimají si i debaty, kterou vyvolala, a označují ji za skandál. Téměř všichni recenzenti vyjadřují názor, že Tikkanenova kniha je pro finskošvédskou horní třídu meziválečného období reprezentativní: tedy přesně tak, jak se finští Švédové obávali. Vrcholem posměšků Švédů vůči finským Švédům se stává samostatné číslo večerníku *Expressen* o Finsku, kde jsou – zcela podle stereotypních švédských předsudků – finští Švédové humorně vykresleni jako poslední představitel starého velkého Švédska, kterým jako posledním zbyla jejich moc a svérázný životní styl, jako horní třída, které již ale vyzvání umíráček. Následují bouřlivé projevy nesouhlasu ze strany švédského Finska, které se tímto nyní sjednocuje, a chce dokonce *Expressen* zažalovat za urážku na cti.

Zajímavé je, že většinová národnostní skupina, se kterou menšina sdílí své soužití, se v diskuzi projevila ke „své“ menšině jako velmi loajální, zatímco země, ve které je jazyk menšiny jazykem většiny, v bohaté míře využila předsudků chovaných k lidem se stejným mateřským jazykem, a nasedla tak na vlnu kritiky cizí národnostní menšiny, když už nebylo v 70. letech politicky korektní kritizovat národnostní menšiny vlastní. Švédí tak byli k finským Švédům vlastně mnohem zlomyslnější než Finové.

Veřejná debata, kterou vyvolalo Tikkanenovo dílo, tímto nekončí. V souvislosti s dalšími dvěma díly jeho autobiografické řady se diskutovalo především o problému ohledu k blízkým a známým žijícím osobám při autobiografickém psaní: konkrétně řečeno Tikkanenův bývalý kolega si stěžoval na to, že záležitosti uvedené spisovatelem v knize týkající se jeho osoby nejsou pravdivé.

Co říci na závěr: nakálet si do vlastního hnízda může autor i tehdy, nepatří-li k žádné národnostní menšině, což dokazuje i případ rakouského autora Thomase Bernharda, shodou okolností publikujícího své autobiografie rovněž v 70. letech stejně jako Henrik Tikkanen (Hoell 2004, s. 116)⁴. Diskuze kolem Tikkanenových knih však zároveň obsahově i časově zapadá do debat o reprezentativitě, ve-

dených menšinami – feministkami, homosexuály a Afroameričany – především ve Spojených státech amerických opět v 70. letech (Mazzarella 1996, s. 134), je tedy pro minority příznačná. V celém Finsku je stále přítomna téměř úzkostlivá péče o vlastní pozitivní obrázek v zahraničí, a v několikrát menším švédském Finsku je úzkostlivost péče o pozitivní obrázek finského Švéda ještě umocněnější. V roce 1975, v politicky velmi turbulentní době, existovalo podezření, že duo Kihlman a Tikkanen posílí finské a švédské předsudky týkající se samolibosti a omezenosti finských Švédů. Jak praví Clas Zilliacus, profesor literární vědy na švédskojazyčné univerzitě *Åbo Akademi* ve finském Turku: národnostní menšina je vždy závislá na dobré vůli většiny, která je přímou úměrou zdařilé sebeprezentace minority (Zilliacus, s. 7).

Poznámky

- ¹ Vlastní překlad.
- ² Velké množství děl finskošvédských spisovatelů bývá do finštiny okamžitě po svém vydání přeloženo, zatímco naopak to neplatí – často se stává, že ani nejvyššími literárními cenami vyznamenaná finskojazyčná díla nejsou do švédštiny přeložena vůbec.
- ³ Mazzarella poukazuje na dvojí stereotyp u obrazu finského Švéda: jednak krajového Švéda – zemědělce, rybáře, pevně spojeného se svým švédským mlýnem zděděným po otci či se svou švédskou skálou zděděnou po otci, jednak kulturního Švéda, buržoazního čili měšťanského obyvatele Helsinek či Turku s akademickým vzděláním, často dvojjazyčného. Tyto dva stereotypy mají své kořeny už v druhé polovině 19. století, v době, kdy si švédské obyvatelstvo ve Finsku začalo být vědomé svého postavení jazykové a kulturní menšiny, a stojí za nimi dva (šéf)ideologové: Axel Olof Freudenthal a Carl Gustaf Estlander, zakladatelé švédského národního hnutí v 70. letech 19. století (Mazzarella 2002, s. 84–85).
- ⁴ Další paralelou mezi Henrikem Tikkanenem a Thomasem Bernhardem je jak společenský, tak soukromý aspekt debat, které rozvířila jejich díla. Bernhard byl jednak na veřejnosti osočován z toho, že vykresluje negativní obrázek rakouské společnosti, která se nedokázala vyrovnat se svou válečnou minulostí, jednak ho jeho bývalí přátelé a známí obviňovali ze svého posměšného zobrazení v jeho dílech.

Literatura:

- Anderson, B.: *Imagined communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised Edition. Londýn a New York, Verso 1991.
- Bagerstam, E.: *Finlands svenskar – ett livskraftigt folk i Norden*. Kristianstad, Sveriges Radios förlag 1986.
- Dlask, J.: *Finskošvédský spisovatel Christer Kihlman a společenská tematika v jeho díle*. Diplomová práce. Ústav lingvistiky a ugrofinistiky, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2000.
- Gustafsson, K.: *Henrik Tikkanen och offentligheten – debatten kring adresstrilogin i finländsk och svensk press 1975–77*. Avhandling pro gradu (Diplomová práce). Turku,

Litteraturvetenskapliga institutionen vid Åbo Akademi, Humanistiska fakulteten (Ústav literární vědy při univerzitě Åbo Akademi, Fakulta humanitních studií) 1990.

- Hartlová, D. (red.): *Slovník severských spisovatelů*. Praha, Libri 1998.
- Hoell, J.: *Thomas Bernhard. Portrét spisovatele a dramatika*. Praha, Prostor 2004.
- Kihlman, Ch.: *Dyre prins*. Porvoo, Söderströms & C:o Förlags Ab 1975.
- Kihlman, Ch.: *Drabý princ*. Praha, Svoboda 1979.
- Lönnqvist, B.: *Suomenruotsalaiset. Kansatieteellinen tutkielma kieliryhmästä*. Jyväskylä, Gummerus 1981.
- Mazzarella, M.: Efterskrift (Doslov). In: Tikkanen, H.: *Brändövägen 8 Brändö Tel. 35*. Nya klassikerserien. Loviisa, Söderströms & C:o Förlags Ab 1996.
- Mazzarella, M.: *Linjer mellan stjärnor: essäer om identitet*. Helsinki, Söderströms 2002.
- Polojärvi, T.: *Hur kunde du, Henrik? En studie i mottagandet av Henrik Tikkanens roman Brändövägen 8*. Proseminarieuppsats i svensk litteratur (Proseminární práce ze švédské literatury). Nevydáno, 1993.
- Polojärvi, T.: *Hur kunde du, Henrik? En reviderad tolkning av debatten kring Henrik Tikkanens roman Brändövägen 8*. Seminarieuppsats i svensk litteratur (Seminární práce ze švédské literatury). Nevydáno, 1994.
- Polojärvi, T.: *Hur kunde du Henrik!? Nättidn*. Alba.nu.ht, 1999.
- Rosenberg, T.: *Svenskfïnlands sönnerfall. Texter till minnet av ett folk*. Vaasa, Åbo Akademi 1994.
- Tikkanen, H.: *Brändövägen 8 Brändö Tel. 35*. Porvoo, Söderströms & C:o Förlags Ab 1995.
- Wrede, J.: *Ett folk som blött – den finlandssvenska litteraturen efter 1945*. In: Lönnroth, Lars; Göransson, Sverker (red.): *Medieälderns litteratur 1950 – 1985*. [Den Svenska Litteraturen VI.]. Ljubljana, BonnierFakta Bokförlag AB 1990.
- Zilliacus, C.: *Asiakirjojen aika / Asiakirjat ja äänikirjat*. Nepublikováno, rok neuvěden.

Perifernost v Rakúsovej Piesni o studničnej vode

Jana Pátková

Predstavovat slovenského prozaiika a teoretika Stanislava Rakúse v českém prostředí už tradičně znamená vstoupit do neznáma, poněvadž slovenská literatura obecně má u nás velmi slabý ohlas. Avšak zarážející je skutečnost, že i v domácím prostředí byly Rakúsovy texty až donedávna na periferii čtenářského zájmu. Toto tvrzení už dnes, po nedávném vydání románu *Temporálne poznámky* (1993) a *Nenapísaný román* (2004), naštěstí neplatí.

V celé Rakúsově dosavadní tvorbě má důležité místo tematizace prostoru periferie, zabydlování okraje společnosti a s tím svázané sociální outsiderství postav. Ze života na periferii společnosti vyrůstá Rakúsova prvotina *Žobráci* (1976) i povídkový soubor *Pieseň o studničnej vode* (1979). Jejich specifčnost pramení především z polemiky mezi svobodou a mocí, která se odehrává až na úrovni modelování a rozvíjení prostoru.

Literárnímu prostoru u Rakúse se věnoval už František Všeticka. Jeho studie *Umelecká skutočnosť Rakúsovej prózy*, vztahující se pouze k nejrozsáhlejší próze daného souboru, se může stát východiskem pro vytvoření základních hypotéz. Předmětem analýzy budou možnosti interpretace literárního prostoru u Rakúse, respektive srovnání dvou odlišných prostorových modelů, divergentního v próze *Jasanica*, *Pieseň o studničnej vode* nebo *Gendúrovi* a konvergentního prostoru v próze *Nôtik* a *Matka Dorota*.

1. Divergentní prostor jako ukazatel osobní viny

Z Rakúsových próz se stala pouze novela *Gendúrovi* předmětem rozsáhlejší interpretace, respektive některé její prostorově-kompoziční aspekty. František Všeticka ji už ve výše jmenované studii podrobil detailnější analýze, zejména z pohledu horizontálního rozvíjení prostoru a binárně-opozičního strukturování kompozice. Druhá složka jeho analýzy není v tomto okamžiku zajímavá, protože se dotýká pouze Rakúsovy dvojpásmovosti ve výstavbě kompozičních postupů, na niž bychom našli odkazy už v dobových recenzích. Všetickův přínos (ale zároveň i omyl) spočívá ve vymezení prostoru dané novely v rámci vlastní typologie jako tzv. konvergentního prostoru: „*Konvergentný priestor je priestor, ktorý sa behom vyvíjajúceho deja postupne zbieha, zužuje. Použil ho... Stanislav Rakús v novele Gendúrovi...*“ (Všeticka 1986, s. 33). Všeticka dále uvádí: „*Priestor no-*

vely sa navyše postupne zužuje: najprv sa odohráva v Blatnom a Prúčnej hore, potom v severnej a južnej izbe gendúrovskeho domu a nakoniec iba v prvej a druhej polovici severnej izby. Zužovanie priestoru pritom súvisí s vývinom deja, ktorý podobne ako jeho priestor – mieri do jedného tragického koncového bodu, ktorým je zánik rodu.“ (Všeticka 1986, s. 138).

S Všetickovou analýzou prostoru nelze než souhlasit až do okamžiku, kdy podle něj prostor i kompozice novely končí v nejužší prostorové perspektivě, tedy v severní místnosti rozdělené závěsem na dvě poloviny. Nedobrovolné vytěsnění jedné z postav na periferii domu vypovídá o hierarchizaci sociálního prostoru. Obývání periferie domu totiž zároveň znamená sociální smrt postavy, poněvadž z Rakúsova tradičního odlišení severu a jihu v předchozích textech už víme, že sever se vztahuje k archetypu smrti. Také poslední prostor určený Všetickou jako konečné místo je severní místnost. V té zemřel starý Gendúr, narodil se nechtěný Ambróz (který brzy umírá) a pomalu v ní dožívá i Anna Mútová. Místnost bezesporu od počátku anticipuje konec života, samu smrt; severní místnost je tedy obrazem hrobky. Domnívám se však, že Rakús rozvíjí narativní situaci ještě dál, vypovídá o tom nejen prostor, ale i sémantická vrstva finále.

Všetickovo tvrzení o konečné fázi konvergentního prostoru v próze *Gendúrovi* můžeme vyvrátit na základě definování schematického modelu Rakúsových próz. Dané schéma se týká povídek, v nichž příběh směřuje ke katarzi:

1. determinace postavy v minulosti a tragický vliv na život hrdiny,
2. pád na dno,
3. katarze.

V novele *Gendúrovi* by jednotlivým fázím modelu odpovídaly tyto dějové sekvence: 1. smrt Šimona Múta; vynucený odchod Anny z Blatné (z místa smrti a zahanbení) do místa, kde si má všechno vynahradiť; nastává Annin boj o přežití; 2. narození nechtěného syna Ambróze a ztráta prvorozeného syna Šimona; 3. Šimonovo putování krajinou za ztraceným bratrem Ambrózem.

Zatímco v bodech 1 a 2 se prostor skutečně zužuje (Všeticka), tak ve 3. fázi dochází zase k jeho otevírání. Nasvědčuje tomu i sémantická vrstva, jež se k němu vztahuje: „*Šimon chodí po domoch a rozdáva plody gendúrovskeho rozbojnenia: »Tu máte jablká a brusky, jedzte, moji drabi! Najedzte sa a hľadajte Ambróza. Ochráň ma, Ondrej!...«*“ (Rakús 1979, s. 97). Katarzní moment je v Rakúsových prózách zcela tradičně soustředěný v explicitu a vždy rozevírá prostor (*Pieseň o studničnej vode*, *Gendúrovi*, *Jasanica*), protože ten obvykle symbolizuje i zásadní zlom ve vnitřním vývoji postavy.

Obdobně je modelován prostor i v povídce *Pieseň o studničnej vode*. V jejím incipitu se ohlašuje formou anticipace problémová složka textu. Čtenář je náhle

uveden na periférii obce, do konkrétního časoprostoru Markeyho ulice: „*NA JO-ZEFA roku 1901 začali hrkotat po Markeyho ulici konské povozy, furmani už od samého rána privážali na volné priestranstvo pri Gombojovej chalupe ťažké fúry piesku, tehál, vápna a cementu, po furmanoch prišli murári, vykopali základy a za dva roky postavili dom, ktorý sa odlišoval od všetkých ostatných domov v ulici.*“ (Rakús 1979, s. 31). Zdánlivě neproblémový vstup, založený na rytmu stavebních prací, přerůstá v závěrečných slovech incipitu v otevřenou předzvěst konfliktu. Jeho těžiště vězí v charakteristice domu, v níž ho autor explicitně vymezuje vůči „*Gombojovej chalupě*“ a rovněž i v rámci celého prozaického textu. Jejich kontrastní střet proniká do kompoziční výstavby: zatímco tragické události vztahující se k chalupě Jozefa Gomboje naplňují retrospektivní plán textu, tak výstavba Morkvačova nového domu pokrývá chronologii vlastního příběhu. V introdukci autor ještě dál zvýrazňuje výjimečnost Morkvačovy vily, která vzbuzuje u vesničanů značnou pozornost. Tu ale narušuje Gombojova každodenní přítomnost na staveništi, která způsobuje tenzi mezi ním a ostatním venkovským kolektivem. Popis Morkvačova domu je ještě dál rozvíjen: „*Bola to vila s manzardkou a vežičkou...*“ (Rakús 1979, s. 31). Představa vily s věžičkou má v textu anticipační funkci, vertikální hierarchie staveb totiž naznačuje mocenské postavení. V literární tradici se setkáváme v souvislosti s věží zejména s pevně danou hierarchií hodnot: mocí církevní (např. věž kostela) a světskou právní mocí (např. radniční věž). Morkvačova vila s věžičkou zobrazuje především bezcitné uplatňování moci, která připomene hlavní postavě vlastní minulost. Jozef Gomboj je atypickou, neobvyklou postavou s tajemstvím, neobvyklou už proto, že binární vztah mezi tajemstvím a jeho odhalením neplatí. Gomboj zůstává pro obyvatele Markeyho ulice až do konce života postavou-rébusem, protože tenzivní propast mezi vlastním příběhem a jeho vnější interpretací se neuzavře.

Čtenářova pozornost je tak zcela strhávána na Gombojovu postavu, ke které se váže zatím neidentifikovatelné tajemství. Jeho odlišnost provokuje k násilí, stává se zdrojem tajemství, které není kolektivem odhaleno. Z míry vědomého a skrytého plyne napětí, tenze. Narušené sociální vazby ústí do všeobecného, anonymního hlasu, který promlouvá, jak už naznačil Albín Bagin v jedné z recenzí k prozaickému souboru, formou „*verejnej mienky, akéhosi chóru, ktorý však na rozdiel od antického nebýva vždy spravodlivý; skôr naopak.*“ (Bagin 1979a, s. 120). Jejich vyrazenost ze společnosti podtrhuje i prostorové uspořádání: odlišná postava obvykle obývá periferní prostor, bydlí na okraji vesnice (např. Bačkaňa z povídky Jasanica) nebo je jeho vydědění ještě znásobena okrajem periferie (Gombojova rodina bydlí nejen na konci obce, poblíž věznice, ale dokonce na samém konci poslední Markeyho ulice).

Schematický model prózy Píesň o studničnej vode má rovněž divergentní podobu, odkazuje k textům, v nichž hlavní postava směřuje ke katarzi. První fáze

se vztahuje k Justínově jinakosti, kterou nedokáže jeho otec akceptovat. V další dějové sekvenci dochází k bratrovraždě. V těchto dvou fázích se opět prostor Rakúsovy povídky zužuje. Při rekonstrukci tragické události se prostor domu stále více uzavírá: dům – sváteční pokoj – stůl. Nejužší prostorovou perspektivou je v textu ale bezesporu věznice, souvisí s omezením osobní svobody jako v předchozí novele; symbolizuje sociální smrt Jozefa Gomboje, tak jako v novele Gendúrovcí Anny Mútové. Po celou dobu aktuálního plynutí příběhu se Gomboj ani jeho rodina nevzdálí z výchozího prostoru na periférii města (tedy z Markeyho ulice), i městské vězení se nachází nedaleko od Gombojova domu. Až finále naznačuje rozevírání prostoru a souvisí s katarzi: „*Tvoj dom spustne, otvorí sa jeho dvere (...)* A tvoje figúrky, tvojich muzikantov putujúcich po štravách sveta si rozoberú deti.“ (Rakús 1979, s. 50). Rovněž Gomboj patří k Rakúsovým tzv. postavám *nomen omen*. Příjmení Gomboj připomíná praslovanské [gonba], substantivum označující ústa. A Gombojova ústa nejprve mlčí, kontrastují s hlasem chóru. Ticho se v závěru transformuje v píseň o studniční vodě, která jako stěžejní leitmotiv emblematicky prolíná celým příběhem až k explicitu. Nese v sobě katarzní náboj a symbolizuje revitalizaci lidských hodnot, jakýsi jejich vnitřní potenciál.

Bylo už řečeno, že konstantou modelování periferie v Rakúsových prózách je provázanost topografického okraje se sociálním statusem postav. Mnohem složitější situace nastává v povídce Jasanica. Jako jediná totiž nemá konkrétnější dějinný rámec, odehrává se v neurčitěm prostoru i čase. Tyto okolnosti navádějí čtenáře k tomu, aby zvýšenou pozornost věnoval zejména rituálům a symbolické vrstvě textu vůbec.

Prostorové pojmenování domova v Jasanici doslova určuje sociální vztahy v textu: „*Perko kričt, vyvoláva, počut ho dodaleka, až na opačný koniec Hriňavy, kde býva bosorka Bačkaňa. V samej poslednej chatrči.*“ (Rakús 1979, s. 5); „*Do toho krajného domu, do bosorkinej chatrče málokto vstúpi...*“ (Rakús 1979, s. 7). Sémanticky přesné pojmenování vymezuje sociální (v podobě chatrče) i topografickou periferii (jedná se o poslední, krajní dům ve vesnici). Sociální i topologická rovina textu je ovšem vzápětí zjemňována pohádkovou tonalitou textu, na kterou upozorňuje i Olga Sabolová: „*Základným kompozičným princípom povídky Jasanica je rozprávkový princíp...*“ (Sabolová 2001, s. 260). Už sama existence čarodějnice odkazuje k pohádkovému diskurzu. Na úrovni topologického modelování prostoru najdeme totožné odkazy na žánr kouzelné pohádky. Nejmarkantnější aluzí je právě Bačkanina chatrč, její situování až na konec vesnice koresponduje s prostorovou situací v pohádce o Babě Jaze. Vladimír J. Propp v kapitole věnované transformaci kouzelných pohádek uvádí: „*Asimilace s materiálem denního života se objevuje ve formách: 1/ chaloupka na okraji vesnice (...)* Fantastická chaloupka se zde změnila v reálnou chaloupku..., zůstalo však zachováno osamělé... umístění obydlí.

Takovým způsobem při setkání pohádky se skutečností dochází k asimilaci.“ (Propp 1999, s. 145)

V první fázi rakúsovského schématu je Bačkaňa považována venkovským kolektivem za čarodějnicu, v této determinaci vesničané spatřují i příčinu synovy slabomyslnosti. Následuje strmý pád: Janko umírá a prostor povídky se tragicky zužuje. Také povídka Jasanica je dokladem provázanosti nejužší prostorové perspektivy se smrtí (tak jako: Ambróz, Blažej i Janko). Zatímco v první fázi je zobrazován dům a jeho nejbližší okolí, tak následující dějové sekvence se odehrávají pouze v chatrči, kde leží mrtvý Janko a kam se opětovně vrací i drotár Perko. Není obtížné určit katarzní moment v povídce, který by rozevíral celý prostor, protože katarze je zcela tradičně umístěna ve finále příběhu. Problémy nastanou, pokud budeme chtít ve jménu udržení základních konstant určit osobní vinu Bačkani. V úvodní části bylo už řečeno, že katarze se jednak váže k divergentnímu charakteru prostoru a zároveň je možná jen tam, kde postava rozpozná vlastní vinu. Je tedy zapotřebí nejprve charakterizovat míru Bačkanina zavinění Jankovy smrti. Vina, která tíží Bačkaňu, se stala důkazem její mateřské lásky. V povídce je přetransformována do mléka, které Bačkaňa po vesnici shání, aby jím zachránila svého syna. Na barevný princip upozorňuje opět Sabolová: „*Dominuje biela farba (ako signál chladu, zimy, smrti). Zima a chlad sprevádzajú Bačkanin život, vzťahy s kolektívom a smrť Jana. Chorý Jano chce pít »mokré biele« (mlieko) a Bačkaňa podnikne všetko, aby mu túto túžbu splnila, ale márne.*“ (2001, s. 264). Pocit viny koresponduje s marností jejího úsilí.

Pro interpretování třetí (katarzní) fáze rakúsovského schématu, která by měla otevírat prostor, je třeba věnovat pozornost pohřebnímu rituálu. Nejprve se Bačkaňa ve své velké bolesti nemůže odloučit od mrtvého Janka: „*Oči mu zatlačila, ponarovnávala ho a takého rovného ho nechala ležať na posteli. Týždeň, azda i viac. Kvety natrhala, že nimi chlapcovi hlavu ovenčí, že nimi povykľadá celé jeho telo.*“ (Rakús 1979, s. 13). Arnold van Gennep považuje v pohřebním rituálu u archaických nebo „polocivilizovaných“ společností za nejpodstatnější právě období pomezí, kdy mrtvý udržuje ještě pouto se živými, na přechodu mezi světem živých a mrtvých. Sociální výlučnost Bačkani naznačuje i hlas vypravěče: „*Vždy to tak bolo, odjakživa! Len ľudia pochybní, šamoríni a tuláci vystrájali pri smrti tak ako ona.*“ (Rakús 1979, s. 13). Odlučovacím rituálem v Gennepově smyslu (tedy posledním rozloučením s mrtvým, kdy má dojít i k jeho znovuzrození, ale už pro jiný svět) je Perkův příběh o „mačacej krajine“: „*Perko už nevidí Bačkaňu, len chlapcovi rozpráva, nepoškodené hrnce opravuje, príbeh rozširuje, aby tomu chlapcovi, ktorého matka oživila, čo najlepšie vyhovelo.*“ (Rakús 1979, s. 17). Po katarzním vyprávění se v explicitu povídky prostor opět rozevírá: „*Vyloží na stôl ražný chlieb, drotárske náčinie i tanistru si zavesí na chrbát a vstúpi do úsvitu, do prvých líčov slnka.*“ (Rakús 1979, s. 17).

2. Konvergentní prostor jako ukazatel vědomého provinění

Proces marginalizace člověka v Rakúsových textech má dvojí východisko. Prvé je svázáno s modelováním literárního prostoru jako divergentního. V tomto modelu se člověk dostává na okraj společnosti především vlastní vinou, svým netolerantním chováním (Pieseň o studničnej vode, Gendúrovci), teprve poté přichází tzv. kolektivní odmítnutí. Povídka Jasanica má v rámci této typologie specifické postavení: proces marginalizace je v ní od počátku založen na skupinové negaci. Předpokladem odmítnutí je jinakost postavy, která je pro okolní společnost provokující a v konečném důsledku nepřijatelná. Determinace postavy (ať už fyzická, mentální nebo i sociální) je společným výchozím bodem všech Rakúsových próz. Na ní je založen i druhý typ marginalizace, který je modelován jako konvergentní literární prostor. Postava v těchto prózách (Nôtik a Matka Dorota, ale i Ján z debutu Žobráci) nemohla ovlivnit svůj odsun na okraj společnosti.

Podoba periferie se v tomto typu prózy výrazně proměňuje, není už sice striktně vázána na topografický okraj, ale stále odráží sociální postavení člověka ve společnosti. Zatímco v předchozích textech postava obývala dům/chatrč na okraji vesnice nebo města a k samotné destrukci rodinných vazeb - tedy domova - došlo uvnitř domu, tak zde se postava vydává na osudnou cestu do cizího světa, odkud se už vrací někdo jiný. Jednou je to Praha, podruhé postava prochází válečnou zkušeností kdesi v neurčitém světě. To je oproti prózám s divergentním literárním prostorem důležitý interpretační posun v hledání předpokladů pro rozpad rodinných vztahů, k němuž dochází mimo prostor domova. Na pozadí odloučení postavy od rodiny a domova, které vytvářejí přirozený prostor jejich bytí (v Bachelardově klasifikaci „šťastný prostor“), můžeme sledovat cestu jejich nastupujícího šilenství, která je uvádí na sociální periferii.

Na schematicém vymezení Rakúsových próz sedmdesátých let v úvodu této práce je možné dokumentovat odlišný vývoj literárního prostoru. V trojčlenném schématu (determinace, pád na dno, katarze) vždy chybí jejich závěrečný komponent: katarze, která by otevírala prostor. Konkrétně by jednotlivým fázím modelu odpovídaly v povídce Nôtik následující dějové sekvence: 1. fyzická, mentální i sociální odlišnost Nôtika (napadá na nohu, slouží k pobavení společnosti, žebrák – vykonává podřadná zaměstnání); 2. cesta do „velkého světa“ (Prahy) a návrat domů. Třetí komponenta zcela chybí, protože postava nemůže dospět ke katarzi, pokud se neprovinila. V předchozích povídkách byl pád na dno spojován s nejužší prostorovou perspektivou textu a po katarzním prozření se literární prostor ve finále povídky opět rozšiřoval; v konvergentně rozvíjeném literárním prostoru se pád naopak váže k široce pojatému světu (Praha, válka), ale končí v tom nejužším prostorovém bodě, rovněž v explicitu povídky: „*Nuž radšej vojde do kanála alebo si bahnom oči zalepí, aby mal v spánku tmu...*“ (Rakús 1979, s. 30).

Příběh nespravedlivé pomluvy a následné pomsty se v mnohém odlišuje od zbývajících próz souboru. V první řadě je svázán s prostorem města, dokonce velkoměsta. Nôtik – hlavní postava stejnojmenné povídky – putuje do Prahy za svou životní příležitostí, netuší ale, že se stal předmětem Bigoňovy pomsty. Nôtikova až komická odlišnost se stala pravou příčinou jeho odsouzení: „*Ved' taký človek je podozrivý už sám o sebe.*“ (Rakús 1979, s. 20). Problémovou vrstvu tvoří napětí mezi Nôtikovou jinakostí umocněnou ještě jeho malostí a nicotností, jež se ozývá i v příjmení, a Bigoňovou pomstychtivostí, znásobenou asociovaným velikášstvím promlouvajícím opět v příjmení. Bigoňův zlomyslný charakter je podpořen i prostorovým zobrazením v úvodu povídky, jeho dílna nacházející se na velké třídě je marnotratně veliká a kancelář připomíná bufet.

Obdobně je modelován literární prostor i v nejkratší povídce souboru: Matka Dorota, protože katarzní moment je opět chybějícím článkem schematického vymezení. První a druhá komponenta schématu splývá. Do života Vincka Bambreje zasahuje válečná zkušenost, která jej tragicky poznamenává a odsouvá po matčině smrti mimo domov na okraj společnosti. Záměrně je kladen důraz na chybějící prostor domova. Šílenství je totiž příčinou Nôtikova a Vinckova odsunutí mimo jeho společný prostor.

3. Závěr

Na interpretaci těchto protikladných próz je patrné, že literární prostor u Rakúse rozhodně nemá jen funkci scénického pozadí. Prostor je autorem vědomě budován jako polemika mezi svobodou a mocí. V závislosti na charakteru moci, respektive viny je modelována i podoba prostoru. Tam, kde je nositelem zodpovědnosti kolektiv, nemůže dojít ke katarzi hlavní postavy a prostor má vždy konvergentní charakter. Naopak osobní vina jednotlivce umožňuje postavě dospět k okamžiku prozření a prostor je potom autorem modelován jako divergentní. Mocenské postavení vždy osudově zasahuje do života člověka a odsouvá ho na periferii všech společenských vazeb.

Domnívám se, že při interpretaci Rakúsových próz je vždy třeba věnovat zvýšenou pozornost literárnímu prostoru, jak to ostatně potvrzují i jeho další texty z 90. let.

Prameny

Rakús, S.: *Pieseň o studničnej vode*. Bratislava, Smena 1979.

Rakús, S.: *Temporálne poznámky*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1993.

Rakús, S.: *Nenapísaný román*. Levice, L.C.A. 2004.

Literatura

Bagin, A.: Stanislav Rakús: Pieseň o studničnej vode. In: *Slovenské pohľady* 1979, č. 7., s. 118–121.

Gennep, A. van: *Přechodové rituály*. Praha, NLN 1997.

Machek, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha, NLN 1997.

Propp, V. J.: *Morfologie pohádky a jiné studie*. Jinočany, H&H 1999.

Sabolová, O.: Kompozičné špecifiká v Rakúsovej poviedke Jasanica. In: *SAS 30*. Bratislava, Stimul 2001, s. 135–140.

Všetička, F.: Umelecká skutočnosť Rakúsovej prózy. In: *Kompoziciána*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1986, s. 135–40.

František Khol – muž mnoha aktivit

Eva Štědroňová

Jednou z nejagilnějších a organizačně nejzdatnějších postav českého literárního života, počítaje v to i oblast obchodních zájmů souvisejících s literárním provozem, byl v první třetině minulého století František Khol – prozaik, libretista a překladatel, literární a divadelní referent, organizátor divadelního života, autor odborných i popularizačních článků přírodovědných a kulturněhistorických.¹

Khol literárně debutoval s čapkovskou generací, i když byl zhruba o deset let starší než její nejvýznamnější představitelé (narodil se 1877, ve stejném roce jako V. Dyk, s nímž ho pojilo velké přátelství), a s literárními snahami této dominantní generace předválečného období i počátků Československé republiky sdílel zvláště formové úsilí na poli povídkového žánru. Byl člověkem renesančního typu, s mnohostrannými zájmy, známý nejen v českých uměleckých kruzích.² Jeho mimořádná činorodost byla o to obdivuhodnější, že se musel celý život vyrovnávat s trvalým poškozením páteře, způsobeným úrazem v dětství (upustila ho chůva), výraznou kyfoslóziou.³ Zprvu se orientoval na přírodní vědy: vystudoval Vysokou školu technickou v Praze, obor technická chemie (1900 získal titul inženýra) a krátkou dobu také v oboru působil. Ale již tehdy jej přitahovala literatura, k níž se po jednom předcházejícím neúspěšném pokusu dostal v roce 1904, kdy získal místo úředníka v knihovně Národního muzea, a jak sám později uvedl, tato změna profesní orientace mu umožnila *věnovat se uprostřed knih své literární tvorbě*.⁴

Kholova literární činnost se realizovala ve třech žánrech – dramatickém, populárně naučném a beletristickém. Debutoval jako libretista – v letech 1903 a 1905 napsal dvě libreta pro mladého a nadějného skladatele Karla Moora. I když se zejména druhé libreto zpracované podle Ibsenova dramatu setkala spíše s rozpačitým přijetím kritiky a F. V. Krejčí je dokonce nazval *dílem mrtvě narozeným*,⁵ F. Langer, jemuž hledal Khol v muzejních fondech materiál k dramatu Svatý Václav, o obou textech později napsal, že jim *bude jednou přiznáno, že jsou vlastně našimi prvými moderními librety*.⁶

Vedle odborných článků z oblasti přírodních věd, především geologie a mineralogie, historie přírodních věd a ochrany přírodních památek, které vyšly v Živě, Časopise českého muzea a Zlaté Praze, začal publikovat také povídky, většinou na stránkách časopisu Lumír.

Působení v knihovně Národního muzea mu otevřelo možnost rozsáhlého studia; zajímala ho především kulturní historie, zejména italská renesance

16.–18. stol. Itálie byla zemí, kterou miloval, v níž často pobýval a jejíž kulturu obdivoval. Ve válečné zimě 1916–1917 si poznamenal do deníku: *Kdy uvidím svoji druhou vlast, která je vlastně mým pravým domovem. Nešťastná česká zemi, jak smutná jsi a jak smutno je v tobě žít*.⁷

Okouzlení italskou kulturní minulostí je přítomno v podtextu téměř všech jeho literárních prací, nejvýrazněji se však projevuje ve dvou: v knížce věnované Benátkám a nazvané *Město minulosti* (časopisecky vydané v roce 1908, knižně pak 1916), zvláště však ve studii o Casanovovi, která vyšla v roce 1911 v Pelclově nakladatelství s názvem *Benátčana Jakuba Casanovy život a dílo*. Khol v ní chronologicky zachytil osud tohoto dobrodruha a velkého milovníka, avšak upustil od líčení jeho života milostného, tak barvitě podaného v Casanových Pamětech. Dobová kritika to autorovi neodpustila a jeho kulturněhistorickou studii označila za poučný dokument, jemuž však chybí *onen vášnivý planoucí obsah* (F. V. Krejčí). Ke casanovské problematice se Khol vrátil ještě v roce 1913, kdy se zasloužil o jednu z nejvýznamnějších edic casanovské literatury, jíž je francouzsky psaná korespondence mezi Casanovou a osvícenským filozofem J. F. Opitzem. Přičiněním Otty Picka, významného představitele pražské německy mluvící židovské kultury, se podařilo nalézt lipského nakladatele Kurta Wolfa, jehož zásluhou tato korespondence pod názvem *Giacomo Casanova, Correspondence avec J. F. Opitz* vyšla. Khol opatřil vydání důkladnou studií a vědeckým komentářem, a stal se tak prvním českým casanovistou zvučného evropského jména. V muzejní knihovně získal Khol také materiál k napsání dalších dvou populárně naučných prací, z nichž jednou je monografie věnovaná lékaři, botanikovi a našemu prvnímu cestovateli do Ameriky Tadeáši Haenkemu (1761–1817); vyšla v roce 1911 s názvem *Tadeáš Haenke, jeho život, dílo a listy ze zámořských krajín*.

V roce 1915, to už byl známým a dobovou kritikou ceněným prozaikem, přišel do činohry ND, kde působil v různých funkcích až do roku 1925, kdy odešel na trvalý odpočinek. Nejdéle byl dramaturgem. V roce 1918, po odchodu J. Kvapila na ministerstvo školství a národní osvěty, byl jmenován ředitelem činohry; v této funkci setrval do roku 1920, kdy byl vystřídán K. H. Hilarem.

Khol se významně podílel i na budování institucionálního rámce literárního dění v prvních letech Republiky. Dvacátá léta minulého století, na jejichž počátku založil divadelní agenturu Centrum, mají významné místo nejen ve vývoji moderní české literatury, ale jsou i obdobím vzniku a rozvoje institucí českého literárního života a rovněž obdobím rozmachu obchodních aktivit souvisejících s domácím kulturním provozem. K založení firmy s názvem *Centrum, divadelní zastupitelství, společnost s r. o.* (po třech letech změnila název na *Centrum, divadelní a literární zastupitelství–nakladatelství*) vedla Khola (firmu založil se Zdeňkem Schmoranzem, archivářem Národního divadla) potřeba českého divadla vymanit se ze závislosti na vídeňských, peštských a berlínských agenturách.

Předmětem podnikání bylo provozování agentury divadelní, později i literární; činnost agentury byla zaměřena zejména na problematiku autorského práva, které se u nás do té doby nikdo nevěnoval, dále na propagaci českého divadelnictví v cizině včetně zajištění a hájení práv jednotlivých umělců (např. Čapkova a Langerova dramata slavila úspěchy na zahraničních scénách především zásluhou Kholovy agentury, která zastupovala asi dvacet dramatiků, mezi nimiž byli V. Dyk, F. Šrámek, F. X. Šalda, J. Bartoš, S. Lom). Centrum zprostředkovalo rovněž kontakty se zahraničními divadelními kruhy, bylo oficiálním zástupcem několika zahraničních spisovatelských svazů, mělo úzké obchodní styky s řadou světových agentur a v neposlední řadě zajišťovalo i překlad divadelních her.⁸ O významu Kholova působení v oblasti českého divadla se mnohé dovídáme z textů Kholových současníků, z nichž citujeme alespoň vzpomínku Edmonda Konráda: *Pakliže naši osvoboditelé osamostatnili národ, stařík Khol osamostatnil českého dramatika a české divadlo. Jeho kulturní převrat přišel právě včas, aby podchytil bratry Čapky a Fr. Langeru na jejich legionářském pochodu světem. A byl to tento převrat, jenž zařadil Československo do mezinárodní organizace autorů dramatických (...) a zatím, co se nikomu z nás nezдалo o ochraně autorského práva, kterou jsme ponechávali Bobu, divadlům a právníkům, přišlo dramatickému Svazu pozvání na kongres v Římě. Byli jsme velmi pyšní, že se tedy venku o nás ví. Ukázalo se, že to má na svědomí stařík Khol.*⁹ Oslovení stařík, všeobecně používané ve vztahu k F. Kholovi, mělo svůj původ v Kholově zvyku říkat svým přátelům *přítelíčku, staříku, kamaráde*.

Cestu delegace českého Dramatického svazu ve složení Konrád, Langer a Rutte, která pod vedením F. Kholova jela do Říma na Kongres dramatických autorů, vylíčil F. Langer v článku *Putování českých dramatiků do Říma* (článek vyšel 1927 v Pestrém týdnu, s dokumentárními fotografiemi a s karikaturami Adolfa Hoffmeistera; také se v něm dočteme, že uvedená čtveřice představovala bezmála většinu Dramatického svazu, takže zbylí členové v Praze už nemohli konat řádné schůze).¹⁰ K této události se Langer vrátil ještě v kholovském nekrologu; vzpomíná tam, jak byl Khol středem pozornosti zahraničních divadelních zástupců, jak jej *všichni vítali s přátelským pokřikem Frantýsek, Frantýsek a jak se pohyboval mezi nimi vesele jako taková malá vlajka malé země, která si teprve dobývá půdy ve světě, ale dobývá si ji opravdu*. A jak mu Khol večer řekl: *Víš, Františku, dneska jsem měl pocit, že nejlepší vlastenectví je vzbudit respekt u druhých k naší práci. A trochu se mi to vede.*¹¹

Khol byl činný také v nejrůznějších kulturních organizacích a spolcích, v nichž většinou zastával vedoucí pozice: byl např. jednatelem literárního odboru Umělecké besedy, ještě před válkou předsedou Spolku českých bibliofilů v Praze, členem výboru Kruhu českých spisovatelů, mimořádným členem Jednoty českých novinářů, spoluzakladatelem Syndikátu českých spisovatelů a spolu s K. Čapkem iniciátorem Penklubu, jehož byl od roku 1925 prvním jednatelem.¹²

Vedle nejrůznějších aktivit kulturně popularizačních, organizačních a podnikatelských se Khol věnoval i vlastní umělecké tvorbě; byl uznávaným prozaikem, dobovou kritikou označovaný za jednoho z tvůrců moderní české novely. V *Dějínách české literatury* je jeho novelistická tvorba zařazena do kapitoly věnované próze předválečné moderny, do stylových souvislostí s novoklasicismem, který byl v předválečném uměleckém kontextu vnímán jako účinná reakce na uvolnění formy (o Kholově próze se dokonce uvádí, že má *nejzřetelnější novoklasicistické znaky*).¹³ Do dobových diskusí o novoklasicistické novele však nevstupoval a zřejmě jej estetické a poetologické problémy ani nezajímaly. Soudě podle jeho deníkových záznamů, svůj styl pokládal za výraz vlastní osobitosti a zformovaný ještě před tím, než, jak uvádí, *k nám bylo zaneseno slovo novoklasicismus, kterým mne nízcí Sezimové, Weinerové a jiní žvanilové chtěli odbyt*. (...) A v jiném deníkovém zápisku čteme: *A ještě o formě. Forma literáta má být vývojem jeho bytosti, má být také odrazem jeho způsobu jednání v životě, odrazem jeho srdce, jeho nitra. Bytí a zůstat prostým je mojí největší snahou.*¹⁴ Rovněž volbu žánru renesanční novely ve sbírce *Rozmary lásky* zdůvodňuje jinými hledisky, než jakými byly vedeny dobové realizace tohoto žánru v intencích novoklasicistické estetiky, jednou z jejichž zásad byla preference látek minulosti. V jednom z deníkových záznamů Khol situování děje novel do minulosti vysvětluje tím, že mu umožnilo vyslovit niternou problematiku, vyjádřit svá intimní témata: *Volil jsem formu staroitalských novel, protože jsem v nich mohl nejlépe a nejskrytěji umístit různé intimně osobní náměty, které jsem cítil nutkání vyjádřit. Volil jsem jich proto, že při nich bylo mně nejlépe provést odosobnění povídkového námětu, po němž jsem toužil (...) V prvé (novele, E.Š.) vylíčil jsem onu víru v lásku, v poslední skutečný příběh svého utrpení v muzeu a v onom bídném malíři Zenobiovi zobrazil jsem pana Zíbrta (Kholův nadřízený v NM, E.Š.) Mohl jsem tak učinit v povídce moderní, aniž bych učinil svůj osobní vztah k fabuli průhledným? Nikoli a můj vnitřní stud, řekněme jistý druh noblesy, nedovoloval mi hlásit se k osudům hrdinů povídek těch, ač ve skutečnosti byly ondy mými.*¹⁵

Khol si vytvořil poměrně jasnou a přesnou představu o formě moderní prózy; tj. především prózy účelně konstruované, kompozičně sevřené, postavené na bohatém a dobrodružném ději, s nímž postavy, oproštěné od psychologické složitosti a analytičnosti, tvoří syntetický celek.

Dobová kritika viděla v Kholově tvůrčím typu *syntézu formálního klasicisty a psychologického romantika* a oceňovala jeho kultivovaný styl.

Kholovu beletristiku tvoří tři prozaické soubory, z nichž jeden je sbírka renesančních novel *Rozmary lásky* (1915), zbývající dva námětově čerpají ze současnosti: jsou jimi sbírka šesti novel *Iluzionisté* (1911) a soubor tří novel *Zrcadlo v baru* (1916); *Iluzionisté* a *Rozmary lásky* obdržely dobová ocenění. Prózy ze souboru života jsou zaměřeny především na milostné vztahy. Postavami iluzionis-

tů, tématem romantického rozčarování, deziluze, souzní Kholovy prózy s dobovým literárním kontextem, především s ranými povídkami B. Benešové. Pro oba autory je příznačný bohatý epický děj přesně situovaný do konkrétního prostředí, s vypracovanou charakteristikou individualizovaných postav. Pojetí tématu deziluze, jeho literární ztvárnění i významy, jež zprostředkovává v literární výpovědi, jsou však už odlišné. Pro Benešovou je *epická kostra důležitá jenom potud, pokud umožňuje rozebrat charakter postav*¹⁶, a příběh je pro ni vždy nástrojem pro vyjádření společenské kritiky a mravního postoje, je uměleckou výpovědí s výrazným etickým podtextem. Khol je rozený epik, jehož primární potřebou je vyprávět bez nároků společenskokritických a etických; milostná témata nekomplikuje problémy sociálními ani mravními. Kholovými hrdiny, na rozdíl od dívek a mladých žen z povídek B. Benešové, jsou mladí muži a ona převládající iluze, již je láska, má u F. Khola podobu milostného vzplanutí, jehož nedílnou součástí je erotika. Škála mužů-erotiků, jak byli milovníci dobově nazýváni, je bohatá a odkazuje k autorovu pojednání o erotismu v předmluvě jeho casanovské studie. Načrtává v ní psychologii erotismu a demonstruje ji na dvou protikladných typech milovníků: Donu Juanovi a Donu Quijotovi. Casanovu umísťuje mezi tyto dva póly, jako typ muže, který sice ovládá umění žít, avšak vždy zůstává kavalírem, neboť součástí jeho dobrodružné povahy je i velká dávka rytířství. Kavalírstvím italského dobrodruha, onoho svůdníka s morálkou, jak Khol zdůrazňoval, však neobdařil žádnou ze svých postav. Jeho hrdinové jsou spíše nositeli vlastností donjuanských (jedna z postav svůj postoj k ženám, lásce i okolnímu světu vyjadřuje slovy: *Životní boj nezná sentimentality. Největším nepřítelem člověka jsou jeho city*) nebo vlastností donquijotských, avšak zřídka kdy ve vyhraněné podobě.

Františku Kholovi také vděčíme za to, že do české literatury vstoupilo moderní světácké prostředí barů, kabaretů a heren, do něhož situuje svoje hořké příběhy lásky, vyprávěné místy s ironickým úsměvem. Kholovy prózy představovaly v kontextu české povídkové produkce před první světovou válkou tu její část, jež směřovala především k většinovému čtenáři. V porovnání s bratry Čapky a F. Langerem, kteří zužitkovávali novoklasicistní podněty k podstatnému posílení pólu tvůrčího experimentu své předválečné tvorby, psal F. Khol prózu zaměřenou na bezprostřední a přístupnou komunikaci se čtenářem. I takováto možnost volby ve využití jednoho stylového impulsu vypovídá mnohé o úrovni a diferencovanosti české literatury před první světovou válkou.

Když F. Khol v lednu 1930, několik týdnů po svých dvaapadesátých narozeninách, umírá, o významu zesnulého pro soudobý český kulturní život podávají svědectví četné nekrology. Ocitujme alespoň z jednoho, jehož autorem je Arne Novák: *Z pražského literárního života zmizela předčasně jedna z nejsympatičtějších a nejsrdčnějších postav. Byla to vlastně jenom postavička, trochu podobná historické figurce proslulého abbé Gallianiho, úsměvného a prostorekého francouzsko-italského*

*mudrce z XVIII. věku. Také František Khol měl cosi esopského (a rokokového) do sebe: býval kausticky vtípný a miloval uhlažený půvab slova i gesta; cítil se šťasten v elegantní společnosti, kterou bavil, těšil a pokoušel. Vše, co mělo kholovský punc, vyznačovalo se vkusem, slohem, taktem. Fr. Khol měl mnoho přátel a neměl vůbec odpůrců, neboť odzbrojoval humorem a dobrotou: byl z těch literátů, jejichž knihy lze snáze pohřešovat než osobnost.*¹⁷

Dodejme ještě, že tento muž stál v pozadí pozoruhodných kulturních počínů své doby a že bez jeho podnětů by ubylo mnoho z barvitě škály tehdejšího uměleckého dění. A jak už to někdy bývá, stihl ho nevděčný osud zapomnění, zmizení v září těch, k jejichž mezinárodnímu věhlasu nepominutelně přispěl.

Poznámky

¹ *Lexikon české literatury* 2. Praha, Academia 1993, s. 690-691.

² K 50. výročí Kholova narození vydalo pražské německé nakladatelství Die Bücher-Stube (1927) dvě autorovy prózy v německém překladu Otty Picka; vydání bylo opatřeno úvodem K. Čapka, doslovem Fr. Langera a obálkou od Josefa Čapka.

³ Tělesné postižení jej traumatizovalo zejména v dětství, jak na to vzpomíná v jednom z deníkových záznamů: *Byl jsem příliš slabé dítě, než abych se mohl účastnit her ostatních dětí, příliš nebezpečný, než abych mohl být účasten laskání, kterého se jim od dětství dostávalo. Odstřkovan a přezírán utíkal jsem do zákoutí a tam plakával, uznávaje až příliš jejich chování. Neboť nebylo nikoho na světě, komu bych se tak protivil jako sobě samému. Celé hodiny vystál jsem před zrcadlem, uvažuje svým dětským rozumem, co činiti, abych se stal podobným druhým. Bobužel všechny mé pokusy byly marny.* (LA PNP Praha, *Fond F. Khol*, deníky, 1917, sešit 7, foliant 21/23.) Uvedený citát i většina dalších (výjimku tvoří citace dokumentů týkající se divadelní agentury Centrum) je převzat z diplomové práce Jindřišky Tittlové, obhájené na KČL FF UK v roce 1996.

⁴ LA PNP, *Fond F. Khol*, doklady.

⁵ Krejčí, F. V.: Hjoerdis, *Právo lidu* 14, 1905, č. 293, s. 5.

⁶ Langer, F.: Za Fr. Kholem. In: *Byli a bylo*. Praha, Akropolis 2003, s. 298.

⁷ LA PNP, *Fond F. Khol*, deníky, 1917, sešit 3, foliant 19.

⁸ Okolnosti, jež vedly k založení agentury Centrum, objasnil Khol v žádosti o rozšíření koncese také na agenturu literární taktó: *Po převratu, kdy se veškerá odvětví našeho obchodu osamostatňovala od závislosti na Vídni a zařizovala si svoje centrály v Praze, zařídil jsem na podnět našich divadel divadelní agenturu Centrum, abych veškerý obchod divadelní vzal z rukou německých a vídeňských firem a zřídil přímé styky našich divadel s cizími literaturami a zeměmi. To se mi po velkých námáhách podařilo na základě mých styků divadelních a nyní, jakožto člen mnoha literárních společností zahraničních, chci zříditi též literární agenturu, která by se starala o správný styk ostatního našeho umění s cizím uměním. Nemáme dosud podobnou firmu u nás, která by se tím zabývala a jest tudíž nejen umělecky, ale i národohospodářsky důležité, aby takováto česká firma vznikla a byla vedena odborně.* (LA PNP, *Fond F. Khol*, Centrum).

V roce 1922, po Kholově sňatku v roce 1921, se namísto Zd. Schmoranze, který z firmy vystoupil, stala společníkem a jednatelem Kholova žena Bohumila a v říjnu téhož roku

firma změnila adresu (přesídlila z Král. Vinohrad, Jungmannova 45, do Prahy VII, Nad Rudolfovou štolou 6). Po Kholově smrti v roce 1930 vedla agenturu jeho žena, a to pod názvem *Centrum, divadelní a literární zastupitelství Míla Kholová-Toušová* (Praha II, Smečky 2). K 1. listopadu 1934 agentura Centrum zanikla a veškerou její agendu převzala firma Universum; v dopise ze dne 27. prosince 1934 B. Kholová-Toušová uvádí: *z rodinných důvodů rozpouštím svůj podnik Centrum a moji autoři s mým svolením a po vzájemné dohodě přecházejí k agentuře Universum.* (LA PNP, *Fond F. Khol*, Centrum.)

⁹ Konrád E.: Z mých vzpomínek na Fr. Kholu. In: *Rozpravy Aventina* 5, 1929–30, s. 183–184.

¹⁰ Langer F.: *Byli a bylo*. Praha, Akropolis 2003, s. 272–276.

¹¹ Tamtéž, s. 299.

¹² V Kholově pozůstalosti je 19 kartónů korespondence obsahujících vedle dopisů, které se týkají provozu agentury Centrum, také fragmenty korespondence české pobočky PEN klubu; osobní fond a části spolkových archivů mají rozsah 34 kartónů.

¹³ *Dějiny české literatury IV* (ed. Z. Pešat, E. Strohsová). Praha, Victoria Publishing 1995, s. 65.

¹⁴ LA PNP, *Fond F. Khol*, deníky, 1917, sešit č. 3, foliant 14–15.

¹⁵ Tamtéž, foliant 14–15.

¹⁶ Moldanová B.: *Božena Benešová*. Praha, Melantrich 1976, s. 83.

¹⁷ Novák A.: Fr. Khol zemřel. *Lidové noviny* 38, 1930, č. 5, s. 1–2.

Marginální literatura v českém filmu

Zdena Škapová

Vazba mezi literaturou a filmem je trvalou konstantou, prošla však několika zásadními vývojovými fázemi. Situace české kinematografie od jejích počátků víceméně kopíruje to, k čemu ve vztahu film – literatura docházelo v jiných rozvinutých evropských kinematografiích, někdy ovšem s jistými zpožděními, danými buď skromnějšími podmínkami ve filmovém průmyslu (meziválečná éra, zvláště 10. a 20. léta), nebo politickým tlakem a následnou tvůrčí nesvobodou (především 50. léta, dále éra normalizace).

Epocha mezi dvěma světovými válkami se na první pohled rozlamuje na dvě části, a to vzhledem k faktu ozvučení filmu. Díla z doby zhruba do konce 20. let jsou dnes záležitostí archivářů a hrstky znalců, v diváckém povědomí zůstávají až filmy 30. a válečných 40. let. Ale kdyby diváci měli trpělivost zhlédnout snímky z němé éry, zjistili by, že skladebně, pokud jde o žánry a témata, a rovněž o náročnost sdělení, neliší se nemá produkce nikterak výrazně od zvukové. Tam i zde převládaly komedie, melodramata, sentimentální historky, vršily se krkolomně a zároveň naivně konstruované zápletky, které byly obdobou toho, co čtenářům nabízelo lidové a pokleslé čtení. Však také z těchto zdrojů celá meziválečná produkce významně čerpala, buď že byly adaptovány (to většinou) tituly z oblasti populární literatury (Josef Skružný, Jan Klecanda, Vilém Neubauer, Maryna Radoměřská, Bohumil Zahradník-Brodský, Popelka Biliánová atd.), anebo byli její autoři vyzýváni k napsání původního scénáře pro film.

Mohlo by se zdát, že až na jisté výjimky lze kinematografické období mezi válkami jednoduše charakterizovat jako zcela závislé na marginální literatuře, a to nikoliv „marginální“ ve smyslu, kdy se autor a jeho dílo ocitá „na okraji“ vzhledem k jistým, třeba i dočasným okolnostem (začínající tvůrce, nezařaditelnost a nezařazenost do momentálního trendu, dobové nepochopení, regionální autor), nýbrž ve smyslu tvorby mířící cíleně k co nejpočetnějšímu zástupu nenáročných konzumentů. Několikeré studie (Luboš Bartošek, Eduard Petřů, Jiří Skalička) nicméně poukázaly velmi průkazně na překvapivý fakt – že totiž jak v éře zvukové, tak dokonce i němé byla neopominutelným námětovým zdrojem díla, která v české literatuře reprezentují hodnoty nejvyšší. Jenže jaké byly výsledky takového filmařského zájmu? Mezi literáty, jejichž prózy byly adaptovány v němé éře, najdeme J. Arbese, A. Jirásku, K. H. Máchu, bratry Mrštíkovi, B. Němcovou, K. Světlou, z těch o něco menších třeba I. Herrmanna nebo R. Svo-

bodovou, ale filmy, které vznikly na základě jejich textů, se k nerozeznání podobají těm, jimž coby předloha posloužily spisky, jejichž ctižádostí nebylo nic jiného než uspokojení elementárních a nerefektovaných estetických potřeb.

Dlužno podotknout, že si filmaři vypůjčovali od klasiků vesměs ta díla, jejichž popularita byla čtenářsky prověřena a dále dle názoru režisérů skýtala dostatečně nosnou dramatickou zápletku, jaká by mohla být pro potřeby filmu ještě atraktivně, což znamenalo dějově a motivicky zjednodušená a tematicky banalizována. V případě K. Světlé byl vybrán *Kříž u potoka* (J. S. Kolár, 1921), z Máchova díla *Cikáni* (K. Anton, 1921) a je příznačné, že z Herrmannovy bibliografie byly k adaptování opakovaně voleny prózy určené lidovému čtenáři (*Otec Kondelík a ženich Vejvara*, *Vdávky Nanynky Kulichovy*). Jako názorný příklad toho, jak bylo s předlohami nakládáno, může dobře sloužit Mrštíkova *Pobádka máje* (K. Anton, 1927), kde je vlastní téma, lyrická apoteóza milostného citu, který má moc přetvořit člověka, potlačeno ve prospěch kýčovitě vylíčených dramatických osudů dvou Helenčiných sester, v románu sotva zmíněných.

Jestliže není divu, že němý film zásadně znehodnocoval kvality umělecké literatury, rozhodl-li se čerpat z jejího fondu, pak poněkud překvapí, že situace se nijak výrazně nezměnila ani po nástupu zvuku, jakkoliv se zdálo, že obraz v kombinaci s mluveným slovem bude schopen uvést na scénu psychologicky komplikované postavy a tlumočit náročné myšlenkové obsahy. Film se skutečně nadějně rozběhl směrem k náročné literatuře, a dokonce odvážně začal sahat po dílech dosud málo zavedených a debutujících autorů či po takových, která tehdy teprve čerstvě vešla ve známost. Martin Frič dospěl v režiséra evropského formátu, objevili se nadaní tvůrci jako Otakar Vávra, František Čáp nebo Miroslav Cikán, své vlastní scénáře natáčel s velmi vážnými úmysly Vladislav Vančura. Našli bychom několik příkladů, kdy marginální dílko či projekt stály u vzniku filmu, jenž má jisté rysy výjimečného, umělecky náročného díla (Wernerovo psychologicko-společenské drama *Lidé na kře*, *Řeka* podle Snížkových regionálních povídek, Götzův filmový námět s titulem *Okouzlená, Marijka nevěrnice*, 1937, z pera Ivana Olbrachta a Karla Nového) aspirujícího na tematicky komplikovanou a znepokojivou výpověď, ale veskrze platil spíše proces opačný, takže se kvalita mnohavrstevných literárních děl při adaptování nadále zplošťovala a nivelizovala. Mladý Vávra redukoval sociální črtu Majerové (film *Panenství*, 1937) na konvenční tklivé melodrama, melodramaticky a navíc diletantsky vyzněl i Vančurův pokus o vážné zamyšlení nad vlivy, jež škodlivě zasahují do dětské psychiky (*Na sluneční straně*, 1933, na scénáři se podílel V. Nezval, R. Jakobson a M. Dismán), Čapkův *Hordubal* zfilmovaný Martinem Fričem čtyři roky po vydání románu s pozměněným titulem (*Hordubalové*, 1937) se z filozofující prózy o relativitě poznání a pochopení lidského osudu a o tíživosti samoty scvrkl na akční drama s příměsí sentimentality, zasazené do „exotické“ kulisy Zakarpatské Ukrajiny.

Na skutečnosti, že také ve druhé části meziválečného období, v éře zvukového filmu, dopadla drtivá většina setkání umělecké literatury s tímto médiem tak, že její hodnota byla ochuzena a degradována (takže náročná díla jakéhokoliv typu, tj. klíčová anebo marginální, byla posunuta do sféry hodnotově pokleslé produkce), se podílelo mnoho mimofilmových faktorů, ale nejpodstatnější zřejmě zůstávala neschopnost filmu tlumočit složitější obsahy, nedostatečná vyvinutost filmové řeči (závislé do jisté míry i na technickém vývoji), prozatímní elementárnost filmové poetiky. To vysvětluje, proč i režiséři, kteří měli zjevný talent a nikoliv pouze podnikatelského ducha a jejichž počet ve 30. letech narůstal, snadno podléhali dobovým výrazovým konvencím a klišé, ať už šlo o předsnímací kompozici záběru či estetiku kamery, střih, zvuk, herecké obsazení a modelaci herecké kreače.

Konec 40. let a potom léta padesátá byly obdobím velkého kvasu a zrání ve světové kinematografii a zejména v kinematografii evropské. Během více než půl století od vzniku filmu se konečně nakumuloval dostatek vývojových zkušeností tohoto umění, aby se kvantita mohla proměnit v nové kvality. Významně rovněž postoupil technický progres (směrem k daleko citlivější, přesnější a snáze ovladatelné filmové technice) a toto všechno způsobilo, že se konstituoval nový a v budoucnu rozhodující fenomén: tzv. *autorský režisér a autorský film*.

V této době, kdy se hodnota filmového díla přestala poměřovat tím, nakolik se přibližuje jisté normativní poetice, a tvůrce se stal autonomní osobností, jež individuálně a vždy znovu, podle svých jedinečných dispozic, rozhoduje o tvaru filmu, se v Čechách žádné inovace neděly a kinematografie pod silným ideologickým zaměřením dohledem stagnovala. Možná právě tato éra by byla vhodným polem pro zkoumání relativnosti pojmu „marginální literatura“, neboť množství (již tenkrát) umělecky bezcenných filmů, které vznikly především v první polovině 50. let, bylo natočeno podle tehdy oficiálně vysoce ceněných literárních děl (*Němá barikáda*, 1949, rež. O. Vávra; *Vstanou noví bojovníci*, 1950, rež. Jiří Weiss; *Mordová rokle*, 1951, rež. Jiří Slavíček; *Anna Proletářka*, 1952, rež. Karel Steklý; *Nástup*, 1952, rež. O. Vávra; *Nad námi svítá*, 1952, rež. Jiří Krejčík; *Botostroj*, 1954, rež. K. M. Walló; *Rudá záře nad Kladnem*, 1955, rež. Vladimír Vlček; *Zářijové noci*, 1956, rež. Vojtěch Jasný atd.). Paradoxně v čase, kdy byla kinematografie konečně uznána za legitimní součást národní kultury, stačilo k převedení literárního poselství na plátno, aby režisér řemeslně zvládl filmově ilustrovat nenáročnou teze vtělené do prvoplánového příběhu, v jistém ohledu ne nepodobného oněm prvorepublikovým, převzatým do filmu ze sféry lidového čtení.

Nelze ovšem opomenout tenký kinematografický proud, jenž v 50. letech žil na okraji společensky uznávané produkce. Režiséři, kteří jej konstituovali, se úspěšně pokoušeli o to, aby český film byl konečně schopen předložit divákovi adaptaci nekladoucí důraz pouze na děj předlohy, ale právě tak na psychologické, mravní a filozofické aspekty jejího tématu, jež se nemusí beze zbytku kryt s li-

čeným příběhem. Takové byly adaptace moderní klasiky (*Měsíc nad řekou*, 1953, rež. V. Krška; *Vlčí jáma*, 1957, rež. J. Weiss; *Vyšší princip*, 1960, rež. J. Krejčík), současně vydávané prózy (*Romeo, Julie a tma*, publ. 1958, zfilm. o rok později) a také výsledky scénaristické spolupráce se začínajícími, dosud neznámými autory (Ludvík Aškenazy, Oldřich Daněk, Vratislav Blažek, Vladimír Kalina).

Úzká skupinka filmů z konce 50. let tak do budoucna vyloučila možnost, aby se při převodu literatury na plátno jaksi samozřejmě vytrácely její podstatné rozměry a výsledek transpozice se podobal adaptaci prózy, která se ve škále marginální literatury ocitá na nejzazším konci. Filmové líčení začalo hledat vyjadřovací ekvivalenty pro složité významové nuance předlohy, a tvůrce dokonce vyvíjel úsilí, aby jeho vyprávěcí styl evokoval stylové postupy spisovatelovy. Jestliže se Krejčík rozhodl pro rozšíření krátké Drdovy povídky (*Vyšší princip*), pak vedle (pro film) nezbytného dějového obohacení sledoval zvláště prohloubení myšlenkové, takže kromě črty neokázalé lidské statečnosti (Drda) předložil ještě divákovi výmluvný vzorník českých postojů vůči tyranské moci (reakce občanů maloměsta konfrontovaných různým způsobem s atmosférou teroru za heydrichiády) a jejich prostřednictvím dále prohloubil uvažování o povaze hrdinství a odvahy. A jestliže Kadár s Klosem objevili pro film tehdy méně známého Ludvíka Aškenazyho (*Tam na konečné*, 1957), snažili se filmovými prostředky postihnout nejenom jeho zájem o skryté hodnoty a nenápadná dramata, ale právě tak i o jeho poetickou obraznost, sklon lyrizovat dějové prvky a podstatně zjevovat v náznaku.

Co bylo tenkým proudem, rozlilo se v 60. letech v řeku. Průměrná roční produkce přesahovala třicítku děl, třetina filmů se opírala o literární předlohy a z toho dvě třetiny režisérů adaptovaly současně psanou a vydávanou literaturu. A takřka po celé desetiletí neexistuje rok, kdy bychom v seznamu natočených filmů nenašli hned několik kongeniálních adaptací literárních děl. Filmaři, nová generace vesměs vzešlá z FAMU, sice také brali literaturu coby burzu námětů, jenže rozhodující pro jejich volbu byla shoda s autorem v životním postoji a pocitu, přičemž preferovanou perspektivou byla ta, z níž bylo lze na skutečnost pohlížet autenticky, bez apriorních soudů a mystifikujících iluzí, a vnímat ji (skutečnost) jako nehotový systém, jako prostor pro trvale proměnlivý vztah subjektu a objektu. To jistě zdůvodňuje i zájem o autory, kteří byli souputníky režisérů, tudíž s nimi mohli duchovně spontánně komunikovat a vnímat spolupráci jako výslednici názorové spřízněnosti. V 60. letech již nefungoval „přídělový“ systém, běžný v předchozí dekádě, kdy o volbě předlohy nemohl režisér samostatně rozhodnout, a není idealizací tvrdit, že zásadním impulsem pro výběr literárního díla a jeho adaptaci byla vůle režiséra manifestovat své mravní stanovisko k některému z vážných společenských problémů a k jejich (vesměs) devastujícímu dopadu na individuální lidský osud. Fakt, že podnětem ke zfilmování nebyla prvořadě čtenářská popularita díla, potvrzuje rovněž to, že prózy

byly adaptovány takřka bezprostředně po svém vydání, i to, že filmaři se jednak nezdídko obraceli k začínajícím (tedy v oné době „okrajovým“) autorům, jednak si z jejich tvorby nejednou vybírali spíše drobnější a méně čtené útvary. Takový výběr souvisel s novou kinematografickou epochou, započatou jinde v Evropě již o více než jedno desetiletí dříve, epochou moderních a bohatě strukturovaných stylových prostředků, umožňujících filmovou výpověď subjektivizovat a postihnout i nejsložitější myšlenkové předivo. Dřívější meta, korektně a bez výpustek převést literární předlohu na plátno, byla vystřídána ambicí *interpretovat* zvolené dílo, domyslet ho a *dotvořit* v intencích autora. Povídka (či jiný krátký literární útvar, svým způsobem rovněž poněkud marginálnější než román, protože podávající jen dílčí výpověď) k tomu poskytovala větší prostor, neboť na rozdíl od románu mohla být chápána pouze jako inspirace, jako materie, kterou je možno přebudovat a například položit důraz na jiné jednotlivosti, než na které se soustředil spisovatel. Jako názorné exemplum novátorského, výsostně kreativního režisérsko-autorského přístupu k předloze může posloužit:

Jirešův *Křik* (1963), film, který na rozdíl od Aškenazyho knížky etud a miniatur, hravých textů a songů k fotografiím (*Černá bedýnka*, 1960), chce být emotivně naléhavou výpovědí o vážných krizových jevech soudobé české společnosti.

Němcovy *Démanty noci* (1964), adaptace povídky s názvem *Tma nemá stín* od Arnošta Lustiga, film, v němž režisér dokonce zjednodušuje (ve srovnání s předlohou) děj, redukuje košatost líčení o individuálních osudech chlapců prchajících z transportu do vyhlazovacího tábora ve prospěch co nejabstrahovanější, elementarizované expozice člověka v mezní existenciální situaci, podmíněné úzkostí z vsudy přítomného ohrožení.

Schormova stejnojmenná adaptace (1967) dívčího románu *Pět holek na krku* (1966) od Ivy Hercíkové, v jejíž filmové podobě režisér ve srovnání s moderně, a tedy nenásilně výchovnou předlohou akcentoval krutost zkušenosti dospívání a vstupu do nelítostné reality světa dospělosti.

(Dále *Zlatá reneta*, 1964, zfilm. 1965; *Perlička na dně*, 1963, zfilm. 1965 pod titulem *Perličky na dně*; *Spalovač mrtvol*, 1967, zfilm. 1968; *Farářův konec*, 1969, zfilm. 1969; *Smutční slavnost*, 1967, zfilm. 1969 atd.)

Prolnutí několika podmínek, zásadních pro kreativní atmosféru ve filmu (dosazení určitého vývojového stupně filmu, pokud jde o možnosti vyjadřování, modernizace techniky, jistá míra názorové a tvůrčí svobody), mělo nakonec v 60. letech svůj kulminační vrchol v dosud nebývalé skutečnosti, že se totiž mezi nej-

závažnějšími filmovými díly objevila ta, která vyšla z předloh, jež lze řadit do oblasti marginální literatury. Poprvé se tedy naprosto obrátil vztah film – literatura a režiséri autorského typu (to je třeba zdůraznit) si ke zfilmování vybrali text, který zásadně přetvořili ve smyslu rozšíření jeho významových vrstev a nalezení adekvátních stylových postupů. V případě sledovaných (uměleckých) filmů 60. let najdeme snad vždy v titulcích jméno režiséra také ve spojení s prací na scénáři (minimálně jako spoluscénaristu), stupeň tvůrčí angažovanosti je různý a sahá od zásadních zásahů do původního textu až po chápání předlohy pouze jakožto námětu (impulsu) pro tematicky jinak orientovanou výpověď. Lze navíc podotknout, že autorským gestem je již sám výběr předlohy, v níž je filmař schopen rozeznat potenciální a relevantní ideové možnosti.

Vzhledem k literární scéně první poloviny 60. let se asi jako nepříliš průkazný vzhledem k pojmu „marginální literatura“ bude zdát záměr Zbyňka Brynycha adaptovat prvotinu Hany Bělohradské, novelu s názvem *Bez krásy, bez límce* (vyšla v roce 1962). Děj je totiž zasazen do protektorátní éry a jednou z postav činžovního domu, pojatého jako reprezentativní vzorek české předválečné společnosti, je židovský lékař dr. Braun, postava a její tragický osud, které byly hojně zastoupeny ve druhé vlně válečné prózy, zaznamenávající právě v této době svůj vrchol. To jistě ovlivnilo Brynychův výběr, na druhé straně je třeba podtrhnout, že sáhl po debutu neznámé autorky, a především to, že pojetí tématu prózy významně posunul. Namísto soustředění na mozaiku postojů k mocenskému teroru, konvenčně kritizovaných pro jejich měšťáckou úhybnost a opatrnost, soustředil se režisér ve svém filmu (... *a pátý jezdec je Strach*, 1964) na drama jedné postavy, doktora Brauna, ani ne tak proto, že reprezentoval tragiku židovského údělu za války, ale proto, že na jeho postavu ústrojně navěsil univerzálně platné a věčně naléhavé téma zápasu člověka s jedním z nejničivějších protivníků – strachem (viz titul filmu, odkazující na biblickou Apokalypsu). Navíc se Brynych odhodlal k odvážnému náznaku, když líčení situované do Prahy okupované nacisty a pohlcené vše pokrývujícím strachem rámcováním sekvencemi ze současných pražských ulic, zajisté nejen z důvodu, aby podtrhl nadčasovost hlavní myšlenky příběhu. Novela Bělohradské, která v tehdejší vzdušné vlně zájmu o téma válečného utrpení Židů znamenala jeden z průměrných příspěvků, zůstávších později ve stínu Lustigových a Fuksových próz, stála tak u vzniku filmu, který je zařazen mezi nejzávažnější díla české kinematografie, mimo jiné také pro stylovou originalitu, jež vzhledem k tématu účinně čerpala z expresionistické poetiky, budující přeludný, chmurný a pocitově iritující časoprostor pro mučivé drama Braunovy osudové zkoušky. (Podobně by bylo možné hovořit také o počínu dvojice Ján Kádár – Elmar Klos, kteří získali Oscara za film *Obchod na korze*, 1965, adaptaci „ideově problematické“ prvotiny Ladislava Grosmana s původním názvem *Past*, 1962).

Černý Petr, prvotina Jaroslava Papouška, byl při svém vydání ve známé edici *Život kolem nás* (1965) vítán jako slibné dílko autora, který dokáže „s mimořádnou bezprostředností přesně zaznamenat projevy klukovské mentality, projevit smysl pro opravdovost i komiku klukovské duše a řeči“ (text na záložce). Lehkost a iluze spontaneity byly skutečně přednostmi autora, jehož druhá knížka (*Jedním slovem tě miluji modře*) vyšla až posmrtně, neboť se nakonec v životě věnoval jiným uměleckým oborům. Ale v případě líčení trampot dospívání na maloměstě, právě rozvířeném předvolebním politikařením a pletichami šestačtyřicátého roku, asi tyto hodnoty nestačily k tomu, aby se ke knížce vracely i nové čtenářské generace (novela se nedočkala ani dalších vydání). Zařadila se mezi literární marginálie v pravém slova smyslu, avšak stejnojmenný film (1963) Miloše Formana, inspirovaný tímto textem (Papoušek se podílel na scénáři), se stal jedním z klíčových filmů jeho českého období a rovněž určitým fenoménem ve světovém kinematografickém kontextu. Specifickými filmovými prostředky tlumočil největší hodnoty předlohy, tj. subjektivitu a autenticitu pohledu, zároveň ale na rozdíl od předlohy oslovil dospělé publikum snad ještě naléhavěji než ono mladistvé, jemuž byla určena novela. Forman aktualizoval Papouškovo líčení, posunul je do současnosti, a aniž by jeho odkazy na momentální společenské dění a jeho duchovní klima překročily rezervovanou míru pozornosti, jakou mu věnuje spisovatel (poznámky, náznaky, drobné detaily), dokázal divákovi nenápadně a přitom naléhavě předložit obraz duchovního marasmu přízemních domácích poměrů a zároveň nad ním rozklenout obecně platnou úvahu o limitovaných, neplodných konvencích sešněrovaných horizontech rodičovské generace, jež si přitom klade absolutní nárok na to, aby formovala mláďa k obrazu svému. Prvky Formanova stylu, jenž se právě v tomto filmu poprvé konstitoval – důsledné zaměření na všední a napohled nepodstatné detaily, subjektivita vypravěčské perspektivy, fragmentarizace vyprávění, rozvolnění kauzální provázanosti motivů, neukončenost, volba neherce, spontaneita „herecké“ kreace, uplatnění hovorové mluvy, natáčení v autentickém prostředí (anebo vyvolání iluze dokonalé autenticity, i např. osvětlením a kompozicí záběru) – se v 60. letech staly součástí moderního filmového vyjadřování.

Toto jsou dvě ukázky dokumentující významný vývojový posun, k němuž došlo ve vztahu film – literatura v 60. letech. Našly by se další příklady povýšení marginální prózy prostřednictvím filmu, příklady rozšíření a zmnožení jejich uměleckých kvalit, případně umocnění jejich hodnot promyšlenou aktualizací (*Bílá paní*, 1965, podle povídky Karla Michala *Jak Pupenec k štěstí přišel* – z knihy *Bubáci pro všední den*, 1961; později Bočanova *Čest a sláva*, 1968, podle Michalovy stejnojmenné historické novely, vydané v roce 1967) či výraznou stylizací, zasahující všechny vrstvy filmové výpovědi (*Limonádový Joe* Oldřicha Lipského,

1964, podle povídek Jiřího Brdečky; povídky jsou z roku 1946, později byly přepracovány do románové a nakonec do divadelní podoby).

Vedle připomenutí řady příznivých vývojových okolností filmu v tomto období je znovu nutno vrátit se zvláště k pojmu „režisér autorského typu“, tedy takový, který vstupuje v přemýšlivý dialog s adaptovanou předlohou a nezřídka ji vnímá pouze jako impuls pro rozvinutí vlastní vize jisté skutečnosti a vlastní hluboké úvahy. Po roce 1968 takových tvůrců v Čechách příliš nezůstalo, ti, kteří neodešli, se vesměs podřídili vnucovanému standardu a nastupující generace měly velice zúžený prostor pro to, aby navázaly na výboje svých nedávných předchůdců. Z režisérů, kteří udržovali tenkou nit kontinuity s tím, co nejpozuřhodnějšího zrodila 60. léta, lze v souvislosti se sledovanou problematikou jmenovat Věru Chytilovou a Jana Švankmajera. V případě Chytilové stojí za zvláštní zdůraznění především její verze Brdečkovy krátké povídky s názvem *Faunovo značně pokročilé odpoledne* (1966), jejíž komorní téma, ironicky se zaměřující na pošetilé iluze malého člověka, proměnila režisérka v široce a závažně pojatou úvahu o tragické (a zároveň groteskní) záměně skutečných, eticky podložených hodnot za hodnoty nicotné, prchavé a jenom vnějškově efektní, jaké opakovaně vyzývá nejen člověk v rozměru svého osobního života, ale rovněž tak i celá společnost (*Faunovo velmi pozdní odpoledne*, 1983).

Ve filmografii Jana Švankmajera najdeme několik děl, jež – jistě i pod vlivem umělcovy surrealistické orientace – záměrně vstupují do složitě transformujícího dialogu s periferními, zejména pokleslými literárními útvary rozmanitého typu. Jedním z ohnisek režisérových zájmů je lidová loutková hra, která ho přitahuje jak pro způsob, jakým nakládá s tématy (nejednou společnými s „vysokou literaturou“ – *Don Juan*, *Faust*), tak kvůli grotesknímu instrumentu jejich zpodobení (inscenování) prostřednictvím starých, klasických (primitivních a obhroublých) loutek, jejichž zjevná opotřebenost navíc vypovídá o čase a existencích zmizelých v nenávratnu. Výsledkem Švankmajerova přehodnocení srdceryvných a krvavých jarmarečních trivialit je obnažení krutých rysů lidské povahy a také znepokojující, provokativní reflexe člověka a jeho světa, viděného v ostrém a bodavém světle, které nedovoluje cokoliv potáhnout byt' jen slabou blankou klamně idealizace (*Rakvičkárna*, 1966; *Don Šajn*, 1970; *Otrantský zámek*, 1977; *Lekce Faust*, 1994).

Devadesátá léta zatím nevydala filmaře myslitelského typu, jakými byli a jsou (kromě jiných) obě naposled zmíněné osobnosti. Jistě by zde také mohla zaznít již vícekrát formulovaná otázka o možnosti a cílech nekonečného pokroku v umění. Lze si totiž jen stěží představit, jaká další fáze by měla nastat ve vztahu mezi filmem a literaturou, než je ta, v níž umělecký film dosáhl takové potence, že je schopen nově identifikovat, rozvinout a svěbytně interpretovat nosná té-

mata dokonce i z oblasti marginální (a populární) literatury a kreativně nalézat vhodné stylové postupy a estetické vzorce k jejich vyjádření.

V posledních patnácti letech se ostatně zdá, jako by se na minulé lekce vrcholného filmařského umění pozapomnělo a potřeba hledat zasuté tematické a estetické podněty pro náročnou úvahu a autorské (režiséřské) sebevyjádření jako by dokonce značně ochabla. Lze konstatovat, že podobně jako dříve, i v nedávné době čerpal a čerpá procentuálně asi stejný počet filmů z literatury a obdobně bude i její spektrum, sahající od literatury umělecky náročné až po ryze populární. Je ovšem nápadné, že ze zájmu o nejnáročnější vrstvu literatury nevzešel za celé toto období žádný film, který by bylo lze označit rovněž za umělecky náročný projekt (neprůkaznou výjimkou je snad jen *Zapomenuté světlo* Vladimíra Michálka, 1996, film, který jítřivě konfesní prózu Jakuba Demla převedl do podoby konvenčního dramatického líčení, pouze zdařile časově posunutého do normalizační éry 80. let). Naopak, významné předlohy jako by opakovaně zaujaly především atraktivním dějem (za povšimnutí stojí také výmluvný fakt, že příběhy jsou vytrvale situovány do „bezpečné“ vzdálené minulosti) či atmosférou, a adaptace je citelně zjednodušila a ochudila jejich ideový i estetický potenciál (*Andělské oči*, 1994; *Helimadoe*, 1993; *Pasáž*, 1996; nejnověji *Milenci a vrazi*, 2005), takže výsledný tvar je sice realizován na dobré technické a řemeslné úrovni a vyznačuje se okázalou spektakulárností, avšak v jádru má blízko k adaptátorským praktikám uplatňovaným v českém filmu již od 30. let.

Étos obtížného hledání podstaty jevů, skrytých mravních souvislostí v jednání postav a riskantnost autentických názorových postojů, kategorie, se kterými přistupovala k literárním dílům nová filmařská generace 60. let, jsou od 90. let nahrazovány tvůrčí koncentrací na naplnění pravidel určitého žánru nebo důmyslnou hru s nimi (částečně z bezradnosti dnešní střední a mladé generace režisérů, zčásti z pocitu nutnosti přizpůsobit se dominujícímu trendu, jenž spoléhá na masku sestávající z infantilní naivity, prostoročnosti, pronikavosti postřehu a legitimní nezodpovědnosti, která dovoluje zesměšnění čehokoliv). Na jedné straně je patrná tendence po obnovení silného dramatického příběhu (*Je třeba zabít Sekala*, Vladimír Michálek, 1997; *Kuře melancholik*, Jaroslav Brabec, 1999; *Želary* a svým způsobem také *Kytice*, F. A. Brabec, 2000) na druhé straně se symptomatickým žánrem stává tragikomedie, nikoliv ve smyslu exponování drásavého napětí mezi tragikou a komikou, ale ve smyslu kalkulace s jakousi její pokleslou podobou, kdy důraz je kladen na nezávaznost soudů, jejichž průvodním znakem je hodnotová rozostřenost, přednostním cílem pak je pobavit diváka. Z dnešních autorů je Květa Legátová (film *Želary* Ondřeje Trojana z roku 2003 vznikl skloubením prózy *Jozova Hanule* a motivů z románu *Želary*) zajisté výsostným úkazem z oblasti marginální literatury, která byla filmem zneužita při

pokusu nasytit publikum efektním dramatem. A filmy, jež vznikly na základě próz Michala Viewegha (*Báječná léta pod psa*, Petr Nikolaev, 1997; *Výchova dívek v Čechách*, Petr Koliha, 1997), Petra Šabacha (*Šakalí léta*, Jan Hřebejk, 1993; *Pelíšky*, 1999; *Pupendo*, 2003) nebo Haliny Pawlowské (*Vrát se do brobu*, Milan Šteindler, 1989; *Díky za každé nové ráno*, Milan Šteindler, 1994) zase poukazují na intenzivní zájem současných filmařů o literaturu, jež povážlivě balancuje na pomezí umělecké a populární literatury.

Literatura

Bartošek, L.: *Náš film*. Praha, Mladá fronta 1985.

Denemarková, R.: „Bezpečné známosti“. In: *Zlatá šedesátá*. Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR 2000.

Dvořák, J.: Proměna výrazu. In: *Zlatá šedesátá*. Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR 2000.

Film a literatura I. Krajské kulturní středisko v Ostravě 1986.

Film a literatura II. Krajské kulturní středisko v Ostravě (rok vydání neuveden).

Filmový sborník historický (Česká a slovenská kinematografie 60. let), č. 4. Praha, Národní filmový archiv 1993.

Opomíjený básník Josef Frič

Jiří Chocholoušek

Jméno básníka Josefa Friče (1900–1973; vnuk Josefa Václava Friče) není zcela neznámé. Uvádí ho čtvrtý svazek „akademických dějin literatury“, pochopitelně *Lexikon české literatury* (ale ne už *Slovník českých spisovatelů od roku 1945*), a jeho první sbírce je dokonce věnováno heslo ve *Slovníku básnických knih*.¹ Na druhou stranu ale Josef Frič nepatří k autorům, u nichž bychom si – až na výjimky – spolehlivě dokázali vybavit konkrétní díla, texty, poetiku. A to ani přes to, že patřil k zakládajícím členům Devětsilu, ačkoli by se mohlo zdát, že to by v kontextu české literatury mohlo vzbudit dostatečný zájem. Nedomnívám se – a podobně ani jiní, kteří se Fričovým dílem zabývali² – že by příčinou byla nedostatečná kvalita Fričovy tvorby. Čím je to tedy dáno?

Důvodů můžeme najít více. Jeden z nejzávažnějších výstižně osvětlil Zdeněk Pešat v recenzi Fričovy knihy v *Literárních novinách* z roku 1965; ve zkratce ho ovšem pojmenovává i titul fričovské stati Adolfa Hoffmeistera, která se jmenuje „Tajný básník“. ³ Josef Frič v žádném případě nepatřil k těm, kdo se prosazují. Patrně ani netrpěl básnickou nadprodukcí, ale hlavně neměl žádnou větší snahu své texty publikovat. Kromě několika málo časopiseckých otisků mu za jeho života vyšly pouhé dvě knihy básní,⁴ a i ty se značným zpožděním vzhledem k tomu, kdy texty v nich zahrnuté vznikaly. Obě knihy navíc vyšly z velké části až zásluhou básnickových přátel, kteří se o vydání nakonec postarali. První sbírka nese titul *Umělé květiny* a vyšla v roce 1937; obsahuje ale verše už z přelomu desátých a dvacátých let minulého století. Druhá knížka je soubor s totožným názvem z roku 1965, který vedle první sbírky, dále oddílů veršů otištěných časopisecky a několika básní z rukopisů zahrnuje také druhou sbírku *Večerní světlo*.⁵

K těmto knihám po Fričově smrti přibýly ještě tři další tituly z pozůstalosti: vedle obtížně dostupného výboru z nepublikovaných básní, který pod názvem *Ubobá slova* vydal v roce 1980 jako soukromý tisk básníkův přítel Václav Sokol, je to drobná próza, vzpomínkový cestopis adresovaný malé vnučce nazvaný *Jak se kluk-dědeček flákal po Francii*,⁶ a konečně před třemi lety vyšla třetí řádná básnická sbírka pojmenovaná *Na ulici*.⁷ Je ovšem pravděpodobné, že tím básnickova pozůstalost stále ještě není vyčerpána.⁸

Dohromady jde tedy zatím o čtyři řádné knižní tituly,⁹ rozptýlené daty vydání málem do celého století. Nejde ovšem jen o počet (čtyři knihy už není zas tak málo); důležité jsou i okolnosti provázející vydání, pozornost, kterou kniha

vzbudí u čtenářů a kritiky – a to pochopitelně u takto opožděných publikací vynívá v jejich značný neprospěch. Ve všech případech bylo možno konstatovat jen jakási pozoruhodná připomenutí či ohlédnutí.

Dalším důvodem toho, proč Fričovo dílo zapadlo, by podle mého názoru mohl být obecně charakter básníkovy poetiky, její osobitost a snad poněkud menší přístupnost – zejména v konfrontaci s poetikou některých jeho výrazných generačních druhů. V první fázi zde zřejmě na Fričovy básně vrhá stín výrazná a celkem bezproblémově uchopitelná, relativně nekomplikovaná (z hlediska recepce) poetika Wolkrova *Hosta do domu* (1921), s níž Fričovy texty mají některé společné rysy, a snad také poetika raných Seifertových sbírek (*Město v slzách*, 1921); v další fázi pak již dominuje neméně výrazná poetika poetismu. Zejména zpětně tuto situaci „zastínění“ umocňuje nutně schematizující a výběrová metoda literárněhistorického výkladu, která osobnostem, jako je Josef Frič, přisuzuje zpravidla vždy okrajovou pozici, často jen místo v rámci jmenných výčtů následujících za prezentacemi dominantních a vlivných poetik (či – ve Fričově případě – před nimi jako jejich anticipace), pokud se neomezí vůbec jen na poznámky pod čarou či slovníková hesla mimo samotný výklad. Tak se ve Fričově případě mluví v literatuře prakticky výhradně o jeho prvotině, jež bývá zmiňována v souvislosti s tzv. **poetickým naivismem** (k němuž by patřil mladý Jaroslav Seifert, Josef Frič a František Němec), který v některých aspektech předjímá proletářskou poezii i poetismus (a je paralelní podobným dobovým tendencím označovaným souhrnně jako humanistický antropomorfismus – v souvislosti s ním jsou zmiňováni Jiří Wolker, Svatopluk Kadlec, A. M. Piša a Zdeněk Kalista).¹⁰

Tato poetika je jistě pro Friče podstatná, ale nevyčerpává se svou funkcí a svými afinitami na počátku dvacátých let minulého století – takže by pak celé další básníkově dílo až do počátku sedmdesátých let bylo už jen jakýmsi setrvačným anachronismem. Navíc prezentovaný výklad Fričova díla pomíjí moment vývoje zřetelný v obou pozdějších sbírkách, výrazně především ve sbírce *Na ulici*. Zejména tohoto vývoje poetiky si budeme všimnout v následujícím textu.

Poetický naivismus navazuje na bezprostřední poválečnou vitalistickou reakci; společný se zmíněným humanistickým antropomorfismem má senzualismus, oslavu prostých životních jevů a tendenci ke zdůvěřňování světa (lyrický subjekt se často stylizuje jako chlapec, slabý mladík apod.; silné jsou pocity něhy, soucit, oslava čisté chudoby). Specifický je pro něj naivismus v rovině myšlenkové výstavby básně a v rovině stylové záměrný primitivismus (rytmická vybočení, popř. přechod k uvolněnému verši; asonance či neumělé, nepravidelné rýmy; motivická nesourodost; vulgarismy a prvky hovorové či obecné češtiny – které se ale u Friče ocitají v sousedství poetismů, prvků tradičně literárních a v tomto smyslu už často zcela konvenčních, čímž je dosahováno specifického napětí). Jak naivis-

mus, tak primitivismus jsou samozřejmě záměrným stylizačním gestem; mluví se o inspiraci soudobým výtvarným uměním (bývá zmiňován celník Rousseau i výtvarníci raného Devětsilu), právě pro Josefa Friče je tato výtvarná inspirace obzvláště důležitá.¹¹

Tyto prvky charakteristické pro poetický naivismus obecně se ve Fričově první sbírce projevují často na pozadí baladické formy; půdorys básně skoro vždy tvoří příběh (třebaže často prezentovaný jen v nejnútnejším náznaku či v ostré zkratce, takže si ho z větší části musíme domýšlet). Takřka výhradním prostředím básně je velkoměsto, zejména periferie; básník soucítí s nešťastnými osudy lidí, které zde potkává (zvláště děti a dívky); toto velmi silné sociální citění ale na rozdíl od Seiferta neúští v revolučním a třídním vědomí proletářské poezie.¹² Motivy bohémství a prostituce i pronikající písňová forma (balada je tu zřetelně pod vlivem městského folklóru, např. kramářské písně)¹³ mohou připomenout Františka Gellnera, ale ladění je odlišné, Frič se pohybuje v mnohem jemnějších polohách, není žádný bouřlivák, ale spíš citlivý melancholik.

Poetický účinek básně není zpravidla postaven na metafoře či rozvitých básnických pojmenováních; z tropů se uplatňuje především synekdocha (jednotlivé motivy odkazují k větším celkům či obecnějším skutečnostem, z nichž jsou vyňaty); zmíněná zkratkovitost podání příběhu a motivická nesourodost vedou k ostrým významovým přechodům mezi verši a k nečekaným spojení; dalším zdrojem napětí a poetického účinku Fričovy poezie jsou např. již zmíněné přechody mezi kontrastními stylovými rovinami na ploše jednotlivých básní.¹⁴

Již od druhé sbírky ve Fričově poezii sílí reflexivní složka (viz např. úvodní báseň „Ty a já...“ věnovanou Vladimíru Holanovi či „Dávno už vyrostly javory...“) a projevů naivismu pomalu ubývá, především pokud jde o formální primitivismus.¹⁵ Přesto ještě i ve třetí sbírce najdeme jednotlivě texty, které bychom k poetickému naivismu přiřadit mohli (např. „Vánoce“). Je to dáno tím, že Frič i do obou pozdějších sbírek zařadil některé staré nevydané texty, které svým vznikem často patří ještě do období *Umělých květin* (v poslední sbírce o tom svědčí datace uváděné u řady básní). Kromě toho je třeba říci, že jisté naivistické a zčásti i primitivizující prvky jsou ve Fričově tvorbě přítomné až po samý závěr, je to poloha Fričovi vlastní, avšak odlišují se svou podobou od naivistických tendencí z období prvotiny, a nebylo by tedy vhodné mluvit stále o „poetickém naivismu“ (což je termín vyhrazený pro dvacátá léta).¹⁶ Nicméně může to být jeden z důvodů, proč byla i Fričova poválečná poezie dosud většinou vnímána jen jako dodatek k básním jeho prvotiny.

Avšak ve sbírce *Na ulici* (a jednotlivě už i ve *Večerním světle* – např. „Achtung, Achtung“, „Podivín“, „Bez místa“) již vedle některých těchto naivizujících básní stojí výrazná skupina textů odlišných, které jsou právě pro tuto sbírku a pro

proměnu Fričovy poetiky příznačné. Charakteristický je pro ně gnómičtý, místy až aforistický výraz, směřování k výrazným pointám, řada textů tady má podobu smutně ironického povzdechu, komentáře, glosy, či dokonce anekdoty a může být někdy sporné, jestli jde ještě o báseň, nebo už o jiný žánr. Formálně se prosazuje volný vers¹⁷ a výraz se velice silně prozaizuje (sledujeme rezignaci na básnickou obraznost, poetický jazyk i na výše uvedené stylizační prostředky vlastní Fričovu poetickému naivismu), výpověď se koncentruje na podstatně menším prostoru, často dokonce jen ve dvou třech verších. Jednoznačně už převládla reflexivní poloha.

Od v podstatě obecných, stylizovaných „příběhů“ první sbírky (byť mohly být samozřejmě inspirovány skutečnými prožitky) se zde míří ke konkrétním, adresným záznamům a reflexím, v nichž dojem autentičnosti a zcela určitého životního podnětu, který báseň vyvolal, zesilují mimo jiné připojené poznámky petitement směřující mimo text, jako např. datace textu, jména a dedikace, data úmrtí apod. Signalizuje se tak bezprostřední souvislost textů s událostmi v realitě, které je vyvolaly jako zcela určitý způsob reakce, jako specifický, básnický druh reflexe, který se ale nespotebovává sám sebou, zaujetím estetického postoje – Frič tyto své básně nepublikoval, ale často je dával a posílal přátelům a známým, pro které byly napsány a k jejichž životu měly co říct – ať už třeba jen jako pouhé výrazy solidarity, soucitu či porozumění nebo jako hlubší kritická reflexe situace. A tento charakter textů je zřejmý i „nezaujatému“ čtenáři sbírky *Na ulici* (tedy tomu, kdo na událostech a reflexích není přímo osobně angažován jako primární – často v dedikaci uvedený – adresát textů).¹⁸ Básně ovšem vždy zároveň svůj konkrétní podnět přesahují, jako celek působí – v zásadě opět na principu metonymie či synekdochy – na vyšší, obecně sdílené rovině a jsou výpovědí o situaci člověka ve světě. Snad přitom není náhoda, že část těchto prvních „jiných“ textů, které se objevily ve sbírce *Večerní světlo*, je inspirována prožitkem druhé světové války (stejně jako některé texty ze sbírky *Na ulici*).

Je tu tedy zřetelná koncepce poezie jako něčeho, co velice úzce souvisí s realitou, co nestojí mimo ni jako „umění o sobě“, ale co veškerou svou hodnotu čerpá právě ze vztahu ke světu skutečnému. Nemyslím, že by se v tomto ohledu básníkův postoj k poezii od dvacátých let výrazně změnil, ale zatímco tehdy stál tento rozměr spíše v pozadí, postupně získává na důležitosti a pro interpretaci Fričových poválečných textů je již zcela klíčový. Intenzivněji si ho ovšem uvědomíme pravděpodobně až nad jeho poslední sbírkou.¹⁹

Poetika těchto textů se samozřejmě od raného poetického naivismu výrazně liší. Pokud bychom ji měli zařadit do kontextu, hledali bychom její místo asi především v linii poezie jako svědectví, v blízkosti pokračovatelů Skupiny 42 – hlavně mám na mysli Jiřího Koláře (a jeho „deníkové“ sbírky). S Janem Hančem

by měl Frič společný základní „antiliterátský“ postoj a specifická kritéria tvorby; rezignaci na publikování svých textů i glosování světa a života z pozice na okraji (outsiderství), jejíž zaujetí je zvláště v případě Jana Hanče v zásadě zaujetím morálního postoje. (Frič sám ale tento moment outsiderství zdaleka tolik nezduřazuje, považuje ho pro sebe za samozřejmý a nevnímá ho jako křivdu, chápe ho spíš naopak jako obohacení. Zdá se, že jedním z hlavních důvodů, proč rezignuje na snahu publikovat – už od dvacátých let –, je skutečně skromnost.)²⁰ V této linii poezie jako svědectví ovšem Frič v žádném případě nestojí jako epigon: došel sem vlastní cestou a v důsledku přirozeného, logického vývoje své poetiky, která si i zde udržuje svou osobitost. Pro ilustraci této osobitosti a doplnění souřadnic jmenujme ještě třetího autora, naopak o něco staršího, kterého jako autora Fričovi blízkého vedle Hanče uvádí Robert Krumphanzl (jediný, kdo se zatím o rámcové zařazení pozdějšího Fričova díla pokoušel)²¹ – je jím Josef Čapek s *Básněmi z koncentračního tábora*, s knihou *Psáno do mraků*, popř. s *Kulhavým poutníkem*. S ním by Friče kromě osobního vztahu spojovalo úsilí o výrazovou civilnost (R. Krumphanzl mluví o „estetice minimálních stylizačních prostředků, za daných podmínek vnímaných jako estetizující“)²² a podobný charakter filozofující reflexe.²³

I tato pozdější Fričova poezie je každopádně natolik výrazná, že by její opomíjení bylo nejen křivdou spáchanou na pozoruhodném básníkově, ale především ochuzením obrazu české literatury. Svou osobitou polohou doplňuje důležitou poválečnou linii české poezie a ukazuje její mnohotvárnost. Po stránce formální je zajímavým experimentem, který ohledává hranice toho, co ještě lze považovat za poezii – a tím ji v důsledku obrozuje i udržuje naživu. Ale hlavně, svou životní angažovaností je výrazným pokusem dát poezii skutečný, hluboký smysl pro život člověka.

Poznámky

¹ Srov. Pešat 1995, Pešat 1985a, Janoušek 1999, Pešat 1990.

² Především Zdeněk Pešat (Pešat 1965, 1985b, 1995, 1990, 1985a), ale také Jiří Brabec, který uspořádal druhou básníkovu knihu z roku 1965 (Frič 1965), a někteří další, např. Robert Krumphanzl (Krumphanzl 2000).

³ Pešat 1965, Hoffmeister 1965.

⁴ Vedle níže uvedených dvou sbírek vyšla zásluhou Františka Muziky, jednoho z Fričových přátel z období Devětsílu, na VŠUP v roce 1967 ještě odlišná verze sbírky *Večerní světlo* pod názvem *Poslední milá*.

⁵ Viz Frič 1965.

⁶ Frič 1995.

⁷ Frič 2002.

⁸ Svědčí o tom např. stať R. Krumphanzla věnovaná Josefu Fričovi – viz Krumphanzl 2000, s. 97, 98, 99.

⁹ Nepočítám Sokolův soukromý tisk ani tisk na VŠUP.

- ¹⁰ Viz Pešat 1995, s. 192–193. A. M. Píša je v některých pramenech řazen též k poetickému naivismu – viz Pešat 1985b, s. 190–193.
- ¹¹ Viz výše uvedené Pešatovy práce, zvláště Pešat 1995.
- ¹² Seifertovu proletářskou poezii z počátku dvacátých let nemůžeme co do míry ideologičnosti a revoluční angažovanosti samozřejmě srovnávat se sbírkami S. K. Neumanna ani s *Těžkou hodinou* J. Wolkra. Přesto je v ní zřetelné (třebaže naivizované) třídní hledisko, je přítomná představa budoucího spravedlivějšího společenského uspořádání (i když jen vágní a neurčitá), opakovaně je skloňována revoluce, přímo zmíněn je Komunistický manifest apod. S tím se u Friče nesetkáme.
- ¹³ Srov. Macura 1987.
- ¹⁴ Viz výše uvedené Pešatovy práce, zvláště Pešat 1990.
- ¹⁵ Rád bych upozornil, že naivistické vidění se s reflexí v principu nevylučuje, naopak, jejich propojením vzniká osobitá podoba reflexivní poezie, takže nelze jednoduše říci, že posílení reflexe přímo vede k opouštění naivismu. Dokladem této reflexe jsou u Friče např. básně „Co na tom, že jsem prohrál...“, „Až bude konec mých dní...“, „Do oken hostince...“ či „Kvůli vám...“. Příklady jsou vybrány ze sbírky *Večerní světlo*.
- ¹⁶ Ve sbírce *Na ulici* můžeme i v datovaných básních pocházejících z padesátých, šedesátých i sedmdesátých let najít řadu jednotlivých naivizujících či formálně primitivizujících projevů jako záměrně neumělé rýmy či asonance, obecněčeské tvary (či fonetické zvláštnosti) kontrastující s obsahem textu apod. Příkladem soustavného uplatnění naivismu a primitivismu v básnickém textu je báseň „Vypravuj a hodně přeháněj...“ (datace „II. 63“), kde se tyto naivistické prostředky uplatňují v rámci melancholického ohlednutí za životem. Další specifikou sbírky *Na ulici*, pokud jde o naivismus, je jeho řečneme distancovaná prezentace. V řadě textů jsou prozaizovaná forma tlumočeny „odposlechnuté“ projevy naivismu či naivity, často v projevu dětí (tyto texty jsou jedním z dokladů pozitivního hodnocení „naivity“, jejího spojení se stavem nevinnosti, který je zásadní pro Fričův přístup k poezii i k životu), popř. opilého harmonikáře apod. Paradoxně se často právě v těchto naivních projevech otevírá prostor pro hlubší reflexi. Viz např. básně „Když ukazovali školním dětem...“, „Uličník na Karlově mostě...“, „Až já vyrostu...“, „Dostal jsem od kluka v Karlově ulici...“ nebo „Do tramvaje nastoupil vozíra s harmonikou...“. Naivismus a primitivismus zároveň patří k prostředkům, které Fričovy reflexe zbavují patosu (a tendence oprostít se pokud možno od patetičnosti, rétoričnosti a jakékoli nabubřelosti je pro Friče charakteristická).
- ¹⁷ V některých případech dokonce verše a strofy střídá prozaické členění do odstavců – viz např. text „V »Rotisserie de mon pays«...“ nebo „Říkalo se kdysi »mám hlad jak herec«...“.
- ¹⁸ Tento vztah k mimotextovým impulsům – podnětům pro napsání textu – je sice zcela zřetelný na základě explicitních poznámek jen u některých básní, ale v důsledku vede k tomu, že podobným způsobem „čteme“ velkou většinu textů sbírky. (K tomu též má recenze sbírky *Na ulici*: Chocholoušek 2002.)
- ¹⁹ K tomu srov. též Chocholoušek 2002.
- ²⁰ Viz např. korespondenci Josefa Friče citovanou A. Hoffmeisterem v jeho úvodní stati ke sbírce *Umělé květiny* – Hoffmeister 1965, s. 23–29; částečně citováno též in Chocholoušek 2002, s. 107–108.

²¹ Krumphanzl 2000.

²² Krumphanzl 2000, s. 99.

²³ Další linií, kterou bychom mohli v zájmu stanovení Fričovy pozice v české literatuře sledovat, je linie naivismu a primitivismu. Zdá se mi, že tady by se v poválečné literatuře asi nejvýrazněji nabízela linie poezie spojená s undergroundem. V básních Egona Bondyho a Ivo Vodseďálka v padesátých letech je ovšem funkce primitivismu poněkud jiná: odlišuje ji asi především moment parodie (primitivizující kohoutovské častušky ironizující společensko-politickou realitu i umění padesátých let). V sedmdesátých a osmdesátých letech už by ale autoři jako Ivan Martin Jirous či Fanda Pánek možná mohli stát intencím fričovského naivismu a primitivismu blíž. Včetně pokory, která se v jejich básních objevuje především v souvislosti s motivy víry a religiozity. A blízko by mu podle mého názoru stál také např. Jiří Tomášek se svou rovněž až v devadesátých letech oficiálně vydanou sbírkou *Banalita* (1999). Netroufám si tu ale mluvit o nějaké genetické vazbě, spíš bychom si mohli všimnout analogií a odlišností.

Literatura

Borkovec, P.: Rytíř už není rytíř. *Revolver revue* 2000, č. 43, s. 96–97.

Brázdil, J.: Nevyřčená poučení. In: Frič, J.: *Na ulici*. Praha, Triáda 2000, s. 95–105.

Frič, J.: Halali (výbor z nepublikovaných veršů). *Revolver revue* 43, 2000, s. 79–91.

Frič, J.: *Jak se kluk-dědeček flákal po Francii*. Praha, Hrnčářství a nakladatelství Michal Jůza & Eva Jůzová 1995.

Frič, J.: *Na ulici*. Praha, Triáda 2002.

Frič, J.: *Umělé květiny*. Praha, Mladá fronta 1965.

Hoffmeister, A.: Tajný básník. In: Frič, J.: *Umělé květiny*. Praha, Mladá fronta 1965, s. 7–29.

Chocholoušek, J.: Básník Josef Frič. *Aluze* 6, 2002, č. 3, s. 107–110.

Janáček, P.: Zápisky z četby, tentokrát Paříže. *Tvar* 6, 1995, č. 19.

Janoušek, P. (red.): *Slovník českých spisovatelů od roku 1945*, díl 1, A–L. Praha, Brána – Knižní klub 1999.

Krumphanzl, R.: Čtenářský ohlas byl malý. Několik poznámek k dílu Josefa Friče. *Revolver revue* 2000, č. 43, s. 97–99.

Macura, V.: Balada. In: *Poetika české meziválečné literatury. Proměny žánrů*. Praha, Československý spisovatel 1987, s. 13–33.

Pešat, Z.: Básník poetického naivismu. *Literární noviny* 14, 1965, č. 32, 7. 8., s. 4.

Pešat, Z.: Josef Frič (heslo). In: Forst, V. (red.): *Lexikon české literatury 1, A–G*. Praha, Academia 1985, s. 747–748. (Pešat 1985a)

Pešat, Z.: K pozapomenutým domácím předpokladům poetismu. In: týž: *Dialogy s poezií*. Praha, Československý spisovatel 1985, s. 187–194. (Pešat 1985b)

Pešat, Z.: Senzualismus, poezie křesťanské pokory, poetický naivismus. In: Mukařovský, J. (red.): *Dějiny české literatury IV*. Praha, Victoria Publishing 1995, s. 190–193.

Pešat, Z.: Umělé květiny (heslo). In: Červenka, M. a kol.: *Slovník básnických knih. Díla české poezie od obrození do roku 1945*. Praha, Československý spisovatel 1990, s. 340–342.

Sokol, V.: Vzpomínka na Josefa Friče. *Revolver revue* 2000, č. 43, s. 92–96.

Hubert Nerad

Štěpánka Kolářová

Hubert Nerad (auch unter Pseudonym Peter Paul-Prag) ist am 29. 9.1889 in Bergersdorf, nicht weit von Iglau, geboren. Sein Vater, Josef Nerad, war Schulleiter. Er stammte aus Brünn und ist in Deutsch Gießhübel bei Iglau gestorben. Seine Mutter, Anna Nerad, geb. Bauer, stammte aus Pilnikau bei Trautenau. Sie ist in Iglau gestorben.

Im Jahre 1895 übersiedelte die Familie nach Deutsch Gießhübel, wo Nerads Vater die Schulleitersstelle übernahm.

Nerad besuchte die Volksschule in Deutsch Gießhübel. Er wuchs wie ein echtes Dorfkind und seine Kindheit beeinflusste später sein literarisches Schaffen. Die im „Mährischen Grenzboten“ veröffentlichte Erzählung Das Bubenjahr sind Erinnerungen an jene Zeit. Nach 4 Gymnasialjahren in Iglau absolvierte er die Lehrerbildungsanstalt in Brünn, bestand die Lehramtsprüfung und bekam am 3. Juli 1908 das Lehrbefähigungszeugnis für allgemeine Volksschulen.

Während der Studienzeit gründete er zusammen mit Augustin Siegel den Deutsch-agrarischen Jugendbund in der Iglauer Sprachinsel. In dieser Zeit wird Nerads Persönlichkeit durch den Wandervogel-Verein geprägt.

In den Jahren 1908 – 1914 wirkte er als Lehrer in Stannern, Helenenthal, Trebitsch und Groß Meseritsch.

In den Jahren 1914 - 1918 war er im Kriegsdienst und zu Kriegsende Leiter der Fürsorgestelle für Kriegsoffer in Leitmeritz. Während dieser Zeit lernte er seine erste Frau (jüdischer Herkunft) kennen. Diese Fürsorgestelle wurde zum Modell für die ganze Monarchie. 1919 wurde sie vom tschechoslowakischen Staat übernommen. Nerad sollte eine Verpflichtung unterschreiben, dass sein damals 1 Jahr alter Sohn Josef (geb. in Prag) später die tschechische Schule besuchen wird. Nerad verweigerte die Unterschrift und wurde gekündigt.

Von 1920 bis 1925 war er Wanderlehrer beim Deutschen Kulturverband in Iglau. Nerad hat als Lehrer und Volksbildner, der er zeitlebens trotz aller Organisationsarbeit geblieben ist, unendlich viel für die deutsche Schule der Sprachinsel geleistet. Fast jede, der nach 1918 entstandenen deutschen Privatschulen, dankt ihr Entstehen seiner Initiative. Im Jahre 1920 wurde er Gausekretär des Deutschen Kulturverbandes Mit Prof. Otto Kühnert und Ignaz Göth baute er die Organisation in der Iglauer Sprachinsel auf, weitgehend gestützt auf die Iglauer Wandervogelgruppe. Die Arbeit der Schutzvereine hielt er für besonders

wichtig. In seinem Artikel Die Iglauer Sprachinsel als Schutzvereinsgebiet erklärte er, wie notwendig war, eine einheitliche Organisation der Schutzvereine zu gründen, den Deutschen Kulturverband, und welche Aufgaben und Ziele vor dem Kulturverband standen.

Die Erfahrungen und Ergebnisse dieser Arbeit waren die Ursachen, dass die Hauptleitung des Deutschen Kulturverbandes ihn nach Prag berief und ihm zwei wichtige Aufgaben übertrug: die Gesamtorganisation und die Abteilung für Volksbildung. Nerad arbeitete von 1925 bis 1938 in der Hauptleitung des Deutschen Kulturverbandes in Prag. Dort war er Leiter der Werbestelle. Er durchwanderte in dieser Zeit das gesamte Sudetengebiet und die deutschen Sprachinseln der Slowakei und der Karpatenukraine.

Er hat am Beginn seiner Tätigkeit das verwirklicht, was das Ziel aller organisatorischen Tätigkeit vor 1938 war, und zwar die Zusammenfassung aller Lebensbereiche der deutschen Volksgruppe, aller wirtschaftlichen, kulturellen und sozialen Fragen in einem, über alle Gegensätze hinweg reichenden Volksverbande. Es konnte aber im Endergebnis nicht erreicht werden. Dank seinem Bemühen hatte im Jahre 1932 der Deutsche Kulturverband mehr als 3000 Ortsgruppen. Er hat in vielen Versammlungen und Vorträgen für die deutsche Sache geworben, hat den raschen Aufstieg des Deutschen Kulturverbandes bewirkt und sich für absolute Überparteilichkeit in der Schutzarbeit eingesetzt. Wie Dr. Alfred Domes in seinem Artikelschrieb: „[...]Bei allem Kampf, den er führte, war er aber kein Fanatiker. Aus der Liebe zum eigenen Volkstum entsprang auch sein Verständnis für das andere[...]“⁴¹

Als sich die politische Situation änderte, zog er die Konsequenz aus der veränderten Lage und übernahm das Deutsche Institut für Volksbildung in Prag. Dort hat Nerad im Hauptgebäude des Deutschen Kulturverbandes eine Beratungsstelle für volkstümliche Unterhaltungen, für das Laienspiel, für Volksmusik, für Handpuppentheater und Feierngestaltung eingerichtet. Diese Abteilung, galt als mustergültig für andere Verbände.

Als Schriftsteller war Nerad außerordentlich tätig und hat eine große Zahl Erzählungen, meist aus dem bäuerlichen Leben, verfasst, die zum Teil in Iglauer Mundart, zum Teil in Hochdeutsch, jahrelang in den Zeitschriften, Kalendern und Jahrbüchern erschienen. Als begabter Laienspieler schrieb er zahlreiche Theaterstücke, die bei festlichen Anlässen wiederholt aufgeführt wurden, wie z.B. Der schlafende Bergmann, Der Tod und die Mutter oder Samuel Österling. Oft gelesen wurden seine Anleitungshefte Die Weihnachtsfeier, Kasperl ist wieder da! u.a..

Er hat sich u.a. auch als Leiter der Sommerspiele des Iglauer Stadttheaters behauptet.

Nerad wurde als einer der wenigen sudetendeutschen Handpuppenspieler bezeichnet. Er war der Schöpfer von der Figur des Iglauer Kospers, der sich

in Späßen und voll hintergründiger Heiterkeit mit den Problemen des Alltags auseinander setzte.

Nerad sammelte Iglauer Schwänke und Schnurren. Mit seinen beiden Schwänkesammlungen Iglauer Schwänkebuch und Wer waß en, obs wohr is zählte Nerad zu den ersten und wohl den besten deutschmährischen Schriftstellern, die sich mit dem Thema des volkstümlichen Schwankgutes befasst haben. Er schrieb diese Schwänkebücher, die als ein wertvoller Beitrag für den Erhalt des heimischen Volksgutes angesehen waren, in Iglauer Mundart, die er so beherrschte.

Im Jahre 1938 übersiedelte er nach Dänemark, erwarb mit seiner zweiten Frau (jüdischer Herkunft), geborener Dänin, den Bauernhof Hjördlundegaard/p.Slangerup mit 40ha Besitz, Acker, Weideland und ein Stück Wald. Er wurde Landwirt in Dänemark.

*[...]Nach 1938 hat er uns verlassen. Seine geistige Einstellung und sein politisches Weltbild (seine Freunde waren Urzidil, Dr. Moucha, Prof. Longin und andere individualistisch ausgeprägte Menschen) ertrugen den Totalitarismus weder von links noch von rechts. Dazu kam, dass seine Verehelichung ihn vor schwere Entschlüsse gestellt hätte, wenn er geblieben wäre. So ging er nach Dänemark, wo er Bauer wurde und wo er immer wieder versuchte, wenigstens schriftlich auf die Entwicklung unserer Volksgruppe beratend Einfluss zu nehmen. Er hat sich verzehrt an der Liebe und Sehnsucht nach der fernen Heimat und ist Inbegriff jenes ewig ringenden Menschen, der weiß, dass das Sterben im Leben der Völker gleichzeitig Saat des neuen Tages ist. [...]*²

Hubert Nerad starb am 9. März 1952 im Krankenhaus in Frederikssund und wurde auf dem katholischen Friedhof in Kopenhagen bestattet.

Anmerkungen

¹ Domes, A.: Hubert Nerad in memoriam. In: *Heimatzeitung Mährischer Grenzboten*, 1952.

² Pozorny, R.: Über Hubert Nerad 1889-1952. In: *Sudetendeutscher Kultur Almanach III*, 1960.

Selbständige Publikationen von Hubert Nerad:

- Der schlafende Bergmann. Ein Festspiel. Iglau, J. Rippl und Sohn Verlag 1922.
- Bergwacht. Ein heimatliches Spiel. Iglau, Selbstverlag der Arbeitsgemeinschaft für Heimatkunde in der Iglauer Sprachinsel 1922.
- Kasperl ist wieder da! Ein Wort für die Wiedererlebung des Handpuppentheaters. Prag 1922.
- Es liegt ein Schatz im Berge. Ein Iglauer Sagenspiel in drei Teilen. Iglau, Selbstverlag der Arbeitsgemeinschaft für Heimatkunde in der Iglauer Sprachinsel 1924.
- Nimm mich mit! Sagen und Geschichte des Igelandes dargestellt in vier Wanderungen. Erschienen sind nur zwei in der 3. und 4. Folge der Flugschriftenreihe Der Heimatbrunnen. Iglau, J. Rippl und Sohn Verlag 1923 und 1924.
- Samuel Österling, Ein Sagenspiel. Iglau, Selbstverlag der Arbeitsgemeinschaft für Heimatkunde in der Iglauer Sprachinsel 1925.
- Wer mir im Kleinen dient. Der Traum eines Iglauer Krippenbauers. Ein Weihnachtsspiel. Iglau, Herausgegeben von der Gauleitung des Deutschen Kulturverbandes 1925.
- Das Iglauer Schwänkebuch. Ein Buch von Bürgern und Bauern, gesammelt in Wirtsstuben und auf Ofenbänken. Iglau, Selbstverlag der Arbeitsgemeinschaft für Heimatkunde in der Iglauer Sprachinsel 1925.
- Die Weihnachtsfeier. Verzeichnis von Behelfen und Anleitungen. Zusammengestellt von Hubert Nerad. Prag, Deutscher Kulturverband 1925.
- Der Tod und die Mutter. Ein Spiel. Prag, Verlag des Deutschen Kulturverbandes 1926.
- Der getreue Eckart. Ein kleines Spiel für Kulturverbandsfeste. Prag, Deutscher Kulturverband.
- Des Petermüller Predigt beim Federschleifen. Eine Geschichte, die fast wahr ist. Prag, Deutscher Kulturverband 1926.
- Der Mai ist gekommen. Ein Maienspiel. Prag, Deutscher Kulturverband.
- Eine Stunde bei Kaspar Hanswurst. Von Hubert Nerad seinem Freunde Erwin Mahel zugeeignet. Prag, Deutscher Kulturverband 1927.
- Die Dorfbühne. Eine Auswahl von brauchbaren Spielen. Prag, Deutscher Kulturverband 1927.
- Frühlings- und Sommerfeste. Ein Nachweis von Spielen, Reigen und Liedern. Von Hubert Nerad und Hans Friedl. Prag, Deutscher Kulturverband 1927.
- Possen, Schwänke und Lustspiele. Ein Verzeichnis für Vereins-, Jugend- und Dorfbühnen. Zusammengestellt von Hubert Nerad. Prag, Deutscher Kulturverband 1928.
- Das schönste der Feste. Ein Weihnachtsspiel. Prag, Deutscher Kulturverband 1928.
- Die Weihnachtsfeier. Verzeichnis von Behelfen und Anleitungen. 1. und 2. Auslese. Zusammengestellt von Hubert Nerad. Prag, Deutscher Kulturverband 1929.
- Wer waß en, obs wohr is. Geschichten in Iglauer Mundart. Iglau, Theodor Illing Verlag 1938.
- Die Iglauer Volksseele. Eine fast wahre Geschichte. Glocken, der Heimat. Stuttgart, Fr. Frommans Verlag 1949.
- Allerlei Lustigs. Iglauer Schwänke. Glocken der Heimat. Stuttgart, Fr. Frommans Verlag 1949.

- Wer weiß en, obs wohr is. Schwänke und Erzählungen aus der Iglauer Sprachinsel. Leimen, Herausgeber Gemeinschaft Iglauer Sprachinsel e.V. 1982.
- Sprachinsellied. Seht ihr den Hochtann weit erschauen.

Beiträge in Zeitungen und Zeitschriften

- Die Iglauer Sprachinsel als Schutzvereingebiet. In: Deutsche Heimat 11 Jg.(1925) Heft 5/6, S. 127 –129.
- Iglauer Schwänke. Deutsche Heimat 11.Jg. (1925), S. 129 – 131, S. 276 – 278.
- Die Iglauer Sprachinsel in Lichte der Statistik. In: Mährischer Grenzboten Nr. 91 (1928), S. 3.
- Die Iglauer Sprachinsel in Lichte der Statistik. In: Mährischer Grenzboten Nr. 93 (1928), S. 3.
- Der Pflug. In: Auskunfts-Kalender für die Iglauer Sprachinsel (1928).
- Bauerngräber. Gedicht. In: Deutsche Heimat (1931), Heft 6/7, S. 277.
- Wanderungen in der Heimat. In: Auskunfts-Kalender für die Iglauer Sprachinsel (1932 und 1933), Iglau.
- Die Kornähre. Eine Iglauer Sage. In: Deutscher Kalender für die Iglauer Sprachinsel (1932 u. 1933), S. 39-44, Iglau.
- Josef Stibitz. Ein Lebensbild vom Lehrer in Lukau und D. Gießhübel. In: Deutscher Kalender für die Iglauer Sprachinsel (1935), S. 32-36, Iglau.
- Wanderungen in der Heimat. In: Deutscher Kalender für die Iglauer Sprachinsel (1937), S. 9 -10, Iglau.
- Etwas von Weihnachten bei uns zu Hause. In: Igelland (20.12.1950), Folge 22, Heimatzeitung Mährischer Grenzboten, 102. Jg.
- Auf der Einsicht. In: Heimatzeitung Mährischer Grenzboten 103.Jg.(1951), Folge 12,13,14,15.
- Die lachende Insel. In: Heimatzeitung Mährischer Grenzboten (1951 - 1955), S.10 .
- Das Bubenjahr. In: Igelland (Mai bis November 1957), 5. Buch, Folge 7,8,10,12,13,16, Hrsg. Gemeinschaft Iglauer Sprachinsel e.V., Deutschland.
- Na so wos! In: Igelland 5. Buch (Dezember 1960), Folge 42, Hrsg. Gemeinschaft Iglauer Sprachinsel e.V., Deutschland.
- Die Kornähre. Eine Iglauer Sage. In: Heimatzeitung Mährischer Grenzboten 15 Jg. (10.1. 1965), Folge 1.

Literatur

- Nemetz, W.: *Iglauer Persönlichkeiten*.
- Rippl, G.: Hubert Nerad zu seinem 62.Geburtstag. In: *Heimatzeitung Mährischer Grenzboten* (25. 9. 1951), Folge 12.
- Domes, A.: Hubert Nerad in memoriam. In: *Heimatzeitung Mährischer Grenzboten*, 1952.
- Rippl, G.: Hubert Nerad's letzter Weg. In: *Heimatzeitung Mährischer Grenzboten*, 1952.
- Pozorny, R.: Über Hubert Nerad 1889-1952. In: *Sudetendeutscher Kultur Almanach III*, 1960.

- Achatzi, J.: *Iglauer Heimatbuch*. Herausgeber und Verlag Gemeinschaft Iglauer Sprachinsel e.V. 1962, 2. Auflage 1994.
- Nemetz, W.: Streifzug durch die Iglauer Heimatdichtung. In: *Heimatzeitung Mährischer Grenzboten* 15. Jg. (10.1.1965), Folge 1.

Ostnamenregister

Bergersdorf/Kamenná
 Brünn/Brno
 Deutsch-Brod/Německý Brod, heute Havlíčkův Brod
 Deutsch Gießhübel/Německá Vyskytná, heute Vyskytná nad Jihlavou
 Groß Meseritsch/Velké Veziríci
 Helenenthal/Helenín u Jihlavy
 Iglau/Jihlava
 Leitmeritz/Litoměřice
 Pilnikau bei Trautenau/Pilníkov u Trutnova
 Stanner/Stonařov
 Trebitsch/Třebíč

Známa i neznámá Elisabeth Reichart

Zlata Hokrová

Elisabeth Reichart patří k čelným představitelům současné rakouské literatury. Za svou dosavadní tvorbu získala již mnohá prestižní ocenění – mimo jiné cenu Ingeborg Bachmann – a její díla slaví úspěch nejen na domácí půdě, ale také v zahraničí. Přesto toto jméno ještě nevstoupilo do obecného povědomí a zůstává zatím zdánlivě skryto ve stínu Elfride Jelinek či Thomase Bernharda. Následující příspěvek si proto klade za cíl představit důležité momenty ze života a díla této originální autorky.

Elisabeth Reichart se narodila 19. listopadu 1953 v městečku Steyregg v Horním Rakousku. Již jako dítě v sobě objevila schopnost fabulovat, když na cestě do školy vyprávěla svým přátelům příběhy na pokračování. Na střední škole začala psát. Milovala slohové práce, ovšem psaní se věnovala i ve volném čase. Ve čtrnácti letech napsala svůj první román – staromódní milostný příběh, který vznikl pod vlivem právě probírané látky, romantismu.

V letech 1975–1983 studovala dějiny a germanistiku na univerzitě v Salcburku a ve Vídni. Svá studia završila obhajobou disertační práce na téma Odboj proti národnímu socialismu v oblasti Solné komory (Widerstand gegen den Nationalsozialismus im Salzkammergut). Období studií mělo na tvorbu Elisabeth Reichart značný vliv. Seznámila se s filozofií Ludwiga Wittgensteina, získala přehled o moderní literatuře a začala se intenzivně zabývat děním v Rakousku za druhé světové války.

Od roku 1982 se Elisabeth Reichart začíná plně věnovat literární tvorbě. Ke psaní ji motivuje potřeba vyrovnat se s fašistickou minulostí Rakouska, se zrušenými zločiny, o kterých se mlčí, s kolaborací, jež jako by byla zapomenuta. Důležitou roli přitom hraje fakt, že autorka pochází z oblasti kolem Lince, nedaleko bývalého koncentračního tábora Mauthausen. Odsud v únoru roku 1945 uprchlo cca 500 vězňů, převážně zajatých sovětských důstojníků. Okamžitě byla zahájena rozsáhlá pátrací akce, jejímž cílem bylo zlikvidovat uprchlíky. Tohoto tzv. honu na zajíce (Mühlviertler Hasenjagd) se účastnilo rovněž civilní obyvatelstvo. Výsledkem bylo povraždění téměř všech uprchlých vězňů. Přežilo pouhých 17 osob.

Elisabeth Reichart se o tomto masakru dozvěděla až na prahu dospělosti. Nemohla se smířit s tím, že na ulici možná potkávala lidi, kteří se na něm podíleli, a zároveň nemohla odpustit rodičům, že před ní mlčeli. Rovněž se začala zabývat otázkou, proč bezúhonní občané zabíjeli bezbranné uprchlíky, jak tomu

mohli ostatní mlčky přihlížet a kde se vzala síla v hrstce statečných, kteří několik vězňů ukryvali do konce války. Události z února roku 1945 a jejich dopad na lidskou psychiku se nakonec staly námětem debutu Elisabeth Reichart, *Februarschatten* (Stíny února).

V popředí románu *Februarschatten* (1984) stojí konflikt matky a dcery, který vyplývá z potřeby vyrovnat se s událostmi z února 1945. Dcera matku nutí, aby se přiznala ke spoluvinně na pronásledování vězňů uprchlých z koncentračního tábora Mauthausen, čímž zároveň odkrývá část (horno)rakouské historie, o které se dlouho nemluvalo. Snaha zapomenout na nacistickou minulost tak není zobrazována pouze jako problém jednotlivce, nýbrž jako problém celé společnosti.

Počátkem 80. let vedla Elisabeth Reichart rozhovory s ženami, které se podílely na protifašistickém odboji. Ačkoli byly tyto ženy vězněny, zneužívány a trýzněny v koncentračních táborech, nebylo záměrem Reichart udělat interview s oběťmi. Mnohem více ji zajímalo, kde tyto ženy našly odvahu, když se všichni kolem chovali zbaběle, co je přimělo riskovat život v boji za humánní společnost. Rozhovory s těmito ženami zasáhly Elisabeth Reichart natolik, že problematiku ženského protifašistického odboje zahrнула do své druhé knihy, *Komm über den See* (1988).

V povídce *Komm über den See* pracuje Reichart s podobnými motivy jako ve své prvotině. Hlavní postavou je Ruth, která pátrá po své minulosti. Přitom odhaluje minulost matky, členky ženské odbojářské skupiny, kterou zradila, i otce, nacistického kolaboranta. Příběh jedné rodiny zároveň odráží historii oblasti kolem Gmundenu, a tím i nedávnou minulost Rakouska.

Čtyři roky po vydání knihy *Komm über den See* vychází sbírka povídek *La Valse* (1992). Jedná se o soubor deseti povídek, které se na jedné straně zabývají nacistickou minulostí Rakouska, na druhé straně zachycují deformaci osobnosti vlivem potlačovaných vzpomínek. Ústředním motivem jsou opět narušené rodinné vztahy, přičemž příběh jedince zpravidla koreluje s dějinami (po)válečné rakouské společnosti.

Schématu této sbírky se vymyká poslední povídka *Wie fern ist Mauthausen?* jež neřeší problém vyrovnávání se s minulostí prostřednictvím příběhu jako ostatní povídky cyklu, nýbrž má charakter vnitřního monologu bezejmenné hrdinky. Text vykazuje řadu autobiografických rysů. Vychází ze zkušeností autorky, která v druhé polovině osmdesátých let přechodně pracovala jako průvodkyně v bývalém koncentračním táboře Mauthausen. Hlavní hrdinka povídky má stejné povolání. Prostřednictvím vnitřního monologu popisuje reakce návštěvníků na prohlídku. Demonstruje tak přístup rakouské společnosti k nedávné minulosti.

Sbírka *La Valse* předznamenává určitý posun v poetice Elisabeth Reichart. Zatímco v prvních dvou dílech dominuje téma vyrovnávání se rakouské společnosti s nacistickou minulostí, v následujících titulech věnuje autorka pozornost

spíše samotným protagonistům příběhu. Sama vnímá přechod od tématu druhé světové války k problematice individuálně lidských vztahů především jako krok k větší tvůrčí svobodě, kterou při psaní svých prvních dvou děl poněkud postrádala. Tehdy ji do jisté míry svazoval pocit odpovědnosti, neboť se snažila brát ohled jednak na uprchlíky z koncentračního tábora Mauthausen, kteří za svůj útek ve většině případů zaplatili životem (v prvotině *Februarschatten*), jednak na ženy, jež se účastnily protifašistického odboje v oblasti Solné komory (v povídce *Komm über den See*).

Přestože se Elisabeth Reichart v průběhu 90. let odpoutává od tématu přístupu rakouské společnosti k nacistické minulosti, nepřestává svými díly provokovat. Jejím nejodvážnějším dílem je bezesporu povídka *Fotze* (1993), jejíž titul v sobě spojuje tři významy: políček, ústa a vulgární označení ženského pohlaví, čímž evokuje určitou souvislost mezi sexualitou a násilím. Bezejmenné ženské já zde šokujícím způsobem vypovídá o svých sexuálních zkušenostech, touhách i poníženích. Podnětem k této knize se staly sexuální zločiny, jež byly spáchány na ženách během balkánského válečného konfliktu.

Ženskou tematikou se Elisabeth Reichart zabývá rovněž ve své další knize, *Sakkorausch* (1994). Sakkorausch byl jedním z pseudonymů skutečné historické postavy, Helene von Druskowitz (1856–1918), spisovatelky a emancipované filozofky, která posledních 27 let svého života musela strávit v ústavu pro duševně choré. *Sakkorausch* je monologem této postavy, je jakýmsi ohlednutím za minulostí a současně reflexí soudobé patriarchální společnosti.

V následujícím románu *Nachtmär* (1995) podrobuje Reichart kritice vlastní generaci. Představuje skupinu bývalých kolegů z dob studií, kteří se pravidelně každý rok scházejí u příležitosti vzpomínky na promoci. Prostřednictvím střídání vyprávěcí perspektivy poznává čtenář konflikty, nesplněné sny i životní ztroskotání jednotlivých členů skupiny. Přitom shledává, že všechny postavy sužuje jedna nepříjemná vzpomínka. Je to vzpomínka na Esther, jejich bývalou kolegyni, které před lety jeden z členů skupiny vyčetl její židovský původ a ostatní proti tomu nic nenamítali. Po tomto incidentu Esther beze stopy zmizela. Od té doby pronásleduje zúčastněné marně potlačovaný pocit viny, který skupinu spojuje a zároveň rozděluje. Jejich jednání je prezentováno jako odraz nacistické demagogie, které byla vystavena generace jejich rodičů a jež je prostřednictvím výchovy předávána dál.

Do zcela nového prostředí je zasazen děj románu *Das vergessene Lächeln der Amaterasu* (1998). Hlavní hrdinkou je Rakušanka Alwina, která se z lásky přestěhuje za svým přítelem na japonský venkov. Zde ji však čeká velké rozčarování, vyplývající ze střetu dvou odlišných kultur. Alwina je záhy konfrontována s tradičními zvyky a společenskou hierarchií, které se zpočátku odmítá přizpůsobit. Důsledkem jsou stupňující se konflikty s partnerem i s jeho konzervativní rodi-

nou. Postupem času Alwina pociťuje potřebu znovu nalézt svou vlastní identitu. Začíná se realizovat jako výtvarnice, vytvoří si vlastní styl malby a prostřednictvím umění konečně nalézá také sama sebe.

Dosud posledním dílem Elisabeth Reichart je knížka pro děti *Lauras Plan* (2004). Jedná se o příběh jedenáctileté Laury a jejích přátel Evy a Ottiliho. Laura po smrti své milované babičky bojuje s rodiči, kteří se rozhodli prodat babiččin starý dům s krásnou zahradou. Společně s přáteli se snaží prodeji za každou cenu zabránit. Vymyslí tedy smělý plán, v němž hlavní úlohu hrají prostěradla a bílé oblečení.

Kromě prozaické tvorby se Elisabeth Reichart věnuje rovněž dramatu. Podobu divadelních her vtiskla např. prózám *Sakkorausch* (premiéra 1994) a *Februarschatten* (premiéra 1999). Z její dramatické tvorby lze dále uvést hru *Afrika* (1999) či *Aphrodites letztes Erscheinen* (2001), jež byla napsána pro alternativní vídeňské divadlo Projekttheater.

Vedle krásné literatury je Elisabeth Reichart rovněž autorkou antologie o rakouských spisovatelkách *Österreichische Dichterinnen* (1993) a aktivní propagátorkou myšlenky rovnoprávného postavení žen a mužů ve společnosti. Je také zastánkyní otevřeného dialogu o nacistické minulosti Rakouska.

Literatura

- DeMeritt, L. C. - Ensberg, P.: Für mich ist die Sprache eigentlich ein Schatz. Interview mit Elisabeth Reichart. In: *Modern Austrian Literature* 29/1/1996, s. 1–22.
- Fliedl, K.: *Frag nicht mich, befrage die Worte*. <http://polyglot.lss.wisc.edu/german/austria/reichart.html> (30.6. 2005).
- Hinderer, W. (ed.): *Altes Land, neues Land. Verfolgung, Exil, biografisches Schreiben. Texte zum Erich Fried Symposium 1999*, Wien 1999.
- Hokrová, Z.: *Die Auseinandersetzung mit der (eigenen) Vergangenheit als Thema und Motiv im Werk von Elisabeth Reichart*. České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2002.
- Kecht, M. R.: Faschistische Familienidyllen – Schatten der Vergangenheit bei Henisch, Schwaiger und Reichart. In: Daviau, Donald G. (ed.): *Austrian Writers and the Anschluss: Understanding the Past*. Riverside, Ariadne 1991, s. 313–337.
- Müller, K.: Gespräch mit Elisabeth Reichart. In: *Deutsche Bücher* 2/27/1997, s. 88–98.
- Roscher, A.: Elisabeth Reichart im Gespräch. In: *Neue Deutsche Literatur* 9/1987, s. 129–132.
- Rühm, G.: *Elisabeth Reichart*. <http://polyglot.lss.wisc.edu/german/austria/reichart.html> (30.6. 2005).
- Script: Elisabeth Reichart. 17/1999.

Richard Schaukal – jiný Rakušan

Libor Marek

Karl Kraus, mnohem známější současník Richarda Schaukala a satirický diagnostik své doby, charakterizoval jeho básnickou prvotinu *Gedichte* (Básně)¹ – a tím vlastně i autora samotného slovy: „...man findet da, was man will, er hat »alles auf Lager«...“² Tento soud lze vynést o celém pozdějším Schaukalově díle, v němž se odráží tektonika literárně i historicky pozoruhodného období – úseku od devadesátých let 19. století až po čtyřicátá léta století dvacátého. Schaukal ctil romantickou i realistickou tradici německé literatury, realistické i romantické metody sám používal. Nejen díky své frankofilní orientaci ovšem vnímal a ve své rané poezii zužitkoval vlivy francouzského symbolismu a dekadence. V žádném případě nebyl experimentátor, označit jej za ryzího epigona je také nesmírně problematické. Dokázal totiž obratně a kreativně pracovat s novými formálními prostředky, používal topoi nejrůznějších proudů literární moderny: impresionismu, symbolismu, secese, esteticismu. Takže v jeho díle najdeme dionýsovské motivy prekulturního Řecka, morbiditu, spleen, bohatou typologii ženských postav (od femme fragile až po femme fatale), náboženské vize i erotické představy, elitářství, literární fantastiku etc. Psal lyriku, prózu, dramata, eseje, aforismy, drobné reflexe i sentimentálně laděné vzpomínkové knihy, překládal z francouzštiny a angličtiny. Byl veden poněkud scestnou představou výlučnosti svého uměleckého poslání, nepochyboval o sakrální povaze myšlenky rakušanství, o výsadním postavení rakousko-uherské monarchie a jejího spojení s katolicismem. Nebyl Čech, byl rakuštější než Rakušan, i když se do této role částečně stylizoval. I v občanském životě se s ideou Rakouska a rakušanství plně identifikoval.

Životopisy mohou, ale nemusejí být při literárním bádání nezbytně důležité. Pro hermeneuticky zaměřeného literárního vědce, kterému jde spíš o sdělení textu, biografie to nejpodstatnější rozhodně nepředstavuje. Na konferenci, kde se hovoří o mnohdy problematickém soužití národů a kultur, zvláště Čechů, Němců, Rakušanů aj., životopisy značnou váhu mají, protože se v nich často problematickost tohoto soužití odráží.

Richard Schaukal se narodil v roce 1874 v Brně, kde strávil přibližně první třetinu svého života. I když byl jeho otec českého původu, rodina cítila sounáležitost s německým kulturním prostorem. Vztah k Moravě, k Brnu, k českému živlu u něj nelze zařadit do kontextu zemského patriotismu běžného u německy hovořícího obyvatelstva českých zemí. Schaukal spojoval tato místa spíše s du-

chovním prožitkem, takže na pozadí Moravy můžeme vypožorovat jistou topografii ducha. Po absolvování gymnázia odešel do Vídně, tam vystudoval práva. Po celý svůj život velmi ambiciózně budoval vedle existence umělecké existenci úřednickou. Do státních služeb nastoupil po studiích jako správní zřízenec místodržitelství v Brně, od roku 1899 působil na okresním hejtmánství v Hranicích na Moravě. V roce 1903 definitivně odešel do Vídně, kde vystřídal různé úřednické posty na ministerstvech. Stýkal se či korespondoval s významnými představiteli Vídeňské moderny, německé literatury (např. s bratry Mannovými). Přitom si však zakládal na svém solitérství a umělecké genialitě. Sepsal na osm desítek knih, překládal a hojně publikoval v řadě periodik. V roce 1918 byl za své promonarchistické postoje povýšen do šlechtického stavu. Zánik Říše rakousko-uherské ho přivedl k ryze konzervativním postojům, k nostalgii a nepřátelství vůči novým demokratickým poměrům i poválečnému uspořádání v Evropě. Zemřel ve Vídni v roce 1942. Dnes ho lze i přes probouzející se zájem několika rakouských a německých germanistů považovat vzhledem k minimální recepci za okrajového, ne však úplně zapomenutého autora.

Přesto má smysl, aby se český germanista zabýval spisovatelem, jako je Richard von Schaukal, i když není součástí české literatury – psal německy, větší část jeho tvorby vznikla mimo naše území, s českým prostředím se příliš neidentifikoval a z rakouské literatury ho postupně vyobcoval nezájem širšího publika. Jedním z důvodů, proč může být užitečné zabývat se tímto autorem, je i fakt, že k jinak rozšířenému glosocentrickému principu popisu literatury³ nabízí alternativu teritoriální princip výzkumu písemnictví. Podle něj i Schaukal spolupůjde české, přesněji řečeno moravské duchovní dějiny, protože národnostní enkláva, z níž vzešel (moravští Němci či Rakušané), po staletí české, resp. moravské kulturní dějiny vytvářela také. Jsou ovšem i jiné důvody, např. literárnědidaktické. Tvorba autora, který snadno a rychle vstřebává módní literární trendy, dobře poslouží jako učebnice experimentů v ryzí podobě, ale i jako rezervoár omylů a klíšé. Originální tvůrce má sklon sám sebe překračovat a jednoznačný, učebnicový výklad svého psaní tím většinou komplikuje. Epigon dokáže nové motivy a formy průhledně zpracovat, a poskytnout tak literárnímu historikovi exemplární studijní materiál.

Z bohaté Schaukalovy tvorby jsem pro důkladnější analýzu vybral novelu *Die Sängerin. Eine Tragigroteske* (Pěvkyně. Tragická groteska), která vyšla v roce 1906 ve sbírce s programovým názvem *Eros Thanatos*.⁴ Provázanost lásky a smrti, nosné téma literatury tzv. Vídeňské moderny, je jednotícím prvkem všech pěti novel tohoto svazku. *Pěvkyně* ovšem z rámce zbylých próz vyčnívá, a to nejen svou kvalitou, ale i překvapivou variací tematiky eros thanatos.

Ústřední postavou je Alexander Schreiner, mladý, ambiciózní, elitářský, přitom ve všech směrech průměrný, konvenční a snobský ministerský úředník

s mnoha autobiografickými rysy, jinak – typická figura dekadentní Vídně přelomu století, živá rekvizita řady obdobných děl Vídeňské moderny. Novela není nikterak dějově předimenzovaná, o to bohatší a dramatičtější jsou popisy vnitřního života hrdinů. Čtenář má k dispozici velmi precizní psychogramy, které mu autor zprostředkovává pomocí techniky „erlebte Rede“ (polopřímá řeč).⁵ Psychologičnost v tomto případě není samoúčelná, novela je protkána bohatou a mnohavrstevnou symbolikou. Z podtitulu *Tragická groteska* vysvítá schopnost ironického odstupu autora od závažnosti témat, jež zde dominují: nicotnost individuální vůle na pozadí pudového určení člověka, morálka, umění, manželství, přehodnocení významu rodiny.

Novela *Pěvkyně* se odehrává ve Vídni na počátku 20. století, děj je rozvržen přibližně do pěti dnů, do několika přelomových setkání. Jestliže se pokusíme o maximální zestručnění, působí dokonce jako banální historka o vášni, nezdařené nevěře a následné pomstě. Za zdánlivou banalitou se skrývá komplikované předivo vjemů, emocí, interpretací, pudových jednání.

V úvodní kapitole zastihneme Alexandra Schreineru v doprovodu jeho ženy Elsy na koncertu italské komorní pěvkyně jménem Lucia Wendtheim-Corma. Italčin zpěv ho pohltí. V průběhu večera nabude dojmu, že právě jemu dává pěvkyně vyzývavými pohledy najevo svou náklonnost. Vycítí to i Elsa, ale vše se odehrává v mezích jakési společenské hry. Netuší, že Alexander prodělává zásadní přerod z ušlápnutého manžela na lovce. Schreiner podléhá obrovské síle, která ho k exotické umělkyni přitahuje, a usiluje o schůzku s ní. Tomu předchází jedno spíše náhodné setkání v divadle, tentokrát v intimnější konstelaci (Alexander, Elsa a Corma v sousední lóži). Schreiner se zde utvrzuje v přesvědčení o osudovém významu tohoto setkání a začíná v sobě spatřovat pudově vymezené individuum. Všechno, co se v jeho novém dramatickém životě odehrává, nejlépe charakterizuje věta: „Hnalo ho to vpřed.“⁶ Nejdřív prohlédne konvenčnost svého dosavadního života, přehodnocuje zásady a normy, ale nejen v úvahách, nýbrž i citem a skutkem, instinktivně; přitom pozoruje sebe sama – nejdřív s údivem, v druhé půli novely s odporem. Vztah k ženě a rodině je definitivně narušen.

Schreinerovi se podaří vetřít do Luciina soukromí a představit se jí pod svou novou identitou – identitou dobyvatele a milovníka. Pěvkyně ho přijme ve svém hotelovém pokoji, kde – poněkud opožděně – Schreiner pozná jejího skutečného životního průvodce a milence barona Davida von Fleischera. Přijetí je sice zdvořilé, ale přítomnost třetího bodu milostného trojúhelníku promění frivolní situační scénku ve frašku. Pokusí se jí tedy skutečný účel návštěvy sdělit písemně a požádá ji o schůzku. Neuspěje ani tak. Corma na korespondenci nereaguje, nechává se zapírat a vyhýbá se jakémukoli dalšímu setkání s Alexandrem. Sama se písemně obrátí na Elsu se žádostí, aby svému muži vysvětlila, že je jí jeho dvoření nepřijemné.

V tomto okamžiku nastává dějový zlom. Elsa s dětmi manžela opouští. Mění se i Alexandrův vztah k Lucii. Už v ní nespatřuje objekt lásky, nýbrž původce úpadku, nepřítel, zosobněné zlo. Tragický sestup do samoty je doprovázen nepříjemnostmi s nadřízeným v úradě, což jen předznamenává neodvratný konec kariéry. Atmosféra opuštěného domu je pro Schreineru natolik nesnesitelná, že se vrhá do zapomnění, které mu skýtá noční život Vídně, různé zábavní podniky, dekadentní veselí na pomezí nevkusu, hrané rozjařilosti, bujnosti a zmaru, čímž paradoxně svou krizi prohlubuje. V jednom takovém podniku se setká se známým hrabětem Vermingesem, jedním z plejády frustrovaných manželů podváděných svou manželkou a hledajících útěchu v prchavém štěstí, které skýtají pití, jídlo a pochybné dívky. Na závěr tažení nočním městem končí taková mladá dáma i v Alexandrově náručí. V této chvíli si uvědomuje hloubku svého pádu a z fiakru s čekající dívkou zbaběle, téměř chlapecky uprchne.

Dopoledne pošle do úřadu, kde je už kvůli pracovní nekázní očekáván svým nadřízeným, sluhu s písemnou omluvou a v depresi raději rozebírá vlastní bezúspěšnou situaci. Nakonec se do úřadu přece jenom vypraví. Na svém psacím stole najde silnou složku s označením S, která čeká na vyřízení. Napadne mu, že by značku mohl změnit a spis přesunout kolegovi. Skutečnost, že si něco takového jenom připustil, ho přesvědčí o tom, že dosáhl absolutního dna, kde dělicí čára mezi podvodem, zločinem a jejich provedením ztrácí jasné kontury. Odejde z úřadu a v okamžiku, kdy prochází kolem hotelu, v němž je ubytována pěvkyně, zastaví se a zahlédne Lucii Cormu chystající se na závěrečný koncert. Zamíří k jejímu vozu a naprosto iracionálně – jako zákeřného nepřítel – ji napadne. Uvědomí si nesmyslnost svého konání, ale to už ho odvádí strážník. Po výslechu se – pohroužen do sebevražedných úmyslů – toulá ulicemi. Koupí si revolver a vydá se ke koncertní síni, v níž začal psát historii svého úpadku. Na koncertu, který už je v plném proudu, Alexander s nenávistí sleduje Cormu. Pěvkyně ho mezi hosty zahlédne a z jeho pohledu vycítí nebezpečí, zpěv přeruší téměř před zhroucením. Schreiner na ni namíří revolver a zastřelí ji. Útočník už pak cítí jenom sílu davu, který se ho četnými páry rukou zmocní a vynáší jej směrem k východu.

Alexander Schreiner je typický produkt své doby – fin de siècle, přelomu 19. a 20. století – a specifického společenského prostředí, které balancovalo mezi blahobytem, idylou a povrchností na jedné straně a neurčitým pocitem ohrožení a konce na straně druhé, to vše po neodolatelné a zničitelné volbě konec a úpadek na vlastním těle zakusit – procítnout a prožít. Základním atributem tohoto společenského typu je vedle průměrnosti a nepřírozenosti především povrchnost, a to nejen v negativním smyslu slova. Alexandrův život probíhá zpočátku na povrchu, ve sféře obrazu a efektu. Důležité není to, co právě dělá, ale jak se to jeví jeho okolí. Odráží se to i ve vztahu k umění, ten se rovná vztahu „... návštěvníka

divadla a koncertu, který si zaplatil své místo.⁴⁷ Schreiner dělá všechno pod tlakem neustálé sebekontroly:

Když skládal ruce, činil tak s pocitem: Ted' skládám ruce. Když si nedbale prohlížel prsty, dělo se tak podle vyšperkovaného mota „cvičená nedbalost“.⁸

Povrchnost se projevuje i v rovině senzuační, která rozhodující měrou určuje ráz celé novely. Schreinerova osobnost se impresionisticky rozpadá do obrovského množství vjemů a pocitů. Tento člověk pozoruje jemné změny své citlivé kůže, vnímá vlastní pot. Přecitlivělost, dráždivost z něj vytvářejí obvyklý typus Vídeňské moderny, subjekt tzv. Nervenkunst (umění nervů). Jeho společenské zakotvení odpovídá konvencím, tíhne ke své rodině, touží po úspěchu. Změna původního postoje je líčena jako důsledek fatálního setkání, setkání s explozivní směsí umění, ženskosti, exotiky, cizosti. Až do tohoto setkání si Schreiner liboval ve vlastním obraze neškodně epikurejského člověka, který přitaká povrchní kráse a materii: tj. oblečení, luxusu, eleganci, detailu, ozdobě, marnivosti. Osobnostní roztržičnost samolibě dokládá rozmanitými identitami, jimiž disponuje:

„Cítil“ se jako světák, když několikrát za rok vešel s přáteli o půlnoci s nasazeným monoklem do nočního podniků. „Cítil“ se jako jezdec, když na čtyři týdny rukoval na vojenské cvičení, „cítil“ se jako sportovec, když přiblížil tenisovému mači. Nevycházelo z něj nic celistvého, protože se sám cele neodevzdal ničemu. Čím potom byl?“⁹

V průběhu novely se Schreinerův poměrně statický obraz výrazně mění, přibývá komponenta pudová, sexuální, iracionální, chaotická. Schaukal umožňuje čtenáři psychoanalyticky nahlédnout do duše člověka, který si začíná uvědomovat, že disponuje nebezpečným, temným rezervoárem pudů vedoucích k úplné sebedestrukci, a to ještě předtím, než se urychlí destrukce tradičních společenských institucí, např. manželství:

Bylo úplně směšné, jak se zahrabal v tomhle manželství. Opravdu neuvěřitelné! Ale to se muselo změnit! Chtěl této ženě ukázat, co to obnáší nepovažovat muže jako on za nebezpečného.¹⁰

Prvkem vnášejícím do děje nejistotu, chaos, destrukci je komorní pěvkyně. Tato postava ukrývá nejpropracovanější symboliku ze všech akterů novely. Jméno u Schaukala zpravidla nebývá voleno náhodně. Lucia Wendtheim-Corma je jméno důmyslně vykonstruované. Svým příjmením se snaží mást: je cizí i blízká, exotická (Corma) i domácí (Wendtheim). Odráží se to i v jejím jazykovém vybavení: mluví německy, ovšem s cizím přízvukem. Celé jméno obsahuje dosti častou metaforiku světla a barev (Lucia – zářící, svítící). Při jejím popisu Alexander zdůrazňuje specificky hnědou barvu pleti, což podtrhuje závan cizokrajnosti, jím byl totiž oblíbený topos novoromantického exotismu. To, co z Cormy svítí a prosvětluje Schreinerův život, je umění. Zasahuje do života a vzdaluje se, vyvolává iluzi jedinečnosti a vzácnosti. Světelná metaforika je doplněna metaforikou florální (Corma: řec. kormos – kmen, kormus – korpus rostliny), která se u Schaukala

rovněž vyskytuje častěji, dokonce i při popisu Alexandrový ženy Elsy.¹¹ Představa ženy jako rostliny koresponduje s Schaukalovými vitalistickými vizemi a představami o životě coby růstu za současné negace jakéhokoli pokroku.

Corma zde symbolizuje umění, které divoce vniká do života. Schaukal vychází z typického modernistického tématu sporné a neudržitelné koexistence umění a měšťáckého života, jedná se o jednu z variací, při níž je kladen důraz na střet umění a měšťáctví. I pro to je možné v německé literatuře najít řadu dalších příkladů (např. Heinrich Mann: *Professor Unrat*, 1905). V umění se odehrává nebezpečná, odvrácená, divoká, temná, vášnivá, svůdná část života. Proto je pěvkyně při prvoplánovém čtení především erotickým objektem, naprosto v duchu tematiky eros thanatos. Eros, který zastihne hlavní hrdiny všech novel sbírky, přináší smrt. A právě v tomto bodu je novela *Pěvkyně* odlišná. Schreinerovi se za cenu absolutní zkázy podaří volání umění a erota potlačit, aniž by dosáhl návratu do původního měšťansky idylického stavu. Jejich potlačení má daleko horší důsledky než symbióza s nimi.

Ale jakým uměleckým a erotickým symbolem skutečně Corma je? Mnohé její popisy potvrzují oprávněnost podtitulu *Tragická groteska* a svědčí o parodii umění a o grotesknou erotiky:

Její „výmluvný“ zpěv, který byl doprovázen pitvorným otvíráním středně velkých, mužsky tvrdých úst, mu koneckonců připadal jako nanejvýš nepřirozený.¹²

Nebyla ani krásná. Neměla už pružnost prvotního mládí. A její klidná noblesa byla jenom rutina, nic víc.¹³

Novela staví na hře protikladů. Všichni aktéři, všechny aktanty mají jasně výtčenou sféru působnosti. Podstatnou část děje tvoří popis umělecké sféry. Místa, kde se rozhoduje o osudu hrdinů, jsou koncertní sál a divadlo (celkem tři osudová setkání). Zde se probouzí opravdový vnitřní život Alexandrův. Divadlo také skýtá modelové zobrazení světa, hru ve hře: komik na scéně zpívá píseň o radosti z manželské nevěry a líčí „toto potěšení jako naprosto neškodnou příhodu“.¹⁴ Dalším světem je šedý svět úřadů a luxusní interiéry domácnosti, z nichž Alexander prchá, protipól k nim tvoří exteriéry – noční dekadentní Vídeň zábavních podniků a požitkářské šlechty. V této pevně sevřené konstelaci je jeden prvek nestability – Alexander Schreiner, který osciluje mezi vnitřním a vnějším, mezi morálkou a nemorálností, rodinou a vysněnou milenkou, uměním a konvencí, faktem a interpretací. Jedná pudově; pokud jedná na základě racionální úvahy, vychází na povrch ošemetnost interpretace světa. Jeho tragédie spočívá v neschopnosti správně jej interpretovat.

Problematický a vymykající se jednoznačnému výkladu je dramatický závěr, který novelu vzdaluje od základního vzoru ostatních čtyř novel sbírky *Eros Thanatos*, v nichž dominuje destrukce či sebedestrukce protagonistů podlehnulých svodům erota a umění. V postavě Schreinerova Schaukal naopak promě-

ňuje obětí pudů a nevypočitatelnosti umění v agresora, který sice zdánlivě zničí původce svodů, ale přitom ničí i sebe a bezprostřední okolí. Zůstává naživu, ale je mu přisouzena existence v hrůze a takříkajíc na odchodu, když „se mlčky nechá mnoha pěstmi vytlačít k východu.“¹⁵ Vchody, východy, vjezdy, dveře a pomezí mají v novele významnou funkci předělů mezi dusným, vřavou naplněným světem vnitřním, a fádním, ač zdánlivě třpytivým světem vnějším. Pietzker vychází z toho, že Schreiner „nezabíjí v aktu agrese, nýbrž z instinktivní obavy ze společenské blamáže. Rána z revolveru je defenzivní reakce.“¹⁶ Dále se pokouší objasnit, že „do hermetické sféry umění, zosobněné v postavě pěvkyně, je schopen měšťák Alexander Schreiner vstoupit jenom prostřednictvím násilí. Pouze díky zločinu spoutá svůj osud s jejím. Ale tím, že zničí objekt svých snů, zničí zároveň základy vlastního života.“¹⁷

Schaukal celou závěrečnou scénu vyjasnil, ale vlastně také zproblematizoval větou: „S nadlidskou silou sáhl po levé náprsní kapse, ve které měl peněženku a v ní fotografie své ženy a svých dětí.“¹⁸ Takový moment prozření, příklonu k původním hodnotám a snahy o návrat je možné nalézt i v jiných Schaukalových prózách, např. v novele *Die Krücke* (Berla). Díky tomuto gestu se Schreiner jeví ve dvojím světle: na jedné straně jako titán, který svou morální katarzi dovádí do extrému, na straně druhé jako autorův didaktický agent s posláním varovat před smrtelným nebezpečím při vykročení ze světa společenských a morálních konvencí. Paradoxně je to v obou případech tentýž Alexander Schreiner, protože teatrálnost, groteskno, touha inscenovat sebe sama, svůj propad (anebo naopak morální vzmach) jsou stejné.

Schaukalovi se v několika málo symbolikou nabitých kapitolách podařilo ztuhnut dobově podmíněné vnitřní drama průměrného konvenčního měšťáka, který na základě vnějšího podnětu postupně odkrývá všechny temné stránky své existence, propadá jejích svodům a těsně před definitivním ztroskotáním se z jejich moci pokouší vymanit. Hloubka úpadku zvyšuje efektivitu – a také efektnost – morálního poselství jeho gesta, gesta „tonoucího“.

Poznámky

¹ Schaukal, R.: *Gedichte*. Dresden – Leipzig 1893.

² Kraus, K.: Wiener Lyriker, cit. podle: Pietzker, s. 17. „Najdete tu, co chcete, na skladě má všechno.“ (Překlad LM)

³ Srov.: Krappmann, J.: Vorwort. In: *Lexikon deutschmährischer Autoren*, s. 1.

⁴ Schaukal, R.: *Eros Thanatos*. Wien – Leipzig 1906.

⁵ Pietzker ve svých analýzách popisuje mj. Schaukalovu vypravěčskou techniku a metodu „erlebte Rede“ vztahuje především na postavu Alexandra Schreinerova (Pietzker, s. 144). Ta se dá ovšem vypořádat i v psychologické kresbě Elsy Schreinerové. K tomu viz: Schaukal, R.: *Mimi Lynx, Die Sängerin: Novellen*.

⁶ Schaukal, R.: *Mimi Lynx, Die Sängerin: Novellen*, s. 95. (Překlad LM)

⁷ *ML, DS: Novellen*, s. 46. (Překlad LM)

⁸ *ML, DS: Novellen*, s. 46-47. (Překlad LM)

⁹ *ML, DS: Novellen*, s. 87. (Překlad LM)

¹⁰ *ML, DS: Novellen*, s. 61. (Překlad LM)

¹¹ *ML, DS: Novellen*, s. 59.

¹² *ML, DS: Novellen*, s. 45. (Překlad LM)

¹³ *ML, DS: Novellen*, s. 52. (Překlad LM)

¹⁴ *ML, DS: Novellen*, s. 57. (Překlad LM)

¹⁵ *ML, DS: Novellen*, s. 101. (Překlad LM)

¹⁶ Pietzker, s. 145.

¹⁷ Pietzker, s. 145.

¹⁸ *ML, DS: Novellen*, s. 101. (Překlad LM)

Literatura

Bauer, R.: *Die schöne Décadence*. Frankfurt am Main 2001.

Braungart, W. – Fuchs, G. – Koch M.(eds.): *Ästhetische und religiöse Erfahrung der Jahrhundertwenden II.: um 1900*. Paderborn 1998.

Fiala-Fürst, I. – Krappmann, J.(eds.): *Lexikon deutschmährischer Autoren*, Olomouc 2002.

Fludernik, M. – Huml, A.(eds.): *Fin de siècle*. Trier 2002.

Jost, D.: *Literarischer Jugendstil*. Stuttgart 1980.

Ludwig, G.: *Richard von Schaukal. Versuch einer Monographie*. Diss. Wien 1948.

Maurer, M.: *Sprache und Stil in der erzählenden Prosa Richard von Schaukals*. Diss. Innsbruck 1971.

Pietzker, D.: *Richard von Schaukal. Ein österreichischer Dichter der Jahrhundertwende*. Würzburg 1997.

Rösner, E.: *Die Novellen Richard v. Schaukals*. Diss. Wien 1948.

Schaukal, R.: *Mimi Lynx, Die Sängerin: Novellen*. Siegen 1999.

Scheible, H.: *Literarischer Jugendstil in Wien*. München - Zürich 1984.

Warnke, I. – Wicke, A. (eds.): *Eros Thanatos. Jahrbuch der Richard-von-Schaukal-Gesellschaft*. Bd. 2. Kassel 1998.

Wunberg, G. – Braakenburg, J. J. (eds.): *Die Wiener Moderne. Literatur, Kunst und Musik zwischen 1890 und 1910*. Stuttgart 2000.

Wunberg, G.: *Jahrhundertwende. Studien zur Literatur der Moderne*. Tübingen 2001.

In between the Sexes

Kateřina Nogolová

Britská autorka Jeanette Wintersonová (nar. 1959) se vždy velmi zaujatě angažovala v kampani za rovnoprávnost homosexuálů a lesbiček v majoritní heterosexuální společnosti. V americkém i britském tisku vyšlo bezpočet jejích příspěvků a zasvěcených komentářů na téma registrovaného partnerství, adopce dětí homosexuálními páry a dalších problémů spjatých s problematikou homosexuality jako společenského fenoménu, které jsou aktuální i v české společnosti. Téma homosexuality se prolíná celou tvorbou Wintersonové, jejími esejemi i prozaickou tvorbou, přičemž autorka odmítá tvrzení, že by byl její zájem motivován tím, že ona sama je lesbička. Nicméně osobní zkušenost příslušníka sexuální minority jí dává schopnost vyjádřit její názory a citění tak, jak se to zřejmě příslušníku heterosexuální většiny nikdy podařit nemůže. Ve všech svých publikacích, v nichž na téma homosexuality Wintersonová naráží, nakonec nalezneme stále stejnou opakující se myšlenku, že totiž v lásce a touze není rozdíl podmíněný pohlavím aktérů vztahu.

V květnu 2004 vyšla Jeanette Wintersonové prozaická kniha, kterou autorka zařazuje k žánru „fikce“. Jak napovídá její název *Lighthousekeeping* (doslova „hlídání majáku“), Wintersonová naráží na dílo jednoho z jejích literárních vzorů, přední britské modernistky Virginie Woolfové. Není to jen literární odkaz Woolfové, k němuž se Wintersonová obrací, ale také její životní osudy, i možná homosexualita Virginie Woolfové. Od samého počátku své tvorby Wintersonová sebevědomě prohlašuje, k velké nelibosti části anglické kritiky, že je skutečnou a jedinou dědičkou literárního odkazu a talentu Virginie Woolfové. Navíc je toto prohlášení jen jedním z mnoha podobných provokací a mystifikací, které Jeanette Wintersonová kolem sebe a svého díla šíří a které z ní učinily jednu z nejkontroverznějších osobností britské literární scény posledních dvaceti let. Jeanette Wintersonová se v polovině osmdesátých let stala miláčkem čtenářů, diváků a kritiky zvláště svou prvotinou *Oranges Are Not the Only Fruit* (Na světě nejsou jen pomeranče). V následujícím desetiletí si vysloužila zatracení za to, že si osobuje právo absolutního názoru, ač literární kvalita jejích knih je přinejmenším rozporuplná. Na počátku 21. století se Jeanette Wintersonová vrací poučena z předchozích úspěchů a omylů a tvrdí, že otevírá nový životní a tvůrčí cyklus.¹ Nový začátek nutně neznamená opuštění osvědčených či stále aktuálních témat a motivů. Sama autorka nepovažuje toto „ulpívání“ za důsledek vyhasínající inspirace, sama vysvětluje v rozhovoru s dr. Margeret Reynoldsou:²

M. R.: *Proč ve své knize cituješ sama sebe?*

J. W.: *Protože všechny mé knihy spolu souvisí. (...) Tvoří jediný nepřerušovaný celek mého díla. (...) Mé knihy jsou ve vzájemné interakci, témata a motivy se vynořují, vracejí, mizí, proměňují, protože se měním já, má cesta, cesta mé obrazotvornosti, mé duše, tak jak ji zaznamenávám ve svých knihách.*

Malcolm Bradbury uvádí ve své kapitole věnované britské próze od roku 1979 k dnešku (90. léta 20. st.) pojem K. Ishigura „*an artist of the floating world*“ („umělec nestálého světa“; Bradbury 1994, s. 394). Tento výraz označuje umělce, který již déle nemůže být závislý na nejistotě pomíjivé reality a musí hledat hodnoty, které jsou hmatatelné a stálé. Jeanette Wintersonová často ve svých fikcích opakuje: „*To, co jsi ochoten riskovat, ukazuje na to, čeho si vážíš.*“ Jeanette Wintersonová je vskutku autorkou nejistého světa – její jediný román, který je založen na realitě a faktech, ačkoliv ona by toto tvrzení vyvracela tvrdíc, že i sebe samu tvoří jako fiktivní postavu, je její veleúspěšná prvotina *Oranges Are Not the Only Fruit*. Od jejího vydání Jeanette Wintersonová stále pevněji věří v sílu samotného příběhu a neznatelnou hranici mezi tzv. skutečností a obrazotvorností. Pro její styl je charakteristická „fiktivnost“ („fictionality“), kterou nade vše zdůrazňuje. Texty Jeanette Wintersonové splňují Bradburyho charakteristiku:

„*Texty*“ *zpravidla prosazovaly svou sebevědomou „fiktivnost“, autoři pronikali do svých příběhů, fikce se mísila s fakty, staré zkazky se křížily s novými, a vysoká literární kultura s lidovou kulturou ulice. Stále aktuální byl pojem Davida Lodge, tzv. „crossover fiction“ (fikce, v níž se mísí všechny styly, žánry aj. pozn. aut.). Nebyla žádána díla, která hlásala své odmítání liberálního realismu, redefinovala hranice groteskního a fantastického, čerpala ze stylu a ducha multikulturní a multimediální mnohosti. Není divu, že v díle Angely Carterové *Nights in the Circus* (1984), hře s míšením forem a porušováním pravidel tradičního rozdělení rodových (gender) rolí, je mottem hlavní hrdinky *Feyvers*: „Je (ona) faktem nebo fikcí?“ Sám termín „postmodernismus“ nebyl jasně definován. (...) Nesmírné prolínání – vypravěčských tradic, kultur, blasů, jazyků, historického a politického realismu a volné fantazie, rozmanitosti ústní slovesnosti a verbální a strukturní preciznosti psaných vyprávění – to vše bylo na počátku románu sklonku 20. století (...) V britské próze se velmi uplatnilo vyprávění příběhů, které se však mnohdy vymanily z jejího rámce. (Bradbury 1994, s. 408, 419–21)*

Jeanette Wintersonová je představitelkou silné linie ženských autorek 80. let 20. století a přelomu 20. a 21. století. Uznává díla Angely Carterové a Mariny Warnerové a jistě by se v jejím díle daly nalézt stopy jejich vlivu, jako práce s po-

hádkami, mýty, fantastickými příběhy, světy za zrcadlem, dvojznačnost genderových rolí, prvky magického realismu, atmosféra karnevalu a grotesky, přepisování historie a skutečnosti. Vliv feministických spisovatelek tvořících v 70. letech je neoddiskutovatelný. Kromě těchto autorek a V. Woolfové se J. Wintersonová dovolává jako svých soukromých předchůdců modernistů T. S. Eliota a G. Steinové, z dalších evropských autorů pak zvláště I. Calvina, F. Rabelaise, D. Alighierioho aj.

I přes tak bohatou inspirovanost díly druhých je J. Wintersonová stále kritizována pro svou „neomluvitelnou ješitnost“. Kromě toho, že se prohlásila za jedinou dědičku literárního odkazu V. Woolfové, nominovala pro list *The Sunday Times* vlastní prózu *Written on the Body* (Psáno na těle) jako knihu roku a sebe samu jmenovala jako svou nejoblíbenější autorku. Ačkoliv připouští, že to nebyl zrovna nejlepší způsob, jak si získat kritiku, podařilo se jí zaujmout čtenáře. V době, kdy postmoderní literatura opustila pozici obskurního experimentu, stala se elegantním druhem zboží a psaní se stalo módní činností, se J. Wintersonová naučila, jak propagovat svou tvorbu, zvláště když jí bylo dopřáno vše, co celebrita má mít: kontroverzní životní styl promítající se do její tvorby a vysoké sebevědomí.

Pro dobu přelomu století je charakteristické využití možností moderních počítačových technologií i v literatuře. Slovo nejenže nezemřelo, ale hranice možností literatury se posunuly a pouta uvolnila. J. Wintersonová využila možností nové – virtuální reality ve své první knize vydané v novém století *The Power-Book*, v níž překonala osobní i tvůrčí krizi 90. let. Ačkoliv se jí zatím nepodařilo dosáhnout úspěchu srovnatelného s tím z let 80., stále patří k nejzajímavějším současným britským spisovatelům.

„O čem je ta kniha?“

„O poutech. Toubách.“

„O čem jsou tvé ostatní knihy?“

„O poutech. Toubách.“

The PowerBook slouží k vysvětlení předchozí tvorby J. Wintersonové. V této knize jsou znovu přítomny myšlenky z knih předchozích, zde však v mnohem čistší, jasnější a jednodušší podobě. Celé autorčino dílo je oslavou lásky, která je spásou a jejíž hádanku člověk nikdy nesmí přestat řešit. V knize *The PowerBook* převládá křesťanské chápání lásky: „Láska nikdy nepočítá, co jsme do ní vložili (...), Není lásky, která by neprobodávala dlaně a chodidla“.³ J. Wintersonová zobrazuje mnohé podoby lásky, podobně jako např. ve svých prózách A. Berková. Vždy však platí, že člověk se může vymanit z pout vnější určenosti, pout daných nejen společností, ale dokonce i přírodními zákony. To je také důvod, proč odmítá svou prvotinu označovat přívlastkem *autobiografická*, protože věří, že člověk

může (znovu) stvořit sám sebe. J. Wintersonová užívá pro svou metodu pojem „nomádská subjektivita“ („nomadic subjectivity“) a v rámci této teorie věří, že i lidské pohlaví ve smyslu „gender“ je pouhou maskou. Na této víře je vystavěno mnoho zápletek knih J. Wintersonové, a tak není divu, že literární kritikové mají tendenci posuzovat tuto metodu jako pouhý trik a vějičku na čtenářovu senzacivost.

*Potkala jsem spoustu lidí, kteří v touze zbabavit se pout určenosti svého pohlaví, převlékali se jeden za druhého – muži za ženy a ženy za muže.*⁴ (překlad aut.)

Ve světě fikcí Wintersonové se ženy převlékají za muže a naopak. Jako možný inspirační zdroj uvedme *Orlanda* V. Woolfové, který se však v ženu mění vnějším zásahem a identitu nemá možnost měnit dle své vůle. V románu *The Passion* (Vášeň) pracuje Villanella v kasinu převlečená za chlapce a zamiluje se do starší ženy. Ali(x) v knize *The PowerBook* pašuje cibulky tulipánů uvázané v rozkroku svých mužských kalhot. Jordán (*Sexing the cherry* – Jak naštěpit třešeň) se převléká za ženu, a tak se dostává do pelechu prostitutek, aby vyslechl, co a jak si ženy povídají o mužích. Vypravěč(ka) knihy *Written on the Body* je dokonce neurčitého pohlaví (!), což je možné v jazyce, jakým je angličtina, ale těžko by se tajemství vypravěčovy identity, které je v knize celou dobu autorkou pečlivě střeženo, dalo udržet v českém překladu (viz níže).

Ani jména hrdinů nejsou nápovědou, protože i s těmi J. Wintersonová pracuje jako s maskami. Jména v knize jsou pro autorku rozcestníky, na nichž se čtenář zastaví, aby se zorientoval, kde je. Ačkoliv si J. Wintersonová se jmény hraje, vždy je volí velmi pečlivě. *Winnet Stonejar* je přesmyčkou autorčina vlastního jména. *Melanie* je jméno první milenky odkazující na biblické jablko a snad i na sladkou chuť a růžovou dužninu melounu. *Dog Woman* (Psárka) není jméno, ale pouhá přezdívka ženy, která ji přijala za svou a pro niž není její dávno zapomenuté jméno vůbec důležité, protože, na rozdíl od přezdívky, nenese obsah. *Ali(x)* v *Gut Symmetries* a *The PowerBook* je reminiscencí Carrolovy Alenky, ovšem *Ali(x)* může být dívkou i chlapcem. V knize *Art and Lies* volí autorka pro své hrdiny jména slavných umělců: *Händel* je konzervativní a staromódní, *Picasso* je avantgardní malířka (!), *Sappho* je autorka sama. O vypravěči se v této i v jiných z autorčiných próz dovidáme pramálo a není to důležité, protože J. Wintersonová píše stále týž Příběh, jehož Vypravěč nemá jinou roli než právě tu vypravěčskou.

Picasso a Sappho se jako ženy objevují ve významné esejí J. Wintersonové nazvané *Poetics of Sex*. V ní autorka odpovídá na velmi otevřeně formulované otázky, s nimiž se setkala ve svém životě jako příslušnice homosexuálně orientované menšiny: Proč spíš s holkama?, Kdo z vás dvou je chlap? aj. Odpovědi J.

Wintersonové jsou také velmi otevřené, ale stejně jako její prózy jsou psány ne-smírně poetickým lyrizujícím jazykem plným podobenství. Jako by chtěla říct, že kdo neporozumí jejím odpovědím, nemůže porozumět lásce mezi dvěma ženami či dvěma muži a možná podstatě lásky vůbec. V jejích odpovědích jsou zároveň skryty otázky po smyslu a pramenu pochybností o „jiné“, tzn. homosexuální lásce a po tom, zda vůbec existují hranice mezi pohlavími.

Nalezneme tyto hranice na těle, v mysli, jsou vyjádřitelné jazykem s jeho gramatickými pravidly a omezenou slovní zásobou? Podle J. Wintersonové pro lidskou identitu neexistuje vnější determinace, a aby podpořila toto své přesvědčení, používá typ vypravěče, který je nazýván „ungendered“ nebo „androgynous“, tedy vypravěč v ich-formě, jehož pohlaví není určeno (viz výše). Tímto aspektem próz J. Wintersonové se ve své studii zabývala Christy R. Stevensová (viz URL odkaz). Stevensová si všímá užití tohoto typu vypravěče v knize *Written on the Body* a hodnotí kritické argumenty hovořící pro i proti užívání tohoto prostředku. V souladu s tvůrčími zásadami J. Wintersonové rodově nerozlišený vypravěč podporuje teorii, že pohlaví není důležité. Stevensová odporuje tvrzení, že by takto pojatý vypravěč byl pouhým objektem se subversivními rysy, tedy postavou méněcennou, okrajovou. Naopak, vypravěč ovládá příběh a jeho jazyk. Nikdo jiný neodkazuje k vypravěči, všechny informace se dovídáme pouze od něj a z jeho úhlu pohledu. Vypravěč je *hovořícím já*, které připouští pouze ty vnější interpretace *sebe*, které jsou pro *já* žádoucí. V takovém kontextu lze snad hovořit o subversivních, tedy rozvratných, či dokonce podvratných vlastnostech, protože vypravěč má mj. za úkol zvrátit tradiční společenské chápání rodu (Stevensová hovoří o rodovém binarismu – „gender binarism“), ale i dokázat možnosti (anglického) jazyka. V možnostech angličtiny není pouze schopnost *vyjádřit*, ale i *nevyjádřit*, tedy zachovat tajemství. Ačkoliv je možné s většinou argumentů Ch. Stevensové jednoduše souhlasit, nalezneme tvrzení, s nimiž je možné polemizovat. Stevensová mj. tvrdí: „ (...) protože je v rámci současných hegemonických rozmluv pro takto definovaného vypravěče, který nutně stojí vně domény příslušející *subjektu*, teoreticky nemožné, aby obsadil pozici subjektu, může rodově či pohlavně neurčený vypravěč existovat pouze ve sféře fantazie. (...) J. Wintersonová si představuje takovou postavu a svět, v němž může plnohodnotně existovat.“ Síla imaginace J. Wintersonové je jistě velká, zvláště když ona sama ji považuje za svou největší autorskou devizu. Je však vypravěč, jehož pohlaví není určeno, opravdu produktem autorčiny obrazotvornosti? Není spíše ztělesněním představ ukrytých v lidské mysli? V tomto případě by byl takto definovaný vypravěč až příliš reálný, protože přítomný v mysli každého z nás. Z téhož důvodu lze naopak souhlasit s tvrzením Stevensové, že *Written on the Body* je fantastickým či utopickým textem pouze v tom případě, že považujeme utopii za cestu k pravdě. Používajíc tento typ vypravěče, J. Wintersonová není nucena používat termíny jako hetero- a homosexuální, lesbický, gay aj. V jejím jazyce není

potřeba rod rozlišovat a v její fikci rozhoduje princip lásky, který nemá nic společného s kategoriemi společenské (ne)normálnosti a (ne)přijatelnosti.

Ch. Stevensová se také zabývá rozmanitostí pojetí rodu, tedy mírou ženskosti a mužnosti. Vyhýbá se hraničním kategoriím *typická žena – typický muž*, ale dílčí typizaci se bohužel nevyhne ani J. Wintersonová ve svém díle, ani Stevensová v jeho interpretaci. Milenky, např. Melanie (*Oranges Are Not the Only Fruit*) a Louisa (*Written on the Body*) jsou charakterizovány jako bytosti s velmi silně rozvinutými tzv. ženskými vlastnostmi, jako je krása či něha. Bývalí milenci a milenky jsou typizováni podobně, nyní s typickými dobrými a špatnými vlastnostmi, jež jsou tradičně připisovány mužům nebo ženám. Jestliže Stevensová tvrdí, že sexualita je v díle Wintersonové konstruována na principu spojování rozdílného („pure difference“) a zřejmě nemá na mysli jen primární rozdíly fyziognomické, dodejme, že neméně důležitá je schopnost vzájemného doplňování se a opět nezáleží na volbě pohlaví.

Jak již bylo uvedeno, J. Wintersonová nezdůrazňuje možnost volby vlastního rodu v rovině jazyka i sebeurčení proto, že je lesbička, ale jako jedno z mnoha rozhodnutí, která jsme v životě nuceni učinit. Ať už se s tak do krajnosti formulovaným životním postojem shodneme či ne, pozastavme se nad tak nevídanou mocí jazyka, kterou Wintersonová využívá pro svou argumentaci. Ačkoliv jsou již mnohá díla této autorky zásluhou Lenky Urbanové velmi kvalitně přeložena do češtiny, je otázkou, zda bude možné přeložit všechna, aniž bude vyjádřeno to, co má zůstat skryto. V české literatuře má jistě psaní z velmi ostrého ženského úhlu již tradici, viz zmiňovaná A. Berková, básnířky V. Fischerová, V. Rybáková aj., tzv. feministické autorky, jako je E. Hauserová aj., autorkou, která otevřeně a drásavě hovoří o ženské homosexualitě, je S. Antošová, do hlubin podvědomí, do dětských vzpomínek na zkoušení, jaké to asi je být opačného pohlaví, se vrací H. Pachtová. Zatím však v kontextu české literatury chybí smířlivý a smířený pohled na homosexuální tematiku, pohled jasný, a přesto plný básnické obraznosti. Pohled, který je vlastní Jeanette Wintersonové.

Poznámky

- ¹ Raggi, M.: Redemption Songs. *The Guardian*, 29. 5. 2004.
- ² Rozhovor pro Vintage Living Texts. *Windrush*, 14. 9. 2002.
- ³ *The PowerBook*, s. 78–79.
- ⁴ *Sexing of the Cherry*, s. 31.

Literatura a výběr z pramenů k dílu Jeanette Wintersonové

- Bradbury, M.: *The Modern British Novel*. London, Penguin 1994.
Buford, B. et al.: *Best of Young British Novelists 2*. New York, Granta 1993.
Nogolová, K.: *Themes and Motives in the Fiction by Jeanette Winterson. The final project*. Department of English language and literature PF MU Brno 2004. Nepublikováno.

Stevens, C. R.: *Imagining Deregulated Desire, Written on the Body's Revolutionary Reconstruction of Gender and Sexuality*. URL <<http://www.ags.uci.edu/%7Eclcwega/revolutions/Stevens.htm>>

Winterson, J.: *Na světě nejsou jen pomeranče*. (přel. Lenka Urbanová). Praha, Argo 1998.

Winterson, J.: *Sexing the Cherry*. London, Vintage, 1989.

Winterson, J.: *Jak naštěpit třešeň* (přel. Lenka Urbanová). Praha, Argo 2004.

Winterson, J.: *Written on the Body*. London, Great Moments Ltd. 1992.

Winterson, J.: *Vášeň*. (přel. Lenka Urbanová). Praha, Argo 2000.

Winterson, J.: *The PowerBook*. London, Vintage 2001.

Winterson, J.: *The World and Other Places*. London, Vintage 1998.

www.janettewinterson.com

www.contemporarywriters.com

www.iliteratura.cz

www.books.guardian.co.uk/authors/author/0,5917,-142,00.htm

www.salon.com

www.complete-review.com/reviews/wintersj/powerb.htm

www.uni-koeln.de/phil-fak/englisch/kurse/wntsibibl.htm

www.complete-review.com/authors/wintersj.htm

Blíženci V Krvi

Igor Fic

Do čtvrtého dílu svých básnických spisů (*Doryforos a Ganymedes*, Vetus Via 2004) shrnul Jiří Kuběna texty vzniklé v sedmdesátých letech. Některé více, jiné méně, ale všechny svým způsobem odhalují v Kuběnově díle dominantní a významově bohatou vazbu k mytické postavě Ganyméda, božského číšníka Diova, chlapce tak krásného, že jej Zeus, pán bohů, jakmile v něm našel nesmírné zalíbení, zahrnul neutuchající láskou, posvátným milostným citem. Pozvedl jej k sobě a postavil jej naroveň Olympanům. Mýtus o Ganymédovi stojí též v pozadí dalšího dílu Kuběnových spisů. Nese název *Blíženci V Krvi* a sestává ze tří hlavních oddílů: *Litanie k Svatému Janu Miláčkovi Páně* (1982), *Blíženci V Krvi* (1984) a *Žízeň Hvězdy Jitřní* (1986).

Ganymédés se stal *symbolem homoerotické lásky*. Říkám *homoerotické*, protože Eros je nejen syn Afrodítin a Areův, tedy někdy bůh lásky a jindy zase jen Amorek mladších mytických vrstev starověké mytologie a pak i křesťanské ikonografie, ale především je jednou z prvních podstatných příčin existence archaického světa starých řeckých bohů. Ve svém proslulém básnickém díle *Theogoniá* rozlišuje Hésiodos tři generace bohů, jimž vévodí Úranos, Kronos a Zeus. Ovšem ještě předtím, než došlo k rozrodu bohů, byl všude jen Chaos, zející prostor, nerozlišenost a nicota, z níž teprve povstala Gaia neboli země, pak Tartaros - propast či podzemí, a Eros, láska spojující rozptýlené počátky všech věcí. *Eros* je prostě a především věčně sjednocující, spojující a vše projednou rozdělené *sblížující božský princip bytí*.

Ve Spartě byl *Eros* uctíván a vyzván jako bůh přátelství a lásky mezi muži a jinochy. Tato láska a přátelství měly božský původ a božský půvab. Podle mladšího mýtu o lásce Eróta a Psýché – zosobněné duše – je Erótova láska láskou k lidské duši, láskou tu povznášející a vznosnou, tu zase soužící a mučivou, v každém případě však obohacující, sjednocující a očištnou. Ať tak či tak, láskou spojující. A řekl jsem, že Ganymédés je *symbolem* homoerotické lásky, čili ve světě řeckého mýtu a řecké starověké society je symbolem lásky kvalitativně vyšší. Ovšem přece jen symbolem. Slovo *symbol* pochází z řečtiny a vyjadřuje značku, znak, viditelné znamení abstrahované od skutečnosti. Jenomže to, co je pro nás viditelné a zjevné, tvoří vždy jen jednu část skutečnosti. Aby byl člověku přístupný její celek, musí sám v sobě nalézt symbolu odpovídající význam, oživit jej svým vlastním vědomím, myšlením, cítěním a konáním, a tak vyzvednout na světlo boží tu část

životní reality, která viditelnému znaku odpovídá a spojením s ním se teprve stává reálnou. To je podstata náboženských mýtů: vše, co víme o věcech nebeských, čili nadpozemských, je symbolické, a tudíž implikuje svůj protějšek ve věcech pozemských. Jen sjednocení skutečnosti nese význam a zároveň existenci: *jako v nebi, tak i na zemi...*

Ganymédés byl miláčkem samého Dia, nejvyššího z bohů. Zeus však nebyl zdaleka jediný, kdo přijímal povznášející jinošskou lásku. Četností homoerotic-
kých vztahů jej předčil jeho syn a velmi vlivný bůh, jenž byl Řekům ztělesněním ideálu mužské krásy a lásky mezi Olympany i lidmi, *Apollón*: spanilostí zářící bůh světla, v němž se pojí tělesná zdatnost s pronikavým věděním, fyzická svě-
žest s vyzářováním ducha. Zná budoucnost a už na počátku svého bájného života zabil draka Pýthóna, strážce věštírny v Delfách, a pronikl tak do lůna země, z něhož pochází všechno nově se rodící. Cestu k budoucnosti tak našel sám ze sebe. Proto je obáván všemi nepoučitelnými a zaslepenými, proto je milován lidmi otevřenými nově příchozí moudrosti, lidmi oproštěnými od předsudků, lidmi bez přetvářky a lži, lidmi odvážně přijímajícími budoucnost. Zabití draka je jeden z mytických archetypů. S drakem odchází vše staré a otevírá se prostor pro nově příchozí realitu, pro znovuzrození a oživení země. Vstup do jejího nitra je zároveň vstupem do nitra lidské duše. Vždyť nápis na delfské věštírně zní: PO-ZNEJ SÁM SEBE! Neustálá sebereflexe a poznání vlastního nitra jsou klíčem k poznání světa i jeho budoucnosti. Proto má motiv zabití draka (či vyhnání čerta) usazeného v jeskyni – kupř. v souvislosti se svatým Jiřím či svatým Prokopem – v Kuběnově poezii své nezastupitelné místo.

Leč skutečným garantem této poezie, jak není třeba dokládat, je sám *Apollón*. Arbitr lyrického umění. S nepřekonatelnou grácií a s těžko napodobitelnou bravurou uvádí do světa zástup Múz, bohyň umění. Jeho láska k umění hraničí s posedlostí. Vše nízké, nižší a nedostatečné je ctiteli apollinského kultu odvrženo, vše vznešené a fascinující podléhá láskyplné adoraci, jež může smrtelníka přivést až na pokraj propasti. Krása a láska mohou být člověku zdrojem neutuchajících a nevladatelných vášní a u bohů stejně jako u lidí může být vášně proměněna v nekonečný rezervoár trýznivé bolesti a nevladatelné destrukce. Apollónova nezkrotná vášně a zároveň nepřiznaná slabost jsou tragicky vyjeveny příběhem nešťastné a nenaplněné lásky k nymfičce Dafné, jež ctíla výhradně lesbické vztahy v jejich bezprostřední a ničím nerušené podobě oddaného splynutí dvou dívčích bytostí, čímž zůstala mocné, avšak v podstatě bisexuálně rozkročené Apollónově vášni nedostupnou. To, co pro něj znamenalo opojení, jí bylo destrukcí citu. Apollónovi unikla proměnou do podoby vzhledem i vůní libého vavřínu. Vavřínový věnec – jen takto, symbolicky, se mohl tento mocný bůh nebohé Dafné zmocnit (podle jiných verzí vavřínové listy žvýkal) – je daleko spíše symbolem prohry, ovšemže s patřičnou pompou vydávané za konečné vítězství.

Láska a krása jsou za všech okolností synonymním vyjádřením sjednocujícího vztahu. Ten může mít neobvykle mnoho tváří, ale vždy, jakmile je bytostně sjednocující pouto narušeno, jsou láska i krása přivedeny na scesti a nabývají podmanivě poutavou podobu nepochybné zkázy a bezodkladné smrti. Zvířecím symbolem boha Apollóna je labuť. Její předsmrtný zpěv, ona labutí píseň, je k smrti neudržitelným steskem z rozloučení. Sám Apollón byl zrozen jako jedno z božských dvojčat a jeho sestrou byla panenská *Artemis*. *Blíženci* jakožto archetypální mytická podoba sjednoceného božství. Ovšem toto sjednocení znamená neustálé hledání, neustálou ze sebe samé se obnovující touhu a neutuchající tíhnutí k nenaplněné, leč napořád intenzivně pociťované potřebě laskavého splynutí s adorovaným protějškem. Vždyť právě nešťastná Dafné, jako i ostatní nymfy, se rozkošnický koupaly v opojení stejnojmennou jednopohlavní láskou tak odlišnou od vznešeného světa maskulinně vymezené *areté* – homoerotickým vztahem předávané příkladné ctnosti zdatného a šlechetného chování.

Je nepochybné, že tento archetypálně vyjevený svět blížecké lásky má mytickou podobu. Je sakrálním předobrazem stejné či podobné lásky pozemšťanů. Sakrální formy antického světa byly proměněny, opuštěny, zkaženy. Staré kultury ve svých kulturně a společensky podmíněných realizacích postupem času vybledly, zvrhly se v bohupusté orgiastické vytržení, jež nebylo vždy bez míry, nebo byly s nepochopením přerůstajícím v ošklivost odmrštěny. *Sacrum* však nemůže z lidského života zmizet ani částečně, natož bezezbytku. Snad se jen zdánlivě rozplyne do různých stran a nabude různých podob, nakonec však vždy sublimuje v nových kultech, rituálech a vizích. Bez ohledu na to, co předalo starověké mytické náboženství křesťanství a co z toho bylo zachováno v jeho dogmatu, je jednou z účinných ritualizovaných podob sakrální realizace původních kultických představ *umění*. Výtvarné stejně jako hudební a slovesné – lyrické. Prorůstá náboženstvími i kultury a uvědomuje člověka v jeho sakrálním světě. Z něj nemůže být nikdo vyvázán.

Odtud se bere neuvěřitelná zprostředkující, ale i bezprostředně zprostředkovatelská, mohutně původní a zároveň neobvykle souznící a sounáležitě vyjádřená síla Kuběnovy poezie. Hlavním motivem právě předloženého svazku jeho díla, motivem tuto sílu umocňujícím, je motiv *blíženectví*. Už v první a značně obsáhlé skladbě *Litanie k Svatému Janu Miláčkovi Páně* je tento motiv více než zřetelný. Jak se však dostal z řecké mytologie přímo do centra evangelijní zvěsti? Když před deseti lety sepisoval Jiří Veselský pozoruhodný esej s názvem *GANYMÉDÉS aneb KÚROS ČI KORÉ?* inspirovaný právě Kuběnovými básněmi o Ganymédovi, povšiml si monumentální básnické skladby *Dionysiaka* z poloviny 5. století po Kristu. Jejím autorem je jistý Nonnos. Ovšem nejen *Dionysiaka* jsou hodna našeho zájmu: „*Mimořádné pozornosti si však zaslouží fakt, že vedle evokace lásky chlapců a bohů je Nonnos autorem díla více než křesťansky zbožného,*

a jak vidno z vynaložené námahy jistě upřímně zbožného – totiž hexametrické parafráze evangelia svatého Jana METABOLÉ TÚ KATA IÓANNEEN EUANGELÚ – a tak bychom mohli v něm představit prvního básníka éry křesťanství, který zaujetí pro androfilní a efebouskou lásku dovede smířit s evangeliem. I když NONNOS jistě respektoval dogmata o Kristově přirozenosti a nebyl by se odvážil v tom smyslu něčeho rouhavého, zřejmě jej přitahoval zvyrazněný vztah Kristův k údajnému evangelistovi sv. Janovi jakožto miláčku Páně; shodný termín miláček mu zřejmě něco asocioval, byť nikoliv ve smyslu fyziologickosomatickém, ale v té nejčistší lásce, k níž koneckonců odkazoval – podle Platónova SYMPOSIA – už Sókratés odbývající zamilovaného Alkibiada (ten Sókratés, který původně mnil, že je třeba milovat mnoho krásných chlapeckých těl, pak jen jedno a nakonec jen samu ideu krásy).“

Sakralita vyjádřená touhou po splynutí se svým protějškem, bliženectví garantované sjednocením ve jménu těla i ducha tvoří zdroj neobyčejně činné lásky vyvěrající přímo z obsahu evangelia. To, co je rozděleno, bude spojeno! Božské bude zjeveno v lidském, lidské bude povýšeno na božské. Toto je tíhnutí, jež je základem víry v posvátný charakter lidské existence. Jiří Kuběna je ctí a je mu práv. Touha po sblížení a láskyplném objetí, ba splynutí s božským principem všehomíra, je touhou reálnou, konkrétní a faktickou stejně, jako je konkrétní a faktická láska k Bohu, láska přímo věčně jednoznačná osobitým respektem k oběti Kristově. Je to láska napražená k člověku celým veškerenstvem a ve svém úhrnu znázorněná připomínkou poslední večeře: láska reálná a fakticky přítomná Tělem i Krví našeho Pána, Ježíše Krista. Aniž by ztrácela cokoli z obsáhlosti starokřesťanské *agapé*, je do vyšších duchovních sfér povýšenou, přesto však navýsost tělesně rozechvělou a reálně existující láskou sókratovskou, jak ji vzpomnul Veselský.

Agapé znamená v nejširším slova smyslu lásku křesťanskou. *Erós* je naproti tomu označení pro sjednocující pojetí lásky užívané v předkřesťanském světě. V novozákonních textech se nevyskytuje, třebaže významově jsou si oba pojmy blízké, obsahově nekolidují a v podstatě znamenají totéž. Ovšem v době těsně předkřesťanské a v prvních staletích po Kristu byl *Erós* ve svých kultických a rituálních realizacích skutečně vyčerpaným stárnoucím Satyrem, jehož sakrální nimbus býval až příliš často korumpován převažující tělesností. Křesťanské *agapé* nemohl konkurovat a nově přijímané a nanejvýš životné pojetí sakrality si vynutilo i nové pojmenování Boží lásky: lásky Boha k lidem zpečetěné obětí Kristovou, obětí milosrdenství a lásky, která má bezpodmínečně ontologický charakter a která se prostřednictvím Ducha svatého rozlévá na celé lidské pokolení. Tato láska je v podstatě naší existence a touto láskou, ve všech jejích podobách, milujeme své blízké a nejmilejší, chováme-li ve svém srdci lásku k Bohu. Toto a především toto je láska spojující a sjednocující, láska svobodná, odhodlaná a bezpříkladná, zároveň však zpřístupněná v bezpočetných projevech a realizacích. Je

podstatným tíhnutím k prapůvodnímu principu všeho bytí a touha po spojení a sjednocení s ním a v něm je zakoušena jako záblesk nekonečné a neuchopitelné blaženosti. V tom je tato láska jediná a stejná, byť by byly její projevy a její možnosti nespočetné. Dnes a nyní přijímaná i opěťovaná, upřímná a sebevydávající láska je prostě zakoušením lásky Boží. „*Bůh je láska, a kdo zůstává v lásce, v Bohu zůstává a Bůh je v něm. V tom jeho láska k nám dosáhla cíle, že máme plnou jistotu pro den soudu – neboť jaký je on, takový jsme i my v tomto světě.*“ (1 Jan 4, 16–17)

Kristovo lidství je zdrojem naší lásky pozemské. Kristovo božství je garancí lásky nebeské, jak k nám a s námi splývá s nebeských výšin a jež je příslibem naší spásy. Už proto jsou od prvních let křesťanství známy pro označení lásky další termíny. Především *charis* jakožto řecké označení pro lásku veskrze lidskou, jež však už svatému Pavlu znamenala milost a jako taková na sebe brala též kvality lásky Boží. U náboženského praktika svatého Benedikta z Nursie stejně jako u analyticky pronikavého teologa sv. Tomáše Akvinského se projevuje *charis, caritas*, jako láska přirozená a božská, nejčastěji jí však rozumíme lásku mezi bratry, prakticky lásku bratrskou. Tato láska nás činí součástí lidského světa, v němž máme a musíme milovat sebe a své blízké stejně jako samotného Boha. Je to láska lidsky přirozená a vstříc Bohu vydaná. Prvotní příkaz vyplývající ze sdílené lásky – *charis* – zní: svůj protějšek v láskyplném spojení je nutno vždy milovat víc nežli sebe sama a svou lásku k němu. Nikdy se tak ale nesmí stát za cenu ztráty vlastní přirozenosti, jež se v lásce rozvíjí.

Konečně s touto *caritas* je velmi úzce spojena láska ke Kristu, jež se nám jeví pod označením *amor Christi*. Právě taková láska nás vede k jistotě, že láska k Bohu není a nemůže být abstraktní veličinou prostou silného emocionálního náboje, jenž nás k Bohu připoutává. Výraz *amor* značí lásku mezi skutečně zamilovanými lidmi. *Amor* je emocí hraničící s vášní a odevzdaností milenců až na hranici oběti, která člověka od základu proměňuje a která z něj činí jiného a Bohu bližšího, je-li vydávána i přijímána zcela přirozeně, tj. ve smyslu nalezení a odhalení své nejvlastnější lidské přirozenosti a podstaty. Láska nás učí znát vlastní, podstatnou a ryzí, protože Bohem stvořenou přirozenost. Tato přirozenost je námi i Bohem v neutuchajícím přívalu lásky očišťována, zdokonalována a zušlechťována, přičemž působení lásky na cestě k dokonalosti a zasvěcení respektuje řád duchovního života, aniž by podléhalo kritériím mravnosti, neřkuli moralizujícím klasifikacím. Každou bytost, tu zdánlivě vzdálenou, neznámou a přicházející, stejně jako tu napříště již blízkou, nejbližší a nadevše drahou, musíme pojímat aktem lásky tak, jako bychom v aktu lásky pojímali samotného Krista.

A tak v náboženské i laické literatuře zdomácněl výraz *miláček*, jak jsme se s ním setkali ve výše uvedeném citátu a jak stojí v záhlaví Kuběnova básnického textu. Je vlastní především básnickému, čili alegorickému, mytickému či mystic-

kému způsobu vyjádření. Jeden z nejkrásnějších příkladů užití tohoto výrazu nám svým sto let starým a teprve nedávno i s obsáhlým komentářem zpřístupněným překladem části duchovního románu *Blanquerna*, jenž náleží k obdivuhodnému myšlenkovému i básnickému bohatství spisů středověkého katalánského filosofa, mystika, trubadúra a alchymisty Ramóna Lulla (Raymundus Lullus), zprostředkoval Sigismund Bouška. Dílo reprezentuje titul *Knihy o Příteli a Miláčku*, přičemž první článek textu zní: „*Tázal se Přítel Miláčka, není-li v něm žádná věc zbylá k milování: a Miláček odpověděl, že čím by se láska Přítelova mohla rozmnožiti, je milování.*“ A článek pátý: „*Řekl Přítel Miláčkoví: Ty, jenž plníš slunce leskem, naplň mé srdce láskou. Odpověděl Miláček: Bez plnosti lásky oči tvé netonuly by v pláči, ani bys byl v toto místo nepřišel spatřit Milence svého.*“

Tato a žádná jiná láska je silným emocionálním vzepětím těla odevzdaného Duchu. Ten, kdo k ní je vnímavý a kdo ji přijímá, činí tak s posvátnou úctou, neohroženě, zároveň však s pokorou. Pokora člověka povznáší k Bohu. Láska přijímaná s pokorou činí z člověka dokonalejší a Bohu milejší bytost. Uvědomuje jej jakožto bytost svobodnou, suverénní, otevřenou sobě i okolnímu světu, vnímavou, s pokorou obdarovávanou i nezištně obdarovávající, bytost, k níž se v závanu Ducha svatého – nositele a rozmnožitele radostné a všeobjímající lásky – sklání vše stvořené v láskyplném očekávání a pro niž je realita tohoto světa postupně se naplňujícím rezervoárem lásky, jehož míra bude završena dokonalým splynutím s původním a neutuchajícím zdrojem lásky v okamžiku smrti. Od lásky ke smrti je neobyčejně blízko. Poznáme-li v lásce Boha, poznáme v lásce ke svému protějšku sami sebe. Láska plní vždy a za každých okolností iniciační úlohu a směřuje naše bytí – jak plyne z prvního článku Lullovy knihy – k plnosti. A tato plnost života je i plností smrti. Jinam žádná láska nemíří a mířit nemůže. I proto má každé orgiastické vyvrcholení milostného aktu k smrti nesmírně blízko. I proto nám dává zakusit imanentní zkušenost znovuzrození, resp. obnovení, vzkříšení.

Každá opravdová láska je proto živena erotickou touhou po splynutí se svým protějškem, po sjednocení s předmětem neukožené a dychtící touhy. Ať už to je láska k člověku stejně jako ke Kristu, nebo láska k Bohu. Láska je proto zdrojem všeho života, že v sobě zahrnuje obojí: lásku k člověku i k Bohu. Člověk se hřeje v paprscích Boží lásky zcela duchovní a netělesné, avšak k Bohu míří silou a mocí lásky zcela erotické a vzrušivě podmanivé i podmaňující. V opravdové lásce však ani jedna z obou krajních poloh není zastoupena beze zbytku. Žádná láska, má-li být ještě láskou, nemůže být svázána pouhou tělesností, žádná láska, má-li být ještě lidská, nemůže být čistě duchovní. A to činí z každé skutečné lásky drama. Láska je pro nás nutkavou potřebou a současně steskem z odloučení. Toužíme po ní i v okamžiku, kdy jsme jí zdánlivě zahlceni, a ve stejné chvíli iluzorního naplnění nám láska uniká mezi prsty našeho časného života. Už první záchvěv lásky s sebou nese utrpení. Okouzlení láskou a fascinace milostným

opojením se obrací v pronikavou a palčivou bolest z nenaplněné lásky. Hořkost a stesk z odloučení se stanou nesnesitelnými, pokud nejsou zažehnány mohutnou působností víry a naděje. Toto je smyslem druhého citovaného fragmentu Lullova románu.

Víra, naděje a láska – posloupnost směřující k dokonalosti. Každý, kdo miluje, si je vědom jisté nemožnosti okamžitého naplnění lásky. *Blíženectví* totiž není než možností budoucího blaženého splynutí. Kde je přiznaná, životem i smrtí přislíbená a krví potvrzená možnost, je otevřen prostor k *modlitbě*. Ovšem kde je modlitba, je i Bůh. Kde je modlitba, je láska. Modlitba sama je chválou lásky zakoušené, a proto, kdo se odevzdává v lásce, je blízký náboženskému vytržení, jaké je člověku přístupné blaženým splynutím s předmětem lásky v rámci posváceného rituálu nebo modlitbou. Ve svém důsledku je takové vytržení a taková blaženost nepředmětná a nekonkrétní. Je zakoušena srdcem mimo mohutnosti rozumu a vůle, a to s nebyvalou intenzitou, jíž člověka oddaného a lásce odhodlaného bezezbytku promění. Láska je ve svých nejvyšších a třeba jen vzdáleně reflektovaných vrcholech bezpodmínečným odevzdáním a hluboce opravdovou modlitbou, jež vykreslí na rtech milostně líbezný úsměv a rozechvělou tvář zalije tklivými slzami blažené kajícínosti.

Co je pak litanie? Vyzývavou modlitbou. Litanie je modlitba jako předpoklad lásky, k níž směřujeme a jíž toužíme být naplněni. Ovšemže je tudíž litanie modlitbou apostrofovanou. *Apostrofa* jako akt prosby i odevzdání. Touto modlitbou se obracíme k tomu, co je zatím neznámé, nedosažitelné a vlastně jen zprostředkovaně přítomné, ale neobyčejně reálné. Slovo *litanie* – coby označení modlitby – pochází opět z řečtiny a neznamená nic jiného než úpěnlivou *prosbu* (v oblasti řeckého ritu se pro ni ujal k nám vzdáleně doléhající termín *jektěnje*). Historie litanie sahá až ke kořenům řeckého křesťanství a své místo má především při velikonočních slavnostech a při slavnostech iniciace a svěcení, tedy tam, kde láska jakožto sebevydání a rituální spojení s dosud nepřítomným objektem lásky nabývá kvalitativně vyšších podob. Litanie je – podobně jako umění – iniciačním rituálem. V moderní literatuře tento fakt zdůraznil Henri Bremond, když ocenil význam básnických prvků v modlitbě a liturgii. *Litanie k Svatému Janu Miláčkoví Páně* je básnickou modlitbou *par excellence*.

Blíženci V Krvi ji rozvíjejí v celé škále osobně založených variací, *Žízeň Hvězdý Jitřní* je žízni po budoucím naplnění touhy. *Jitřenka* (Ištara, Astarté) je první hvězdou nového dne a jako taková znamená znovuzrození, tedy vzkříšení. Vzkříšení je obnovením života vázaného v *Krvi* a v krvi a krví fakticky i symbolicky realizovaného. Adorace *Krve* a adorace *Blíženectví* stvrzeného *Krvi* je podstatným vyjádřením nejpodstatnějšího. Má prastarý původ a posvátný charakter. V motivu *Blíženců* je nám znovuzrození života v očekávaném naplnění a sjednocení světa nade vše podstatně a hluboce zpřístupněno. Motivem *Blíženců* je vezdejší svět

prostoupen *Božským principem Bytí*. Přímým vstupem Boha do našich životů je takto *Bytí* odděleno od Nebytí a děje se tak dnes a denně všeobjímajícím gestem nekonečné *Lásky*. Motivem Blíženců se stává svět odleskem a zrcadlem *Bytí*. Je spojen – byť symbolicky – neobyčejnou mohutností *Nedělitelné Lásky*. Tato *Láska* ve svých rozmanitých projevech milé, líbezně mazlivé, rozverně i marnivé, rodinně plodné i nespoutané tygří, homoerotické, bisexuální i ryze lesbické, mateřské i otcovské, ale hlavně *bytostně přirozené lásky* nakonec už není láskou symbolickou, nýbrž obsažně reálnou a fakticky vnímatelnou a přirozeně pevnou láskou realizovanou důsledně v sublunárním světě naléhavě nutkavého spojení, jímž od věků cítíme výraz věčného Božství. Kam až paměť sahá.

Bytí nemůže být ve své nejhlubší podstatě člověkem uchopeno, chápáno, pojednáno. Láskou je mu však zpřístupněno. Láska je *Blížencům* dána, je jim vlastní. Jsou-li tupeni a zneuznáni, je tupena a zneuznána *Láska*. *Láska jakožto projev čirého Bytí*.

Nevíme a nemůžeme vědět, co ještě přinese poezie Jiřího Kuběny. V této básnické knize však zřejmě máme možnost odhalit původ její vznešenosti, velikosti a hrdosti.

Eros vulgaris aneb cizojazyčné objížďky oněch věcí

Jan Jícha

1.

Ve svém příspěvku bych se chtěl věnovat úzce vymezené oblasti případů, kdy se v textu napsaném jedním jazykem objevují výrazy v jazyce jiném, které slouží k označení či popsání tabuizovaných nebo prostě jen společensky nevhodných skutečností a dějů. Půjde mi vesměs o oblast erotickou a sexuální.

Běžně se v takových situacích hovoří o eufemismech, tedy slovech z téhož jazyka, která drsnou skutečnost zjemní a zpřijatelní. V následujících řádcích podrobím rozboru případy, kdy se lexikální nahrazování odehrává na rovině interlingvální. Hned zkraje je potřeba zdůraznit, že ve valné většině případů nelze tento proces popsat důsledně jako eufemizaci, protože cizojazyčné výrazy zpravidla nejsou ničím jiným než přímým označením dané skutečnosti, které navíc ve své vlastní kultuře působí mnohdy právě tak nepřijatelně jako nahrazený výraz v kultuře původního jazyka.

2. Motivace

Proč autoři textů v jednom jazyce unikají do jazyků jiných, aby popsali to, co jejich mateřština umí popsat také? Účel bývá různý. Může se jednat:

2a. o prostý přepis cizojazyčného projevu, tj. autor nepřeloží, jen zaznamená, jak se on nebo někdo jiný k dané situaci vyjádřil. Typickým příkladem jsou německé věty v Máchových denících. Většina z nich se týká právě intimního života a jejich autorkou je nejčastěji Lori, občas Mácha sám:

Tam jsem ji pical u okna na stolicích. Křičela, abych přestal. „Es tut weh, Jesuskotte.“ Když jsem se ptal, proč, odpověděla: „Weil du tiefer gekommen bist als sonst.“ Potom šla na obtrit. A já jsem jí držel šaty. (s. 13)

...co dělá Róza. Ta má mordyjánskou prdel. Pical jsem ji pozadu. Mluvili jsme o tom: Wie tief ich hinein gekommen bin? (s. 14)

Prosila mě: Ich soll es nicht so tief machen wie am Montag. (s. 15)

Dal jsem jí knakvurst. (s. 24)

Záměrně ponecháváme širší kontext, aby bylo zřejmé, že německé citace neslouží k zaobalení jistých výrazů. Autor je schopen bez zábran o těchto věcech hovořit i česky, používá výrazů zcela jasných a německy cituje za účelem větší autenticity.

Jiná situace nastává, když je celé literární dílo napsané makarónským jazykem, jako je tomu u Jana Nováka a jeho emigrantského příběhu *Striptease Chicago*. Anglických citátů, slov, obrátů i dlouhých pasáží je v něm tolik, že je sotva možné vyčlenit z nich ty, jež se týkají pohlavního života, a přisoudit jim nějaké vlastnosti odlišné od ostatních. J. Veis v předmluvě k rozsáhlému překladovému rejstříku na konci knihy uvádí, že jde o prózu napsanou „severoamerickou češtinou, jakou se mluví v Chicagu“, tj. českým jazykem, který do sebe absorboval prvky anglického superstrátu. Pro zjednodušení však budeme i s tímto textem nakládat jako s dvojjazyčným, tj. českým s anglickými citáty.

Na pomezí češtiny a „emigrantštiny“ je věta:

Dyby mě tedka viděl ve vaně a viděl, že sem vopálená i na patagonii... (s. 41)

Zde je pro lidské pozadí použit slangový výraz, který však domácí čeština nezná. Opět v žádném případě nejde o prudérnost, neboť následuje pasáž:

Christ, já sem fakticky ráda, že sem se narodila ženská. Prdel taky je, když si člověk spálí patagonii. To pálí! (s. 42)

Dvojjazyčný efekt je v knize dosažen tím, že se řeč žádné postavy nepřekládá. Američané mluví anglicky, přistěhovalci broken English, např. maďarský uklízeč:

You cocksucker, vaj do you buy bike? (s. 44)¹

Autorská řeč je pak čeština s anglickými příměsmi:

Byla sem s ním dvakrát v kině, jednou na koncertě a jednou sme byli v Healthclubu hrát rocketball na i.d. jeho bráchy. After that we made out in the car. (s. 63)

Projev působí dostatečně přirozeně, neboť, jak již bylo řečeno, angličtina se neomezuje na nějakou konkrétní oblast, ale užívá se, kdykoli to vypravěči usnadní vyjadřování, tj. když např. v češtině není odpovídající výraz, nebo je delší či složitější, anebo ho vypravěč „zapomněl“:

Proto sem happy, že sem krásná. Není to fěr k jinejm holkám, ale je to štigro. Síce se s Rogerem budeme furt milovat doggy style, to je fakt, na to krásná bejt nemusím, ale mezi milováním se taky musej dělat kecací pauzy. (s. 72)

Třetí rovina vstupuje do textu s postavou slovenského přistěhovalce, který rovněž mluví po svém:

„Čo je, Čížkovia, snád' byste tuná v Sparte netrčkali jako nadržani psovia?“

„Trčkali, vole, to viš, že jo!“

„Oukej, sme civilizovaný ľudia, hey? Jako taký sa musíme dohovoriť na cene.“

Prekúrenie patnásť bakov, trčkanie dvacať päť, alebo pritom je aj väčšia amortalizácia. Já si pýtam len komisiu päť bakov za každé číslo. Tejk it or líf it.“ (s. 83)

A rozhovor s prostitutkou:

Za dveřmi však na Reginu křičí Havran: „Kvájjet, jú! Ven jú fakink, jú fakink, olrajt? Jú profješnl, aj pej, rajt, so šadap!“ (s. 84)

Další kategorií jsou případy, kdy jde autorovi:

2b. o vyvolání dojmu odbornosti. V češtině se za takovým účelem logicky nejvíc hodí používat namísto českých slov latinská. V esejí o pornografické literatuře se Karel Čapek ironicky vyjádřil o její pseudovědeckosti:

Jedna z oblíbených konvencí pornografické literatury je, že si přikládá jistou důležitost jako „studium mravů“; bývá věnována „vědeckému čtenáři“ a vydávána k „vědeckým účelům“ pod titulem „dokumenty doby“ nebo „příspěvků k dějinám mravů“. (s. 174)

Sám však jako kdyby cítil, že důkladným rozbořením řečeného žánru sám sebe uvádí do jistého mravního podezření a pohybuje se na šikmé ploše. Jednou z opor – vedle tradiční a všudypřítomné ironie a humoru – jsou mu latinské termíny, s jejichž pomocí hlásá, že dotyčné knihy (jež nazývá „vulgární **libri prohibiti**“) četl též pouze za účelem vědeckým, a nikoli k vlastnímu potěšení. Říká například:

Ovidius a renesance... pěstovali tyto věci jakožto ars amandi; nazývali to uměním. (s. 175)

Česká slova referující k předmětu popisu jsou značně vágní (*tyto věci, to*), a tak vedle nich náležitě vyniká důstojný latinský obrat. Na jiných místech autor nevolá na pomoc antiku a latinských slov užívá ve významu odborném:

V zájmu věci se musí milostně ukojení pokud možno často opakovat, čímž je degradováno na pouhou epizodu. (s. 179)

Pornografická fantazie si náruživě libuje v představách svatokrádežných; nebo se kochá ve svádění dětí; nebo dává najevo podivnou předilekci pro incest. (s. 183–4)

Kombinace vědeckosti a stylistické rozmanitosti vede k užívání latinských termínů Pavla Eisnera, který překládá staročeská příjmení „Šourek (**scrotum**), Pinkas (**penis**)“ (s. 260). Jindy vysvětluje na jedné straně prudérnost a na druhé straně komickou neznalost slovtvorby u německých dam:

I je slovo der Busen slovem, jehož Němka ve společnosti neužije za živý svět, ledaže by recitovala nějakého klasika. (...) Řekne snad dokonce, neuvědomujíc si původ rčení, záh wie Jungfernleder, což je apartní vzácnost německé frazeologie s pozatmělým, ale pro znalce jednoznačným významem „tuhý jak hymen“. (s. 165)

Ještě trochu odlišným případem je zdánlivá odbornost, jež však je neskrývaně spojena s ironií. Patrik Ouředník má ve *Šmírbuchu jazyka českého* heslo „praktikovat **koitus analis**“, jinde pak „ejakulovat **extra vulvam**“ a vzápětí jeho český ekvivalent „vystřílet se **ante portas**“. Zde jistě nejde o snahu ochránit svou mravopověstnost, neboť celá kniha je na mnoha místech natolik vulgární, že těchto několik pohlavně přímočarých výrazů by již nehrálo rozhodující roli.

Jiným případem je

2c. větší výstižnost cizojazyčného než vlastního slova. Zcela konkrétní vysvětlení, proč používá pro označení pohlavních orgánů sanskrtských slov, podává autorka knihy Sextasy Caroline Aldredová:

The word „lingam“ is a Sanskrit term of reference for the statues and images of the god Shiva's sexual organ. It is also used as a name for the penis, and I prefer it because it is less „biological“ and also connotes the presence of the divine in the human. (s. 28)

A dále: *The word „yoni“ is a Sanskrit term that translates as „womb“, „origin“, and „source“, and more specifically as „vulva“... In describing the vulva and vagina, I prefer to use the word „yoni“ because it is more poetic and less clinical. It also emphasizes the extraordinary beauty of this part of the female body and the reverence owed to it. (s. 46)*

V celé knize se pak takřka důsledně užívá těchto dvou sanskrtských výrazů a jen sporadicky slov anglických, resp. latinských.

V oblasti umělecké literatury nacházíme spíš motivaci

2d. posílení uměleckého účinu. Cizojazyčný citát či slovo je ne-li přímo vulgárním, tedy přinejmenším přímým výrazem vztahujícím se k sexuální oblasti, ale na neznalého čtenáře působí jen jako jazykový detail dobového nebo místního koloritu. Znalý čtenář pak přímo během četby nebo při pozdějším dohledání pochopí i pravý význam, a tedy motivaci daných výrazů.²

Příkladem může být povídka Ivana Olbrachta *Zázrak s Julčou* z knihy *Golet v údolí*, kde si v jedné scéně podkarpatský Žid vymýšlí k potěšení českých turistů jména kopců:

Toť se rozumí, Bajnyš nezná pojmenování ani jedné z hor, takové nesmysly mohou opravdu zajímat jen góje... A tak, zatímco si kulatá panička z kapsy turistické haleny na nadrech – ta panička je opravdu pěkná! – vyjímá notýsek se zlatou ořezkou a všechno si zapisuje, vymýšlí si Bajnyš Zisovič jména: Cickes a Toches, Šamesová, Mikva, Ganěv, Kovetný, Tole, Velký Minhorec a Malý Minhorec, Velký Kélev a Malý Kélev, a bude-li třeba, bude si je vymýšleti tři neděle za sebou.

„To jsou divná jména!“ říká hezká panička.

„Ano, jména jsou tu vůbec zajímavá,“ praví antisemitský pán, „zde se stýkal slovanský živel s rumunským, a původní osídlení bylo tatarské.“ (s. 231)

Slovníček na konci knihy pak mj. vysvětluje, že cickes = prsa, toches = zadek, mikva = rituální lázeň atd.)

V románu *Kořeny* Alexe Haleyho slouží domorodé (jorubské) pojmenování mužského přirození jednak k dokreslení koloritu, jednak také k eliminaci nežádoucích konotací, které vyvolává anglický/český výraz:

Omorův prst se rychle dotkl Kuntova rozkroku, a když Kunta vyskočil, Omoro řekl: „Pak vytáhli mužům foto a prohlíželi je. Dokonce prohlíželi soukromá místa i ženám.“ (s. 53)

A před obřadem iniciace:

Kintangovi spolupracovníci postupovali proti sobě od obou konců řady a ovinuli hlavu foto každého chlapce krátkým proužkem plátna pomazaného zelenou masťou z drcených listů. „Vaše foto budou brzy necitlivá,“ prohlásil kintango. (s. 90)

Opět k dokreslení dějové situace slouží pro změnu anglický citát ve španělské próze argentinské spisovatelky Susany Tampieriové:

Quedamos expectantes, con el oído atento... Hablan en inglés.

– The bitch is in heat – dice Fust.

– With the boy? – responde Schoffer –. She must be nuts.

„La perra está en celo.“ „Con el muchacho? Debe estar loca.“ (s. 85)

Anglické věty jsou tedy vzápětí přeloženy v samomluvě hlavní hrdinky do španělštiny. V anglickém překladu se tato dvojzrnměnost bez náhrady vytrácí:

We remain expectant, our ears attentive... They speak in English. „The bitch is in heat,“ says Fust. „With the boy?“ Schoffer comments. „She must be nuts.“ (s. 67)

Do této kategorie patří i použití výrazů latinských, v podstatě odborných, avšak sloužících pouze ke zvrstevnatění literárního stylu. Např. Zoé Valdésová nepokrytě označuje osmou kapitolu svého románu za pornografickou („jak je kubánské literatuře souzeno“), a kromě všech možných označení pohlavních orgánů z různých stylů zařazuje také obrat:

Vtiskl tam polibek, který ho na věky věků pasoval na mistra, na nobelovku v cunilinguu. (s. 98)

Vzhledem k tomu, že vzápětí se k témuž aktu poukazuje kámasútrickým výrazem „lišba“, nelze autorku/překladatelku podezírat ani z touhy po odbornosti, ani z prudérních zábran.

2e. Pátým motivačním polem může být stejný úmysl, jaký vede k používání eufemismů či vůbec k vynechávání tabuizovaných slov, tj. **nemluvit o „neslušných věcech“ naplno.** V *Deniku* Anny Frankové nacházíme zmínku, jak pisatelce její mladý spoluobytel úkrytu v pokročilé fázi přátelství vysvětloval nejasnosti z oblasti lidské sexuality:

Een beetje gênant was het wel, maar het was toch wel fijn daarover eens met hem te praten... Ik denk dat ik nu alles weet. Veel vertelde hij me over „Präsentivmidde-len“. Duits. (s. 210)

Z citátu vyplývá, že se Peter buď styděl, nebo nedokázal nizozemsky vyjádřit, a proto se při tomto tématu uchýloval k němčině. Autorka ho dále cituje:

Hij had het over de „Muttermund“ maar die zit van binnen, daar kun je niets van zien. (s. 212)

Dodejme, že samotná Anna se ve svých deníkových zápiscích nijak nezdržala užívat přímých pojmenování (pokud je znala) a o intimních problémech se vyjadřuje zcela určitě:

Maar tot het onderwerp teruggekeerd... Van voren als je staat, zie je niets dan haar. Tussen je benen zitten eigenlijk een soort kussentjes, zachte dingen, ook met haar... (s. 212–213)

Je sice možné tento případ smést ze stolu s tím, že šlo o soukromý deník, a tedy nikoli o text určený veřejnosti, avšak úplně jednoznačné to není, protože na mnoha místech knihy Anna zmiňuje, jak se chce stát spisovatelkou a uveřejnit své vzpomínky z doby válečného skrývání.

3. Textově-strukturní pozice cizojazyčných vsuvek

Dosud jsme se ještě nezabývali důležitým faktorem při používání jinojazyčných slov, jímž je jejich pozice ve vypravěčské struktuře textu. Z tohoto hlediska můžeme konstatovat, že pásmo vypravěče (mnohdy nepokryté ztotožněného s autorem) a pásmo postav nevykazují významné odlišnosti co do užití cizojazyčných replik týkajících se sexuality. Zatímco ve starší literatuře choulostivé, ba vulgární výrazy pronikaly nejprve nesměle do přímé řeči, neexistují v současnosti takřka žádné zábrany a z textů není patrné, že by autor pro své větší pohodlí „přenechával“ vyslovení oněch slov, resp. jejich cizojazyčných ekvivalentů, fikčním postavám; naopak to bývá právě rovina vypravěče, na níž se realizuje podstatná část erotičnosti či obscénnosti, jíž text jako celek disponuje.

4. Závěr

Z uvedených citátů můžeme vyvodit určitá jednoduchá pozorování.

4a. Pro literární texty není typické užívat cizojazyčná slova nebo výrazy v eufemickém smyslu. Pokud se k nim autor uchýlí, je to zpravidla proto, aby text stylisticky obohatil, dodal mu jinou, ozvláštňující dimenzi, případně se vyhnul opakování stále stejných slov. Pustí-li se již do líčení erotických či sexuálních situací, pak se obyčejně nezdřáhá používat spíše pojmenování přímých a jednoznačných. Uchýlí-li se k eufemismu, pak častěji na rovině základového jazyka.

4b. V literárních textech nebo knihách, které mají erotiku a sex přímo v tématu (event. v názvu, jako např. kapitola v knize *Striptease Chicago* nazvaná „Erotické dusno“), je výskyt eufemismů ještě řídký. Pozorujeme spíše principy opačné – jednoznačnost, provokativnost, touhu po atraktivnosti. Cizojazyčné výrazy slouží ve směr jen k větší výstižnosti, k obohacení textu nebo k vyvolání dojmu odbornosti.

4c. Málodky se stává, že by cizojazyčné citáty v textu byly omezeny právě jen na oblast pohlavního života. Vyskytnou-li se, pak obvykle z různých tematických oblastí, z nichž jednou – a ne nutně dominantní – může být i sexualita.

4d. Případy, kdy cizojazyčné vsuvky nahrazují konkrétní výrazy jazyka základního, aniž by tím zvyšovaly jejich expresivitu, jsou řídké. Stává se to v textech, jejichž ústřední téma je zcela jiné a přímé pojmenování by mohlo vzhledem ke konotacím nebo předechnu působit rušivě. Cizojazyčná slova mohou mít i funkci dokreslení jinokulturního koloritu.

Poznámky:

¹ Podle Danešovy klasifikace se jedná o pravopisně-výslovnostní kombinaci č. 2, tj. český pravopis podle anglické výslovnosti (viz. Daneš 2002, s. 32).

² V současné české literatuře ustupuje vnitrotextový překlad, tj. cizojazyčné pasáže zůstávají bez vysvětlení (srov. Čmejková–Daneš 2004, s. 328).

Bibliografie

Čmejková, S. – Daneš, F.: *Své a cizí z hlediska funkčního*. In: *Čeština – univerzálie a specifika 5*. Praha 2004.

Daneš, F.: *Xenismy v dnešní češtině*. In: *Čeština – univerzálie a specifika 4*. Praha 2002.

Uličný, M.: *Cizojazyčné repliky a vsuvky v českých textech*. In: *14x o překladu*. Praha, JTP 1998.

Citovaná literatura

Aldred, C.: *Sextasy*. London, Carroll & Brown Publisher Ltd. 2003.

Čapek, K.: *Marsyas čili na okraji literatury*. Praha, Fr. Borový 1948.

Eisner, P.: *Chrást i tvor*. Praha, NLN 1992.

Haley, A.: *Kořeny* (překl. M. Žantovský). Praha, Beta–Dobrovský 1999.

Frank, A.: *Het achterhuis*. Basel, Anne Frank-fonds 2004.

Mácha, K. H.: *(Deníky)*. Praha, Old. Hamera 1976.

Novák, J.: *Striptease Chicago*. Praha, MF 1992.

Olbracht, I.: *Golet v údolí*. Praha, NLN 2001.

Tampieri, S.: *Nadie muere del todo en Praga*. Buenos Aires, Corregidor 2002.

Tampieri, S.: *Nobody dies forever in Prague* (překl. autorka). Slavia Nova, s.r.o. 2004.

Valdéssová, Z.: *Každý den nic* (překl. B. Stárková). Praha, MF 2001.

K pohádkovým a fantazijním motivům v příběhové próze a románech pro děti a mládež v německy psané literatuře 20. století (v porovnání s českou literaturou)

Tamara Bučková

Zastřešujícím tématem tohoto příspěvku je literatura pro děti a mládež. Pokud je na ni nahlíženo jako na symbolický systém uměleckých děl, jedná se o texty intencionální, tedy primárně určené ne dospělému čtenáři. Aspekt literární komunikace, který tuto literaturu přibližuje ve formě čtenářsky orientovaného systému, však v některých případech posouvá její texty směrem k dospělému čtenáři jako sekundárnímu adresátovi. Od tohoto se odvíjí otázka: existuje určitý typ „neintencionální literatury pro dospělé čtenáře“? Lze ji blíže specifikovat? Také na tuto otázku se pokusím odpovědět.

Prvkem spojujícím spisovatele (autora textu), literární text (předmět a zároveň prostředek literární komunikace) a čtenáře (adresáta textu) je *fantazie*. *Fantazie jako jedna ze specifikovaných vlastností určujících člověka jako lidskou bytost a modifikujících většinu jeho činností*. Je to výraz vnitřní svobody člověka, průvodní znak životního stylu, doprovodný jev lidské civilizace, ať se pohybujeme v oblasti techniky či umění; v myslí většiny z nás je to jev nerozlučně spjatý především s životní etapou dětství. Fantazie je člověku daná vlastnost, schopnost, dar, který v sobě člověk může rozvíjet, anebo z něho tzv. „vyrůst“, tedy jej utlumit nebo dokonce zcela potlačit v důsledku tlaku civilizace a přibývajících let. K životu se pak fantazie probouzí až s vlastními dětmi, aby byla, ač někdy utlumena či téměř zapomenuta, znovu objevována, např. v pohádkách či v žánrech pohádkám blízkých.

Fantazie je v případě pohádky a jí podobných žánrů *předpokladem vzniku literárního díla* (jako součást osobnosti autora textu), *součástí předmětu textu* (rozuměj námětem) i *způsobem jeho rozvíjení*, stává se implikovanou součástí textu v jeho tematické, kompoziční i jazykové komponentě. Zároveň je *důležitým faktorem podílejícím se na procesu recepcí literárního díla*.

Tento příspěvek si klade za úkol nabídnout stručný a ohraničený přehled příběhové prózy s pohádkovými a fantazijními motivy včetně pohádkových románů. Jedná se o prózy německy psané literatury, vzniklé převážně v druhé polo-

vině 20. století, literární díla povětšinou dostupná v českém překladu. Základním kritériem pro vytvoření tohoto přehledu se stala věková kategorie adresátů textu (čtenáři ve věku 3–6, 6–10, 10–12, 12–14 let) a způsob zpracování pohádkových a fantazijních motivů. V těch případech, kdy je recepce námětu ovlivněna i jinými médii než knihou, budou zmíněna i jeho filmová, televizní a rozhlasová zpracování, popř. zpracování původní literární předlohy v dramatickém textu.

V souvislosti se zpracováním pohádkových a fantazijních motivů v jiných médiích, než je klasické knižní, bych chtěla zmínit směr *magického realismu*, moderní trend současné interpretace pohádkám blízkých próz. *Magický realismus* se poprvé objevuje ve 20. letech 20. století především v malířství, užitém umění a architektuře. V r. 1925 byl *F. Rothem* formulován jako umělecký proud objevující se *po expresionismu, který je možné, z pohledu strukturalismu, chápat jako umělecký most k surrealismu*. Znamená to, že se s magickým realismem, jako silou formující umělecký směr, můžeme setkat dvakrát: v období romantismu a v období již zmíněného surrealismu. *Rothem definovaný směr magického realismu však nemá žádnou souvislost s latinskoamerickou literaturou 70. a následujících let 20. století. Magický realismus latinskoamerické literatury je interpretován jako návrat k přírodě a mýtům země, které ještě nejsou natolik poznamenány lidskou civilizací jako např. Evropa. Právě v Evropě je však odraz tohoto směru v literatuře interpretován jako výraz „přetechnizovanosti“ světa. Dědictví romantismu, souvislost se surrealismem, návrat k mýtům jako formě vyrovnání se s technickým pokrokem, pozitivně i negativně poznamenávajícím současnost. To jsou prvky spojující pohádkové a fantazijní motivy do typologicky podobné tvorby zastřešené širokou adresností textu. Zatímco pohádkové motivy jsou dnes z pohledu laika považovány za motivy zastoupené v kratších epických žánrech určených nejmenším či začínajícím čtenářům nebo jsou chápány jako motivy klasických pohádek dnes již klasické literatury z doby romantismu, směřují motivy fantazijní ke světu mýtů, bájí, případně pověstí. Znamená to, že pohádkové motivy jsou dnes více spojovány s jednoduchými kouzly, zatímco motivy fantazijní vytvářejí svět autonomní či napomáhají vytvářet vnitřní svět člověka.*

Aplikujeme-li tvůrčí metodu magického realismu do oblasti literatury pro děti a mládež, získáme následující obraz charakteristických znaků, které jsou interpretovatelné jako součást tvůrčích principů: • *střídání různých rovin času (minulost, přítomnost, budoucnost) a prostředí (makrokosmos, mikrokosmos), do něhož je různým způsobem zasazen příběh vyprávěný (do něhož jsou zasazeny příběhy vyprávěné) prolnutý (prolnuté) časem vyprávění* • *motivы prostředí, času i postav zpravidla reprezentují pohádkové a fantazijní motivy (potažmo sci-fi motivy)* • *kontrast fantazie a každodenní reality* • *fantazie jako způsob vidění a chápání každodenní reality, fantazie jako alternativa každodenní reality; únik do světa fantazie paradoxně umožňuje vyrovnat se s realitou a novým způsobem ji uchopit.*

Z těchto specifík jsem si pro prezentaci textů zvolila aspekt mikro- a makrokosmu, funkci a způsob zakomponování pohádkových a fantazijních motivů do vnější i vnitřní kompozice textu.

Viděno z hlediska *literárního strukturalismu* je v *literárněestetické komponentě* textu moderního, pohádkám blízkého příběhu, hlavní motiv pohádek – boj dobra a zla – modifikován v hledání vlastní cesty v mikrokosmu konkrétního času a prostředí, dobro je modifikováno do nalezení vlastního místa ve společnosti, které je charakterizováno zdravým optimismem a perspektivou vlastní osobnosti. V *tematické a kompoziční komponentě* pohádkové a fantazijní motivy, stejně jako v klasických pohádkách, posouvají děj, avšak opouštějí kompoziční vzorce (např. magii čísel v opakování děje), autor s nimi zachází volně a využívá jich k výstavbě různých prozaických žánrů (jednoduché seriálově propojené pohádky, které mohou vystupovat i samostatně, kompozičně více spjatý pohádkový příběh, román). V *jazykové složce* se objevují stejně jako v klasických pohádkách v názvech postav, názvech dějů, v líčení charakterů postav, prostředí i času; opětovně volní zacházení s jednotlivými motivy, jazyková složka často slouží jako prostředek i gradace líčení tajemna (směr k mýtům a fantasy) nebo je prvkem komična (parodie, transvestie). Pohádkové a fantazijní motivy jsou tedy součástí jazykového kódu.

V souvislosti s termínem *jazykový kód* se dostáváme k dalšímu klíčovému pojmu, kterým je *jazyková*, potažmo *literární komunikace*. I v tomto případě má literární dílo své charakteristické znaky: umělecký text je zároveň prostředkem i předmětem komunikace, jeho komunikačním kódem je jazyk, který je pouze v případě knihy jako média postaven na téměř výlučně verbální bázi. Jednotlivé znaky tohoto kódu jsou potom symboly. V případě zpracování původní literární předlohy jsou kódové znaky ikonami propojenými se symboly. Znamená to, že převážně slovo je spojeno s obrazem, popř. umocněno prostřednictvím zvuku. Kód tedy nabývá syntetického charakteru a v souvislosti s fantazií jako lidskou vlastností vzbuzuje nemalé množství otázek: do jaké míry může být fantazie probouzena či ubíjena konkrétní a jedinou pevně danou formou (např. filmovým zpracováním)? Vede cesta od knihy k filmu, nebo naopak? Jak je tomu v případě divadelní či rozhlasové hry a jaký význam hraje auditivní přepis literárního textu v jeho recepci, jedná-li se přitom o pohádky, jejichž recipienti jsou děti „předčtenářského“ věku či nejmladší čtenáři?

Dostáváme se tedy k příběhové próze s pohádkovými a fantazijními motivy primárně určené čtenářům ve věku od 3 do 6 let. Mezi knihy, které bych chtěla připomenout, jsem zařadila tyto texty: • O. Preussler: *Der kleine Wassermann* (Vodníček); J. Lada: *Bubáci a hasrmani* (do němčiny nebylo přeloženo) • O. Preussler: *Die kleine Hexe* (Malá čarodějnice); K. Poláček: *Edudant a Franci-*

mor (do němčiny nebylo přeloženo) • J. Lada: *Kocour Mikeš* (Kater Mikesch).

Z knih primárně určených dětem ve věku 6–10 let jsem vybrala následující tituly: • D. Reiche: *Ein wildes Hamsterleben* (Křeček Ferda vypravuje); J. Kolář: *Z deníku kocoura Modročka* (Kater Schnurr mit blauen Augen) • O. Hofman: *Chobotničky z druhého patra* (Tintenfische aus dem 2. Stock); Ch. Nöstlinger: *Zwerg im Kopf* (Skřítek v hlavě) • O. Hofman: *Lucie, postrach ulice* (Lucie, der Schrecken der Strasse) • M. Gruber: *Estras abenteuerliche Reise auf den blauen Planeten* (Esrova dobrodružná cesta po Modré planetě); O. Hofman: *Návštěvníci* (Besucher) • Ch. Nöstlinger: *Der gerforene Prinz* (do češtiny nepřeloženo) • Ch. Nöstlinger: *Rosa Riedel, Schutzgespenst* (Róza, strážné strašidlo); J. Polák, V. Steklač: *Kačenka a strašidla* (Katja und die Gespenster) • R. Welsh: *Das grosse Buch vom Vamperl* (do češtiny nepřeloženo) • J. Lada: *Kocour Mikeš* (Kater Mikesch).

Z knih primárně určených autorům ve věku od 10 do 12 let jsou to např. tyto tituly: • J. Krüss: *Tim Thaler oder Das verkaufte Lachen* (Tim Tolar aneb Prodaný smích) • M. Ende: *Momo* (Děvčátko Momo) • C. Funke: *Der Drachenflieger* (Dračí jezdec) • K. Meyer: *Die Fliessende Königin* (do češtiny nepřeloženo).

Texty, které spadají do literatury pro děti a mládež, ale jejichž adresáty jsou i dospívající a dospělí čtenáři, jsou zastoupeny např. těmito tituly: • O. Preussler: *Krabat* (Čarodějův učeň) • M. Ende: *Die unendliche Geschichte* (Příběh, který nikdy neskončí, 1987; *Nekonečný příběh*, 2005) • L. Aškenazy: *Malá vánoční povídka* (Kleine Weihnachtserzählung).

Podrobněji bych ráda připomněla pohádkový román Michaela Endeho, který byl uveden již v předchozí skupině titulů, avšak jistě je možné zařadit jej i mezi knihy pro starší čtenáře.

Do hloubky připomínat děj *Nekonečného příběhu* Michaela Endeho není nutné a v rozsahu tohoto referátu ani možné. Jedná se o příběh Bastiana Baltazara Buxe, desetiletého neúspěšného chlapce, kterému se podaří vstoupit ze „světa lidí“ do „světa fantazie“ (reprezentované skutečnou říší Fantázie) a posléze se do světa lidí, po jisté vnitřní proměně, opět navrátit. Říši Fantázie Bastian zachrání v posledním okamžiku před jejím definitivním zničením a následně jí dokáže vtisknout novou podobu. Do světa lidí se Bastian vrací jako nová osobnost se zpevněným sebevědomím, osobnost znající svou vlastní cenu, osobnost, která s úžasem nachází své místo v jí přináležejícím mikrosvětě.

Fantazijní motivy a potažmo i pohádkové motivy jsou v románu reprezentovány v rovině symbolické a jsou dominantním stavebním prvkem tohoto románu ve všech jeho složkách. V námětové komponentě reprezentují autonomní celistvou říši odrážející vnitřní svět člověka, který si lze uvědomit např. prostřednictvím literárního textu, identifikací a absolutním prožitkem tohoto textu. Říše fantazie, jejíž součástí se člověk v tomto případě stává, symbolizuje jeho vlastní přání,

tužby a tvořivou sílu. Ve vztahu k člověku pak přání s pozitivním nábojem reprezentují lidské sny, přání s negativním nábojem reprezentují lež s profitem na úkor druhých. Ve vztahu k císařství Fantázie, které je konkrétním ztvárněním výše zmíněných přání, motivy postav, prostředí a času spoluvytvářející nejrůznější linie složitého děje, v němž dochází k dvojité Bastianově proměně. Říše Fantázie je propojena se světem lidí vzpomínkami. Vzpomínky na svět lidí jsou cenou, kterou Bastian platí při budování nového císařství. Bastian nejprve ztrácí negativní vzpomínky, ztrácí zábrany, odblokuje svou osobnost, zapomíná své nezdrary a všechnu svou energii nasměruje konstruktivním směrem, mění se v kladného hrdinu obdivovaného všemi obyvateli Fantázie. Tento fakt však v sobě nese skryté úskalí. Aby císařství Fantázie mohlo dále šťastně žít, je potřeba, aby se Bastian vrátil ze světa fantazie do světa lidí. Bastian hledání této cesty logicky pouze předstírá, protože není schopen vyrovnat se s myšlenkou návratu zpět do neutěšeného světa lidí, světa plného nedorozumění a každodenních problémů. Tak Bastian putuje se svým průvodem nejvěrnějších obdivovatelů říši Fantázie, vytváří další a další postavy tohoto světa a jejich příběhy, které zůstávají nedokončené a které představují perpetuum mobile vlastní fantazie, jež člověka může pohltnout a v níž je možné ztratit i sám sebe. Bastian zapomíná sám sebe a mění se v záporného hrdinu, aby byl na poslední chvíli zachráněn. Tím, že se v říši Fantázie vzdá odznaku své moci. Jejím znakem je „auryn“, medailon císařovny Fantázie, pomocí něhož Bastian ve Fantázii promění všechna přání. „Auryn“ je ovál tvořený spojením dvou hadů – černého a bílého, kteří jsou do sebe zakousnutí a uvnitř oválu stojí nápis „*Jdi cestou svých přání*“. Bastian porozumí textu pouze v jeho první sémantické rovině. Zůstává tak na povrchové hladině sémantického sdělení a toliko proměňuje svá přání. Nápis v „aurynu“ má však v hlubší sémantické hladině textu jiný význam: „Jsi cestou své vnitřní vůle.“ Bastian, chlapec beze jména, prochází bílou zasněženou plání, pokládá „auryn“ na bělostný sníh. „Auryn“ ožívá a odkrývá svou symboliku. Jeden z hadů představuje svět reality, druhý svět fantazie, jsou do sebe zakousnutí, aby jeden druhého nezničil a mohli spoluexistovat vyrovnaně, vytvářejí nekonečný tvar, po němž je možné stále se ubírat. Hadi se zdvihají a vytvářejí dvě brány: jednu ze světa Fantázie, druhou do světa lidí. Uprostřed oválu se nachází kašna s prameny živých vod, ve kterých se Bastian musí vykoupat, aby získal svou původní podobu a vrátil se zpět do reality. Bastian musí zodpovědět tři otázky: Kdo jsi, odkud jdeš a kam kráčíš. Jedná se o kontinuitu postavy v čase – bez zodpovězení těchto otázek nemůže projít. Na otázky za něho odpovídá jeho nejlepší přítel Átrej. Slibuje dokončit všechny rozvyprávěné příběhy. Bastian ve světě lidí udiveně zjišťuje, že není jediný, kdo zná říše fantazie. Neboť, jak se dozvídá: ... mnoha lidem zůstane říše Fantázie utajena. Někteří do ní naleznou cestu, ale nedokáží se vrátit zpět. A je jen málo těch, kteří říše Fantázie objeví, navštíví a zase se vrátí zpátky. A takoví udržují

svět fantazie a lidí ve zdravé rovnováze, aby oba světy zůstaly vyrovnané a zdravé... A takovým člověkem je také Bastian Baltazar Bux.

Pohádkové a fantazijní motivy jsou tedy v tomto románě symbolikou a symbolikou také představují. Proměna Bastiana z reálného hrdiny současné reality v pohádkové kladného hrdinu smyšleného světa fantazie, v jeho následnou proměnu v záporného hrdinu tohoto světa a v kulminaci této proměny ve zlom naznačující touhu po návratu k realitě a nakonec její uskutečnění. Proměna hrdiny je postavena na základě vložených příběhů s prvky napětí a na základě použití symbolů v těchto příbězích, které ohrázejí jistou filozofickou hladinu textu. Pohádkové a fantazijní motivy, které umožňují zmíněnou proměnu, jsou tedy stavebním principem románu. Román tak představuje naprosto ojedinělým a velice zdařilým způsobem vytvořenou kompozici motivů nejrůznějšího kulturního dědictví lidské civilizace, kompozici, která stojí na pomezí geniality a negeniálního namíchání všeho, co lidstvo v jeho dějinách potkalo. Tuto naznačenou hranici však román nepřekračuje. Ve své adresnosti zůstává nadčasový a stojí za pozorné přečtení.

Kniha je zajímavá i jako artefakt (umělecké médium). Svět reality a fantazie je barevně odlišen, kniha je v prvních kapitolách dvojbarevná (v originále vínová barva střídá tmavě zelenou, v českém překladu černá červenou). Kapitoly začínají velkým písmenem v rozměru jedné strany, psaným švabachem, uprostřed písmene je kresba motivu následujícího děje. Působivou stránku složitě kompozice doplňuje poetický jazyk knihy protkaný nápaditými lexikálními a symbolickými pojmenováními.

Text je určený čtenáři každé věkové kategorie, mladší v něm hledají napětí a fantazii, starší svůj vnitřní svět. Je to román, k němuž je možné se vracet a stále v něm objevovat nová sdělení.

Román Nekonečný příběh provází mnoho zajímavých okolností. Po uvedení amerického filmu *Nekonečný příběh I* podal M. Ende na filmové tvůrce žalobu. První film v podstatě končí ve chvíli, kdy začíná vlastní příběh knihy (proměna Bastiana v absolutně kladného a později záporného hrdinu se zlomem na posledních stranách textu). M. Ende však soudní při prohrál, protože filmová práva prodal ještě před uvedením knihy na trh. Paradoxem je, že právě *Nekonečný příběh I* je ze všech tří dílů zpracování této literární předlohy umělecky nejzdařilejší a získal dva Oscary (za kameru a triky).

Román *Nekonečný příběh* má v naší zemi svou zvláštní historii. Film byl v českých kinech uveden ještě před vydáním knihy, a tak se k českému publiku dostala podstatným způsobem modifikovaná verze původní literární předlohy. První vydání *Nekonečného příběhu* s názvem *Příběh, který nikdy neskončí* bylo sice rychle rozebráno, ale lze předpokládat užší okruh čtenářů, kteří znali okolnosti provázející tento titul a kteří na knihu čekali. Ilustracemi text doprovodil malíř Václav Kabát a česká verze se ilustracemi podstatně odlišovala od originálu. Nevytvářela

atmosféru tajemnosti. Text je překladově velice náročný, a tak jistě všichni uvítali druhé vydání v novém překladu Evy Pátkové s ilustracemi Františka Skály mladšího, které jsou věrnější originálu. Srovnání obou překladů však z důvodu rozsahu tohoto referátu není možné. Snad jen, že nový překlad lépe koresponduje s pojmenováním postav z filmového verze (*Nekonečný příběh I*) a rychle si nachází cestu ke svým čtenářům. Kniha vyšla v roce 2005 a téměř rozebrán je už i její první dotisk.

Nezbývá než odpovědět na otázku vztahující se k adresnosti literatury pro děti: Existuje z tohoto pohledu určitý typ neintencionální literatury určené dospělému čtenáři? Podle mého názoru ano. V oblasti beletrie pak tato literatura žánrově osciluje mezi romány postavenými na bázi nesmlouvavého monitorování současnosti a příběhovou prózou či romány s pohádkovými a fantazijními motivy, které byly předmětem mého pojednání. Na závěr si dovoluji uvést několik poznámek vztahujících se právě k *recepti pohádkových a fantazijních motivů*.

Pokud literatura vypovídá o jednom světě, jenž je společný dětem i dospělým, existuje určitým způsobem i jedna „společná“ literatura, kterou nelze striktně dělit na literaturu pouze pro děti, potažmo literaturu pouze pro mládež či dospívající čtenáře a literaturu určenou pouze dospělým.

Z pohledu symbolického systému se dospělí stávají nejen součástí námětů literatury pro děti a mládež, ale z pohledu činnostně orientovaného systému jsou dokonce jejími nejčastějšími zprostředkovateli a nejednou i „spoluvnímateli“. Z pohledu autora se tak stávají sekundárními, skrytými adresáty textu. Toto tvrzení platí obzvláště v případě textů s pohádkovými a fantazijními motivy.

Tyto motivy, zastoupené mimo jiné i v poetice magického realismu, tak obohacují naše nazírání na svět, a to právě zdůrazněním kontrastu fantazie a reality. O tom svědčí i nadčasová a nadregionální platnost umělecké výpovědi, přičemž individuální i společná recepce textů dětmi a dospělými ještě umocňuje tvůrčí sílu zastoupenou v literárních žánrech s pohádkovými a fantazijními motivy.

Literatura:

primární:

Preussler, O.: *Die kleine Hexe*. Stuttgart/Wien, Thiemann Verlag 1957.

Preussler, O.: *Malá čarodějnice*. Praha, Albatros 1993.

Preussler, O.: *Der kleine Wassermann*. Stuttgart/Wien, Thiemann Verlag 1956.

Preussler, O.: *Vodníček*. Praha, Albatros 1971.

Nöstlinger, Ch.: *Zwerg im Kopf*. Weinheim and Basel, Beltz Verlag 1989.

Nöstlinger, Ch.: *Skřítek v hlavě*. Havlíčkův Brod, Nakladatelství Hejkal 1997.

Krüss, J.: *Timm Tolar oder Das verkaufte Lachen*. Hamburg, Verlag Friedrich Oetinger 1981.

Krüss, J.: *Timm Tolar aneb Prodaný smích*. Praha, Albatros 1971.

Welsh, R.: *Das grosse Buch vom Vampirl*.

Ende, M.: *Die unendliche Geschichte*. Stuttgart/Wien, Thiemann Verlag 1979.

Ende, M.: *Příběh, který nikdy neskončí*. Praha, Albatros 1987.

Ende, M.: *Nekonečný příběh*. Praha, Albatros 2005.

sekundární:

Best, O. F.: *Handbuch literarischer Fachbegriffe*. Definitionen und Beispiele. Fischer Taschenbuchverlag.

Ewers, H.–H.: *Literatur für Kinder und Jugendliche*. UTB für Wissenschaft. München, W. Fink Verlag 2004.

Chaloupka, O.: *Rozvoj dětského čtenářství*. Praha, Albatros 1988.

Lüthi, M.: *Märchen*. Sammlung Metzler, Band 16, Stuttgart, Metzler Verlag 1990.

Maier, K.E.: *Jugendliteratur. Formen, Inhalte, pädagogische Bedeutung*. Bad Heilbronn/Obb. 1993

Propp, V.: *Morfologie pohádky*. Praha, Ústav pro českou literaturu ČSAV 1970

Strelka, J. P.: *Einführung in die Literarische Textanalyse*. UTB für Wissenschaft, Tübingen, Francke Verlag 1989

Šmahelová, H.: *Návraty a proměny*. Literární adaptace lidových pohádek. Praha, Albatros 1989.

Wild, R.: *Geschichte der deutschen Kinder- und Jugendliteratur*. Stuttgart, Metzler Verlag 1990

Ze soudobého německého folkloru o Čechách

Ctirad Kučera

Z mezinárodního slavistického kongresu ve Varšavě 1973 mi v paměti utkvěla vynikající vystoupení nestorů slavistiky Romana Jakobsona a Bohuslava Havránka. A z tematiky kongresu – mimořádná pozornost, zejména domácích účastníků, věnovaná současnému folkloru z hlediska geneze, žánrů a migrace, odlišující se od našeho podstatně tradičnějšího pojetí.

Současný narativní materiál je zkoumán i pomocí nových přístupů, spojených s interkulturním zkoumáním. Patří sem vzpomínky pamětníků (Oral History), kultura všedního dne (Alltagskultur), imagologické zkoumání („obraz toho druhého“).

Větší pozornost si zaslouží výsledky německého bádání v této oblasti, zejména jsou-li také spojeny s námi. Již v roce 1986 přinesli partneři našeho Ústavu slovansko-germánských studií UJEP, Forschungsstelle Ostmitteleuropa při univerzitě v Dortmundu, obsáhlou bibliografii ke studiu stereotypů, předpokladů, vzájemných představ.¹ Významná je edice Oldenburger Beiträge zur Kultur und Geschichte Ostmitteleuropa. Její 4. svazek je věnován kultuře všedního dne v pohraničních oblastech Slovenska, Česka, Polska, Německa a Rakouska.² Ze 13 příspěvků nás především zaujme studie Elizabeth Fendl o Divokém východu, z bavorsko-českého pomezí.³ Autorka (1959), dříve muzeum v Marktredwitz, je nyní vědeckou pracovnící Johannes-Kürzig Institut für ostdeutsche Volkskunde in Freiburg/Br. (na zdejší univerzitě působil dlouhá léta významný český slavista Antonín Měšťan). Na ústecké mezinárodní konferenci Duch zakladatelů v říjnu 2005, připravující založení Collegia Bohemica, úspěšně moderovala panel institucí.

Na podzim 1994 provedl deník Marktredwitzer Tagblatt pouliční anketu o cestách do České republiky (město leží pouhých 13 km od hranic). Pět ze šesti dotázaných vyslovilo obavy z podobné cesty. Mohl tu zapůsobit nedávný případ z Františkových Lázní, kde došlo k zastřelení německého turistu při policejní kontrole, blíže pravdě však byla zřejmě odpověď mladé ženy, která prohlásila, že v Čechách nebyla a ani tam nechce, protože si chce uchovat v pořádku své ledviny. Nebyl to strach z nadměrné konzumace piva, nýbrž (zejména v letech 1992-1995) velmi frekventované vyprávění o krádežích vnitřních orgánů, zejména ledvin, páchaných na Němcích u nás. Tomu odpovídal i shrnující název ankety.⁴

Ve společném projektu muzeí v Chebu a Marktredwitz a Gymnázia Otto Hahn (jeho studenti prováděli zápisy vyprávění) byl podniknut sběr materiálů ze zdejší pohraniční oblasti, který se stal předmětem analýzy⁵ a také následné studie.

Zde je překlad jednoho z vyprávění. *Německý manželský pár se vydal do Chebu. Měli zde více věcí k vyřízení, proto se rozešli. Když manželka přišla na domluvené místo setkání, muž tam nebyl. Čekala dlouho, ale marně. Manžel se neobjevil. Vyděšená žena odjela domů. Uběhl týden plný strachu. Muž zůstával nezvěstný. Jednoho dne zazvonil zvonek a muž stál přede dveřmi. Zdálo se, že je v pořádku. Když šli večer spát, zjistili na jeho zádech dlouhou jizvu. Rodinný lékař druhý den konstatoval, že muži byla v Čechách ukradena ledvina.*⁶

To je docela mírné vyprávění z oné doby. Byly zapsány i přímo morytáty s vykuchanými mrtvolami u cesty, zavražděnými ženami v taxiku atd. Jedna tehdejší reportáž ARD se přímo tázala, zda jde jen o fantom či přímo kriminální obchod s orgány.

Přitom vůbec nešlo o reálné příběhy z česko-německého pohraničí, nýbrž o mýty, putující po celé Evropě! Tak je uvádí i švédský badatel Bengt af Klintberg, studující současné narativní materiály, ve své knize Den tjulna njuren (Ukradená ledvina).⁷ Je to moderní sága, varovný příběh radící k opatrnosti v cizím prostředí, a jako takový se dostal i na německo-české pomezí.

Vedle tohoto nejrozšířenějšího motivu další směřovaly do oblasti kulinářské (konzumace psiho, kočičího a krysího masa i masových konzerv pro psy a kočky), do oblasti hygieny (např. plivání do talířů s jídlem pro německé turisty), vykrádání aut, pašeráctví, uspávání chtivých nápadníků, prodeje falešných cigaret atd. A často s odvoláním na české svědky!

Ani zde řada motivů není vůbec nová. Např. podávání krysího masa se prvně objevuje ve vyprávění již kolem roku 1910, značné renesance nabývá v Anglii padesátých let (možná souvislost s Králem Krysou?). Mezi příběhy z Marktredwitz je spíš anekdotický příběh německého řezníka z Arzbergu, kterému mimořádně zachutnalo maso v Chebu, odtrhl si od úst poslední sousto, dovezl je domů – a rozbořem se zjistilo, že je krysí.

Většina z nás si jistě upamatuje současnou televizní reklamu, jednu z mála zdařilých (byť poněkud krutou) – Bobíkův příběh z české čínské restaurace. Personál se o něj vskutku vzorně postará a přinese ho slavnostně pod poklopem. I tento příběh je ve sbírce z Marktredwitz. Jeden z hostů vyprávěl v německé restauraci příběh manželského páru v Hongkongu, který zašel se psem do restaurace a posunky se snažil ukázat, aby pes také dostal najíst. Skončil přirozeně na jejich talíři. Na to ihned navázal další host, že něco podobného se stalo v Chebu, dokonce s přesným určením místa: při odbočení u prvního semaforu se přijede k modrému domu, kde sídlí restaurace Hubert. (Tato první soukromá restaurace je častým dějištěm dalších vyprávěnek.)

Razantní rozkvět turismu přinesl velké oživení kdysi mrtvého území, ale i některé negativní jevy. Z naší strany to bylo vymetání početných smetišť, řádění uspávaček, různé krádeže (v našem souboru je příběh staré německé paní, která dala mrtvou kočku do krabice od mikrovlnky, přivázala ji ke kolu – to podržel ochotný český turista a s krabicí zmizel, obdobně jiný odmontoval u cesty radar, také v domnění, že jde o mikrovlnku). Na německé straně to bylo jednoznačné zaměření na konzum, bez ohledu na kulturní hodnoty. Tak agenturní zpráva DPA (naše ČTK) uváděla, že turisty nezajímá Cheb jako místo, kde byl zabit Valdštejn a spatřil světlo světa Baltazar Neumann, významný barokní architekt, nýbrž jen levné nákupy.⁸ A z bavorské metropole k tomu dodává *Süddeutsche Zeitung*: „Sex, kořalka a zahradní trpaslíci. Český Cheb nabízí Bavorům takřka všechno.“⁹

Vraťme se ještě jednou k našemu souboru vyprávění z německé strany. Hovořili jsme již o jeho jisté varovné funkci, v souladu se současnou komunikativní teorií. Projevuje se tu ale i řada letitých stereotypů ve vztahu k nám (jistý přezíravý postoj, záporné povahové vlastnosti, malá technická vyspělost aj.), jdoucí místy až k Rakousku-Uhersku. A je tu i zřetelný pocit křivd sudetských Němců, zejména z období konce války a odsunu (vlastní viny jsou reflektovány daleko méně), podporovaný některými sudetskými organizacemi. Je však třeba ocenit objektivní postup badatelky, která se ve složitém materiálu dobře orientuje a dokáže ho uvést i v širších souvislostech.

Bylo by zajímavé provést opakovaný sběr materiálu, který by ukázal dnešní frekvenci uvedených mýtů. I na zmíněné ústecké konferenci Karel Schwarzenberg konstatoval, že obraz Čechů v německém povědomí se za jeho života velmi podstatně změnil. Přispívají tu i výsledky historického studia¹⁰ a nové přístupy interkulturní.¹¹

Poznámky

¹ Hoffmann, J.: *Stereotypen – Vorurteile – Völkerbilder in Ost und West – in Wissenschaft und Unterricht* (Eine Bibliographie), Wiesbaden 1986, s. 318.

² Dröge, K. (Hrsgb.): *Alltagskulturen in Grenzräumen*, Peter Lang (Europäische Verlag der Wissenschaften), Frankfurt a. M.-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien 2002, s. 381.

³ *Der wilde Osten* (Zeitgenössische Erzählstoffe aus der bayerisch-böhmischen Grenzregion), viz výše, s. 331–348.

⁴ Tschechien-Ausflüge – ein gefährliches Abenteuer? *Marktrechwitz*er Tagblatt, 29./30. 10. 1994.

⁵ Amtmann, G.–Fendl, E.–Ziegler, J.: Von geklauten Nieren und gefährlichen Zigaretten. Ein Projekt über bayerisch-böhmische Erzählstoffe. In: *Lichtung*, Ostbayerisches Magazin, 7/1 (1994), s. 12–13.

⁶ Dröge, K.: s. 331.

⁷ Stockholm 1994

⁸ Dröge, K.: s. 333.

⁹ *Süddeutsche Zeitung*, 23. 10. 1997.

¹⁰ Viz např. Boldt, F.-Hilf, R. (Hrsgb.): *Bayerisch-böhmische Nachbarschaft*, München 1992, Bayerische Landeszentrale für politische Bildungsarbeit, s. 334.

¹¹ Hoffmann, J. (Hrsgb.): *Nachbarn sind der Rede wert* (Bilder der Deutschen von Polen und der Polen von Deutschen in der Neuzeit), Dortmund 1997, s. 227. Oblast literární důkladně zkoumá sborník Karl S.Guthke (Hrsgb.), *Der Blick in die Fremde* (Das Ich und das andere in der Literatur), A. Francke Verlag Tübingen und Basel 2000, s. 450.

Němečtí moravští dramatici 19. století

Silvie Jašková

19. století je z hlediska dramatické tvorby v německy mluvících zemích poznamenáno několika protichůdnými tendencemi, které, nejen v moravském prostředí, vysvětlují, proč při hodnocení dramatiků jakékoliv provenience nalezneme mezi četnými zástupci tohoto žánru jen málo těch, kteří – řečeno lidově – stojí za zmínku. Na straně jedné je drama považováno za nejušlechtilější z trojice literárních žánrů, za vrchol spisovatelského umění a mnoho prozaiků, kteří jsou součástí kánonu německé literatury, začínalo právě pokusy v oblasti dramatu; na straně druhé obvykle nebývá ideál tzv. vysokého dramatu reflektován v divadelní praxi, kde jsou v důsledku neustále se zvyšující poptávky upřednostňovány zábavní žánry a nejpozději od poloviny století hovoří soudobá kritika o divadelní krizi.

Moravští dramatici v tomto ohledu netvoří výjimku, jejich tvorba nevybočuje z kontextu německé a rakouské dramatické tvorby dané doby. Epigonství a diletantismus vládnu dílům moravských autorů, stejně jako dílům jejich kolegů narozených v Rakousku či Německu. Je nutné ovšem zdůraznit, že tato sama o sobě záporná skutečnost v jiném pohledu paradoxně zbavuje tvorbu moravských dramatiků puncu provincialismu. Zcela jistě neplatí rovnice, dle níž by autor z Moravy psal hry s regionální tematikou pro místní moravská divadla. Literaturu moravských německých spisovatelů je možno označit za regionální pouze v tom smyslu, že pochází z pera autorů jednoho regionu, tedy Moravy, nikoliv však, až na výjimky, ve smyslu dramatické literatury vztahující se tematicky či jinak, jako například místem uvedení nebo místem knižního vydání, k lokálnímu prostředí.

Po přečtení názvu tohoto příspěvku se asi již málokterý zainteresovaný čtenář pozastaví nad přívlastkem „moravský“ a právem očekává, že mu bude předložen když ne vyčerpávající, tak alespoň reprezentativní výčet jmen, splňující výše zmíněná kritéria. Při bližším pohledu ovšem zjistíme, že právě tato na první pohled jednoznačná kritéria skrývají mnohá úskalí. Dovolte mi proto úvodem krátký metodologický vstup o tom, kdo všechno může být označen za německého moravského dramatika 19. století.

Jazyk, v němž jsou díla napsána, a doba jejich vzniku se problematickými nezdají. Cílem progresivních humanitních věd dneška je takový výzkum literárního dědictví, který není založen na principu glosocentrickém – tedy na principu jazykovém, ale na principu teritoriálním.¹ Tento cíl bude dosažen v okamžiku,

kdy bude z pojednání o dějinách literatury odstraněn i přívlastek označující jazyk. V této dílčí studii musí být tento nárok prozatím ponechán stranou. Otázku, odkdy dokdy v literatuře trvalo 19. století, mi dovolu v rámci zjednodušení a v zájmu stručnosti tohoto příspěvku ignorovat taktéž.² Naopak definici si žádá přívlastek „moravský“, a ačkoliv se to nezdá, i označení „dramatik“. Za moravského označíme takového autora, jenž se na území Moravy nebo tehdejšího rakouského Slezska buďto narodil, nebo má k tomuto prostředí natolik silný vztah, že se to projevuje v jeho díle. Druhé z těchto kritérií přináší další nesnáze. Jak naložit například s ředitelem, inspicentem nebo hercem některého ze stálých městských německých divadel, který se na Moravě nenarodil, ale díky svému povolání tam prožil třeba deset patnáct let a příležitostně psal, nebo lépe řečeno, dle cizích vzorů upravoval lokální frašky, které prokazatelně byly uváděny na jevišti pod jeho autorstvím a nebyly nikdy vydány knižně? Tím se zároveň dostáváme k otázce, koho lze a koho nelze považovat za dramatika, potažmo co lze a co nelze považovat za dramatické literární dílo. Pod tímto tenkým ledem číhá kompetenční boj mezi literární a divadelní vědou, respektive jejich vzájemná snaha odlišit se jedna od druhé, aniž by byl okleštěn předmět jejich zájmu. Literární věda považuje uvedení dramatického textu pouze za možnost, která se nabízí, ale která nemusí být nutně splněna. Základem je tedy text, ať už tištěný nebo v podobě manuskriptu. Přísně vzato tedy informace o případném uvedení dramatu, o způsobu uvedení a jeho úspěchu tvoří v literárněvědném pojednání jen doplněk a nemůže být měřítkem dramatikových kvalit.

Přejdeme k druhé části pojednání, k dramatikům samotným. Z více než stovky jmen, která odpovídají výše zdůvodněným kritériím a jejichž nositelé tedy mohou být považováni za německé moravské dramatiky 19. století, bych jich ráda představila jen několik. Nejedná se snad ani tak o autory nejvýznamnější jako o autory něčím typické.

První skupinou jsou již zmínění autoři-herci, kteří se ke psaní dostali skrze divadelní praxi. Takovým dramatikem byl například herec a autor četných frašek Friedrich Ernst Hopp (1789–1869). Hopp se narodil v Brně, kde také dostal v roce 1815 své první herecké angažmá. V roce 1822 přišel do Vídně a byl přijat ředitelem Carlem Carlem pro divadla Theater in der Josefstadt a Theater an der Wien na místo herce a režiséra. Postupně se na jevišti setkal s Johannem Nepomukem Nestroyem či Wenzlem Scholzem. K jeho práci zprvu patřilo i upravování a přepisování her určených k uvedení, později byl Hopp, stejně jako jeho herecký kolega Nestroy, smluvně zavázán pravidelně dodávat Carlovi nové kusy. Hoppovy frašky navazují na tradici vídeňské lidové veselohry jak tematicky, tak svou účelovostí: Hopp psal hlavní role přímo pro sebe nebo pro své kolegy. Základním stavebním prvkem těchto her je komická situace s prvky romanticko-komických kouzelných pohádek a lokálních frašek.³ Z několika desítek titulů

jich devět vyšlo knižně, za všechny jmenujme například frašku se zpěvy ve dvou jednáních *Hutmacher und Strumpfwirker, oder: Die Ahnfrau im Gemeinde-stadel*. (Kloboučník a punčochář aneb Pramáci v obecním seníku) z roku 1837 nebo frašku se zpěvy ve třech jednáních z roku 1840 s názvem *Doctor Fausts Hauskappchen, oder: Die Herberge im Walde*. Hlavní hrdina této frašky zdědí čepičku, která před staletími patřila doktoru Faustovi a jež se vyznačuje tím, že kdo si ji nasadí, mluví jen pravdu. Dvě Hoppovy hry byly v druhé polovině století přeloženy i do češtiny: právě zmíněná *Doktora Fausta domácí čepička* a fraška *Das Gut Waldegg, die Husaren und der Kinderstrumpf* pod názvem *Statek Zá-hvozd* aneb *Husari, stará věž a dětská punčoška*.

Herců, kteří se věnovali psaní frašek a veseloher, bych mohla jmenovat hned několik. Jako příklad uvedu ještě herce působícího v té době ve Vídni, bratra proslulé herečky *Therese Kronesové* (1801–1830), domnělé autorky komic-ké kouzelné hry *Sylphide, das See-Fräulein*⁴ (Mořská panna Sylphida), *Josepha Kronese* (1797–1832) z Bruntálu. Jak dokazují nové poznatky rakouského germanisty *Christiana Neuhubera*⁵, je pravým autorem této veselo hry skutečně *Joseph Krones*, a nikoliv jeho slavnější sestra. U dvou dalších her, připisovaných herečce *Therese Kronesové* se autorství zatím prokázat nepodařilo. Tento pří-klad jen potvrzuje, jak úzce byla dramatická tvorba autorů patřících do prostředí vídeňského divadelního světa první poloviny 19. století spjata s divadelní praxí. Ačkoliv se *Josephu Kronesovi* jistá literární šikovnost upřít nedá, nakládají sou-rozenci *Kronesovi* s textem jako se zbožím, které je nutné opatřit těmi nejatraktivnějšími atributy (tj. např. faktem, že autorkou je slavná herečka), aby se co nejlépe prodalo. A samozřejmě to platí i obráceně: *Therese Krones* si takto jistě značně vylepšila image, jako žena a herečka získala pověstí o spisovatelském ta-lentu jistě mnohem víc, než by byl získal její průměrně nadaný bratr. Po sestřině smrti roku 1830 se *Joseph Krones* stal členem vídeňského divadla *Theater an der Wien* a psal další hry, samozřejmě již pod vlastním jménem.

Do třetice zmiňme ještě jednoho autora lidových frašek. Herec z Nových Heřminov na Bruntálsku, hostinský v Olomouci a později i majitel kina v Brun-tále *Engelbert Adam* (1850–1919) ve svých lidových fraškách, které vznikly o půlstoletí později než hry Hoppovy a Kronesovy, nenavazuje na tradice vídeň-ského divadla, nýbrž se záměrně hlásí k regionu, z něhož pocházel, k rakouskému Slezsku. *Adam* psal jak básně, které vyšly knižně, tak i pravděpodobně nikdy nepublikované veselo hry ve slezském dialektu. Podle hlavní postavy ze stejno-jmenné frašky, v níž hrával hlavní roli, byl přezdíván „*Vater Haymann*“.

Ve výčtu jmen písčících herců bychom mohli pokračovat. Frašky, švanky a ve-selo hry u nich sice převažují, tu a tam však nalezneme i jiná žánrová označení, jako např. „drama“, třeba u *Aloise Wohlmuta* (1847–1930), nebo prostějovské-ho rodáka a vystudovaného právníka *Konrada Löwa* (1856–1912).

Nyní přejdeme k dramatikům, kteří se snažili navázat na tradici vysokého dramatu. Mezi těmito autory je mnoho poměrně známých literátů, kteří vynikli v oblasti prózy nebo poezie. Někteří se pokoušeli psát tragédie či veselo hry pou-ze v počátcích své spisovatelské dráhy, někteří se nevzdali ani později. Takovými autory byli např. *Marie von Ebner-Eschenbach*, *Jakob Julius David* a *Ferdinand von Saar*.

Marie von Ebner-Eschenbach (1830–1916), kterou dnes známe především jako autorku sentimentálně realistických povídek a románů, začínala právě dra-maty. Ještě v roce 1876 lexikon německých spisovatelů od *Franze Brümmera*⁶ uvádí, že hlavním polem působnosti této autorky je drama a zmiňuje, že dvě její hry, *Maria Stuart von Schottland* z roku 1860 a *Marie Roland* z roku 1867, slaví značné úspěchy na jevišti a patří k nejvýznamnějším dramatickým počínům své doby. Bohužel, tento nadnesený soud spíše vypovídá o tristní úrovni dobo-vé dramatické tvorby než o inovativních kvalitách jmenovaných dramaturgů. *Marie von Ebner-Eschenbach* napsala kromě těchto tragédií, jednoznačně se hlásících k ideálu klasického dramatu a zejména k *Schillerovu* vzoru, i několik společen-ských konverzačních dramaturgů a jednoaktových veseloher.

Ferdinand von Saar a *Jakob Julius David* jsou dalšími příklady slavných pro-zaiků, kteří během své spisovatelské kariéry psali divadelní hry. *David* je napří-klad autorem hry z dějin hornorakouské selské války *Hagars Sohn* z roku 1891 nebo novoromantického dramatu z roku 1902 *Der getreue Eckhart*. Vídeňák *Ferdinand von Saar*, který prožil část života na Moravě a k moravskému prostře-dí se vztahují mnohá jeho prozaická díla, napsal asi desítku divadelních her.

Na příkladu dramatika *Ludwiga Goldhanna*, který se na Moravě, stejně jako *von Saar*, nenarodil, a přesto je řazen k moravským spisovatelům, lze velice dobře ukázat, z jakého důvodu může být spisovatel vřazen do společenství moravských německých spisovatelů. *Ludwig Goldhann* (1823–1893) se narodil ve Vídni, kde také vyrůstal v bohaté obchodnické rodině, vystudoval práva a již od mládí se v něm projevoval básnický talent, který začal proti vůli otce brzy rozvíjet. Na Mo-ravu se *Goldhann* dostal po revoluci roku 1848, během níž se na straně liberálního studentstva účastnil bojů v ulicích Vídně. Ani ne tak z politických, jako z rodin-ných důvodů (jeho otec i bratři bojovali na straně císaře) byl nucen opustit rodné město a odejít do provinčního Brna. V Brně strávil - kromě několika ozdravných cest na jih Evropy - zbytek svého života. Kromě básní a cestopisu z roku 1855 *Ästhetische Wanderungen in Sicilien* (Estetické toulky po Sicílii) se *Goldhann* autorsky podílel i na *Malerisch-historische Skizzen aus Mähren und Schlesien* (Malebně-historické črty z Moravy a Slezska). Knižně vydal více než desítku her, především truchloher nebo jednoaktových veseloher. Minimálně ve dvou přípa-dech se *Goldhann* nechal inspirovat moravským prostředím. Jedná se především o tragédie o pěti jednáních *Der Landrichter von Urbau* (Vrbovecký soudce) z roku

1856 a Am Rande des Abgrunds (Na pokraji propasti) z roku 1867. V první z nich zpracovává událost z moravské vsi Vrbovec na Znojemsku. Konflikt tvoří spor mezi centralistickou státní správou a nárokem obce na vlastní samosprávu. Hlavní hrdina v zájmu prosazení staletých práv své obce a svého rodu obětuje štěstí vlastní rodiny. Druhá ze jmenovaných tragédií se inspiruje pověstí, spojenou s propastí Macochou a pojednávající o tom, jak se matka pokusí zabít nevlastní dítě, aby se jejímu vlastnímu dostalo dědictví. Goldhanna, který nakonec v Brně i zemřel, můžeme tedy považovat za autora, který – ačkoliv celý život litoval, že musel opustit kulturní metropoli Vídeň – se natolik szil s Moravou, že se to odrazilo i v jeho díle. V roce 1882 se stal prezidentem Spolku spisovatelů Moravy a Slezska a od roku 1886 psal pravidelně i divadelní recenze pro brněnský tisk.

Zajímavým poddruhem vážného dramatu jsou dramata s náboženskou tematikou, ovšem mezi zkoumanými moravskými dramatiky se jedná spíše o výjimky. Eduard Hlatky (1834–1913) pracoval celý život jako drážní inženýr a na přelomu století, po odchodu do penze, napsal tři dramatické básně s ryze biblickou tematikou: Weltenmorgen (Počátek světa), An der Schwelle des Gerichtes (Na prahu soudu) a Der Sündefall (První hřích). Dramatická báseň Weltenmorgen byla dobovou, katolicky orientovanou kritikou považována za geniální dílo, hodné srovnání např. s Dantem či Miltonem.⁷ Což jistě vybízí k otázce, proč je dnes Hlatkyho dílo zapomenuto, nebo co vedlo kritiky k tak přehnanému soudu. Druhým katolickým autorem byl kněz řádu benediktinů Meinrad Sadil (1864–1943), který rovněž na přelomu století, kromě dramatické básně Der Menschensohn (Syn člověka) a tragédie Tantalos, napsal i sbírku dramatických novel. Sadil rovněž v letech 1897–1898 redigoval náboženský měsíčník Mariengrüsse.

Poslední spisovatel, kterého bych v rámci tohoto krátkého výčtu chtěla zmínit, je brněnský naturalistický dramatik a prozaik Phillip Langmann (1862–1931). Je příkladem toho, že německy píšící autory z Moravy lze řadit do kontextu německé literatury dle příslušnosti k různým literárním směrům nebo epochám. Langmann patří rozhodně k nejznámějším moravským dramatikům. Svým proletářským dramatem o třech jednáních Bartel Turaser z roku 1897 slavil ve své době velké úspěchy. Toto dílo je často srovnáváno s Hauptmannovými Tkalcí, přičemž se zdůrazňuje, že Langmann oproti Hauptmannovi staví do popředí jednotlivé dělníky jako individuality, nezobrazuje je jako součást jedné velké masy.⁸

Výzkum německých moravských dramatiků je součástí širšího projektu Pracoviště pro výzkum německé moravské literatury při katedře germanistiky na FF UP v Olomouci, který se snaží zaplnit mezery v dějinách literatury na území Moravy a bývalého rakouského Slezska. Hlavním cílem je zmapovat literární dramatickou činnost moravských autorů tak, aby se výsledky mohly stát východiskem pro vytvoření uceleného obrazu kulturního vývoje tohoto kdysi mnohonárodnostního regionu a zároveň aby se podařilo zaplnit tzv. bílá místa lite-

ratury německého jazyka. Německá a rakouská literární historiografie profituje z výzkumu center podobných tomu olomouckému, neboť fundovaný výzkum literárních poměrů v provincii může přinést užitečné poznatky jednak o původní inspiraci autorů, kteří se v provincii narodili a později odcházeli do velkých kulturních center, nebo naopak informace o spisovatelích, kteří nikdy nepatřili a nebudou patřit k literární elitě, ale jejichž díla byla hojně čtena a formovala a zároveň odrážela vkus širokých vrstev čtenářů.

Poznámky

- ¹ Krappmann, J.: Vorwort. In: *Lexikon deutschmährischer Autoren*. Olomouc 2003.
- ² Viz např.: Cowen, Roy C.: *Das deutsche Drama im 19. Jahrhundert*. Stuttgart Metzler 1988, s. 1–9. Cowen vymezuje 19. století v oblasti německé dramatické tvorby lety 1815 až 1900.
- ³ May, E. J.: *Wiener Volkskomödie und Vormärz*. Berlin 1975, s. 138.
- ⁴ Knižně vyšlo až v roce 1947, jako autorka je uvedena Therese Krones.
- ⁵ Článek vyjde pravděpodobně na jaře roku 2006. Neuhuber, Christian: Joseph Franz Krones. In: *Lexikon deutschmährischer Autoren*. Nachträge zum LDA 2003. Olomouc 2006. V tisku.
- ⁶ Brümmer, F.: *Deutsches Dichterlexikon*. Band 1. 1876.
- ⁷ Viz např. Schnürer, F.: Eduard Hlatky. In: *Das Neue Reich* 3, Nr. 25 (20. 3. 1921), s. 494., M. [Karl Muth]: Eduard Hlatky. In: *Hochland* 1, Heft 1 (1. 10. 1903), s. 766–767.
- ⁸ Viz Beránková, M.: Philipp Langmann. In: *Lexikon deutschmährischer Autoren*. Olomouc 2003.

Literatura

- Balme, Ch.: *Einführung in die Theaterwissenschaft*. Berlin 2003.
- Beránková, M.: Philipp Langmann. In: *Lexikon deutschmährischer Autoren*. Olomouc 2003.
- Brümmer, F.: *Deutsches Dichterlexikon*. Sv. 1. 1876.
- Cowen, R. C.: *Das deutsche Drama im 19. Jahrhundert*. Stuttgart Metzler 1988.
- Fiala-Fürst, I. - Krappmann, J. (ed.): *Lexikon deutschmährischer Autoren*. Olomouc 2003.
- Kosel, H. Cl.: *Deutsch-Österreichisches Künstler- und Schriftsteller-Lexikon*. Sv. 1. 1902.
- Krappmann, J.: Vorwort. In: *Lexikon deutschmährischer Autoren*. Olomouc 2003.
- M. [Karl Muth]: Eduard Hlatky. In: *Hochland* 1, č. 1 (1. 10. 1903).
- May, E. J.: *Wiener Volkskomödie und Vormärz*. Berlin 1975.
- Neuhuber, Ch.: Joseph Franz Krones. In: *Lexikon deutschmährischer Autoren*. Nachträge zum LDA 2003. Olomouc 2006. V tisku.
- Pfeiler, M.: *Der Volksdichter Friedrich Ernst Hopp*. Univ. Diss. Wien 1949.
- Schnürer, Franz: Eduard Hlatky. In: *Das Neue Reich* 3, č. 25 (20. 3. 1921), s. 494.
- Soffé, Emil: *Ludwig Goldhanns Leben und Gedichte*. Brünn Rohrer 1896.

Němečtí židovští spisovatelé z Moravy

Petra Knápková

Německy psaná literatura z Moravy zůstává ve stínu pražské německé literatury. Mezi první průkopníky ve výzkumu moravské literatury patří Ludvík Václavek, který na katedře germanistiky FF UP v roce 1998 spolu se svými kolegy a několika studenty založil Centrum pro výzkum moravské německé literatury. Za dobu své existence vydalo toto centrum již 9 publikací. Zatím nejobsáhlejší je Lexikon německých spisovatelů vydaný 2003, k němuž v příštím roce vyjdou dodatky. 30% celého lexikonu tvoří židovští autoři. Do této tzv. moravské literatury bývají zahrnováni autoři, kteří se na Moravě narodili, prožili dětství, studovali na moravských gymnáziích nebo tu zemřeli, jiní tu jen pracovali. Pro některé platí všechna tato kritéria, pro některé ani jedno z nich a pak je důležité, do jaké míry při svém třeba i náhodném styku s moravským prostředím se jím nechali ovlivnit a jak se to pak projevuje v jejich díle.

Cílem další práce centra je zmapování židovských moravských obcí působících do začátku války, jako byla obec brněnská, olomoucká, mikulovská, kroměřížská, holešovská, třebíčská, těšínská, prostějovská, boskovická nebo i jihlavská. Z dosavadních informací jsme získali cca 210 jmen spisovatelů, kteří jsou označováni jako židovští, protože byli či ještě jsou více méně spjati s židovstvím, židovskou kulturou a náboženstvím, tzn. že se narodili nebo byli vychováni v židovské rodině, vyrůstali v židovském ghettu. Většina z nich pak odešla za studiem či prací do větších měst, hlavně do Brna, Prahy, Vídně a Berlína. Někteří tito židovští spisovatelé ovšem ve svém díle židovskou tematiku vůbec nereflektují, protože se s židovstvím neidentifikovali, a někteří konvertovali k jiné víře.

Jako odrazový můstek pro svůj příspěvek jsem zvolila výstavu *Verwehte Spuren/Zaváté stopy*, kterou sestavil a zorganizoval Spolek Adalberta Stiftera a která byla poprvé představena veřejnosti začátkem února 2001 v Mnichově, sídelním městě Spolku Adalberta Stiftera. U nás jsme se s ní mohli poprvé setkat v květnu 2001 v Mikulově, odkud dále výstava putovala do Jihlavy, Olomouce, Moravské Třebové a nyní ji prezentuje Rakouské kulturní fórum po svých knihovnách v České republice. Výstava informuje o životě a díle 25 moravských a slezských židovských německy píšících autorů.

Pro větší důslednost nezahrnuji ve svém příspěvku pod Moravu regiony Opavsko a Těšínsko, protože historicky to byly regiony rakousko-slezské, které měly jako hraniční oblasti s Polskem nepatrně, ale přesto poněkud jiný vývoj. Ale i zde

nacházíme vyspělou německou kulturu a literaturu. Mezi židovské autory pocházející z této oblasti patří např. Ilse Weber z Vítkovic nebo Meir Marcell Faerber z Ostravy. Dnešní centrum této oblasti, Ostrava, začala získávat vliv až od 30. let 20. století a v současné době zde existuje samostatná Židovská náboženská obec.

Historicky jsou pro naše účely důležitá dvě data: 1426, respektive 1454 a 1848. Roku 1454 byli totiž Židé Ladislavem Pohrobkem vypovězeni z moravských královských měst (z Jihlavy již 1426), a byli tedy nuceni si hledat útočiště v okolních menších městech a obcích. Toleranční patent z roku 1781 přinesl židovskému obyvatelstvu jistá ulehčení, ale i zákonem regulovanou povinnost vést úřední záležitosti v němčině a přijmout příjmení z určeného seznamu německých jmen. První novodobé uspořádání týkající se pobytu Židů na Moravě provedl císař František II. 1798, kdy zároveň zřídil 52 židovských moravských obcí. Až rok 1848 znamenal pro židovské obyvatelstvo na Moravě i v Čechách počátek zrovnoprávnění, které jim skýtalo nové možnosti s odchodem do větších měst. Ta zaznamenala silný příliv židovských rodin, ale přesto museli Židé ještě dlouho čekat na plné uplatnění nových zákonů.

Rok 1848 přinesl i růst v oblasti duchovní. Od konce 50. let 19. století začaly vznikat první oficiální židovské náboženské obce, které si zřizovaly vlastní modlitebny nebo stavěly nové synagogy nebo renovovaly staré. V Brně byla nová synagoga dokončena 1855 a 1859 ustanovena plnoprávná náboženská obec; v Jihlavě byla první synagoga vysvěcena 1863 a zároveň konstituována židovská obec; v Olomouci byla zřízena samostatná náboženská obec až 1892.

Dokud žili Židé v uzavřených ghettech, vystačili si mezi sebou pro potřeby ghetta se dvěma jazyky: hebrejštinou nebo jidiš, ve kterých probíhalo i veškeré písemnictví. Od konce 18. století se povinným úředním jazykem stala na Moravě němčina, a tak začali Židé od roku 1848, kdy došlo k otevření ghett a usazování židovského obyvatelstva ve velkých městech, postupně převážně z asimilačních důvodů používat k dorozumívání mezi sebou, ale i navenek němčinu. Ti židovští autoři, kteří byli i literárně činní, získali náhle možnost psát pro daleko větší publikum, a tak začali rychle vydávat své práce v němčině. Od této chvíle lze hovořit o německé židovské literatuře na Moravě.

Nedílnou kulturní složkou každého společenství je existence nejrůznějších spolků, svazů či kroužků. Počátky veřejného židovského spolkového života na Moravě, majícího nejdříve výhradně nadační či dobročinný charakter, se datují od prvního oficiálního zakládání náboženských obcí, tedy 60. let 19. století. Jeho vývoj byl i v následujících letech velmi rozmanitý a ve všech moravských regionech v podstatě jednotný. Mezi nejdříve založené židovské spolky patří sdružení pohřebního bratrstva Chevra Kadischa, působící téměř v každé menší obci nebo Spolek israelitských žen. Židé se sdružovali často i ve zpěváckých spolcích, obchodnických a živnostenských spolcích; některé větší obce si vytvářely své sportovní spolky zva-

né Makabi a židovské akademické feriální spolky, které tvořili studenti židovského původu studující na univerzitách v Praze a ve Vídni a které byly vždy politicky radikálnější. Po 1. světové válce se jihlavští Židé začali sdružovat i politicky, i když se někde už dřív setkáváme se sionisticky zaměřenými tzv. lidovými spolky, které většinou nesly jméno zakladatele sionistického hnutí Theodora Herzla.

Samostatná židovská divadelní činnost byla zpočátku vyvíjena jen sporadicky, spíše jen v rámci náboženských oslav. Po roce 1848 se moravští Židé začali uplatňovat i na německé divadelní scéně v moravských městech, ve větších centrech mimo Moravu zakládali od konce 19. století i vlastní divadla a později se i výrazně uplatnili ve filmovém průmyslu. Novinové a časopisecké příspěvky převážně od nejvyšších představitelů jednotlivých náboženských obcí (rabínů, učitelů apod.) je možno nalézt spíše v nábožensky zaměřených listech, které vycházely ve větších regionech. Mezi židovskými médii měly význačné zastoupení i sionistické listy, které ve větší míře začaly vycházet od přelomu století. Autoři, kteří se více věnovali beletrii, psali i pro jiné, nábožensky či politicky nevyhraněné noviny.

Ve 30. letech 20. století mnoho moravských židovských autorů emigrovalo do Švýcarska, Anglie, Palestiny nebo USA, mnozí ale později zahynuli v koncentračních táborech. Jen málo židovských umělců 2. světovou válku přežilo a ještě méně se jich vrátilo do svého rodiště. Protože však bylo poválečné Československo politicky i demograficky výrazně přeorganizováno, nenašli zde najednou německy píšící autoři dostatečné publikum a byli mj. i z existenčních důvodů donuceni odejít do některé z německy mluvících zemí. Jen jednotlivci se přese všechno rozhodli zůstat i nadále, jako např. Vlastimil Arthur Polák, který zemřel roku 1992 v Olomouci a bývá nazýván posledním německy píšícím básníkem z Moravy.

Jednotliví autoři, vybraní namátkou z jinak dlouhé řady významných moravských židovských osobností, k nimž už bylo nashromážděno velké množství životopisných dat a textů, budou prezentováni na základě příslušnosti k šesti moravským regionům: Brněnsko, Olomoucko, Přerovsko, Znojemsko, Hradištsko a Jihlavsko.

1. Brněnsko

Už před rokem 1454 sídlila v Brně početná židovská komunita, v tomto roce však byla vyhnána a tehdejší synagoga byla zbořena. Po roce 1848 se Brno začalo profilovat jako největší centrum na Moravě, ale takovým centrem, jako byla Praha pro Čechy, se stalo až koncem století. V roce 1855 byla dokončena nová synagoga, 1859 zřízena plnoprávná obec a od roku 1886 tu sídlil moravský zemský rabín. Nejmladší synagoga, která byla postavena ve 30. letech 20. století ve funkcionalistickém stylu, dodnes funguje jako jediný obřadní templ na Moravě. K nejzajímavějším osobnostem, které jsou spojeny s Brnem, patří např. filozof a filolog Theodor Gomperz, český herec Hugo Haas, historik Hugo Gold nebo filolog Roman Jakobson.

Od první poloviny 15. století existují písemné zprávy o pobytu židovských obyvatel v Mikulově, kdy se zde usazovali Židé vyhnaní ze Znojma a Brna. Mikulov se brzy stal jedním z nejdůležitějších kulturních, správních a politických center Židů v českých zemích vůbec i proto, že zde od 16. století do roku 1851 sídlil moravský zemský rabín, který mj. v letech 1553–1573 zastával i Jehuda Löw ben Becalel, legendární tvůrce Golema.

Chronologicky prvním z tohoto celkového výčtu německých židovských spisovatelů z Moravy je **Josef von Sonnenfels** (1733–1817). Narodil se v Mikulově v rodině s přísnou židovskou tradicí, ale již jeho otec konvertoval ke katolickému vyznání a Marií Terezií mu byl udělen dědičný šlechtický titul „von Sonnenfels“. Jeho syn vystudoval práva, stal se poradcem Marie Terezie a diplomatem na evropské úrovni. Zasadil se o reformu německého jazyka „ve smyslu osvícenského absolutismu“ a údajně se podílel na formulaci josefínského tolerančního patentu. Svou literární tvorbu věnoval především divadlu, psal ale i oslavné básně nebo politické úvahy jako *Über die Abschaffung der Tortur* (1775, O odstranění tortury).

Velmi plodným novinářem a filozofem byl **Hieronymus Lorm** (1821–1902). Protože již v mládí ohluchl a oslepl, vytvořil si pro vlastní potřebu dotykový jazyk, který je dodnes užíván a je nazýván „Lormova dotyková abeceda“. Lorm několikrát z politických důvodů změnil bydliště, až se nakonec usadil v Brně, kde také zemřel. Byl autorem několika básní, povídek i divadelních her. Svoji osobitou filozofii shrnul ve spise *Der grundlose Optimismus* (1894, Bezdůvodný optimismus).

Eduard Kulke (1831–1897) je jedním z mála, kteří se výrazně věnují židovské tematice. Kulke byl velmi všestranný autor tzv. povídek z ghetta, o nichž byla před 4 lety na olomoucké filozofické fakultě napsána diplomová práce. Kromě toho psal hudebněkritické fejetony, které publikoval v rakouských periodikách, zejména se věnoval dílu Richarda Wagnera. Zabýval se rovněž přírodními vědami, filozofií a estetikou, o které vedl přednášky, jež pak vyšly pod názvem *Kritik der Philosophie des Schönen* (1906, Kritika filozofie krásna).

Nadšeným obdivovatelem divadla byl **Oskar Jelinek** (1886–1949). Po studii práv se stal v Brně soudcem a později se rozhodl pro spisovatelskou dráhu. Po „anšlusu“ Rakouska emigroval přes Paříž do USA, kde roku 1949 zemřel. Témata pro své novely a romány čerpal především ze soudcovského prostředí; „v jeho díle převládají konflikty individuální, sociální a nacionální povahy“. ¹ K jeho nejznámějším dílům patří zejména novela *Der Bauernrichter* (1924, Selský soudce).

Brněnským rodákem je rovněž Fritz Beer (nar. 1911), autor dodnes žijící v Británii, jehož poslední publikace vyšla před 3 lety. Od roku 1988 je **Fritz Beer** prezidentem PEN-centra autorů německého jazyka v cizině (se sídlem v Londýně) a byl několikrát vyznamenán evropskými literárními a novinářskými cenami. Psal především reportáže, eseje a povídky; jeho autobiografie *Hast Du auf Deutsche geschossen, Grandpa?* vyšla 1997 v češtině pod názvem ...a tys na Němce střílel, dědo?

2. Olomoucko

Olomouc je vedle Brna jediným moravským městem, kde dnes ještě existuje Židovská náboženská obec, a sice se zhruba 180 členy. Přítomnost židovských obchodníků a kupců je zde dokládána minimálně od 11. století. První oficiální náboženský spolek moderní doby byl založen 1865 a až 1892 vznikla samostatná náboženská obec a byla postavena synagoga, která stála do 1939, kdy byla vypálena nacisty. Po II. světové válce byla olomoucká ŽNO znovu obnovena, ale brzy byla začleněna pod ostravskou náboženskou obec a plně obnovena až 1991.

Dalším významným střediskem židovské vzdělanosti byly Boskovice, kde je první židovské osídlení doloženo již ze 14. století. První synagoga pochází z konce 17. století, další dvě byly postaveny v 18. a 19. století. Fungovala tu i ješiva (vyšší odborné učiliště židovské vzdělanosti a talmudského učení) a v letech 1851–1886 v Boskovicích sídlil moravský zemský rabín.

Velmi silnou ŽNO měl i Prostějov, kde také fungovala známá ješiva.

Na univerzitě v Olomouci působil v letech 1837–1869 profesor medicíny **Ludwig Andreas Jetteles** (1799–1878), který se zde v roce 1842 stal rektorem. Po židovských tématech nenajdeme v jeho díle ani stopy, také proto, že brzy konvertoval ke katolicismu. Během svých studií se setkal se svým vzorem Goethem, který jeho literární tvorbu ovlivnil. Jeho sebrané básně byly vydány až posmrtně.

Mezi nejvýznamnější osobnosti olomouckého regionu patří architekt a filozof **Paul Engelmann** (1891–1965). Pocházel ze známé intelektuálské olomoucké rodiny, ale brzy odešel do Vídně, kde se stýkal s Karlem Krausem, Adolfem Loosem nebo Ludwigem Wittgensteinem. Eseje, které vznikly na základě rozhovorů s Wittgensteinem, vyšly ve sbírkách *Geist und Gesellschaft* (1944, Duch a společnost) a *Ein verfehlter Versuch* (1945, Nezdařený pokus). Proslavil se i jeho bratr Peter, malíř, karikaturista a básník, a sestra Anny, ilustrátorka dětských knížek.

Z Prostějova pocházel spisovatel **Max Zweig** (1892–1992), autor převážně dramát „s náboženskou, historickou i současnou tematikou“.² Po studiích práv na pražské univerzitě se stal proti vůli otce spisovatelem a odešel do Berlína. V roce 1934 se přestěhoval zpátky do Prostějova a 1938 odešel do Tel Avivu, kde se snažil publikovat v němčině. Ve svém díle se pokouší vypořádat s nacismem a rovněž tematizuje založení státu Izrael. V loňském roce vyšly u nás jeho paměti (*Lebenserinnerungen*, 1987) v překladu Lucy Topolenské.

Hermann Ungar (1893–1929) se narodil v Boskovicích. Vystudoval práva a do 1918 se aktivně účastnil sionistického hnutí. Potom se stal obchodním atašé v Berlíně a začal publikovat povídky. Díky pozitivním recenzím z pera Thomase Manna a Stefana Zweiga získal určitý věhlas a i nadále úspěšně publikoval. Kromě kratších žánrů napsal i dva romány, *Die Verstümmelten* (1924, Zmrzačení)

a *Die Klasse* (1927, Třída), a dramata s židovskou tematikou, z nichž některá byla i uvedena na jevišti.

V Úsově se narodil **Vlastimil Arthur Polák** (1914–1992), ale prakticky celý svůj život prožil v Olomouci. Za války byl na nucených pracích a později deportován do Terezína. Po osvobození se vrátil do Olomouce, kde pracoval u dráhy, ale nemohl publikovat. Literárně činný byl však již od mládí, psal povídky i básně s nejrůznější tematikou, které vyšly v roce 1996 v českém překladu pod titulem *Bílá paní z ghetta*.

3. Přerovsko

Z Hranic na Moravě pochází **Jakob Julius David** (1859–1906), který spolu s Marií Ebner–Eschenbach a Ferdinandem von Saar patří k nejznámějším moravským německým spisovatelům 19. století. Již za svých studií sympatizoval se sionistickými myšlenkami Theodora Herzla a ve svých dílech se angažoval v Dreyfusově aféře. Později konvertoval, ale vždy zůstal spojen s židovstvím. Jeho romány a povídky ale nenesou stopy jeho politického či náboženského zaměření, soustředí se na líčení individuálních osudů, které jsou zasazeny do moravského prostředí; snad nejvýrazněji povídky ze sbírky *Die Hanna* (1904, Haná/Hanačka).

Adolph Donath (1876–1937) byl rovněž stoupencem sionistického hnutí, od kterého se v pozdějších letech distancoval, a publikoval v židovském tisku. Narodil se v Kroměříži, ale usadil se v Berlíně, kde pracoval jako novinář.

4. Znojemsko

Moravské Budějovice jsou rodištěm **Ralpa Benatzkeho** (1884–1957), jenž byl ve své době populárním autorem operních libret, šansonů a kabaretních šlágrů. Studoval hudbu, údajně i u Antonína Dvořáka, a od roku 1927 spolupracoval s režisérem Maxem Reinhardem v Berlíně.

Ludwig Winder (1899–1946) byl literární kritik a spisovatel, jehož životní osudy byly spojeny s Moravou, především s Holešovem, Přerovem a Olomoucí. Působil jako novinář a redaktor v pražském německém listě *Bohemia*. V roce 1939 uprchl do Anglie, kde pracoval pro německý exilový tisk. Jeho známý román *Der Thronfolger* (1938, Následník trůnu) byl ve své době v Rakousku a Německu zakázán. Bývá některými literárními historiky řazen do tzv. pražské německé literatury.

5. Hradištsko

Kyjovským rodákem je **Hugo Sonnenschein** (1889–1953), přezdívaný Sonka. Studoval ve Vídni literární vědu, hodně cestoval, založil s Franzem Werfelem nakladatelství, ve kterém vycházela německá expresionistická literatura. Sonnenschein psal převážně básně, které vydával již od roku 1909, ale proslavil se

hlavně až sbírkou *Die Legende vom weltverkommenen Sonka* (1920, *Legenda o světě zpuslém Sonkovi*). Roku 1921 se stal spoluzakladatelem KSČ, později byl ale ze strany vyloučen. 1934 byl vykázán z ČSR, za války zatčen gestapem a deportován do Osvětimi. Věznění v koncentračním táboře přežil, ale po válce byl pro údajnou kolaboraci s nacisty odsouzen k 20 letům nucených prací. Zemřel v roce 1953 ve věznici na Mírově.

6. Jihlavsko

V jihlavském regionu najdeme v 19. století mnoho obcí se silným zastoupením židovských obyvatel. V jejich středu ale stojí Jihlava, kde nacházíme první písemnou zmínku a židovských osadníků již v roce 1249. Jihlava byla v roce 1426 prvním moravským královským městem, odkud byli Židé vyhnáni ještě Albrechtem Habsburským kvůli podezření z napomáhání táboritům a znovu pak 1454 Albrechtovým synem Ladislavem Pohrobkem kvůli lichvě. Po roce 1848 zaznamenalo město značný příliv židovského obyvatelstva z okolí, první synagoga byla vysvěcena 1863, kdy byla zároveň konstituována židovská obec. 1938 byla synagoga vypálena a židovské obyvatelstvo bylo nuceno se vystěhovat do okolních vesnic.

Jiným významným střediskem byla Třebíč, kde je existence židovského osídlení doložena od počátku 15. století. Dnes je trebičská židovská čtvrť jako jedna z nejzachovalejších v Evropě pod ochranou UNESCO.

Známou jihlavskou osobností je **Sigmund Werner** (1867–1927), lékař, básník a sionista, který dlouhou dobu vykonával funkci sekretáře Theodora Herzla. Po lékařských studiích si zřídil zubní praxi v Jihlavě, kde se stal také spoluzakladatelem mnoha sionistických organizací a přispíval do místních novin. Kromě politických aktivit se Werner zaměřil i na psaní básní, které mu vyšly pod názvem *Ruth und andere moderne Gedichte* (Ruth a jiné moderní básně, 1903).

V Jihlavě se narodil **Ernst Sommer** (1888–1955), který odešel na studia do Vídně, kde se stal právníkem, a nakrátko se vrátil do Jihlavy, aby zde získal právníckou praxi. Pak se ale přestěhoval do Karlových Varů a 1938 se dostal do Londýna, kde 1955 zemřel. Sommer se zasadil o integraci mezi českou a německou kulturou, věnoval se divadelní kritice a psal kulturně-filozofické eseje. Ve svých historických románech zpracovával témata týkající se krizových období evropských dějin, často v paralele k tehdejšímu politickému dění. K jeho nejznámějším dílům patří *Gideons Auszug* (Gideonův odchod, 1912) nebo román *Die Templar* (Templáři, 1934), který pojednává o zrušení řádu templářů 1307 a který měl velký úspěch. V českém překladu vyšel poprvé 1936 a pak znovu 1994 v Praze.

Celou tuto řadu německy píšících židovských autorů pocházejících z Moravy uzavírá levicově orientovaný básník, prozaik, dramatik a překladatel **Louis Fürnberg** (1909–1957). Vyučil se v Karlových Varech uměleckým keramikem,

ale začal se brzy věnovat spisovatelské dráze. Roku 1939 byl zatčen při pokusu o překročení polských hranic, dostal se do nacistického vězení, kde ztratil sluch a odkud se mu zdařil útek do Palestiny. Po válce se vrátil do vlasti, ale protože zde už nenašel německé publikum, odešel do Berlína, kde se stal kulturním atašé ČSSR, a později do Výmaru, kde 1957 zemřel. Fürnberg nejdříve začal psát básně, zvláště poémy a kantáty, které tvoří největší část jeho díla, ale jedním z jeho nejranějších děl, kterým na sebe teprve upozornil, je povídka *Das Fest des Lebens* (Svátek života, 1939), díky níž byl Fürnberg označován jako „sudetoněmecký Kafka“ (R. Fuchs). Žánru povídky zůstal věrný i nadále (*Mozartnovelle/Mozartovská novela*, 1943), ale psal i romány a románové fragmenty jako např. *Lessing und Spira* (1967, v sebraných spisech), kde se pokouší o vykreslení svých zážitků z Palestiny. Psal i jednoaktovky, které však nedosáhly většího významu.

Velká většina židovských německy píšících autorů, kteří byli spjatí s Moravou, se zde nikdy neusadili natrvalo. Odcházeli z politických důvodů nebo hledali zajímavější pracovní příležitosti ve svém oboru převážně kulturního rázu mimo region, které jim malá moravská města nemohla poskytnout. Jen málokdo reflektuje aspoň částečně ve svém díle vlastní sociální původ či místo, odkud pocházel, jak to naopak v nadměrné míře činili jejich němečtí nežidovští kolegové. Přesto z uvedených důvodů spadají do oblasti výzkumu olomouckého vědeckého pracoviště a jejich život, dílo či soupis pozůstalosti bude do budoucna dalším cílem bádání.

Poznámky

¹ *Verwehte Spuren/Zaváté stopy*. Židovští spisovatelé německého jazyka z Moravy. Katalog k výstavě, Adalbert Stifter Verein, München 2001.

² *Verwehte Spuren/Zaváté stopy*. Židovští spisovatelé německého jazyka z Moravy. Katalog k výstavě, Adalbert Stifter Verein, München 2001.

Literatura

d'Elvert, Ch.: *Geschichte der Juden in Mähren und Oesterreichisch-Schlesien*. Brünn 1895.

Bradáč, B.: *Jihlava*. Jihlava 1926.

Wlaschek, R. M.: *Juden in Böhmen. Beiträge zur Geschichte des europäischen Judentums im 19. und 20. Jahrhundert* (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Bd. 66). München, R. Oldenbourg Verlag 1990.

Lexikon deutsch-jüdischer Autoren. Hrsg. von Renate Heuer. München/New Providence/London/Paris, K.G.Saur 1996.

Židé. *Dějiny a kultura*. Židovské muzeum v Praze 1997.

Verwehte Spuren/Zaváté stopy. Židovští spisovatelé německého jazyka z Moravy. Katalog k výstavě. München, Adalbert Stifter Verein 2001.

Pěkný, T.: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha, Sefer 2001.

Lexikon deutschmährischer Autoren. UP Olomouc 2003.

Nad tvorbou Hannse Cibulky a Rudolfa Mayera-Freiwaldaua, německých rodáků z oblasti Jeseníků

Libor Martinek

Po skončení druhé světové války postihl miliony Němců z evropského východu a jihovýchodu osud vyhnanců. Bylo mezi nimi i tři a půl milionu německých obyvatel Sudet. Spisovatelé, kteří spolu s ostatními ztratili svůj domov, se postavili na stranu vykořeněných a začali psát o jejich i svém vlastním údělu. Umělecky ztvárněným obrazem lidského osudu chtěli poskytnout alespoň nepatrnou pomoc trpícím spoluobčanům. Objevilo se ovšem i pejorativní označení „Heimtdichter“ – tento pojem přitom užívali ti spisovatelé a kritici, kteří buď z vychytralosti, nebo z naivity uvěřili na „hodinu nula“, a zachraňovali tak své svědomí.

Ke zjištění jistých podobností v beletrii německých autorů pocházejících z různých oblastí na východě dochází Jenny Poláková:

- popisují většinou to, co se stalo, nikoli proč se tak stalo;
- zdůrazňují ztrátu hodnot duchovních spíš než materiálních;
- zabývají se ztrátou osobní lidské hodnoty až po ztrátu identity;
- zdůrazňují nejen ztrátu vlasti, ale i ztrátu celého životního a kulturního prostředí;
- snaží se o vyrovnání s minulostí.¹

Na základě rozsáhlého výzkumu především románové tvorby sudetoněmeckých autorů J. Poláková usuzuje, že fakt odsunu je považován spíš než za akt pomsty za ránu osudu. Téma odsunu se stalo německým tématem. To, že je zpracováno Němci, naznačuje, že cílem je vyrovnání se s minulostí a smíření. Motiv odporu k válce vyjadřuje naději, že se jedná o poslední konflikt mezi Němci a ostatními národy. Ztráta vlasti ztrátou zůstane, proto tato látka byla a zřejmě bude zpracovávána jako filozofický, politický i etický problém.

Významný překladatel českých autorů do němčiny a šéfredaktor krajansky zaměřeného časopisu Sudetenland Franz Peter Künzel se pokusil o jistou periodizaci sudetoněmecké literatury v poválečném období.²

Bylo by možné sestavit topografii sudetoněmecké literatury tohoto období podle původu jednotlivých autorů i podle topoi, jež obsahují jejich díla. Navzdory srovnatelným lidským osudům a přes jednomyslné odmítání modernismu nezíská literární historik při pohledu na tento proud ucelený dojem. Existovali sudetoněmečtí spisovatelé, ale neexistovala sudetoněmecká literatura jako samostatný fenomén. Zpočátku tomu ani nemohlo být jinak, zvláště vezmeme-li

v úvahu, že prostor, který bývá označován jako „Sudety“ (dovolujeme si tvrdit, že nepřesně) byl národnostně, jazykově i kulturně smíšeným územím a vznikl jako nový a umělý útvar. Chyběly i vzájemné osobní kontakty, neboť sudetoněmečtí autoři byli roztroušeni po celém území Německa i Rakouska.

Ze sudetoněmeckých autorů je v přehledech Künzela a Polákové jmenován pouze Rudolf Mayer-Freiwaldau (29. 8. 1931), připomenout lze však i javornického rodáka Josefa Schneidera (12. 5. 1911 Javorník – 11. 12. 1969 München),³ bruntálskou rodačku Margarete Justovou-Baudischovou (30. 11. 1914 Bruntál – 22. 5. 2000 Waiblingen)⁴ a krnovského rodáka Hannse Cibulku.

Hanns Cibulka se narodil 20. 9. 1920 v rodině německého textilního dělníka, sociálního demokrata a odpůrce fašismu. Po absolvování obchodní školy v Liberci uvažoval o dráze houslisty, učil se u českých učitelů, ale umělecké plány zhatila válka. Šest let strávil na východní frontě, v Polsku a na Ukrajině, později se dostal až na Sicílii, kde padl do anglického zajetí. Ke konci války si do svého Sicilského deníku (*Sizilianisches Tagebuch*, 1960) zapsal: „Šest let jsme se podíleli na této válce. Proč jsme nekřičeli, když jsme uviděli krváčet první dítě? Dnes nemáme dostatek rukou, abychom matkám osušili slzy. Ať si to přiznáme nebo nepřiznáme, všichni jsme za tuto válku zodpovědní.“ Válečné zážitky budou v Cibulkově tvorbě i nadále patřit k nejvýraznějším námětům, tématům a motivům.⁵

Po propuštění ze zajetí se H. Cibulka usadil v kraji J. W. Goetha – v Durynsku. Vystudoval knihovnictví a od roku 1952 až do důchodu byl ředitelem knihovny v okresním městě Gotha. „Jméno/ jež mě provází/ tomuto kraji zde/ je cizí,“ posteskl si básník Cibulka v básni Hiddensee.

Do literatury vstoupil Cibulka v roce 1954 sbírkou *Märzlicht*, následovaly sbírky *Zwei Silben* (1959), *Arioso* (1962), *Windrose* (1968), *Die Heiligen von Portland Place* (1970), *Lichtschwalben* (1973), *Der Rebstock* (1980). Z jeho poezie byl vydán výbor *Losgesprochen* (1986). Úspěšný je také jako prozaik. Překonávání válečných zážitků a postupné zdomácnění v Durynsku, jedné z nejstarších kulturních oblastí Německa, se odráží v mnoha jeho básních a prózách. Především v prózách *Dornburger Blätter* (1973) a *Wegscheide* (1988). Ve svých lyrických a prozaických reflexích se nechává inspirovat přírodou a kulturou míst, která dobře poznal a ke kterým přilnul – od rodného moravskoslezského pomezí a českých historických center (Praha, Mělník, Kuks – zmíněná sbírka *Arioso*), válečných zážitků v Polsku a na Ukrajině (Kremenec – deníková próza *Liebeserklärung in K.*, 1974), prožitků italské krajiny a mediteránní kultury (*Sizilianisches Tagebuch* 1960, *Umbrische Tage* 1963) až k baltským ostrovům Hiddensee a Rujáně, kde se zamýšlí hlavně nad vztahem člověka k přírodě a umění (v deníkových prózách *Sanddornzeit* 1971 a *Swantow* 1982). Kromě toho vydal knižně autobiografické prózy *Seedorn* (1985) a *Nachtwache* (1989). V poslední z nich (podobně jako v některých básních, například v poemě Lagebericht ve výboru

Losgesprochen) zesiluje autorovo angažování v ekologické problematice zejména uměleckou tematizací základních otázek přežití přírody a lidstva v éře neustále se zrychlujícího hospodářského a technického vývoje. Jeho prózy charakterizuje snaha překonat jednostranný přírodovědný, technokratický přístup k řešení klíčových otázek lidstva a nahradit jej duševnějším pohledem do vlastního nitra spolu s hledáním inspirace u velikánů kultury, z nichž lze jmenovat Goetha, Hölderlina, Stiftera, Rilka, Luthera, J. S. Bacha, Schuberta a z českých umělců Antonína Dvořáka.

Z české poezie Cibulka přebásnil verše pro děti Františka Hrubína a Jana Čar-ka.

Základními tématy Cibulkovy básnické a prozaické tvorby jsou – kromě válečných zážitků – vzpomínky na mládí, domov, nenaplněná láska, zapouštění kořenů v novém domově. Inspiruje se přírodou, k níž má silný vztah, kulturou míst, ke kterým přilnul, rodným místem i historickými centry (z českých to jsou například Praha, Mělník, Jičín, Kuks), cizokrajnou krajinou a kulturou (Itálie). Důležitou úlohu v jeho tvorbě mají rovněž prožitky z recepce literatury (zvláště klasiků), hudby, výtvarného umění. Otec jej učil od pěti let hrát na housle, jako čtrnáctiletý už hrál v kostelním orchestru. Hudba ho celoživotně obohacovala a neustále se vracela jako jedno z témat jeho poezie: „Mé noty:/ Šedé zóny,/ přítmí,/ melodie vysušené/ a pusté.// Písňě/ uvízlé v záseku ostatných drátů“ (Arnold Schönberg. Ten, který přežil Varšavu; přeložil Zdeněk Janík). Básně jsou vesměs psány volným veršem dodržujícím interpunkci. Ve své prozaické tvorbě autor upřednostňuje žánr deníku.⁶

Výbor z některých Cibulkových starších sbírek vyšel v českém překladu Luboše Příhody pod názvem *České motivy* (1967). Několik básní najdeme také ve výboru *Poezie NDR* (1982). Obraz české krajiny patří tedy trvale k důležitým inspiračním zdrojům Cibulkova básnického, prozaického a esejistického díla: „Sestro jitřní rosy,/ slunečnice červenavých zálivů,/ kde ráhna studnic/ nekonečný vítr dále ožívá,/ z niti nejjemnější/ tkala jsi za dne svůj šat/ a za noci do něho vyšívala/ květiny Beskyd“ (Arioso; překlad J. Votavy). Jinde se topos dětství prolíná s apostrofou pohádkové bytosti, známou z pohádky K. J. Erbena: „Višničko, líbezný ostrůvku,/ zas tě poznávám,/ můj otec tě sázel,/ pro tebe matka/ vodu čerpala.// Vzpomínám na dobu, kdy jsem den co den/ sedal v tvém stínu,/ pohádky kvetly/ v modravých větévkách,/ košilí byl mi vítr,/ botami devětsil./ A navečer,/ když na české straně/ stáda vracela se domů,/ na vlněných hřbetech/ noc,/ shazovala Zlatovláska/ hvězdy z oblohy.// Višničko,/ višničko,/ kterápak z krasavic/ vzkouzla mi pod víčko?/ V dětské dlani/ vyrostlo ze hry/ probuzení“ (Moje stromy; překlad J. Votavy). Baladicky laděné básně vynívají ve smyslu nemožnosti návratu do rodné krajiny: „Kamenná země, na věky spoutaná žulovým horstvem,/ bereš-li smrtelnou daň, bereš i lásku a hněv./ Jak zloděj, v umrz-

lé ruce nesl jsem rozbitou pušku,/ dospěl jsem po létech zpět před tvůj kamenný práh./ Ještě jedenkrát bušil jsem pažbou do pevných dveří,/ ponurý vydaly zvuk, ve vlasech střepiny hvězd./ Teprve v přítmí výčepu našel jsem šedivé muže./ jak jíní bělavý vous, pohled však rovnal se zdi./ Rezaté kadeře hořely na čelech zbrzděných strastí./ hory si lámaly vaz, vítr zvedal svůj škleb./ Cizince, křičelo všechno, nesahej po našich hvězdách!./ Bratři jsou po smrti. Jdi! Sestry ti osleply. Jdi! Jak žebrající jahoda stál jsem tam v lesku mých lesů./ ale kamenný kraj syna už nepřijal zpět“ (Balada hořkosti – II. zpěv; překlad J. Votavy).

Z Cibulkovy prozaické tvorby byly Ludvíkem Kunderou převedeny do češtiny deníkové knihy *Sicilský deník*, *Listy z Dornburgu* a *Vyznání lásky v městečku K.* (souborně 1980). V *Sicilském deníku* je námětem Cibulkovo válečné zajetí na Sicílii. *Listy z Dornburgu* zachycují autorovy zážitky a pocity z místa, kde se usídlil po návratu ze sicilského zajetí. Píše je už jako padesátiletý. Zobrazuje zde sice málo známý, ale půvabný kout Durynska, kterým vypravěč prochází křížem krážem: „Nijak už netoužím po tom, abych byl někde daleko. (...) Dnes zůstávám raději na jednom místě, nechci už vnímat krajinu a lidi letmo, tři dny zde, čtyři dny tam. (...) Ty cesty mi jistěže i ledacos daly, rozšířily můj obzor, vystoupily podstatnosti, narůstala vlastní duchovní substance, ale to naléhání se rozplynulo do dálek, utkvívало na povrchu. Dnes očekávám od života pochopení existence, prohloubení podstaty.“⁷ Oba deníky nemají pevnou syžetovou osnovu, nabízejí spíše proniknutí do vlastního životního příběhu autora, jeho pocitů, postojů, myšlenkového bohatství a nastřádané životní zkušenosti či moudrosti. „Co mě v mém životě změnilo? Především to byla válka, stálý styk se smrtí, ale také setkání s Halinou a v neposlední řadě ztráta domoviny.“⁸ Ve třetím z deníků se prolíná příběh autorovy lásky k polské dívce Halině ve volynském městečku Kremenci a příběh Goethovy lásky k Charlottě von Stein. Ve *Vyznání lásky v městečku K.* nejsou již vedena data k zápiskům, autorovy úvahy, myšlenky, impresy plynou volně celým textem, text se blíží k žánru deníkové prózy. Vzpomínky na Halinu korespondují s přítomnou situací padesátiletého autora a směřují někam dál, do budoucnosti: „Náš život je nejenom přítomnost, je vždycky i výslednicí vzpomínky. Kdo už si nevzpomíná, nemá ani přítomnost, ani budoucnost.“⁹ Tato Cibulkova deníková próza rozvíjí nejvýrazněji dějovou složku. Příběh autorovy lásky k polské dívce Halině, u níž kdysi jako raněný německý voják na Volyni v městečku Kochbergu (Kremenec) strávil několik týdnů, jež ho nadosmrti poznamenaly, se v podivuhodném a nanejvýš poutavém kontrastu prolíná s příběhem Goethovy lásky k Charlottě von Stein, doloženým fragmenty Goethových dopisů. (Při pozorném čtení knihy se dozvídáme i o slezském Krnově.¹⁰) Syžet této deníkové prózy je velmi jednoduchý. Hanns dochází k Halině domů, povídají si, milují se, Hanns se posléze uzdravuje a musí opět na frontu, odkud píše dopisy Halině, ty se mu však vracejí s přípisem „adresát neznámý“. Zápletka je tu jakoby nahrazena prožíváním hrdinovy nena-

plněné lásky, úvahovými pasážemi: „Co všechno nám jen v životě přibude? Ale co zbude? A co se nám opět vezme?“¹¹ Cibulkovi zůstaly vzpomínky.

Zamýšlíme-li se nad charakterem Cibulkových deníkových próz, bude třeba zjistit, zda sám autor přistupoval s určitou intencí ke komponování svých deníkových knih: „Mám rád skicu, je to počátek cesty, nemá dosud konec, je pořád ještě na cestě. Povídka anebo novela si žádá vyváženosti, sevřenosti až po poslední větu, ve skice naproti tomu žije pořád ještě prastará nedůvěra vůči všemu hotovému, vůči dovršení, vůči formě. V posledních letech jsem nejednou poznal, že fragmenty, zápisky, skici spisovatelů jsou pro mne zhusta přitažlivější než stavebně sevřený román. (...) Možná, že to tkví v bezprostřednosti, s níž byly vrženy na papír. V takových zlomcích cítíme pořád ještě, že něco vzniká. A přece jsou tyto kusé záznamy koncentrovanost sama...“¹²

To, čemu se Cibulka obdivuje, zobrazuje i ve své tvorbě. Jde mu především o autentičnost a nezprostředkovanost, o potlačení fiktivnosti, tj. znaků, kterými se mj. vyznačuje memoárová tvorba. Jeho deníkovým zápiskům nechybí bezprostřednost, jako kdyby vznikaly „hic et nunc“, jako kdyby zdánlivě nezapadaly do určitého celku, jako kdyby každý z nich žil svým vlastním, autonomním životem, životem okamžiku, v kterém byl zapsán (jak nám text sugeruje), životem pocitů a prožitků daného okamžiku. Po přečtení knihy však nezískáme pocit roztržitosti, fragmentárnosti, neúplnosti, ale texty se ustavují v jakousi vyšší celistvost, která však nepředstavuje celek uzavřený, ale stále se dotvářející, vznikající, kaleidoskopický.

Cibulkovy deníkové prózy stojí ve službě velkých námětů: člověk a jeho dílo, příroda a umění, svědectví minulosti a výzva budoucnosti. Pro zápolení s poučkami je ve výškách filozofických abstrakcí příliš „řídý vzduch“, právě proto přesné zakotvení deníkových zápisů v reáliích a určitá latentně vedená osnova jim dodávají autentičnost a spád i při myšlenkové náročnosti textu. Zvolený žánr deníku umožňuje autorovi využít různých stylistických a narativních strategií, od úvah estetických, etických až k aktuálně politickým. Oceníme Cibulkův smysl pro detail, schopnost zajímavého psychologického postřehu, jeho rozsáhlé vzdělání i pocit odpovědnosti vůči potřebám současného života.

Poslední u nás vydanou publikací H. Cibulky je *Knihla Rút. Ze zápisků archeologa Michaela S.* (Leipzig 1978, Praha 1990). Přeložil ji Otakar Veselý.

Knihla Rút vyniká nad ostatní Cibulkovy prózy sevřenou románovou stavbou a dokonalou proporcí mezi dějovými složkami, jež jemně rozvíjejí cudný milostný příběh stárnoucího vědeckého pracovníka a jeho kolegyně, a obecnými úvahami a reflexemi přírodních, uměleckých a kulturněhistorických zážitků. Dovedně jsou do deníkových záznamů vkomponovány mistrně zhuštěné postřehy o povaze a interpretaci Bachova hudebního díla, o charakteru středověké architektury (Wartburg), lidového řezbářství (muzeum v Eisenachu) i o vnímání

přírody (Höreslberg). Rovněž poučený pohled na české dějiny a výstižné vylíčení pražského ovzduší očima současného vědeckého pracovníka představovaly nesporné obohacení českého čtenáře stejně jako přesvědčivé navození atmosféry provinčních kulturních a vědeckých pracovišť v NDR.

Umělecky pravdivé a působivé je i tragické vyústění příběhu. Nepotlačitelná touha člověka po překonání individuálního zmaru, po osobním štěstí a naplnění života vzdor obecnému citovému zploštění a konzumnímu postoji okolí je nakonec přervána zdánlivě náhodným úderem osudu. Vnitřní logika milostného příběhu Michaela a Rút symbolizuje skutečnost, že individuální štěstí jedince nemá šanci obstát v prostředí zaměřeném na nelítostné prosazování mocenských zájmů.

Nakonec je právě láska tou oblastí, „která se nám otvírá až za zjevnou skutečností“, která přesahuje všechny deprimující propočty pravděpodobnosti a překonává egoismus moci, takže člověk může přijmout i smrt.

H. Cibulka je německou literární kritikou po dlouhou dobu považován za významného básníka, myslitele a esejistu.¹³ Dokladem je další Cibulkovo deníkové dílo *Am Brückenwehr* (míněn je zřejmě jez na řece Opavě u krnovského kina Mír) z roku 1993, kde popisuje svou cestu do původní vlasti a vzpomíná na svého otce: „Uprostřed září stavěl otec s ostatními muži na výpadových silnicích pancéřové zátaras. V říjnu, když němečtí vojáci vytrhali hraniční kameny s červenomodrobílou trikolórou, stál otec u okna a volal: Mámo, takhle už nebudu moci žít, fašisté nám přinášejí do země válku. Toho podzimu se pro otce zřítíl celý svět. Poprvé jsem tehdy tušil něco z té nezměrné osamělosti, která člověka zavalí, když se už necítí ve vlastní zemi doma.“¹⁴ Deníky nejsou Cibulkovi ovšem surovinou pro jeho poezii, jsou samostatnými díly slovně úsporné reflexe. Ukazují nezprostředkovaně a přímo na autorovo narůstající znepokojení a ztrátu iluzí tváří v tvář ohrožení samotné existence přírody a člověka. Proto je vnímají čtenáři už od dob NDR mnohem silněji, než jak je tomu u recepce žánrově blízkých děl jiných německých básníků. Hans Georg Albig se v této souvislosti domnívá, že Cibulka „vyslovil to, co bylo ve vědomí mnoha jiných latentní a vybízel je k občanské neposlušnosti“.¹⁵

Zbývá ještě se zmínit o tradičních přáních H. Cibulky. Jedno z nich vyslovil v epilogu své básnické sbírky *Der Rebstock*: „Tři vinohrady/ leží za mým domem,/ tři přání/ mám ještě nesplněná před sebou.// První kvete jako střevíčník/ v lese/ druhý drží/ dvouocasý lev/ v prackách/ poslední nese holubice/ jako snítka vinné révy/ kolem světa“ (překlad Z. Janíka).

Poezie H. Cibulky má podle názoru překladatele L. Příhody „v sobě něco z bolestí Georga Trakla, ale i něco z jeho intuitivní síly“¹⁶ a jak dále připomíná, sbírkami *Dvě slabiky* a *Arioso* se Cibulka „definitivně přiřadil ke skupině těch německých básníků, jejichž jména bývají vyslovována jako odpověď na otázku, co daly české země německé poezii.“¹⁷

Od poloviny 70. let až do současnosti přibyly nové spisovatelské talenty, k nimž patří Rudolf Mayer-Freiwaldau. Narozen 29. 8. 1931 ve Frývaldově (dnes Jeseník), studoval filozofii, národní hospodářství, práva a sociologii v Eichstättu, Mnichově a Bielefeldu, promoval jako doktor sociálních věd. Působí také jako malíř a sochař, svá díla vystavoval v řadě německých a evropských měst. Přispívá do mnoha německých časopisů. Vedle odborných esejů publikuje básně, krátké prózy a aforismy. Mayerův vztah k rodnému městu signalizuje i jeho topografický pseudonym. Do češtiny přeložili Mayerovy básně a prózy Michaela Jacobsonová a Josef Hrubý.¹⁸ Svou poezií je zastoupen mj. v antologii české a německé poezie z Jeseníků *Země žulových křížů I.* (red. L. Martinek, Moravská expedice, Moravský Beroun 2000).

Rudolf Mayer-Freiwaldau vydal sbírky básní *Spurensicherung* (München, 1975); *Zwischenzeit* (München, 1988); *Bevor du aus deiner Haut fährst* (München, 1977); *Wortwechsel* (München, 1979); *Zwölfeläuten. Haiku* (München, 1989); *Zu loben dein Land* (München, 1988); *Duftblasen. Aphorismen* (München, 1989); *Löwenmaul und Rose* (München 1989); *Zwölfeläuten* (München, 1989); *Wendzeiten* (München, 1991); *Brudersprache* (München, 1991, spolu s Josefem Hrubým); *In diesen Jahren* (München, 1992); *In wiederkehrende Licht – Nella luce riflessa* (München, 1997); *Was die Rose braucht – La rosa ha bisogno* (München, 1999); *Zikadenharfe* (München, 1999); *Buntkiesel* (München, 2001); *Die Gestalt bewegt sich – La figura si muove* (München, 1999); *Danach die Träume – Dopo i sogni* (München, 2001); *Übergangszeit – Mezzastagione – Přebodný čas* (München, 2001, spolu s Josefem Hrubým); *Oleanderfeuer* (München, 2001); *Buntkiesel. Zakyntbische Gesänge 2* (Bremen, 2001); *Oleanderfeuer. Zakyntbische Gesänge 3* (Bremen, 2001). Je autorem textu k *Weisses Requiem* na hudbu Rolanda Leistnera-Mayera (1977), libreta a konceptu k opeře *Jan Hus* (1999) na hudbu Widmara Hadera. *Ackermann und Tod* (München, 1988) je libreto ke koncertní dramatizaci podle Jana ze Žatce, hudbu složil Gerhard Dorda.¹⁹

V tvorbě R. Mayera-Freiwaldaua nacházíme dosud nepublikovanou povídku *Vzpomínka na cestu domů*, která líčí autorovu cestu spolu s rodiči do Čech. Povídka, do češtiny přeložená M. Jacobsenovou, není časově konkretizována a s výjimkou Prahy nejsou přesněji určena ani jiná místa. Na návštěvu města Jeseníku můžeme usuzovat nepřímou, ze vzpomínky na autorova zesnulého učitele hudby, jehož dům po letech navštívil. Není pochyb o tom, že šlo o učitele z (někdejšího) Frývaldova a že jeho dům se nachází v (nynějším) Jeseníku. Povídka je rozdělena do tří částí. V první – s názvem Přípravy – se před postavami povídky vynořují znepokojivé otázky při přípravě na cestu do bývalé vlasti: „Občas se vynořovaly předtuchy, předtuchy touhy po smrti, předtuchy objetí tohoto měsíčního prachu, které nemá konce. A vždy znovu otázka, zda nalezneme hroby. Vyprávěli nám toho tolik o zpustlých hřbitovech. Náš strach vzrůstal, strach z vymřelých hro-

bů.“ Při balení kufrů se vybavují vzpomínky na idylické dětství, ale i na „vpád Rusů a starce ze sousedství, roztrhaného slepým nábojem, vysídlenecký tábor a pohled z dobytčáku za noční jízdy Prahou“. Trauma ze ztráty vlasti v závěru třetí části povídky *Ve městě* (Praha) ústí do vnitřního vyrovnání s minulostí a k tesknému smíření: „Odjížděli jsme a mraky jsme vzali s sebou. Městu jsme zanechali jeho zlato a svůj stesk.“

V Mayerově lyrické tvorbě se vyskytují básně s topograficky přesně vymezeným půdorysem (Kréta, Kirchheim, Frankfurt n. M. atd.), ale ty se vztahují pouze k místům a městům západní a jižní Evropy. Nenašli jsme v nám dostupném a v zásadě kompletním autorově díle žádnou báseň s přesněji vymezeným prostorem Čech, Moravy či Slezska. Některé básně vzpomínkového charakteru mohou svou lexikálně-tematickou vrstvou vzdáleně připomenout topos dětství či motivy odsunu a návratu do vlasti (*Překročení hranic*, *Přechod a Stigma Golf 91-1*: „Rozstříleli mou/duhu//Dal jsem ji jednomu dítěti/na hrani“; „Myslím/na oční bělmo/a řasy zajatců/na bolestné výkřiky/vyhnanců...“ *Stigma 91-2*; přeložil J. Hrubý).²⁰

Téma ztráty vlasti je v Mayerově prozaické i lyrické tvorbě traktováno z morálního a historicko-filozofického hlediska.

Umělecká úroveň tvorby těchto dvou německých autorů - původem z Krnova a z Jeseníku – a dovoluje formulovat tezi, že je tu nový literární fenomén, který představuje sudetoněmecká literatura jako celek. F. P. Künzel definuje i specifické rysy sudetoněmeckého literárního proudu existujícího v rámci německé literatury:

- zostřený pozorovací smysl vypěstovaný jednak následkem blízkosti jiného, v tomto případě českého jazykového a národního živlu, jednak daný dějinným traumatem „vyhnání“;
- odvaha k citovosti a sklon k melancholii: tyto vlastnosti přispívají ke kontemplativnímu prožívání a poznávání skutečnosti;
- smyslová zjemnělost a hudebnost výrazu, utváření slova v jeho zvukové i obsahové plnosti překračující původní význam; znásobený estetický zážitek je dán i povědomím „dvojího domova“;
- morální postoj k jevům světa.²¹

Odsun sudetských Němců přinesl (přirozeně po určité době a také za cenu jistých ztrát) hlubší vědomí vlastní etnické osobitosti. Toto vědomí bylo nejdříve reflektováno a prožíváno právě v dílech sudetoněmeckých autorů, přičemž nové aspekty a rysy této osobitosti se objevují především v jejich nejnovější tvorbě. Patrné je to také v tvorbě představitelů generace, která jako děti nebo mladí prožili na území Sudet předválečná a válečná léta i léta 1945-1946, kdy se na jejich rodiny, hlásící se k německé národnosti, vztahovalo rozhodnutí Postupimské konference o odsunu německého obyvatelstva na území Německa.

Poznámky

- ¹ Poláková, J. Audiatur et altera pars. K některým dílům sudetoněmeckých autorů vydaným v letech 1950 – 1993. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Paedagogica*, Philologica XVI. Olomouc, Vydavatelství UP, 1995, s. 51-63.
- ² Franz Peter Künzel, Nový literární fenomén: sudetoněmecká literatura, *Prostor*, 1996, č. 31, 79-83.
- ³ K Rudolfu Mayerovi-Freiwaldauovi a Josefu Schneiderovi srov.: Libor Martinek, Próza a poezie Jesenicka po roce 1945. In: *Sborník referátů ze IV. Svatováclavského česko – polsko – německé setkání v Jeseníku a historického semináře „Slezsko a Jesenicko v literárním zobrazení“ (29. 9. 2004)*. Vlastivědné muzeum Jesenicka – Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv v Jeseníku, Jeseník – Opava 2005, s. 54-87.
- ⁴ K M. Justové-Baudischové viz Libor Martinek, *Literatura německého a českého jazyka na (stávajícím) okrese Bruntál*, op. cit.
- ⁵ „Svoje první básně jsem napsal v létě 1941 jižně od Kyjeva. List papíru nebyl pro mne nic jiného nežli němý partner v dialogu, musil jsem se vyslovit, osvobodit od tísnivých zážitků. Poprvé ve svém životě jsem stál tváří v tvář zkáze, hrůze, smrti člověka. (...) O deset roků později, po návratu ze zajetí, jsem psal básně za naprosto jiných předpokladů. Bylo to počátkem padesátých let, žil jsem tehdy pod stálým přetlakem, byl jsem ve všem hned doma, dosud jsem neprohlédl mnohovrstevnatost života. (...) Dnes se člověk stal kritičtější, akcenty se přesunuly, jsou tu protiklady, protimlvy, aspekty, tolik světa, tolik nové skutečnosti nás zavaluje, člověk se s ní musí vypořádat. (...) Člověk může brát tužku do ruky, aby lépe poznal sebe i svět, aby našel nová východiska, (...) psaní jakožto proces sebepoznání, jako metoda zkoumání, interpretace a v posledních důsledcích, možná až na sklonku, báseň jakožto výzva tomu, co nadejde“ (Hanns Cibulka, *Vyznání lásky v městečku K*. Přel. Ludvík Kundera. Praha, Lidové nakladatelství, 1980.)
- ⁶ Ukázky z poezie a deníků Hannse Cibulky přinesl také vlastivědný a kulturní zpravodaj *Krnovsko*, 1992, č. 2, s. 25-32.
- ⁷ Hanns Cibulka, *Listy z Dornburgu*, in: *Vyznání lásky v městečku K*, op. cit., s. 52-53.
- ⁸ Tamtéž, s. 166.
- ⁹ Tamtéž, s. 167.
- ¹⁰ „Od počátku války jsem měl v batohu mapu nalepenou na šedém plátně. Nyní jsme ji na stole před sebou rozložili (...) a putoval jsem ukazovákem z místa na místo. (...) Putoval jsem po třpytných stružkách řek, sledoval jsem bystřiny po jejich klikatých cestách pohořím, vystupoval jsem s Halinou až do lysých zón Pradědu a ukazoval jí seshora obrovské lesy a na jihu klesající horské hřbety s výhledem do daleké moravské země. Nakreslil jsem jí na kus papíru znak svého rodného města, tři zlaté rohy v modrém poli. Město leželo na úpatí hor. (...) Stará místní jména nabírala barvu i zvuk a náhle jsem dýchal vzduch dětství, chutnal na jazyku jeho dny. (...) Říkala po mně jména vesnic a měst a vždy znovu jsem jí musel ukazovat, kde je mé rodiště“ (Hanns Cibulka, *Vyznání lásky v městečku K*, in: *Vyznání lásky v městečku K*. Praha 1980, s. 142). Popsal jsem jí v ten večer celou cestu. Vedla z Kremence přes Dubno do Lvova, odtud přes Krakov, Katovice do Opolí. (...) a tak to šlo dál přes Opavu až nahoru do Krnova. Velkými písmeny jsem ji vepsal jméno svého rodiště do jejího deníku a zakreslil nádraží a jmenoval všechny ulice, jimiž jednoho dne půjde, každou křižovatku, každou cestičku. ‚Tady‘, říkal jsem,

vede rovnou od nádraží do města Mikulášská ulice, tím směrem musíš jít, na tomto místě je zahrádknictví, za ním jsou kasárna a necelých dvě stě metrů dál je Beethovenovo náměstí, tam je dům mých rodičů. Má číslo pět. Na střeše jsou červené žlábkované tašky, nemůžeš se zmylit. Před domem je skalka. Když přijedeš v létě, pokvete tam hořec.“ (Tamtéž, s. 174).

- ¹¹ Hanns Cibulka, *Vyznání lásky v městečku K*, op. cit., s. 129.
- ¹² Hanns Cibulka, *Listy z Dornburgu*, op. cit., s. 60.
- ¹³ „Cibulkova poezie se píše i čte přesně a čistě do slova a do písmene. Zářivý závan, který ji prostupuje, tichý obraz jeho hlasitého malování se ztělesňuje v střídavém zpěvu samohlásek z barvy a hudby. V nich váží i hýčká člověk důstojnost a svět a ukazuje nám metaforou jejich smysl. Láska potřebuje své vlastovčí nebe, život svůj révoový kmen a také vítr, který k nám přichází nezávisle na času a vzbuzuje v nás porozumění i pomíjejícínost, potřebuje své životní zviditelnění.“ Tak mluví nedávno zemřelý básník Walter Werner o jiném básníkovi, Hannsi Cibulkovi (Hans Georg Albig, Hüter des Weinberges. Schlesier, Thüringer, Dichter: Hanns Cibulka wird heute 75 Jahre alt, *TLZ*, 20. 9. 1995, s. 5; přeložil Zdeněk Janík).
- ¹⁴ Tamtéž, s. 5.
- ¹⁵ Tamtéž, s. 5.
- ¹⁶ Luboš Příhoda, *Návraty paměti*, in: Hanns Cibulka, *České motivy*. Severočeské nakladatelství, Liberec, 1967, s. 79.
- ¹⁷ „Nejde tu o pocitové slovanství, jaké nacházíme např. u Celana, ani jen o české motivy; ty se vyskytnou i u německých básníků, kteří na rozdíl od Louise Fühmanna nebo Franze Fühmanna nejsou s Čechami spřízněni ‚pokrevně‘, nebo i Reinera Kunze za současné básníky nejmladší. Ale i ve srovnání s nimi je Cibulkova tvorba z jiného rodu. Fühnberg, pro jehož poezii znamenalo rozhodující zážitek setkání s Rilkem, je sám vlastní neopakovatelnou kapitolou německého básnictví, a pro poezii Franze Fühmanna, pocházejícího z Krkonoš, nesehrála ztráta domova tak rozhodující úlohu jako u Cibulky. Pro Kunze znamená objev Československa naopak druhý duchovní domov a pouto hluboce osobní, zatímco Cibulka takový domov stále ještě neztratil a nevyrazil ze své nové krajiny Německa. (...) Nemusi se tedy příliš namáhat, kdo by chtěl vysledovat, že u Cibulky jde mnohem víc než o kořeny slovanství. Ano, kořeny, to je ten nezaměnitelný výraz nám nejbližší: hluboko vrostlé do půdy krajiny zádumčivých lesů pod Beskydami, s doprovodem ptáků, slunečnic, stromů, krajiny melancholicky zasněné i zjitřené neblahým koloběhem času, krajiny kulturního odkazu až mýtického“, soudí o Cibulkově poezii L. Příhoda (Luboš, Příhoda, *Návraty paměti*, op. cit.).
- ¹⁸ Hrubý, J. – Mayer-Freiwaldau, R. *Brudersprache – Bratrský jazyk*. [Překlady z němčiny do češtiny M. Jacobsenové.] München, Edition Transform und Autoren, 1991. 16 s.
- ¹⁹ König, J. W. Rudolf Alois Michael Mayer. In: *Sie wahren das Erbe. Gegenwartsautoren aus dem Ostsudetenland*. 3. vyd. Nürnberg 1993, s. 12-13; Künzel, F. P. Nový literární fenomén: sudetoněmecká literatura, *Prostor*, 1996, č. 31, s. 79 – 83; Martinek, L. Rudolf Mayer-Freiwaldau, *Alternativa nova*, 1996, č. 3, s. 125; Martinek, L. Poezie Země žulových křížů. (Recenze antologie; v níž je zastoupen R. M.-F. ukázkou tvorby a medailonem.) *Region – Krnovské noviny*, 23.1. 2000, č. 4, s. 6; Vriwald, D. (Martinek, Libor) Poezie ze země žulových křížů. (Recenze antologie Země žulových křížů) Vlastivědné

listy, 2001, č. 1, s. 34. Fridrich, R. Vzpomínky v krajině dětství. (Recenze antologie Země žulových křížů) *Tvar*, 2001, č. 8, s. 21-22; Koubek, Petr M. Pozdrav Albatrosu. (Recenze antologie Země žulových křížů) *Nové knihy*, 2001, č. 10, s. 21; Hrabal, M. Modlitby ze země žulových křížů. (Recenze antologie Země žulových křížů) *Psí víno*, 2001, č. 16, s. 21; Čermáček, P. Země žulových křížů. (Recenze antologie Země žulových křížů) *Host*, 2001, č. 9, s. IX (recenzní rubriky); Musil, R. Úplně jiný svět. (Recenze antologie Země žulových křížů; zastoupen R. M.-F. ukázkou tvorby a medailonem.) *Hlava*, 2001, č. 5, s. 24; Jurkovič, L. (L. Soldán). Poezie jako prémie. (Recenze antologie Země žulových křížů) *Kam?* 2001, č. 10, s. VIII přílohy.

²⁰ Rudolf Mayer-Freiwaldau. Co je lyrika, Ráno, Pražské léto, Černý mák, Večerní hudba. [Přeložil J. Hrubý.] *Alternativa nova*, 1996, č. 3, s. 125.

²¹ Je zaznamenáníhodné, že některé z těchto rysů shledával v dílech sudetoněmeckých autorů již Milan Rusínský v knize *Spisovatelé kraje*, Opava 1946.

Sudetenland (zmizelé Sudety v poezii Radka Fridricha)

Ivo Harák

Tématu Sudet nebyla v české literatuře dlouho věnována náležitá pozornost – na utváření tabu se ovšem podílely také obrazy Sudet v románech o osidlování pohraničí (například Václav Řezáč) a koneckonců též mlčení o prehistorii, jež nalezneme v dílech severočeské literární školy.

Změna politické, společenské a kulturní situace přinesla s sebou potřebu vyrovnat se s tématy druhdy proskribovanými, nyní – ať chceme či nikoli – se do centra pozornosti aktuálně vracějícími. Rodová sága Zdeňka Šmída „Zóna“ či „Krajina SHR“ Emila Juliše, mýtizující realismus Pavla Brycze, pitoresknost mikropříběhů Patrika Linharta, kafkovsko-kunderovské kompozice Martina Fibigera stůjítež zde co pars pro toto.

Náš básník si látku z historie a současnosti Sudet vybírá od tvůrčích počátků – už v prvotině Druhá strana (psané společně s Tomášem Řezníčkem) vzlétá a mizí „balon Bodenbach“ a „jizva řeky celí dvojměstí.“ Jenomže tato látka, překrytá surreálnými nástřihy, působí bizarností podání více než sama o sobě a za sebe.

Sudetské reálie v následujících opusech představují valnou měrou prostor existenciálního ukotvení lyrického subjektu Fridrichových básní: expresivita líčení je násobena výrazovou expresí výpovědi tohoto subjektu.

Částečně již v bibliofilii Zimoviště a zřetelněji ve sbírce V zahradě Bredovských dobírá se ovšem náš básník jakéhosi sjednocení mezi subjektem a prostředím jej obklopujícím, krajinou. Toto sjednocení se děje (básnickým) mýtem; a dochází k němu nikoli jen v čase přítomném: dějiny rodu a dějiny kraje kotví hluboko v minulosti – bohdá naleznou své pokračování v budoucím a budoucích.

Mýtus tu umožňuje přemostit hlubokou césuru, již vytvořily události odehrávající se v Sudetech od půli třicátých let minulého století: dvojitá kultura (židovská, německá) byla odsud vyhnána, ta třetí (česká) zatím v úplnosti nevytvořena.

Radku Fridrichovi se stavba mostů daří o to lépe, že v jeho krvi – i jeho tvorbě – je přítomen živel český i německý. Pro něho samotného (a pro jeho dílo) tedy žádné césurey neplatí.

Sbírku Řeč mrtvech/Die Totenrede¹ bychom mohli srovnat např. s epickým mapováním podivného století v sonetech Kovandova Nebe nad kantýnou. Zatímco Jaroslav Kovanda pro své příběhy (vlastně jakési anekdoty) volí sevřený básnický tvar, sbírá Fridrich volným veršem tříštky toho, co zbylo ze vzpomínek: vlastně výpovědi o vzpomínkách (záměrně stylizované jako něco osobního; zá-

roveň ale také nesentimentálního, věcného – což jest stylizací určitého způsobu myšlení a života v určitém kraji, stylizací literární).

Fridrich také mapuje užší úsek krajinný (Sudety krušnohorské a podkrušnohorské v okolí Děčína) a dějinný (nejstarší z postav se narodila v roce 1849, nejmladší roku 1887). Texty (seřazené podle data narození mluvčího) jsou stylizovány jako výpověď postavy uvedené v názvu básně – se snahou o maximální stručnost, výstižnost a typizaci. Vyslovené nabývá platnosti symbolu a kontrast či paradox slouží ke zvýraznění: „Když mi bylo vosum, schořel/nám dům i stodola./ Večer jsem uléhal já, matka/a prase pod třešní.“ Vypravěč si po zákonu vzpomínky s podstatným vybavuje i nepodstatné: „1888 sem se voženil./1925 sem spad se střechy.“ Bez point a vnějškových zásahů zdají se být tyto texty synekdochou něčeho mnohem obsáhlejšího, totiž života, do něhož události takzvané světodějně vcházejí jenom jako ozvěna osobních problémů existenciálních, či daleko spíše příběhem, který bude muset stvořit teprve čtenář.

Prostí zemědělci, řemeslníci, dělníci nebo labští plavci dějiny netvořili ani o nich nepřemýšleli, byli však jimi zasahováni a nuceni v nich žít. A jako byl tvrdý tento život, stává se tvrdou také řeč: „Když člověka furt provází smůla/často pochybuje vo bohu.“

Jistěže nikoli náhodou se – zrcadlově k verzi české – ve sbírce objevují také německé texty z Fridrichova pera (básník – potomek sudetských Němců – velmi dobře vládne oběma jazyky): jejich nestejná délka a segmentace je mimo jiné dána odlišnými vlastnostmi obou jazyků. Často je však německá verze obsáhlejší také proto, že obsahuje více informací.

Dominuje-li v českých textech obecná čeština (ve tvaru piš, jak slyšíš), v textech německých je to hovorová podoba němčiny spisovné. Stylové zabarvení textů je tedy odlišné: „Během války to stálo za hovno,/kolikrát sme až vosum dní neměli/žádnej chleba a skoro nic ke kouření“ – „Im Weltkrieg war eine böse Zeit./Manchmal hatten wir acht tage kein Brot/und sehr wenig zu rauchen.“ Zatímco česká verze získává nádech bezprostředního osobního svědectví, verze německá s objektivizujícím odstupem vypráví, že se zemřelými postavami zemřela také – tyto charakterizující – řeč.

Chybu v německé verzi („wird sich das Werk weiter entwickelt“ namísto správného etwickelt sich das Werk weiter nebo wird sich das Werk weiter entwickeln) dávám za vinu méně pečlivé závěrečné redakci svazku; pokud by byla pečlivější, patrně by byla odstranila také nepřesnosti věcné – u volů totiž není co kleštit – a stylové – „jako šmejd“ se dnes bohužel posouvá mezi výrazy hanlivé (neboť mizí povědomí o jeho původu v německém der Schmied).

Tyto marginální kritické připomínky nemohou ovšem zpochybnit fakt, že autor sbírky podstatným způsobem vstoupil do česky, ale také německy psané literatury na našem území. Na Řeč mrtvech navíc navázal knihou Erzherz

(název je slovní hříčkou, již bychom – s odkazem na Krušné hory: Erzgebirge – mohli přeložit jako Krušné srdce), v níž česky psané texty předchází sbírky tvoří klíčový druhý oddíl. Klíčový mimo jiné také proto, že zde uplatněná prozódie (silně prozaizovaný volný verš s omezeným výskytem tradičních prostředků básnického jazyka) slouží co pozadí jinde užitých tvárných postupů.

Pro vydání ve Votobii byly vypuštěny německé texty; ty české jsou nyní seřazeny podle metonymických souvislostí mezi sdělovanými fakty. Úpravy jednotlivých čísel šly většinou cestou rytmického (úloha přesahů!) a významového zpřesnění, vypouštění plevelných slov.

Nově doplněné pasáže vykazují epizující tendenci – např. v básni Fronda nebo v anekdotě připojené na závěr b. Franz Hille („Jednou si pamatuju,/jak na zmrzlý silnici/uklouzli chlapi s rakví/a nebožtík Friedrich se jim vysypal./Vdova se potom na hřbitov dlouho vracela,/s hrůzou, že vobživnul“).

Báseň Adalbert Fiedler předznamenává dikci posledního oddílu sbírky: „Fany,/zůstanu vždy s tebou,/ve dne jako pes,/v noci jako vlk./Krvavý, s duší, sám.“

Obraznost předchozího oddílu je oproti záměrně přitlumené Řeči mrtvech poměrně rozvitá, nicméně také funkční (pomáhající konkretizaci představ): „Mrtvé ticho učí čas chůzi.“ Hra s obrazem ústí často do hry s jazykem: „Pší stín spí v pasti.“ Méně funkční jsou germanismy („blůtný“), užitě spíše pro svůj zajímavý zvuk než pro skutečný význam slova.

Pravidelněji rytmované a rýmované básně oddílu Streckenwald (úvodní báseň rámuje celou sbírku už svým názvem: Friedhof) sahají až někam k Bohuslavu Reynkovi; o němž kdysi Radek Fridrich psal svoji diplomovou práci. Básně ve volném verši vykazují krom rozvitější obraznosti také častější nesoulad mezi normou gramatickou a metrickou, čímž se vůči Řeči mrtvech vymezují (i to je součástí výrazové exprese, plně uplatněné zejména v posledním z oddílů sbírky).

Třetí oddíl Friedhofské krajiny je psán rytmovanou lyrizovanou prózou (čímž jako by předznamenával prozaické texty cyklu o Žibřidovi), podobnou snově-vysočinským záznamům Zbyňka Hejdy například i tím, jak je surreálné zakotveno v reálném: „Průsvitným lýkem jejich paží a nohou probíhaly purpurově zbarvené nitky jakési krve, jako když pod ledem letí vzduchové bubliny a crčí dutý hlas zaskleného potůčku.“ Velmi často je pro rytmování textu užito syntaktických úseků jako bylo v oddílech předchozích využito přesahů.

Každá z výpovědí je přidělena konkrétní postavě s konkrétním osudem rýmovaným datem narození a úmrtí. Fridrich zde uplatňuje schopnost symbolně platné metafory, střihu a kontrastu.

Jsou-li ve Friedhofských krajinách přítomny motivy pohansko-křesťanské (s důrazem zejména na první část složeniny), zůstávají v posledním oddíle sbírky – nazvaném Erztod – zbaveny svého křesťanského závoje. Osamění, zmar

a samota jsou syceny vůní masa a chutí krve, které přináší eros („Dychtivost démona./S fialovou ratolestí,/již jí do úst vkládá...“) a thanatos („Pohunkovská touha/po kulce...“).

Strašidla, démoni a skřeti z krajových pověstí (přítomní mimochodem co nejsilnější a umělecky nejpřesvědčivější ozvěna sudetské látky v následující Fridrichově sbírce Molchloch) nestojí mimo, nýbrž jsou přítomni v prolnutí – totiž v prolnutí lidské mysli s pamětí kraje. Někdy je zapotřebí se vůči démonům (v sobě) vymezit. Jindy jde o ztotožnění se s nimi – či vlastně o karikaturu vlastností lidských: „Pod horami Erzgebirgu démon,/šírokoplecí s krátkýma nohama,//Po hornicku pije, prdí, ponocuje./v dřině usíná, s dřinou probouzí se.“

Na rozdíl od předchozích oddílů jsou jednotlivé texty tohoto oddílu významově a výrazově odlišeny: Volný verš se proměňuje v trochej a daktyl(otrochej). Ostřejší rytmování souvisí se stupňovanou výrazovou expresí (viz výše), zdůrazněnou užitím neologismů a germanismů.

Od Friedhofu – první básně sbírky – je přes Friedhofske krajiny sklenut oblouk až ke Krušné smrti (neboť tak bychom mohli – s odkazem na náš překlad názvu sbírky – přeložit název posledního z oddílů). A zde – od údělu osobního („Stále se vracíš do své cimry,/Ke své ženě, do svého hrobu“) ke kolektivnímu; o němž Šrakakel zpívá takto: „těžké jsou příběhy/bratrů mých zapadlých//v čase i v podsvětí/Erzherzští odletí,/rovy jsou vzdálené,/zusammen, slehneme?“

Díky básníkovi však mrtví z hrobů vstávají – a hovoří: pro nás, o nás, s námi. Díky básníkovi, který si bere odjinud (jistě z Masterse, Koláře, Reynka a německých expresionistů), který však především hledá vlastní řeč, krajinu a téma.

Na epickou složku obou námi rozebíraných knih navazují prozaické (mikro)příběhy cyklu o Žibřidovi (který zatím vyšel toliko v polském překladu); jejich básnické pověsti došly dalšího rozviti a rozšíření v poslední zatím vydané sbírce Radka Fridricha Molchloch (která však svým mnohem širším záběrem přesahuje námi vymezený rámec).

Poznámky

¹ Fridrich, R.: *Řeč mrtvech/Die Totenrede*. Děčín, Městská knihovna, edice Nomisterion 2002.

² Fridrich, R.: *Erzherz*. Olomouc, Votobia 2002.

Volkstümlichkeit in der schlesischen Literatur in Nordmähren

Ivan Stupek

I.

Der Zeitraum zwischen beiden europäischen Weltkriegen entwickelte ganz bedeutend die Auseinandersetzungen nicht nur in der Politik, sondern auch auf dem Felde der Literatur und allgemein der Künste. Der bis dahin an der Literatur nur begrenzt beteiligte nordmährisch - schlesische Raum mit Zentrum in Ostrau und Troppau wurde zur Bühne junger künstlerischer Autoren, und zwar in einem so starken Maße, daß man ihm in der regionalen schöpferischen Tätigkeit Schlesiens fast das Übergewicht, wenn nicht gar eine Hauptposition zuschreiben müßte. Das Schwergewicht hat sich von Mittelschlesien in den Raum südlich oder süd-östlich des Altvatergebirges, außerhalb Oberschlesiens verschoben, wo die schlesische Literatur traditionell im Zentrum Breslau und seiner weiten Umgebung ihre sichtbare Rolle einnahm. Heute jedenfalls spielt sich die schlesische Literatur mit besonderem Akzent im mährisch-schlesischen Gebiet ab. So hat sich Schlesien einen vorbildlichen und sehr wirksamen literarischen Apparat aufgebaut.

Dieser plötzliche Aufbruch literarischer Aktivität wirkt vor allem im Hinblick auf den östlich der Oder gelegenen Teil Schlesiens deshalb so überraschend, weil er in einem Raum vor sich ging, der zu den geographisch abgelegensten und, trotz seines industriellen Aufschwungs, bis dahin kulturfernsten Gebieten gehörte. Was das Sudetenland betrifft, spricht man freilich über die Gebiete, welche damals in den Jahren 1918-1938 zu der Tschechoslowakischen Republik gehörten, also nicht an das Land angeknüpft wurden, sondern seit der Entstehung der selbständigen Republik zu ihr einfach und klar als ihr geographischer und politischer, aber auch kultureller Bestandteil tatsächlich gehörten.

Die kulturellen Ansätze, die sich in der Zeit der mittelalterlichen deutschen Besiedlung gezeigt und sich auch in einer beachtenswert literarischen Produktivität geäußert hatten, waren schon am Ausgang des Mittelalters abgeklungen und verlorengegangen. Hierbei ist allerdings die Unterscheidung zwischen einem westlich und einem östlich der Oder gelegenen Schlesiens notwendig. Bei mir geht es um ein anderes Gebiet, und zwar südlich oder süd-westlich der Oder. Die Grenze meines literarischen Territoriums bildet die Linie von

Ost nach West (Teschen, Loslau - Oderberg, Troppau - Ratibor, Jägerndorf - Leobschütz, Freiwaldau-Gräfenberg - Neisse, Jauernig). Immerhin konnte im südlichen Teil, der übrigens eine überwiegend deutschsprachige Bevölkerung besaß und kulturell mit dem niederschlesischen Raum verbunden war, eine Teilnahme an einzelnen literarischen Epochen und Strömungen sichtbar werden. Es gab da auch eine ganze Reihe von verschiedenartigen poetischen Versuchen, die selbst unter dem Niveau gewöhnlicher Epigonendichtung lagen. In der alten Zeit der Oberschlesischen Literatur, welche die Romantik betrifft, leuchtet z.B. der Name Eichendorff einsam auf.

In meiner Arbeit handelt es sich um das Gebiet, welches einfach Schlesien heißt, und die auf diesem Territorium entstandene Literatur nenne ich freilich mährisch-schlesische Literatur, welche an der Staatsgrenze zwischen Polen und Mähren liegt.

II.

Im mährisch-schlesischen Gebiet wird die Problematik des Industriereviers und eines Großteils seiner Menschen offenkundig, eine Problematik, die ja auch für den heimatlichen Schriftsteller hätte verpflichtend sein können. Jedenfalls wurde der Autor - das ist für die einzelnen Strukturen der mährisch-schlesischen Literatur ausschlaggebend geworden - vor die grundsätzliche Entscheidung gestellt, sich mit der Problematik zu befassen, d.h. die realen Gegebenheiten der Region zu untersuchen, zu deuten und an deren Klärung und Bewältigung mitzuarbeiten - oder diese Gegebenheiten rundweg zu ignorieren. Die jeweilige Entscheidung führte notwendigerweise zur Herausbildung zweier getrennter und konträrer literarischer Fronten, die sich bereits in der fundamentalen Auffassung unterschieden, welcher Gegenstand literarisch in Betracht zu ziehen sei.

Die größte Zahl der mährisch-schlesischen Schriftsteller entschied sich für eine Dichtung poetisch-konventioneller Art. Aus schlesischen Verhältnissen gesprochen: für eine Dichtung des Traumes und der Vorstellungswirklichkeit. Sofern es die Schriftsteller des nichtindustriellen Schlesiens betrifft, mag dies aus bequemem Desinteresse am Nachbargebiet zu erklären sein, obwohl ein Teil dieser Schriftsteller in politischer Hinsicht - was die „Zugehörigkeit“ dieses Gebiets zum deutschen Reich anbelangte - ein sehr reges Interesse bekundete. Gravierender ist jedoch dieses bewußte Verneinen der industriellen Situation bei den Schriftstellern, die in diesem Raum geboren wurden, in ihm lebten und deren Thematik auf das Industrierevier bezogen ist. Der Versuch, Heimatliteratur zu schreiben, ohne dabei die auffälligste Realität zu beachten, hat diese Schriftsteller mit mancher Rätselhaftigkeit befrachtet, hat ihnen unbedingt die

lebendige Fülle naheliegender Motive verschlossen und sie auf unwahrscheinliche Auswege und poetisch-konventionelle Surrogatpositionen abgedrängt. Es mag verwundern, weshalb ein Autor einen solchen sonderbaren Seitenweg ging, obgleich doch das Industriegebiet, zur literarischen Gestaltung geradezu herausfordernd, vor ihm lag. Die Antwort ergibt sich aus den industriellen Schwierigkeiten selbst, die auch literarische Schwierigkeiten waren. Dies kann man am besten bei den Schriftstellern der Gegenseite sehen, bei der industriell orientierten, realistisch eingestellten Literatur. Ihre Probleme sind - weil auf die gleichen Realitäten gerichtet - mit den Kernproblemen identisch.

Zunächst stehen im Vordergrund die Tatsache der Industrialisierung und der dadurch bedingte Untergang des hin ärmlichen und vernachlässigten Bauertums. Dieser Umbruch von der Natur- zur Industrielandschaft mit der Konsequenz, daß das agrarische Dasein vernichtet wird, mußte gerade für die Heimatdichtung, die ja auch in Schlesien mit Ausnahme des Gebiets um Ostrava agrarisch verwurzelt war, eine überraschende Wirkung gehabt haben. Eine innere Umstellung vom agrarischen Idyll zum industriellen Modernismus oder doch wenigstens zu der offensichtlich gewordenen agrarischen Problematik war in Mährisch-Schlesien nicht so stark und klar wie in der Niederschlesienliteratur. Das Verharren in der Tradition der naturlandschaftlichen Heimatdichtung in manchen Gebieten von Orten wie Freudental, Jägerndorf, Mährisch-Schönberg, aber auch Troppau, war die einfachere, aber auch die provinziellere Entscheidung. Angesichts der Notwendigkeit, die neuen industriellen Vorgänge allein auf dem Wege eines literarischen Experimentierens zu erfassen und darzustellen, negierte man die vor einem liegende Wirklichkeit und bezog sich auf diejenigen Elemente der Landschaft, die noch den alten agrarischen Charakter hatten, aber darin für den Heimatraum nicht mehr typisch waren.

Das zweite auffällige Phänomen in diesem Bezirk war der krasse soziale Gegensatz zwischen Gutsherren bzw. Industrieunternehmern und der einheimischen Landbevölkerung. Eine Ergründung dieses Gegensatzes hätte vom Autor eine weit in die geschichtliche Entwicklung dieses Gebiets zurückreichende Untersuchung verlangt, die sowohl siedlungskundliche, geographische, wirtschaftliche als auch ethnographische Fragen aufwirft. Eine solche universalhistorische Arbeit, die zu einer sachlichen Beantwortung des soziologischen Problems erforderlich gewesen wäre, konnte der Schriftsteller von sich aus nicht leisten. Die historischen Wissenschaften gaben ihm kein ausreichendes, diese soziologische Realität gründlich durchleuchtendes und objektiv deutendes Material in die Hand. Die entscheidende Frage nach der Ursache der Verhältnisse, die die Voraussetzung zur Klärung der Schuldfrage gewesen wäre, ist nie beantwortet, nicht einmal gestellt worden. Die historische Forschung in Schlesien setzte zu einem sehr ungünstigen Zeitpunkt ein: in der sich auch auf die Geistes- und

Wirtschaftswissenschaften auswirkenden Ära Bismarcks und Wilhelms II. Unter dem verpflichtenden Gesichtspunkt wissenschaftlichen Untersuchens und Urteilens, daß das geschichtlich wertvoll ist, was für den Staat in politischer, wirtschaftlicher und kultureller Hinsicht dokumentarisch nützlich ist, war von vornherein eine Untersuchung dieser sozialen Divergenz zwischen Unternehmern und Arbeitern bzw. Bauern ausgeschlossen. Die Divergenz hatte dem preußisch-deutschen oder österreich-ungarischen Staat weder genützt noch geschadet und der politischen Führungsschicht, namentlich dem Grundbesitzenden und industriellen Adel, ausschließlich genützt.

Der historischen Untersuchung ging es allein um Positionen, z.B. wie es Gustav Freytag bei der Behandlung ostdeutscher Themen immer wieder erkennen ließ, um die deutsch - nationale Position, mit der die deutsche Kultur- und Wirtschaftsposition gern zur Deckung gebracht wurden.

Wahrscheinlich fehlte es vielen Schriftstellern auch an Mut, sich des ungefülligen sozialen Problems anzunehmen, zumal ihnen die Reaktion, die im ehemaligen Preußen auf Hauptmanns „Weber“ folgte, eine Warnung sein mußte. Stand doch, abgesehen davon, daß von der schlesischen Presse keine Hilfe zu erwarten war, die Erklärung, die Minister Köller in der „Weber“-Debatte im Abgeordnetenhaus abgab, als drohende Manifestation des Regierungswillens da: „Ich werde Ihnen dankbar sein, wenn Sie zu jeder Zeit und zu jeder Stunde derartige Sachen, die als öffentlicher Skandal im Lande erachtet werden, hier zur Sprache bringen, und wenn Sie die Regierung unterstützen, für Religion, Sitte, Ordnung und Anstand im Lande wieder Boden zu schaffen und den Elementen, die das untergraben wollen, auf das allerenergischste entgegenzutreten.“ Eine intellektuelle fortschrittliche Schicht, auf die sich Hauptmann in Berlin stützen konnte, war im schlesischen Gebiet nicht erkennbar, und die Arbeitermasse war literarisch uninteressiert, zum Teil nicht einmal der deutschen Sprache mächtig.¹⁾

Andererseits wirkte sich in der Weimarer Republik doch der große liberale Geist, der mächtige Strom moderner Literatur, und dabei besonders das Werk Gerhart Hauptmanns auch auf vorwiegend Oberschlesien aus. Das führte dazu, daß die Literatur aufgeschlossener und mutiger wurde. Nach dem Ersten Weltkrieg stellte sich jene soziale Divergenz als ein höchst wichtiges Politikum heraus und konnte auf die Dauer nicht abgeleugnet werden. So entwickelte sich in den zwanziger Jahren - selbst über die Hemmnisse der Wirtschaftskrisen hinweg, in Anbetracht der nun einmal begonnenen Politisierung der Arbeiter - ein allgemeines soziales Gewissen, das sich auch in einer umfangreichen Literatur ausdrückte. Die kritische Betrachtung des enormen Gegensatzes von Arm und Reich war erlaubt, wurde von den konservativen Kreisen sogar als Beispiel der Toleranz kommentiert und in die taktischen Positionen miteinbezogen, wenn

freilich die Kluft zwischen dieser Literatur und dem Aufgebot der traditionell gebundenen sozialen Frage dadurch nicht verwischt werden sollte. Das historische Material für eine schriftstellerische Analyse der soziologischen Zustände blieb der Literatur allerdings weiterhin verschlossen. Der Schriftsteller konnte deshalb nichts anderes als eine Abbildung der gesehenen Tatsachen geben und mußte sich, wie August Scholtis, beim Versuch einer Deutung und eines Urteils in vage historische Vorstellungen hineindenken, die sehr subjektiven Charakter haben. Die tschechische Literatur scheint heutzutage, vermutlich auch aus marxistisch ideologischen Perspektiven dieses soziale, überhaupt das soziologische Problem als einen Brennpunkt der schlesischen Geschichte erkannt zu haben.²⁾

Verknüpft damit ist die Charakterisierung des sogenannten „einfachen Volkes“. Den Autor stellt es ohne Zweifel vor eine schwere Aufgabe, und zwar schon deshalb, weil Armut, Not und Daseinsangst, die Geduld das harte Leben zu ertragen, und alle jene anderen Merkmale des mährisch-schlesischen Industriemenschen, besonders des Proletariats um die Jahrhundertwende, so auffällig und parat vor Augen lagen, daß man sie, wie es scheint, nur in Worte zu kleiden brauchte. Die Täuschung stellt sich allerdings dann heraus, wenn der Autor diesen Menschentyp mit den geläufigen, traditionellen Sprachmitteln zeichnen will und das Wagnis scheut, durch ein mutiges Experiment eine adäquate Sprache zu finden. Die Sprache muß das spezifische Arbeitsdenken des einfachen Industrie- und Bergarbeiters, seine Gedankenwelt im privaten Raum der Familie, die besondere Art seiner Religiosität, seine Vorstellungen über den eigenen Lebensgang und über seine Person in eine Form bringen können, die den betreffenden Vorstellungen, Gedanken, Äußerungen und Lebensweisen entspricht, welche sich allesamt grundsätzlich von denjenigen bisher literaturfähiger Charaktere unterscheiden, was die Heimatliteratur anbelangt. Vor allem auch von dem bäuerlichen Charakter. Somit besitzt von vornherein derjenige Teil der mährisch-schlesischen Literatur nicht die für eine Charakteristik notwendige Qualität, der mit den unzulänglichen Mitteln einer konventionellen Dichtersprache, die man etwa bei der Darstellung bäuerlicher Typen oder bäuerlichen Milieus gebrauchen könnte, eine völlig andersgeartete seelische Substanz und Erlebniswelt ausdrücken möchte. An sprachlicher Fehleinstellung sind schon die ersten mährisch-schlesischen Bergmannsgedichte und -geschichten gescheitert, die in der Erzählweise späromantischer Balladen und Sagen das Unheimliche, Gefährliche des Bergmannslebens und Not, Angst und Geldgier des Arbeiters glaubhaft machen wollten. Die sprachlich mutigen Autoren aus der jungen Generation blickten in den zwanziger Jahren zunächst auf Hauptmanns naturalistisches Sprachexperiment zurück. Das damit geschaffene Freiwerden vom ästhetisch-künstlerischen Zwang der Dichtersprache und darüber hinaus das Freiwerden vom grammatikalischen Gefüge und sogar von der Lautung der

hochdeutschen Sprache konnten die schwerwiegendsten Hindernisse beseitigen. Hinzu kamen die Einflüsse des Expressionismus, die der Literatur zumindest das Privileg gaben, die Sprache intensiver zu handhaben. Den ausgesprochen expressionistischen Charakter dieser Einflüsse sieht man am deutlichsten an den bruchstück- und aufrufhaften Formulierungen in Lyrik und Prosa. Überhaupt spielt in der mährisch-schlesischen Literatur die sprachliche Abbreiviatur eine wichtige Rolle - gleichsam als Ausdruck eines auf den geschilderten Menschen bezogenen, primitiven Denkens -, die eine Stauung, wenn nicht gar fragwürdig bleibende Unterbrechung hervorruft. Abgesehen davon, daß man den Menschen von Mährisch-Schlesien in den verschiedenen Idiomen der Mundart - eines nordmährisch-deutschen Mischdialekts - sprechen ließ, nahm die schriftstellerische Sprache allgemein Eigenarten des Dialekts an, was sich wiederum in äußerster Gedrängtheit der Formulierung, in einfachstem, trotzdem auch doppelsinnigem und hintergründigem Wortgebrauch und in besonders harten und grellen Wörtern und Wortbildern äußerte. Es entwickelte sich in einem Teil der Literatur ein spezifisch mährisch-schlesischer Stil, eine zupackende, hart herausgeschnittene Sprache, mit einem gewollt unästhetischen Klang. Es ist bezeichnend, daß diese Sprache gleichsam stoßweise gelesen werden muß. Sie besteht größtenteils aus zusammengedrängten Wortformationen, die häufig zueinander keine grammatikalischen Verbindungselemente haben. Mit solchen Sprachmitteln, die auch einer gewissen seelischen und vor allem intellektuellen Primitivität angemessen sind, war eine genaue und atmosphärisch echte Charakterisierung des industriellen Menschentyps möglich geworden.³⁾

III.

Der einfachen Charakterisierung stellte sich noch eine andere Aufgabe entgegen: Da es sich bei der Mehrheit der mährisch-schlesischen Arbeiter zum Teil um slawische, im 19. Jahrhundert aus Mähren eingewanderte Menschen handelte, war nicht nur das fremde Volkstum mit seinem unbedingt politischen Hintergrund, sondern auch der Mensch selber in seinem tiefgreifenden Prozeß der Umgestaltung in Betracht zu ziehen. Das technisch - industrielle Element bedeutete für den aus Mähren Zugewanderten ein zumindest ebenso scharf einschneidendes Erlebnis wie für den in Dürftigkeit lebenden eingesessenen mährisch-schlesischen Landsmann. Der mährisch-schlesische Mensch mußte sich einer industriellen, aber auch preußisch-deutschen Katalyse unterziehen, die ihn, mit Ausnahme der Religion, in allen Bereichen seines Lebens umformen sollte.

Die preußisch-deutsche Katalyse, die - soweit es die Zugewanderten betraf - auf freiem Willen beruhte, ist nach dem ersten Weltkrieg gehemmt worden. Dieser vielschichtige und geschichtlich zerrissene Vorgang, dem man zuweilen

den Namen „Eindeutschung“ gab, läßt eine allgemeine, einen Typus kennzeichnende Charakteristik des mährisch - schlesischen Industriemenschen nicht zu. Vor allem scheiterte daran immer wieder die mährisch-schlesische Literatur. Sie konnte den „Industriemährenschesier“ nicht schildern, ohne in die verwirrendsten Widersprüche zu geraten, schon hinsichtlich der generellen nationalen Einstellung und der daraus resultierenden Verschiedenheit der gesamten Lebensform, beginnend mit der Sprachentscheidung und Schulausbildung. Hier ließ sich kein Charakterbild entwerfen, wie es Hauptmann von den schlesischen Webern geben konnte, etwa so, daß der Handlung typische Charaktere zugrunde liegen konnten. Es ergab sich von vornherein keine typisch mährisch - schlesische Handlung. Das ist eine wichtige Tatsache dieser Literatur. Der Mensch kann sich so oder ganz anders verhalten. Er kann sich z.B. für oder auch gegen die deutsche Sache entscheiden. Das ist naturgemäß immer möglich; das ist typisch für ihn, aber er ist kein Typus. Man kann nur im Einzelfall untersuchen, inwieweit bzw. ob überhaupt in dem betreffenden Menschen diese preußisch - deutsche Katalyse zuwege gebracht wurde. Solche Gedanken sind recht zahlreich, namentlich bei Köhler oder Scholtis, aber es fehlt ein Roman über den Menschen des schlesischen Industriegebiets.

Diese Unsicherheit des Standorts sieht man am klarsten bei den Schriftstellern selbst, soweit man überhaupt mit den Maßstäben der Volkskunde diese Probleme messen kann: Schriftsteller mit deutschem Namen oder deutscher Namensableitung waren nicht unbedingt die Vorkämpfer des Deutschtums. Vielmehr finden wir gerade in den Reihen der stark national gesinnten Schriftsteller oder Publizisten viele slawische Namen - Cibulka, Wittek, Nowak, Hadina, Nossek. Die politische Einstellung unterschied sich sogar im eigenen Elternhaus: Einer der wichtigsten Repräsentanten dieses Gebiets - August Scholtis - stammt aus einer deutschen Familie und war der einer dem slawischen Volkstum am freundlichsten gesinnten Schriftsteller.

Der literarischen Betrachtung des Industriemenschen, wie überhaupt des gemischten deutsch-slawischen Volkstums ist jedoch auch die Notwendigkeit der Kritik auferlegt. Es wäre allzu vereinfachend, wollte man für die Tragik dieses Menschen allein das Verhalten der preußischen Führungsschicht verantwortlich machen. Die Dürftigkeit des Lebens und das erschreckend niedrige intellektuelle und kulturelle Niveau müssen nicht zuletzt auch auf den Mangel an sittlichen Kräften zurückgeführt werden. Der kirchliche und der preußische Ordnungswille haben sich gegenüber dem industriellen Massendasein und wahrscheinlich auch einer angeborenen Lethargie und angeborenen Neigung zu innerer Destruktion nicht durchsetzen können. Der Schriftsteller, der sich in eine solche Analyse hineinwagte, hatte nicht nur eine gewisse Unpopularität zu erwarten, sondern rührte auch ein unliebsames Politikum an, da doch jene

Masse offensichtlich längst zu kultivierten preußisch-deutschen Staatsbürgern herangebildet worden war.

Die Tatsache, daß die Masse weitgehend für Kultivierung und Versittlichung unzulänglich war, ist aus Gründen der Position-Politik verschleiert worden. Die Statistik lieferte den Beweis, daß das Land patriotisch und in jeder Weise stabil sei, womit die Reichsgrenze als gesichert angesehen werden konnte.⁴⁾

Es war ein ausgesprochen naturalistisches Wagnis, wie es etwa Hauptmann in „Vor Sonnenaufgang“ durchführte, und zugleich ein programmatischer naturalistischer Widerspruch, die seelische Chaotik des Menschen, den man doch seit Zola gegen die privilegierte Clique auszuspielen versuchte, vorzuweisen. Letztlich blieb in dem Spannungsverhältnis zwischen Reich und Arm, das man unter sozialistischem Gesichtspunkt schriftstellerisch formulierte, nicht eine Partei übrig, die Sympathie verdient hätte, womit sich die ethische Gegensätzlichkeit des Dramatischen auflöste und einer reinen Situationsschilderung und einer allein auf die betreffende Situation bezogenen Dramatik Platz machte. Diese Form der Charakterisierung als lediglich objektiv sachliche Reportage, wie sie etwa in Hauptmanns Charakterisierung der Weber angedeutet ist, mußte - wenn sie konsequent sein wollte, auf die Parteinahme verzichten und konnte nicht das sozialistische Anliegen zum Ausdruck bringen. Die Frage nach der Schuld an der sozialen Misere mußte sich zumindest in dem gleichen Maß auch auf die moralische Verkommenheit und charakterliche Destruktion der soziologisch unteren Schicht richten. Aus dieser Verwicklung eines im naturalistischen Sinne charakterisierenden Schriftstellers, der einerseits aus sozialkritischem Engagement heraus das Elend der Masse als Beleg gegen die Privilegierten aufführte, andererseits jedoch aus realer Erfahrung heraus die Selbstschuld der Masse feststellen mußte, entstand eine unleugbare Widersprüchlichkeit, in welcher mit aller Offenheit die charakterliche Verlotterung des Proletariats und Kleinbauers dargelegt wurde.

Der Anteil der Deutschen an der Bevölkerung innerhalb der 1918 gegründeten Tschechoslowakischen Republik betrug nahezu ein Viertel. Dem deutschen Schrifttum nach 1918 wurde die Politik zum Schicksal. Es engte sich im Laufe der Jahrzehnte zum großen Teil auf die Heimatdichtung, die Schilderung des Grenzlandkampfes und die Hoffnung auf die „Heimkehr ins Reich“ ein. Die Beschränkung aufs Heimatliche, schließlich auf das Nationale in polemischer Form, führte zu Verlusten. Das Wort Goethes: „Gehe vom Häuslichen aus und verbreite dich, so du kannst, in alle Welt“ verlor an Gewicht, weil die existenziellen Fragen und geistigen Anliegen vom Politischen und Nationalen, wenn nicht gar nationalistischen überspielt wurden.

Es gab auch so gut wie keine Verbindung mehr von der Provinz zu der deutschsprachigen Literatur nicht nur in Prag oder Breslau, aber auch in Rei-

chenberg oder Oppeln, die inzwischen Mitteleuropaformat erreicht hatte. Sie blieb in ihrer geistigen Struktur den Sudetendeutschen weitgehend fremd. Schließlich waren die meisten deutschsprachigen Dichter und Schriftsteller Juden. Mit dem Nationalismus schlugen auch die Wellen des Antisemitismus hoch und höher. Zwar gab es einige Kontakte hin und her, doch diese waren spärlich. Die Zurückdrängung ins Heimatlich-Bäuerliche und Nationale führte zu einer von Pathos getragenen Monotonie, in der sich nur wie auf Inseln jenseits der Politik ein Schrifttum aus der *conditio humana* entwickeln, aber nicht entfalten konnte. Gegenüber der deutschen Literatur im 19. Jahrhundert erlitt die Literatur der Sudetendeutschen im 20. Jahrhundert einen erheblichen Substanz- und Qualitätsverlust, der in der Zugehörigkeit zum Dritten Reich nicht aufgewogen wurde, geschweige denn während des Zweiten Weltkriegs.

Slovník německých a českých místních názvů

Altwatergebirge	Jeseníky
Breslau	Vratislav (Wrocław)
Freiwaldau	Město Jeseník
Freudenthal	Bruntál
Gräfenberg	Lázně Jeseník
Jägerndorf	Krnov
Jauernig	Javorník
Leobschütz	Glubczyce
Loslau	Wodzisław
Mährisch Schönberg	Šumperk
Neisse	Nysa
Oberschlesien	Horní Slezsko
Oder	Odra
Oderberg	Bohumín
Oppeln	Opole
Ostrau	Ostrava
Ratibor	Ratiboř
Reichenberg	Liberec
Teschen	Těšín
Troppau	Opava

Anmerkungen

¹ Josef Nadler: Die schlesische Dichtung der Gegenwart. In: *Der Oberschlesier*, 1930, Heft IX, S. 618-630

² Hans Hermann: Deutsche Kunst der Gegenwart im ehemaligen Österreich-Schlesien. In: *Der Oberschlesier*, 1938, Heft 1, S. 15

³ H. Jantzen: Die mundartliche Dichtung Schlesiens. In: *Der Oberschlesier*, 1929, Heft II., S. 111

⁴ Leokadin Kwastek: Das deutsch-tschechische Grenzlandproblem im Spiegel der sudeutschen Literatur. In: *Der Oberschlesier*, 1938, Heft X, S. 609-616.

Literatur

Der Oberschlesier, 1929, Heft II. 1930, Heft IX. 1938. Heft I und X.

Heiß, F.: *Das Schlesienbuch*. Volk und Reich Verlag 1938.

Lubos, A.: *Die schlesische Dichtung im 20. Jahrhundert*. München 1961.

Soergel, A.: *Dichter aus deutschem Volkstum, Dichtung und Dichter der Zeit. Vom Naturalismus bis zur Gegenwart*. Düsseldorf 1961 und 1963.

Wolkan, R.: *Geschichte der deutschen Literatur in Böhmen und in den Sudetenländern*. Augsburg 1925.

Niekoľko glos k majoritným a minoritným spoločenstvám

Slavomír Ondrejovič

1. V prvej polovici 20. storočia sa viaceré štáty pokúšali prebojovať heslo „jedna krajina – jeden jazyk“. Dnes už však – možno i s príchodom nového myslenia o potrebe ochrany životného prostredia: ekológie, ba i ekolingvistiky – sa rozvinul a na mnohých miestach i presadil nový postoj aj voči malým jazykom, menšinám a menšinovým jazykom. Možno uviesť štáty, ako je Švédsko, Kanada a Austrália, kde filozofia „taviaceho sa kotla“ (melting pot) stratila už dávnejšie pôdu pod nohami a kde sa podporuje skôr politika multikultúrnej a multilingválnej politiky. Aj viaceré iné krajiny vcelku odchádzajú, resp. už odišli od myšlienky udržať hegemoniu jedného jazyka. Iné krajiny v tejto veci ešte váhajú. Ideálny stav je, keď je podpora dominantného jazyka a záštita minoritných jazykov v rovnováhe.

Konverzačné problémy, ktoré nevyhnutne prináša so sebou jazyková pestrosť na malom priestore, sa oprávnene odporúča prekonávať skvalitňovaním a zintenzívňovaním výučby cudzích jazykov (tak aj Európska únia), a nie konštituovaním alebo zavádzaním nejakého jazyka vo funkcii lingua franca. Iste je však namieste názor, že táto zmena v postoji k malým jazykom, nová politika naklonená menšinám, podpora výučby cudzích jazykov, prichádza v niektorých štátoch (spomeňme si napr. na gaelčinu vo Veľkej Británii, podľa niektorých je to aj prípad slovenčiny v Maďarsku) neskoro. Objavujú sa tu nápadné paralely k bioekológii: kým pestrosť (druhov, krajinných typov apod.) jestvovala prirodzene, robilo sa všetko pre to, aby bola zlikvidovaná. Tesne pred dosiahnutím tohto cieľa sa naraz všetko obrátilo a nastali horúčkovité pokusy zachrániť aspoň časť z niekdajšieho bohatstva: Začali sa budovať prírodné parky, dosiahol sa na niektorých miestach zákaz ťažby surovín, nerastov a lesa, nasadili sa jedince ohrozených druhov aj do nových teritórií atď. Podobne sa správali mnohé štáty, ktoré sa pokúšali odstrániť jazykovú pestrosť priamymi i nepriamymi opatreniami a len neskôršie sa dospelo k tomu, že je lepšie podporiť jazyky menšín a regiónov.

2. V tejto úvahe sa natíska otázka, lebo treba si urobiť inventúru, koľko je v súčasnosti jazykov na svete a či ich počet naozaj klesá, či mnohé miznú, alebo je to len novodobý mýtus. Ako je však známe, v uvádzaní počtu jazykov oddávna pretrvávajú medzi lingvistami a antropológmi veľké nezhody. Odhady kvanta jazykov sa v súčasnosti pohybujú od 3000 do 10 000, príp. aj 20 000 jazykov, hoci novšie sa najčastejšie uvádza „invariantná“ cifra 6800. Známa je aj príčina také-

hoto veľkého rozptylu: je ňou predovšetkým fakt, že nevieme exaktne oddeliť od seba jazyky a dialekty, príp. iné jazykové variety. Dostatočné nie sú ani kritériá, ktoré novšie stanovil D. Crystal vo svojej Cambridgeskej encyklopédii jazyka (1988). Rozdiely v početnosti jazykov medzi jednotlivými autormi sú skutočne veľké, no všetci sú zajedno v tom, že počet jazykov na zemeguli klesá, a to rýchlym, až závatným tempom. Tu však takisto narážame na odlišnosti v posudzovaní dramatickosti tohto procesu. Nachádzame údaje priamo katastrofické, a to neraz nielen v magazínoch pochybnej hodnoty, ale aj vo výskumných správach seriózných tímov, medzi ktorými nájdeme napr. predpoveď, že do konca tohto storočia vyhynie 95 % všetkých jazykov na Zemi, alebo že v priebehu dvoch troch generácií sa bude hovoriť už len 6–8 jazykmi.

Zdá sa, že takéto vyjadrenia pramena neraz zo snahy maľovať situáciu náročky čo najciernejšími farbami, lebo tak sa dá zdôvodniť ešte väčšia aktuálnosť výskumu a pokusov dokumentovať a zachovať jazykovú rozmanitosť sveta, a tak sa dá podložiť nevyhnutnosť získať ešte väčšie finančné sumy od silných korporácií, financujúcich takýto výskum. Hoci uvedené tímy robia skutočne záslužnú prácu, hodnú obdivu, v tomto prípade je vhodné oprieť sa o triezvejšie odhady. Tie možno nájsť napr. v už spomínanej Cambridgeskej encyklopédii jazyka (*The Cambridge Encyclopedia of Language*) D. Crystala, v ktorej sa autor neopája lákadlami katastrofických vízií. Podľa neho labilitu jazykov spôsobujú najmä dva faktory. Ohrozené sú predovšetkým jazyky, ktorými hovorí menej ako milión používateľov (preto sa novšie pre „neohrozené“ jazyky zaužívalo pomenovanie miliónové jazyky) a/alebo ktoré nemajú svoju materskú krajinu. V súčasnosti vznikajú rôzne červené knihy ohrozených jazykov, z ktorých si pozornosť zaslúži najmä súpis Červená kniha ohrozených jazykov UNESCO (*Unesco Red Book on Endangered Language*, kde časť o európskych jazykoch spracoval Tapani Salminen¹⁾), i viaceré ďalšie publikácie tohto druhu, napr. *Krasnaja kniga jazykov Rossiji*. (*Enciklopedičeskij slovar spravocnik. Moskva 1994*).

Poznáme biblický príbeh o babylonskej veži (ale podobný príbeh sa rozpráva aj v iných kultúrach), podľa ktorého je zmätenie, a teda rôznorodosť jazykov na svete kliatbou uvalenou na ľudstvo za jeho pýchu a opovážlivosť. Občas sa aj dnes stretávame s vyjadreniami, že táto odlišnosť jazykov je „trójsky kôň civilizáčného vývinu“ (K. Gawlita), ba že je to „najhoršia vec na svete“ (A. Canetti). No my, čo sme zasvätili svoj život štúdiu jazykov a ich učeniu (sa) či prekladaniu, budeme – ako hovorí aj Einar Haugen – sotva chápať jazykovú diverzitu ako kliatbu. Táto skutočnosť nie je pre nás nijakým prekliatím, možno práve naopak: vieme, že táto rôznorodosť je zdrojom rozprávkových pôvabov, farebností nášho sveta i zrkadlom skúseností ľudstva. Ale dôležité pritom je, že povedané sa nemá týkať len jazykov spisovných, literárnych či štandardných v materských krajinách, no aj ich nárečových a plurilingvných obmien, čiže dotýka sa to nielen slovenčín, češ-

tín, ale aj maďarčín, nemčín, angličtín atď. všade v zahraničí, kde nositelia týchto jazykov žijú. Ako to napísal už aj Wilhelm von Humboldt vo svojej excelentnej knihe *O rozmanitosti stavby ľudských jazykov a jej vplyve na duchovný rozvoj ľudského rodu* (pôvod. vyd. Humboldt, 1836, slov. preklad 2000, s. 56), je to pre nás rajská hudba, keď sa ocitneme kdekolvek vo svete a začujeme svoj rodný jazyk mimo svojej materskej krajiny bez ohľadu na to, či sa ho príp. dotkli nejaké interferencie s kontaktným jazykom alebo či nám presne pripamätáva tóny jazyka našich starým materi a starých otcov. Takýto dotyk s „naším“ jazykom môžu mať terapeutické účinky. Tým chcem zároveň povedať, že nie som zástancom prílišných „približovacích“ snáh týchto „zahraničných“ znení k jazykovým štandardom v materskej krajine. Uvedené variety (domáci „štandard“ a zahraničné obmeny) sa nekryjú a nemusia nosiť rovnaký šat. Iba so sympatiami možno preto vnímať aj iniciatívy maďarských sociolingvistov na Slovensku, vďaka ktorým sa do pripravovaného Krátkeho slovníka maďarského jazyka vkladajú aj špecifické výrazy a modifikácie maďarského jazyka, tie, ktoré sa uplatňujú iba na Slovensku (porov. k tomu Szabó Mihályová, 2001). U nás takáto prax (zaraďovať do slovníkových diel aj lexémy či ich varianty, ktoré nájdeme napr. iba v slovenčine znejúcej v Maďarsku, resp. aj inde na Dolnej zemi) doteraz nie je zaužívaná a neuplatňuje sa ani v rámci prípravy veľkého Slovníka súčasného slovenského jazyka, ktorý sa práve v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV chystá.

3. Je známe, že izoglosy (hranice jazykov, dialektov či aj konkrétnych jazykových javov a procesov) nebežia vždy súbežne s politickými hranicami štátnych útvarov. Tí, čo sa ocitli mimo hraníc vlasti či už tým, že sami (e)migrovali, alebo tým, že v dôsledku tých či oných politických udalostí sa „presúvali“ samy hranice príslušných štátnych útvarov, vytvárajú menšinové jazyky, jazykové ostrovy, enklávy alebo diaspóry podľa toho, akú mieru rozptýlenosti vykazujú. Uvedené formy jazykového jestvovania majú, pravdaže, svoje špecifiká, „osudy“ i svoje bytie. Na Slovensku sa pred časom široko diskutovalo o tom, či treba slovenčinu chrániť, príp. aj brániť, alebo či je primeranejšie hovoriť v danom prípade jednoducho o starostlivosti o jazyk, o jeho podpore a pod. Najmä sociolingvisticky orientovaní autori často argumentujú, že v prípade spisovnej slovenčiny (lebo najmä o ňu bol a je spor) nie je vhodné hovoriť o jej ochrane (obrane), keďže spisovná slovenčina je ako jeden z miliónových jazykov bezpochyby rozvinutým suverénnym jazykom, jazykom, ktorý primerane plní všetky svoje úlohy a funkcie a nie je bezprostredne ohrozovaný nikým. Ani češtinou, ani maďarčinou, ba dokonca ani angličtinou, aby som spomenul všetky veľké kauzy slovenčiny. Čiže aj slovenčina žije, aby som použil starší Barnetov termín, normálnu sociolingvistickú situáciu. Ale pokiaľ viem, nikto z diskutantov nespochybnil, že iná situácia môže byť – a zrejme aj je – so zahraničnými slovenčinami. Zhoda medzi diskutantmi bola v tom, že menšinovým jazykom treba venovať osobitnú starostlivosť,

do čoho má však vo všeobecnosti väčšie možnosti a šance zasiahnuť krajina, kde nositelia týchto jazykov žijú, než materská krajina. V tejto situácii sú, ako sa ukazuje, dôležité dohovory, zmluvy, pakty, či charty (predovšetkým tzv. Európska charta menšinových a regionálnych jazykov), ktoré poskytujú ochranu týmto jazykom. Pravdaže, mnohé môže v tejto veci pre príslušné menšiny a ich jazyky urobiť aj materská krajina. Ak máme v tejto veci spomenúť situáciu Slovenska vo vzťahu k slovenskej menšine a slovenskému jazyku napr. v Maďarsku či inde v zahraničí, musíme konštatovať, že naše politicko-kultúrne inštitúcie sa osobitne nevyznamenávajú v podpore, pretože opakované sľuby (napr. o rozšírení televízneho vysielania aj do „slovenských“ oblastí v zahraničí) nemôžu nahradiť skutočnú pomoc. V tejto veci by sme sa mohli poučiť – abstrahujúc od všetkých ostatných konotácií – od maďarskej strany.

Špecifický život žije slovenčina v českom prostredí. Jazyky, ktoré sú si blízke po rozdelení spoločného štátu odchádzajú od seba čo do zrozumiteľnosti. Odchádza však skôr najmä čeština: vieme o novej situácii, keď v Čechách vzniká pocit, že je potrebné dabovať niektoré slovenské programy do češtiny. Na slovenskej strane tu vyplýva skôr zo znenia zákona, v ktorom sa formuluje požiadavka, aby deti do dvanástich rokov mohli dostávať informácie i „svoje“ rozprávky a filmy v materinskom jazyku. Ináč čeština aj teraz má privilegované postavenie ako „všeobecne zrozumiteľný jazyk“. Medzi češtinou a slovenčinou býval a doteraz je vzťah semikomunikácie, keď českí a slovenskí komunikanti používajú v komunikácii svoje jazyky a rozumejú si. Neplatí to však už celkom striktné, ale ako vyplýva aj z môjho vystúpenia, v podstate to tak ostáva. Ako sa slovensko-česká a česko-slovenská situácia vyvíja, mapujú štúdie viacerých českých i slovenských autorov. Najsústavnejšie sa dnes tejto problematike venuje M. Nábělková (porov. napr. 1998, ale aj mnohé ďalšie).

4. Čo môžu urobiť lingvisti v tejto veci – v podpore zahraničných variet „svojich“ jazykov? Sami asi nie veľa. Môžu skúmať dialektologicky i sociolingvisticky situáciu slovenčiny v jednotlivých regiónoch a krajinách sveta a pokúsiť sa opísať ich čo najsystematickejšie, vydať učebnice slovenčiny, ktorá žije v zahraničí. Iné aspekty, napr. výučba príslušného jazyka v príslušnej krajine, finančná podpora kultúrneho života menšiny a pod., už nie sú v priamom dosahu a kompetencii jazykovedných inštitúcií, ale skôr inštitúcií štátnych a kultúrno-politických, ako do istej miery aj v rukách diplomacie. Keď v tejto situácii zameriame pozornosť na situáciu slovenských menšín v zahraničí, je zrejme, že najviac pozornosti sa venovalo výskumu slovenských menšín a „slovenčín“ v susedných krajinách, čo je vcelku pochopiteľné. Ide o výskumný záujem o jazykové diaspóry v Maďarsku, Srbsku a Čiernej Hore, Chorvátsku a Rumunsku, ďalej v Rakúsku, Poľsku a v Českej republike. V krajinách, ktoré sú vzdialenejšie, ako je Bulharsko, Rusko, ale najmä Belgicko a Francúzsko, je poznanie situácie výrazne slabšie. Zo

zámorských krajín, kde žijú Slováci, napr. USA, v Kanade, Argentíne, Austrálii a i., sústavnejší lingvistický (dialektologický) výskum prebehol vlastne len v Spojených štátoch amerických. V ostatných kútoch sveta sa neuskutočnili ani len sondy, ktoré by stáli za zmienku. A to napriek tomu, že takáto úloha poznávať slovenčinu i zahraničí majú v programe viaceré inštitúcie, vrátane Jazykovedného ústavu ústav L. Štúra SAV.

5. Ak som naznačil, že nemôžeme byť spokojní s našimi iniciatívami v oblasti výskumu a opisu jazykovej situácie v zahraničí vo vzťahu k slovenskému jazyku, nemožno zamlčať ani to, že nemáme dobre opísanú jazykovú situáciu ani na Slovensku na zmiešaných územiach. Pritom Slovensko patrí medzi krajiny s najpestrejším národnostným zložením obyvateľstva. Je najheterogénnejšou krajinou strednej Európy, ako sa to tvrdí aj v Národnej správe o kultúrnej politike Slovenskej republiky (2003, s. 119)². Podľa neoficiálnych prepočtov je na Slovensku 18–19% menšín, pričom nemožno pochybovať, že opis jazykovej, resp. jazykovo-etnickej situácie je dôležitý aj pre reálnu a optimálnu jazykovú politickú štátu. V tejto chvíli sa v politických kruhoch často len odhaduje, ako je to na južných zmiešaných územiach Slovenska, či tam naozaj dochádza ku komunikačným a etnickým konfliktom, ako nás o tom informujú niektoré politicko-publicistické články, alebo sú to len účelové tvrdenia. Je to mimochodom veľmi priaznivá situácia pre vyťahovanie „menšinových kariet“, či „jazykových kariet“, lebo voči týmto tvrdeniam nemožno postaviť do kontrastu podrobnejšie výsledky kvalifikovaného výskumu. Najlepšie má situáciu zmapovanú skupina maďarských sociolingvistov okolo I. Lanstyáka.

Jazyková rôznorodosť, ktorá na Slovensku jestvuje mimo majoritného jazyka, sa často aj oficiálne označuje ako niečo, na čo môžeme a máme byť hrdí. Veľké krajiny, ktoré nám dávajú dobré rady, ako zaobchádzať s menšinami a ako postupovať pri riešení menšinových problémov, si svoje etnické minority asimilovali, alebo ich jednoducho utajujú. Niekedy sa veci oficiálne vysvetľujú tak, že na Slovensku kvitne multikulturalita a multilingvalita, v čom máme staré tradície aj z uhorského obdobia našich dejín.

Na druhej strane sa však – takisto oficiálne – pestuje istý etnocentrizmus („prirodzený etnocentrizmus“). Horlí sa za podporu majoritného jazyka a všetko, čo by mohlo jeho pozíciu a stabilitu nejako oslabovať či ohrozovať, sa považuje za škodlivé národu i štátu. Napr. S. Bajanič, vysoký funkcionár Matice slovenskej, hovorí v tejto súvislosti o „práve ktoréhokoľvek občana Slovenskej republiky neovládať menšinový (napr. maďarský) jazyk“ (2001). Táto dvojakoť sa prejavuje aj v jazykovej legislatíve, ktorá v súčasnosti platí na Slovensku. Na jednej strane je tu zákon o štátnom jazyku Slovenskej republiky, ktorý podporuje stabilitu dominantného jazyka, na druhej strane je tu aj Zákon o používaní jazykov národnostných menšín a Slovensko už dávnejšie prijalo aj Európsku

chartu regionálnych a menšinových jazykov. V zásade súčasný stav možno považovať za vyvážený, aj keď možno registrovať hlasy aj „argumentácie“ z oboch strán, že stav je nevyvážený v prospech tej druhej strany.

6. Je tu však ďalšia, všeobecnejšia otázka: je jazyková legislatíva, jazykové zákony niečím, čo jazyku pomáha stabilizovať sa, najmä ak príslušný jazyk patrí medzi menšie jazykové spoločenstvá? Niektorí autori to spochybňujú. Napr. P. Sgall v nedávnom interview označuje poľský a slovenský zákon za „nerozumné“, hoci to nijako nekonkretizuje. Je však zrejme, že jestvujúce zákony sa líšia čo do cieľov a úloh, ktoré sa nimi sledujú. Nemal by sa ani poľský a slovenský jazykový zákon hádzať do jedného vreca. Nemožno zrejme nič namietat proti tomu, ak sa v takejto zákonnej úprave vymedzujú sféry pôsobnosti jednotlivých jazykov, ak na tom istom území fungujú viaceré jazyky. Omnoho spornejšie je, ak sa pomocou zákona (a takto sa zdôvodňovalo aj prijatie Zákona o štátnom jazyku Slovenskej republiky) chce naprávať „neuspokojivý stav“ v úrovni jazykovej komunikácie. K tejto veci sa polemizovalo aj na Slovensku (porov. k tomu napr. Mlacek, 1995 a Findra, 1998). Dosiahlo sa, že jazykový zákon na Slovensku je deklaratívny, nie sankčný.

Ak máme objektívne posúdiť možnosti jazykového zákonodarstva, pripomeňme ešte, že vlastne jazykové zákony alebo nariadenia, dotýkajúce sa jazyka a jazykovej komunikácie, majú takmer všetky krajiny sveta. Krajín, kde nijaký jazykový zákon nemajú, je len niečo vyše dvadsať. Pripomeňme, že medzi ne v súčasnosti patrí napr. Angola, Austrália, Bhútán, Chile, Siera Leone, Tongo, ale aj Japonsko, USA, Veľká Británia, Dánsko, Izrael, Uruguaj a niektoré ďalšie a – Česká republika (údaje porov. Most Clearing House Linguistic Rights. National Constitutions – <http://www.unesco.org/most/In2nat.htm>). Sú rôzne motívy, prečo jednotlivé krajiny jazykovú legislatívu prijali alebo prečo ju nemajú (porov. k tomu Krupa – Ondrejovič, 1998). Prednedávnom sa k prijatiu jazykového zákona schyľovalo aj v Českej republike, čo sa aj na Slovensku sledovalo s mimoriadnym záujmom (miestami i pobavením). V každom prípade však zrejme platí, že aj v ére globalizmu sa (miliónové i svetové) jazyky môžu zdravo rozvíjať v prípade, že špecifickú legislatívu majú (tá však nesmie jazyk zväzovať, ani nesmie byť necitlivo zameraná voči minoritným skupinám), aj v prípade, že ju nemajú. V prípade „zahraničných“ obmien jednotlivých jazykov by jednotlivé krajiny mali intenzívnejšie spolupracovať. Tie si zaslúžia podporu a zrejme ju aj potrebujú. Zdá sa, že väčšiu než sa im dostáva do tejto chvíle.

Poznámky:

¹ Tu sa uvádza 77 autochtónnych európskych jazykov (43 indoeurópskych, 25 ugrofinských, 7 turkických, jazyk kalmycký, cyperská arabčina, 7 židovských a 9 diaspórnych jazykov). Uvádzajú sa tu a) vyhynuté jazyky (napr. dalmáctina, kornčina, stará pruština,

polabčina), b) jazyky blízke vyhynutiu (napr. livončina, krimčactina), c) jazyky vážne ohrozené (vepština, vlastná kašubčina, východná friština, bretónčina, ladinčina, krymská tatárčina), d) ohrozené jazyky (severná saamčina, udmurdčina, komijčina, západná friština, welština, ladinčina, friulčina, gaskončina, provensálcina, írsky a škótsky gaelčina, burgenlandská chorváččina, permjaččina, dokonca baskiččina, rómčina, rusínčina), e) potenciálne ohrozené jazyky (napr. bieloruština, lombardčina, korziččina) a napokon f) 40 neohrozených jazykov, medzi ktorými sú našťastie aj všetky naše jazyky.

² Okrem slovenskej majority (85,8% – 4 614 854 obyvateľov), najpočetnejšou národnostnou menšinou na Slovensku sa podľa sčítania obyvateľstva z r. 2001 maďarská menšina (9,7%), nasleduje rómska (1,7%, ale práve tam sa odhaduje, že percentá sú omnoho vyššie), česká (0,8%), rusínska (0,4%), ukrajinská (0,2%), nemecká (0,1%). K menšinám s oficiálnym statusom patrí ešte poľská, moravská, chorvátska, bulharská a židovská menšina. Je otázka, ako tieto oficiálne štatistiky korešpondujú so skutočnou etnickou heterogenitou na Slovensku najmä v porovnaní s takými členskými štátmi Európskej únie ako je Francúzsko, Spojené kráľovstvo a Španielsko, kde tzv. menšinové spoločenstvá tvoria podstatne väčší podiel. Nejde však o etnické menšiny, tie sa z veľkej časti naozaj asimilovali, ale o tzv. ekonomické menšiny.

Literatúra

- Bajaník, S.: Právny chaos a jazyková prax. *Národná obroda* 12, 16. január 2001, č. 11.
- Crystal, D.: *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge, New York et al., Cambridge University Press 1988.
- Findra, J.: *Jazyk, reč, človek*. Bratislava, Vydavateľstvo Q111 1998.
- Humboldt, W. von: *O rozmanitosti stavby ľudských jazykov a jej vplyve na duchovný rozvoj ľudského rodu* (Prel. S. Ondrejovič). Bratislava, Veda 2000.
- Krupa, V. - Ondrejovič, S.: K spôsobom regulovania rozvoja jazyka. – *Jazykovedný časopis* 49, 1998.
- Mlacek, J.: Jazykové poznámky o jazykovom zákone. In: *Studia Academica Slovaca* 24, 1995.
- Most Clearing House Linguistic Rights. *National Constitutions*. <http://www.unesco.org/most/In2nat.htm>
- Nábělková, M.: Čeština a slovenčina dnes (Skica k jazykovej situácii po rozpade dvoj-jazykového spoločenstva). In: *Pocta 650. výročí založení Univerzity Karlovy v Praze*. 1. díl. Red. O. Mališ. Praha, Univerzita Karlova 1998.
- Národná správa o kultúrnej politike Slovenskej republiky. Správa skupiny európskych expertov*. Bratislava, Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky 2003.
- Sgall, P.: Čeština nepotřebuje jazykový zákon. *Právo*. <http://www.movinky.cz/02/88/63.html>
- Szabó Mihályová, G.: O pripravovanom Veľkom slovensko-maďarskom slovníku. Bratislava, Veda 2001.

Slovenská prítomnosť v súčasnej českej (jazykovej) situácii

Mira Nábělková

Otázka súčasnej „slovenskej prítomnosti“ v českom prostredí zahŕňa celú širokú sféru aktuálnych česko-slovenských jazykových vzťahov na rozmanitých úrovniach od individuálnej neformálnej komunikácie jednotlivcov s ich osobnými komunikačnými stratégiami po oficiálne riešenia a zákonné ustanovenia, týkajúce sa postavenia slovenčiny v úradnej, školskej či mediálnej sfére. Ak sa pozrieme na prítomnosť slovenčiny vcelku, ukazuje sa, že obraz, ktorý naša súčasnosť ponúka, nepredstavuje žiadnu „stabilizovanú situáciu“, ale živý proces, v ktorom pôsobia protichodné aj protirečivé sily, pričom sa v niektorých pozorovateľných javoch zbiehajú rozličné prúdy oficiálneho a individuálneho jazykového manažmentu. V tomto príspevku by som celkom stručne chcela predstaviť špecifickú sféru osobného aj „skupinového“ jazykového manažmentu na internetových stránkach, v ktorom možno vidieť aj čosi ako prebiehajúci zápas o „odstránenie/uhnanie česko-slovenského dvojjazykového priestoru“ v konkrétnom komunikačnom prostredí.

Širší rámec

Rámčovo sa budeme pohybovať v tematickom okruhu možností ďalšieho zachovania „dvojjazykovej komunikácie“, teda viac menej pri otázke, do akej miery ďalej funguje (a môže fungovať – ako predpokladaný, tolerovaný, rozvíjaný) „starý stereotyp“ česko-slovenskej komunikácie v tej podobe, ako ho poznáme z čias spoločného štátu – keď český a slovenský jazyk v podaní svojich „prirodzených nositeľov“ v komunikácii koexistujú¹. Pomyselné póly prijímania či neprijímania tohto modelu v českom prostredí (neprijímanie znamená predstavu vzájomnej komunikácie Čecha a Slováka po česky) by bolo zjednodušením vnímať ako čisto generačný problém, keďže v celkovo diverzifikovanej situácii vzájomných jazykových vzťahov nepochybne aj v rozličných vekových kategóriách existujú diferencované postoje. Predsa však možno ako „typové hlasy“ názorového rozptylu, v ktorom sa aj ďalej budeme pohybovať, uviesť z posledných rokov dva, v ktorých sa prejavuje aj generačný rozdiel, pričom „generačný“ v tomto prípade zahŕňa vo vekovej diferencii to, čo vyšší vek v konkrétnom prípade predstavuje – zažitú skúsenosť (aj jazykového) spolužitia:

(...) A tak i ty protivné, čerstvě vytyčené hranice začnou brzy znovu padat a po dokončení vnější ochrany Unie zmizí zas úplně. Co

už padlo během odluky skoro absolutně, byla česká nadřazenost a slovenská žárlivost. Teď by se mohly vrátit do Čech i slovenské televizní pondělky, večerníčky s bačou a pejskem i společné sportovní reportáže. Tož to by bylo pekné, veru, hej! (Pavel Kohout, Právo 7.5.2004)

(...) Nevim proc by jsme meli umet zrovna slovensky, proto ze je to rec velmi podobna cestine, to polstina a konec koncu i rustina taky. Nebo proto ze jsme byli nejako dobu jeden stat. To neni moc dobry duvod, protoze s rakouskem jsme byli mnohem dyl tzv. jedna rodina a nikdo z vas tady nekrici at vsichni mluvime nemecky, jak je to roztomile. Myslim, ze uz je cas, aby si i ti starsi uvedomil ze ze slovenskem nemame v podstate nic spolecneho a nikdy jsme snad nemeli... (jirka, 16.9.2003 www.pixy.cz)²

Otázka povedzme znie – čo sa ešte (v akom rozsahu, v akej podobe) môže vrátiť. Z vízie Pavla Kohouta načrtnutej v článku s priam emblematickým slovenským Hej? v názve presvitá čosi ako túžba po špirálovitom vývine, v ktorom by sa pri novonadobudnutých kvalitách vzťahov dokázalo na vyššej úrovni „vrátiť“ aj niečo medzičasom stratené. Takto formulovaná predstava sa však ukladá do reálnej situácie, ktorá je zrejme diverzifikovanejšia, než by sa na prvý či koľký pohľad zdalo. Druhý hlas reprezentuje postoje, v ktorých sa „nadštandardné“ česko-slovenské jazykové vzťahy odmietajú. V celkovom doterajšom vývine týchto vzťahov treba brať do úvahy aj to, že hoci mnohí mladí ľudia takto „programovo“ špecifikum česko-slovenských jazykových vzťahov síce neodmietajú, reálny ústup kontaktu so slovenčinou v českom prostredí ich do situácií absencie perцепčnej kompetencie privádza. V celkovom súčasnom pohybe česko-slovenských (nielen jazykových) vzťahov tak možno vysledovať aj náznaky vývinu súběžné s Kohoutovým postojom, ale aj úplne protichodné tendencie. Alebo, pootočené – popri reálnych (a otázka je, do akej miery a u koho „nevratných“) procesoch vzdáľovania, možno dnes skutočne pozorovať aj viaceré protismerné pohyby – či už parciálne obohatenie slovenských programov v TV (napr. na stanici Nova) a úsilie o ich ďalšie posilnenie deklarované napr. ministerstvom školstva ČR spolu s predstavou o potrebe návratu informácií o Slovensku do školských osnov³, či prijímanie zákonných predpisov upravujúcich status slovenčiny v úradnom styku⁴ alebo, čo je nemenej dôležité, jej celkové postavenie v českom prostredí na báze prijatých medzinárodných dohôd a konvencií.⁵

Pod spojením „slovenská prítomnosť“ si vo vzťahu k súčasnej českej (jazykovej) situácii možno predstaviť viaceré prvky:

- prítomnosť Slovákov – „českých“ (príslušníkov najväčšej národnostnej menšiny v ČR) aj „slovenských“ (študentov a pracovníkov v najrozmanitejších sférach prichádzajúcich zo Slovenska) a ich rozličných, spontánne aj cielene „slovenských“, resp. česko-slovenských aktivít,
- prítomnosť slovenskej kultúry (v širokom zmysle slova), či už pôvodom z českého alebo zo slovenského prostredia (sem možno zahrnúť už samo vedomie historických a súčasných kultúrnych väzieb a spriazneností),
- prítomnosť slovenčiny ako komunikačného prostriedku v živých komunikačných situáciách rozličných typov aj ako vehikula sprostredkovaných kultúrnych obsahov.

Aj v takomto schematizujúcom náčrte treba prítomnosť zdôrazniť bohatosť jednotlivých vyčlenených zložiek, ich nejedno-jednoznačnú súvzťažnosť, individuálnu podmienenosť a variabilnosť a napokon aj dynamickosť a premenlivosť celkovej situácie. Tak sa napr. „bytnosť prítomnosť“ Slovákov (občanov aj neobčanov ČR) v českom prostredí nemusí spájať (hoci sa v značnej miere spája) so slovenčinou, rovnako ako sa s ňou nemusí spájať (a v značnej miere sa ani nespája) prítomnosť slovenskej kultúrnej produkcie rozličného druhu.

Problematika výberu jazyka, teda „prítomnosti slovenčiny“ pri česko-slovenskej komunikácii predstavuje na jednej strane priestor individuálneho rozhodovania konkrétnych slovenských účastníkov komunikácie pri zohľadnení (predpokladaných a v osobnej praxi priebežne overovaných) očakávaní a reakcií českej strany – na druhej strane priestor spomínaného „inštitucionálneho rozhodovania“ o tom, do akej miery bude slovenčina oficiálne využiteľná v rozličných komunikačných sférach, prítomná v médiách, do akej miery sa bude prekladať či dabovať zo slovenčiny do češtiny, aj do akej miery a v akej podobe sa (historické a aktuálne) vzťahy k slovenskej menšine v českom prostredí a vzťahy k Slovensku, vzťahy k slovenskej kultúre a s tým aj k slovenčine budú sprostredkovať českým deťom a pod.

Reflexia česko-slovenských jazykových vzťahov a jazykový manažment na internete

Ak pod jazykovým manažmentom v duchu koncepcie J. Neustupného, rozvíjanej aj pri opise situácie v českom prostredí (Nekvapil, 2001; Neustupný – Nekvapil, 2005), budeme rozumieť celú širokú sféru identifikácie a riešenia jazykových problémov rozličného typu, ukazuje sa, že internetové stránky predstavujú priestor, kde možno sledovať autentické zachytenie špecifických postupov jazykového manažmentu potenciálnej česko-slovenskej dvojjazykovej komunikácie. Internetové stránky, kluby, diskusie rozličného typu predstavujú priestor, kde sú

tieto jazykové vzťahy až prekvapujúco často tematizované – nezriedka ako rozsiahle digresie, bočné vetvy primárne úplne inak orientovaných či plánovaných diskusií.⁶

Zozbieraný materiál predstavuje ďalšie rozvíjanie témy individuálnych komunikačných stratégií, ktoré volia Slováci pri komunikácii v českom prostredí, pričom tu zreteľnejšie vystupuje škála (a argumenty) postojov k používaniu slovenčiny, s ktorými sa môžu stretnúť (a nepochybne stretávajú) na českej strane a ktoré môžu ovplyvňovať potenciálnu dilemu výberu jazyka komunikácie. Súčasne však mnohé internetové kontexty ukazujú čosi, čo by sme s pokojným svedomím mohli pomenovať „zápasom“ o zachovanie možností a priestoru česko-slovenskej dvojjazykovej komunikácie, ktorý zvädzajú niektorí „individuálni“ Česi s inými svojimi „individuálnymi“ spoluobčanmi. Ukazujú však aj nástojčivosť hlasov, ktoré sa prijímať slovenčinu, slovenské texty bránia, aj ak ide povedzme o tému, ktorá ich zaujíma, alebo práve tam – teda nie vždy a u každého platí „princíp motivácie“ (predpoklad, že záujem o obsah textu prevládne nad ťažkosťami spôsobenými „cudzím“ jazykom). Diskomfort, ktorý čítanie slovenského textu niektorým (mladým) Čechom prináša, „nenávyk“ ako dôsledok zriedkavých kontaktov so slovenčinou, je výrazne tematizovaný. Internetové stránky prinášajú teda vzhľad do reálnych komunikačných situácií v českom prostredí, pričom argument „českosti“ priestoru sa pri rozličných internetových stránkach vynára aj pri prípadnom „cezhraničnom“ charaktere komunikácie. Česko-slovenská komunikácia sa prítomne vníma a pertraktuje skoro výlučne ako komunikácia Čechov a Slovákov v ich „slovenskom“ zakotvení, t. j. v sledovaných diskusiách absentuje motív „slovenskej menšiny“ ako občanov ČR.

Impulzom k otvoreniu nezriedka aj dosť búrlivých diskusií býva často to, keď niekto zaujme negatívne stanovisko k „prítomnosti slovenčiny“ na mieste, kde by (niekto) český čitateľ/konzument očakával text v češtine – v reakciách na takéto postoje sa ukazuje jednak, do akej miery sa česko-slovenská dvojjazykovosť v rozličných komunikačných sférach a situáciách vníma či nevníma ako prijateľná, jednak aj prečo. Priam modelová digresia na túto tému sa nedávno objavila pod slovenským článkom na stránke www.mobilmmania.cz – z publikovaných postojov vidieť, že nejde o ojedinelú situáciu, že šéfredaktor digresie tohto typu (nie celkom úspešne) odmieta, že účastníci komunikácie nie sú názorovo jednotní, do diskusie okrajovo ako „doklad“ česko-slovenského kontextu vstupuje aj slovenský účastník (zo Slovenska?). Hoci sa tu (a v mnohých iných analogických situáciách) spochybňuje legitímnosť slovenčiny v českom priestore, zreteľne vystupujú aj české protihlasy – až po vyjadrenie neregistrovaného autora „články psané slovensky byly, jsou a budou“:

Autor: neregistrovaný - Mr.Slider Datum: 30.08.2005 13:23

Titulek: Český titulek, slovenský text :o(

Proč je titulek česky a článek slovensky? Tomu nerozumím. Vědět to hned, že je to slovensky, tak sem ani nelez. Zás si budu muset počkat, že ten článek vyjde na konkurenčním serveru, abych si to přečetl. Nešlo by to nějak rozlišit v titulku, že článek není česky? Abych věděl, na které články ani nelézt. Nechápu, proč na českém serveru vychází slovenské články:o(Na to jsou slovenské servery.

Autor: Marek Lutonský Datum: 30.08.2005 13:38

Titulek: Re: Český titulek, slovenský ....

Co se dá dělat, budete si muset počkat, až vám to někdo přeloží.

Další názory o slovenštině prosím posílejte pouze na můj e-mail. U článku očekáváme diskuze o popisovaném tématu, flamewarů na téma slovenština zde už bylo dost. Děkuji

šéfredaktor MobilMania.cz

Autor: neregistrovaný - stak Datum: 30.08.2005 14:56

Titulek: Re: Český titulek, slovenský ....

Heh, ja jsem si te slovenštiny všimnul až když jsem si ve vašem příspěvku přečetl že to je slovensky

Zajímalo by mne jaký jste ročník

Autor: Mirek.P Datum: 31.08.2005 06:50

Titulek: Re: Český titulek, slovenský ....

Co ma s tim co spolecnyho rocnik? Jde o to, proc je na ryze ceskym webu slovensky clanek. Jeste vetsi vrchol je, kdyz v ceskem radiu moderuje slovak - znam takovy radia hned dve.

Autor: neregistrovaný Datum: 31.08.2005 17:29

Titulek: Re: Český titulek, slovenský ....

Kdes prosimte dosel na slovní spojení „ryze cesky web“? To jsou zase nějaký marketingovy valy, ze?

Clanky psane slovensky na Mobilmanii byly jsou a budou a nevím, proč by se to mělo kvůli nekomu, kdo neví jazyky měnit.

<http://www.mobilmania.cz/Bleskovky/f.asp?ARI=110765&HI-D=1&CAI=2097>

Situácia nie je nová – s podobne ladenými diskusiami (na iných stránkach), uvádzaných analogickými replikami sa bolo možné stretnúť už v uplynulých rokoch a z niektorých reakcií webmasterov či redaktorov internetových časopisov

vidno, že sú nimi už unavení:

Napsal: Buchi

Datum:2003-06-30,10:42:14

preco slovensky

Mozna je to dobrej clanek a klidne bych si ho i precet, ale prelozte mi to radsí do cestiny

http://www.pctuning.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=3900&Itemid=37&limit=1&limitstart=6

Jméno: Datum: úterý 2.3.2004 12:01

Předmět: Bez Akreditačnej komisie panuje právna neistota

Text: Sakra to se nedá číst, ztrácím se v textu. Nemůžete tyto cizojazyčné příspěvky z málo rozšířených jazyků překládat do češtiny nebo alespoň do angličtiny, kdo se má pak v tom vyznat.

Jméno: ales.tuma@ilist.cz Datum: úterý 2.3.2004 20:33

Předmět: Re:

Text: Dobře, můžu reagovat i víc slovně. Ten, kdo tady píše tisíckrát omlené řeči o tom, že nerozumí článkům psaným slovensky, je podle mě primitiv. A howgh.

<http://www.ilist.cz/clanky/bez-akreditacnej-komisie-panuje-pravna-neistota>

Jméno: Pepa z depa Datum: neděle 23.1.2005 17:36

Předmět: Re: Špatný článek

Text: OIJHnsdmi idajfgi sdgopa idjiaig ahguah afghiadg duihgdgig gadig dafgdgi dgdfuigdf dhgdgjdigidfgkaetkenzei iijj inj ijiejrij msg idisj jsfibnmie Rozumíte???

Jméno: Jan Tichý [jan.tichy@ilist.cz] Datum: neděle 23.1.2005 18:10

Předmět: Re: Špatný článek

Text: No ale mezi námi, to že nerozumíš slovenštině, je výhradně Tvůj osobní problém. Proč s tím obtěžuješ ostatní?

<http://www.ilist.cz/clanky/zaklady-politologie#diskuze9348>

Formulované námietky voči slovenčine bývajú rozličného druhu – na jednom póle stojí “princíp”, presvedčenie, že v českom prostredí, “na českých serveroch” má komunikácia prebiehať po česky, na druhom frekventované upozornenia na to, že slovenský text pre mnohých Čechov predstavuje nezvyk, námahu, diskomfort, ktorého by už (a naďalej) boli radi ušetriť.

Na stránke venovanej vojnovej tematike (www.fronta.cz) sa takáto túžba objavuje napr. v reakciách na článok Ciel: Aachen, publikovaný v slovenčine. Ako zaujímavý prejav jazykového manažmentu sa v reakcii na to ukazuje primárna ústretovosť (slovenského) redaktora vytvoriť paralelný český text, napokon však sám túto ideu (o deň neskôr, a ešte raz v závere diskusie) zavrhuje. V tejto diskusii (ktorá je opäť digresiou a autor článku kdesi aj smutne konštatuje, že predsa očakával skôr ohlasy k téme a obsahu článku) viacerí jej účastníci opakovane, s poukazom na osobnú skúsenosť, uvádzajú, že slovenčina môže predstavovať pre českého čitateľa problém (do toho v protismere vstupuje milá otázka "Lidi co je??"). Aj táto diskusia demonštruje diferencovanosť názorov a zrejme aj (podľa všetkého, napriek všetkému) uchovanie konkrétneho dvojjazykového priestoru:

Nešlo by to česky?
Hartmann 06.05.2004 15:53

Re: Nešlo by to česky?
Lipton 06.05.2004 17:44
Ak budem mať viac času urobím aj českú verziu, ak chceš.

Re: Nešlo by to česky?
Lipton 07.05.2004 17:06
Omyl, určite neurobím! Je to blbosť, písať ten istý článok v 2 jazykoch.

Re: Nešlo by to česky?
Brouk 08.05.2004 11:49
Já proti slovákům nic nemám. Nevadí mi že se mnou na fakultě jich spousta studuje na což si spousta lidí stežuje. Fandím jim v hokeji. Ale v češtině bych to rád taky. Není v tom nacionalismus. Prostě by se mi to líp četlo! to je to tak špatný ?

Re: Nešlo by to česky?
FUJ06 08.05.2004 13:00
Lidi co je???
To neumíte slovensky??? Snad těch 12 roků, co jsme rozdělení není tolik, nebo je??? Mě je třináct a vůbec mi nevadilo, že je to slovensky.
http://www.fronta.cz/komentar.php?id_clanek=177

Ako pozoruhodný príklad internetového priestoru s vysokou návratnosťou sledovanej problematiky (aj jej špecifickým riešením) možno zobrať stránku časopisu Studentský list, v elektronickej podobe www.iLIST.cz, ktorý vydávajú

študenti Vysokej školy ekonomickej. V diskusiách primárne aj na iné témy sa objavujú otázky používania slovenčiny v rozličných školských aj mimoškolských, formálnych aj neformálnych komunikačných situáciách – nasledujúca ukážka (podobne ako už uvádzané dosiaľ) zahŕňa protestný postoj diskutujúceho k publikovaniu textov v slovenčine v Studentskom liste a výňatok z odpovede redakcie:

Jméno: Martin Datum: pondělí 31.1.2005 14:19
Předmět: O češtině

Text: V mém příspěvku bych nechtěl probírat spisovnou nebo nespisovnou češtinu jak je používána ve Studentském listě, ale spíše proč máme Studentský list dvojjazyčně. Jsem Čech, studuji v Čechách, studuji na české vysoké škole za peníze českých daňových poplatníků a tak očekávám, že bude čeština vyučujícím jazykem a také, že v češtině budu číst Studentský list (...)

Jméno: David Koubek Datum: středa 2.2.2005 08:57
Předmět: Re: Stanovisko redakce
Text: Ahoj Martine.

Názor čtenářů nás zajímá. Tečka. Příspěvky ve slovenštině budeme i nadále otiskovat. Tečka.

Tyto dvě věty nejsou v rozporu. Přijde nám zajímavé, že někteří čeští studenti neumí číst slovensky, ale právě proto slovenské články tiskneme. Pokud si studenti budou slovenštinu častěji připomínat, pak jí budou lépe rozumět. Vždyť je dobré rozumět cizímu (nečeskému) jazyku, když to nedá zase takovou práci, jen si občas přečíst nějaký ten článek. Věříme našim čtenářům a věříme, že jsou schopni slovenštině porozumět, když se nad ní trochu zamyslí. Děláme to pro čtenáře. Takže nevím, jestli ti to stačí jako argument, to je na tobě a bude to tvé rozhodnutí a my ho budeme respektovat. ;-)

<http://www.iList.cz/forum/studentsky-list/o-cestine#diskuze9561>

Ak som niekde v úvode tohto textu spomínala, že si pri blúdení v internetovej sieti možno uvedomiť, ako niektorí českí občania vedú na svojich postoch čosi ako osobný zápas o zachovanie priestoru pre dvojjazykovú česko-slovenskú komunikáciu, tak v iListe jeho českí redaktori v tomto zápase, vedenom s vnútorným presvedčením a prezentovanou neústupnosťou (a s podporou mnohých čitateľov), odolávajúc tlaku, v priebehu rokov opakovane zvolili aj radikálnu formu "burcovania verejnej mienky" – publikovanie vlastných textov v slovenčine. Ako poslednú ukážku uvádzam reakciu jedného z nich na odmietavý a nechápavý postoj čitateľa k tomuto „extrémnemu kroku“:

Jméno: David Koubek

Datum: středa 2.2.2005 09:06

Předmět: bola to iba sranda!

Text: Srandu si z vás nedělám, většinou ji ze sebe děláte sami.

Ne, to byla osklivá replika, omlouvám se. Bylo to myšleno jako provokace. Já jsem do slovenštiny nepřekládal, já jsem psal přímo slovensky. Občas to sice není úplně správně, ale chtěl jsem tím ukázat, že nedá zase takovou práci číst a psát (to dá větší) ve slovenštině. Tolik na vysvětlenou,

s pozdravem DK

<http://www.ilist.cz/clanky/zaklady-politologie#diskuze9348>

Záver

V uvedených ukázkách som sa usilovala predstaviť niektoré sféry česko-slovenskej komunikácie, ktoré aj bez cieleného anketovania či robenia interview dávajú možnosť nazrieť do jej foriem, prezentovaných názorov, ale aj individuálneho a skupinového praktického jazykového manažmentu v oblasti výberu jazyka komunikácie. Z takto získaného materiálu je zrejmé to, k čomu sme dospeli aj v predchádzajúcich pozorovaniach – že česko-slovenská dvojjazyková komunikácia v rozmanitých sférach pokračuje. Zreteľne sa však súčasne ukazuje, že časť českej verejnosti sa voči slovenčine ako komunikačnému prostriedku vo svojej komunikačnej sfére búri, či už principiálne, či preto, že pre nich pri absencii návyku prijímať slovenské hovorené alebo písané texty predstavuje kontakt s nimi problém alebo minimálne nepohodlie.

Možno si kľásť otázku, akým spôsobom môžu a budú ďalšie (aj v úvode spomínané) kroky v oficiálnom manažmente česko-slovenských jazykových vzťahov zasahovať do ďalšieho jazykového vývinu – internetové diskusie prinášajú aj rozličné vývinové prognózy. Možno to (okrem iného) vnímať aj ako doklad, že stále ide o problematiku, ktorá vo vedomí istých skupín rezonuje ako živá téma súčasnej českej jazykovej situácie.

Poznámky

¹ Isté poznatkové zázemie k danej téme vo vývinovom pohľade predstavujú viaceré práce orientované na problematiku súčasných česko-slovenských jazykových vzťahov, percepčný bilingvizmus, rodinnú komunikáciu v rámci slovenských či česko-slovenských rodín v českom prostredí, porov. Berger 2003; Hoffmannová – Müllerová 1993, 2004; Musilová 2000, 2001, 2003; Nábělková 1999, 2000, 2002, 2003; Nekvapil 2001; Sloboda 2004a,b,c; Zeman 1995 a i.

² Doklady z internetovej komunikácie uvádzam „v pôvodnom znení“. Vo všeobecnosti ich nezriedka charakterizuje laxnosť v dodržiavaní jazykových (pravopisných) noriem, in-

terpretovateľná na rozličný spôsob (popri subjektívnych činiteľoch prejavujú sa tu aj objektívne činitele, súhra či napätie medzi súkromnosťou – verejnosťou, pripravenosťou – nepripravenosťou, hovorenosťou – písanosťou, zanakavosťou – fixovanosťou takýchto textov).

³ V r. 1998 v Mladej fronte Dnes v súvislosti s „porozpadovou úpravou“ školských učebníc, pri ktorej sa pasáže v slovenčine (ukážky z diel slovenských spisovateľov, poučenie o slovenčine) z učebníc vyňali, pracovníčka ministerstva školstva J. Deliřová konštatovala: „Zatím se neuvazuje o tom, že by se slovenština do učebnic vrátila. Záleží to na učitelích, zda to považuje za důležité a zařadí dětem do výuky nějakou ukázkou. Ale v osnovách to určitě nebude“ (MFD, 30.9.1998, s. 1). Tohtoročné informácie už naznačujú zmenu pohľadu – podľa poradcu ministerky školstva Martina Profanta sa v plánoch rezortu školstva opäť objavuje slovenčina a slovenská tematika (Slovenština zmizela ze škol, má se vrátit, <http://vzdelavani.ihned.cz>, 29. 8. 2005). Rezort školstva plánuje investovať prostriedky do prípravy metodických materiálov pre učiteľov na nenásilné otváranie slovenského priestoru a súčasne sa chce zasadzovať aj o to, aby vo verejnoprávných médiách bolo viac programov v slovenskom znení. Problematike miesta „slovenských tém“ a slovenčiny a možnosti ich začlenenia do výučby v súčasnom českom školstve sa na Pdf UP v Olomouci dlhodobo programovo venuje Kamil Kopecký.

⁴ Od januára 2006 napr. vstúpi do platnosti zákon potvrdzujúci možnosť používať slovenčinu v štátnej správe (Kolman, 2005; o „prítomnosti“ slovenčiny v rozličných zákonných normách a predpisoch porov. aj Skalský, 2005b)

⁵ Súbežne s avizovaným vnútorným „novým trendom“ v oficiálnom manažmente treba vnímať iniciatívy podmieňované požiadavkami Európskej únie – konkrétne proces ratifikácie Charty európskych a regionálnych jazykov, ktorý by mal novo právne zakotviť status slovenčiny v českom prostredí (Skalský, 2005a).

⁶ Špecifika internetovej komunikácie sice nútia k opatrnosti pri interpretácii, napr. nie vždy si pri prebiehajúcich diskusiách môžeme byť istí, či diskutujúci je vskutku ten, za koho sa vydáva, a či prezentované názory sú jeho skutočné názory, no oproti iným zdrojom údajov je to „len“ istá relativizácia navyše. Mnohé z diskusií by sme mohli brať ako analógiu povedzme krčmových rozhovorov na dané témy, niekedy vyhrtených a nezmeriteľných, niekedy smerujúcich k určitému vzájomnému pochopeniu, ktoré však na rozdiel od hovorených prejavov pri všetkej nepripravenosti a „neučesanosti“ predstavujú zápis, fixovanie témy – doklad toho, „o čom“ sa hovorí, aj „čo“ sa o tom hovorí. Na rozdiel od krčmových a iných (bytových, internátnych, školských) rozhovorov zabezpečuje aj pri všetkej skupinkovosti, kvantitatívnej obmedzenosti účastníkov rozličných diskusných klubov tento typ komunikácie istú verejnosť, nezanakavosť, a teda aj širšiu sociálnu „realnosť“ pertraktovaných tém, postojov a názorov.

Literatúra

Berger, T.: Slovaks in Czechia – Czechs in Slovakia. *International Journal of the Sociology of Language*, 162, 2003.

Hoffmannová, J. – Müllerová, O: Interference češtiny a slovenštiny v mluvené komunikaci. *Česká slavistika* 1993. Slavia, 62, sešit 3, 1993.

Hoffmannová, J. – Müllerová, O: Kontakt češtiny a slovenštiny v rodinné komunikaci. Problematika idiolektu. In: *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych*

- súvislostiach*. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica, UMB 2004.
- Kolman, P.: *Nový správni rád. Otázka jednacích jazyka. Verejná správa*, č. 17, 2005.
- Musilová, K.: Česko-slovenský pasivní bilingvismus. In: *Mesto a jeho jazyk. Sociolinguistika Slovaca* 5. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 2000.
- Musilová, K.: Vývojové tendence v úrovni česko-slovenského a slovensko-českého pasivního bilingvismu. In: *Sborník prací KČJL PdF. Olomouc, AUPO, Philologica* 2001.
- Musilová, K.: Vývojové tendence v komunikaci Čechů a Slováků po rozdělení ČSFR. In: *Sborník "Česko-slovensko-polské jazykové a literární souvislosti"*. Olomouc, AUPO, Philologica 2003.
- Nábělková, M.: Slovenčina s češtinou dnes. Kontakt či konflikt. In: *Slovenčina v kontaktech a konfliktech s jinými jazyky*. Sociolinguistika Slovaca 4. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1999.
- Nábělková, M.: Rozdelenie a "vzdaľovanie". Niekoľko pohľadov. In: *Česko-slovenská vzájemnosť a nezájemnosť*. Ed. I. Pospíšil, M. Zelenka. Brno: Ústav slavistiky FF MU ve spolupráci se Slovanským ústavem AV ČR a Literárněvědnou společností při AV ČR 2000.
- Nábělková, M.: Medzi pasívnym a aktívnym bilingvizmom (poznámky k špecifiku slovensko-českých jazykových vztahov). In: *Bilingvizmus. Minulosť, prítomnosť, budúcnosť*. Ed. J. Štefánik. Bratislava, Academic Electronic Press 2002.
- Nábělková, M.: Aktuálne kontexty slovensko-českej a česko-slovenskej medzijazykovosti. In: *Česko-slovenské vzťahy v slovanských a stredoevropských súvislostiach* (Meziliterárnosť a areál). Ed. I. Pospíšil, M. Zelenka. Brno, Ústav slavistiky FF MU 2003.
- Nekvapil, J.: Jazykový management a etnická spoločenstvá v Českej republike. In: *Prednášky z XLIV. behu Letní školy slovanských štúdií*. Praha: FF UK 2001.
- Neustupný, J. V. – Nekvapil, J.: *Language Management in the Czech Republic*. Current Issues in Language Planning, Vol. 4, No. 3, 2003.
- Skalský, V.: Čo priniesie charta slovenčine? *Slovenské dotyky*, č. 7, 2005a. (http://www.czsk.net/dotyky/7_2005/glosa.html).
- Skalský, V.: Slovenčina v českom právnom poriadku. Relikt alebo druhý úradný jazyk? *Slovenské dotyky*, č. 7, 2005b. (http://www.czsk.net/dotyky/7_2005/slovencina.html).
- Sloboda, M.: Slovenčina u Slovákov v Česku: mikro- a makroaspekty vnútroskupinovej interakcie a výmena jazyka. In: Uhrinová, A. – Žiláková, M. (eds.): *Slovenčina v menšinovom prostredí*. Běkešská Čaba, Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2004a.
- Sloboda, M.: Používanie slovenčiny a češtiny v sebareflexiách Slovákov v Česku (predbežné výsledky ankety). Príspevok prednesený na XIV. kolokviu mladých jazykovedcov, Šintava pri Seredi, Slovensko, 8. – 10. decembra 2004b, rukopis.
- Sloboda, M.: Slovensko-česká (semi)komunikace a vzájemná (ne)srozumiteľnosť. Čeština doma a ve světě, XII, č. 3–4, 2004c.
- Zeman, J.: K přijímání *slovenské kultury Čechy po rozpadu Československa*. In: Sociolinguistika Slovaca. I. Sociolinguistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1995.

Slovakismy v současné češtině

Květoslava Musilová

Tímto příspěvkem navazujeme na náš sociolinguistický průzkum z roku 2002, jehož součástí byla anketa zaměřená na užívání a frekvenci některých kontaktních variant v češtině, slovakismů (Musilová, Sokolová 2003).

Vztahy Čechů a Slováků prošly různými etapami vývoje jak ve společném státě, tak i po jeho rozdělení; vzhledem k přirozené kulturní a jazykové blízkosti Čechů a Slováků není pravděpodobné, že by mezi oběma národy došlo k takovému odcizení, které by zásadním způsobem narušilo vzájemnou komunikaci.

Soustavnou pozornost těmto vztahům ve změněné jazykové sociální situaci věnuje např. M. Nábělková (1996, 1999a, 1999b, 2000, 2000a, 2000b, 2002 aj.), M. Sokolová (1995), J. Zeman (1995, 1997, 1998) a další. Vznikají také sociolinguistické projekty, které prostřednictvím dotazníkových šetření mapují názory na divergentní vývoj češtiny a slovenštiny a zjišťují vývojové tendence v úrovni jazykové kompetence Čechů ve vztahu ke slovenštině a Slováků ve vztahu k češtině, porov. např. Musilová (2000, 2002, 2003), Musilová, Sokolová (2003), Šmídová (2002), Mitter (2003), Kopecský (2004).

V období společného státu vzniklo množství kontaktních jazykových jevů, slovakismů v češtině a ještě více bohemismů ve slovenštině. Funkčností přejímek z češtiny v současné slovenštině (po r. 1989) se zabývala ve svých časopi-seckých studiích M. Sokolová (1991, 1995). Také slovakismy mají v současné psané i mluvené češtině své místo, přestože jejich užívání není již podporováno přímým kontaktem s rodilými mluvčími, Slováky, jak tomu bylo před rozdělením ČSFR.

V médiích jsou velmi rozšířeny předložkové vazby na úvod, nad ránem, být na čele (např. závodu), být na vině, substantiva dovolenka, rozlučka (a od nich odvozená adjektiva dovolenkový, rozlučkový a substantivum dovolenkář), slovesa strážit něco, vlámat se někam, adjektiva natěšený, namyšlený, adverbium natěšeně, v publicistice (nejen sportovní) substantiva lyžovačka, bitka a bitkař.

Zaznamenali jsme také řadu slovenských slov a spojení citátových (hláskově neupravených i částečně přizpůsobených), a to jednak v komunikaci smíšené, kdy spolu hovoří Čech a Slovák (např. Já si taky koupím rožok. Jak se tomu u vás hovorí? Tak zatím dovi! aj.)¹, jednak v komunikátech, které jsou v českém prostředí primárně určeny českému příjemci, a to především v komerčních rádiích (např. je to opravdu sůrné, to už je tak zaužívané, ta skladba se mi páčí, hraje me

eště raz, už nič, naozaj? aj.), ale také v oficiálním sportovním zpravodajství (např. Tomuto se kdysi federálně říkalo trma-vrma.).

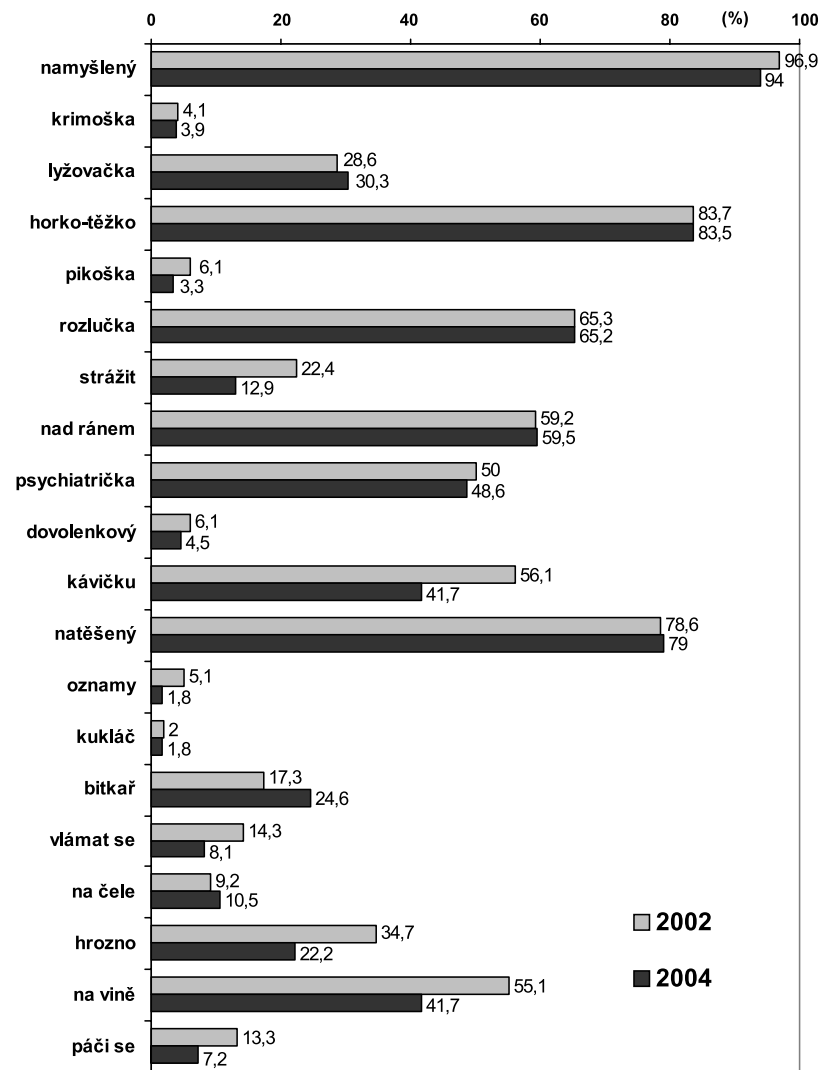
Prostřednictvím sociolingvistického průzkumu (ankety) jsme se snažili zjistit reálný stav v používání, ale také v hodnocení kontaktních jevů (slovakismů) mladou generací Čechů. Za cílovou skupinu jsme zvolili stejnorodou skupinu respondentů, pokud jde o věk a stupeň vzdělání. V roce 2002 jsme získali údaje od 98 vysokoškoláků a v roce 2004 jsme provedli porovnávací šetření u skupiny 333 vysokoškoláků. Anketa (2002 i 2004) obsahovala ty kontaktní jevy, které dosud nebyly kodifikovány, ale jsou běžně používány v českých textech psaných i mluvených. V anketě bylo použito 20 výrazů a vazeb (v krátkém kontextu), z toho 18 kontaktních variant a dva výrazy nekontaktní (jeden český a jeden slovenský), které spadají do kategorie „neologismy“ (čes. slangové krimoška, porov. Nová slova v češtině 1998, a slov. hovorové kukláč – příslušník speciální zásahové jednotky).

Vedle četnosti užití kontaktních variant a výrazů nekontaktních (graf č. 1) anketa zjišťovala, které jazykové prostředky z tohoto souboru považují respondenti za slovakismy, tedy za jevy kontaktní (graf č. 2).

V této souvislosti nás také zajímalo, jestli se ve srovnání s rokem 2002 zvýší procento užití slovenského substantiva kukláč, zda se (alespoň částečně) stane kontaktním výrazem, protože čeština zatím nemá neoficiální jednoslovné pojmenování pro příslušníka Útvaru rychlého nasazení. Stejně jako během našeho průzkumu v roce 2002 se v médiích stále objevuje spojení „ti v kuklách“, případně „komando“, pouze v Mladé frontě Dnes jsme ojedinele zaznamenali univerbizované „urnák“. Toto označení však vzbuzuje i jiné asociace – se substantivem urna – a z tohoto důvodu se zřejmě nestane výrazem frekventovaným. Graf č. 1 však ukazuje ještě nižší frekvenci výrazu „kukláč“ než v r. 2002².

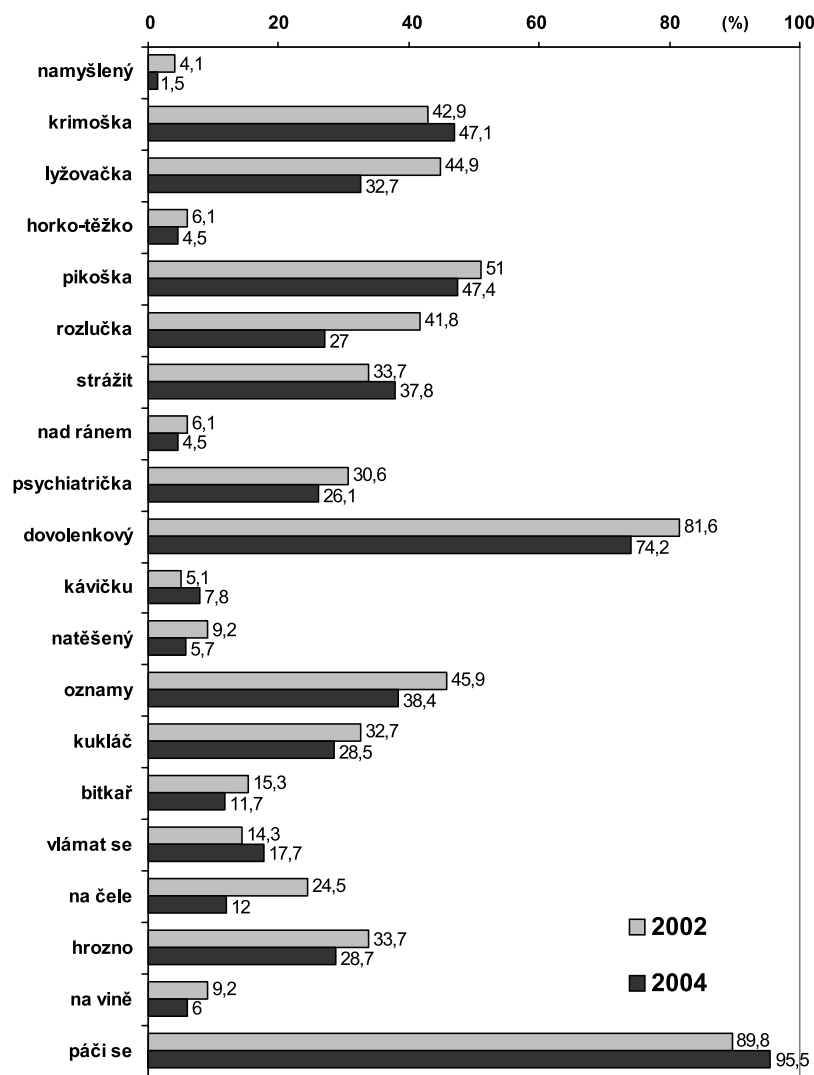
Výsledky statistické analýzy (2002, 2004)³ ukázaly, že některé slovakismy nemají takovou frekvenci, jakou bychom mohli předpokládat z toho důvodu, že mají oporu v systému přijímajícího jazyka – češtiny spisovné, hovorové i moravsko-slovenského nářečí (porov. vcelku nízké procento užití v obou anketách, např. v r. 2004 u výrazů pikoška (3,3%), lyžovačka (20,3%), kukláč (1,8%), dovolenkový (4,5%), hrozno (22,2%)). Také vzhledem k teritoriální blízkosti Moravy by se v této oblasti dala očekávat mnohem vyšší frekvence sledovaných jevů; rozdíly mezi regiony (Čechy, Morava) však nebyly velké. Porovnáme-li faktor „zařazení mezi slovakismy“ (graf 2) a „používání výrazů“ (graf 1), je zřejmé, že nejpoužívanější výrazy a spojení v češtině natolik zdomácněly, že mnozí respondenti je již ani za slovakismy nepovažují. Porovnáním frekvence výrazů v roce 2002 a 2004 (graf 1) zjistíme, že významně⁴ pokleslo procento užívání slovakismů strážit, kávička, hrozno, na vině. V grafu 2 (zařazení mezi slovakismy) vidíme významný pokles u slovakismů lyžovačka, rozlučka, na čele (a naopak citátové páčit se považují (podle očekávání) téměř všichni respondenti za slovakismus).

Výsledky srovnávací statistické analýzy (anketa 2002 a 2004) naznačily určitou vývojovou tendenci v užívání kontaktních variant a v jejich hodnocení (kontaktní, nekontaktní) samotnými uživateli. Dosavadní výsledky budou sloužit jako základ pro další sociolingvistická šetření. Teprve delší časový odstup

graf 1: používání výrazů

ukáže, jestli vzhledem k divergentnímu vývoji obou jazyků začnou kontaktní varianty (slovakismy) ustupovat, anebo se některé z nich stanou součástí české slovní zásoby (srov. např. velmi frekventované výrazy namyšlený, horko-těžko, psychiatricka, natěšený). V současné době v České republice nachází pracovní

graf 2: zařazení mezi slovakismy

uplatnění stále více Slováků a také na českých vysokých školách jich studuje poměrně vysoké procento; naše dotazníková šetření od r. 2002 mezi těmito slovenskými studenty ukazují, že přibližně 30% Slováků by chtělo po ukončení studia zůstat v ČR (porov. Štěpánová (2003), Gičová (2004), Musilová (2005, v tisku)). Není tedy vyloučeno, že časem vzniknou v obou jazycích ještě další česko-slovenské kontaktní varianty.

Poznámky

¹ Mnoho dalších příkladů bychom našli např. v českých televizních pořadech, jako je *Ladí neladí* (hudební česko-slovenský magazín), dále *Noc s Andělem*, *Banánové rybičky*, *Nikdo není dokonalý*, *Kam zmizel ten starý song* (hudební pořad uváděný slovenským hercem M. Lasicou) aj., kam jsou často zváni slovenští hosté, na slovenském televizním okruhu např. diskusní pořad *Pod lampou*, kam jsou zváni čeští hosté.

² V ČNK se výraz *kukláč* nevyskytuje. (Rovněž jsme v ČNK nenašli výraz *urniák*.)

³ Statistickou analýzu provedla RNDr. M. Kršková z Centra výpočetní techniky Univerzity Palackého v Olomouci.

⁴ Statistická hladina významnosti je 5%.

Literatura

Kopecký, K.: *Slovenština v současném jazykovém portfoliu českých žáků*. Disertační práce. Olomouc, PdF UP 2004.

Gičová, M.: *Asimilace Slováků v České republice*. Diplomová práce. Olomouc, PdF UP 2004

Mitter, P.: Percepce slovenštiny u studentů UJEP v Ústí nad Labem. In: *Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie Preklad a tlmočenie*. Banská Bystrica, FiF UMB, 2003.

Musilová, K.: Česko-slovenský pasivní bilingvismus. In: *Mesto a jeho jazyk*. Bratislava Sociolinguistica Slovaca 5, 2000.

Musilová, K.: *Česko-slovenský a slovensko-český pasivní bilingvismus ve změněných jazykových podmínkách*. Ref. na mezinárodní vědecké konferenci o komunikaci. Banská Bystrica, UMB 2000.

Musilová, K.: Vývojové tendence v komunikaci Čechů a Slováků po rozdělení ČSFR. In: *České, polské a slovenské jazykové a literární souvislosti*. Olomouc, AUPO, Philologica 78, 2003.

Musilová, K. - Sokolová, M.: Funkčnost česko-slovenských kontaktních jevů v současnosti. In: *České, polské a slovenské jazykové a literární souvislosti*. Olomouc, AUPO 2003.

Musilová, K.: Slovenští vysokoškoláci v České republice. In: *Slavica Pragensia 2005* (v tisku).

Nábělková, M.: Slovenčina a čeština dnes. Kontakt či konflikt. In: *Slovenčina v kontaktech a konfliktech s jinými jazyky*. Sociolinguistica Slovaca 4. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1999.

Nábělková, M.: Čeština na Slovensku. Pokračovanie príbehu. In: *Retrospektívne*

- a perespektívne pohľady na jazykovú komunikáciu. Ed. P. Odaloš. Banská Bystrica, UMB 1999a.
- Nábělková, M.: Rozdelenie a "vzďalovanie". In: Niekoľko pohľadov. In: *Česko-slovenská vzájemnosť a nevzájemnosť*. Ed. I. Pospíšil, M. Zelenka. Ústav slavistiky FFMU v Brně 2000.
- Nábělková, M.: Slovakizmy v súčasnej češtine. In: *Slovensko-české vzťahy a súvislosti*. Ed. J. Hvišč. Bratislava, T.R.I. Medium 2000a.
- Nábělková, M.: Rozdelenie a vzďalovanie (niekoľko pohľadov). In: *Česko – slovenská vzájemnosť a nevzájemnosť*. Ed. I. Pospíšil, M. Zelenka. Ústav slavistiky FFMU v Brně 2000b.
- Nábělková, M.: (D)ozvuky fungovania bibličtiny na Slovensku. In: *Stylistyka XI. Stylistyka a poetyka*. Ed. S. Gajda. Opole 2002.
- Nábělková, M.: Súčasný kontakty slovensko-českej a česko-slovenskej medzijazykovosti. In: *Česko-slovenské vzťahy v slovanských a stredoevropských súvislostiach* (Meziliterárnosť a areál). Ed. I. Pospíšil. FFMU v Brně 2002a (v tisku).
- Sokolová, M.: Komunikatívna efektívnosť českých kontaktných javov v súčasnej slovenčine. In: *Všeobecná a špecifické otázky jazykovej komunikácie*. Ed. P. Odaloš, V. Patráš. Banská Bystrica, PF UMB 1991.
- Sokolová, M.: České kontaktné javy v slovenčine. In: *Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny*. Ed. S. Ondrejovič, M. Šimková. Bratislava, Veda, SAV 1995.
- Štěpánová, J.: *Asimilace slovenských studentů Univerzity Palackého v českém prostředí*. Diplomová práce. PdF UP Olomouc 2003.
- Šmídová, I.: *Jazyková asimilace Slováků v České republice a Čechů na Slovensku*. Diplomová práce. PdF UP Olomouc 2002.
- Zeman, J.: Ke vzťahu češtiny a slovenštiny v české republice. In: *Innerslavischer und slavisch-deutscher Sprachvergleich*. Herbert Jelitte, Taťjana P. Troškina (Hrsg.). Frankfurt am Main; Berlin; Bern; New York; Paris; Wien; Lang, 1995. .Beiträge zur Slavistik; Bd. 27.
- Zeman, J.: K prijímaní slovenskej kultury Čechy po rozpade Československa. In: *Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy*. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda, SAV 1997.
- Zeman, J.: K jazykovým kontaktům mezi češtinou a slovenštinou. In: *Funkční lingvistika a dialektika*. Lingvistika XVII/1. Praha, ÚJČ 1998.

Další zdroj

Český národní korpus - SYN2000. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2000. <http://ucnk.ff.cuni.cz>

Tož včil neco vo tém nerealnym projekte tej spisovné moravštiny¹

Oldřich Uličný

1. Název mého článku je záměrně formulován tak, aby nářeční a nadnářeční moravské a slezské prvky tvořily nekompatibilní celek. *Tož* je obecněmoravská (OM) nadnářeční částice vycházející dnes z užívání – jeden současný ministr původem z jižní Moravy však začíná většinu svých replik v interview místo zřejmě vžitého *tož* výrazem tak. *Včil(ka...)* je výraz OM, mládež ho však používá expresivně, zatímco v neutrální komunikaci se nahrazuje příslovcem *ted(ka)*. Podoba výrazu *neco žije*, v brněnském mluveném korpusu, dále BMK, má však frekvenci jen 52, zatímco spisovná varianta něco má frekvenci 1203. Protetické *v* v předložce *vo* je vývojově vlastní částí středomoravských dialektů; v tom se shoduje s obecnou češtinou (OČ). (Stejně domácí je i skloňování tvrdých adj. *dobryho, dobrýmu, s dobrýma*, takže údajné pronikání OČ na Moravu se týká jen střímor. prostoru a jen *ej* za *y*.)

V tvaru *tém (tem)* jde o disperzně nářeční analogizaci odstraňující staré rozdíly v nářeční zájmenné deklinaci a výraz *nerealnym* je nutno vyslovit s přízvukem na penultimě – jde o lašskou, resp. ostravskou verzi interdialektu se starým typem přízvuku a nedostatkem kvantity vokálů. Zájmenné skloňování *tej (těj)* ukazuje k východomoravským nářečím, stejně jako staré *šč* ve výrazu posledním. Zato koncovka G sg ve slově *obecné* je rozšířena po celé Moravě (a bez kvantity i ve slezských nářečích), nikde však nebyla systémově nahrazena morfem *y* – nejvýš se setkáme se staršími variantami *-ej, -ěj*; další doklad „nepronikání OČ na Moravu“.

2. Stylizace názvu této stati chce souznít s tematikou této konference zabývající se menšinami mj. v jazyce. Moravské dialekty a interdialekty nejsou – až na výjimky – nesrozumitelné většinovým mluvčím češtiny (přesto – řekněte si rychle a rytmizovaně: *doběose mene dáme něvěžnekde pota jó* nebo *jano mintenker, sentenker minéu*), Morava a Slezsko však představují 40% území a obyvatelstva ČR. Tamní obyvatelé jsou tedy menšinou, ale menšinou zvláštní. A také zvláštním způsobem se k nim někteří čeští jazykovědci chovají. Z toho, jak se hodnotí moravské dialekty a interdialekty v publikaci o obecné češtině s názvem *Čeština bez příkras*, Sgall – Hronek 1992, by se dalo soudit, že jde o jazyk(y), které nestojí za zkoumáním – asi mají příliš mnoho příkras. Na druhé straně akademický

Ústav pro jazyk český dávno zrušil dialektologické oddělení v Praze, ponechal je však v Brně. Interdialekty a dialekty na území bývalé Země Moravskoslezské se právem považují za důležité, protože slouží k dorozumívání již zmíněné téměř poloviny obyvatelstva ČR.

Jde tedy na Moravě a ve Slezsku o jazykovou menšinu, avšak o menšinu velkou (co do počtu a důležitosti ji předstihují jen české ženy). Aby to bylo ještě komplikovanější, tato velká jazyková menšina se skládá ze tří interdialektických menšin menších, tj. velké středomoravské a dvou o něco menších, lašské a moravskoslovenské.

3. Přes tuto zřetelnou jazykovou roztržitost našeho území, kterou dokumentuje i stylizace názvu mého článku, se čas od času objevují snahy vytvořit „spisovný“ jazyk moravský. Na konferenci Češi, nebo Moravané? konané r. 2000 v Brně (Uličný 2001) se znovu objevily tzv. moravistické hlasy tyto snahy obhajující. Avšak ani Češi Žák a Trnka v 19. století, ani Slovák Šustek ke konci stol. dvacátého (Šustek 1998) nebyli a nejsou ti praví, srov. naši kritiku Šustkových nedůsledností a diletantismu (Uličný 2001, 2004).

Z moravské strany se zatím vážný syntetizující pokus tímto směrem nenašel. Na internetu najdeme většinou humorné nebo folkloristické moravské slovníky a texty, srov. autor známý pod jménem Ostravak, humorný kurs hanáčtiny, valašský slovník, brněnský hantec i v knižním vydání, koupit si můžeme i ostravsko-český slovník apod. Jsou to publikace často amatérské, neumělé, jindy vtípné a zábavné.

4. Ani z hlediska vědeckého není, zdá se, vytvoření jednotného moravského spisovného jazyka reálným podnikem. Obávám se, že za současného stavu místních interdialektů půjde vytvořit reálný standardní jazyk pro potřeby moderní společnosti velmi obtížně – stejně obtížně, jako by tomu bylo v případě tzv. obecné češtiny.

V tomto názoru jsem byl poněkud zviklán po publikaci brněnské Příruční mluvnice češtiny (Karlík aj. 1995), která uvádí některé údajně hovorové moravské tvary jako *dvě sta* aj. (srov. Uličný 2004). Také šíření některých obecných moravismů, jako je 3. pl. *chcou, chodijou* aj. do všech moravských a slezských měst by nasvědčovalo tomu, že nějaká jednotná moravská mluva se může po (delším?) čase zrodit. Vrátil jsem se však k původní skepsi, když jsem podnikl sondu do brněnského mluveného korpusu (srov. zde Prameny).

Obecně lze říci na základě korpusových dat, že některé specifické obecně moravské jevy se v brněnské mluvě překvapivě nezachovávají. Na druhé straně je všeobecně známo, že brněnská výslovnost 1. pl. slovesa být je *zme, byzme...* Přesto má tento zápis v BMK frekvenci 0. Tak se dostáváme k některým nedostatkům korpusové lingvistiky.

4.1 BMK, stejně jako další naše mluvené korpusy, nepodává fonetický přepis zvukové stránky zapisovaných projevů a soustřeďuje se pouze na zápis lexikálních a gramatických prostředků. V tom se zrcadlí významný paradox v jejich pojetí: ač jde o zápis jazyka **mluveného**, zůstává zápis **zvukové stránky** záležitostí českého **grafického** systému, který zejména o zvukových specifikách odlišných od úzu většinového nebo kodifikovaného přináší informaci v podstatě nulovou.

4.2 Dosavadní korpusy mluvené češtiny se soustřeďují na velká města. Pro skutečné poznání současného stavu mluvené češtiny však je neméně nutné sledovat vývojové tendence na venkově, v malých městech a vesnicích.

4.3 Zdroje excerptce v BMK, tj. informátoři, jsou zdá se poněkud heterogenní. V naší sondě například jedna řečná studentka původem z Čech, jejíž promluvy se výrazně liší od mluvčích místního původu, celkový obraz brněnské městské mluvy naruší. Srov. frekvenci mor. tvaru *su* – 208 proti *jsem* – 5, z čehož této studentce, soudě podle dalších kontextů, náleží tyto doklady:

protože jsem studentka
taková sympatická protože jsem svá
jsem teda studentem vysoké školy

4.4 Žádný korpus není vševědoucí Velký bratr, neposkytuje všechny doklady, které potřebujeme. Lingvistova osobnost a jeho jazykové povědomí je tu nenahraditelné. Tato kritika nijak neznehodnocuje význam mluvených korpusů a práci do nich vloženou. Na místě však není ani nekritické nadšenectví nad „novou korpusovou etapou“ v lingvistice. Korpus není nic víc než nový pomocník lingvisty, ovšemže s převratným významem pro přípravou, černou jazykovědnou práci.

5. Přes uvedené nedostatky jsou výsledky naší sondy pozoruhodné, některé otevřené otázky však zůstávají. Nářeční a nadnářeční jevy se v běžné mluvě někdy neuplatňují v případě, že nejsou podporovány expresivní intencí. To platí zvláště o zmíněném plnovýznamovém a sponovém mor. tvaru *su* proti *jsem*. Na druhé straně v obdobném případě tvaru *chcu* proti *chci* dochází k vyrovnávání, srov. frekvenci 74:76 – pokud tu ovšem významně nezahrávají zvyklosti mluvčích OČ nebo mluvčích snažících se o spisovný projev. Z kontextu záznamů je zřejmé, že nářečních prostředků využívají mluvčí převážně s expresivní intencí. Méně je mluvčích zřetelně dialektických, kteří nářečí ve prospěch vyšší normy neobětují. Nejproblematičtější je interpretace frekvenčních údajů v případech míšení jazykových prostředků u mluvčích zřetelně krajově i sociálně místních, kde by jen velmi podrobný záznam komunikační situace mohl intenci či neintenci mluvčího alespoň zčásti přiblížit.

6. Zkoumání některých notoricky známých moravských diferencí ukazuje mluvčí BMK jako tendující k mluvené spisovnosti; specifických moravských či moravskoslezských rysů obecných je méně. K zmíněným diferenčním prostředkům patří ve výslovnosti zejména moravské sándhí, výsl. *zme, sedn-, osn-*; z morfologie: *chcou, chtět, mět, musijou, dostals, spat, veml te*; A sg. fem. *ju, ňu, jesi(že)*; z lexikálních prostředků *navrch(u), umývat, pěkný* vs. *hezký* a mn. j. Část těchto diferencí BMK přirozeně nezachycuje.

Ve všech případech konstatujeme převažující odklon od interdialektu a příklon k spisovné normě. Obecněčeský je jen adj. typ *dobrej* a částice *jo*. Srov. doklady z BMK s frekvencí:

spadl 6	spad 0
snědl 2	sněd 0
donesl 12	dones 0
dovedl 5	doved 0
ukradl 3	ukrad 3 – jediná cit. mluvčí OČ

Podobně bez výskytu jsou tvary sloves 2. třídy l-ového přičestí na *-nul*, kodifikované v SSČ i ŠPČP cheocentricky jako spisovné hovorové: v BMK je jen kromě citovaných ještě *ukradl 3, oblíkl 2*. Obdobně neexistuje N pl. OČ *ty němec-ký turisti*, v BMK je vždy jen typ *dobří lidi 18, pěkní hajzli 2, ti kluci 9*.

Také 3. pl. prez. nezná OČ typ *chtěj, zaříděj* apod. Srov.

maji 60	majou 2	majó 29	maj 0
musijou 12	musijó 6	musej 0	
vijou 5	vijó 1	ví 32	vědí 12 vědíjou 1 věděj 0
chodijou 6	chodijó 14	choděj 0	

Vyrovňávají se typy *spat 22, spát 23* a vítězí *mít 499* nad *mět 70, chtít 49* nad *chtět 8*.

Z moravských specifík zůstává výslovnost *jesi 462, jesl 130*; spis. *jestli 212*, ale staré *lesi/lesti 0*. V oblasti lexika jde zčásti o vyrovnávání, zčásti o vítězství spisovných podob. Srov.:

dom 79	domů 70
cosi 51	něco 1203
všeci 7	všichni 289
všecko 179	všechno 710

navrchu 6	nahoře 32
důle/dule 0	dole 38
Avšak místy interdialektické podoby vítězí:	
umývat 4	mýt 0
spadnout 39	upadnout 1 svalit se 0
pěkný 232	hezký 135
velice 182	velmi 88
chytout 3	chytit 1

7. Pro korpusovou charakteristiku současné moravské mluvy by mělo být kromě prosté frekvence stejně důležité zkoumání kookurence prostředků různého útvárového původu. Takové údaje však korpusy zatím nepodávají, byť při důsledném útvárovém a sociolingvistickém popisu (tagování) materiálu by to jistě bylo možné. Srov. frapantní doklady míšení prostředků spisovných, nářečních, interdialektických a OČ typu *dobrej* v dokladech BMK:

tak vlastně si dělají co chcou a protože ví že je to jedno
no a kterej spadl kterej udělal bác? tam
dyž se berou tak se moc neznají mně taky spadl někam doutník tady je
jo jo to vim že jí spadl nákej řetěz a vona vyjela ráno
a pak večer chodijó taky strašně pozdě spát někdy já nevím kolem třetí
jo já už du spát skoro tři štvrtě na devět mně se zavírajou
jo a rožnout si lampičku nemáš chodit spát se slepicema
já enom sem si vzala teda dyž už sem šla spát tak sem si vzala tay tu didak-tiku

8. Shrnujeme:

1. Moravané a Slezané jsou etnické menšiny sjednocované na základě územního vlastenectví, znalosti jazykových odlišností vzájemných, i společných vzhledem k OČ i k spisovné češtině.

2. Existuje masivní stírání nářečních rozdílů a míšení nářečních rysů. Na východní Moravě a ve Slezsku spíše morfologický vývoj k variantě připomínající spisovnou češtinu, na střední Moravě spíše k variantě zachovávající domácí interdialektické rysy, podporované částečnou shodou s obecnou češtinou. Nepůsobí tu však vliv OČ, nýbrž školní výchova a mluvní vzory pražské televize.

3. Jazyková specifika Moravanů a Slezanů se zachovává zvláště v oblasti zvukové stránky řeči, ve slovní zásobě a ve specifické morfologické.

Poznámky

¹ Tento text by zpracován v rámci výzkumného záměru MSM 0021620825 „Jazyk jako lidská činnost, její produkt a faktor“.

Literatura

- Karlík, P. – Nekula, M. – Rusínová, Z. (eds.): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha 1995.
- Sgall, P. – Hronek, P.: *Čeština bez příkras*. Praha 1992.
- Uličný, O.: Jazykové a jazykovědné aspekty současného národního vědomí v České republice. In: *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek*. Brno 2001.
- Uličný, O.: K moravským aspektům současné češtiny. In: *AUPOL*, Moravica 1, Olomouc 2004.
- Šustek, Z.: Otázka kodifikace spisovného moravského jazyka. In: *Jazyki malye i bolsie. In memoriam akad. Nikita Y. Tolstoi*. Slavica Tartuensia IV. Tartu 1998.

Prameny

- BMK – Brněnský mluvený korpus, vystavován v pražském Ústavu českého národního korpusu FF UK, srov. <http://ucnk.ff.cuni.cz/bonito>
- Olomoucký mluvený korpus (dosud nevystavován)

Kompozitní komponenty internacionálního charakteru v současné české slovní zásobě a jejich domácí ekvivalenty

Patrik Mitter

Kompozita představují v posledních desetiletích relativně velmi produktivní složku pojmenování. Příčinou vzniku kompozit je na jedné straně potřeba pojmenovávat nové skutečnosti (jevy) v oblasti odborného vyjadřování (příp. i profesní mluvy a slangu) a na druhé straně potřeba vytvářet nová aktualizovaná pojmenování v textech publicistického stylu (neologického i okazionalního charakteru). Obecným předpokladem pro vznik kompozit je jednak vliv cizích jazyků a jednak tendence k ekonomii vyjadřování.

Dosavadní studium tvoření slov v češtině (zvláště Bozděchová 1995) výše uvedenou skutečnost potvrzuje a naznačuje směr dalšího bádání. Zřetelný nárůst počtu kompozit v současné češtině představuje „důležitý posun v hierarchii jazykových typů, které se podílejí na typologickém utváření češtiny“ (Komárek 1997, 144). Z celkového počtu registrovaných neologismů v publikaci *Nová slova v češtině* (dále jen NSČ 1, 1998) je 27,29% složených slov. Většina z nich je buď cizího původu jako celek, nebo sestává z jednoho komponentu (kořenného morfému) cizího a jednoho domácího. Podstatně méně složených neologismů je utvořeno pomocí dvou domácích komponentů (Lotko 2000, 137–141). Tuto tendenci potvrzuje i nedávno vydaný druhý díl neologického slovníku *Nová slova v češtině 2* (dále jen NSČ 2, 2004).

Nárůst kompozit předpokládá i zvýšení počtu komponentů podílejících se na jejich utváření. Z hlediska produktivity slovotvorných modelů se jedná v převážné míře o nárůst kompozit s prvním komponentem cizího původu. Na dynamiku v oblasti těchto slovotvorných prostředků upozornilo již mnoho autorů. V české lingvistické literatuře ve speciálních studiích např. Vl. Mejstřík (1965), O. Martincová (1983, 1987, 1997), I. Bozděchová (např. 1991, 1993, 1995), E. Lotko (2000, 2003), D. Svobodová (1997, 1999, 2001), H. Srpová (2003), J. Hubáček (2003), I. Dobrotová (2003, na materiálu polštiny), Šmídová (2000). Nejnověji se komponentům cizího původu věnují mj. sborníky *Dynamika a inovace v češtině a bulharštině* (2003) a *Internacionalismy v nové slovní zásobě* (2003). Nejnovější mluvnické popisy současné češtiny *Čeština – řeč a jazyk* (M. Čechová a kol., 2. vyd. 2000) a *Příruční mluvnice češtiny* (1995) nárůstu kompozit a internacionálních komponentů zatím nevěnují téměř žádnou pozornost. Okrajově se o internacionálních komponentech zmiňuje *Současná česká stylistika* (2003, 126–127).

Ve slovenské lingvistice se tomuto tématu věnují především J. Horecký (společně s K. Buzássyovou a J. Bosákem 1989), dále např. L. Dvonč (1991), P. Oda-loš (1990, 1992), Vl. Patráš (1989), M. Pančíková, v polské např. M. Szymczak (obě poslední uvedené autorky konfrontují internacionalismy ve slovenštině a polštině, viz obě 2004). Výběrový výčet svých prací k tématu uvádíme v přehledu literatury.

Pro vymezení kořených morfémů má velký význam princip opakovatelnosti, tj. zjištění, zda se útvar, který se jeví jako kořený morfém, opakuje i v jiných slovech českého jazyka se stejnou významovou platností a stejnou (příp. alternovanou) hláskovou podobou. Tato podoba zahrnuje útvar s alternací jak samohlásky, tak souhlásky, příp. také supletivní kořenné morfémy (ty však mají větší význam pro tvarosloví, nikoli pro tvoření slov). Kořený morfém lze identifikovat i v případech neopakovatelnosti takového útvaru jako tzv. morfém zbytkový, reziduální. Stejným způsobem vymezují kořený morfém i Retrográdní morfematický slovník češtiny (E. Slavičková, 1975) a Morfematický slovník slovenčiny (Sokolová – Moško – Šimon – Benko 2004). Pro segmentaci kompozit platí, že K1 (tj. první komponent) vydělujeme, jestliže existuje K1 + Kn (tj. komponent následující) a samostatný kořený morfém K1; K2 (tj. druhý komponent) vydělujeme, jestliže existuje Kn + K2 anebo samostatný kořený morfém K2.

Nárůst komponentů cizího původu v současné češtině dobře reprezentují slovtvorné základy řeckého, latinského, anglického původu, které se v předchozích výkladových slovnících českého jazyka jako komponenty složených slov nevyskytovaly. Srovnáním s těmito slovníky jsme zjistili, že se jedná např. o komponenty *aroma-* (např. ve složeninách *aromalampa*, *aromakosmetika*), *aku-* ve významu »akumulátorový« (akuzovík) i ve významu »akumulovaný« (akusázka), *data-* (databáze, datacentrum), *digi-* (digifotografie, digikamera), *kredit-* (kreditkarta), *profi-* (profilicence, profizápas), *krimi-* (kriminovela, krimipříběh) atd. Výrazné je přejímání složených slov z angličtiny s komponenty *air-* (*airbus*, *airbag*), *baby-* (*babyboom*, *babysitter*), *fun-* (*funbox*, *funcarving*), *fit-* (*fitcvik*, *fitkuchařka*), *soft-* (*softporno*, *software*), *worko-* (*workoholie*, *workomanie*), *web-* (*webkamera*, *webstránka*) atd.

Mnohé starší komponenty se nově objevují ve složeninách v jiných významech, vedle významů původních (srov. k tomu blíže Mitter 2003b, 44–46). Uvedené komponenty se dostávají do naší slovní zásoby spolu se složeninami, jejichž jsou součástí. Takové komponenty se používají dále k utváření nových slov, a to jejich spojováním s jinými slovtvornými základy cizího původu, nebo se slovtvornými základy domácími (srov. i Dolník 2003, 167). Právě spojovatel-nost cizích komponentů se slovtvornými základy domácími je podle J. Furdíka projevem jejich maximální slovtvorné adaptace do domácího slovtvorného a lexikálního systému (Furdík 2004, 122). Každý takový přejatý komponent se

může stát součástí českého slovtvorného systému a může konstituovat určitý slovtvorný model. Tak se např. nově přejatý komponent *web-* spojuje se základy cizími a spoluutváří složeniny (srov. *webdesign*, *webhosting*, *webhousing*, *webkamera*, *webmaster*, *webserver* aj., viz NSČ 2, 535–537). Tuto slovtvornou potencialitu komponentu *web-* můžeme schematicky zapsat takto: *web-* + komponent PŘEJATÝ → složenina z přejatých komponentů.

Komponent *web-* se ovšem začíná spojovat i s druhými slovtvornými základy domácími (např. složenina *webstránka*, viz NSČ 2, 537). Schematický zápis této slovtvorné potenciality je analogický výše uvedenému, srov. *web-* + komponent DOMÁCÍ → hybridní složenina.

Míra výslovnostní, pravopisné a slovtvorné adaptace složeniny závisí na míře adaptace jejich jednotlivých komponentů. Je-li např. jeden z komponentů pravopisně adaptován, promítá se tato adaptace do pravopisné podoby celé složeniny, např. *-volejbal* (*beachvolejbal*), *byznys-* (*byznyscentrum*, *byznysmen*). Totéž platí i naopak. Nejsou-li např. pravopisně adaptovány jednotlivé komponenty, nemůže být tudíž pravopisně adaptována ani výsledná složenina.

Výslovnostní adaptace přejatých prvků probíhá nezávisle na adaptaci pravopisné. Uživatelé jazyka vyslovují přejaté prvky na základě svého domácího hláskového systému, nikoli v souladu s hláskovým systémem jazyka, z něhož je daný prvek přejat.

Cílem naší studie je zjistit, které internacionální komponenty ekvivalent v podobě domácího komponentu mají a které nemají.

Velký počet internacionálních komponentů domácí ekvivalentní komponent nemá. Jde v převážné míře o členy, které spoluutvářejí kompozita terminologického charakteru. Vzhledem k výhodnosti takového internacionálního „stavebního“ elementu v rámci terminologií jednotlivých oborů nevzniká potřeba tvořit k nim domácí ekvivalenty, neboť ty by mohly vyvolávat určité komunikační bariéry při komunikaci (nejen) se zahraničními odborníky. Setrvání u komponentů přejatých je jedním z výrazných internacionalizačních rysů v současné češtině. Domácí ekvivalentní komponenty by se také nemusely z různých důvodů (např. sémantických, stylových, časových apod.) v úzu uplatnit, a nadto se v něm ještě ustálit. Důvody proč přejímat cizí komponenty a neutvářet k nim domácí ekvivalenty mají podle našeho názoru silný parolový aspekt. Bylo by účelné tvořit domácí ekvivalenty k názvům chemických prvků, které se uplatňují i ve funkci komponentů složenin, srov. *amin-*, *amino-*, *brom-*, *bromo-*, *chlor-*, *chloro-*, *jod-*, *jodo-*, *tellur-*, *telluro-* aj.? Z uvedeného vyplývá, že rozvoj terminologií a šíření řečeno dynamika odborného stylu jako odraz vývoje společnosti zvyšují míru internacionalizace slovní zásoby.

Není to však jen vývoj vědy a techniky, který v současné době vytváří tlak na potřebu nových pojmenování (a tím také i na vznik, resp. utváření nových kom-

ponentů). Je to i současný publicistický styl (a reklama), v němž se uplatňují četné hybridní složeniny s prvními komponenty *super-*, *ex-*, *maxi-*, *monstr-*, *pseudo-*, *kvazi-*, *hyper-*, *mega-*, *giga-*, *sex(y)-*, *porno-*, *retro-*, *profí-*, *narko-*, *eko-* (srov. Mitter 2003b, 46–48). Lze dokonce tvrdit, že se těžiště tvoření hybridních složenin s prvními komponenty internacionálního charakteru přesouvá z oblasti profesní mluvy a slangu do publicistiky.

Domácí synonymní ekvivalenty zpravidla nemají komponenty fragmentárního charakteru (viz výše). Tyto komponenty vznikají vyčleněním nějaké části motivujícího slova, která se nekryje s kořenem žádné ze složek tohoto motivujícího slova. Tato osamostatněná část může jednak spoluutvářet nějakou příležitostnou složeninu, srov. např. *sponzovada* /polit. publ./ («sponzorská vada»), a tudíž využití takové osamostatněné části je ojedinělé, jednak se může vyprofilovat jako produktivní slovotvorný prostředek, srov. *kyber-*, *repro-*, *info-* aj. Takový osamostatněný a nově vyprofilovaný komponent nemá vzhledem ke své specifické genezi většinou nějaký souvztažný domácí ekvivalent.

Domácí ekvivalent nemají také komponenty motivované propriálně. Mezi internacionálními komponenty nalezneme jednak ty, které jsou motivovány osobním jménem, srov. *ampér-* (ampérvteřina), *galvano-* (galvanoměr), *watt-* (watthodina), jednak ty, které jsou motivovány jiným vlastním jménem (názvem kontinentu), např. *afro-*, *euro-*. Příležitostným komponentem je *cosmo-*, který je motivován názvem časopisu *Cosmopolitan*, srov. složeniny *cosmocvik*, *cosmorama* apod. (komponent *kosmo-* naproti tomu není motivován propriálně).

Rada internacionálních komponentů domácí ekvivalent má. Ten je povětšinou zcela synonymní (jde pouze o domácí pojmenování téhož), zpravidla však nebývá konkurentem přejatého komponentu. Přejatý komponent se ve většině případů spojuje s jinými slovotvornými základy než jeho domácí ekvivalent.

Výraznou podskupinu mezi těmito ekvivalentotvornými komponenty tvoří členy numerálního charakteru, srov. *mono-*, *uni-*, *di-*, *bi-*, *tri-*, *tetra-*. Ty se spojují převážně s cizími slovotvornými základy, např. mononukleóza, monografie aj. Hybridní kompozita s těmito prvními komponenty nejsou početná, srov. monochlánek /eltech./, monodivadlo /slang./, monodeska /slang./. Domácí ekvivalent *jedno-* se oproti členu *mono-* spojuje především s domácími slovotvornými základy, např. jednokopytník, jednokvítek aj. Některé složeniny jsou přitom zřetelnými kalky cizích pojmenování, srov. např. dvojice monosémnní – jednovýznamový, monosylabický – jednoslabičný, mononukleární – jednojaderný. Podobně je tomu u dalších výše uvedených numerálních členů. Pokud se oba komponenty nespojují se stejnými slovotvornými základy, nelze takové členy považovat za konkurenty.

O konkurenci obou členů (tj. přejatého a jeho domácího ekvivalentu) můžeme uvažovat jen v případech, kdy jsou oba doloženy ve spojení se stejným

slovotvorným základem, tj., vytvářejí-li izolexénní dvojice slov. K takovým komponentům patří např. *fyto-* (fytolékař – rostlinolékař /zast./), a také *auto-* ve významu *samo-*, *sebe-*, *vlastní* (autoanalýza – sebeanalýza, autokritika – sebekritika, autodestrukce – sebedestrukce, autoregulace – samoregulace).

Další podskupinu představují komponenty substantivního či smíšeného substantivně-adjektivního charakteru, které spoluutvářejí termíny, např. *bio-*, *cyklo-*, *foto-*, *termo-*, *tele-*, *hydro-*, *stereo-*, *sulfo-*, *thio-*, *aero-*, *astro-*, *auto-* ve významu *samo-*, *sebe-* »vlastní«, *fyto-*, *fono-*, *klino-*, *plagio-*, *video-*, *fero-*, *karbo-*, *chloro-*, *chromo-*, *demo-*, *etno-*, *audio-*. Některé z nich mají významově zcela ekvivalentní domácí komponent, srov. dvojice (trojice) *fero-* a *železo-*, *etno-* a *národu-*, *fyto-* a *rostlino-*, *karbo-* a *uhlo-*, *thio-/sulfo-* a *siro-*, *fono-* a *zvuko-*, *audio-* a *slucho-* (a také v některých složeninách *zvuko-*), *klino-* a *svaho-/sklono-*, *plagio-* a *šikmo-*, přičemž přejaté i domácí komponenty jsou zatím monosémnní. Větší část komponentů této podskupiny je polysémnní, tj., že mají dva nebo více významů, jeden význam je vždy základní, od něho jsou pak odvozeny významy další. Dále uvedeným komponentům je společný fakt, že domácí ekvivalent se vztahuje k jejich základnímu významu, srov. *foto-* a *světlo-*, *bio-* a *živo-*, *tele-* a *dálno-/daleko-/dálko-*, *astro-* a *hvězdo-*, *aero-* a *vzducho-*, *video-* a *obrazo-*, *hydro-* a *vodo-*, *chloro-* a *zeleno-*, *chromo-* a *barvo-* (původní významy komponentů *chloro-* a *chromo-* jsou dnes pro běžného uživatele jazyka zastřené). Jednotlivé významy některých členů, jako např. *auto-*, se od sebe již značně oddálily, nebo mají rozdílný původ, srov. *demo-* (z řečtiny »lid, lidový« a z latiny »ukazovat, předvádět«), takže je považujeme za homonymní. Ke konkurenci přejatého členu a jeho domácího ekvivalentu však vyjma trojice *auto-* vůči *samo-/sebe-* a dvojice *fyto-* vůči *rostlino-* nedochází. Ojediněle si konkurují navzájem komponenty přejaté, o čemž svědčí dvojice izolexénních výrazů sulfoskupina – t(h)ioskupina, sulfosloučeniny – t(h)iosloučeniny.

Komponenty uvedené v předchozím odstavci mají často i další významy, odvozené od významu původního. V těchto odvozených významech však postrádají domácí ekvivalenty. Je to logické, neboť odvozené významy nějakého komponentu, jako např. *auto-*, *bio-*, *foto-*, bývají zpravidla motivovány cizími složenými výrazy, srov. *automobil*, *automobilový* nebo *automatický* → *auto-*, *biologie*, *biologický* → *bio-*, *fotografie*, *fotografický* → *foto-*, k nimž se domácí ekvivalenty neutvořily. Z tohoto důvodu bývá možnost existence domácích ekvivalentů přejatých omezena na primární významy přejatých internacionálních komponentů.

Člen *video-* má ve významu »obraz, obrazový« ekvivalent *obrazo-*. Také v tomto případě nedochází ke konkurenci obou členů, neboť se každý z nich spojuje s jinými slovotvornými základy. V některých složeninách, jako např. videopohlednice, videoupoutávka, má člen *video-* ekvivalent v adjektivu obrazový, srov. obrazová pohlednice, obrazová upoutávka. Kompozita s prvními internaci-

onálními komponenty patří tedy k prostředkům kondenzace vyjádření, které by s použitím jen domácích prvků bylo mnohdy analytické (a uvolněnější).

Zajímavá situace je u internacionálních komponentů vyjadřujících míru nějaké substance nebo vlastnosti. Takové komponenty se v odborné literatuře často označují jako prefixoidy¹ (srov. např. Šmídová 2000). Vzhledem k ne zcela přesnému vymezení tohoto termínu jej v dalším textu nepoužíváme a přidržujeme se označení komponent (člen), tzn., že tyto morfémy považujeme za kořenné. K morfémům s kvantifikačně-intenzifikačními významy lze přiřadit řadu komponentů přejatých a domácích, srov. *super-*, *hyper-*, *mega-*, *giga-*, *makro-*, *maxi-*, *arci-*, *velko-*, *vel(e)-* pro vyjadřování větší nebo velké míry, *mini-*, *mikro-*, *pidi-*, *malo-* pro vyjadřování menší, malé nebo velmi malé míry, *kvazi-*, *pseudo-*, *lži-*, *polo-/půl-*, *skoro-*, *jako(by)-*, *rádoby-*, *také-/taky-* pro vyjadřování neúplné, nedostatečné (event. pochybné), částečné míry nějaké substance nebo vlastnosti.

K vyjadřování větší, velké nebo velmi vysoké míry nějaké substance nebo vlastnosti slouží v současné češtině výše uvedené komponenty *super-*, *hyper-*, *mega-*, *giga-*, *makro-*, *maxi-*, *ultra-*, *velko-*, *vel(e)-*. Nelze však tvrdit, že se např. všechny přejaté komponenty s kvantifikačně-intenzifikačními významy uplatňují jako zcela synonymní slovtvorné prostředky. Ve většině případů se jedná spíše o částečně synonymní komponenty. Komponent *super-* se spojuje s druhými slovtvornými základy (zdá/se – neomezeně) pro vyjádření vlastnosti »skvělý, výborný« (srov. např. Mitter 2003b, 146–148), nejnověji spoluutváří řady slov s postupně vzrůstající intenzitou významu prvního komponentu, srov. *superobchod* (ve významu »samoobslužná velkoprodejna«) – *hyperobchod* – *megaobchod* – *gigaobchod*, *superhit* – *megahit*, *supernabídka* – *giganabídka*, *superlevný* – *ultralevný*, podobné řady vznikají i s komponentem *makro-*, srov. *makroprodejna* – *megaprodejna* – *gigaprodejna* a s komponentem *ultra-*,² např. *supermoderní* – *ultramoderní* a viz výše (srov. Opavská 2003).

Jak již bylo uvedeno, ke komponentům s kvantifikačně-intenzifikačními významy patří i *mega-* a *giga-*, tj. komponenty, které mají vedle adjektivního i numerálního význam, užívaný pro terminologické potřeby, srov. *mega-* »milionkrát větší, milion jednotek« (megawatt, gigajoule apod.). Rozdíl v užití obou komponentů se projevuje i v jejich adjektivních významech (*mega-* »nadměrně veliký«, *giga-* »obrovský«), neboť *giga-* vyjadřuje zpravidla větší míru substance nebo vlastnosti než *mega-*, srov. *megaobchod* – *gigaobchod*, *megaprodejna* – *gigaprodejna*.

Větší míru významové potřeby než *mega-*, *giga-* vykazují podle našeho názoru komponenty *makro-* a *maxi-*. Komponent *makro-* se využívá převážně k terminologickým účelům (např. *makročlánek* /*eltech.*/, *makromíchání* /*chem. inž.*/, *makrozvuk* /*odb.*/), naproti tomu člen *maxi-* je využíván spíše při tvoření profesních a slangových výrazů, jako např. *maxilžice*, *maxiskládka*, *maxisukně*,

maxivejce (takové složeniny se uplatňují často i v reklamním stylu). Výše uvedený člen *mega-* se v adjektivním významu uplatňuje při utváření složenin expresivních pro potřeby běžné mluvy a publicistiky, např. *megahvězda*, *megapodívaná*, *megapředstavení*. Komponenty *makro-* a *maxi-* expresivní příznak podle našeho názoru postrádají.

Ke komponentům vyjadřujícím kvantitu, a to její velkou míru, patří také domácí *velko-*, resp. *vel(e)-*.³ Za synonymum řeckých a latinských komponentů jej však lze považovat jen v některých případech. Komponent *velko-* si spíše podržuje lexikální význam adjektiva velký a vyjadřuje speciálnější významy spojené s velikostí, srov. *velkobankovnictví*, *velkoletišťe*, *velkozaměstnavatel*. Tyto kvantifikující významy jsou podle našeho názoru zbaveny expresivních konotací (oproti složeninám *super-*, *mega-*, *giga-*, *arci-*).⁴ Projevem silné internacionalizace naší současné slovní zásoby je produktivní tvoření složenin s prvním komponentem *mega-* k již existujícím, starším složeninám s *velko-*, např. *megafirma* – *velkofirma*, *megakoncern* – *velkokoncern*, *megapodnik* – *velkopodnik* (uvedené složeniny s *velko-* jsou doloženy v SSSJČ). Komponent *vel(e)-* zahrnuje i (na rozdíl od *velko-*) expresivní odstín. Je patrné, že *vel(e)-* je do značné míry synonymní s *arci-*, srov. *velebáseň* – *arcibáseň*, *velezrádce* – *arcizrádce*, a také se *super-* a *mega-*, např. *velehrdina* – *arcihrdina* – *superhrdina*, *veleúspěšný* – *superúspěšný* – *megaúspěšný*. Právě člen *super-* (*mega-*) je současnou modernější obdobou staršího členu *arci-*, a to i s ohledem na expresivní příznak. Naopak nepřilíší produktivní (až neproduktivní) v současné češtině tvořeno expresivních složenin s prvním komponentem *óbr-* (*óbrhlupák*, *óbrvůl*).

Je patrné, že větší množství přejatých komponentů s kvantifikačně-intenzifikačními významy (ve srovnání s komponenty domácími) umožňuje lépe postihnout jemné významové rozdíly mezi jednotlivými pojmenováními. Absence významové a funkčně adekvátních domácích protějšků je podle našeho názoru jednou z důležitých příčin toho, proč se v takové míře uplatňují v současné češtině internacionální komponenty. O úplné významové ekvivalenci domácího a cizího komponentu je možné uvažovat jen v některých konkrétních pojmenováních (viz konkrétní příklady výše), kdy vedle sebe koexistují izolexémní dvojice či n-tice složenin, lišící se přítomností přejatého či domácího prvního komponentu. Právě v takových případech si přejatý a domácí komponent navzájem konkurují.

Pro vyjadřování menší, malé nebo velmi malé míry nějaké substance nebo vlastnosti slouží v češtině komponenty *mini-*, *mikro-*, *pidi-*, *malo-*. Rozrůznit komponenty *mikro-*, *mini-* a *pidi-* z hlediska vyjádřené míry příznaku lze jen stěží, lze je však rozrůznit podle stylové charakteristiky. Z hlediska expresivity jsou *mikro-* a *mini-* stylově neutrálnější než komponent *pidi-*. Rozdíl mezi *mikro-* a *mini-* spočívá v přednostním užívání členu *mikro-* pro potřeby odborného vy-

jadřování. Člen *mini-* se naproti tomu spíše používá pro potřeby profesní mluvy, slangu i běžné mluvy. Významový rozdíl mezi těmito členy se v současné češtině již nijak výrazněji neuplatňuje (srov. k tomu Šmídová 2000). Existují izolexémní dvojice slov s *mikro-* a *mini-*, např. mikrohra – minihra, mikroprůzkum – miniprůzkum. Existují také izolexémní dvojice či trojice s *mikro-* nebo *mini-* na jedné straně a s *pidi-* na druhé straně, např. minianketa – pidianketa, ministrana – pidistrana, mikroregion (nabývá terminologické platnosti) – pidiregion, mikrokomedie – minikomédie – pidikomédie. Tvoření slov s komponenty *mikro-* a *mini-* má blízko k analogickému (modelovému) tvoření slov. Při vyjadřování malé nebo menší míry nějaké substance nebo vlastnosti dochází v současném jazyce stále častěji k dublování či zdůrazňování znaků malosti v případech, kdy se spojují s druhými slovtvornými základy deminutivními (nikoli ale již lexikalizovanými), např. minimistička, minischůdek, minipódiátka, minirybníček, minišáteček, pidikuchyňka, pidistranička (viz Šmídová 2000).

Z předchozích výkladů můžeme učinit závěr, že členy *mikro-*, *mini-* jsou do značné míry synonymní. K jejich konkurenci v rámci složenin dochází jen v některých výše uvedených případech. Konkurence domácího členu *pidi-* se členy přejatými *mikro-* a *mini-* je totiž podmíněna jejich rozdílnou slohovou charakteristikou.

Dalším domácím komponentem, který slouží k vyjadřování kvantifikačních významů, a to malosti, je *malo-*. Tento komponent (podobně jako *velko-*) se používá především v souvislosti s významem adjektiva malý. Pojmenovává předměty, jevy a vlastnosti, které jsou malé jako takové, bez expresivního příznaku. O synonymii s přejatými členy *mikro-*, *mini-* lze uvažovat jen v případě některých konkrétních pojmenování, kdy se ke starším výrazům s *malo-* objevila v současné češtině pojmenování s přejatými členy *mikro-* a *mini-* a vytvořily izolexémní dvojice či trojice složenin, které se liší prvním komponentem (a v nepatrné míře se mohou lišit i významem), srov. malopodnik – minipodnik, malosvět – mikrosvět – minisvět. V uvedených případech je možné považovat členy, a tím i jimi utvořené složeniny za navzájem si konkurující.

Pro vyjadřování malé, částečné, neúplné, nedostatečné (event. pochybné) míry nějaké substance nebo vlastnosti slouží v současné češtině řada komponentů – *kvazi-*, *pseudo-*, *jako(by)-*, *lži-*, *polo-/půl-*, *rádoby-*, *skoro-*, *také-/taky-*. Přejaté členy *kvazi-* a *pseudo-* jsou bezesporu synonymní, srov. např. dvojici složenin kvazivěda – pseudověda. Oba komponenty vykazují expresivní příznak a mohou se pro potřeby tvoření pojmenování v oblasti publicistiky a běžné mluvy spojit s velkým počtem substantivních a adjektivních slovtvorných základů. Nelze tedy vyloučit vznik mnoha dalších izolexémních dvojic složených slov s těmito komponenty a i z tohoto důvodu (vedle synonymie obou komponentů) lze považovat oba tyto komponenty za navzájem si konkurující.

Izolexémní pojmenování vůči výrazům s prvními komponenty *kvazi-* a *pseudo-* spoluutvářejí i domácí komponenty *jako(by)-*, *lži-*, *rádoby-*, *také-/taky-*. Uvedené domácí komponenty mají totiž stejný nebo velmi podobný význam jako komponenty přejaté a rovněž i podobnou míru spojovatelnosti s druhými slovtvornými základy. Lze tedy např. předpokládat existenci izolexémních řad typu kvaziamatér – pseudoamatér – jako(by)amatér – lžiamatér – rádobyamatér – takyamatér, kvazizpravodajství – pseudozpravodajství – jako(by)zpravodajství – lžizpravodajství – rádobyzpravodajství – takézpravodajství/takyzpravodajství. Domníváme se, že uvedené komponenty domácí jsou z hlediska významu plně ekvivalentní s přejatými komponenty *kvazi-* a *pseudo-* a že si s nimi navzájem konkurují.

S uvedenými komponenty není podle našeho názoru synonymní komponent *polo-*.⁵ V současné češtině převládá při tvoření slov s tímto komponentem významový odstín přibližnosti, podobnosti, nedostatečnosti nad významových odstínem poloviny, částečnosti, neúplnosti, srov. polobulvární, polokapitalismus, polosocialismus, polohoror, pološance. Sémantická souvislost komponentu *polo-* s *pseudo-* je zřejmá z kontextu „... u vás proběhla pseudoprivatizace či poloprivatizace ...“, zároveň je z něj patrný i významový rozdíl mezi oběma pojmenováními pseudoprivatizace – »privatizace, která proběhla jen zdánlivě«, poloprivatizace – »privatizace, která proběhla jen zčásti, nedokončená privatizace«. Je tedy patrné, že komponent *polo-* je s dalšími výše uvedenými domácími a přejatými komponenty, které vyjadřují malou, částečnou, neúplnou nebo nedostatečnou (event. pochybnou) míru nějaké substance nebo vlastnosti, synonymní jen částečně.

Synonymní s výše uvedenými domácími a přejatými komponenty není také komponent *skoro-*. Ten vyjadřuje význam »velmi blízký, podobající se někomu, něčemu; připomínající někoho, něco, téměř«,⁶ jako např. ve výrazech skorohospodský, skoromajitel, skorošanson apod. Tento komponent tedy sice slouží k vyjadřování neúplné, částečné (ovšem ale z větší části naplněné) míry nějaké substance nebo vlastnosti, tato míra však není chápána jako nedostatečná. Tato míra je chápána pozitivně, srov. význam složeniny skorozávodník, kdo se svými výkony blíží výkonům závodníka, tj. kdo závodníkem vlastně ještě není, ale mohl by být.⁷

Naproti tomu ve složeninách s *jako(by)-*, *lži-*, *kvazi-*, *pseudo-*, *rádoby-*, *také-/taky-* je absence míry nějaké substance nebo vlastnosti vnímána více či méně negativně. Komponent *skoro-* postrádá oproti uvedeným členům expresivní příznak. Může se však spojit s velkým počtem druhých slovtvorných základů substantivních a adjektivních. Z uvedeného vyplývá, že mohou vznikat řady slov, lišící se prvním komponentem, např. kvaziprofesionál – pseudoprofesionál – skoroprofesionál. Složeniny se *skoro-* v nich však nejsou synonymní se složeninami s ostatními výše uvedenými prvními členy, které slouží k vyjadřování malé,

částečné, neúplné nebo nedostatečné (event. pochybné) míry nějaké substance nebo vlastnosti.

Cílem našeho příspěvku bylo ukázat, ke kterým komponentům internacionálního charakteru lze tvořit domácí ekvivalentní komponenty. Komponenty jsme proto kategorizovali do tří základních skupin. Do první skupiny zařazujeme takové komponenty cizího původu, k nimž domácí ekvivalent neexistuje. Druhou skupinu tvoří komponenty cizího původu, k nimž existuje domácí ekvivalent (sémanticky rovnocenný), ten je přitom buď funkčně rovnocenný, nebo funkčně nerovnocenný. Třetí skupinu představují komponenty cizího původu, k nimž existuje sémanticky podobný domácí ekvivalent.

Poznámky

- ¹ Termínem prefixoid bývají označovány morfémově nevyhraněné prvky, které se po stránce významové a funkční blíží předponám, ale zároveň si podržují rysy kořených morfémů.
- ² Komponent *ultra-* má však i jiné významy (Mitter 2003b, 150).
- ³ Tento komponent vyjadřuje v některých výrazech vyšší, resp. nejvyšší stupeň hodnosti označené členem druhým, např. velekněz, velvyslanec.
- ⁴ Komponent *arci-* vyjadřuje v některých výrazech vyšší stupeň hodnosti vyjádřené druhým slovtvorným základem, např. arcibiskup, arcidiákon, arcijáhen. Komponent *vele-* je v některých pojmenováních významově ekvivalentní s *arci-* v tomto významu, srov. starší dvojice slov velechrám – arcichrám, velepastýř – arci-pastýř, velekněz – arcikněz. V těchto pojmenováních nemá *arci-* expresivní příznak. Ten je naopak přítomen v dále uváděných složeninách, jako např. arcibáseň a viz text, v nichž *arci-* vyjadřuje zesílení nebo stupňování významu toho, co je vyjádřeno druhým slovtvorným základem.
- ⁵ Naproti tomu komponent *půl-* má význam numerální, a to »polovina, poloviční«, srov. např. půlarch, půlbočník, půlhodina.
- ⁶ Srov. *Nová slova v češtině*. Praha, Academia 1998, s. 273.
- ⁷ Srov. i výklad významu tamtéž. Tento výklad jsme doplnili o naše chápání významu.

Literatura

- Akademický slovník cizích slov A–Ž*. Praha, Academia 1995.
- Bozděchová, I.: *Tvoření slov skládáním*. Praha, ISV 1995.
- Bozděchová, I.: Nakupujeme v diaprodejnách. *Naše řeč* 74, 1991.
- Bozděchová, I.: Diskosloženiny. *Naše řeč* 76, 1993.
- Bozděchová, I.: Vliv angličtiny na češtinu. In: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha, Academia 1997.
- Čechová, M. a kol.: *Čeština – řeč a jazyk*. 1. a 2. vyd., Praha, ISV 1995, 2000.
- Čechová, M. a kol.: *Současná česká stylistika*. Praha, ISV 2003.
- Česko-německý slovník Josefa Jungmanna* (pětidílný) z let 1835–1839. Praha, Academia 1989.
- Daneš, Fr.: Situace a celkový stav dnešní češtiny. In: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*.

- Praha, Academia, 1997.
- Dobrotová I.: K proměnám slovtvorného systému polštiny. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomouensis, Facultas Philosophica, Philologica* 78, Olomouc 2003.
- Dokulil, M.: *Tvoření slov v češtině 1*. Praha, Academia 1962.
- Dolník, J.: *Lexikologie*. Bratislava, UK 2003.
- Dvoň, L.: Slova typu narkomafia. In: *Kultura slova* 24, 1991, č. 6.
- Furdík, J.: *Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoca, Modrý Peter 1993.
- Furdík, J.: *Slovenská slovtvorba*. Edit. M. Ološtiak. Prešov, Náuka 2004.
- Horecký, J. – Buzássyová, K. – Bosák, J. a kol.: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava, Veda 1989.
- Hubáček, Jar.: K vývojovým tendencím současné české slovní zásoby. In: *Konstanty a proměny v českém jazyce a literatuře XX. století* (sborník z vědecké konference), Ostrava – Wałbrzych 2004.
- Komárek, M.: Nová slova v češtině (recenze knihy O. Martinové a kol.). *Slovo a slovesnost* 58, 1997.
- Lotko, E.: Co odhaluje analýza neologismů v současné češtině? In: *Studia z filologie – slowiańskiej ofiarowane profesor T. Z. Orłos*. Kraków 2000.
- Lotko, E.: O některých vývojových tendencích v současné slovní zásobě a o jejich příčinách (na materiálu češtiny, slovenštiny a polštiny). In: *Studia slavica V*. Ostrava 2003.
- Martinová, O.: *Problematika neologismů v současné češtině*. Praha, UK 1983.
- Martinová, O. – Savický, N.: Hybridní slova a některé obecné otázky neologie. *Slovo a slovesnost* 48, 1987.
- Martinová, O. a kol.: *Nová slova v češtině (slovník neologizmů)*. Praha, Academia 1998.
- Martinová, O.: Internacionalizace a vyrovnávací tendence. In: *Internacionalismy v nové slovní zásobě*. Sborník příspěvků z konference. Praha, 16. – 18. června. Praha, ÚJČ AV ČR 2003.
- Martinová, O. a kol.: *Nová slova v češtině 2* (slovník neologizmů). Praha, Academia 2004.
- Mejstřík, V.: Tzv. hybridní složeniny a jejich stylová platnost. *Naše řeč* 48, 1965.
- Mitter, P.: Počátek a konec některých formálních substantivních hybridních složenin. In: *Konec a začátek v jazyce a literatuře* (sborník z mezinárodní vědecké konference). ÚJEP Ústí nad Labem 2001a.
- Mitter, P.: Hybridní substantivní kompozita s prvním členem euro- v současné slovní zásobě. In: *Čeština – jazyk slovanský* (sborník z mezinárodní vědecké konference). OU Ostrava 2001b.
- Mitter, P.: Poznámky ke složeným substantivům s prvním komponentem (členem) cizího původu v současné slovní zásobě. In: *Slovo a slovesnost* 64, 2003a.
- Mitter, P.: Složená hybridní substantiva s prvním komponentem cizího původu v současné češtině. *Acta Universitatis Purkynianae* 95, ÚJEP Ústí nad Labem 2003b.
- Mitter, P.: Nový význam komponentu euro- v současné češtině (na materiálu hybridních složenin). In: *Jazykovědné aktuality XL*, 2003c, č. 3 a 4.
- Mitter, P.: Hybridní složeniny s prvním komponentem cizího původu a vývoj společnosti. In: *Český jazyk a literatura* 54, 2003–2004, č. 5.

- Mitter, P.: Složená hybridní substantiva ve výkladových slovnících českého jazyka 20. století. In: *Konstanty a proměny v českém jazyce a literatuře XX. Století* (sborník z vědecké konference). Ostrava - Walbrzych 2004.
- Mitter, P.: K novým složeným hybridním substantivům v NSČ 2. In: *Jazykovědný časopis 2005* (v tisku pro č. 2).
- Mluvnice češtiny* (1). Praha, Academia 1986.
- Morfemický slovník slovenčiny* (Sokolová – Moško – Šimko – Benko). Bratislava, Veda 2004.
- Odaloš, P.: O slověch typu tiežturista a hurápodnikanie. In: *Kultúra slova* 24, 1990, č. 7.
- Odaloš, P.: O slověch s časťou krimi- a euro-. In: *Priekopník* 20, 1992, č. 9.
- Opavská Z.: Krajní póly fungování kvantifikačně-intenzifikačních prefixoidů. In: *Internacionalismy v nové slovní zásobě*. Sborník příspěvků z konference, Praha, 16-18. června 2003. Praha, ÚJČ AV ČR 2003.
- Pančíková, M.: Kompozitá v polskej a slovenskej tlači z porovnávacieho hľadiska. In: *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach*. Banská Bystrica, UMB 2004.
- Patráš, V.: O nových slověch s časťou narko-. In: *Kultúra slova* 23, 1989, č. 7.
- Slovník spisovného jazyka českého*. Praha, Academia 1960-1971.
- Průruční mluvnice češtiny*. Praha, Lidové noviny 1995.
- Průruční slovník jazyka českého*. Praha, 1935-1957.
- Rejzek, J.: *Český etymologický slovník*. Praha, Leda 2001.
- Slavičková, E.: *Retrogradní morfemický slovník češtiny*. Praha, Academia 1975.
- Slovník spisovné češtiny* (pro školu a veřejnost). 1., 2. a 3. vyd., Praha, Academia 1978, 1994, 2003.
- Slovník spisovného jazyka českého*. 2. vyd., Praha, Academia 1989 (obsahuje i 1. vydání).
- Sochová, Z. – Poštolková, B.: *Co v slovnících nenajdete*. Praha, H+ H 1994.
- Srpová, H.: Impakt sociálních faktorů na vývoj českého lexika konce 20. století. In: *Jazyk i literatura czechy v schyłku XX wieku/Český jazyk a literatura na sklonku XX. století*. Walbrzych – Ostrava 2001.
- Svobodová, D.: Proměny v českých sociolektech. In: *Jazyk i literatura czechy v schyłku XX. wieku/Český jazyk a literatura na sklonku XX. století*. Walbrzych – Ostrava 2001, s. 233-240.
- Svobodová, D.: Prefixálně tvořené anglicismy v české publicistice. In: *Slovo* (časopis katedry bohemistiky PdF MU Brno). Brno 1997, č. 4.
- Svobodová, D.: Anglická a hybridní kompozita v současné češtině a jejich adaptace. *Naše řeč* 82, 1999.
- Szymczak, M.: Kompozitá v slovenčině a polštině. In: *Slovenčina na začiatku 21. storočia*. Prešov 2004.
- Šmídová, P.: Kvantifikačně-intenzifikační významy prefixoidů (na materiálu současné češtiny). *Jazykovědné aktuality XXXVII*, 2000, zvláštní číslo.

Univerbizácia v športovej lexike slovenčiny

Sylwia Doktor

Slovná zásoba je súhrnom slov určitého jazyka. Tvorí jeden z čiastkových jeho systémov, čiže lexikálnu rovinu. Lexikálna rovina je vnútorne usporiadaný, systémovo organizovaný súbor pomenovacích jednotiek jazyka (Ondrus, Furdík, Horecký 1980: 7). Vývoj slovnej zásoby slovenského jazyka je podmienený viacerými činiteľmi. Sú to jazykové a mimojazykové faktory, ktoré obohacujú a formujú jazyk. Slovnú zásobu slovenčiny možno diferencovať z viacerých hľadísk: štylistického, sociálneho, teritoriálneho, z hľadiska záujmov, atď.

Cieľom tohto príspevku je stručne popísať slovnú zásobu slovenského jazyka, ktorá sa týka najmä športu. Presnejšie, budeme sa snažiť popísať jeden proces, s ktorým sa stretávame vo výskumoch slovnej zásoby slovenčiny. Ide o univerbizáciu a spôsoby jej realizácii v slovenskom jazyku.

Univerbizáciou sa doteraz zaoberalo veľa bádateľov jazyka. Názory slovenských jazykovedcov svedčia o tom, že univerbizácia je stále veľmi produktívnym a rozširujúcim sa javom v jazyku. Autori Dynamiky slovnej zásoby súčasnej slovenčiny (1989), (ďalej len Dynamika) rozlišujú univerbizáciu v širšom a užšom zmysle. Tendenciu vychádzajúcu z princípu ekonomie komunikačného procesu sa chápe ako univerbizáciu v širšom zmysle. Zároveň dôležité je, že ekonomizácia slovenského jazyka sa prejavuje medzi inými prostredníctvom univerbizácie. Keď ide o proces univerbizácie v užšom zmysle, podstatné je, že sa tento proces uplatňuje v lexikálnej rovine. Súčasne zahŕňa tvorenie jednoslovných pomenovaní na pozadí viacsovných spojení a simplifikáciu viacsovných pomenovaní. Univerbizácia je nehomogénny, nerovnorodý jav uplatňujúci sa aj v iných jazykových rovinách (Horecký, Buzássyová, Bosák a kol. 1989: 299). Všeobecne sa chápe univerbizácia ako zjednoslovnenie viacsovného pomenovania (Odaloš 2002:130).

Slovnú zásobu súčasného slovenského jazyka je možné rozdeliť vzhľadom na štylistickú príznakovosť alebo bezpríznakovosť. Slová štylisticky bezpríznakové tvoria neutrálnu vrstvu jazyka, vyskytujú sa vo všetkých štýloch slovenčiny. Neutrálna lexika obsahuje vlastné slová základného slovného fondu, názvy najelementárnejších predmetov a javov. Oproti vyššie popísaným slovám vyčleňuje sa vrstva slov, ktorá sa vyznačuje štylistickou príznakovosťou. Tieto slová, podľa toho, či sa vyskytujú v ústnej alebo písanej reči, sa delia na slová hovorové (v ústnej komunikácii) a knižné (v písomnej komunikácii) (Ondrus, Furdík, Horecký 1980: 146).

Proces univerbizácie je podľa lingvistov spätý so štylistickou príslušnosťou. Univerbizované štruktúry vznikajú predovšetkým v bežnom hovorenom jazyku, v bežnej každodennej komunikácii s tendenciou k ekonómii výrazu (Mistrík 1985: 96), ale tiež sú typické pre hovorový jazyk (Ondrus, Furdík, Horecký 1980: 147). Prejavuje sa v tom, že namiesto neutrálnych dvojslovných a viacslovných spisovných pomenovaní sa v hovorovom jazyku používajú príznakové jednoslovné názvy. Pri utváraní jednoslovných pomenovaní v súčasnosti prevláda profesijná a záujmová sféra pred súkromnou (Horecký, Buzássyová, Bosák a kol. 1989: 299).

V tomto príspevku budú analyzované univerbizované pomenovania týkajúce sa športovej lexikálnej sféry súčasného slovenského jazyka. Materiál pre výskum je excerptovaný z publicistických textov publikovaných v slovenských (najmä športových) novinách a z Krátkeho slovníka slovenského jazyka (1997), ktorý je bohatým súborom slov zo všetkých štylistických vrstiev slovenčiny.

Oblasť športu je „miestom“, kde sa „stretáva“ profesionálnosť so záujmovosťou, a preto slová, ktoré sa dostávajú do spisovného jazyka, sú často považované za neutrálne. Juraj Dolník v svojej monografii (2003:188) píše, že skracovanie slov univerbizáciou je príznakom deoficializácie výrazov. Preto slová, ktoré vychádzajú zo športovej lexiky sú často neutrálne a čoraz to častejšie používané v hovorovej vrstve jazyka. Treba však podčiarknuť, že univerbizácia nie je spätá len s hovorovými lexikálnymi jednotkami. Nemožno ju spájať len s príznakovosťou, jej výsledkom všeobecne je vznik jednoslovných alebo skrátených pomenovaní z viacslovných spojení. Keď sme už nakreslili pojem a definovali univerbizáciu, je potrebné spomenúť na formálne procesy, ktoré vedú k tomuto typu zjednodušenia jazyka.

Proces univerbizácie sa v slovenčine realizuje viacerými spôsobmi. Tak, ako sme v úvode načrtli, veľa jazykovedcov, lexikografov sa týmto problémom zaoberalo v svojich vedeckých prácach.

Univerbizácia sa v slovenčine realizuje prostredníctvom troch hlavných procesov: deriváciu, substantivizáciu, abreviáciu (a tiež akronymizáciu). Sú samozrejme aj ďalšie spôsoby obohacovania slovné zásoby univerbizáciou (kompozícia, odsekávanie, odsekávanie spojené s deriváciou, rôzne typy derivácie), ale možno povedať, že nie sú tak produktívne ak tie, na ktoré sme spomenuli.

Univerbizácia deriváciou je síce produktívny slovotvorný postup. Podľa autorov Dynamiky je to najznámejší a najrozšírenejší v slovenčine spôsob univerbizácie. Tento názor potvrdzujú aj sociolingvistické výskumy Pavla Odaloša uvedené v jeho monografii (por. 2002: 130). Pri univerbizácii deriváciou z dvojslovného spojenia vzniká jedno slovo, v ktorom základom odvodzovania je forma atributívna.

Univerbizované podoby sa vyskytujú pri pomenúvaní tých vecí a javov, ktoré sú v centre jazykovej komunikácie, pričom sa zvyšuje ich frekvencia, rozšírenosť a schopnosť prechádzať do spisovnej komunikačnej sféry (Horecký, Buzássyová,

Bosák a kol. 1989: 300). To sa týka aj oblasti športovej lexiky, kde univerbizované slova sa vyskytujú pri nazývaní športových činností, či názvov osôb podľa predmetu, ku ktorému majú vzťah.

V slovnej zásobe týkajúcej sa športu, často sa tvoria nové univerbizované slová v podobe množného čísla:

oteplňovacia súprava – oteplňovačky
bežecké lyže – bežky
skokanské lyže – skočky
zjazdové lyže – zjazdovky
kontrolné preteky – kontrolky
tepláková súprava – tepláky

Tým spôsobom utvorené univerbizované slová sú základom ďalšieho tvorenia slov.

Pri tvorení univerbizovaných slov ženského rodu, najproduktívnejší je sufix –ka:

časov/é preteky – časov + ka – časovka
dohrávan-ý zápas – dohráv + ka – dohrávka
hodinov-ý beh – hodinov + ka – hodinovka
tlačov-á porada – tlačov + ka – tlačovka
generáln-a skúška – generál + ka – generálka
vstupn-ý lístok – vstupenk + a – vstupenka

Okrem vyššie uvedených príkladov, sú v športovej lexike univerbizované pomenovania, ktoré si udržiavajú príznakovosť:

osobn-á obrana – osobka
polohov-é preteky – polohovka,
stíhac-ie preteky – stíhačka

Pri substantívach mužského rodu produktívne sú sufixy –ár, -ar, -iar, -ista (ekvivalentne pri substantívach ženského rodu máme prípony –árka, -arka, -iarka, -istka). Univerbizované slová sú tvorené prostredníctvom týchto sufixov aj v oblasti športu. Tak napríklad, príponou –ár/-ar -iar, (resp. –árka/ -arka/ -iarka) sa tvoria názvy osôb zaoberajúcich sa konkrétnou športovou disciplínou:

bežkár – lyžiar na bežkách
brankár – hráč hrajúci v bránke (brankárka)
dialkar – pretekár v skoku do dialky (dialkarka)
diskár – kto hádže diskom (diskárka)
hádzanár – hráč hádzanej (hádzanárka)
jachtár – pretekár v jachtingu
kajakár – kto pestuje kajakárstvo
korčuliar – kto korčuľuje
výškar – pretekár v skoku do výšky (výškarka)

znakár – kto pláva znak (znakárka)

žrdkár – atlét venujúci sa skoku o žrdi (žrdkárka)

Iným typom univerbizácie je substantivizácia atribútu. Základom je prídavne meno (atribút), ktoré plní vo vete funkciu substantíva. Výsledkom procesu univerbizácie, ostáva ako samostatne jestvujúci výraz v podobe nového, univerbizovaného slova. Občas dochádza ešte k tomu, že sa tvorí aj substantívum, čo je možné interpretovať ako „univerbizácia dvakrát“: *bronzová medaila – bronzová – bronz, zlatá medaila – zlatá – zlato*.

V novinách Šport (20.08.2005) sa nachádza takýto príklad na univerbizáciu substantivizáciou: *hlavný – hlavný arbiter*. „*Arbiter Vnuk písača najvyššie súťaže druhý rok, v úlohe hlavného sa premiérovo predstavil za Starým mostom.*“

žltá – žltá karta. „*Našťastie, dal mi len žltú, ale keby sa mu v ruke začervenalo, nemohol by som ani pípnuť.*“

hádzaná – loptová hra, pri ktorej sa lopta vhadzuje. „*Prišla sem na prahu dospelosti za hádzanou s odhodlaním niečo dokázať a možno povedať, že sa jej to darí.*“

Veľmi často v citovaných novinách sa prejavovali príklady univerbizácie substantivizáciou, kde základom boli číslovky: *jedenástka, šestnástka, päťka, dvadsaťjednotka*. Tento prejav substantivizácie sa týka hlavne slov spojených s futbalom.

jedenástka – (aj penalta) – pokutový kop z diaľky 11 metrov. „*Domácich postavila na nohy problematická jedenástka, ktorú premenil Kozák.*“

šestnástka – pokutové územie pri futbale. „*Fodrek prenikol do šestnástky, spätnou prihrávkou našiel Halenára, jeho strelu na čiare vykopával Dvorník.*“

päťka – diaľka 5 metrov na futbalovom ihrisku. „*Kozák prenikol, ideálne našiel Mikuliča, ktorý z päťky prestrelil Hajdúcha – 2:1.*“

dvadsaťjednotka – hráč do 21 rokov. „*A upozorňujú na fakt, že slovenská dvadsaťjednotka deň predtým zdolala rovesníkov z Chorvátska 4:3 (...).*“

Rozširuje sa aj počet univerbizovaných slov so sufixom -ista/-istka, pre označenie názvov osôb podľa predmetu, ku ktorému majú vzťah, alebo pre označenie oblasti, ktorou sa ľudia zaoberajú.

Vysoká je frekvencia univerbizovaných pomenovaní tvorených prostredníctvom kompozície. V tomto prípade sa tvoria kompozitá, čiže slova zložené z dvoch (prípadne viacerých) lexemov a sufixov. V kompozícii ide o taký typ univerbizácie, keď sa viacslovné spojenie so zložitejšou gramatickou formou mení na zložené slovo, ktoré sa stáva východiskom ďalšieho odvodzovania (Horecký, Buzássyová, Bosák a kol. 1989: 305). Používajú sa sufixy -iar a -ista. V športovej lexike sa to týka disciplín a pretekárov v týchto disciplínach:

cyklista – kto pestuje cyklistiku (cyklistka)

futbalista – kto hrá futbal (futbalistka)

šachista – hráč šachu (šachistka)

surfista – kto pestuje windsurfing

hokejista – kto hrá hokej (hokejistka)

tenista – športovec hrajúci tenis (tenistka)

volejbalista – hráč volejbalu (volejbalistka)

prvoligista – hráč prvej ligy

voľnoštyliar – zápasník vo voľnom štyle

strednopoliar – hráč stredného pola

Okrem vyššie uvedených typov univerbizácie sa v športovej lexike slovenčiny tvoria aj univerbizované pomenovania s využitím synekdochy. Mechanizmus takej univerbizácie je založený na tom, že viacslovné pomenovanie je zastúpené určujúcim členom:

skok o žrdi – žrd'

vrch guľou – guľa

skok do diaľky – diaľka

beh na 400 metrov – 400 metrov – 400-metrovka – štvorstovka

beh na 100 metrov – stovka

hod oštepom – oštep

motor so 4 valcami – štvorvalec

skok do výšky – výška

Nakoniec spomeňme ešte jeden typ obohacovania slovenskej športovej lexiky. Ide o také lexikálne prostriedky, ktoré sa podľa príslušnosti k jednotlivým štýlom a štýlovým vrstvám označujú kvalifikátorom hovorový, alebo slangový: *trenírky – trenky (hov.)*, *tričko – trikec (slang.)*, *telesná výchova – telika (slang.)*, *F1-efjednotka (slang.)*.

Univerbizácia je nepochybne spojená s ekonómiou komunikačného procesu. Uplatňuje sa v súčasnom slovenskom jazyku veľmi často a realizuje sa predovšetkým v bežnom hovorenom jazyku alebo v jeho profesionálnych sférach (v tomto prípade v oblasti športu). Uvedená krátka analýza športovej lexiky ukázala veľkú rôznorodosť jazykových prostriedkov, ktoré obohacujú slovenčinu dnes, a budú ju obohacovať aj v budúcnosti.

Literatúra

Dolník J.: *Lexikológia*. Bratislava 2003.

Horecký J. - Buzássyová K. - Bosák J. a kol.: *Dynamika slovných zásob súčasnej slovenčiny*. Bratislava 1993.

Mistrík J.: *Štylistika*. Bratislava 1985.

Odaloš P.: *Dynamika špecifických sfér komunikácie*. Banská Bystrica 2002.

Ondrus P. - Horecký J. - Furdík J.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk*. Lexikológia. Bratislava 1980.

Kačala J. - Pisárčiková M. (red.): *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava 1997.

Začleňování cizích osobních jmen do českého antroponymického systému

Jiří Zeman

0. Mezi tradiční témata sociolingvistiky patří jazykový kontakt a s ním spojené jevy bilingvismus, interference aj. Problematika jazykového kontaktu jako dílčí složky kulturního kontaktu však zahrnuje i takové komunikační situace, v nichž mluvčí jazyka L2 odkazuje ve svém mluveném projevu či psaném textu na jev z jiného kulturního prostředí, v němž je komunikačním prostředkem jazyk L1. Tento typ kontaktu bývá zkoumán zejména v souvislosti s translexikalizací (přejímáním cizích slov a jejich začleněním do jazykového systému L2), příp. s postoji uživatelů jazyka L2 k přejímkám.

„Jev z jiného kulturního prostředí“ bude v tomto příspěvku omezen na propria. Ve svém výzkumu (Kučera – Zeman, 1998; Zeman, 2000, 2002, 2003, 2005) jsem se zaměřil na **cizí osobní jména** (COJ), tj. vlastní jména osob žijících mimo české jazykové prostředí, a jejich fungování v českých masmediálních mluvených projevech a psaných textech. Východiskovým jazykem (L1), z něhož je proprium přejímáno, byly evropské jazyky užívající jako grafický systém latinku, cílovým jazykem (L2), jenž proprium přijímá, byla čeština.

Příspěvek se bude zabývat adaptačními procesy, které působí při začleňování COJ do české antroponymické soustavy. Pojmem COJ bude označeno celé pojmenování osoby (např. Ángel de Saavedra y Ramírez de Baquedano [ánchel de sávedra i ramíres de bakedano]), jeho jednotlivé složky budou nazývány komponenty, např. rodné jméno (John), příjmení (Dickens), pseudonym (Stendhal) apod.

1. K jednoznačnému pojmenování a identifikaci osoby slouží **antroponymická soustava** se specifickou konstelací jednotlivých komponentů. Tato soustava a její fungování v interakci jsou determinovány sociokulturním kontextem.

1.1. V českém sociokulturním prostředí jsou nejčastějšími antroponymickými systémy dvojčlenný a trojčlenný typ; ve starších obdobích se užívala i soustava jednočlenná (Kosmas) a vícečlenná (Karel Matěj Čapek-Chod).

1.1.1. Základním typem je **dvojčlenná antroponymická soustava** (uzákoněná roku 1780), která se skládá ze dvou základních komponentů (Josef Mánes): prvním je rodné/křestní jméno (Josef), které je vybíráno z příslušného inventáře (srov. Knappová, 1996), druhým je příjmení (Manes), které jedinec dědí po rodičích (příp. jednom z nich).

1.1.2. Druhým typem je **trojčlenná antroponymická soustava**, která se skládá ze tří základních komponentů. Podle jejich funkce lze vymezit tyto podtypy:

1.1.2.1. První a druhý komponent jsou vybírány z registru rodných jmen, třetím komponentem je příjmení (Josef Václav Sládek). Tento podtyp byl hojně užíván v 19. století, okrajově se uplatňuje i v současnosti.

1.1.2.2. Prvním komponentem je rodné jméno, další dva komponenty tvoří podvojně příjmení. Častěji se s ním setkáváme pouze u vdáných žen, kdy druhý komponent označuje příjmení po manželovi a třetí komponent je příjmení, které žena užívala za svobodna; mezi oběma komponenty se může v grafické formě psát spojovník (Eva Sládková-Kopecká).

1.1.2.3. Výjimečně – např. v kulturní sféře – se užívají i jiné konstelace komponentů, např. rodné jméno, příjmení a pojmenování po rodišti (Karel Havlíček Borovský).

1.2. V interakci dochází k modifikaci antroponymických soustav, např. preferencí, vynecháním, zkracováním či nahrazením některého komponentu; výsledkem jsou – vedle neutrálních forem – i příznakové varianty.

1.2.1. Základní neutrální pořadí komponentů v české antroponymické soustavě je rodné jméno+příjmení; opačné pořadí je z praktických důvodů využíváno zejména v administrativní sféře. Další komponenty vybírané z repertoáru rodných jmen se vkládají za rodné jméno, ostatní komponenty za příjmení.

1.2.2. K pojmenování a identifikaci jedince a jevů, které se k němu vztahují, může v interakci sloužit jen jeden komponent. Užití rodného jména (Petr) bývá typické pro přátelskou komunikační situaci, užití samotného příjmení (Novák) je považováno v oficiální komunikaci za nezdvořilé (často je proto doplňováno apelativním komponentem, např. pan, kolega, ministr atd.). Pouze jeden komponent se užívá při přivlastňování formou přídatného jména přivlastňovacího: přivlastňování příjmením je neutrální (Sládkův), přivlastňování jiným komponentem je omezeno na vybrané komunikační situace (Josefův).

1.2.3. V interakci je možné jednotlivé komponenty nahradit iniciálovými zkratkami.¹ Neutrální je zkracování komponentů z inventáře rodných jmen (např. J. V. Sládek, Josef V. Sládek), zkracování jiných komponentů je příznakové (např. J. V. S. nebo Josef Václav S. v právní komunikační sféře apod.).

2. Každé COJ, které český komunikant zařadí do svého mluveného projevu nebo psaného textu, je primárně součástí antroponymické soustavy východiskového jazyka. Tato soustava může být shodná se systémem cílového jazyka (tj. češtiny), může se však – a někdy podstatně – lišit. Při začlenění COJ do českého projevu dochází k adaptačním procesům, které transponují COJ do českého antroponymického systému a přizpůsobují jeho fungování zásadám obvyklým v českém prostředí.

Pokud jsou v českých projevech užita COJ osob, které se zařadily do českého kulturního kontextu (Elvis Presley [elvis presli]), je v současnosti zvuková i grafická forma jména již přizpůsobena českým zvyklostem. Jde o takové jevy jako redukce COJ na dvojlenný, resp. trojlenný typ, ustálení komponentů rodné jméno a příjmení (i když ve východiskovém jazyce tuto funkci neplní) aj. Pokud při začleňování COJ do českého antroponymického systému vznikly problémy, např. v mediální komunikační síti (srov. Nekvapil – Leudar, 1998), byly většinou diskutovány v odborném tisku a proces byl korigován.²

Větší problémy vznikají při jednorázovém nebo časově krátkodobém užívání COJ; jejich formy mohou být navíc ovlivněny zprostředkujícím jazykem (např. při mezinárodních sportovních akcích). Bezproblémové je začlenění v případech, kdy se antroponymická soustava východiskového jazyka a jeho frekventované typy shodují s českým systémem (John Brown [džon braun]). Iniciálová zkratka nahrazuje první komponent (J. Brown), přivlastňování se provádí druhým komponentem (Brownův [braunův]).

Další část příspěvku upozorní na několik obecných jevů, které proces začleňování COJ do českých projevů a fungování těchto jmen v českém prostředí komplikují.

2.1. U dvojlenné antroponymické soustavy dochází k těmto problémům:

2.1.1. V soustavě východiskového jazyka je **jiné pořadí komponentů**. Např. v maďarském systému se uvádí nejprve příjmení a poté rodné jméno: v COJ József Attila [jóžef atyla] je József příjmení a Attila rodné jméno. V českých projevech se uvádí na prvním místě rodné jméno a poté příjmení³, tedy Atilla József [atyla jóžef], iniciálovou zkratkou se nahrazuje pouze rodné jméno – A. József.

2.1.2. Ve východiskovém jazyce je mezi oběma komponenty **předložkový výraz**, např. de, von, van aj. (Lope de Vega [lope de veга], Charles de Gaulle [šárl de gól]). I když tato forma připomíná český typ Albrecht z Valdštejna, přesto se v českém kontextu považuje druhý komponent za příjmení, tj. skloňuje se (Lope de Vegy [lope de vegi], Charlese de Gaulla [šárlse de góla]) a přivlastňuje se jím – užití předložky variuje: u některých osob se ponechává (de Gaullův [de gólův]), převažuje vynechávání.

2.2. U trojlenné antroponymické soustavy může být druhým komponentem buď rodné jméno (John Fitzgerald Kennedy [džon fidzđeralt kenedi]), nebo součást příjmení (Federico García Lorca [federiko garsija lorka]).

2.2.1. Rozpoznatelný je tento komponent v případech,

(a) když mluvčí na základě znalosti základního inventáře rodných jmen východiskového jazyka přiřadí druhý komponent k tomuto inventáři: József István Földes [jóžef ištván feldeš] (J. I. Földes, Földesův);

(b) když je podvojnost rodného jména a zejména příjmení vyjádřena v grafické formě spojovníkem: Jukka-Pekka Saraste [juka peka saraste] (J.-P. Saraste), Gustaw Herling-Grudziński [gustaf cherlink grudziński] (G. Herling-Grudziński).

2.2.2. Větší problémy činí v českých projevech pouze fungování hispánských OJ. Ve španělsky mluvících zemích se užívají dvě příjmení – první je otcovské, druhé po matce (**García Lorca**). Za rozhodující bývá považováno rodové jméno otcovské (srov. Knappová, 1982). Pro českého uživatele bývá – zejména u osob, které se nezařadily do českého kulturního kontextu – často obtížné určit, které příjmení je rozhodující a pod kterým příjmením osoba vystupuje.⁴ Výsledkem je skutečnost, že v českých masmédiích je nositel COJ identifikován převážně posledním komponentem.⁵

Značná variantnost – a to i v odborných publikacích, např. encyklopediích – je v přivlastňování formou přídavných jmen přivlastňovacích: užívá se buď první komponent (Diegův), druhý komponent (Lorcův/Lorkův) nebo oba komponenty zároveň (Estébanesův Calderónův), v některých případech s přídavným jménem přivlastňovacím pouze u druhého komponentu (Martín Santosův). K tomu viz též Knappová (1986).

2.3. V některých jazycích se užívá – alespoň jako alternativní či časově omezená – vícečlenná antroponymická soustava (António Gabriel de Castro Ferro Quadros [antoniju gabrijel di kaštru feru kvadruš]). COJ tohoto typu se však do českého kulturního prostředí většinou dostávají už ve formě redukované na dva či tři komponenty (Antonio Quadros [antoniju kvadruš]).

2.4. Zvláštním rysem masmediální komunikace současnosti je užívání COJ jako jednoho pojmenovávacího celku (Lope de Vega [lope de veга]). Při jeho skloňování či vytváření přídavných jmen přivlastňovacích se upravuje pouze jeden (většinou poslední) komponent, ostatní zůstávají v základní podobě (2. pád Lope de Vegy [lope de vegi], přídavné jméno přivlastňovací Lope de Vegův [lope de vegův]).

3. Specifickým adaptačním procesem, který působí při začleňování COJ do českého kulturního kontextu, je **přechylování příjmení**, tj. odvozování podoby ženského příjmení od příjmení mužského slovtvornými prostředky (-ová, -á) (blíže viz Knappová, 1979). Patří mezi jevy, které jsou v českém prostředí často diskutovány.

3.1. Pro jednoznačné pojmenování a identifikaci žen slouží v českém prostředí stejná pravidla jako pro muže, častější je pouze využívání trojlenné soustavy s podvojným příjmením (viz 1.1.2.2.). Na rozdíl od mužů většina žen po sňatku mění příjmení: nejčastěji přejímá mužovo příjmení (oba manželé vystupují pod jedním příjmením), žena však může – vedle podvojného příjmení – užívat i příjmení za svobodna (bývá časté v umělecké sféře). Ženské příjmení však – až na výjimky – není shodné s mužským příjmením, ale přechyluje se.

3.2. Při začleňování COJ do českých projevů se odlišuje pohlaví nositele/nositelky. Ženy jsou identifikovány základním tvarem COJ ve východiskovém jazyce. Neuplatňují se tedy mechanicky sociokulturní zvyklosti z českého prostředí, např.

že žena přejímá po svatbě automaticky mužovo příjmení (viz např. Maher, 2000).

3.2.1. Pokud východiskový jazyk liší ženská příjmení obdobnými prostředky jako čeština, užívá se v českém prostředí identický nebo mírně modifikovaný tvar příjmení. Jde zejména o polská COJ typu Jarocka [jarocka]/Jarocká [jarocká] (2. pád jen Jarocké [jarocké]) a Jurgielewiczowa [jurgielewičova]/Jurgielewiczová [jurgielewičová] (2. pád jen Jurgielewiczové [jurgielewičové]), příp. příjmení zakončená na -ówna [uvna], např. Hłakowiczówna [ilakovičuvna] (2. pád Hłakowiczówny [ilakovičuvni]).

3.2.2. Nejčastějším případem je přechylování původní formy slovo tvornými prostředky -ov(á), příp. -á: Ponge – Pongeová [ponžová], Snoilski – Snoilská [snojlská].

Pokud je ve východiskovém jazyce podvojně ženské příjmení, přechylují se většinou oba komponenty (Erikssonová-Sabbadiniová [eriksonová sabadiniová]), u některých osob fungují i varianty s přechýleným druhým komponentem (Desbordes-Valmorová [debort valmórová]) (srov. Knappová, 1986); varianty s přechýlením pouze prvního komponentu se neužívají.

3.2.3. Nepřechýlené formy příjmení se užívají (vedle bibliografické citace v odborném textu):

(a) u některých osobností, které se v této formě včlenily do českého kulturního kontextu: Edith Piaf [edit pijaf], Gina Lolobrigida [džina lolobridžida] (genderový rys zabezpečuje často rodné jméno);

(b) v mluvených projevech tehdy, pokud je užitá citátová výslovnost jako výsledek přepínání kódů: Barbra Streisand [bárbra straisand]; v nepřímých pádech je tento typ výslovnosti řídký (Barbry Streisand [bárabri straisand]).

Příjmení se v těchto případech neskloňují, výjimku tvoří příjmení zakončená na -a (Gina Lolobrigida [džina lolobridžida], 2. pád Giny Lolobrigidy [džini lolobridžidi]).

3.3. Větší problémy se začleněním ženských příjmení do českých projevů představují pouze islandská OJ. V českých projevech lze zaznamenat variabilitu v užívání druhého ženského jména. Jde o patronymikon, které se skládá z rodného jména otce a části -dóttir (=dcera; Jakobsdóttir = Jakobova dcera). V českých textech se s tímto OJ zachází trojím způsobem:

(a) Hlavně v masmediálních projevech se přechyluje příponou -ov(á) (Svava Jakobsdóttir – Svava Jakobsdóttirová [svava jakobzdoutirová]).

(b) V odborných textech se ponechává původní forma COJ: Jakobsdóttir [jakobzdoutir] (pokud ovšem mluvčí neví, že jde o ženské jméno, skloňuje jej podle mužských vzorů – Svava Jakobsdóttir, 2. pád Svavy Jakobsdóttira).

(c) V některých uměleckých textech bývá tendence COJ přeložit, tj. vyjádřit druhé ženské jméno přídavným jménem přivlastňovacím od příslušného mužského COJ: Svava Jakobsdóttir – Svava Jakobova.

4. Adaptační procesy působící při integraci COJ do české antroponymické soustavy jsou jen jedním – často okrajovým – faktorem, který ovlivňuje začlenění COJ do českého kulturního a jazykového systému. Jak ukazuje praxe, v některých komunikačních sférách (administrativní) však může jeho význam vzrůst.

Poznámky

¹ Iniciálové zkratky jsou časté zejména v psaných textech (J. V. Sládek). Jejich užití v mluvených projevech (lžé vé sládek) bývá hodnoceno jako příznakové, jak naznačují např. drobnosti v časopisu Naše řeč (21, 1937, s. 240) i příspěvky čtenářů v časopisech a novinách. Výjimku tvoří pouze vžitě formy typu F. X. Šalda ([ef iks šalda]).

² To se ostatně týká i českých OJ. Srov. např. příspěvky k zkracování OJ českého literáta Karla Havlíčka Borovského (K. Havlíček Borovský, nikoliv K. H. Borovský) a přivlastňování komponentem Havlíčkův.

³ Mezi světoznámé maďarské melodie patří skladba „Szomorú vasárnap“, jejímž autorem je Seress Rezső. Tato píseň pod názvem „Smutná neděle“ byla nahrána i v několika českých verzích, jako její autor je uveden S. Rezső. Při transformaci do české antroponymické soustavy je však adekvátní forma Rezső Seress, příp. R. Seress.

⁴ Např. Luis de Argote y Góngora si zvolil za své první příjmení rodné jméno matčino a v literatuře je znám jako Luis de Góngora. Pokud se COJ k českému mluvčímu dostává ve formě, jež tento fakt zohledňuje, identifikačním komponentem je Góngora, který se nenahrazuje iniciálovou zkratkou a jímž se přivlastňuje (Góngorův). Pokud se však COJ k mluvčímu dostane v celé formě, pak OJ zkrátí na Luis de Argote a identifikačním komponentem je Argote. Výsledkem může být nedorozumění.

⁵ Např. argentinský fotbalista Leandro Liuni, který na konci 90. let 20. století hrál v české fotbalové lize, byl v českých masmédiích uváděn pod příjmením Liuni, v některých médiích pouze jako Leandro Liuni, příp. L. Liuni. Sám uváděl, že v Argentíně je jeho identifikačním komponentem příjmení po otci Lazzaro. V masmédiích prozradil, že se svým českým přátelům snažil „vysvětlit, jak to u nás s příjmeními chodí, ale nikdo to nechápe“.

Literatura

Knappová, M.: Přechylování příjmení v češtině (Pravidla a systematický přehled). *Naše řeč* 62, 1979.

Knappová, M.: *Jak se bude Vaše dítě jmenovat?* Praha, Academia 1996.

Knappová, M.: Španělská příjmení v češtině. *Naše řeč* 65, 1982.

Knappová, M.: Přechylování víceslovných cizích příjmení v češtině. *Naše řeč* 69, 1986.

Kučera, J. – Zeman, J.: *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině. Anglická osobní jména*. Hradec Králové, Gaudeamus 1998.

Maher, J. C.: *Marriage, naming and the State. Journal of Asian Pacific Communication* 10, 2000.

Nekvapil, J. – Leudar, I.: Masmediální utváření dialogických sítí a politické identity: případ Demokratické strany Sudety. *Slovo a slovesnost* 59, 1998.

- Zeman, J.: *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 2*. Severská osobní jména. Hradec Králové, Gaudeamus 2000.
- Zeman, J.: *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 3*. Románská osobní jména. Hradec Králové, Gaudeamus 2002.
- Zeman, J.: *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 4*. Francouzská osobní jména. Hradec Králové, Gaudeamus 2003.
- Zeman, J.: *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 5*. Italská, holandská a albánská osobní jména. Hradec Králové, Gaudeamus 2005.

Frazeologismy a jejich translace

Milan Hrdlička

Česká rčení, přísloví, pořekadla a frazeologismy zajímala naše badatele již dávno - svědčí o tom mimo jiné i nejstarší zachovaná Sbírka přísloví českých Smila Flašky pocházející ze druhé poloviny 15. století až po Slovník české frazeologie a idiomatiky zpracovaný pod vedením F. Čermáka.¹

Je známo, že každý jazyk disponuje jen omezeným množstvím vyjadřovacích prostředků. Přitom se jednotlivé jazyky od sebe liší jak zásobou prostředků, pomocí nichž se jednotlivé věci a jevy označují, tak i způsobem, jakým jsou označující prostředky sestavovány do výpovědních celků. Mluvíme-li o přeložitelnosti a tzv. nepřeložitelnosti, nelze nepřipomenout Humboldta,² který ve své práci z roku 1836 uvádí: „Každý překlad se mi jeví jako pokus o vyřešení zcela nesplnitelného úkolu. Neboť každý překladatel musí nutně ztroskotat na jednom ze dvou úskalí. Buď se bude příliš přesně držet originálu na úkor citění jazyka svého vlastního národa, nebo se bude držet svéráznosti svého národa na úkor originálu. Dosáhnout něčeho středního mezi tím je nejenom těžko dosažitelné, ale prostě nemožné.“ Podobné názory zastávají i novohumboldtovci, podle nichž představuje každý jazykový systém specifickou analýzu světa. (Např. J. Trier³ tvrdí, že „Každý jazyk vytváří obraz skutečnosti“. Podle Weisgerbera, Porziga a Schwarze je jazyk vázán na globální vizi světa, studium jazyka by nám mělo dovolit poznat „duch národa“. L. Wittgenstein⁴ říká: „Hranice mého jazyka jsou hranicemi mého světa.“ Podle Cassirera⁵ je „vidění světa a způsob života v tomto světě determinováno jazykem“.)

V případě frazeologie vyvstává před námi otázka, zda je její translace – podobně jako např. u nejrůznějších slovních hříček, přísloví, pořekadel, pranostik atd. – vůbec možná. Převládá a převládá názor, že překlad možný je, že stejný obsah může být označován různými a různě ztvárněnými i různě kombinovanými znaky.⁶

Víme, že se frazeologické systémy různých jazyků od sebe liší, zejména v závislosti na odlišném vývoji jednotlivých národů a jejich jazyků, na přírodních, historických a dalších podmínkách. Z hlediska začlenění frazémů do kulturně-historických souvislostí rozčleňuje R. Šrámek⁷ frazémy na dvě velké skupiny: „1. tradiční, které tvoří obvykle součást estetických a sociálních norem lidové kultury, 2. tzv. kulturní, které byly různým způsobem a různými cestami přejaty z jiného jazykového prostředí a představují v souboru frazémů jeho internaci-

onální složku, např. Kostky jsou vrženy - Alea iacta est, cizojazyčná rčení typu in natura, in memoriam“. Literatura zabývající se problematikou frazeologismů a jejich charakteristikou, definicemi, klasifikací je velmi bohatá a tyto otázky by tvořily samostatnou kapitolu.⁸ Snad bychom mohli tyto názory – velmi zhruba a přibližně – shrnout do dvou základních pojetí: zastánci pojetí širšího (jakákoli slovní spojení, která se vyznačují menším nebo větším stupněm ustálenosti) a zastánci pojetí užšího (zahrnující do frazeologie jevy vznikající specifickým sémantickým vývojem lexikálních prostředků v určitých syntaktických a stylistických podmínkách).

Pestrá je i klasifikace frazeologismů podle způsobu jejich převodu. Pro ilustraci uvádíme několik autorů. E. Kučerová⁹ uvádí tři základní možnosti frazeologické ekvivalence: 1) proti frazeologismu jazyka A stojí frazeologismus jazyka B, 2) proti frazeologismu jazyka A stojí volné spojení v jazyce B, které je výkladem východiskového frazeologismu, 3) proti frazeologismu jazyka A stojí jednoslovný ekvivalent jazyka B.

B. J. Mláček¹⁰ hovoří v prvním případě o vlastní frazeologické ekvivalenci, ve dvou dalších o smíšené frazeologické ekvivalenci. Upozorňuje, že se rozlišením těchto tří typů frazeologické ekvivalence celá její problematika nevyčerpává, a ukazuje na další problémy vyplývající z variantnosti a aktualizace v jednotlivých jazycích. Za varianty frazeologismů považuje různé podoby téže jednotky, varianty frazeologismů jsou ustálené, všeobecně známé. Naproti tomu aktualizace, parafráze jsou frazeologismy pozměněné individuálně, při nichž se mění i jejich významová platnost. E. Sekaninová¹¹ rozlišuje tři typy převodu frazémů z jednoho jazyka do druhého:

1. symetrická ekvivalence frazémů (řadí sem případy, kdy mají frazémy stejný obsah, motivaci i formu, tj. slovní vyjádření; jsou to tzv. absolutní ekvivalenty);

2. symetricko-asymetrická ekvivalence frazémů (jde o frazeologické dvojice odlišující se většinou jedním komponentem při stejném vyjádření daného obsahu);

3. asymetrická ekvivalence frazémů (při ní dochází při shodě obsahu k neshodě formy, tj. jistá denotativní situace se zobrazí odlišným lexémovým složením).

Bulharští teoretikové překladu S. Vlachov a S. Florin¹² mluví o dvou základních typech překladu: frazeologickém a nefrazeologickém. Při frazeologickém překladu se můžeme setkat s následujícími druhy ekvivalentů:

1. frazeologický ekvivalent (Kuj železo, dokud je žhavé. – Куї железо, пока горячо.);

2. neúplný frazeologický ekvivalent (je vzácný, protože se polysémie u frazeologických jednotek vyskytuje zřídka);

3. relativní frazeologický ekvivalent (Jablko nepadne daleko od stromu. – Яблоко от яблони недалеко падает.);

4. analog – (Нраву зеď непрогазиш. – Плетью обуха не перешибёшь.);

5. individuální ekvivalent (Голод не тетка – V češtině existuje „Hlad je špatný přítel“ a také pořekadlo „Vojna není kojná“)

Frazeologický překlad je často nesprávný, protože je doslovný. Např. „Мое детище: хочу с кашей съем, хочу маслом пахтаю.“ (Островский А. Н., Свои люди сочтемся. Полное собрание сочинений, т. 2, Москва 1949.) J. Vorel, Praha 1980 přeložil: „Je to moje dítě; když budu chtít, sním je i s kaší.“ Toto ruské přísloví je v doslovném překladu pocitováno v českém prostředí jako něco cizorodého. Vhodný by byl asi neutrální převod, např. „Udělám s ní, co budu chtít“. V originále totiž otec zdůrazňuje, že se svojí dcerou může naložit, jak chce, jak dobře, tak špatně, zatímco český překlad „Když budu chtít, sním ji i s kaší“ jednoznačně ukazuje na negativní rozhodnutí, a kromě toho navozuje pocit nepatřičnosti, až směšnosti.

Dalším možným nefrazeologickým postupem, který se při překladu přísloví užívá, je opis. Např. „И семь тысяч - много денег. - Заладила сорока Якова. Много денег.“ (Е. М. Салтыков - Щедрин, Пошехонская старина, Ленинград 1975). Tesková A., Pošechnské staré časy, Praha 1975 přeložila „I sedm tisíc je mnoho peněz. Meleš pořád jedno. Mnoho peněz.“ Hulák J., Pošechnské staré časy, Praha 1976 přeložil „Sedm tisíc jsou taky velký peníze. Jako ten kolovrátek: velké peníze, velké peníze.“

Posledním případem nefrazeologického postupu je tzv. nulový překlad, při němž se frazeologismus, přísloví či pořekadlo jakoby „rozpustí“ v okolním kontextu, ale právě díky tomuto kontextu jsou předány jejich obsah i funkce.

Сват: „Народ болтает, денег больше за ней приказано. Малый-то тоже провар.“ Матрена: „И ... голубчики белые. В чужих руках ломоть велик: что было, то и дают.“ (Толстой Л.Н., Власть тьмы. Собрание сочинений в 14 томах, т. 11, Москва 1952).

Morávková, A. Vláda tmy a jiná dramata, Praha 1969 přeložila:

Ženichův otec: „Povídá se, že měla dostat víc. Váš Nikita se taky vyzná!“

Matrjona: „Lidi toho napovídaj! Každý by chtěl rozdávat, ale z cizího. Co holce patří, dostane.“

Prusík B., Vláda tmy, Praha 1923 přeložil:

Ženichův otec: „Lidi povídají, že jí nebožtík víc peněz nezanechal.“

Matrjona: „Co lidi napovídají! Lidi by toho chtěli! Co starý nechal, to dostane.“

Ve stati Frazeeologie a frazeologismy jako překladatelský problém (TOP VI, 1996, č. 31) jsme rozdělili frazeologismy podle překladatelského hlediska do dvou skupin:

1. podle českého ekvivalentu
  - a) frazeologismu v originále odpovídá frazeologismus v překladu;
  - b) frazeologismu v originále odpovídá volné spojení v překladu;
  - c) frazeologismu v originále odpovídá slovo v překladu;
  - d) frazeologismus v originále nemá ekvivalent v překladu;
2. podle správnosti překladu
  - a) překlad správný anebo alespoň možný vzhledem k danému kontextu;
  - b) překlad nesprávný.

Základní je kritérium první, protože hledisko správnosti nebo nesprávnosti se promítá ve všech skupinách.

V rusko-českých a česko-ruských slovnících se vyskytují tyto základní ekvivalenty mající:

- a) stejné lexikální složení
  - время от времени - čas od času
  - загнать в угол - zahnat do kouta
  - поймать на слове - chytit za slovo
  - обвести вокруг пальца - obtočit si okolo prstu
  - дурак дураком - hlupák hlupácká
- b) ekvivalent lexikálně částečně odlišný (může se lišit významem některého komponentu)
  - промочить горло - zvlažit hrdlo
  - собирай манатки - seber si svých pár švestek
  - как отрезала - jako když utne
  - мухи не обидит - neublíží ani kuřeti
- c) ekvivalenty mající jiné lexikální složení
  - всем брала - má všech pět „pé“
  - подобрать с руками-ногами - vzít všemi desíti
  - клевать носом - tlouci špačky
  - как две капли воды - jako vejce vejci
  - как сыр в масле кататься - mít se jako prase v žitě, žít si jako v ráji,

Ekvivalent přijatelný pro slovník nemusí být přijatelný jako ekvivalent překladový. Slovníkový ekvivalent vyhovuje pro každý text, je to jakýsi obecný význam frazému, zatímco překladový ekvivalent vyhovuje právě jen v daném textu, v daném konkrétním případě. Např. frazeologismu „пустить себе пулю в лоб“ odpovídají následující slovníkové ekvivalenty: zastřelit se, bouchnout se, vpálit

si kulku do hlavy, provrtat si kulkou hlavu. Překladatel si musí vybrat ten, který uzná za nejvhodnější pro daný konkrétní text. Může ale také sáhnout k ekvivalentu jinému, ale ten nesmí být v rozporu s ekvivalentem základním, v tomto případě s ekvivalentem „zastřelit se“.

Některé ruské frazeologické jednotky mají dva nebo i více českých ekvivalentů, a obráceně, např. „promoknout na kůži“ – „промокнуть до костей, промокнуть до нитки“; „je tma jako v pytlí“ – „ни эги не видно, темно хоть глаз выколи“. V některých případech pouze jeden z českých ekvivalentů ruského obratu má frazeologický charakter, např. „из кожи леть“ – „div se nepřetrhnout“ druhý nikoli – „namáhat se ze všech sil“; „дело идет на лад“ – je to na dobré cestě“ proti „jde to, daří se to“. Existuje také mnoho ruských frazeologismů, které české frazeologické ekvivalenty vůbec nemají, např. „без году неделя“ – „velmi krátce, velmi krátkou dobu“.

Dále je třeba vzít v úvahu i polysémii některých ruských a českých frazeologických jednotek. Např. dva významy ruského „от зари до зари“ odpovídají jednak českému frazeologismu „od slunka do slunka“ (tj. ve dne), jednak nefrazeologickému „od soumraku do svítání, celou noc“ (tj. v noci). Polysémický frazeologismus „бабье лето - babí léto“ má v češtině dva významy; 1. pavučinová vlákna poletující vzduchem koncem léta, 2. pozdní léto, začátek září. Z těchto dvou významů se kryje s ruštinou pouze druhý, první význam se rusky vyjadřuje spojením „осенняя паутина“.

Je mnoho i takových případů, kdy čeština význam ruských frazeologismů nevyjadřuje ani frazeologickým, ani volným spojením, ale pouze jedním slovem, např. „истечь кровью – vykrváct“, „хлопать в ладони – tleskat“, „быть с кем на ты – tykat“ atd. Velmi početnou skupinu tvoří frazeologismy, u nichž nejde o překlad komponentů, ale ekvivalentem ruské jednotky je český frazeologismus složený ze slov nepodobných ruskému výrazu, která nejsou překladem, např. „намотать себе на ус - zapsat si za uši“, „мастер на все руки - ve všem se vyzná“, „ни дать ни взять - navlas stejný“ a mnoho jiných.

Jedním z problémů, s nimiž se překladatel při překladu frazeologických jednotek setká, je někdy již jejich samotné rozpoznání v textu. To pak často bývá příčinou chybného překladu. Např. „Да нет, нет - этого ты пока и касаться не смей. Ты еще неуч слабоумный. Руби дерево по себе“ (Бунин И. А., Деревня. Собрание сочинений, т. 3, Москва 1987). Havránková B., Vesnice. In: Novely, Praha 1989 přeložila „Ne, ne, na tohle si ještě nemůžeš troufat. Jsi ještě přihlouplý nedouk. Štípej si dříví po svém.“ Z kontextu je jasné, že smysl uvedeného úryvku je „Dělej jen to, na co stačíš“. Z českého překladu bychom mohli spíše usuzovat na opačný význam, což by bylo v přímém rozporu s kontextem. Příklad, který dále uvedeme, je z Puškinovy povídky Капитánská dcerka

(Пушкин, А. С., Капитанская дочка, Полное собрание сочинений, Москва 1962-65; přeložil Mathesius B., Výbor z díla, Praha 1981; nebo Капитанская дочка, In: Пиковá dáma a jiné prózy, Praha 1980). Výraz „Семь бед - один ответ“ byl přeložen jako „Jedním slovem - obraz bídy“. Adekvátní překlad by měl znít „To už je stejně jedno, to už stejně nenapravím“. Takové případy překladatelských omylů jsou velmi nepříjemné, často totiž vedou ke zkreslení významu celého okolního kontextu. Přitom nelze říci, že se s takovými jevy setkáváme jen u nezkušených překladatelů.

Vedle sebe totiž často existují v jazyce plné i redukované podoby frazeologických jednotek, např. „материно молоко на губах не обсохло - молоко на губах не обсохло - молоко на губах“. Eliminací určitého komponentu frazeologismu dochází někdy ke změně lexikálních jednotek a gramatických tvarů mezi jednotlivými členy spojení, s nímž může souviset posun ve významu, nebo může dokonce vzniknout nový frazeologismus. Eliptická podoba má většinou obecnější, širší význam než plná podoba frazeologismu. Podobné případy bývají z hlediska překladatelského velmi obtížné už proto, že je většinou slovníky nezachycují. Zde musí překladatel více méně spoléhat na své znalosti příslušné frazeologie i na tzv. překladatelský instinkt.

Např. u frazeologismu „волками жить“ je obtížné určit, zda tento frazeologismus vznikl eliptickou cestou z přísloví „С волками жить, по-волчьи выть“, nebo zde došlo k deformaci původního významu „волком жить“ – „žít jako vlk, žít jako samotář“. Obdobně byly vytvořeny i další výrazy „волком выть, волком смотреть“. Překladatelsky nepatří tyto výrazy k nejobtížnějším, protože sám obraz je pro českého čtenáře srozumitelný (a navíc je prakticky vždy ještě upřesněn kontextem). „Что ж, будем волками жить?“ – „Tak co, budeme na sebe jako pes a kočka?“ Z kontextu je zřejmá i následující elipsa: „А я так думаю: раз ты руководитель, то для специалистов, хоть с тебя рубашку последнюю не жалея.“ – „Ale moje zásada je: dobrý vedoucí by za odborníka dal poslední košili.“ V ruštině existuje několik podobných frazeologismů. „Оставить в одной рубашке кого, оставить без рубашки кого, последнюю рубашку отдать кому, снять с кого последнюю рубашку.“ Z posledního frazeologismu byla právě eliptická forma utvořena. Překladatel buď plnou formu znal, nebo správně odhadl a zvolil pak ekvivalentní překlad. Je volnější, nicméně výstižný.

Při překladu frazeologismů, přísloví a pořekadel nejde tedy o reprodukci jazykových výrazových prostředků, ale především o reprodukci informace, která vyjadřuje její vztah k objektivní realitě. Jedním z nejdůležitějších kritérií hodnocení přeloženého díla je zachování a reprodukce té funkce, kterou plnil originál, zvl. umělecký, kde jde o zachování expresivních a stylistických vlastností původního frazému. Vzhledem k tomu, že frazeologie je oblastí výrazně dynamickou,

je vystižení emocionálnosti, konotací i dobového koloritu obtížný úkol. Frazeologický význam se totiž od jiných typů jazykového významu liší mimo jiné tím, že zde vystupují do popředí konotace jako relevantní významová komponenta.

Konotace vycházejí z denotativního smyslu, ale přibírají další významy. Např. slovní spojení „kohout zakokrhla“ konotačně asociuje úsvit. Slovo „chameleon“ označuje v denotačním plánu živočicha, který své zbarvení přizpůsobuje prostředí a okolnostem. Ale v jistých situacích označuje přizpůsobivého člověka. „Jeden a tentýž uživatel nemusí mít (a obvykle nemá) konotační významy spojované s jednotlivými výrazy po celý život stejné. Mění se s věkem a životní zkušeností, ovlivňuje je vzdělání účastníka komunikace a jeho společenské postavení. Lze říci, že soubor konotačních rysů jazykového výrazu se neustále modifikuje. Mluvíme-li o konotacích, mluvíme ve skutečnosti o zkušenosti jedince s reálným světem.“¹³

O tom, jakou roli hrají konotace při překládání, svědčí mimo jiné i názor známého francouzského translologa G. Mounina:¹⁴ „Říkáme-li, že překlad není možný v devíti případech z deseti, myslíme na konotace, které zpochybňují nejen pouze možnost převodu z civilizace do civilizace, z jednoho „vidění světa“ do jiného „vidění světa“, z jednoho jazyka do druhého, ale koneckonců od jednoho jedince k druhému dokonce i uvnitř téže civilizace, téhož „vidění světa“, téhož jazyka, tedy uvnitř věcí, které jsou všem společné. Pojem „konotace“ znamená nakonec pro teorii překladu problém, ať už jde o možnosti, či limity mezilidské a mezisubjektivní komunikace.“

Neúplná ekvivalence je tak v řadě případů způsobena právě rozdílem v oblasti sekundárních, konotačních složek, které se složkami denotačními vytvářejí obsah lexému. A každý jazyk má svéráznou, jen pro něj charakteristickou konotaci slov. Těžko bychom hledali dva jazyky, v nichž by byl konotační význam slov stejný, maximální blízkost by pak mohla být mezi blízkce příbuznými jazyky a kulturami. Vzhledem k těmto skutečnostem je jen velmi obtížné (a často i prakticky nemožné), aby bylo v překladu dosaženo úplné shody v konotacích výchozího a cílového textu.

Překládání frazeologismů, přísloví a pořekadel se v translologii, teoretické i praktické, pokládá za jeden z nejsložitějších problémů, kde se pohybujeme až na hranicích nepřeložitelnosti (mimo jiné nepřeložitelnost frazeologismů bývala považována za jeden z jejich základních příznaků). Někteří teoretikové¹⁵ se domnívali, že spíše než o překládání frazeologismů by se dalo mluvit o jejich substituci v druhém jazyce. O substituci lze ovšem hovořit jen tenkrát, je-li co substituovat, tedy když ve výchozím a cílovém jazyce existují souměřitelné frazeologismy se stejným významem. Ale to jsou případy spíše ojedinělé a vyskytující se jen v blízkce příbuzných kulturách a jazycích, např. v rámci slovanských jazyků:

a) češ.-slov.: opít někoho rohlíkem – opit' niekoho rožkom, uhodit hřebík na hlavičku – trafit klinec po hlavičke;

b) češ.- pol.: Už o tom vrabci cvrlikají. – Już o tym wróble ćwiekają. Nowe kośće dobrze mete. – Nowa miotła dobrze zamiata.

c) češ.-ruš.: nosit sov do Atén – носить сов в Афины; tahá to za uši – дерет ухо (уши); je celý blázen (do koho, čeho; po kom, čem) – он просто помешан, он прямо бес ума.

Frazeologismy a jejich překlad jsou pro každého překladatele závažným problémem, neboť najít po všech stránkách (funkční, obsahové, stylistické) vhodný ekvivalent, odpovídající originálu, je často velmi obtížné. Systémy frazeologismů se v jednotlivých jazycích, jak jsme se pokusili ukázat v plánu česko-ruském a rusko-českém, navzájem liší, i když ne samozřejmě ve všech aspektech. Adekvátní překlad zmíněných útvarů vyžaduje nejen velkou znalost frazeologických prostředků obou jazyků, ale také pohotovost, vynalézavost a jazykový cit.

Poznámky

- ¹ Čermák, F. a kol.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky I-III*. Praha 1983–1994.
- ² Humboldt, W. von: *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die Menschen Geschlechts*. Berlin 1836.
- ³ Trier, J.: Das sprachliche Feld. In: *Neue Jahrbücher für Wissenschaft u. Bildung* 10, 1934, 428–449.
- ⁴ Wittgenstein, L.: *Logicko-filozofický traktát*. Vídeň, něm. 1921, něm.-angl. 1922, rusky 1958.
- ⁵ Cassirer, E.: *Philosophie der symbolischen Formen I-III*. Berlin 1923–29.
- ⁶ Mounin, G.: Konotace a problémy překladu. In: *Překlad literárního díla*. Praha 1970, s. 125.
- ⁷ Šrámek, R.: Propria ve frazémeh a příslovích. In: *Parémie národů slovanských*. FF OU Ostrava 2003, s. 62.
- ⁸ Filipce, J., Čermák, F.: *Česká lexikologie*. Praha 1985.
- ⁹ Kučerová, E.: Z konfrontačního štúdia ruskej a slovenskej frazeológie. In: *Studia Academica Slovaca*. Bratislava 1978, s. 229–239.
- ¹⁰ Mlacek, J.: Frazeologické varianty a parafrázy ako prekladateľský problém. In: *AUC Philologica* 4–5, *Slavica Pragensia XXIV*. Praha 1981, s. 107–114.
- ¹¹ Sekaninová, E.: *Dvojazyčná lexikografia v teorii a praxi*. Bratislava 1993.
- ¹² Vlachov, S., Florin, S.: *Непереводимое в переводе*. Moskva 1980, s. 184–193.
- ¹³ Machová, S. - Švehlová, M.: *Sémantika a pragmatická lingvistika*. Praha 2001, s. 18–20.
- ¹⁴ Mounin, G.: *Teoretické problémy překladu*. Praha 1999, s. 3–157.
- ¹⁵ Horecký, J.: O vztahu terminologie a frazeologie. In: *Čs. terminologický časopis* 1965, č. 4, s. 250–252.

Anglicismy v chatové komunikaci mládeže aneb Hodte nějakou link na dobrou house

Miloš Mlčoch

Anglicismy se po r. 1989 postupně staly součástí naší slovní zásoby. Vliv angličtiny na současnou češtinu sledují naši lingvisté (Daneš, Bozděchová, Rejzek, Šimandl a mnoho dalších), lze jej ale spatřovat také v širších souvislostech.

Anglicismy jsou vlastní zejména mladé generaci, jejich užívání je závislé na komunikační situaci. Mladí lidé upřednostňují jednoznačně **projevy neoficiální a nepřipravené**, ať už mluvené či psané, které jim dávají možnost projevit jazykovou kreativitu, ekonomičnost, a angličtina jako jejich druhý jazyk se v jejich komunikátech výrazně uplatňuje.

Příčin užívání anglicismů je několik: vliv anglofonní kultury – hudba, filmy, video, DVD, počítačové hry ad., studium angličtiny, nejméně 3 hodiny týdně, možnost cestování a přirozená komunikace v angličtině, která se stala jakýmsi současným esperantem jak v běžné komunikaci, tak v profesionální i odborné sféře.

V tomto příspěvku se budeme věnovat **užívání anglicismů v internetové, zejména chatové komunikaci mládeže**. Internetová komunikace má několik podob. Vedle nejčastěji užívaných mailů, které postupně dávají zapomenout na z dnešního pohledu „romantické“ a „obřadné“ psaní dopisů, je to například ještě rychlejší komunikace v ICQ (I seek you – hledám tě). Velice oblíbená jsou tematicky zaměřená diskusní fóra na internetu. Na stránkách seznam.cz jsme koncem srpna 2005 našli údaj zaznamenávající 2 227 783 příspěvků ve 4060 fórech. Stránky seznam.cz jsou jedny z neobsáhlejších, ale pouze jedny z mnoha. Nabídka diskusních fór, sekcí a podsekcí je opravdu pestrá, navíc uživatelé mají možnost za určitých podmínek zakládat sekce sami. Četnost příspěvků a sekcí svědčí o obrovské oblibě této na první pohled odosobněné a anonymní komunikace.

Stát se účastníkem diskuse vyžaduje vyplnění standardizovaného dotazníku, který pak slouží jako osobní profil a umožňuje ostatním diskutujícím zjistit některé údaje o svých partnerech. Kromě fotografie, jména, věku a vzdělání je velký prostor věnován zálibám, zájmům a názorům. V některých fórech se diskutuje poměrně seriózně, v jiných naopak dosti nevázně, živelně, běžně jsou nadávky a vulgární výrazy, údaje z profilů účastníků bývají v diskusi zneužívány.

Pro potřeby našeho příspěvku jsme pročetli několik diskusních fór a sekcí, v nichž jsme předpokládali frekventovaný výskyt anglicismů. Ve fóru **Hudba** jsme se zaměřili na sekce **Hudba, která změnila váš život, Diskuse o hudebních**

stylech, Metal a House, a ve fóru Počítače a Internet pak na sekci Alternativní operativní systémy.

V příspěvcích věnovaných hudbě jsme přepokládali značný výskyt pojmenování hudebních interpretů a skupin, z nichž většina má anglická jména, včetně mnoha našich skupin. Anglicismy jednoznačně dominují mezi pojmenováními hudebních stylů, jako je hip-hop, speed metal, techno, house, a také názvů alb a písní. Očekávali jsme větší výskyt slangových pojmenování hudebních nástrojů, stylů a postupů, ale to se potvrdilo v menší míře. Jednotlivé příspěvky ve fóru o hudbě jsou velmi stručné, zpravidla 1–2 řádky, příspěvky delší než 5 řádek jsou výjimečné.

V sekci Hudba nás zaujala hned jména, která si dávají diskutující. Málokdy šlo o klasické jméno a příjmení, většinou se jednalo o přezdívky (nick, alias) nebo kombinace přezdívky s číslem: Frost, Saphirdeath, Marflow, Organiser, Mr. Moog, Mechanicalanimal, Slayerkiller, Jack-fairy, Sevensmiles, Light111, 1Dee-Dee1, Kill12, Sullivan11, Normality89 ad. Obliba v užívání číslovek před i za jménem uživatele souvisí zřejmě s potřebou odlišit se od ostatních, protože každý diskutující musí používat jiné jméno. Může ale také odkazovat na oblíbené interprety, písně, loga, značky. Motivace jmen uživatelů je individuální a mnohdy nejasná. S uvedenými anglickými názvy příjemně kontrastují česká jména jako hancakrizala (hanča křížala), jendazbuku, andelpadly nebo poslicezkprav.

Pokud jde o slangová pojmenování, zde je typické, že výraz, který je v angličtině termínem, se přejímá do češtiny a má nejprve povahu slangismu: dlouhej set, máš tam playlist, na jakým labelu vydává (skladba, seznam písní, značka, etiketa). Tato tendence je běžná také u sportovních slangismů a termínů, srov. pressing, servis, koučovat (osobní obrana, podání, trénovat, vést), kde anglické výrazy byly užívány nejprve hráči a novináři, než se dostaly do obecného povědomí a začaly být chápány jako rovnocenný ekvivalent k českým pojmenováním. Populární hudba má se sportem společně i to, že většina pojmenování pochází z anglicky mluvících zemí.

Běžně se objevují celé věty, zpravidla stručné, přejaté z angličtiny – metal only, fuck the disko, hip hop and techno... and pop, punk's not dead, no comment. Občas se vyskytne výraz, který je slangový či argotický i v angličtině – cigáni tady žijou v ghettu – jak nigas, u nás je dost solidní negerland.

Jako záměrná aktualizace působí vkládání anglických slov do české výpovědi – má to v infu, řeší docela good věci, ty tracky mi přijdou dost divný, hip hop je vostrej good dance, nějaká crew slaví narozky, hodte nějakou link na dobrou house, tak brko do huby a go on, protože je new, best akce těchto prázdnin.

V oblasti slovo tvorby je typické připojování českých prefixů a sufixů k anglickým základům – chci vás pozvat na moje sajtny, odkaz na setík, dobrou housík, housovej remixík freestylers, Offspring je pěkná shitka, potřebujem nachatovat hodiny, vydali demáč, děti nosí hiphoperský hadry. Vtipně vyznívají pokusy o rým – posloucháš music z Czech republic.

Zvláštní pozornost zasluhuje kombinace českého a anglického grafického systému – rapowat, newiděl, vždy, většina, kráva, zpěvačka zpívá, považuje ad. Oblíbené je také přejímání slov kombinujících číslice a lexikální jednotku nebo její část – 4ever, 4you, U2, nejsem ve 4mě, mě100 apod.

Ve fóru Počítače a Internet jsme očekávali hojný výskyt termínů a slangových výrazů přejatých z angličtiny, což se potvrdilo. V sekci Alternativní operativní systémy, věnované především amatérským programátorům, jsme byli překvapeni kreativitou, která se projevovala právě při užívání anglicismů. Rozsah jednotlivých příspěvků se pohyboval mezi 1–5 řádky, ale objevily se i více než desetiřádkové texty.

Přestože diskutující byli převážně mladí lidé (nejvíce příspěvků napsala 16letá studentka střední školy), ve většině případů už měli poměrně hluboké odborné znalosti a praktické dovednosti při práci se složitými počítačovými programy. Mezi anglicismy se zde objevovaly často názvy firem a operačních systémů jako Visual Oberon, Netscape, Syllable, Windows, Linux, Unix.

Ačkoli ne všichni, jak sami přiznávali, jsou schopni překládat z internetu stahované návody z angličtiny, pracují běžně s pojmenováními technických operací a jednotlivých komponentů počítačových systémů – koukal si na screenshoty?, boot základ systému, webmastering, instalace díky open source CD driveru, checksum není k dispozici, na home page je psáno..., hardware compatibility list, mají tam nevychytaný web browser, grid je nádherná věc.

I v této sekci se projevuje pronikání anglických lexémů do české výpovědi. Motivací určitě není demonstrace znalosti cizího jazyka, ale spíše hravost a kreativita – setkal jsem se s errorem, jenom bleskové report, jednalo se o poměrně hard core záležitost, asi jen tak open to nebude, rozběhnout to na nonamu.

O kreativitě uživatelů svědčí i užívání anglických základů ve spojení s českými slovo tvornými komponenty – to nejde mountnout, mám to na flashce, písní mi to (od pí sí – PC), zapsat na disketku a nabootovat, fortovaný aplikace, microsoftí systémy, jsem unixák ad.

Občas se přejímají celé anglické fráze – nebylo by to víc in?, zkratkou btw uvedené by the way – tato podoba je typická i pro komunikaci v SMS.

Podobně jako v sekci hudba je také zde běžné psaní bez diakritických znamének – tak tohle je housik my mind hlavne ta freak powerovska basa na rozjezd doporučuju poslechnout. Také tento způsob psaní na PC přibližuje grafickou podobu českých komunikátů textům psaným v angličtině.

Vedle anglicismů je v této sekci značný výskyt internacionalismů a slov z latiny či řečtiny odvozených – expanze platformy, instalace, varianta, systémy, aplikace – zkusme vygenerovat image.

Závěr

Chatová komunikace představuje velmi frekventovaný a oblíbený způsob výměny informací. Jde o komunikáty převážně neoficiální, nepřipravené, jazykové prostředky jsou zpravidla nespisovné. Uživatelé pracují s jazykem kreativně. Jejich hravost se projevuje ve vytváření jmen a přezdívek, v kombinování českých a anglických lexémů, přičemž anglicismy jsou zpravidla stručnější a jejich užití přispívá k ekonomičnosti vyjádření. Prolínání analytické angličtiny a flexivní češtiny se projevuje ve slovtvorbě – anglické základy získávají české prefixy a sufixy a stávají se součástí českého morfologického systému. Oblíbené je také kombinování lexikálních jednotek a číslic při tvorbě jmen i ustálených frází. Velice významný je příliv pojmenování z odborné sféry, ať už termínů či slangových výrazů. Tato tendence je zřetelná nejen v oblasti hudby a počítačové techniky, ale také v ekonomice, politice, sportu, medicíně a v mnoha dalších oborech lidské činnosti.

Literatura

- Uhlířová, L.: Internetový dialog jazykové poradny s veřejností. *NŘ 84*, 2001, č. 1.
Černá, A.: E-mail v jazykové poradně. Co víme o tazatelích? *NŘ 84*, 2001, č. 2.
Vojtová, J.: Zachatujte si s námi! *NŘ 84*, 2001, č. 4.
Hašová, L.: Jak a o čem se diskutuje v internetovém češtinářském klubu (BTW např. přechodníků je IMHO škoda). *NŘ 86*, 2003, č. 2.
Hoffmannová, J.: Pařani a gamesy. *NŘ 81*, 1998, č. 2 – 3.
Odaloš, P.: Dynamika specifických sfér komunikácie. *SaS 66*, 2005., č. 1.
Škodová, S.: Kdo smajluje naposled, ten smajluje nejlíp. In: *Sborník 2002. Sborník k významnému životnímu jubileu doc. PhDr. Milana Zemličky*. Liberec, TUL 2002.

Příloha 1 – ukázky z komunikace v sekci House

zdechliny...

Zdarek! Zas nam to tu nejak umira Copak uz nikdo neposloucha house? Hodte nejakej link na dobrej housik a ty se Viktore drobatko snaz nebo ti to tu zdechne

RE: zdechliny...

No jo byl jsem pryč, a tady je nějaký link josi tam i sety atd. <http://www.deepvibes.de>

zdechliny...

Ahoj,tady je můj odkaz na setík, který je udělaný letos

Setiky !!!

Jinak zde jsou odkazy na dobré deep_housevé setíky

stara ale dobra

robbie rivera vs billi paul „sex“ (robbie sexy mix) tak tohle je housik my mind

hlavne ta freak powerovska basa na rozjezd doporucuju poslechnout

RE: video

nevím...ty sety jsem neposlouchal...,ale to video mi přijde celkem cool...hlavně ten Jamie Lewis(50 hours marathon)...

RE: video

Nevím jestli u toho hraje jeho singl,ale zní to pozitivně!!!Tak brko do huby a go on

RE: video

ja videl to s tim taxikem dobrej napad kterej de udelat vtipnejc a ziveji na tak groovy sing, ale musim uznat ze to je fakt house

Příloha 2 – ukázky z komunikace v sekci Alternativní operativní systémy (AOP)

RE: ---

visual Oberon, zajimave, ale to je asi vse, z nejakeho neznameho duvodu mam averzi ke vsemu co beha v okne (snad az na MacOS)... nejlepsi systemy jsou ty co behaji na prikazove radce, takže console Lin, DOS, Unix... na oberonu se mi prave libi, podpora prikazu v grafickem modu... tohle uz vypada jak nastaveni KDE nebo Settings u Win... screeny hm, ujde to, ale o OS mam bohužel jinou predstavu, nez ze je potreba tam rozbehat N, nebo Leonarda...

RE: ---

Basic a Fortran umí táta :-). Takže to mam doma,leccos v těchhle jazycích kdysi dělal,ale už je to nějaký ten rok zpátky.Chtěla jsem se zeptat.Samotnou instalaci systému si provedl akorát z té jedné diskety Oberon0.Dsk ? Nebo je k tomu zapotřebí něco víc? Ještě je tam možnost si vytvořit nějakou Oberon Utility Diskette.Jak rozdělit disk? Obsahuje ta disketa nějaký Partition Manager.Jak probíhá instalace? Vím že to jsou lamerský otázky,ael než s tím začnu tak bych chtěla mít alespon' nějakou představu.

RE: ---

k te instalaci ... uz si to moc nepamatuji, ale myslim, ze jsem to instaloval z CD, protoze jsem k tomu mel jeste nejake baliky... rekl bych ze disketa ti na to stacit nebude, pokud se nepletu tak ta se pouziva jenom pro boot zakladu systemu, ale opravdu to uz nevim, ja zkousim

Jj,taky jsem si všimla,ale já to uvedla hlavně kvůli tomu visual Oberonu <http://visualoberon.sourceforge.net/> a to www.oberon.ethz.ch pokud dobře koukám není.Navíc si psal že se ti nechce překládat a tam máš vysvětlivky v jakési kostrbatej češtině :) Co se týče mých úplných začátků tak s principy jsem se seznamovala na Basicu a Fortranu...v Basicu jsem udělala nějaký DOS prográmk na výpočet Ozubených kol...no definovala bych to tak že dělám od všeho něco

a nic pořádně takže se chci vrhnout už definitivně na C++ ,abych dělala něco smysluplného...přes prázdniny tu byly jiné aktivity :) Koukal si na screenshoty na domovských stránkách Oberonu? Zase jsem tam viděla screen s Netscape,- Někakým grafickým Editorem Leonardo atd. Odkaz sem dávat nechci abych tě náhodou zase neurazila :-)

RE: ---

visual Oberon, zajímavé, ale to je asi vše, z nejakého neznámého důvodu mám averzi ke všemu co běhá v okně (snad až na MacOS)... nejlepší systémy jsou ty co běhají na příkazové radce, takže console Lin, DOS, Unix... na oberonu se mi právě líbí, podpora příkazů v grafickém modu... tohle už vypadá jak nastavení KDE nebo Settings u Win...

Ja jsem se k programování dostal docela pozdě, když už bylo docela dost těžké potkat někoho kdo umí basic... no u nás bylo i těžké najít někoho kdo umí něco jiného než Visual C nebo Javu... takže zbyvaly jen knížky.

screeny hm, ujde to, ale o OS mám bohužel jinou představu, než že je potřeba tam rozbehat N, nebo Leonarda...

RE: ---

...Jak rozdělit disk? Obsahuje ta disketa nějaký Partition Manager. Jak probíhá instalace? Vím že to jsou lamerské otázky, ale než s tím začnu tak bych chtěla mít alespoň nějakou představu.

RE: ---

k te instalaci ... už si to moc nepamatuji, ale myslím, že jsem to instaloval z CD, protože jsem k tomu měl ještě nějaké balíčky... řekl bych že disketa ti na to stačit nebude, pokud se nepletu tak ta se používá jenom pro boot základního systému, ale opravdu to už nevím, já zkousím

Příloha 3 – vybrané termíny přejaté z angličtiny z oblasti PC (sekce AOP)

Screenshot - Grafická kopie obrazovky, de facto obrázek (JPG/BMP), který vznikl stiskem klávesy PRINT SCREEN.

Boot - Startování operačního systému, nahrávání nejdůležitějších systémových souborů.

Webmastering - „Správcovství“ internetových stránek, webmaster = správce internetové stránky.

Open Source - Označení pro programy, které jsou zdarma a distribuují se i se zdrojovým kódem.

CD driver - Ovladač CD – program umožňující korektní funkci CD-ROMu.

Hardware Compatibility list - Seznam kompatibilního hardware, například základní deska počítače podporuje určité procesory, určité grafické karty.

Checksum - Kontrolní součet, má široké využití v oblasti HW i SW.

Web Browser - Prohlížeč internetových stránek, Internet Explorer, Mozilla Firefox atd.

Grid - Souřadnicová síť nebo mřížka, pustit si grid znamená aktivovat si mřížku, která slouží jako pomocné pravítko... například v grafických programech.

NoName - Rozběhnout na noname znamená spustit něco tak, aniž by bylo možné poznat, kdo to používá. Jde o anonymní přístup.

Mountnout - Připojit vzdálené zařízení (disk), které se chová jako součást našeho zařízení.

Fortovaný / rezidentní - Chráněný... například chráněný program, který nelze vymazat z paměti bez restartu operačního systému.

Angličtina v německé reklamě

Kateřina Spieß-Velčovská

Jedním ze znaků současné české společenské situace je všeobecná internacionalizace všech směrů lidského života. V jazykovém vyjadřování se tento trend projevuje mj. pronikáním velkého množství anglicismů, potažmo amerikanismů do češtiny. O tom, jak vypadá situace v České republice, si může každý představu udělat sám, svůj příspěvek věnuji situaci v Německu, kde působím v oblasti marketingových komunikací.

In Germany you can buy in English, but you have to sell in German.

V Německu můžeš nakupovat anglicky, ale prodávej německy.

Nepsané pravidlo německého obchodu, které vždy hrálo v komunikaci velkou úlohu. Bohužel, výjimku tvoří reklama, která v 90. letech minulého století zaznamenala nepřírozený nárůst anglických claims, tedy sloganů ve všech odvětvích, nejrazantněji v tabákovém průmyslu a v oblasti počítačů. Z odborné studie hannoverské univerzity vyplývá (Antroutsopoulos, 2004), že v 80. letech tvořila anglická claims podíl 3%, kdežto 90. léta zaznamenala nárůst anglických sloganů o 30%. Razantní pronikání anglického jazyka do němčiny si na počátku 21. století vysloužilo označení Denglisch.

Pro marketingové specialisty je tento vývoj odrazem globalizačních trendů. Využití anglických reklamních sloganů šetří finanční prostředky v mezinárodních kampaních a navíc umocňuje sounáležitost k anglosaské kultuře. Anglicismy v reklamě dokážou dle expertů zprostředkovat nezanedbatelné hodnoty: americká angličtina je symbolem svobody, mládí a pokroku; britská angličtina symbolizuje kulturu, styl a tradici. Žádný jiný světový jazyk nedokáže v takové šíři poskytnout image a otevřít prostor pro asociace. I přes tato pozitiva se reklamní specialisté začali v posledních třech letech intenzivněji zabývat skutečnými vlivy angličtiny na konzumenty a položili si otázku: Jsou anglické slogany v porovnání s německými opravdu účinnější? Rozumí spotřebitelé sloganům? Pochopí vůbec sdělované poselství správně?

Jednu z nejúspěšnějších studií na toto téma provedla v roce 2003 agentura Endmark z Kolína. Z celkově cca 1100 dotázaných více než polovina Němců anglická hesla nedokázala přeložit, často sdělovaný obsah vůbec nepochopila, nebo v horších případech si slogany vyložila tak nežádoucím způsobem, že dokonce došlo k poškození image koncernů.

Tak například slogan společnosti Mitsubishi - *Drive alive* měl vyjadřovat filozofii nového životního prožitku z jízdy. Poselství správně pochopilo jen 18%

respondentů. Pro ostatní dotázané znamenal slogan jízdu přežít, neživé řidiče či dokonce propagaci řetězce Drive In.

Audi TT chtělo vzbudit u řidičů se sloganem *Driven by instinct* nové instinkty (pochopilo jen 22 % dotázaných). Ostatní text vyložili jako řidiče bez instinktů, či dokonce se objevil i překlad „*triefen vor Gestank*“ – volně přeloženo umírat ze smradu...

Slogan společnosti Mc Donald's - *Every time a good time* přeložilo špatně 65 % dotázaných. Nejkurioznejším je překlad „každá chvíle je boží chvíle“. Slogan měl přitom spotřebitelům říci, že každá chvíle k jídlu je dobrou příležitostí k návštěvě prodejen McDonald's.

Slogan německé soukromé televize SAT 1 - *Powered by emotion* měl divákům zprostředkovat poselství, že pořady televize SAT 1 jsou schopny vzbudit u svých diváků nové pocity. U většiny dotázaných slogan vyvolával spíše elektrizující pocity nebo dokonce se někteří diváci měli dle sloganu SAT 1 sexuálně vzrušovat.

Za vzorový příklad absolutního nepochopení sdělovaného poselství je označován slogan obchodního řetězce s luxusní drogerií Douglas: *Come in and find out*. Skoro 70 % respondentů pochopilo poselství ve smyslu přijď k nám, ale najdi hned cestu ven, nebo nejdříve jsi in a po návštěvě u nás out.

Výsledky studie šokovaly nejen velkou část pracovníků v reklamě, ale také zadavatele reklamy. Domněnky expertů byly potvrzeny. Angličtina je hůře srozumitelná, navíc nedokáže zprostředkovat emoce a v posledních letech ztrácí svou atraktivitu. V roce 2004 změnilo osm z dvanácti velkých koncernů, které byly součástí studie, marketingové strategie a na trhu se v současné době prezentují novými slogany - v němčině.

Poptávka zadavatelů reklamy po anglických sloganech v roce 2004 klesá a germanisté jsou naopak vyhledáváni tak jako nikdy předtím. Jak se zdá, otevřenost němčiny angličtině a stále častější prosakování anglicismů do každodenního života Němců zapříčinila ztrátu zájmu. Angličtina tak ztrácí status 'Trendsettera' a v odborných kruzích se začíná hovořit o tzv. *deutsche Welle*. Velmi pozitivním efektem je fakt, že angličtina dokonce mizí i ze slovníku německého dorostu, který doposud k posílení vlastní světácké image využíval převážně angličtinu. Posun je také znát na vývoji německé hudební scény. Jako příklad úspěšného využití německých 'hudebních' textů v reklamě uvádím společnost Mc Donald's. Tato společnost využívá na celém světě globální claim „*I'm lovin' it*“. Kampaň byla celosvětově zavedena koncem roku 2003 a jejím cílem bylo navodit u spotřebitelů pocity užívání si života a mladosti. V jednotlivých spotech se objevují lidé různých věkových kategorií, cílem je tedy ukázat, jak lidé žijí a co mají vůbec rádi. Němečtí pracovníci marketingu prosadili překlad sloganu do němčiny „*ich liebe es*“ a ke spolupráci přizvali nejúspěšnější představitele německé hip-hopové scény. Reklama se těší oblibě, navíc napomohla v Německu posílit image koncernu jako lokálního hráče s globálním zázemím.

Trendbüro, institut pro výzkum trhu, poukazuje na zcela logické vyústění situace. Dceřiné společnosti tzv. globálních brandů/značek musí více než kdykoliv předtím dbát na svou identifikaci s místní kulturou. Anglicismus obecně ztrácí v období globalizace své kouzlo a exotiku. Majitel odborného reklamního serveru *slogans.de* Alexander Hahn je navíc přesvědčen, že vývoj německé reklamy je odrazem aktuální situace německého hospodářství, která je znatelná převážně v atmosféře společnosti. Němci trpí nejistotou a touží po starých dobrých časech. Řada již dávno zapomenutých produktů, pořadů či osobností společenského života zažívá svůj velký comeback, spousta lidí chce jednoduše vrátit čas zpátky. Reklama není výjimkou. Právě zde se marketingoví experti shodují na využití mateřského jazyka, který zprostředkovává důvěryhodnost, upřímnost a pocit sounáležitosti, což podtrhuje kvality výrobků.

Isabela Kick z Dortmundu, která pracuje ve výzkumu, testovala citové reakce různých osob na deset vybraných reklamních sloganů za pomoci přístroje, který funguje na principu detektoru lži. Ve své studii z roku 2004 uvádí, že u testovaných osob bylo možné pozorovat zvýšené citové reakce na německé spoty. Nejvyšší stupeň citlivosti vyjadřovaly slogany společností ADAC (*Wir sind da*), automobilky Škoda (*Ganz schön clever!* v ČR známe jako *simply clever*), spořitelny Sparkasse (*Wenn's um Geld geht*), velkoobchodu s elektronikou Saturn (*Geiz ist geil*) a slogan obchodního řetězce Ikea (*Wohnst du noch oder lebst du schon?*). Výsledky studie jsou jednoznačné: silnější citové reakce na spoty v mateřském jazyce se objevily u všech zúčastněných osob – bez rozdílu věku, pohlaví či stupně vzdělání.

Podle mého osobního názoru hovoří pro intenzivní využívání němčiny v reklamě ještě jeden nezanedbatelný faktor. Německo prochází nejen hospodářskou krizí, ale také fází tzv. demografické proměny. Podle Německého statistického úřadu je v současné chvíli skoro 19% obyvatel starších 65 let. V roce 2050 bude více než polovina obyvatelstva starší 48 let a třetina obyvatel starší 60 let. Dle odborníků ze spotřebitelského výzkumu je nejvyšší čas zaměřit se na spotřebitele starší 50 let. Tito potenciální zákazníci disponují velkou částí volných finančních prostředků. Zákaznická skupina plus 50 má peníze a je ochotna je utratit. Jenže – jak má tohoto spotřebitele oslovit reklama, které vůbec nerozumí? Řada starších zákazníků nechává zboží ležet v regálech, protože již z pouhého názvu výrobku nedokáže zjistit, o co se jedná či k čemu výrobek slouží. Zároveň je z úst starších obyvatel čím dál častěji slyšet: O čem ta reklama vůbec je? Proč reklamní spoty nevysvětlují věci tak, aby bylo možné porozumět jejímu smyslu? Marketingoví pracovníci si musí začít uvědomovat, že kreativita často nemusí znamenat hned úspěch. Klíčem k vytvoření úspěšného reklamního spotu je především využívání jazyka, kterému rozumí všechny generace. Pokud tomu tak není, pak řada podniků ztrácí důležitou část movitých zákazníků.

Řada reklamních pracovníků v zájmu kreativity také často opomíjí základní pravidlo tvorby reklamy, tzv. Kiss: *keep it simple and short*. Toto pravidlo říká, že reklamní sdělení musí být jednoduché, stručné a přímočaré. A právě angličtina v zemích, kde se anglicky nehovoří, všechny tyto aspekty neposkytuje. Bohužel, nové státy Evropské unie se snaží ‚světovému trendu‘ anglicismů přiblížit v domnění, že budou v Evropě lépe respektovány. Opak je pravdou, tyto země ztrácejí v očích původních členů EU své vlastní já. Angličtinu v reklamě budeme těžko hledat ve frankofonních částech Belgie, ve Francii nebo ve Švýcarsku.

Na tomto místě uvedu příklad zdařilého reklamního spotu automobilového koncernu Renault, který se na německém trhu v posledních letech prezentuje sloganem *Créateur d'automobiles*. Reklamní spoty Renaultu se tak zřetelně odlišují od konkurence a navíc napomáhají produktům podtrhnout individualitu a francouzský šarm. Stejný prvek využila v minulosti i společnost Audi v USA, která zde své vozy prezentuje německým sloganem *Vorsprung durch Technik* (Náskok díky technice). Na americkém trhu se tak proti mohutné konkurenci stala němčina nejsilnější a neúspěšnější zbraní.

Příklady koncernů Renault a Audi potvrzují, že využití cizích jazyků v cizích zemích nemusí být vždy špatné. Někdy se takový postup může stát předností, protože napomáhá podtrhnout image produktů a posílit spojení s původem výrobce. Při rozhodování, zda využít slogan v mateřštině či v cizí řeči, je třeba vždy velmi pečlivě zvážit, jak takový slogan přímo ovlivní image výrobce a jak bude spotřebitel v konečné fázi značku vnímat. Bohužel, tento faktor je při vytváření brandu často opomíjen.

Prameny

- www.slogans.de
- www.horizont.net
- www.audi.com
- www.mcdonalds.de
- www.cartoonland.de
- Antroutsopoulos, J.: *Sprachwahl im Werbesloga*. Universität Hannover 2004.
- Campillo-Lundbeck, S.: *Deutsch als Fremdsprache HorizontExtra*, 4. 11. 2004, s. 20–23.
- Endmark AG 820039: *Englische Werbeslogans werden kaum verstanden*.
- Hahn, A.: *Deutsch, Direkt, Emotional: Markenschutz für Slogans*. www.markenbusiness.com, 24. 11. 2004.
- Haimann, R.: *Alt Frankfurt*, Redline-Wirtschaft, 2004, s. 124–126 (Die Angst vor dem Alter als Kommunikationsbarriere), s. 140–141 (Denglish lässt ältere und jüngere Konsumenten kalt).
- Kick, I.: *Die Wirkung von Anglizismen in der Werbung* (Just do it oder lieber doch nicht?), Paderborn, IFB Verlag 2004.

Die Sprache der deutschen Jugendszene

Emilia Wojtczak

Die Sprache der Jugend? Was ist damit gemeint? Deutsche Jugendliche sprechen doch wohl Deutsch, genauso wie polnische Jugendliche Polnisch...

Das stimmt natürlich – und doch bestehen nicht nur zwischen den Sprachen, sondern auch innerhalb jeder Sprache große Unterschiede; auch unter Menschen, deren Muttersprache gleich ist, kommt es manchmal zu Mißverständnissen und Kommunikationsproblemen. Man kann sogar sagen, dass kaum zwei Sprechteilhaber einer Sprachgemeinschaft in einem bestimmten Zeitpunkt den gleichen Sprachbesitz aufweisen (Glinz, S.74). Erst im Laufe des Lebens wird die Sprache aufgrund von Erfahrungen und Erfahrungsaustausch erworben, wobei man sagen muss, dass jeder Mensch andere Erfahrungen macht.

Jede Sprache ist als ein „System von Zeichen und Lauten, das von Angehörigen einer bestimmten sozialen Gemeinschaft in gesprochener und geschriebener Form als Mittel zur Verständigung benutzt wird“ (Duden, Bd. 10, S. 602) zu verstehen. Jedes dieser sprachlichen Zeichen entsteht aus einer Verbindung von dem Laut bzw. geschriebenen Zeichen (Ausdrucksseite) und der Bedeutung (Inhaltsseite). Da Ausdrucksseite und Inhaltsseite nicht notwendigerweise voneinander abhängig sind (F. De Saussure bezeichnet das mit *arbitrair du signe*), kann sich bei jedem einzelnen Sprechteilhaber der Sprachbesitz und das Sprachhandeln etwas anders entwickeln. Dies hat zur Entwicklung des Begriffs Idiolekt (aus griech. *idio* – eigen, selbst, eigentümlich) geführt. Unter einem Idiolekt versteht man „das Gesamt von Sprachbesitz und Sprachverhalten eines Individuums“ (Glinz, S. 74).

Jedes Individuum ist aber an größere oder kleinere soziale Gruppen gebunden. Solche Gruppen sind z.B. Familien, Kindergruppen im Kindergarten, Schulklassen, Jugendgruppen u.a. Das Individuum gehört in seinem Leben mehreren solcher Gruppen an. In den sozialen Gruppen werden eigene Normen für das Verhalten und die Art des Sprechens, Ausdrucksmittel innerhalb der Gruppe und „den anderen“ gegenüber gebildet. Die Ausdrucksmittel, die für eine bestimmte Gruppe spezifisch sind, nennt die Linguistik Sonder- und Gruppensprachen.

Gruppensprachen können geographisch bedingt sein und werden dann als Dialekte oder Mundarten bezeichnet. Sprachliche Varianten, die nicht auf regionalen Unterschieden beruhen, fallen unter den Begriff Soziolekt. Steinig z.B.

bietet folgende Definition an: Ein Soziolekt repräsentiert das Sprachverhalten einer gesellschaftlich abgrenzbaren Gruppe von Individuen und es ist nicht notwendig, dass sich die Individuen bewusst sind, zu einer bestimmten Gruppe zu gehören; entscheidend ist, dass sie von Sprechern einer anderen Varietät (Gruppensprache) als Mitglieder dieser bestimmten Sprechergruppe empfunden werden (Steinig, in: Althaus, Henne, Wiegand, S. 359). Diese Definition weist noch Mängel auf und kann nicht als generell anwendbar betrachtet werden, als „Arbeitsdefinition“ ist sie aber ausreichend, denn mit ihrer Hilfe lässt sich nachweisen, dass es sich bei der Jugendsprache um ein Soziolekt handelt:

- Die Jugendlichen sind eine gesellschaftlich abgrenzbare Gruppe von Individuen, die ein besonderes Sprachverhalten zeigen; in ihrer Sprache finden sich Zeichen, die in der Allgemeinsprache nicht enthalten sind oder eine andere Bedeutung haben (z.B. geil - `hervorragend, sehr gut`) (Ehmann 1993, S.13).

- Von älteren Generationen wird die Sprache der Jugendlichen als Abweichung von der allgemeinen Standardsprache und eindeutig als Jugendsprache empfunden. Die meisten Jugendlichen empfinden sich selbst als Teil der Gruppe der Jugendlichen und manchmal betrachten die Sprache nicht zu dieser Gruppe gehörenden Individuen z.B. als „spießig“.

- Da die Jugendsprache viele Ausdrücke aus dem Slang und der Umgangssprache enthält, die sehr oft durch den Dialekt geprägt sind, zeigt sich eine enge Beziehung zum regionalen Dialekt (nach Henne, S. 210 ff.).

Die Linguistik hat das Phänomen der Jugendsprache noch nicht gründlich untersucht, obwohl es – historisch gesehen – fast so alt wie die Jugend selbst ist (Ehmann 1993, S.14). Die frühesten nachweisbaren „Anfänge einer Jugendsprache auf deutschem Boden reichen in die Zeit der ersten Universitätsgründungen (Prag 1348, Wien 1365, Heidelberg 1368, Köln 1388) zurück (ebd., S. 14). Aber die Wissenschaftler begannen erst im 17. Jh., sich mit der Jugendsprache zu beschäftigen, d.h. seit der Zeit, als Latein durch die Einführung des Deutschen als Schul- und Wissenschaftssprache abgelöst wurde (1687) und sich ein Studentenwortschatz herauszubilden begann. Die Forschungen zur Jugendsprache begannen erst im 20. Jh. und zwar seit den 60-er und 70-er Jahren. H. Henne unterscheidet in der Forschung der Jugendsprache folgende Phasen (nach: Henne, S. 221 ff.; www.wikipedia.de): a) Vorspiel, „Sprachwart“-Denken und gesammelte Wörter: 1957 ff. (z.B. Essays von H.H. Ohms, G. Heinrich Die Sprache der Jugend, H. Marcus Tweendeutsch). Alle Arbeiten präsentieren vor allem sprachliche Beispiele ohne Versuche, diese Spracherscheinung professionell zu erforschen, b) „gruppenspezifische Sprachhandlungsformen“ und Fortsetzung der Wörtersammlung: 1970 ff. Diese Phase eröffnet S. Pape mit ihren Bemerkungen zur sog. Teenager- und Twensprache (1970), in demselben Jahr erscheint Band 6 des Wörterbuchs der deutschen Umgangssprache:

Jugendsprache von A bis Z von H. Küpper, dann 1972 Schülerdeutsch von M. Und H. Küpper. Die lexikographischen Arbeiten erleben also in dieser Phase ihren Höhepunkt, c) die 80-er Jahre bis heute: Etablierung des Themas – wissenschaftlich, populärwissenschaftlich, sprachkritisch. Die Arbeiten, die in dieser Phase entstehen, betreffen folgende Aspekte: der pragmatische Aspekt der Jugendsprache – Anreden, Grüße (z.B. H. Henne, Jugendsprache und Jugendgespräche); Jugendsprache in der DDR wird entdeckt (z.B. M. Heinemann, Bemerkungen zur Sprechweise der Jugendlichen in der DDR); Geschichte von Jugendsprachen (z.B. H. Henne, Historische Studenten- und Schülersprache – heute); weiteres Wortschatzmaterial wird gesammelt und aktualisiert (z.B. PONS Wörterbuch der Jugendsprache, Deutsch-Englisch-Französisch-Spanisch, Ehmann, Voll konkret – Das neueste Lexikon der Jugendsprache); Thematisierung der Jugendsprache als Unterrichtsgegenstand und –material (z.B. E. Straßner, Der „Jargon Jugendlicher“ als Unterrichtsgegenstand); Jugendsprache und (schöne) Literatur werden untersucht (z.B. E. Lang, Die Sprache Edgar Wibeaus: Gestus, Stil, fingierter Jargon. Eine Studie über Ulrich Plenzdorfs „Die neuen Leiden des jungen W.“); Jugendsprache wird sprach- und gesellschaftskritisch bewertet (J. Beneke, Zur sozialen Differenziertheit der Sprache am Beispiel jugendtypischer Sprechweise). Jugendsprache ist auch zum Untersuchungsgegenstand der Soziologie geworden (z.B. Neuland, Sprache – Kommunikation – Kultur.....).

Diese Gliederung ist natürlich nicht vollständig und entgültig – manchmal ist es schwer, eine Arbeit eindeutig einzuordnen. Eins muss man aber sagen – seit der Dialog mit der Jugend an Bedeutung gewonnen hat, seit Jung-Sein auf der gesellschaftlichen Werteskala ganz oben zu finden ist, hat das Thema Jugendsprache Konjunktur.

Jugend ist eine bestimmte Phase im Lebenslauf eines Menschen, eine Altersrolle, die gesellschaftlich bestimmt ist (Tenbruck, in: Henne, S. 201). Das Altersprinzip bestimmt das, dass die Jugendlichen als Gruppe von Gleichaltrigen zusammenhalten. Sehr wichtige Rolle spielen hier Radio, Fernsehen, Kino, Comics, Zeitschriften, Internet und sonstige Medien – sie „halten die Jugend im großen Haus zusammen und haben diese Gruppe natürlich längst als Wirtschaftsfaktor entdeckt“ (Henne, S. 202). Die Phase der Jugend liegt zwischen biologischer Geschlechtsreife, also 12 bis 13 Jahren, und sozialer Reife, die sehr oft mit 25 noch nicht erreicht ist. Anders gesagt, es ist die Phase zwischen „Nicht-Mehr-Kind-Sein und Noch-Nicht-Erwachsen-Sein“ (nach Henne, S. 202), in der ein junger Mensch eine „ich-Identität auszubilden versucht, die normalerweise über Identitätskrisen führt“ (ebd. S. 203).

Diese Phase verursacht im Leben der Jugendlichen die Entwicklung einer jugendlichen Subkultur, die sich durch Eigenständigkeit, Eigenart und Abbau

der Orientierung an der Erwachsenenwelt auszeichnet. Tenbruck formuliert es so: „Die Jugendlichen haben nicht nur ihre unverwechselbaren Formen des Umgangs, Sports, Vergnügens, sie besitzen auch ihre eigene Mode, Moral, Literatur, Musik und Sprache“ (Tenbruck, in: Henne, S. 202).

Derüber hinaus kann man sagen, dass es spezifische Gemeinsamkeiten in der Art vieler Jugendlicher, miteinander zu kommunizieren, gibt. Diese charakteristische Sprechweise ist besonders in der Altersklasse zwischen 14 und 18 Jahren hoch verwendbar (um 90%), sinkt zwischen 18 bis 19 und 22 bis 23 ab (auf etwa 65%) (nach Henne, S. 202). Die jugendtypische Sprache ist also der Ausdruck einer bestimmten Entwicklungsstufe junger Menschen und wird mit dem Alter, wie manche anderen Gewohnheiten, abgelegt. Sie hat den Zweck, die soziale Gruppe der Jugendlichen einerseits enger zusammenzuschließen und andererseits, Aufmerksamkeit der Gesellschaft zu erregen. Der von der Erwachsenenwelt noch nicht als vollwertiges Mitglied anerkannte Jugendliche versucht „mit allen Mitteln aufzufallen und sich damit verstärkt in die (öffentliche) Diskussion zu bringen: über provozierendes Verhalten, über das äußere Outfit und – natürlich über die Sprache“ (Ehmann 1993, S. 19).

Man kann aber feststellen, dass nicht alle Lebensbereiche durch die jugendspezifische Begriffe geprägt sind. Henne unterscheidet sieben Bereiche, die aber nicht gleichmäßig ausgeprägt sind: 1. kommunikative Beziehung in der Gruppe – in der Schule, im Beruf, in der Freizeit, Freund/Freundin-Beziehung u.a.; 2. Befindlichkeit – Begeisterung, „Verrücktsein“, Erstaunen, Gleichgültigkeit u.a.; 3. „Verbindlichkeit“ – Verstehen, Begreifen, Aufforderung, Spott u.a.; 4. Musik – Musikinstrumente und technische Geräte, Musik- und Musizierstile u.a.; 5. Reizobjekte – Kneipe, Kleidung, Frisur, Medien, Sport, Finanzen u.a.; 6. Schule – Personal der Schule, Gebäude, Schulgegenstände, Unterricht u.a.; 7. Weltanschauung und Politik (Henne, S. 213).

Was ist typisch für die deutsche Jugendsprache?

Auf der lexikalischen Ebene sind zwei wichtige Erscheinungen zu unterscheiden: Neubedeutung und Neubildung.

1. Neubedeutung. Jugendspezifische Neubedeutungen entstehen dadurch, dass standardsprachlichen Wörtern eine andere Bedeutung zugeordnet wird, z.B. Biene, Baby, Perle, Alte, Schöne für die Freundin, die Eltern werden die Alten, die Regierung, das Streßkomitee genannt. Man verwendet häufig Wörter mit unpräziser Bedeutung (Sache, Ding, Zeug, machen), oder man verschiebt die Bedeutung (indem man traditionelle beibehält) gegenüber der Standardsprache. So kann Asche einerseits etwas Nutzloses bedeuten, andererseits – das Gegenteil davon, nämlich Geld. Das Auto sieht schwul/geil aus ist z.B. oft nicht diskriminierend oder anstößig gemeint, kann aber leicht so verstanden werden.

Das Wort arm kann bedeuten, dass man ein bestimmtes Verhalten einer Person nicht in Ordnung findet (www.wikipedia.de/jugendsprache). Man greift zur Bedeutungsverschiebung um Ironie auszudrücken. So heißt z.B. eine Schlägerei Massage und der Lehrer, der kontrolliert, an in der Schule geraucht wird, wird Rauchmelder genannt. Eine positive Wertung drücken Wendungen, wie z.B. das ist Spitze, das ist tierisch gut, das reißt mich vom Hocker aus. Viele Begriffe werden gesteigert, indem man irre, ehrlich, echt, geil, wahnsinnig, super, mega, hammer, extra, spitzen, ober, ur davor benutzt. Manchmal werden mehrere solcher Steigerungsformen benutzt, wie z.B. Das war echt ein megaspitzenklasse Konzert!, etwas ist mega-affen-titten-geil (ebd.). Manchmal werden Wörter ohne eigene Bedeutung benutzt, deren Inhalt aus dem Kontext zu erschließen ist, z.B. schärfen: Wir gehen den X aufschärfen - `wir suchen den X`, schärf mal die Marmelade herüber - `gib sie her` (ebd.). Besonders beliebt bei den Jugendlichen sind die Wendungen, oft auch saloppe und vulgäre. Z.B. Ausdrücke des Erstaunens sind: ich denke, mich knutscht`n Elch; mich tritt`n Pferd; mein Hamster bohntert; meine Oma geht mit Elvis usw. Fäkalismen und sexuelle Begriffe sind auch bei den Jugendlichen im täglichen Gebrauch (ebd.), sie verlieren aber meistens ihre „Aussagekraft“ und Ernsthaftigkeit und für die meisten Jugendlichen klingen sie ganz normal, z.B. Ach, fick dich doch, du Spasti!, soll Lass mich doch in Ruhe! bedeuten. Wie oft die semantische Bedeutung des Wortes ändern kann, können wir am Beispiel von toll beobachten: toll bedeutete ursprünglich `getrüb't`, dann `verrückt, geisteskrank`, und wird heute als „superlativischer Ausdruck begeisterter Bestätigung verwendet“ (Ehmann 1993, S. 13). Da die Jugendlichen sehr große Experimentierfreudigkeit aufweisen, lässt sich voraussagen, dass die Neubedeutungen auch in der Zukunft einen sehr großen Teil der Jugendsprache bilden werden.

2. Neubildung. In der Jugendsprache sind viele Wortneuschöpfungen zu finden, z.B. alken - `sich hemmungslos betrinken`, ödig - `langweilig`, Sprühwurst - `Durchfall`, Härtepreis - `Wucherpreis` (www.wikipedia.de/jugendsprache). Eine sehr große Gruppe von Neubildungen ist nach dem „Kurzwortprinzip“ (nach Henne, S. 209) gebildet, z.B.: Anfangswort - Demo `Demonstration`, Pazi `Pazifist`, Konzi `Konzert`; Promi `Prominenter`; Anfangslautwort - O-Saft `Orangensaft`, O-Suppe `Ochsenschwanzsuppe`; Endwort - Wisch `Papierwisch - Zeugnis`; Initialwort - H2O-K.O.P.F. `Wasserkopf`; Wortkürzung - ächz `ächzen`, kotz `kotzen`; Suffixbildung - Spasti `Dummkopf`, Softi `Muttersöhnchen`, Grufti `altmodische Person`. Man beobachtet auch die Tendenz, die Gegenstände, Personen u.a. auf die „beschreibende“ Weise zu nennen. Hier sind zahlreiche Zusammensetzungen zu erwähnen, z.B. Schule - Streberkaserne, Intelligenzanstalt, Irrenanstalt; Toilette - Versammlungsraum, Rauchertreff, Abschreibezimmer; Zeugnis - Hexenblatt; Schwächling

- Teletubbyzurückwinker. Die Zahl der Wörter, die zu dieser Gruppe gehören, ist nicht groß. Der Prozeß der Neuwortbildung ist meistens auf das Bekannte bezogen. Z.B. Zoff hat seine etymologische Wurzel im Jiddischen, die Bedeutung von paletti (`alles bestens, in Ordnung`) geht auf Udo Lindenberg und auf Tatort-Kommissar „Schimanski“ zurück. Auffallend sind ziemlich häufige psychiatrische Anspielungen (irrwitzig, wahnsinnig, Schizzo, Depri, Irrenanstalt, Gummizelle - `Turnhalle`) und Degraduierung von Personen zu Tieren oder Sachen (Biene, Schnecke, Mieze - alles Ausdrücke für Frauentypen). In der Jugendsprache verlieren sie ihren negativen, manchmal den Menschen beleidigenden Charakter.

3. Wort- und Lautspiele. „Wortspiele entstehen durch die Abwandlung vertrauter Wörter und Redewendungen, wobei die alte und die neue Wortformen einander ähnlich (mitunter auch gleich) bleiben, die Bedeutungen jedoch verändern und kontrastieren“ (Sowinski, S. 89). Wortspiele sind ein wesentlicher Gehalt der Jugendsprache. Für die meisten Jugendlichen ist die Sprache eine Art Spielmaterial, das erst dann Vergnügen bringt, „wenn man sich von den vorgegebenen Spielregeln zu lösen beginnt, und die eigene Phantasie Kapriolen schlagen lässt“ (Ehmann 1993, S. 13). Weil solche Wortspielereien wie: Lieber `ne Flasche in der Hand als im Bett, Lieber arm dran als arm ab, Lieber reich und gesund als arm und krank u.a. in der Erwachsenensprache sehr selten existieren, deuten manche Sprachforscher und Psychologen diese Erscheinung als „Versuch der Jugendlichen, den (zunächst noch nicht erfüllbaren) Wunsch nach einem konkret-praktischen und selbstbestimmten Leben wenigstens verbal zu befriedigen“ (Müller-Thurgau, S. 12). Lautspiele sind auch nicht selten, z.B. zackzack, zickizacki u.a. Sie haben unterschiedliche Aufgaben. Zackzack fordert zum Beeilen oder zur Beschleunigung auf, mammamia, wow drücken Erstaunen aus, peng-pong drückt das Geräusch oder den Gewehrschuss (im Comic) oder die besondere Wirkung eines Satzes oder einer Aussage aus.

4. Sprüche. Als kurze und einprägsam ausgesprochene Gedanken bzw. Lehrsätze, Lebensregeln, oft in Reimen, finden sie in der deutschen Jugendsprache relativ breite Anwendung. Henne unterscheidet folgende Teilfunktionen (vgl. Henne, S. 115-129): a) Sprüche, die auf die andere Person zielen (Lieber `n Ted im Bett als `n Punk im Schrank; Das Haar ist bunt, das Hirn ist krank - was kann das sein?! Ein Punk!), sie können aber auch wirkliche oder scheinbare Zumutungen ausdrücken, z.B. Jeder hat ein Recht auf Arbeitslosigkeit, Lasst den Krieg in Frieden!; b) Sprüche, die Gefühls- und Bewußtseinslage einer Person artikulieren (beim Erstaunen - Ich glaube, mich streift ein Bus; ich glaube, ich stehe im Wald; Mach die Fliege - wenn jemand Unbeliebtes kommt); c) Sprüche, die Kritik artikulieren (von Karriereleuten - Und sie rauchen Milde Sorte, denn das Leben ist ja hart genug; Spastisch aber elastisch; ironisch über

Reklame – Persil, da weiss man, was man hat; Calgon – dann klappt's auch mit dem Nachbar). Darüber hinaus ist zu beachten, dass die Jugendsprache sehr „phraseologisch“ ist, sogar „phraseologischer als die Alltagssprache“ (nach Henne, S. 115). Die jugendlichen Sprüche kann man als „kommunikative Formeln“ (ebd., S. 117) bezeichnen, also Formeln, die einen sehr pragmatischen Charakter aufweisen. Andererseits muss man auch sagen, dass die Sprüche ein Effekt eines „gruppenbezogenen Sprachspiel“ oder eine „Form des Action-machen“ sind. „Es handelt sich um die Kunst, aus der langweiligen Alltagssituation den größten Sprüche-Spaß herauszuholen...“ (ebd., S. 128).

5. Umwelteinflüsse.

a) **Medien/Werbung.** Seit dem Aufstieg des Rock'n'Roll in den 50-er Jahren, dann die Beat- und Rock-Epoche und dem damit verbundenen Boom im Schallplattengeschäft, in letzten Jahrzehnten zunehmenden CD-Geschäft, haben Medienunternehmer die Jugendlichen als sehr lukrative Zielgruppe erkannt und ihre Geschäftigkeit diesem Ziel angepasst. Im heutigen Leben nehmen Werbung und Massenmedien bei der Verbreitung von (neuen, Jugend-) Wörtern eine führende Rolle ein. „Medien sind aufgrund ihrer Allgegenwärtigkeit besonders geeignet, Sprachmoden zu vermitteln bzw. zu intensivieren. Der Wunsch „in“ zu sein, führt dazu, sprachliche Trends und Modeerscheinungen (oftmals blind) mitzumachen“ (Ehmann 1993, S. 16). So ist es manchmal bei Jugendzeitschriften oder Fernsehsendungen für Jugendliche, die oft Pseudo-Jugendsprache kreieren (z.B. Titel aus „Bravo“- Wie kannst du auf die schnelle Tour einen geilen Boy anmachen?, Wie die heutigen Girls fühlen; Seien Sie clever, checken Sie die Daten, suchen Sie Connections, cool bleiben – aus den Fernsehsendungen; Titel der Sendungen im ZDF – „Girl Friends“, „City Dreams“, „Kinder-tivi“). Ähnlich ist es mit Comics, Jugendliteratur und mit Internet-Texten – sie üben mit ihren relativ hohen Auflagenziffern und mit einfachem Zugang zum Computer eine starke Vorbildwirkung auf junge Menschen aus, auch wenn sie manchmal mit der tatsächlichen Jugendsprache sehr wenig zu tun haben. Die schnelle Entwicklung der Elektronik ist die Ursache dafür, dass die Zahl der Computer-Junkies, Video- bzw. DVD-Freaks ständig zunimmt, und, was damit verbunden ist, dass immer jüngere Kids sich durch die Massenmedien beeinflussen lassen, auch im sprachlichen Sinne. Auch in der deutschsprachigen Liedermacherkultur sind wichtige Quellen für neue jugendsprachliche Wörter. Aus der Musikszene stammen solche Ausdrücke, wie Panik, alles paletti, abgepiffen, düsen, Depri, Schizzo usw.

b) **Fach- und Sondersprachen.** Die wichtigste Bedeutung für die – nicht nur deutsche - Jugendsprache hat hier, vor allem, der Sektor der elektronischen Datenverarbeitung, wo die meisten Begriffe aus dem Englischen übernommen wurden. Im Internetbereich werden z.B. solche Begriffe, wie: Account, Brow-

ser, Chat, Cookie, Download, Homepage, Mailbox, Online, Site, Song, Spam, Surfen, Website (Neuhaus) benutzt. Man muss aber betonen, dass sich diese Begriffe nicht nur in der Jugendsprache, sondern auch in der Allgemeinsprache eingebürgert haben.

c) **Fremdsprachen.** Der wichtigste Wortlieferant für die Jugendsprache ist eindeutig die englische Sprache – Anglizismen überschwemmen heutzutage nicht nur die Jugendsprache in Deutschland, sondern auch fast alle Sprachen der Welt. So stoßen wir auf Power, ausgepowert, Background, best of, bluffen, Box, Breakdance, Car, Cash, Chart, Chat, checken, Checkliste, clever, cool, cool down, Crack, Crash, crazy, Dad, Date, Dating, DJ, down, Show, Shocking, Action-Weekend, down, Feeling, sorry u.a. (Neuhaus). Über die am häufigsten entlehnten Wortarten (d.h. Substantiv, Verb, Adjektiv) hinaus, werden in der Jugendsprache u.a. Elemente wie Interjektionen und Partikeln (wow, well, shit, anyway), Anreden und Grußformeln (Yoh, Hi, Hey, Bye, Peace) sowie Routineformeln und Slogans (No, Joke!, So what?, here we are!) entlehnt und verwendet. Im Unterschied z.B. zu Presstexten, wo die englischen Formeln oft als Überschriften vom eigentlichen Text isoliert sind, werden Anglizismen in der Jugendsprache in den laufenden Text eingebettet (I don't care, ob's regnet oder nicht; Nicht schlecht, but not good enough; Very noisy but kraftvoll). Es gibt auch eine Reihe von Mischkomposita, bei denen es sich um entlehnte Zusammensetzungen handelt, z.B. Songwriting, oder um Komposita aus fremden und eigenen Anteil, z.B. Kneipenflirt, Kuh-Look. Die Entlehnungen aus dem Englischen sind bei den Jugendlichen ein Teil der Kulturentlehnung. Da die anglophone Musikwelt einen beträchtlichen Teil der jugendlichen Kultur ausmacht, stellt sie eine Quelle für Anglizismen dar. Anglizismen sind somit Kennzeichen von spezifischen Lebenswelten und Interessen und dienen der gruppensprachlichen Abgrenzung. Für die internationalen Jugendkulturen fungiert das Englische auch als „Lingua Franca“. Anglizismen werden von Jugendlichen also nicht nur aus Prestige sondern zur internationalen Verständigung verwendet. In den meisten Fällen werden die Anglizismen an das deutsche phonologische und flektivische System und – seltener - an die Schreibung des Deutschen angepasst. Und – wie bei fachsprachlichen Ausdrücken – ist es manchmal schwer einzuschätzen, ob sie noch zur Jugendsprache oder schon zur Allgemeinsprache gehören. An dieser Stelle müsste man sich noch eine Frage stellen, wie viele von diesen Fremdwörtern sich auf Dauer im Wortschatz halten. Prof. I. Barz ist der Meinung, dass die meisten Erscheinungen des aktuellen Sprachgebrauchs sind, ohne die Chance, im Deutschen heimisch zu bleiben (www.uni-leipzig.de-aktuell). Den zweiten Rang nimmt Jiddisch ein (z.B. Zoff, Zaster, mogeln), dann – Lateinisch (z.B. Terror, Horror, rapido, subito, Ego-Trip, ultra) und Griechisch (z.B. hypermäßig, gigantisch, galaktisch, kosmisch).

d) **Dialekte.** Analog zu den Dialekten gibt es auch innerhalb der Jugendsprache relativ große Unterschiede. Aus West- oder Norddeutschland stammende Wörter wie z.B. ömmeln, Maloche, lull und lall werden von süddeutschen Jugendlichen abgelehnt. Und umgekehrt: in Bayern gibt es Dodeln, Hallodri, Sandler aber keine Laschi oder Fuzzi.

Insgesamt lebt in der jugendspezifischen Ausdrucksweise viel sprachliche Aktivität und Kreativität. Das alles erscheint sowohl als Akt der „verbalen Selbstverwirklichung“ als auch eines „Andersseins“ (nach Ising..., S. 181). Die Jugendsprache bildet Ausdrucksformen, in denen sich junge Menschen mit Gleichaltrigen verständigen und identifizieren können.

Der vorliegende Aufsatz hatte eine kurze Darstellung der deutschen Jugendsprache zum Gegenstand. Zusammenfassend lässt sich über die Sprache der deutschen Jugend sagen, dass sie zwei Komponenten besitzt: einerseits bedient sie sich zum großen Teil sprachlicher Mittel, die auch in den Medien-, Fach-, Sondersprachen eine beachtliche Rolle spielen. Besonders die Musik-Wörter zusammen mit speziellen Ausdrücken aus der Computersprache machen einen großen Teil des typischen Jugendvokabulars aus. Die deutsche Jugendsprache bezieht einen ziemlich großen Teil ihres Wortschatzes vorwiegend aus dem Englischen. Auf diese Weise mischen sich die englische und die deutsche Sprache. Andererseits weist die Jugendsprache große Lebendigkeit und Kreativität auf. Man beobachtet in der Jugendsprache eine große Gruppe von Neubildungen, Neubedeutungen, Sprüchen. Auch zahlreiche Abkürzungen gehören dazu.

Trotz wachsendes Interesses wurde das Phänomen der Jugendsprache noch nicht gründlich untersucht. Aber es ist bekannt, dass viele Wortbildungsschemata und Formulierungsmechanismen der Jugendsprache heute immer mehr auch von Erwachsenen übernommen werden. Tatsache ist, dass sich die Umgangssprache immer mehr an die Jugendsprache annähert - „wie überhaupt die ganze Gesellschaft dem Jugendlichkeitsideal frönt“ (Ehmann 1993, S. 12). Formulierungen wie auf etwas/jemanden stehen, drauf sein, down sein, feeling, geil, checken, düsen, irre, wahnsinnig, riesig, cool, toll – ursprünglich Worte aus der Jugendsprache – sind heute im allgemeinen Gebrauch.

Die Bedeutung der Jugendsprache für die Zukunft der, in diesem Fall – deutschen Sprache darf nicht unterschätzt werden, weil die Sprache der Jugend von heute die Sprache der Erwachsenen von morgen ist, und sie wird dazu führen, die Sprache und das Denken der zukünftigen Generationen zu prägen.

Literatur

Althaus, P. H. - Henne, H., - Wiegand, E.: *Lexikon der germanistischen Linguistik*. 1980.

Androutsopoulos, J. K.: *Deutsche Jugendsprache: Untersuchungen zu ihren Strukturen und Funktionen*. Frankfurt am Main 1998.

Braun, P.: *Tendenzen in der deutschen Gegenwartssprache: Sprachvarietäten*. Stuttgart 1998.

Der große Duden. *Das Bedeutungswörterbuch*. Bd. 10, Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich 1985.

Ehmann, H.: *Affengeil. Ein Lexikon der Jugendsprache*. München 1993.

Ehmann, H.: *Voll konkret – Das neueste Lexikon der Jugendsprache*. München 2001.

Glinz, H.: *Linguistische Grundbegriffe und Methodenüberblick*. Bad Homburg 1970.

Herberg, D.: Neologismen in der deutschen Gegenwartssprache. Probleme ihrer Erfassung und Beschreibung. In: *Deutsch als Fremdsprache*, Nr. 4, 2002.

Henne, H.: *Jugend und ihre Sprache. Darstellung, Materialien, Kritik*. Berlin-New York 1986.

Ising, E. - Kraus, J. - Ludwig, K. D., - Schnerrer, R.: *Die Sprache in unserem Leben*. Leipzig 1988.

Lexikon der Jugendsprache: www.du.nw.schule.de.

Müller-Thurgau, C. P.: *Laß uns mal 'ne Schnecke angraben*. Sprache und Sprüche der Jugendszene. Düsseldorf-Wien 1983.

Neuhaus, G.: *Sprache, Fremdwörter, nicht publizierte Materialien des Goethe Instituts*. Berlin 2002.

Neuland, E. (Hrsg.): *Sprache – Kommunikation – Kultur – Soziolinguistische Beiträge*, Bd. 1. Frankfurt am Main 2003.

Sowinski, B.: *Deutsche Stilistik*. Frankfurt am Main 1978.

www.detlev-mahnert.de/Jugendsprache.html

www.duden.de

www.staff.uni-marburg.de

Stereotyp obcego a komunikacja międzykulturowa

Franciszka Witkowska-Lewicka

Co kraj, to obyczaj; Andere Länder, andere Sitten; Что город, то и нравы. Adekwatne przysłowia znajdziemy we wszystkich językach świata. Przysłowia te ukształtowały się tak dawno, jak dawno przedstawiciele różnych kultur nawiązywali ze sobą kontakty. Różnice ich języków, obyczajów i tradycji sprzyjały nie tylko wzbogacaniu własnej przestrzeni kulturowej, ale niejednokrotnie były przyczynami mniejszych lub większych konfliktów w przeciągu całej historii ludzkości. Czy ta odmienność musiała i nadal musi być przyczyną waśni? To pytanie pozostaje cały czas aktualnym. Odmienność – to najczęściej obcy, to nie taki sam, inny, odrębny, różny. Owa inność i odrębność bliska jest obcości. Kim zatem jest obcy? Według „Słownika języka polskiego” pod red. Mieczysława Szymczaka obcy – to „człowiek nie należący do danego środowiska, rodziny; także: mieszkaniec, obywatel innego kraju” [Szymczak 1982, t. II, s. 407]. Problem obcości należy zatem rozpatrywać wielopłaszczyznowo, tak jak wielopłaszczyznowo funkcjonuje określona społeczność. Odmienność / obcość może dotyczyć wymiaru odmienności np. fizycznej, wiekowej, zawodowej, narodowościowej, kulturowej, cywilizacyjnej itp. Obcość nie jest cechą samą w sobie, a zjawiskiem społecznym w szerokim tego słowa znaczeniu. Na obcego w każdym z wymienionych obszarów życia otoczenie zawsze zwraca szczególną uwagę. Obcy – przez swoją inność – zawsze rzuca się w oczy. Jego odmienność postrzegana jest przez innych ludzi ze zdwojoną siłą, następnie generalizowana i automatycznie przenoszona na całe socjum, z którego „odmieniec” się wywodzi. Wizerunek obcego jest przeważnie bardzo schematyczny i jednostronny. Tak, w bardzo dużym skrócie, powstaje stereotyp, na który po raz pierwszy jako na zjawisko socjologiczno-psychologiczne zwrócił uwagę Walter Lippmann w książce „Public Opinion” wydanej w Nowym Jorku w 1922 roku. Lippmann postrzega stereotyp jako „obraz w głowie ludzkiej” jakiegoś zjawiska, opinię o nim. Ten obraz z przypisanymi mu konotacjami jest z reguły jednostronny, cząstkowy i schematyczny. Według Lippmanna pełni on podwójną funkcję: psychiczną (ekonomizacja wysiłku poznawania świata) i społeczną (obrona szeroko rozumianej pozycji społecznej) [Bartmiński 1985, s. 27-28]. Na podstawie takiego postrzegania zjawiska stereotypizacji, funkcji stereotypu, zasięgu (zarówno w przestrzeni jak i w czasie), zrodziło się wiele koncepcji i teorii [G. Allport, A. Schaff, U. Quasthoff, D. Katz., S. Rice, E. Vinacke i in.]. Większość autorów uważa, „że stereotypy zawierają jakąś

uogólnioną wizję rzeczywistości, która jest dana jednostce przed doświadczeniem i niezależnie od doświadczenia, ukierunkowując naszą uwagę i w rezultacie kształtując w odpowiedni sposób nasze doświadczenie” [Bartmiński 1985, s. 34]. Każdy krąg kulturowy posiada „zestaw” swoich trwałych, mocno zakorzenionych w świadomości uogólnień, np.: Szkot jest chytry, Francuz zjada żaby, blondynki i policjanci są mało inteligentni, szewcy są pijakami itd., itp. Takie uproszczone obrazy rzeczywistości są zabarwione emocjonalnie, mają charakter wartościujący. Odnoszą się do rzeczy, osób, instytucji i całych grup społecznych. Jak widać z podanych przykładów, oparte są zazwyczaj na niepełnej, częściowo wypaczonej lub zupełnie fałszywej wiedzy.

Niejednokrotnie odwoływaliśmy się tu do pojęcia kultura, krąg kulturowy / przestrzeń kulturowa. W kontekście stereotypu pominięcie tych pojęć jest niemożliwe. Definicji danych fenomenów pojawiło się na przestrzeni lat bardzo wiele. Naszym zadaniem nie jest ich analiza, natomiast dla potrzeb isticie „roboczych” przyjmijmy niektóre z nich. Już w XVIII wieku Johann Herder (1744-1803) uważał, że nie ma nic bardziej nieokreślonego niż kultura. Może dlatego do dnia dzisiejszego nie ma jednej, jedynie prawidłowej, w całości oddającej złożoność zjawiska definicji. W naszej pracy pragnę powołać się na dwie definicje kultury. T. Cegielski mówi o kulturze w następujący sposób: „Kultura to nic innego jak całość wytworów człowieka – tak materialnych jak i duchowych (Artur O. Lovejoy). Tak więc do sfery kultury należy na równi dzieło sztuki, jak i umiejętność posługiwania się plugiem, tak instytucje państwa jak i osiągnięcia nauki, obyczaj ustępowania miejsca starszym i zwyczaj zawiązywania oczu skazańcowi. Wszystko, co nie jest naturą składa się na kulturę” [Cegielski 2004, s.10]. Jest to więc bardzo szerokie pojęcie korespondujące z klasycznym pojmowaniem kultury przez Emila Benveniste’a [Бенвениста 1974]. Dla naszych rozważań bardziej odpowiednim wydaje się rozumienie kultury przez Jurija Lotmana: „Kultura jest formą komunikacji między ludźmi i jest możliwa tylko w takiej grupie, w której ludzie komunikują się (...), kultura posiada naturę, po pierwsze – komunikacyjną, po drugie – symboliczną” [Лотман 1994, c. 6; tłum. nasze – F. W. -L.]. Bez komunikacji kultura nie istnieje. Czy zatem jest komunikacja? I w tym przypadku pojęcie jest rozpatrywane z wielu punktów widzenia. Nie istnieje jedna uniwersalna definicja. Ujmując zjawisko najbardziej ogólnie, można je określić jako porozumiewanie się. Według prekursora komunikacji jako pojęcia naukowego Charles’a Cooley’a komunikowanie się jest to „swego rodzaju mechanizm, dzięki któremu stosunki międzyludzkie istnieją i rozwijają się, a wytworzone przez umysł ludzki symbole są przekazywane w przestrzeni i zachowane w czasie” [Cooley 1909]. Komunikacja jest pojęciem wieloaspektowym, dlatego różnorodność definicji jest oczywista. Co istotne, żadna z definicji wzajemnie się nie wyklucza.

Komunikowanie się jest procesem wymagającym aktywności od komunikantów, dlatego w tej pracy będziemy je rozumieć jako „dynamiczny proces, polegający na wymianie, tzn. wysyłaniu i odbieraniu przekazów w ramach określonej sytuacji lub kontekstu” [Głodowski 2001, s. 15]. Niezbędnym składnikiem procesu komunikacji jest kanał komunikacji – narzędzie przekazywania komunikatu oraz kod – język komunikowania się, który musi być wspólny dla odbiorcy i nadawcy.

Zdefiniowany przez nas we wstępnej części „ten obcy” nie funkcjonuje w próżni. Jest zmuszony do kontaktowania się i do komunikowania się z przedstawicielami innych grup społecznych, innych wspólnot językowo-kulturowych, do których on się nie zalicza. W tym miejscu zajmiemy się szczególnie przypadkiem takich kontaktów, kontaktów na wyższym poziomie, a mianowicie między przedstawicielami różnych kręgów kulturowych (KK) rozumianych jako zbiór „kultur spokrewnionych ze sobą genetycznie i historycznie lub wykazujących wspólnotę zasadniczych cech. O kręgach kulturowych mówimy zazwyczaj w odniesieniu do kultur mających pewne ramy terytorialne” [<http://prace.sci-aga.pl/32482.html>]. Obcy styka się z inną kulturą, z innymi kodami procesu komunikacji, niejednokrotnie nowymi kanałami komunikacji. Geert Hofstede [Hofstede 1994] porównuje zetknięcie się z nowym kręgiem kulturowym do sytuacji dziecka uczącego się od podstaw rozpoznawania znaków i symboli. Już na płaszczyźnie codziennych kontaktów interpersonalnych w kręgu jednej kultury spotykamy się z różnymi trudnościami w komunikowaniu się. Są to takie czynniki jak: brak umiejętności słuchania, przerywanie wypowiedzi, nadmierne dociekanie, popędzanie, agresja, pogrożki, brak szacunku dla rozmówcy itp. W przypadku komunikacji międzykulturowej mamy do czynienia z jeszcze większą ilością przeszkód, które najczęściej wynikają z różnic kulturowych między rozmówcami. Ważne jest, aby zdawać sobie sprawę z tego, że nasza przeszłość i doświadczenie w znaczący sposób wpływają na nasz system poznawczy i sposób myślenia, dlatego nie powinno nikogo dziwić, że ta sama wypowiedź lub to samo zachowanie mogą być różnie interpretowane przez osoby wywodzące się z odmiennych kultur. Komunikacja, a w szczególności komunikacja międzykulturowa powinna być rozpatrywana w aspekcie czasu i przestrzeni. Proces socjalizacji członka danego kręgu kulturowego polega na akwizycji konceptów kulturowych, symboli, obyczajów, historii danego socjum itd., co stanowi podstawę do tworzenia jego przestrzeni kulturowej, która według D. Gudkowa i W. Krasnych jest istnieniem kultury w świadomości człowieka. Te lub inne fenomeny kultury w procesie akwizycji odzwierciedlają się w świadomości człowieka (...) [Gudkow, Krasnych 1998, s. 124]. Przestrzeń kulturowa w tym rozumieniu jest narodowo zdeterminowana, chociaż zawiera niewątpliwie elementy uniwersalne (aczkolwiek które i tak percypowane są przez pryzmat własnej kultury).

Te wspólne dla wszystkich kręgów kulturowych elementy będą z pewnością zajmowały różne pozycje w zależności od specyfiki określonego kręgu kulturowego. Zagłębiając się bardziej w istotę bagażu informacji każdego przedstawiciela określonego kręgu kulturowego nie sposób pominąć faktu, że każdy członek danego KK włada szczególnym, tworzącym pewną strukturę zasobem wiedzy i wyobrażeń o otaczającej go rzeczywistości. Jest to jego indywidualna przestrzeń kulturowa (IPK). Poza tym istnieje określony zasób wiedzy, doświadczeń i wyobrażeń, który posiadają wszyscy przedstawiciele określonego socjum (np. grupy zawodowej, wiekowej, religijnej itp.), który kształtuje tzw. kolektywną przestrzeń kognitywną (KPK). Z kolei KPK tworzy bazę kognitywną (BK), która jest zbiorem wiedzy, doświadczeń, wyobrażeń wszystkich członków określonego kręgu kulturowego [Гудков 2003; Красных 1999]. W związku z powyższym w kontaktach międzykulturowych dochodzi do zderzenia się dwóch baz kognitywnych. Kwestia jest tylko taka: czy bazy kognitywne przedstawicieli różnych kręgów kulturowych mają wspólne elementy, czy tworzą zupełnie niepokrywające się twory?

Świat nigdy praktycznie nie rozwijał się w izolacji, wiele cech jest tzw. międzyludzkich, dlatego kognitywne bazy przedstawicieli różnych kręgów kulturowych mniej lub bardziej zazębiają się. Epoka, w której żyjemy obecnie, stwarza jak najlepsze warunki do niwelowania głębokich różnic, aczkolwiek nie jest to proces szybki, jeśli chodzi o zmiany np. mentalnościowe. Czy to dobrze, czy to źle, pozostaje kwestią dyskusyjną.

Barierami zakłócającymi komunikację międzykulturową są najczęściej: napięcie i niepewność towarzyszące międzykulturowym kontaktom, oczekiwanie podobieństw, a nie różnic w zetknięciu z przedstawicielami odmiennych kultur, etnocentryzm, uprzedzenia, stereotypy oraz problemy z niezrozumieniem języków obcych i przekazów w komunikacji niewerbalnej.

Warunki powodzenia międzykulturowego komunikowania się, jak widać, zależą od wielu czynników. Jednym z najważniejszych jest niewątpliwie znajomość wspólnego kodu, którym w zasadzie jest język. Bez wspólnego kodu pełnowartościowe porozumiewanie się jest prawie niemożliwe. Sukces komunikacyjny w sytuacji interkulturowej gwarantuje w dużej mierze jeszcze tzw. wiedza pozakodowa. Jak wiadomo, komunikacja dzieli się na werbalną i niewerbalną. Komunikacja przebiega przy współdziałaniu z innymi formami aktywności człowieka i dlatego, żeby osiągnąć sukces komunikacyjny niezbędny jest zasób wiedzy daleko wychodzący poza ramy np. języka i języka gestów. W związku z tym najczęstszą przyczyną niepowodzeń komunikacyjnych między przedstawicielami różnych kręgów kulturowych, nieadekwatnych przekładów jest niezajomość przez jednego z komunikantów systemu znaczeń innego kręgu kulturowego. (por. tzw. „Kulturblindheit” w: Peil-Schoeller 1994). Podajmy kilka

przykładów: Jeden z komunikantów nie rozumie znaczenia znaku – werbalnego bądź niewerbalnego, np. słowa, idiomu, gestu, mimiki, np. odchodzić z kwitkiem, pukanie w stół dla Niemca i dla Rosjanina też ma inne znaczenie, szekspirowskie „Wezmę kciuk w zęby. Dla nich to zniewaga” (Romeo i Julia).

Przedstawiciel jednego kręgu kulturowego przypisuje funkcje semantyczne jednostkom asemantycznym w innej kulturze i na odwrót (np. środkowy palec do końca lat 80. XX wieku był w Polsce znakiem asemantycznym; znaczenie uśmiechu dla Rosjanina, Polaka, Niemca ma też inną wymowę).

Złe odczytanie znaczenia znaku, następnie przekazanie go w nieadekwatnej formie członkom innego lub swojego (w przypadku przekładu z języka obcego) KK, spowodowane jest często interferencją. W przeważającej mierze są to błędy językowe, np. Liquidität / likwidacja. Konkurs / konkurs w języku polskim i niemieckim. Nieadekwatnie rozumiane informacje nie zawsze są uświadomiane przez obydwie strony aktu komunikacyjnego, co często powoduje nie tylko nieporozumienia, ale wręcz konflikty. Takie sytuacje występują w przypadku tzw. interferencji zewnętrznej, kiedy jeden z komunikantów przenosi znaki i znaczenia swojej wspólnoty językowo-kulturowej do innej kultury. Oprócz tej „zewnętrznej interferencji” istnieje również „wewnętrzna” interferencja, w której komunikant („ten obcy”) stara się operować znakami innego kręgu kulturowego, jednak robi to nieadekwatnie do oczekiwań odbiorcy. Ma to przykładowo miejsce w takich wypadkach, kiedy znak, który jest charakterystyczny dla określonej sytuacji, dla tylko określonej sfery komunikacji uniwersalizuje się poprzez użycie go w szerszym kręgu sytuacji komunikacyjnych. Dotyczy to najczęściej użycia jednostek językowych charakterystycznych dla języka potocznego w sytuacjach komunikacji oficjalnej, np. formy zwracania się: Cześć!, Привет!, Hallo!, Pani Aniu!, Госпожа Ирена*!, Frau Ania!* itd. Następnym przykładem tego typu błędów mogą służyć amerykańskie ekranizacje filmowe na podstawie powieści np. rosyjskich autorów, gdzie używa się w określonych sytuacjach nieadekwatnych przedmiotów, nieadekwatnych gestów itp.

Błędy zachodzące na poziomie komunikacji międzykulturowej przez badaczy zostały sklasyfikowane (patrz przykładowo Гудков 2003). Wśród błędów zaliczanych do dyskursywnych wyróżnia się błędy wywołane nieprawidłowym użyciem stereotypów, tzw. błędy stereotypowe. Typ tych błędów zajął się z błędami etykietalnymi (np. zwracanie się amerykańskich studentów do wykładowców po imieniu, odmówienie przez Chińczyka np. propozycji wypicia herbaty, co nie oznacza, że on nie chce napić się herbaty, całowanie rąk kobiecie przez Polaków). Przykładem zachowań niezgodnych ze stereotypem kulturowym np. w Rosji, w Polsce jest pytanie w autobusie, tramwaju itp. Czy pan/pani wychodzi?, co uważane jest za niedopuszczalne w Japonii; pomieszczenie stylów w korespondencji oficjalnej; pozdrawianie się Niemców, nawet nieznanymi, przy spotkaniu

rano np. w jednym hotelu, Morgen! Hallo!, Grüß Gott! i brak takich zachowań u przedstawicieli innych kręgów kulturowych.

Bardzo rozpowszechnionym błędem z rodziny dyskursywno-stereotypowych są tzw. błędy „mentalne”, polegające na użyciu w procesie komunikacji nieadekwatnych obrazów mentalnych, które się aktualizują przy użyciu tej lub innej jednostki komunikacyjnej, np. różne pojęcie słów: listonosz – w j. polskim nosi pocztę, dla Amerykanów wozi pocztę; nauczyciel w j. polskim i rosyjskim jest synonimem biedy, pracy dla idei, w latach 90. – nieudacznika. Do tego typu błędów zaliczają się przypadki odmiennego kulturowo użycia zoonimów dla scharakteryzowania człowieka. Japończyk nie pojmie, dlaczego Polak czy Niemiec nazywa człowieka, który nie jest gruby, świnia. W kulturze japońskiej dane zwierzę symbolizuje otyłość; szczeniak – w j. polskim – młody, niesforny chłopiec – w kulturze hiszpańskiej – znaczy złośliwego denerwującego człowieka [niektóre przykłady zostały zaczerpnięte z : Гудков 2003]. W takich przypadkach trzeba bardzo ostrożnie podchodzić do tłumaczenia takich jednostek. Ponieważ nieadekwatny ich przekład, bądź bez odpowiedniego komentarza, zmieni wymowę oryginału tekstu. Podobnie rzecz się ma z etnonimami, co budzi niekiedy oprócz irytacji poważniejsze konflikty. Krystyna Pisarkowa w swojej pracy „Konotacja semantyczna nazw narodowości pisze: „stereotypy są równoznaczne z konotacją semantyczną nazwy narodu” [Pisarkowa 1976, s.6] (Konotacja jest przez K. Pisarkową rozumiana jako treść znaczeniowa zabarwiona uczuciowo i towarzysząca znaczeniu prymarnemu nazwy). W wynikach jej badań były np. zestawienie: Cygan – kłamca; inne znane w kulturze polskiej to: Anglik – flegmatyczny, Włoch – makaroniarz, Szkot – skąpiec, Żyd – chytry; w kulturze rosyjskiej – Polak jest kojarzony z kimś wyniosłym, zarozumiałym, podczas gdy Amerykanie uważają, że jest po prostu głupi, Niemcy, że jest brudasem, pijakiem i nierobem. Ostatnio we Francji Polak jest kojarzony z hydraulikiem zabierającym Francuzom miejsca pracy. Nawet już na tych przykładach widać, że mamy tu do czynienia z etnocentryzmem.

Stereotypy tworzymy, a szczególnie te narodowe, zawsze w porównaniu z „obcymi”. Etnocentryzm jako „postawa polegająca na skłonności członków pewnej grupy społecznej do uważania jej za lepszą lub wyższą od innych, prowadząca często do fanatyzmu, rasizmu i nacjonalizmu” [Szymczak 1982, t. 1, s. 558]. Dzieli on ludzi na „swoich” i „obcych”. Etnocentryzm zakłada, że obcy są zagrożeniem, nakazuje obronę i walkę z nimi. Przejawem typowego etnocentryzmu były wyniki referendum w sprawie przyjęcia Konstytucji Europejskiej we Francji i Holandii (czerwiec 2005). Wyniki badań Instytutu Spraw Publicznych (www.isp.org.pl) dotyczące wzajemnego postrzegania się Polaków i Niemców wyraźnie wskazują, że negatywne stereotypy utrwalają się w wyniku znikomej wiedzy o danym kraju. Obecne warunki społeczno-polityczne w Europie

spryžijają nie tylko niwelowaniu różnic gospodarczych, ale i mentalnych. Wiele przysłów i porzekadeł o Niemcach, które powstały w wyniku doświadczeń historycznych, jak na przykład: Co Niemiec, to odmieniec; Dębak trzeszczy, Niemiec wrzeszczy; Gdzie Niemiec staje, tam trawa nie rośnie; Niemiec dziurki nie robi, a krew wypije; hitlerowcy, faszyci, okupanci itd. odchodzi już do lamusa. Większości młodych Niemcom nie jest już znany wydzźwięk porzekadeł: polnische Wirtschaft; polnischer Reichstag. Jakie nowe stereotypy wejść na stałe do naszych języków, zależy w dużej mierze od naszej aktywności i otwartości w kontaktach międzykulturowych. Od umiejętności spojrzenia na inną kulturę i język z pozycji obywatela świata.

Bibliografia

- Bartmiński, J.: Stereotyp jako przedmiot lingwistyki (I). In: *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, pod red. M. Basaja i D. Rytel. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź.
- Cegielski, T.: *Wykład dla studentów I roku europeistyki „Dzieje kultury europejskiej”*, www.ce.uw.edu.pl/konspekt_DWZ_2/ Cegielski_Historia_kultury_europejskiej.pdf.
- Cooley, Ch.: *Social Organisation* < New York < [za:] M. Montana Czarnawska, 2003, Podstawy negocjacji i komunikacji, Pułtusk 1909.
- Głodowski, W.: *Komunikowanie interpersonalne*. Warszawa 2001.
- Hofstede, G.: *Cultures and Organisations, Interkultural Cooperation and its Importance for Survival*. London 1994.
- Kloskowska, A.: Wyobrażenia i postawy etniczne dzieci szkół opolskich. In: *Przegląd Socjologiczny* 2, 1961.
- Peil-Schoeller, P.: *Interkulturelles Management*. Berlin, Heidelberg, New York, London, Paris, Tokyo, Honk Kong, Barcelona, Budapest 1994.
- Pisarkowa, K.: *Konotacje semantyczne nazw narodowości*. ZP 1976.
- Schaff, A.: *Stereotypy a działanie ludzkie*. Warszawa 1981.
- Szymczak, M. (red.): *Słownik języka polskiego*. Warszawa 1982.
- Бенвенист, Э.: *Общая лингвистика*. Москва 1974.
- Гудков, Д. Б.: *Теория и практика межкультурной коммуникации*. Москва 2003.
- Гудков Д. Б. - Красных В. В.: Русское культурное пространство и межкультурная коммуникация. In: *научные доклады филологического факультета МГУ*, ред. М.Л. Ремневой и Н. А. Соловьевой. Москва 1998.
- Красных В. В.: *Простите, я вас не понимаю...* (когнитивный аспект в преподавании иностранного языка. In: *Русский язык как иностранный. Исследования и практика преподавания*, под ред. Г.И. Володиной. Москва 1999.
- <http://prace.sciaga.pl/32482.html>
www.isp.org.pl

Jak vidí oni nás, jak vidíme my je

Jiří Vacek

Se vstupem, či lépe řečeno návratem našeho národa do Evropy se dostává do popředí otázka evropské dimenze, výchovy k evropanství jako potřeba napravit důsledky izolace naší republiky a jejích občanů od západního světa za čtyřicet let totalitního režimu.

Jedním ze základních pilířů evropanství je znalost sousedů a respektování jejich národních zvláštností, historických a kulturních tradic. Jednou z možností poodhalit tyto pohledy je rozbor našeho mudrosloví, jeho porovnání s mudroslovím sousedních národů. Předložená práce je pokusem o porovnání naší lidové moudrosti s lidovou moudrostí rakouskou, přesněji řečeno s moudrostí z okolí Vídně. Jde zatím pouze o torzo, úplným záměrem je porovnat rčení česká, rakouská a maďarská. Práce je rozvržena na delší časové období a dnešní příspěvek je jen drobnou úvodní ukázkou.

Česká část práce vychází ze tří základních pramenů. Prvním z nich je Čelakovského Mudrosloví národu slovanského ve příslovích, k němuž je připojena sbírka prstonárodních českých pořekadel, z r. 1851, třetí úplné vydání z r. 1949, připravené do tisku Karlem Dvořákem. Podle něho převzal Čelakovský většinu materiálu ze starších sbírek nebo literárních děl, takže Mudrosloví zachycuje příslovní tradici v podobě, jak se ustálila asi v 18. století. Značná část přísloví je původu nelidového, knižního. To ovšem jeho význam nesnižuje a dokládá snahu představit Slované před tvář Evropy jako národ vysokých kvalit a neotřeseného mravního zdraví a zároveň dodat Čechům v té době tolik potřebné hrdosti. Z dnešního pohledu je řada rčení či přísloví již obtížně srozumitelných anebo bez komentáře ne zcela pochopitelných. Např. z asi padesáti mudrosloví o Němcích bylo do našeho výběru zařazeno jedenáct dosud poměrně živých.

V druhém zdroji se Dana Bittnerová a Franz Schindler snaží zjistit současný stav znalostí přísloví obyvatel České republiky. Výchozím materiálem bylo dílo F. L. Čelakovského, doplněné J. Spilkou z let 1950–1970 a nejnovější výroky sebrané oběma autory v terénu. Zhruba 11 000 sebraných výroků bylo předloženo devatenácti respondentům, kteří vyloučili výroky jim neznámé. Zůstalo celkem 5735 výroků, které jsou známé, ne všechny však živé a používané. Zajímavý je podíl znalostí výroků podle autorů sbírek. Ze 106 výroků, které znali všichni respondenti, bylo 24 ze sbírky Čelakovského, 21 Spilky a 61 Bittnerové, při tom

celý materiál byl v poměru Čelakovský 7651, Spilka 2733, Bittnerová 705. Z toho vidíme, že Čelakovského i Spilkův fond se skládá z velké části z výroků dnes již neznámých, zastaralých. To nepřekvapuje u Čelakovského, kde materiál je vydáním nejméně 150 a vznikem 250 let starý, ale je překvapivý u Spilky, jehož sbírka je stará přibližně 50 let.

Podle třetího zdroje, Zaorálka (2000), patří do mudrosloví jak přísloví, tak slovní vazby. Těmi rozumíme pořekadla, rčení, úsloví, sousloví apod. Autor dále uvádí, že mezi příslovími a ostatními vyjmenovanými slovními vazbami je značný rozdíl původový, funkční i formální. Podle něho je přísloví nesporně výtvořem lidové filosofie, lidové životní zkušenosti a moudrosti, kdežto ostatní obrazné slovní skupiny jsou naopak zřejmě produktem lidové fantazie, výronem citu spíše básnivého než hloubavě přemýšlivého. A účelem rčení a úsloví atd. jistě není jako přísloví názorné poučení, výstraha nebo pokárání, neboť rčení mají pouze zpestřit, oživit, zvýraznit mluvený nebo psaný jazykový projev. Jejich poslání je tedy stylistické, nikoliv mudroslovné.

Zde je nutné drobné zamyšlení nad kategorickým soudem Zaorálkovým, neboť lidové přirovnání v sobě často nese prvky lidové životní zkušenosti a moudrosti či lidové filozofie a jeho účelem může být podobně jako u přísloví poučení, pokárání nebo výstraha. Jako příklad poslouží rčení „je nad žida“, „rozumí tomu jak cikán pluhu“ apod. Příklady využití slovních vazeb při výuce cizího jazyka najdeme např. u [Po].

V analytické části jsou příklady českých rčení a výroků, podle Bittnerové dosud živých. Ta jsou na začátku odstavců seřazena podle počtu respondentů (tučně tištěných).

Anglie

mizet po anglicku [Za]

Němec, Němka, Německo

10 respondentů:

Dobry Němec mrtvý Němec [Bitt]

7 respondentů:

Do chléva Němkyně, do kuchyně Češka, do lože Francouzka [FLC]

5 respondentů

Kam německý voják šlápne, tem neroste tráva sedm let. [Sp]

3 respondenti:

Čech promokne na kůži, Němec durch und durch [Sp]

2 respondenti:

Je Němec, nevěř! [FLC]

My jsme my a Němci jsú Němci [FLC]

1 respondent:

Spíše orač dobrým knížetem bude, nežli Němec s Čechy věrně zbude [FLC]

Na smích lidem všem po způsobu německém [FLC]

Lepší teplé pivo než studená Němka [Bitt]

Tenkrát Němec Čechu přeje, když se had na ledu hřeje [FLC]

Další rčení

udělat z někoho Němce + [Za] (z nepřátel si někoho), zubí se jak Němec na jelito [Za], Němec jak poleno [Za], do boty litý Němec [FLC] (nepřízřivý), kovaný Němec [FLC], mluvíte s ním, když je Němec + [FLC], německá myš + [FLC] (potkan, krysa), kde Němkyně, tam faleš, kde cikánka, tam krádež [FLC], seděl tam jak na německém kázání [FLC] (z jednání ničemu nerozuměl), Bůh vyučuje člověka a čert Němce [FLC]

Žid

2 respondenti:

Žid klame, i když se modlí [FLC]

1 respondent:

Žid se šalbě neučil, ale s ní se narodil [FLC]

Křesťan skrze žida jako čert skrze babu bývá ošizen [FLC]

Kde křesťan kostel postaví, tam ostaví čert s židem krčmu [Sp]

Co je pryč, za to žid nic nedá [Sp]

Polská, židovská a psí víra, vše jedno. [FLC]

Další rčení

Mouchu, psa a žida když desetkrát odeženeš, zase přijde [FLC], až přijde žid z pouti [Za], židovi se roztrhla peřina § [Za] (hodně sněží), spíše se od žida pobožně písne dočká, než od něho něco dostane [Za], není nikomu dlužen, jen židu a křesťanu [Za], tluče žida, hledí židovi do plachty, káže židům, zpovídá židy § [Za] (podřimuje), a viděl jsi žida? [Za] (co bys ještě nechtěl), je jak pravý žid [Za], dělat si z něho žida + [Za] (posmívat se), neudělá to ani za pečeného žida [Za], je nad žida [Za], namaloval židy § [Za] (při malování stěny udělal šmouhy), žid křtěný, vlk zkrocený, to je nepřítel smířený [FLC], kanec na staro řezaný, žid křtěný, mnich z kláštera vypuzený, vše to pronárod ničemný [FLC], má vyrazení jako žid s prašivinou [FLC], zachová jako žid víru [FLC], z tebe by pět židů nadělal [FLC], je horší než žid [FLC], mne ani žid v počtech neošídí [slo], je tam jako v židovské škole [slo], tma jak v židově ranci [slo], drží se k němu jako žid k víře [slo], je to bílý žid (zdatný obchodník) bral mou řeč na židovské váhy § [slo] (nebral ji vážně)

Cikán

12 respondentů

Každý cikán hádá podle své planety [Bitt]

8 respondentů

Každý cikán chválí svého koně [Bitt]

2 respondenti:

Cikánovy děti nebojí se jisker [FLC]

I cikán cikánata miluje [FLC]

1 respondent

Mýt cikána [FLC]

Dobře zná cikán, že jsou lepší dvě léta než jedna zima. [Sp]

Další rčení

černý jak cikán [FLC], jako by utekl z cikánského vozu [Za], otrhaný jak cikán [Za], lže jak cikán [Za], má hubu jako cikán [Za], dušuje se jak starý cikán [Za], krade jak cikán [Za], nadraný jak cikán [Za], nahlídá jak cikán do božího hrobu [Za] (zvědavě se dívá), cpe se tam jak cikán do kostela [Za] (nejraději by tam nešel), hulí jak cikán na mezi [Za], má se k tomu jak cikán k cepu [Za], toulá se jak cikán [Za], rozumí tomu jak cikán pluhu [Za], je na všechno jak cikán na ocel [Za] (krade všechno), letí jak cikán do hospody [Za], zvykl si na to, jak cikán na šibenici [FLC], chopil se toho jak cikán krádeže [Za], dal jí toho jak cikán pradeně [Za] - (málo nebo nic), to je příjemné jako když cikána kuchá [Za], smrad jak v cikánském voze, má hubu jak cikánka [Za], vyšlo mu to jak té cikánce do těch vánoc [Za] (přesně podle očekávání), zlý by z něho byl cigán [FLC] (neumí lhát), i cikán by se začervenel, my jíme jako cikáni [slo] (nepořádně), hádali se hůř než cikáni, říkal bílému psu cikán [Za] (byl silně opilý), ošálil by cigána [Za], cikán (oblíbené jméno psa, většinou černé barvy).

Česko

12 respondentů:

Čech všude bratra Slovana má [Bitt]

7 respondentů:

Co Čech, to výzkumník [Bitt]

5 respondentů:

Dokud český zpěv nezhyne, nezhyne též Čechové [Bitt]

3 respondenti:

Čecha do měcha a měcha do vody [Sp]

2 respondenti :

pravil arciolec Čech: Co není tvého, toho nech [FLC]

jakýs to Čech, že slova nedržíš [FLC]

Česká země, matka chleba [FLC]

Čech má hlavu svou, a to neústupnou [FLC]

1 respondent:

Čechové tehdy zpívají, když se najedli [FLC]

Pán Bůh Čecha neopustí, pakli sám sebe se nespustí [FLC]

Čechy a Sasy prošel a rozumu přesto nedošel [FLC]

Další rčení

ty nerozumíš česky [FLC], ty se vypravuješ jak vrabci z Čech [FLC], sedí , hrne se jak pět českých + [Za] (důležité)

Holandsko, Dánsko, Prusko, Sasko

pije jak Holandr [FLC], je opilý jako Dán, ani za půl Prajzáka [FLC] (ani za nic), ten by mohl být v pruské královské gardě [slo], šel jako podesraný Sas [FLC]

Slovák, Slovan

1 respondent:

Česka do kuchyně, Moravka do postele a Slovenka do chléva [Bitt]

Další rčení

chodí jako Slovák + (neupraveně), má vlasy jak Slovák, hučí do něho jak Slovan do hodin, kam Slovan přijde, každý hřebík před ním se třese, pravda, ale kam Němec přijde, ten ho zajisté vytáhne [FLC], kde Slovan, tam zpěv, kde Maďar, tam hněv [FLC], slovanskému jazyku od Němců dobra nenaděj se [FLC].

Vídeň

Za šesták by hnal po strništi blechu do Vídně [Za], má najatou lež až po Vídeň [Za], i ve Vídni lidé bídí [FLC]

Polsko, Rusko, Maďarsko

pustil na pole poláka *[Za] (neslušně se zachoval, zabzdil), polský most, německý půst a vlašská nábožnost, vše to ničemnost [FLC] (narážka na špatné komunikace v Polsku), kde jsou dva Poláci, tam jsou tři strany [FLC], dokud svět světem, nebude Polák Němci bratrem [FLC], zdravý a silný jako Rus [slo], ,pochodil, vyhrál jako Rus u Slavkova [Za], jednou za uherský rok, je z toho maďar [Za], Maďar jak poleno [Za], kleje jak Maďar [slo].

Španělsko, Turecko, pohané, různé národy

je to pro mne španělská vesnice [Za], turecké hospodářství [Za], visí na mně jako Turek na čibuku [slo], turecká muzika [slo] - (hlučná, divoká), kleje jak

pohan [Za], perou se tam jak pohané [Za], to jsou pohanské podmínky slo], co Vlach vymyslí, Francouz zhotoví, Němec prodá, Polák hloupý všechno zkoupí a Rus ho zloupí [FLC]

+ zastaralé

§ řídké

* zimní nebo podzimní silný vítr se na severní Moravě a ve Slezsku nazývá polák

Příklady německých rčení (podle [See]).

Česko, český

to mi připadá české (nesrozumitelné), nakupovat po česku + (krást), to je pro mne česká vesnice (tomu nerozumím), sráží se jak české plátno (nekvalitní textil)

Německo

ty nerozumíš německy? (nechceš tomu rozumět?)

Francie

zmizet po francouzsku, má se jako pánbůh ve Frankrajchu

Židé

to nic, ať žid uhoří (nebud' tak tvrdohlavý), znič mého žida, já zničím tvého

Polsko

polské hospodářství (špatné hospodářství, nepořádek)

Prusko

tak rychle ani Prusové nestřílí

Španělsko

hrdý jako Španěl, připadá mi to španělské (podezřelé, sotva možné), je to pro mne španělská vesnice

Z ukázek je překvapující, že počet českých rčení, která se vážou k sousedním národům, je nepatrný. Z uvedených více než 130 rčení se jich váže 34 k Židům, 37 k Cikánům a 14 k Čechům. Ze zbývajících pěti desítek je dvacet vázáno na Němce, což ovšem v době, kdy tato rčení vznikala, nebyli geograficky cizinci, ale třeba sousedé v obci. Rovněž není bez zajímavosti, že se jen výjimečně vyskytují sousední národy či státy. Z nich nejvíce Slovensko a Maďarsko, každé čtyřikrát, Prusko dvakrát, Sasko jednou a Polsko sice čtyřikrát, ale některá rčení o Polsku jsou krajová a bez komentáře jinde zcela nesrozumitelná. Dvakrát se vyskytuje Vídeň, ale v obou případech jen jako symbol velké vzdálenosti. V prvním případě je rovněž doloženo rčení, kde je Vídeň nahrazena Olomoucí. Z dalších evropských zemí je zastoupena jen Anglie, Holandsko a Dánsko, v nich je jejich občanům přisou-

zena určitá vlastnost, Španělsko a Turecko jako symbol nesrozumitelnosti resp. nepořádku a Rusko v návaznosti na spojitost českých a ruských dějin. Vůbec se nevyskytuje např. Bavorsko ani Bavoráci, Rakousko, Rakušané, Austrijáci, nebyla nalezena ani rčení vázaná na historickou Lužici, Slezsko, Franky apod.

Pro porovnání pohledů z Čech a z Rakouska není zatím dost materiálu k hlubšímu rozboru ale již z toho mála se ukazuje, že pohled z Vídně na nás nebyl vždy lichotivý. Je pochopitelné při rozdílnosti jazyků, že něco pro Rakušana nesrozumitelného mohla být stejně španělská jako česká vesnice. To, že se v Čechách vyskytují pouze španělské a ne německé (bavorské, pruské, rakouské) a bůhvíjaké německy mluvící vesnice, je možná také dáno tím, že většina Čechů v minulosti buď mluvila anebo rozuměla německy, takže jako symbol nesrozumitelnosti se německá vesnice jaksi nehodila.

Přídavné jméno „český“ jako ekvivalent slova nekvalitní nás tak mrzet nemusí, protože spojením se slovem „plátno“ ukazuje na minulost. Věřme, že naše současné výrobky nebudou podobnému rčení příčinou. Slovní obrat „nakupovat po česku“ ve významu krást uvádí autorka jako obrat původem rakouský a zastaralý. Protože nákupní porevoluční horečky již dávno minuly, nezbyvá než doufat, že toto spojení slov nebude nově oživeno.

Nenápadné zmizení odněkud, opuštění společnosti bez okázalého loučení se u nás děje po anglicku, ve Vídni se mizí po francouzsku, nepořádné hospodářství je u nás turecké, Rakušané nemuseli chodit tak daleko, jim stačilo se podívat na ukázkou do v té době sousedního Polska.

Za pozornost stojí i rozdíl pohledů na Židy, kteří v době, kdy rčení vznikala, byli nedílnou součástí městského i venkovského obyvatelstva v českých zemích i v Rakousku. Židé se vyskytují v jedné čtvrtině uvedených českých rčení, v německých rčeních jsou zastoupeni výrazně méně. Rozdílný je i obsah rčení či přirovnání. V českých rčeních vystupuje žid často jako obratný obchodník, ještě častěji jako lakomec až lichvář, dále je ceněna jeho pevnost v náboženské víře a ve zbytku rčení není původ a důvod spojení zřejmý.

V německých spojeních zastupuje žid něco cenného, ale neosobního bez jakýchkoliv kladných nebo záporných vlastností. Spojení „znič mého žida, já zničím tvého“ by bylo možné nahradit spojením „podpal moji stodolu, já podpálím tvoji“ ve stejném významu. Pojem „žid“ v německém rčení nemá žádný vztah k vlastnostem, odlišnostem, chování židů, k pohledu na ně.

Největší počet českých rčení se týká cikánů. Jde zde většinou o přirovnání, která však vycházejí z pozorování odlišností těchto lidí, jejich zvyků, chování a vzhledu. V menšině je to barva pleti, převažují pro majoritní skupiny nežádoucí chování a zvyky, jako je nechut' k práci, sklon ke lži a krádeži a nedbalé oblečení.

Podle českého hodnocení dopadli nelichotivě alkoholičtí Holanďané a Dánové, k nim je možné přiřadit i Vlány a ustrašence Sasy. Hromovat a klít bylo

možné se naučit u Maďarů a pohanů, předchůdcem dnešních diskoték byla tu-recká muzika.

Z uvedeného nástinu a z práce Bittnerové vyplývá, že většina českých rčení odkazujících na naše sousedy a etnické menšiny je beznadějně zastaralá a pro většinu uživatelů jazyka nesrozumitelná a nepoužívaná. To, že někteří respondenti některá rčení znají, vůbec neznamená, že se s nimi ztotožňují. Chceme-li proto získat skutečný dnešní pohled na naše sousedy, musí být provedena nová sběratelská práce. Je nanejvýš pravděpodobné, že naše vnímání sousedních Němců, Rakušanů, Poláků, Slováků, Maďarů se bude výrazně lišit od vnímání lidí nejen z doby FLČ, ale i z doby před padesáti či dvaceti lety. Vždyť i v době nepříliš časově vzdálené byl cizinec v obci něco výjimečného, v době Čelakovského, ale i Zaorálka jiní cizinci než Němci, židé a cikáni prakticky známi nebyli.

Nakonec nezbyvá než si přát, aby cizinci viděli nás a my je v různých barvách a abychom se všichni měli jak pánbůh ve Frankrajchu.

Literatura

- [Za] Zaorálek, J.: *Lidová rčení*. Praha 1947. Reprint 2000.
[slo] *Příruční slovník jazyka českého*. Praha 1940.
[For] Formánková, A.- Formánek J.: *Česko-německá konverzace a frazeologie*. Praha 1940.
[See] Seebauer, R.: *Redewendungen, Zitate, Aussprüche mit Nationalitätsbezug*. Rukopis.
[FLC] Čelakovský, F. L.: *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*. Praha 1949. Reprint 2000.
[Bitt] Bittnerová, D. - Schindler, F.: *Česká přísloví*. Praha 2002
[Sp] Spilka, J.: Sběrka přísloví z Hlučínska. In: *Český lid 50*, 1963.
[Po] Podrápská, K.: Didaktika němčiny – didaktika češtiny jako cizího jazyka. Synergie cílů, obsahů a forem. In: Kol.: *Inovativní tendence v kurikulu studijního oboru „Učitelství německého jazyka pro základní školy“*. MU Brno 2005.

Lexikum jako prostředek charakterizace prostředí v próze Petry Hůlové Paměť mojí babičce

Jindřiška Svobodová

1.0 Charakteristickým rysem řady útvarů současné komunikace se stává interjazyková heterogenost (blíže např. Macurová – Mareš, 1996, s. 164–165). Cizojazyčné prvky, které pronikají do komunikace realizované v bázovém jazyce, pak mohou plnit řadu funkcí. Jejich užití v běžném komunikačním styku může být motivováno sociálně, snahou o ekonomické nebo profesně jednoznačné vyjádření apod.

1.1 Předmětem naší analýzy bude umělecký text, interjazyková heterogenost má v této oblasti komunikace velmi dlouhou historii. Funkcí cizojazyčnosti se zabývá například Petr Mareš (Mareš, 2003, s. 40n.), který zdůrazňuje zejména rozdíly v neutrálním užití cizojazyčných prvků v promluvách postav, kdy slouží jako prostředek pro vyjádření jejich národní příslušnosti, a ve funkci tzv. charakterizační, kdy užití jiného než bázového jazyka zařazuje z hlediska jeho vzdělání, profesního zařazení, komunikačních dovedností, zvyklostí apod.

Z našeho hlediska se pak jeví jako podstatná zejména funkce atmosférotvorná. Užití cizojazyčných prvků napomáhá vytvořit efekt zobrazované reality, ve čtenáři spoluvytváří obraz literárního časoprostoru.

2.0 Při analýze textové výstavby uměleckého textu nesmíme ovšem opomenout jeho komunikační vícevrstevnatost. Základní funkce uměleckých textů je esteticky sdělná, znamená to tedy, že při komunikaci mezi producentem a recipientem textu není prvořadé předávání věcných obsahů, ale především dosažení estetického prožitku na straně adresáta.

A právě víceméně jednostranná komunikace mezi „mluvčím“, v našem případě autorem uměleckého textu, jeho podavatelem, a adresátem, tedy jeho čtenářem, vytváří rovinu tzv. primární komunikace. Na nižší rovině pak spolu komunikují postavy uměleckého textu. Jejich komunikace již obvykle není jednosměrná, postavy ovšem komunikují nejenom mezi sebou, současně se jejich stylizovaná komunikační aktivita stává součástí komplexu uměleckého textu, tím také součástí roviny primární komunikace (k problematice primární a sekundární komunikace blíže např. Macurová, 1993, s.17n.).

Text, který budeme nadále analyzovat, je v tomto ohledu poněkud netypický. Literární prvotina Petry Hůlové *Paměť mojí babičce* je specifická právě vědomou rezignací na možnost porozumění a pozitivního komunikačního efektu na sekundární komunikační rovině (blíže Svobodová, 2004). V textu je prakticky eliminována komunikační aktivita postav formálně vyjádřená přímou řečí (terminologie blíže Doležel, 1960, 1993).

Postavy textu se střídají v šesti samostatných oddílech v roli vypravěče, a ačkoli se tím mění vypravěčská perspektiva, působí celý text jako stylisticky kompaktní celek. Autorka nevyužívá možnosti charakterizovat promlouvající postavu právě prostřednictvím užitého jazykového kódu. Naopak všechny postavy důsledně užívají též jazykový kód, kterým je obecná čeština. Jako sociálně distinktivní prvek zde působí sporadicky užívané rusismy a anglicismy, které naznačují generační rozdíly v promluvě babičky Alty: štipovat mu láptě (s. 147), k butýlce nikdy neměl daleko (s. 153), jejích dcer Dzaji: zatímco kolovala butýlka (s. 29), potom musel táta do pogram stráže (s. 57) a Nary: nejvostřejší vězení je vedle toho ...vodpočinková dáča (s. 208), na hlavním vagzálu bych si jí vůbec nevšimla (s. 218) a vnučky Dolgormy: Možná, že s tím měly něco společného jeho dlouhý večerní tripy k obzoru... (s. 136), Prováděl je Městem a pak s nima dělal turisttúr (s. 142).

V sekundárním pásmu postav tedy přímá komunikace takřka neprobíhá, postava, která se současně stává vypravěčem, pouze referuje o dřívější řečové aktivitě v časoprostoru literárního díla. V textu pak převládá polopřímá a smíšená řeč:

Máma mi někdy vyprávěla o svehch ségrách, když byly všechny dětma. Říkala, že nemám ponětí o tom, co to je mít na krku malého haranta. Že nevím nic o tom, jak plíny páchnou, jak neustálý dětský žvanění buší ve spáncích tisícerejma kladivama a jak nekonečně daleko je to od dveří k oknu, když si v něm hraje hloupý batole. (s. 131)

2.1 Užití prvků jiného než bázevého jazyka je zde tedy motivováno převážně atmosférotvorně, obraz časoprostoru literárního díla velmi konkrétně vykresluje již první věta textu: Když je u nás doma šóro, kolem dokola geru se prohánějí igelitové pytlíky. (s. 9) Všechny vystupující postavy pocházejí ze stejného jazykového prostředí, jímž je Mongolsko, pro charakterizaci jejich sociálního zařazení autorka užívá obecnou češtinu. Čtenář tedy předpokládá, že v realitě literárního textu postavy při vzájemné komunikaci používají mongolštinu.

Explicitně je užití tohoto kódu signalizováno metařečovým komentářem vypravěčky Dzaji, která si uvědomuje a následně komentuje nářeční rozdíly své babičky a otce na jedné straně a matky na straně druhé:

Máma byla taky chalchka, a ty babička neměla moc ráda. .... Ačkoli Durvuti říkají jen místo ch k a jejich jazyk je jen trochu víc sevřenej než mámin jazyk, tak ženský v obchodě někdy dělaly, že babičce nerozuměj, a nechtěly jí obsloužit. (s. 15)

V jejich promluvě je ovšem mongolština prakticky eliminována jako prostředek navázání kontaktu, ojedinělé výjimky autentického záznamu promluvy postavy při vzájemné komunikaci najdeme v prvním oddíle, ve vyprávění Dzaji. Při dosažení shody jazykového vyjádření v textu literárního díla a ve fikčním světě literárního díla mluví Mareš o formě tzv. prezence (blíže Mareš, 2003, s. 35). V bezprostředním jazykovém kontextu je pak mongolština převedena do bázevého jazyka, autorka ovšem nepostupuje mechanicky, ale volí jednou náhradu kataforickou, podruhé anaforickou:

Protože když už mu máma nedala kluka,... tak mu alespoň povila největší krasavici v celým kraji. Carajtaj ochin, říkali vždycky všichni, když k nám přišli na návštěvu... (s. 11)

Já měla před sebou ještě tři roky školy, ale byla jsem připravená sbalit si svůj sváteční dél, popadnout sušený maso a jet ještě ten den. Jenže Šarceceg řekla surgúljig togsoch jostoj, a tak nezbejvalo než tři roky čekat. (s. 37)

Mateřský jazyk postav se tak prakticky nevyskytuje v případech tzv. výpovědi bez obsahu – jako jsou pozdravy, oslovení, kletby apod. Nepochopení takovýchto výpovědí čtenářem textu nevede k mezerovitému nebo neúplnému pochopení textu jako celku, nepřinášejí totiž žádné zásadní věcné informace. V promluvách postav se vyskytují pouze obraty typu: Burchan ví proč (s. 13), Burchan ví odkud (s. 51), Burchan ví co (s. 56), sám Burchan mi jí sem přivez (s. 202–203), které jsou ovšem adresátovi textu dobře srozumitelné, a to díky explicitnímu vysvětlení: Jako v každý pořádný rodině, i u nás naproti vchodu do geru stál dřevěnej stolek se soškama většinou různě velkejch Burchanů, ale i s jinejma. (s. 28)

2.2 Při užití prvků jiného jazyka, který je českému čtenáři kulturně blízký – jako např. v případě němčiny v české literatuře 19. století, nebo angličtiny dnes, může autor na straně adresáta předpokládat alespoň jeho elementární znalost. Druhý, popř. třetí jazyk se tak stává nástrojem pro charakterizaci postav, pro možnou jazykovou hru a komiku apod. V našem případě ovšem autorka nemůže předpokládat na straně adresáta schopnost porozumět jinojazyčným prvkům (vyjma výše citované rusismy a anglicismy, které zůstávají nepřeloženy). Jak již bylo řečeno výše, je výběr z prostředků lexika mateřského jazyka postav motivován především atmosférotvorně. Jsou jím tedy pojmenovávány především okolnosti nejběžnějšího života – jako jsou pokrmy (búdzý, chúrág, chúšúry, arúl),

oděv (dél), domov a jeho součásti (ger, argal), společenské události (Nádam), jevy geopolitického uspořádání (ajmak, somón) apod.

2.2.1 Podobnou funkci ve vytváření dojmu autenticity vyprávění plní i obraty realizované sice v bázevém jazyce, ovšem konstruované tak, jako kdyby je vytvářela skutečná mongolská vypravěčka:

...a cejtila (jsem), že jsem mezi nima najednou úplně sama, jako když se mezi telatama narodí jedno s kulhavým rozštěpeným kopytem nebo když se jehně narodí černý. (s. 24)

Slunečný dny se tam opravdu daly spočítat na koňským kopytu a celá ta hora byla neustále zahalená deštivým mrakem, ... (s. 26–27)

Celá ta slavnostní paráda pro mě splaskla jako velbloudí hrb v hladovém roce. (s. 79)

Příbuzenský vztahy chtěj čas, zrajou jako kumys, nejde na ně spěchat a Dolorma se musela sama naučit jak na to. (s. 115)

Ta holka nikdy nic nemusela. Vařený jehňata jí skákaly rovnou do žaludku. (s. 226)

2.2.2 Při zasazení textu literárního díla do tak exotického časoprostoru, jako je tomu v našem případě, je na straně adresáta důležité také povědomí o kulturním, politickém, náboženském, historickém a geografickém kontextu. Odkazy na něj jsou v analyzovaném textu užívány funkčně, napomáhají adresátovi při vytváření představy o realitě zobrazovaného světa a jsou vždy voleny tak, aby je předpokládaný čtenář adekvátně dekodeval:

...mámě mezitím rostlo břich, v němž, jak si táta představoval, dřímali budoucí Čingischán našeho rodu. (s. 13)

Jak bejvala takhle studená zima jako v roce králíka, když mezi nás přišla Ojuna, ... (s. 14)

Když jsme byly úplně malé a Ojuna ještě bloudila po sansáru nebo byla horskou kozou nebo stracem nad hrobem v nějakým vzdáleným ajmaku, jezdila z nás na koni nejlíp Nara. (s. 33)

Ze svejch čínskej rysů se mi nějak podařilo vyrůst, ..., tak mně kromě mejch školních let nikdo psí maso nestrkal. (s. 98)

Celý léta, a bylo jich víc než dvakrát prstů na vobou rukách, mi na cestu, žlutě jako maják ulanbátarský televizní antény, svítil vobličej můjho drahýho. (s. 213)

2.2.3 Slovní zásoba jiného než bázevém jazyka, v našem případě mongolštiny, je výrazným prvkem ve výstavbě celého textu. Jak již bylo řečeno výše, jinojazyčné výrazy bývají použity pro pojmenování jevů každodenní reality. Au-

torka ovšem nemůže na straně adresáta předpokládat schopnost porozumět lexiku druhého jazyka (až na výjimky jako jsou např. kumys, ger, jurta a některé další), mezerovitému a neúplnému porozumění textu tedy musí předcházet jejich přetlumočením. Mareš v této souvislosti upozorňuje: „Velmi často je adresát modelován jako subjekt, jenž určitý jazyk včleněný do textu neovládá a současně potřebuje, aby mu byl zpřístupněn celek textu. Vyjádření v tomto jazyce tak musí být doplněna vysvětleními, nebo musí být redukována na prvky, jejichž význam je poznatelný z kontextu, resp. je z hlediska tohoto kontextu zanedbatelný.“ (Mareš 2003, s. 26) I při analýze našeho textu jsme se setkali v podstatě se stejnými způsoby převodu cizího lexika do bázevém jazyka, důsledně byl uplatňován vnitrotextový překlad. Při něm dochází ke zdvojení části promluvy. Vedle sebe stojí složka výrazová, která reprezentuje jazykovou cizost, a složka významová v základním, bázevém jazyce (viz Mareš, 2003, s. 26).

Na tomto místě přejdeme k prvnímu způsobu překladu, který je pro čtenářskou recepci nejjednodušší, jde o ty případy, kdy se v bezprostředním jazykovém kontextu nachází vedle sebe jednak výraz jinojazyčný a jednak jeho český ekvivalent:

Boty tátovi vyšila sojombem, státním znakem naší země. (s. 17)

...viděla jsem tátův ohněm ozářený obličej, jak se naklání a rozfoukává uhlíky na budány šol, nudlovou polívku, naše ranní jídlo. (s. 36)

Dvě holčičky z mé třídy dělaly odmalinka nugárlat, a protože hadí ženy mají všichni odjakživa ve velké oblibě, střídalo se naše zpívání s jejich dovedněma vystoupeníma. (s. 76)

Zaměstnával řidiče a příležitostně někoho dalšího a ukazoval Mongolsko džúlčinům, cizincům z jinejch zemí. (s. 142)

Nejfrekventovanější, ovšem pro adresáta poněkud složitější, je druhý případ, kdy význam cizojazyčného výrazu pouze vyplývá z kontextu. Předmět je nejčastěji charakterizován účelem svého užití, na straně adresáta se ale vytváří naprosto konkrétní obraz:

...táta nám každý udělal malej tašúr, abychom vzpurnýho koně mohly taky pořádně sešvihát, a jelo se. (s. 16)

Kdyby jí nebylo, vykládám každé den prvňákům počty a kroužím s nima písmena do modrejch linkovanejch devterů. (s. 94)

Obdobně konkrétní obraz se vytváří také při bližším popisu:

...celý stádo je nervózní a uštěkaný nochoj s ním má spoustu práce, když má oddělit březí klisny s mláďaty od ostatních. (s. 9), obdobně ... Ten vítězoslavnej

pocit, když skříply ohon nějakýho nochoje, se ani nedá popsat. (s. 134)

Měl dlouhý hustý vlasy, zvláštní dél s úzkejma rukávce a zůstal u nás přes noc. (s. 10)

Ovó, kam naše rodina chodila nejčastěji, ... Hromádka drsných ohlazených kamenů na úpatí hory s ženským profilem, který se říkalo Boróny úl.

V textu se oba výše jmenované způsoby v některých případech kombinují, autorka pak často postupuje tak, že význam mongolských slov při opakovaném užití znovu nespecifikuje. Tak postupuje například v případě užití výrazu *tarbagan*. Čtenáři je nejprve pouze signalizováno, že se jedná o zvíře, které žije ve stepi, později je v jeho bezprostředním slovním kontextu užito českého ekvivalentu *sysel* a konečně mnohem později už je výraz *tarbagan* užíván tak, jako by byl jeho význam čtenáři znám a mohl jej používat jako součást své, alespoň pasivní, slovní zásoby:

Taky když jsem byla malá a chtěla jsem s tátou hrát večer šagé nebo mu ukázat hnízdo malejch *tarbaganů*, který jsem našla, tak mě okřikla. (s. 16)

Tehdy máma ještě neměla ani jedinej šedivej vlas a táta, když navlečenej ve vlčí kůži čekal u *tarbaganí díry*, vždycky ulovil nejmíň dva nebo tři vyplašený stepní *sysly*. (s. 33)

Dlouho potom ani předtím nebyl celej *ger* tak napjatej, jako šelma ke skoku, jak *tarbagan* k úprku. (s. 163)

Je pochopitelné, že tento způsob používání slovní zásoby jazyka, který je pro předpokládaného adresáta naprosto neznámý, je poměrně náročný, autorka jím však výrazně aktivizuje jeho pozornost. Obdobná situace se v textu opakuje i v jiných případech, jako například u výrazů *chúchdijn cecerleg* (= školka), *chтакты* (= šátky), *najmáčin* (= cesták), nebo *erlíc* (= bastard).

2.2.4 Ačkoli se na straně recipienta evidentně nepředpokládá znalost druhého jazyka textu, autorka velmi často nepředkládá rychlý a hlavně jednoznačný překlad do bázového jazyka.

Význam některých výrazů bývá naznačen pouze mlhavě. Tak například pouze z popisované situace může adresát vyrozumět, že přibližný význam výrazu *morin chúr* je nějaký hudební nástroj: Anra hrála celej večer na *morin chúr* a ženský navářily bůdzy a kýble mléčného smetanového čaje. (s. 76). Jindy se výraz druhého jazyka stane členem koordinační skupiny spolu s výrazy bázového jazyka. Čtenář pak na základě znalosti kontextu předpokládá, že to bude „něco jako ...“:

Doslova řekl: ukradla tvý jméno bezostyšně jako altajský zloděj koní .... Matka nebyla žádněj pokoutnej mužskej s *urgou* a provazama a mý jméno nemělo s koňma nic společného. (s.133)

Když mi *babička* vrazila do ruky *měchadlo*, *chutag* nebo *tavag* se smrdutou vlašnou krví, já koukala jak to hodit na *Zulu* s *Cecegmu*. (s. 134)

V ojedinělých případech pak díky kontextu získá adresát mlhavou představu o významu jistého výrazu, jako například v přirovnání přijeli vystrojený jak *nojon* na *kuriltaj* (s. 168), nebo v případě nápisu na transparentu, který byl vyvěšen v kulturním domě na oslavách ukončení školní docházky *Tavtaj morilnó* (s. 38) a který v dané situaci mohl znamenat prakticky cokoli – od přivítání po přání míru *zdar!*

3. Při analýze výstavby komunikátu se lze setkat zejména s jedním aspektem vícejazyčnosti, a to s jejím užitím ve funkci prvku spoluvytvářejícího uměleckého textu. Při užití lexika natolik exotického jazyka, jakým je pro českého čtenáře *mongolština*, může jistě dojít k zastření nebo zamlžení věcného významu, tuto skutečnost však více než vyvažuje aktivizace pozornosti a s tím související čtenářský zážitek.

Literatura

Hůlová, P.: *Paměť mojí babičce*. Praha 2002.

Doležel, L.: *O stylu moderní české prózy. Výstavba textu*. Praha 1960.

Doležel, L.: *Narativní způsoby v české literatuře*. Praha 1993.

Macurová, A.: *Komunikace v slovesném textu, slovesný text v komunikaci*. In: Macurová, A. – Mareš, P.: *Text a komunikace. Jazyk v literárním díle a ve filmu*. Praha 1993.

Macurová, A. – Mareš, P.: *Soužití a střet. Ke stylu vícejazyčného textu*. Stylistika 5, 1996.

Mareš, P.: „*Also: nazdar!*“ *aspekty textové vícejazyčnosti*. Praha 2003.

Svobodová, J.: *Kdo komunikuje v uměleckém textu?* In: *Studia Bohemica IX*. Olomouc 2004.

Využití možností jazyka v současné české próze (Nad prózami moravského autora Jana Vraha)

Soňa Schneiderová

1. Jan Vrak je pseudonym málo medializovaného, ale poměrně plodného moravského autora Tomáše Koudely (narozen 6. 8. 1967), jednoho ze současných majitelů olomouckého nakladatelství Votobia; jen po roce 2000 je jméno Jana Vraha spjato s vydáním pěti knih (autor a spoluautor). K nejznámějším prózám patří *Obyčejné věci* (Votobia, 1998) a poslední knihou je próza *Dokonalost nože* (Votobia, 2004). Texty Jana Vraha mají společný rys: lze je zařadit k textům, které označujeme jako postmoderní literatura. Zajímalo nás proto, jakým způsobem Jan Vrak pracuje s postupy a prostředky společnými pro tento soubor textů, zejména jak v rámci paradigmatu tzv. postmoderny využívá možností diferenciací národního jazyka (jako moravský autor) a vícejazyčnosti, jak buduje intratextové a event. intertextové návaznosti.

1. 1. *Dokonalost nože* má podtitul ...z knih, snů a skutečnosti. V obsahu knihy jsou tyto jednotlivé části vyznačeny stranami (...z knih s. 7, ...ze snů s. 141, ...ze skutečnosti s. 191), avšak ve výstavbě textu je v podstatě nemožné jednotlivé roviny rozlišit a nepochybným záměrem autora textu (se zřetelem k recepci textu) je to, aby všechny tyto tři dimenze splývaly.

S jednoznačným vymezením se pak nesetkáme ani u vypravěče a postav knihy; nesetkáme se ani s jednoznačným vymezením jejich promluv. Jednou je Jan Vrak vypravěčem - Já, Jan Vrak - jindy se perspektiva mění a postava Jana Vraha je zobrazena v úhlu 3. os. On, Jan Vrak; *Menuju se Jan Vrak a jsem z Marsu* (s. 16) - (On) *Martan Jan Vrak* (s. 22); *A já (...)* Jan Vrak, *vešel do pokoje a ulehl na kanape* (s. 72); dále: *Pravil, Jan Vrak, syn vlčice: (...)* (s. 72) nebo: *Náhodné objevení podstaty hodin vyličil teprve účastník další prohlídky a demontáže stroje, Jan Vrak, člen Gesellschaft (sic!) für Gewerbe (...)* (s. 91) atd. Jan Vrak je jednak střídavě ztotožňován s pozicemi já - on (Tyto dvě osoby jsou postaveny vedle sebe např. i v lineárně za sebou následujících slovesech *Myslel si, myslel jsem si, potichu v sobě* (s. 59)), jednak je zobrazen v různých rolích a koexistuje v různých dějových perspektivách textu, v různých časových rovinách. Nepřekvapí nás proto, že se v textu knihy setkáme s výrokem téměř „rimbaudovským“, upozorňujícím čtenáře na to, že *Já jsem v tu chvíli někdo jiný* (s. 63), tedy principem zabezpečujícím „svobodný pohyb“ subjektu mezi různými oblastmi textu (J. Hoffmannová, K charakteristice postmoderního textu, SaS 1992, s. 176). Já je také součástí my, najdeme i ono „máchovské“ ztotož-

nění: *Eliáši, Vrahu, Martane, Harfo Meluzinoviči (...)* (s. 22) atd. „Hlavní subjekt“ Jan Vrak jako by vlastně neexistoval, na různých úrovních textu se míhá a znovu objevuje. V závislosti na tom používá i různých „jazyků“. Např. rozmlouvá-li Jan Vrak s losangeleským policistou jako novinář, jeho řeč je stylizována takto: „*Menuju se Jan Vrak a jsem z Marsu, poslali mě sem, abych s váma udělal interview, o tom, jaký to je u vás, jak jako bojujete se zločinem, (...)*“ (s. 16). Na druhé straně například v promluvě Jana Vraha, syna vlčice, zaznívá knižní tón: „*Chci, abych dokončil tuto knihu, která je kusá.*“ (s. 72) Atd.

Stejně jako je neurčitý „hlavní subjekt“, je manipulováno s ostatními vnitrotextovými subjekty a jejich perspektivami. Do dialogu vstupují mimotextové subjekty (např. čtenář, který je oslovován přímo i nepřímo) a také věci, které jsou samy předmětem zobrazení (např. vlak, kniha: *Četla jsem, řekla kniha: (...). Před několika sty lety bych jen stěží mohla tuto knihu napsat a předpokládat, že zůstanu naživu.* (s. 68); *bible: Básník? zeptala se Bible na obyčejkovém stolku* (s. 85); *má kniha promluvila*, (s. 23) atd.). Někdy je existence subjektů explicitně znejasňována: „*Kůň*“, „*pes*“. O kterém koni se to mluví? Kterého psa má autor na mysli? *Znali jsme koně různé a psů nevidaně, každého jiného, Artura z této knihy, Bara z Obyčejných věcí, (...)* (s. 61)

1. 2. Text je velmi roztržštěný a nesourodý. Je složen z mnoha segmentů příběhů, událostí, zpráv a informací různých časových rovin, různých druhů textů a stylů. Vzájemné vztahy jednotlivých textů v celku jsou nejasné; jejich řazení a přiřazování vedle sebe postrádá alespoň na první pohled logiku a smysl. Nesourodost je explicitně zdůrazňována i tematizací různých literárních, ev. jiných žánrů (části textu jsou např. nadepsány jako klavírní mezihra, tractatus atd.). Projevem složité interference různých textů v textu-celku *Dokonalosti nože* je velké množství citátů různých druhů. Někdy se citáty sdružují a vytvářejí celý blok textu (s. 32). Vedle citátů jsou to i četné aluze, které dotvářejí iluzi provázanosti s jinými texty, konkrétní vztahy k jiným textům: *A tak se potvrdila věštba strýce Maxmiliána Sczerby z Obyčejných věcí: „Delfine, budeš mistr světa.“* (s. 73)

1. 3. Celý text vytváří dojem, že má souvislost s jinými knihami a že je „... z knih“. Ať už citacemi, konkrétní tematizací jiných textů, metakomentáři různého druhu nebo všudypřítomným knižním stylem, který v *Dokonalosti nože* prostupuje nejen pásmo vypravěče, ale i pásmo postav a sjednocuje je tak:

(1) *Jakmile pak sultán uslyšel o příchodu jeho, vstal ihned a vyšel mu vstříc a políbil ho, jako by byl jeho syn, a posadil ho po pravici.* (s. 69)

(2) *Ale i jinak skýtá pozorování kraje mnoho zajímavosti a stojí za to se nad nimi zamyslet. Půda je dobře obdělána, nikde nevidět úhoru.* (s. 77)

(3) (...) *objal mne a pravil: Hochu můj, jaká je tohle kromobyčejná věc? V jediné noci uděláš, co jiní píší měsíce. Při Bobu domnívám se, že nemáš na světě rovného, jenž by se ti podobal, poněvadž jsi udělal něco, nač nestačí mistři světa.*” (s. 73)

V důsledku knižního stylu obsahuje text velké množství knižních a archaických prvků:

(1) adjektivizované přechodníky: *Tázala se usednuvši a ustavši v podivném smíchu.* (s. 42); jmenné tvary adjektiv - *Cítí se mlád, šťasten a svoboděn...* (s. 29); infinitivy na *-ti*;

(2) genitivity vlastnosti, záporové genitivity a jiné druhy genitivů: *dívka zajímavé tváře* (s. 24); *Kalliopé otrhaných hadrů a šouravých slápot se neusmály* (...) (s. 12); *Proč by nezasvětil života velkému poslání* (...) (s. 29); *nakoupili jsme krásného papíru* (...) (s. 46); *Olomouc nehrála významnějších rolí* (s. 49); *Není nikoho, kdo by vám to vysvětlil. Není nikoho* (...) (s. 58); *nebylo takových vlastností* (s. 63);

(3) časté je postponování přívlastku - *co slyšíme z úst mýtických* (...) (s. 28); jsou *historické skutky hlavní, osobnosti a jiná vetěš časová.* (s. 28); *Šlachosvalová dráha plic vede souběžně s klasickou dráhou člověkovou.* (s. 30) *Probudiv se ze somnambulního spánku, spěchal ke dveřím chrámovým, ale bylo již pozdě. Kostel již uzavřen...* (s. 30);

(4) nápadné jsou i jiné posuny v pořádku slov a archaismy v rovině stavby věty: *příznivý osud vtělí jednou bezmála veškeré sny tyto, že dopřeje mi* (...) (s. 24), *jaké vzpomínky budí jméno to* (s. 25); *Kolikráte při přechodu ulic zatančíte si volky nevolky divošský kankan, ve kterém silou setrvačnosti pokračujete ještě na bezpečnějším již chodníku.* (s. 26); *Vrak povzdechne si:* (...) (s. 93); *Mně, Angličanu, bylo to směšné.* (s. 31);

(5) zastaralé je užití některých spojovacích prostředků: *I my jsme poděleni kancionály, prayer booky, bychom mohli zpívat některé písně* (...) (s. 27); *Jednak schází nám staletá výchova, jednak i naše slovanská letora je málo způsobilá, aby dovedla nás udržeti na uzdě a nedopustila, bychom z nedostatku sebeovládání nesáhli k hrubosti a násilí.* (s. 31);

(6) časté jsou konstrukce typu: *Není nic, čemu by bylo lze porozumět, a není důvod, proč to něco měnit, mrzčeno je srdce člověkovu a přinuceno k odchodu pravidelnému -* (...) (s. 38); *jíž by nebylo lze čísti bez znalosti kódu* (s. 56); *jednoho jim však nelze nepřiznati* (s. 55); *Málo bylo mluveno* (...) (s. 53).

Knižnosti odpovídá i knižní až archaické psaní cizích slov (a to i v pásmu řeči, kterou můžeme označit jako pásmo postav), např.: *nervosně* (s. 24), *religiosita* (s. 25), *poesie* (s. 30); *hypnosa* (s. 32); *museum* (s. 35); *organisačtní* (s. 69); *mosaika, konserva* (s. 76); *pathologie, atheismus* (s. 31); někdy je archaizace psaní cizích slov zvláště nápadná - *lejaký představitel italské renaissance* (s. 29); *pyjama* (s. 55).

1. 4. Na druhé straně se setkáme například u slova *interview* s podobami fonetickými - jednou dokonce - v grafické podobě - s čárkou nad *u*, jindy kroužkem: *interuvjú* (s. 22), *interuvjú* (s. 22) a ve stylizaci mluvené řeči se objeví naopak podoba - *interwiew* (s. 16); foneticky jsou také zaznamenána některá cizí slova - *džísus krajst* - (s. 17); oproti běžným zvyklostem také cizí vlastní jména *Los Endželis* (s. 83); *Majk* (s. 18); *júesej* (s. 19); vedle toho však najdeme v jiném úseku,

a to opět stylizující mluvenost, podobu *Los Angeles* (s. 18); *John* (s. 19); jindy jsou některá anglická slova psaná důsledně anglickým pravopisem: *meetingy* (s. 31), přestože v dnešní češtině známe i počestěné podoby těchto slov atd.

Tato zdánlivá ledabylost a nepravidelnost, vzhledem k současným kodifikačním normám často nesprávnost, je dána v současných českých románech (uvedme snad nejmarkantnější příklad Sestry Jáchyma Topola) složitě strukturovaným textem mnoha perspektiv na jedné straně, na druhé straně však - a to především - snahou současných autorů poukázat na rozpory v užívání jednotlivých slovních tvarů, na možnosti využití výrazu; snahou vytknout rozpor mezi pravopisem a výslovností, mezi psaností a mluveností. Autoři se navrací k dnes méně užívaným formám jazykových prostředků a odhalují nové možnosti a perspektivy v užití daného výrazu, což můžeme chápat také jako vyjádření střetu minulosti a současnosti. Proto je nesprávné tyto odchylky vždy posuzovat jako chyby, jak to činí někteří literární kritici a recenzenti u jednotlivých děl autorů (konkrétně i u J. V.). I když je pravda, že někdy posoudit, zda jde o záměr autora, nebo jeho chybu, nebo chybu nakladatelství, je obtížné a záleží na vysledování pravidelnosti těchto nepravidelností. Ve Vrakově próze *Dokonalost nože* jsou tyto nepravidelnosti jednak ojedinělé, jednak nevím, zda do této kategorie zahrnout např. i pravidelné neužívání čárky před „respektive“ nebo chyby v užití německých výrazů (viz „*Gessellschaft*“, správně „*Gesellschaft*“). Dostáváme se tak někdy do situace podobné té, kterou komentoval jeden z Vrakových kritiků Obyčejných věcí: měli Vrakovi žlutou škodovku 100 nebo 110? Že by proměna typu vozu patřila k postmoderní hře?

1. 5. Jazykovou pluralitu současné prózy dotvářejí četné „exkurzy“ nespisovných soustav. Výjimkou nejsou ani Vrakovy prózy, v nichž se nápadně - jazykově - odráží moravské prostředí. V *Dokonalosti nože* do kontrastu s nápadnou knižností, spisovností vstupuje např. hanáčtina. Najdeme ji v přímé řeči: „*Tož, jak to oděláme?*“ ptali se staří hospodáři navzájem. „*No, jak - tak, jak prve: složime jedno kandidátko, pěkně po číslech, kery só na řadě, abe bele ve věboře, aji dva tři domkaře tam šópnem, abe bel pokuj...*“ (s. 64), ovšem nikoliv primárně jako prostředek charakterizace lokálního, sociálního prostředí hrdiny či jeho osobní charakteristiky. Spíš ji zde musíme chápat pouze jako výraz možností současného světa a jazykových prostředků. Jako užití jednoho z možných kódů jazyka.¹

Obecnějších charakteristik v *Dokonalosti nože* nabývá i využití cizích jazyků, zejména němčiny a angličtiny:

(1) *Pozoroval jsem tváře choralistů i kněží a přitom jsem si v duchu pravil: Jste highchurchmen, nebo broadchurchmen, či lowchurchmen. Soublasíte s ortodoxním Halifaxem, nebo se držíte modernisty dra Inge?*“ (s. 30)

(2) *Intelligenz ist da - zum Schweinefutter, takový je skutečně náš ostrov.* (s. 52)

Němčinu v této knize můžeme snad chápat jako prostředek historizace textu, knižní citátovosti a v neposlední řadě i svázanosti s moravským prostředím Angličtina, která reprezentuje současnost, se mísí do vyjadřování současníků; reprezentuje současný komunikační styl.

2. Závěr. O každém uměleckém textu lze říci, že autorovy postoje k jazyku jsou už tím, jakým způsobem je dílo jazykově realizováno. Ve Vrakově Dokonalosti nože, stejně jako v dílech současných českých autorů, je zřejmé, že se jazyk stává nejen prostředkem, ale i předmětem umělecké stylizace, vyjádřením obecnějších charakteristik a postojů autora k jazykové skutečnosti.

Vrakova kniha je jedním z příkladů toho, jak současní čeští autoři nakládají s principem dynamického, procesuálního, pluralitního přístupu k textu, principem na jedné straně sjednocujícím určitý typ textů, na straně druhé mající rozmanité jevové podoby v jednotlivých textech jednotlivých autorů. Za specifiky Vrakovy tvorby považují jeho vztah k moravskému prostředí, který se mj. projevuje v jazykové rovině využitím moravských jazykových podob, a zálibu v knižních prvcích jazyka. V případě jiných jeho próz mu bývá tato stránka jeho textů spíš vyčítána jako verbalismus a manýrismus (viz např. v knize básní v próze Osm hlav). Užití moravských nářečí a moravských jazykových "drobností" z Vranka činí autora sice výjimečného, ale možná také marginálního.

Poznámky

¹ Hanáčtina je výrazným prvkem Vrakových próz. V Obyčejných věcech je do struktury textu zahrnuta jinak, než je tomu v Dokonalosti nože: hanácká slova prostupují text jako ojedinelá citátová slova, např. ...*ale to už jsme jeli naší žlutou škodovkou a jeli jsme kupodivu přes „Překaze“, tam jsme naložili traktoristu Aloise Hřízu, „sena teho, které je zavřené“* (s. 23); (...) *až za cukrárnou u Gájů u „bévalé“ Kocandy – tam doleva.* (s. 13).

Literatura

- Hoffmannová, J.: K charakteristice postmoderního textu. *SaS* 53, 1992.
 Klen, P.: Talent Jana Vranka je špatně nasměrovaný. *MFDnes*, Střední Morava, 3. 9. 1998.
 Mareš, P.: „*Also: Nazdar!*“ Aspekty textové vícejazyčnosti. Praha 2003.
 Schneiderová, S.: Topolův román Sestra a jeho jazyk. Olomouc, AUPO, *Philologica* 72, 2000.
 Pulkrábek, J.: Když ze sebe Petr Bajza dělá Jana Blahoslava. *Host* 5, 2001.
 Vrak, J.: *Obyčejné věci*. Olomouc, Votobia 1998.
 Vrak, J.: *Dokonalost nože*. Olomouc, Votobia 2004.

Využití přímé metody při výuce gramatického systému češtiny jako cizího jazyka

Svatava Škodová

1 Aplikace přímé metody v jazykovém kurzu

Na počátku našeho rozhodnutí použít přímou metodu pro explanaci gramatiky v kurzu pro vietnamské studenty, uskutečněném ve školním roce 2004/2005 na katedře českého jazyka a literatury FP Technické univerzity v Liberci stál fakt neexistence zprostředkujícího jazyka mezi studenty a vyučujícími a také téměř nulový výskyt kontaktních prvků v jazykových systémech češtiny a vietnamštiny. Ačkoliv přímá metoda byla metodicky konstruována pro angličtinu a pro flektivní jazyk není zcela nevhodnější, přesto jsme se rozhodli pro aplikaci některých jejích základních principů a pokusili jsme se vytvořit explanační gramatický model, který by vyhovoval i sociokulturnímu pozadí vietnamských studentů (viz dále text B. Štindlové).

Následující tabulka obsahuje porovnání základních principů standardní přímé metody, ze kterých jsme vyšli (v levém sloupci) a konkrétních aplikací daných principů v našem kurzu (v pravém sloupci).

2 Porovnání standardních principů přímé metody s konkrétní aplikací daného kurzu

PRINCIPY PŘÍMÉ METODY	KONKRÉTNÍ APLIKACE A INOVACE DANÝCH PRINCIPŮ V JAZYKOVÉM KURZU
Žádný překlad není dovolen.	Vzhledem k jazykovým znalostem vyučujících a studentů nebyl žádný překlad ani možný.
Sylabus používaný přímou metodou je vždy založen na situacích (např. co říkají lidé při nakupování, v bance, na večírku apod.) nebo na tématech (např. peníze, zdraví, počasí), nikdy ne na gramatických strukturách.	Považovali jsme za vhodné se od tohoto konkrétního principu odchýlit. Náš sylabus byl na první pohled sice založen tematicky, avšak jeho struktura byla postavena na vzestupné aplikaci gramatických struktur použitých pro

	rozšiřování komunikačních možností. Jednotlivá témata byla svázána s gramatickými strukturami, které se frekvenčně nejčastěji objevují v příslušných komunikačních vzorcích daného tématu. (např. návštěva u lékaře + valenčně obligatorně vázaný dativ). Tzn. náš sylabus byl ve svém strukturním principu gramatický, tematická složka byla aplikována až sekundárně.
Cílem jazykové výuky je komunikace. Proto je metoda postavena na otázko-odpověďových dyádách.	Tento princip jsme použili jako základní a nejdůležitější pro prezentaci gramatického systému. Jednotlivé gramatické jevy byly rozpracovány do krátkých sekvencí obsahujících minimálně 3 maximálně 5 otázko-odpověďových dyád. Každá sekvence obsahovala jen jeden nový gramatický jev (viz příklad). Otázky jsou koncipovány tak, že se ptají právě na to slovo, které je určeno jako nový gramatický jev (tzn. v odpovědi obvykle stojí jako tematická část výpovědi). Pro jednotlivé sekvence je důležité zachovat „gramatický monoteismus“, aby studenti mohli postoupit k následné indukci.
Gramatika je vyučována induktivní metodou. Nikdy nejsou dávana explicitní gramatická pravidla.	Tento princip jsme zachovali jen částečně, resp. v prvotní fázi zvládnutí daného gramatického pravidla. Studenti nejprve zvládli určitý gramatický prvek jako konverzační dyádu. Teprve ze sledu dyád později vyvozovali gramatické pravidlo. Učitel potvrzoval nebo upřesňoval správnost tohoto vyvození; případně provedl porovnání s jinými pravidly a zařazení pravidla do systému.
Studenti se učí myslet v cílovém jazyce. Slovní zásoba je získávána přirozenějším způsobem, jestliže studenti používají celé věty namísto memorování jednotlivých slovíček.	Tento princip byl propojen s tematicky založeným sylabem kurzu. Pro gramatická cvičení byla vždy použita slovní zásoba příslušného tematického okruhu.

Učitel neznámé významy demonstruje, tzn. nevysvětluje je, ani je nepřekládá. Je žádoucí, aby si student vytvořil přímou asociaci mezi významem a slovem v cílovém jazyce.	Demonstrace významů byla používána jen tehdy, byla-li smysluplná. Pokud bylo rychlejší, resp. obratnější význam vysvětlit, nebylo použito demonstrativního způsobu. Striktní lpění na demonstracích považujeme za jedno z negativ přímé metody jako takové.
K vysvětlování významů jsou používány obrázky a objekty.	Pokud je to možné, je ve výuce vždy dobré použít více způsobů pro zapamatování významů.
Zdůrazňované oblasti jazyka. Zdůrazňované jazykové dovednosti: Je dávana přednost rozšiřování slovní zásoby před gramatikou. Ačkoliv jsou ve vyučovacím procesu zdokonalovány všechny 4 jazykové dovednosti (čtení, psaní, mluvení, poslech), nácvik orální komunikace je pokládán za základní. Proto cvičení zaměřená na čtení a psaní jsou postavena na jazykovém materiálu, který studenti nejprve nacvičovali orálně.	Vzhledem k současným poznatkům o fungování lidské paměti jsme tento princip opět striktně nedodržovali, neboť se jeví efektivnější používat co největší množství kanálů, které by dané informace upevňovaly. Proto byly pro osvojování gramatiky používány všechny základní jazykové dovednosti.

3 Popis lekcí

Gramatické jevy jazyka jsou prezentovány v krátkých lekcích pomocí dyadické frekvence vět obsahujících daný gramatický jev. Jednotlivé věty jsou velice krátké – často se skládají pouze ze tří slov (toto rozčlenění splňuje požadavek na možnost uchování bloku v paměti). Tyto věty jsou dále uspořádány do krátkých bloků s unifikovaným vzhledem. Unifikace vzhledu napomáhá identifikovat nový gramatický jev v sekvenci a soustředit se na jeho analýzu.

Věty jednotlivých sérií mají uniformní strukturu (tzn. otázka – odpověď) a řada slov se v nich opakuje (de facto je obvykle opakována tematická část věty). Těmto větám se studenti učí podstatně rychleji a snadněji než větám se zcela odlišnou slovní zásobou. Počáteční lekce jsou zaměřeny i na rozšiřování centrální slovní zásoby jazyka. Vybírána jsou taková slova, která je možno dobře vizualizovat, čímž nevznikají komplikace při vysvětlování významu; ne ve všech lekcích však bylo možno princip jednoduchosti vizualizace dodržet, čímž byl stanoven jeden z limitů námi použité metody.

Účelem sekvencí je fixace a automatizace gramatických struktur, není to cílené rozšiřování slovní zásoby. V tomto bodě se diametrálně odchylujeme od přímé metody, která se primárně zaměřuje na rozšiřování lexika a gramatické strukturu jsou pro tento přístup až sekundární.

Materiál je organizován ve formě otázek a odpovědí, případně výroků a reakcí na ně. Tímto způsobem je možné při akvizici gramatiky upustit od frontální prezenze a upozadit roli učitele, který je obvykle při vysvětlování gramatických jevů centrální. Naopak jsou takto aktivizováni studenti.

Gramatickým vysvětlivkám je v momentu aplikace přisouzena jen periferní role. Celé sekvence naučené z paměti slouží později jako šablony k tvoření vět s analogickou větnou stavbou. Gramaticky správný mluvený projev je více záležitostí opakovaného a mechanického použití jazyka v jeho gramaticky správné mluvené podobě, spíše než memorování jednotlivých gramatických pouček. Gramatické vysvětlení a zařazení jevu do systému paradigmat by mělo následovat až v okamžiku, kdy si studenti osvojili příslušné bloky s gramatickým jevem a automaticky je používají.

Každá dvojice vět musí být ilustrována obrázkem pro lepší porozumění a fixaci obsahu.

4 Ukázky lekcí

Ukázka č. 1

Základní informace o probíraném gramatickém jevu

Zvýrazněné tázací slovo indikující, jaký typ otázky se pojí s daným gramatickým jevem. Propojení otázka-odpověď napomáhá studentům automaticky použít správný gramatický tvar, jsou-li později tázáni.

Zvýrazněná slova reprezentující paradigma daného gramatického jevu. V okamžiku, kdy studenti celou sekvencí zvládnou, je možné toto paradigma představit a souvztažnit s ostatními „příbuznými“ paradigmaty.

přímá metoda: *Kam ?* - GENITIV - F - - měkká souhláska ⇒ + -e

1. <i>Kam</i> nastupuješ?		Nastupuji do <i>tramvaje</i> . (ta tramvaj)
2. <i>Kam</i> ukládáš oblečení?		Oblečení ukládám do <i>skříně</i> . (ta skříň)
3. <i>Kam</i> neseš nádobu?		Nádobu nesu do <i>kuchyně</i> . (ta kuchyně)
4. <i>Kam</i> pokládáš peřinu?		Peřinu pokládám do <i>postele</i> . (ta postel)
5. <i>Kam</i> ukládáš boty?		Boty ukládám do <i>předstěň</i> . (ta předstěň)

Obrázky ilustrující jednotlivé dyády.

Nominativní singulárové tvary slov. Pro studenty je nutné si zafixovat základní nominativní tvary, pro fixaci rodovosti je vždy uvádíme i ukazovací zájmena.

Ukázka č.2

přímá metoda: Čeho/koho se bojíš? - GENITIV – Manim – tvrdý konsonant => -a

1. Koho se bojí Petra?		Petra se bojí toho pán . (ten pán)
2. Koho se bojí Anna?		Anna se bojí daktora . (ten doktor)
3. Koho se bojí Veronika?		Veronika se bojí čerta . (ten čert)
4. Čeho se bojí Bára?		Bára se bojí psa . (ten pes)
5. Čeho se bojí Pavlína?		Pavlína se bojí býka . (ten býk)

5 Aplikace lekcí ve výuce

Výše uvedené lekce byly ve výuce použity následujícím způsobem.

1. Učitel napíše na tabuli slova, o kterých předpokládá, že je studenti neznají. Pomocí obrázků vysvětlí jejich obsah. Chórickým způsobem studenti nacvičí jejich výslovnost. Zvládnutí výslovnosti kontroluje učitel individuálně.
2. Učitel rozdá lekci, studenti si přečtou potichu dané odpovědi. Intonace odpovědi je pro studenty snazší než intonace otázková, je proto třeba začínat při nácvičení odpovědi.
3. Učitel říká věty nahlas – studenti v chóru věty opakují. Postup od orální formy je důležitý proto, aby se studenti soustředili na fonetickou stránku vět. Tento postup také urychluje zapamatování vět. Pokud se studenti při opakování nemohou opřít o grafickou podobu, jsou nuceni si věty rychleji zapamatovat, aby je mohli použít. Učitel kontroluje výslovnost u jednotlivých studentů. Je dobré dbát na větný a slovní důraz, v jiných částech výuky pro to obvykle není prostor.
4. Studenti si přečtou otázky. Opět chóricky opakují po učiteli, pak individuálně.

5. Učitel klade studentům otázky a napovídá jim rematickým slovem z odpovědi. Např.: Učitel: Kdo je to? – Muž. Student: To je muž.
6. V další fázi klade učitel opět otázky, avšak bez rematické nápovědy. Student musí být schopen v tuto chvíli sám zopakovat odpověď. (Pokud v tuto chvíli již existuje student, který umí sekvenci z paměti, může klást otázky on.)
7. Studenti nacvičují v párech danou sekvenci. Jeden student se ptá, druhý odpovídá; později si role vymění.
8. Jestliže je sekvence těžší. Vložíme mezi frontální fázi (Učitel – Studenti) a párovou fázi (Student – Student) ještě fázi řetězovou: 1 student položí otázku, 2. student odpoví a položí další otázku, 3. student odpoví a položí otázku atd.
Je nutné, aby studenti jednotlivé frekvence uměli automaticky z paměti a na zapamatované otázky mohli kdykoli bezprostředně reagovat, tzn. „bez vymýšlení“ odpovědi.

V dalších lekcích byla vždy gramatická struktura nacvičována méně kontrolovanou formou, aby studenti mohli samostatně aplikovat naučené schéma i na slova, která automaticky nenacvičili.

Závěr

V průběhu jazykového kurzu při dotaci cca 23 hodin za týden po dobu trvání 22 týdnů jsme vytvořili 150 sekvencí, které byly použity jako základ pro explanační gramatiky. Tento způsob explanační gramatiky považujeme za smysluplný a přínosný pro úroveň A0 a A1; a to zvláště pro studenty češtiny jako cizího jazyka, kteří nedisponují znalostí žádného ze světových jazyků použitelného pro explanační, nebo pro studenty s minimálními nebo žádnými znalostmi o fungování jakéhokoli gramatického systému.

Literatura:

- Berlitz, M. D.: *Méthode Berlitz. Berlitz and Company*, New York 1887.
Diller, Karl C.: *The language teaching controversy*. Newbury House Publishers, Inc. Rowley, Mass. 1978.
Gatenby, E.V.: *A direct method English course*. 3d ed. Longman, London 1958.
Larsen-Freeman, D.: *Techniques and principles in language teaching*. Oxford University Press, Oxford
Richards, Jack C. – Rodgers, T. S.: *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press, Cambridge
Titone, R.: *Teaching Foreign Languages: An Historical Sketch*. Georgetown University Press, Washington, D. C. 1968.
Stern, H. H.: *Fundamental Concepts of Language Teaching*. Oxford University Press, Oxford 1983.

K otázkám výuky češtiny jako cizího jazyka (ČCJ) pro vietnamské studenty

Barbora Štindlová

1. V akademickém roce 2004/2005 se na Katedře českého jazyka a literatury FP TU v Liberci uskutečnil první intenzivní kurz výuky češtiny jako cizího jazyka. Časová dotace kurzu byla stanovena na 20 vyučovacích jednotek týdně (v celkovém počtu 600 vyučovacích jednotek). Cílovou skupinou byli vietnamští studenti bez znalosti nebo pouze s minimální znalostí dalšího cizího jazyka. V návaznosti na evaluaci tohoto kurzu si v následujícím příspěvku klademe několik základních otázek: jaká jsou specifika výuky ČCJ pro studenty přicházejících z východoasijských zemí, resp. z Vietnamu; jaké aspekty ji ovlivňují a jakým způsobem je možné se s jejími obtížemi vypořádat.

Studijní problémy žáků z oblastí jazykově i geograficky vzdálených jsou velké, navíc jsou násobeny malou informovaností o základních realitách země, do které přicházejí. Zároveň jsou také významně ovlivňovány skutečností, že lektori podílející se na výuce neovládají mateřský jazyk svých studentů. Nemohou tedy uvědoměle využívat jazykového transferu, ani odstraňovat jazykové interferenční. Porovnání češtiny s mateřským jazykem provádí studenti bez pomoci učitele a lektor může jen s obtížemi (zejména v souvislosti s počáteční omezenou komunikační schopností studentů) ověřit míru porozumění.

2. V přípravné fázi kurzu jsme řešili problém s učebními pomůckami a studijními materiály. Pro výuku studentů bez využití zprostředkujícího jazyka neexistuje v českém prostředí vhodný výukový materiál, především slovníky, učebnice, překlady vhodné ke konfrontačnímu studiu apod., ani metodika.¹ Z toho důvodu jsme se pokusili sestavit učebnici, která by plně vyhovovala potřebám kurzu a v mezích možností i definované cílové skupině.

Vzhledem k absenci zprostředkujícího jazyka a k nulové úrovni znalosti češtiny jsme se rozhodli vystavět výklad gramatiky netradičně na principech přímé, resp. audioorální metody. Lze říci, že (1) v rámci této metody se k výuce gramatiky přistupuje induktivně, (2) komunikačním jazykem je jazyk cílový a ve výuce se tedy nepracuje s překladem, (3) důraz je kladen na řečovou produkci, (4) slova se neosvojují izolovaně, ale v kontextu fráze, (5) cílem je aktivní percepční i recepční ovládnutí zvukové formy jazyka a z toho důvodu je zásadním způsobem akcentován dialog a kontext.²

Jak uvádí S. Škodová³, nebyla přímá metoda primárně vyvinuta v souvislosti s flektivními jazyky, proto je její použití ve výuce tohoto typu jazyka problémové. Upozadování či dokonce odmítání výkladu gramatických jevů, které je této metodě vlastní, se v tradici vyučování ČCJ jeví jako zavádějící a neprozíravé. Přesto lze na základě vlastních zkušeností říci, že využití technik přímé metody pro výuku skupiny začátečníků bez zprostředkujícího jazyka je velmi vhodné. Od konvenčních základních principů přímé metody jsme se však v několika bodech výrazně odchýlili. Otázkově-odpověďové struktury jsou pro nás prostředkem k definici gramatických struktur, resp. k jejich počáteční explikaci. Po konverzačním osvojení gramatického prvku v těchto dialogických sekvencích následuje vyvození a ujasnění gramatického pravidla a jeho systemizace. Konverzační témata jsou provázána s odpovídajícími gramatickými jevy, které jsou typické pro komunikační vzorec dané situace.

Uvědomujeme si, že přímá metoda má jisté nedostatky, především je to její mechaničnost, limitované uplatnění pro izolované gramatické jevy, příp. nedostatečná komunikační zaměřenost. Přesto se ukázalo, že pro takto úzce vymezenou studijní skupinu, jejíž výuka je podmíněna výše zmíněnými faktory, je její modifikované užití mimořádně úspěšné.

3. Výuka vietnamských studentů je ovlivňována mnoha faktory⁴, a to vnějšími, jako je osobnost učitele, studijní prostředí apod., i vnitřními, např. dosaženou úroveň znalostí, lingvistickým povědomím a motivací studentů. Jak řečeno, zásadní vliv na výuku ČCJ mají jazykové odlišnosti češtiny a mateřského jazyka cílové skupiny. Čeština je jazyk flektivní, vietnamština se řadí k jazykům analytickým: akcentuje syntaktická pravidla, morfologické kategorie nejsou vyjadřovány flexí a jsou často výrazně závislé na pragmaticce (kontextu) výpovědi apod. Mezi oběma jazyky existuje řada významných rozdílů na všech jazykových rovinách, fonologické, morfologické, syntaktické i lexikální.

Vietnamští studenti mívají závažné problémy s výslovností. Důvodem je výrazná diference českého a vietnamského fonologického systému. Vietnamština neobsahuje některé z českých fonémů: kromě [c, č] také znělé varianty [dz, dž], dále [j], [ž], [š], [f]. Studenti obvykle nerozlišují výrazy *koš – kos*, *Micka – myčka* atd. Dále jsou ve vietnamštině fonémy distribuovány jiným způsobem než v češtině, srov. výslovnostní rozdíly konsonantů v počáteční a koncové pozici. Slabiky mají pevně fixované schéma a nevyskytují se v nich na rozdíl od češtiny souhláskové skupiny. Systém vokálů je komplikovaný, samohlásky lze dělit na dlouhé, krátké a velmi krátké, zaokrouhlené, nezaokrouhlené, přední, střední, zadní, zavřené či otevřené. Jak bylo řečeno, vietnamština nemá souhláskové skupiny, ale obsahuje velké množství skupin samohláskových, diftongy a semivokály. Vietnamština je jazyk tonální, tzn. že slova se shodnou výslovností se mohou lišit

tónem výslovnosti, který je fonologický. Rozlišuje se 6 tónových rovin, které jsou značeny v písmu nad nebo pod samohláskou ve slabice. Intonace fráze nemá ve vietnamštině charakter fonologický, je pouze stylisticky relevantní. Proto je pro vietnamské studenty obtížné osvojit si intonační kadence české věty.

Z hlediska morfologie je ve vietnamštině problematická klasifikace slovních druhů. K vyjádření morfologických kategorií, např. plurálu u substantiv či komparace u adjektiv, se neužívá sufixů, ale systému samostatných morfů (elementů), které plní určité strukturní funkce. Typickým rysem vietnamských substantiv je možnost pojit se s tzv. klasifikátorem, který blíže specifikuje charakter jména: např. přirozený klasifikátor u životných substantiv *con* se užívá pro zvířata, *con chó – (ten) pes*, *con cá – (ta) ryba*⁵. Ve vietnamštině neexistuje kategorie jmenného rodu, u slovesného tvaru není vyjádřena kategorie osoby ani čísla, obvykle není ani indikována kategorie času, protože je odvoditelná z kontextu. Pokud je nutné čas vyjádřit, užívá vietnamština adverbialní časové výrazy, event. příslušné morfémové elementy. Systém osobních zájmen a jeho užívání je podmíněn rodinnými a společenskými vztahy. Gramatickou funkci plní různé typy reduplikace, opakování slova nebo jeho části, která slouží k intenzifikaci výrazu především u adjektiv apod.

Vietnamský slovosled má typizované pořadí: subjekt–predikát–(objekt). V určitých případech se může tento striktní slovosled měnit: má-li být nějaká část výpovědi zdůrazněna, je postavena na začátek věty. Adjektiva stojí vždy v pozici za substantivem, srov. nominální fráze *čtyři hlasité děti* by ve vietnamštině měla podobu *čtyři děti hlasité*. Posesivní element stojí za jménem, které přivlastňujeme, a před substantivem nebo zájmenem, kterému přivlastňujeme, tj. ne *moje boty*, ale *boty [poses. element] já*. Jednoduché otázky se tvoří obvykle pomocí tázacího slova, které je umístěno na konci věty, příp. před adjektivem (dosl. *tamto je co?*, *kniha která zajímavá?*), interogativní zájmeno nebo adverbium je u složitějších otázek umístěno na začátku věty. Spojkové výrazy ve vietnamštině bývají většinou víceslovné, jedna část stojí na počátku věty hlavní, druhá na začátku věty vedlejší.

Na rovině pragmatické je problematický způsob vyjadřování zdvořilosti. Ve vietnamštině se vyskytuje množství různých variant oslovení osob podle jejich sociálního statutu. Neexistují zde také doslovné překlady pro *ano*, *ne* atd.

Z těchto několika málo příkladů odlišnosti obou jazyků vyplývá, s jakými potížemi se setkávají vietnamští studenti při studiu češtiny. V užívaných výukových materiálech by měla být tato skutečnost reflektována. Povědomost o jazykových diferencích pomáhá učiteli porozumět problémům, kterým studenti při výuce čelí, a umožňuje mu interpretovat chyby v ústních i písemných projevech žáků.

4. Vedle aspektů jazykových ovlivňuje velkou měrou proces výuky také příslušnost studentů k jinému sociokulturnímu prostředí. Kromě toho, že se studenti ve věku 17–20 let ocitají v neznámém prostředí a jsou denně konfrontováni s neobvyklými a stresujícími situacemi včetně problémů s ubytováním, dopravou, jídlem, změnami počasí apod., jsou zároveň odtrženi od dosavadního úzkého kontaktu s rodinou a vystaveni (západnímu) individualistickému konceptu chování.

Prostředí, z něhož studenti přicházejí, akcentuje roli kolektivu na úkor role jednotlivce. To výrazně ovlivňuje výuku vietnamských studentů. Učitel se musí vyrovnávat s tím, že studenti v hodinách intenzivně spolupracují, radí si, vzájemně se opravují či nerespektují individuální odpovědi. Doma psané eseje jsou často produktem týmové spolupráce a studenti to pokládají za přijatelné, ne-li přímo za správné. Mnozí studenti nesledují dostatečně práci v kurzu s vědomím, že někdo ve skupině pozor dává a v případě nutnosti jim poskytne řešení, které pouze zopakují, aniž by rozuměli tomu, co vlastně říkají.

Vietnamci se tradičně mnohdy ne dívají do očí, sebevědomé vystupování a otevřenou kritiku často hodnotí nepříznivě. Úsměv je v jistých případech výrazem negativního pocitu, bývá indikátorem nervozity. Platí, že pokud se studenti začnou na otázku *Rozumíte?* usmívat, jde často o signál, že nerozumí.

Studenti přicházející z prostředí, kterému je vlastní jistý metodologický konzervatismus, mají o výuce, resp. o její metodice, zcela odlišné představy než my. Jejich snaha je upřena k memorování: platí „co je psáno, to je dáno“; kniha a učitel jsou ztělesněním pravdy. Gramatická pravidla jsou upřednostňována před komunikačním přístupem, studenti intenzivně pátrají po všech morfologických variantách a formách, aniž by je však často byli schopni uvést do své jazykové praxe. „Direktivní“ výuce dávají přednost před méně direktivními metodami, které staví na komunikačních aspektech; studenti je vnímají jako plýtvání časem, často dávají najevo nezájem a nesoustředí se. Jazykové vyučování mnohdy pojmají spíše jako řešení hádanek než jako prostředek komunikace.

Všechna zmiňovaná hlediska kladou na učitele velké nároky. Kromě výuky samé je jeho úkolem pochopit zakořeněný přístup studentů k výuce a v souvislosti s tím plánovat program lekcí. Např. vzhledem k tomu, že studenti tráví hodně času domácím studiem, je vhodné připravovat diferencované domácí úkoly, aby neztráceli čas bezúčelným memorováním. Zároveň by se měl učitel pokusit ovlivnit a proměnit atmosféru ve studijní skupině, měl by studenty vést k pochopení, že výuka jazyka není jen výukou slov, slovních tvarů a syntaktických struktur, ale také principů mezilidské interakce, která se řídí určitými pravidly.

Píle studentů, s níž se pouštějí do řešení cvičení, domácích úkolů, do memorování slovní zásoby a gramatických jevů, je obdivuhodná. Pokud však bude kurz připraven bez ohledu na výše uvedené poznatky, brzy se projeví výrazná diskrepance mezi znalostí jazyka a schopností jej užívat, mezi znalostmi o jazy-

ce jako předmětu studia a kompetencemi v jeho používání jako dorozumívacího prostředku.

Poznámky

- ¹ Srov. nový materiál pro výuku češtiny pro cizince bez znalosti latinky: Čemusová, J. – Huková, P. – Štindl, O. – Štindlová, B.: *Manuál pro učitele českého jazyka pro cizince bez znalosti latinky* (Modul 1-3). Člověk v tísni – spol. při ČT, 2005. (Viz www.varianty.cz.)
- ² Srov. Hrdlička, M.: *Cizí jazyk čeština*. Praha, ISV 2002, s. 42.
- ³ Viz článek v tomto sborníku: Škodová, S.: Využití přímé metody při výuce gramatického systému češtiny jako cizího jazyka.
- ⁴ Srov. např. Kyriacou, Ch.: *Klíčové dovednosti učitele*. Portál, Praha, 1996.
- ⁵ Hlavatá, L. – Slavická, B.: *Praktická vietnamština*. Fortuna, Praha 2003, s. 24n.

Literatura:

- Hlavatá, L. – Slavická, B.: *Praktická vietnamština*. Fortuna, Praha 2003.
- Hrdlička, M.: *Cizí jazyk čeština*. Praha, ISV 2002.
- Hwa-Froelich, D. – Hodson, B. W. – Edwards, H. T.: Characteristics of Vietnamese phonology. In: *American Journal of Speech-Language Pathology*, vol. 11, iss. 3, 2002.
- Nguyen Phan Canh: *Základy vietnamštiny*. Praha 1985.
- Richards, J. C. – Rodgers, T.: *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge, CUP 1989.
- Tax, J. (ed.): *Čeština jako cizí jazyk. I*. Praha, ÚSS FF UK 1985.

Problém španělských místních jmen z hlediska výuky

Hana Hrubá

Většina cizojazyčných učebnic – a učebnice španělštiny nejsou výjimkou – zařazuje do prvních lekcí názvy významných států a měst a od nich odvozená jména obyvatelská, jejichž spojení se slovesem “být” umožňuje procvičování základních jazykových dovedností: tvoření jednoduchých otázek, kladné i záporné odpovědi na otázky; z lingvistických kompetencí pak rozdíl mezi mužským a ženským rodem, jednotné a množné číslo.

Učebnice **Ven 1**, která je vedle řady učebnic **¡Fiesta!** velmi často užívaná na našich základních i středních školách k výuce španělského jazyka, využívá v první a druhé lekci právě obyvatelská jména v gramatické části k objasnění tvorby ženského rodu a množného čísla z jednoho jednoduchého důvodu: dají se u nich najít všechna myslitelná zakončení. V mužském rodě mohou končit na *-o: checo, cubano, -e: canadiense, nicaragüense, -í: iraquí*, konsonant: *español, francés*, případně *-a: belga* (zakončení na *-u, -ú* je ve španělštině velmi řídké, jedná se většinou o výrazy přejaté z indiánských jazyků).

Podíváme-li se dále na přípony, jejichž pomocí se obyvatelská jména tvoří, zjistíme, že situace je mnohem složitější. Josef Dubský ve Velkém španělsko-českém slovníku uvádí celkem 17 sufixů, které označují původ, ale ani tento výčet není vyčerpávající. Další komplikace způsobuje fakt, že od mnohých toponym je možné vytvořit dvě i více variant jmen obyvatelských, v některých případech se tato jména tvoří od latinského či řeckého základu a značně se liší od příslušných místních jmen.

Pro další sledování byl vybrán vzorek 70 toponym. Jedná se o jména španělských autonomních oblastí, provincií a jejich hlavních měst (v případě, že provincie nenese jméno hlavního města).

Příslušná jména obyvatelská jsou uváděna především podle Velkého španělsko-českého slovníku (Dubský 1999), některé tvary byly doplněny podle webových stránek španělského Ministerstva školství a kultury a španělské verze multiligvního slovníku Wiktionary. Pro zjednodušení byly do přehledu zařazeny jen ty varianty, které jsou uvedeny i ve 22. vydání Akademického slovníku španělštiny z r. 2001 (RAE 2001).

U třiceti ze sledovaných toponym je uvedeno pouze jedno jméno obyvatelské, u dvaceti pěti jsou uvedeny dvě varianty a u zbývajících patnácti tři i více. Dostaneme se tak k celkovému počtu 121 jmen.

Následující tabulka uvádí přehled použitých přípon a četnost jejich výskytu:

Tab.č.1:

- (i)ense	35 (alavense)	28,90 %
-(i)ano	27 (gaditano)	22,30 %
- és	17 (cordobés)	14,00 %
- eño	11 (cacereño)	9,00 %
- ino	10 (palentino)	8,20 %
- o	9 (navarro)	7,4 %
celkem		89,80 %

Zbývajících 10 procent představují jména zakončená na *-í*: ceutí, andalusí, *-ero*: santiaguero, jaenero, *-ego*: manchego, gallego, *-án*: catalán, a jména bez přípony: andaluz, astur, balear. Zvláštní tvar má jméno *donostiarra*, odvozené od *Donostia*, což je baskický název pro *San Sebastián*.

Z uvedené tabulky je patrné, že nejčastější příponou je přípona *-ense*. Je to dáno hlavně tím, že jména odvozená pomocí této přípony jsou většinou další z variant vedle jména vytvořeného jinou z přípon a téměř ve všech případech jsou odvozena od latinského základu. Můžeme tak najít dvojice jako :

Ávila – avilés, abulense
 Cuenca – cuencano, conquense
 Gerona – gironés (od katalánského Girona), gerundense
 Mérida – merideño, emeritense
 a mnoho dalších.

Druhou nejčastější příponu, *-ano*, mají většinou jména končící na *-ia* nebo *-ta*, kde koncové *-a* předchází palatála či velára: *Segovia – segoviano*, *Sevilla – sevillano*, *Rioja – riojano*, *Soria – soriano*, *Valencia – valenciano* (ale: *Palencia – palentino*).

U ostatních zakončení v podstatě není možné vysledovat u vybraného vzorku žádná pravidla.

Další komplikací mohou být změny pravopisné v zájmu zachování výslovnosti: *Málaga – malagueño*, *Salamaca – salamanquino*; změny v označování přízvuku: *Ávila – avilés* či odstranění dvojhlásky: *Cuenca – conquense*.

V mnoha případech se přídavné jméno tvoří od původního pojmenování:

Cádiz (Gadir) – gaditano
 Valladolid (Vallisoletum) – vallisoletano
 Huesca (Osca) – oscense
 Tarragona (Tarraca) – tarraconense.

U některých měst se pro pojmenování obyvatel užívají vedle sebe jména odvozená od aktuálního názvu i jména odvozená od jeho názvu latinského či historického pojmenování jiného původu, jindy jako základ slouží část města či provincie:

Tab.č.2

Ávila	avilés	abulense – podle latinského Abula
Almería	almeriense	urcitano – podle histor. jména jedné ze čtvrtí města
Badajoz	badajocense, badajoceno	pacense – lat. název Pax Augusta
Guadalajara	guadalajareño	caracence, arriacense – dřív. názvy Caracca, Arriaca
Huelva	huelveño	onubense – Onuba
Jaén	jaenense, jaenés, jaenero	aurgitano – Aurgi
León	leonés	legionense – Legio
Logroño	logroñés	lucroniense – Lucronium
Pontevedra	pontevedrés	lerense – podle řeky Lérez
Salamanca	salamanqués, salamanquino	salmantino, salmanticense – Salmantica
Sevilla	sevillano	hispalense – Hispalis
Zaragoza	zaragozano	cesaraugustano – Cesaraugusta

Do této kategorie bychom také mohli přiřadit *San Sebastián*: můžeme odvodit příd jméno *sebastiano*, ale pro označení obyvatel se užívá název *donostiarra*, odvozený od baskického jména města *Donostia*.

Pokud existují města stejného jména ve Španělsku i v Latinské Americe, odvozené jméno obyvatelské se může lišit:

Córdoba – cordobés: Španělsko a Argentina
cordobense: Kolumbie
Guadalajara – guadalajareño: Španělsko
guadalajarens: Mexiko
Mérida – merideño, emeritense: Španělsko
merideño, meritense: Venezuela
Santiago de Cuba – santiaguero
Santiago de Chile – santiaguino
Santiago (Panama) – santiagueño
Santiago de Compostela – santiagués, compostelano.

Pro obyvatele některých regionů se někdy užívají jména, která nejsou odvozena od příslušných toponym, mívají většinou hanlivý charakter. Tak například pro obyvatele Andalusie kromě obvyklého *andaluz* existuje i tvar *jándalo/jandallesco*, který evokuje výslovnost typickou pro tuto oblast; vedle *aragonés* hanlivé *baturre* či *maño* a další.

Zajímavé by také bylo sledovat etymologii některých z uvedených toponym. I když jméno obyvatelské často vychází z latinského základu, ten někdy jen přejímá starší název keltiberského, fénického, kartaginského či arabského původu.

Například Barcelona založená Kartaginci jako Barkenon; dnešní Huesca, lat. Osca, má základ v iberském Bolskan, či Huelva, založená Kartaginci jak Onoba (z Onos Baal – pevnost boží), přejatá Římany jako Onuba (z toho *onubense*).

U některých jmen je etymologie ještě složitější. Zaragoza, založená Ibery jako Salduba, byla Římany přejmenována na Caesaraugusta, což se později zjednodušilo na Cesaracosta. Arabské jméno pak znělo Medina Albaida Sarakosta a v něm už vidíme základ pro jméno současné.

V některých případech se místní jména také překládala: Guadalajara založená Ibery jako Arriaca (kamenitá řeka) získala své dnešní jméno z arabského *Wad-al-Hayara* se stejným významem.

Z uvedeného přehledu jasně vyplývá, že tvoření jmen obyvatelských ve španělštině je značně složité a ani sami Španělé často nejsou v jejich užívání jednotní. Kromě uvedených variant existuje ještě mnoho dalších hovorových, které však zatím nebyly zařazeny do Akademického slovníku.

Z hlediska výuky je jasné, že na úrovni začátečníků se spokojíme s uváděním těchto jmen jenom jako užitečných “slovíček“, jejichž pomocí můžeme vytvářet jednoduché věty. Na vyšších úrovních je dobré studenty vést k tomu, aby si všimli možnosti tvoření slov odvozováním a hlavně aby si uvědomili, že každý jazyk má k dispozici množství jazykových prostředků (jako v tomto případě řadu sufixů), z nichž je možno vybírat. A v našem případě, kdy připravujeme budoucí učitele španělštiny, nám může přesně tato oblast posloužit, abychom studenty vedli k tomu, že v jazyce je třeba si vše neustále ověřovat. Dnešní děti mají díky

internetu přístup k mnoha poznatkům a bohatě toho využívají. Mnohdy nás mohou i v jazyce překvapit použitím neobvyklého výrazu. To, že ho učitel sám nezná, ještě nemusí nutně znamenat, že není správný.

Literatura

- Bartoš – Valková: *La formación de palabras en español*. Brno, FF MU 2002.
Castro, F. - Marín, M. - Reyes Morales, S.: *Nuevo VEN 1*. Madrid, Edelsa 2003 .
Dubský, J.: *Velký španělsko-český slovník*. Praha, Academia 1999.
García, O. - Zbudilová, H.: *Introducción al mundo Hispano:España*. České Budějovice, JU PF 2004.
Králová, J. - Krbcová, M., - Chacón Gil, P. - Hrubá, H.: *FIESTA 2, španělština pro střední a jazykové školy*. Plzeň, Fraus 2001.
Králová, J. - Báez San José, V. - Dubský, J.: *Moderní gramatika španělštiny*. Plzeň, Fraus 1999.
Lang, M. F.: *Formación de palabras en español. Morfología derivativa productiva en el léxico moderno*. Madrid, Cátedra 1992.
RAE: *Diccionario de la lengua española*. 22a edición. Madrid 2001.
<http://es.wikipedia.org>
<http://roble.pntic.mec.es>

Kontrastive Analyse und Interferenz im studienbegleitenden Fremdsprachenunterricht

Milada Odstrčilová

1. Unter dem Begriff kontrastive, bzw. konfrontative Linguistik versteht man linguistische Arbeit, die für ihre Untersuchungsziele kontrastive/konfrontative Methode/Analyse benutzt. In der tschechischen Linguistik hat diese Methode ihren Platz und Tradition seit der Zeit des Prager Linguistischen Kreises. Kontrastiv und konfrontativ wird oft synonym benutzt, aber es gibt auch Unterscheidungen in dem Sinne: kontrastive Methode analysiert nur Unterschiede zwischen zu vergleichenden Sprachen, konfrontative Methode vergleicht die Sprachen, indem sie sich nicht nur mit Unterschieden, sondern auch mit Gemeinsamkeiten und Parallelen beschäftigt. Es wird auch zwischen theoretischer und praktischer Konfrontation unterschieden. In der Linguistik gibt es eine bestimmte Meinungsvielfalt, vor allem was 1. Gegenstand, 2. Ziel, 3. Rahmen und 4. Ausgangspunkt der kontrastiven/konfrontativen Forschung betrifft. Wenn wir kontrastive Analyse als eine der Möglichkeiten, wie man Interferenzfehler vermeiden oder ihnen sogar vorbeugen kann, betrachten, bietet es sich an, dass man beides beachten muss, d.h. sowohl Unterschiede, als auch Übereinstimmungen. Der geeignetste Ausgangspunkt für Vergleiche der deutschen und tschechischen Sprache für den Zweck des FSUs ist die Bedeutung der Sprachstrukturen und das Funktionieren beider Sprachsysteme. Bei der Äquivalenz nimmt man natürlich immer mehrere entsprechende korrekte Varianten an. Auch unterschiedliche Strukturen können bedeutungsäquivalent sein. Man geht von der Funktion zur Form vor, Tertium comparationis ist v.a. die Bedeutung. Das entspricht der funktionalen Auffassung der Grammatik als Werkzeug der Kommunikation, die im FSU textsortenabhängig, situationsgebunden, handlungsorientiert, also kommunikativ zu behandeln und zu üben ist. Grammatik für den FSU ist eine Resultatsgrammatik (keine Problemgrammatik), sie hilft die Sprachkompetenz in der Zielsprache, das Sprachgefühl des Lerners aufzubauen, verlangt explizite Regeln, die möglichst genau angeben, wie richtige deutsche Sätze gebildet, interpretiert und verwendet werden.

Interferenz als gegenseitiger Einfluss der Sprachen aufeinander ist bei dem Erlernen von Fremdsprachen zu beachten, vor allem als häufigste Fehlerquelle auf allen Sprachebenen. Eine erfolgreiche Entautomatisierung der Transferfehler kann bei kontinuierlichem Üben gelingen. Einigen Lernern hilft der Vergleich

der Mutter- und Zielsprache, für andere Lernstyle ist es nicht so geeignet oder es stört sogar. Dann kann man zu Lernmethoden greifen wie z.B. Bildung von deutschen Modellsätzen ohne Muttersprache. Ich möchte mich v.a. praktisch mit einigen frequenten überwiegend grammatischen Interferenzfehlern der tschechischen Deutsch-Lerner befassen.

2. Ich möchte zuerst einige konkrete Didaktisierungsbeispiele zum Ausdruck der nicht mehr realisierbaren Bedingung bringen. In der tschechischen Sprache neigt man nämlich dazu, besonders in der gesprochenen Umgangssprache, den Gegenwarts- und Vergangenheitskonditional nicht genau zu unterscheiden. Die deutsche Sprache unterscheidet aber bei Konjunktiv II genau: Gegenwart: „Das sollten Sie nicht vergessen.“ Vergangenheit: „Das hätten Sie nicht vergessen sollen.“ Die tschechischen Deutsch-Lerner haben die Tendenz, Sätze wie „Měl jsem něco udělat.“ und „Měl bych něco udělat.“ gleich zu übersetzen, u. z.: „Ich sollte etwas tun.“ Wenn sich aus der Situation oder aus dem Kontext der bedingte Sachverhalt der nicht mehr realisierbaren Bedingung ergibt, reicht diese Übersetzung nicht, der Satz heißt dann im Deutschen eindeutig: „Ich hätte etwas tun sollen.“ Solche Sätze enthalten Modalverben müssen (Notwendigkeit, Empfehlung), sollen (Empfehlung, Gebot), dürfen + zumeist Negation (Vorwurf) oder können (Aufforderung) in der Form des Konjunktivs Plusquamperfekt. Solche Modalverbkonstruktionen, die eine nicht (mehr) erfüllbare Forderung bezeichnen, enthalten neben dem Modalverb natürlich auch den Infinitiv des Bedeutungsverbs, deshalb wird das Partizip II des Modalverbs durch den Infinitiv ersetzt (Ersatzinfinitiv). Die temporale und modale Funktion der Konstruktion wird ersichtlich aus einer im Kontext vorhandenen negativen bzw. antonymischen Aussage im Indikativ. „Sie haben die Arbeit nicht vorbereitet. Sie hätten die Arbeit vorbereiten müssen. - Er hat das Buch vergessen. Er hätte das Buch nicht vergessen dürfen. - Sie wollen im September noch ein Sommerkleid kaufen? Da (dann) hätten Sie im Frühjahr kommen müssen/sollen. (Da hätten Sie bestimmt etwas gefunden, jetzt nicht mehr.) - Du wunderst dich, dass du durchgefallen bist? Da/dann hättest du wenigstens ein bisschen lernen können.“ Die Sätze sind natürlich ohne oder mit für sie charakteristischem Verknüpfungswort dann/da möglich. Man kann solche Sätze kontextgebunden üben, z.B. zu verlorenen Situationen, wo Kollegen sicher gute Tipps haben, kluge Ratschläge geben, nach dem Motto „Hinterher, da möcht' man's wissen, wie man's hätte machen müssen.“ Oder: „Warum man nachher immer gescheiter ist!“ (Mögliche Themen: Durchfallen bei der Prüfung, Liebeskummer, Umweltzerstörung, Panne, Unfall, Verspätung, Schulden, Pleite usw.) Sehr hilfreich dazu ist folgender Text des schweizerischen Kabarettisten und Schriftstellers Franz Hohler. F. Hohler hat für das Lehrbuch „Mit Deutsch in

Europa studieren, arbeiten, leben“, das im internationalen Projekt Studienbegleitender Deutschunterricht entstanden ist, seine literarischen Texte auch selbst aufgenommen, so dass man damit im FSU sowohl wie mit einem Lese- als auch wie mit einem Hörtext arbeiten kann. Die Studierenden können anschließend versuchen, ähnliche Situationen zu beschreiben (mündlich/schriftlich).

Der Mann auf der Insel
Franz Hohler

Es war einmal ein Mann, der lebte auf einer Insel. Eines Tages merkte er, dass die Insel zu zittern begann. „Sollte ich vielleicht etwas tun?“, dachte er. Aber dann beschloss er abzuwarten. Wenig später fiel ein Stück seiner Insel ins Meer. Der Mann war beunruhigt. „Sollte ich vielleicht etwas tun?“, dachte er. Aber als die Insel zu zittern aufhörte, beschloss er abzuwarten. „Bis jetzt“, sagte er sich, „ist ja auch alles gut gegangen.“ Es dauerte nicht lange, da versank die ganze Insel im Meer und mit ihr der Mann, der sie bewohnt hatte. „Vielleicht hätte ich doch etwas tun sollen“, war sein letzter Gedanke, bevor er ertrank.

Die deutschen Sätze mit Konjunktiv I und II sind für die tschechischen Studierenden oft problematisch, weil man identifizieren muss, ob der Konjunktiv II hier anstatt des Konjunktivs I in der Funktion der indirekten Rede benutzt ist, oder wirklich in der Funktion des Konditionals. Beispiele: Direkte Rede: Er sagte: „Wäre ich doch nur eher gekommen, dann hätte ich ihn doch sehen können.“ Indirekte Rede: Er sagte, wäre er doch nur eher gekommen, dann hätte er ihn noch sehen können. Konjunktive der DR bleiben also in der IR erhalten. Ob man in der IR Indikativ oder Konjunktiv einsetzt, ist oft eine stylistische Angelegenheit. In vielen Fällen handelt es sich dabei jedoch um Bedeutungsunterschiede. Z.B.: „Aber der Minister lehnte ab, da er nur bei Verstößen gegen Gesetze eingreifen könne. Ale ministr odmítl, protože prý může zasáhnout jen při porušení zákona.“ Hier signalisiert der Konjunktiv eindeutig, dass der Autor des Satzes die Aussage des Ministers reproduziert. „Aber der Minister lehnte ab, da er nur bei Verstößen gegen Gesetze eingreifen kann. Ale ministr odmítl, protože může zasáhnout jen při porušení zákona.“ Hier bedeutet der Indikativ, dass der Autor den Satz selbst formuliert.

Konjunktiv II in den Sätzen mit aby (Finalsätze - damit, Objektsätze - dass) ist ein Bohemismus (Interferenzfehler im Deutschen). „Wir sind daran interessiert, dass die Ware konkurrenzfähig ist (+wäre). Máme zájem na tom, aby bylo zboží konkurenceschopné. - Wir beauftragten unseren Vertreter, dass er Sie besucht (+besuchte). Pověřili jsme našeho zástupce, aby Vás navštívil.“ Konjunktiv I ist in Finalsätzen möglich, Indikativ jedoch üblich: „Sie leiht ihm Geld, damit er auch mitfahren kann/könne. Půjčí mu peníze, aby mohl jet také s námi.“

Bei Bedingungssätzen kommt es unter dem Einfluss der tschechischen Sprache zum Einsatz des Futurums statt Präsens: „Wenn Ihnen die Lieferfristen passen (+passen werden), ... Budou-li Vám dodací lhůty vyhovovat, ...“ Bei der Übersetzung von aby nach Voluntativen ins Deutsche machen die Tschechen auch folgende Interferenzfehler: „Řekl mi, abych odešel. +Er sagte mir, wegzugehen. +Er sagte mir, dass ich weggehe.“ Akzeptabel ist nur: „Er sagte mir, dass ich weggehen soll.“

3. Ein reiches Übungsprogramm zum Abgewöhnen typisch tschechischer Standardfehler in der deutschen Sprache bietet das Buch „Vorsicht - Fehler!“ von Karsten Rinas. Es benutzt neben (spontanen) Übersetzungsübungen auch verschiedene Ersatz-, Einsetz-, Umsetz-, Wahl-, Erklärungs-, Vergleichsübungen, Kreuzworträtsel, Denkaufgaben, Korrekturen von Fehlertexten. Als Beispiel einer solchen Vertiefungsübung geben wir folgende Aufgabe an. Lesen Sie aufmerksam folgende Leseprobe aus dem Roman Homo Faber von Max Frisch. „Meine Frage, ob er eigentlich noch an die Zukunft der deutschen Zigarre glaube, beantwortete Herbert **schon nicht mehr**: er schnarchte, nachdem er eben noch von der Religion der Maya geredet hatte, von Kunst und derartigem. Na mou otázku, zda ještě věří v budoucnost německého doutníku, už neodpověděl: začal chrápat chvilku potom, co ještě pohovořil o náboženství Mayů, o umění a o podobných věcech.“ Überlegen Sie, warum im unterstrichenen Satz die fettgedruckte Wortverbindung verwendet wurde. Was wollte damit der Autor zum Ausdruck bringen? Lösung: Herbert hat das Gespräch mit seinem Partner überraschend bald, bzw. unerwartet bald beendet. Dass dieses Beenden wirklich schnell und plötzlich vorkam, ist im Text deutlich ausgedrückt: „... nachdem er **eben noch** von der Religion ...“ Also in der Verbindung schon nicht mehr behält das Wort schon seine ursprüngliche Bedeutung „früher als erwartet wurde“. In anderen Situationen kann sie also nicht eingesetzt werden, höchstens ironisch, sie ist immer vom pragmatischen Kontext limitiert. Ein nützliches Testkriterium der richtigen Anwendung: „Peter will **schon** nicht mehr lernen, obwohl er **erst** vor 20 Minuten damit angefangen hat.“ Das tschechische už ne wortwörtlich zu übersetzen, ist natürlich ein häufiger Anfängerfehler. „Už nebydlím v Praze. +Ich wohne schon nicht in Prag. Richtig: Ich wohne nicht mehr in Prag.“

Von Interferenz bedrohte Erscheinungen soll man regelmäßig, systematisch und typologisch abwechslungsreich trainieren. Übersetzung ist dazu nur eine Methode, bei der aber die Besonderheiten der Fremdsprache besonders deutlich hervortreten.

Literatur

- Buscha, J. u. Koll.: *Grammatik in Feldern*. München, Verlag für Deutsch 1998.
- Helbig, G. - Buscha, J.: *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Leipzig 1986.
- Höppnerová, V.: Interferenční chyby v rovině syntaxe v písemných projevech studentů ekonomie, *Cizí jazyky* 39, č. 3-4, 1995/96.
- Koll. von Autoren: *Mit Deutsch in Europa studieren, arbeiten, leben*. München, Gi, Pilsen, Fraus 2004.
- Povejšil, J.: *Mluvnice současné němčiny*. Praha, Academia 1987.
- Rinas, K.: *Vorsicht - Fehler!* Fraus, Plzeň 2003.
- Rug, W. - Tomaszewski, A.: *Grammatik mit Sinn und Verstand*. München, Klett 1993.

Kontrastivní analýza brizantních slov politického diskurzu. Na příkladu češtiny a němčiny na konci 19. století.

Adéla Syrovátková

1. „Boj o slova“

Politiku je možno označit jako veřejný zápas, který se realizuje jazykovými prostředky. Politické jednání je spojeno s jednáním jazykovým a vytváří se na jeho základě. Jazykové prostředky jsou pro potřeby strategických cílů politiky přímo funkcionalizovány, a tak by se s lehkou nadsázkou dalo mluvit o „boji o slova“.

Ferdinand Peroutka charakterizoval veřejný život, do něhož politika jistě patří, výrokem, že „*veřejný život do značné míry musí být bojem o slova a o jejich význam*“ (Peroutka 1991: 542). Veřejně prezentovaný boj o slova v německém prostředí je jednoznačně spojován s metaforami politika CDU Kurta Biedenkopfa. Tehdejší generální sekretář Biedenkopf po prohraných volbách v roce 1972 (SPD a FDP porazily CDU) hovořil o „*revoluci nového typu*“ a o „*revoluci společnosti prostřednictvím jazyka*“.¹ CDU změnila svůj politický kurz a v roce 1973 se K. Biedenkopf ve své programové řeči na spolkovém sjezdu CDU v Hamburku zaměřil na jazyk politiky. Jazyk označil za důležitý strategický prostředek a několikrát se zmínil o tom, jak důležité je obsadit pojmy a vládnout jimi (srov. Klein 1991: 45–47). Jeho metafora „*Besetzung der Begriffe – obsazení/okupování pojmů*“ se stala symbolem nové lexikálně-sémantické strategie jeho strany. Biedenkopfovi oponenti označovali myšlenku sémantického boje mezi politickými stranami za „*agresivní nominalismus*“ a za „*manipulaci*“ (srov. Burkhardt 1998: 104). Bylo by ale těžké popřít fakt, že strategická volba slov má v persvazivním politickém zápasu své pevné místo.

Biedenkopfovy výroky vzbudily velký zájem u politiků, za vlastní je přijali také lingvisté, kteří se zabývají problematikou strategie jazykového jednání v politice². M. Greiffenhagen, který se vědecky zabýval otázkou „boje o slova“ tvrdí: „*wer Dinge benennt, beherrscht sie*“ (srov. Greiffenhagen: 1980: 17). Biedenkopfovy výroky o „obsazování pojmů“ je nutné vnímat jako metafory. Je otázkou, do jaké míry lze hovořit o skutečné a cílené okupaci pojmů. Jisté je ale oprávněné hovořit o konkurenci formy a významu, resp. hodnot. Této problematice se budeme věnovat na základě českých a německých příkladů z konce 19. století.

Tradiční, statický koncept sémantického výzkumu tzv. brizantních slov byl v 80., hlavně pak v 90. letech 20. století a na počátku 21. století vystřídán moder-

ním, dynamickým pragmatickým přístupem, který vnímá politický diskurz jako veřejný zápas o hodnotu slov. Navíc se tento pragmatický přístup zabývá užitím jazykových prostředků a jejich funkčními vlastnostmi ve vztahu k mimojazykovým skutečnostem.

2. Pojetí diskurzu

Pojem diskurz, který se stal přes svoji nejednoznačnost a nevyhraněnost velmi populární, se v posledních letech uplatňuje v celé oblasti moderní lingvistiky a do značné míry i společenských věd (srov. Hoffmannová 1996: 109).

Tzv. analýza diskurzu se vyvíjí od 70. let 20. století jako výrazně mezioborová disciplína, pracující s poznatky sociolingvistiky, etnografie, teorie mluvních aktů, konverzační analýzy, pragmatiky, rétoriky, stylistiky, teorie argumentace, textové lingvistiky, antropologické, psycholingvistiky a dalších. V současné době se vykristalizovaly tři směry analýzy diskurzu (srov. Martín Rojo 2001: s. 41–78), jimiž jsou etnometodologie společně s teorií konverzační analýzy, dále interakční sociolingvistika a analýza variant a konečně kritická analýza diskurzu. Všem třem uvedeným přístupům je společné, že vnímají diskurz jako sociální praxi, srov. i řadu českých prací.³

Výzkumy, které tvořily podklad pro tento článek, vycházejí z koncepce kritické analýzy diskurzu. Termín diskurz je zde vnímán široce jako sociální praxe, která nejenže určité sociální vztahy reflektuje, ale současně i konstituuje. Cílem je tedy vysledovat vztah mezi konkrétním diskurzivním jednáním a jazykovými prostředky, zjistit jaké jsou funkční vlastnosti jazykových prostředků, a dále reflektovat vzájemné vztahy mezi tzv. diskurzivní praxí a sociální, politickou skutečností. Diskurz si je možné v tomto kontextu představit jako abstraktní entitu, současně má ale jasně definovaný vztah k určitému prostředí, času a funkci a konkrétní podobu nabývá v korpusu textů, které jsou tematicky vymezeny a intertextově propojeny. Teprve intertextovost činí z textového korpusu diskurz. Na základě intertextovosti a interdiskurzivity mohou být rekonstruovány sociálně-psychologické souvislosti. Analýza diskurzu je sice existenčně odkázána na analýzu jazykovou, není ale možné klást je na stejnou úroveň.

3. Catch word, Schlagwort, heslo, slogan – brizantní slova

Jazyku politiky je mnohdy přisuzována schopnost pregnantní zkratky, politická sdělení jsou silně kondenzovaná. Brizantní slova – hesla ztělesňují cíle a zájmy různých politických uskupení a politický diskurz je na nich často vystaven. Výzkum brizantních slova politického diskurzu, která v sobě implikují zhuštěný program politických subjektů, se proto přímo nabízí.

Vzhledem k mnohoznačnosti slova „heslo“ se přikláním k užívání slovního spojení „brizantní slova“, což koresponduje s germanistickou tradicí. Fritz

Hermanns svým příspěvkem „*Brisante Wörter*“ z roku 1982 výrazně ovlivnil další výzkum v oblasti jazyka politiky. Problematika „brizance“ politických výrazů se stala jedním z centrálních témat analýzy politického diskurzu. Brizance totiž není jen samovolným, průvodním jevem při vzniku hesel. Společenská aktuálnost je pro politický diskurz přímo bytostně důležitá. Germanistická lingvistika rovněž užívá termín „Schlagwort“⁴, anglistika pak termín „catchword“⁵, občas se vyskytuje v germanistické či anglistické literatuře jako synonymum označení „slogan“. Slogan je ale obvykle spojován s reklamou. Pod sloganem si lze představit spíše komplexní syntagmatické struktury, často celé věty. Většina lingvistů slogany mezi brizantní slova neřadí (srov. Hermanns 1994: 12). Brizantní slova jsou lexémy nebo syntagmata, nikoliv však celé věty.

Ze sémanticko-pragmatického hlediska můžeme vnímat brizantní slova jako působivé, strhující, dráždivé výroky, které v sobě nesou určitý potenciál konfliktu či přinejmenším diskuse, v neposlední řadě bývají kondenzovaným vyjádřením určitého programu nebo cílové představy (většinou nějakého politického subjektu) (srov. Kaempfert 1990: 1200). Hermanns v tomto smyslu přirovnává brizantní slova k nástrojům či šifrám myšlenek a doplňuje, že nestačí, aby v nich byl program koncentrován, nýbrž jejich úkolem je i cíle či programy současně propagovat. Z hlediska pragmatiky nabývá výraz na své brizanci teprve tehdy, když získá v určité dané společnosti či skupině zvláštní, výjimečný význam a stane se aktuálním; je brizantní, „trefný“ (srov. německý výraz Schlagwort), uchytí se (srov. anglický výraz catchword). Jednou z důležitých funkcí brizantních slov je aktuálnost, neboť ta výrazně podléhá době. Jejich funkce se může časem, a to i ve velmi krátkých časových intervalech, v závislosti na politickém, ekonomickém a dalším vývoji rychle proměňovat.

Zdůrazňována je persvazivní funkce a propagandistický záměr brizantních slov politického diskurzu. Tedy i zcela „nevinné“ slovo může získat na brizantnost a přeměnit se v heslo, a to tehdy, jestliže se v určité skupině a situaci projeví jako funkčně dostatečně aktuální a apelativní. Brizantní slovo je brizantní jen tehdy, pokud působí na veřejné mínění. Brizantní slova se dostávají do povědomí veřejnosti, resp. relevantní cílové skupiny. K tomu jsou vhodná zejména slova abstraktní, vágní, přitom ale veřejně exponovaná, s apelativní funkcí. Taková slova lze snadno zobecnit a naplnit potřebnými pozitivními či pejorativními konotáty v závislosti na postojích těch, kteří je užívají. Tzv. emocionální (afektivní) a konotativní (asociativní) význam netvoří kognitivní složku brizantních slov.

Pokusy o klasifikaci brizantních slov (srov. Burkhardt 1998) dospívají k velmi heterogenním kategoriím. Politická simplifikace obvykle dělí brizantní slova na bipolární lexikální struktury (srov. Dieckmann 1975: 103), na „dobré“ a „zlé“ předměty, skutečnosti, osoby. Lingvista Fritz Hermanns postihuje tuto lexikální bipolaritu termíny „Fahnenwort“ a „Stigmawort“. Výraz „politické vlajkové slo-

vo“ užil ve svém dnes již klasickém díle německé lexikografie das Historische Schlagwörterbuch Otto Ladendorf v roce 1906, sám ho však ještě terminologicky nevymezil. Hermanns definuje vlajková slova jako „pozitivní (afirmativní) hesla, jež mají fungovat současně jako rozpoznávací znamení společenských uskupení“ (srov. Hermanns 1994: 16). Na druhou stranu Hermanns staví termín stigmatická slova. Jejich hlavní funkce spočívá v očernění opoziční strany, jejích členů, cílů a hodnot, prostřednictvím stigmatických výrazů zaujímá mluvčí negativní postoj k určité (mimojazykové) skutečnosti. Jazyk opozice je interpretován jako chybný, špatný, nesmyslný, nebezpečný, a tím je stigmatizován.

Dieckmann výstižně označuje brizantní slova jako ideologicky polysémní, což je efekt bojů o slova, který bývá někdy označován i jako sémantické pře. Podstatou těchto bojů mezi politicko-ideologicky odlišnými partnery je prosazovat svá vlajková slova a stigmatizovat hesla opozice. Cílem je „obsadit“ či vlastnit ve svém slovníku hesla, která v sobě nesou určitý potenciál brizantnosti, a ty je potom možné naplnit obsahy a hodnotami v duchu své strany.

Výsledkem sémantických pří a ideologické polysémie je tedy takový vztah formy a významu jazykového znaku, kdy jedna forma (signifiant) může mít více hodnot (signifié), obecná lingvistika mluví o asymetrii jazykového znaku. Stejná slova získávají v různých politických táborech odlišné hodnoty, pro účely vlastní ideologie se jejich obsah jinak vykládá (tzv. deuten, resp. umdeuten), jinak posuzuje a jinak hodnotí (tzv. werten, resp. umwerten). Důležitý je vztah mluvčího k významu, ten se v politickém diskurzu uplatňuje jako strategická technika. Při užití jazykového znaku – formy se zapojuje vědomí člověka a aktivuje se složka významu. A právě významová, hodnotová složka znaku je pro studium brizantních slov podstatná.

Ideologická polysémie zde bude ilustrována na několika příkladech z politického diskurzu týkajícího se vydání Badeniho jazykových nařízení v roce 1897. Jednalo se o akt jazykové politiky habsburské monarchie v národnostně a politicky vypjaté situaci.⁶

Již zde byla zmínka o tom, že obsahová stránka brizantních slov je většinou vágní a abstraktní, což opět nahrává ideologické polysémii. Jako reprezentativní příklad, kdy je shodná forma spojována podle politické příslušnosti uživatelů s odlišnými významy, uvádím brizantní slovo „*rovnoprávnost/Gleichberechtigung*“⁷. Uvážíme-li, že jsou zde porovnávány dva jazykové systémy, bylo by snad vhodnější hovořit o stejném objektu, který je v jednotlivých jazykových systémech reprezentován ekvivalentní formou. Oba dva politické tábory (pro zjednodušení zde dělím politické tábory dle národnostního hlediska na český a německý; je pochopitelné, že politické spektrum bylo mnohem vyhraněnější) užívaly ve své rétorice brizantní slovo „*rovnoprávnost/Gleichberechtigung*“. Hodnota tohoto výrazu ale byla vnímána zcela odlišně. Zatímco pro české politiky a veřejnost před-

stavovala jazyková „*rovnoprávnost*“ vytoužený cíl (lze ji tedy vnímat jako centrální vlajkové slovo, které reprezentovalo politický program a vztah mluvčích i recipientů k němu byl jednoznačně afirmativní), německá strana slovo „*Gleichberechtigung*“ ve svých projevech stigmatizovala, postoj mluvčích, resp. recipientů vůči této mimojazykové skutečnosti byl zcela negativní. Podobný příklad představuje slovo „*právo, práva/Rechte*“. Česká strana bojovala za dosažení svých jazykových a národnostních práv, což ale ztělesňovalo omezení dosavadních práv Němců, kteří naopak vyzývali k ochraně svých práv. Jako příklad zde cituji ukázky z dobového denního tisku, kde je zjevné apelativní užití hesel.

„...*krůček na dráze, která vede k jazykovým, politickým a státním právům národa českého*“ (Národní Listy (dále jen NL), 16. 04. 1897)

„...*jazykové nařízení vládní, jímž národu českému dostává se jen špetka jazykových práv ve všech státních úřadech v tomto království.*“ (NL, 16. 04. 1897)

„...*nad smrtí věčně vítězí život, nade lží pravda, nad křivdou právo...*“ (NL, 18. 04. 1897)

„...*a je-li ve vás jiskry českého citu, přejte raději s námi národu svému, aby doufal a věřil v lepší budoucnost, ve vítězství našeho dobrého práva.*“ (NL, 18. 04. 1897)

„...*diese einfache Bestätigung eines von unserem Volke anzusprechenden Rechtes*“ (Reichenberger Zeitung, dále jen RZ, 08. 04. 1897)

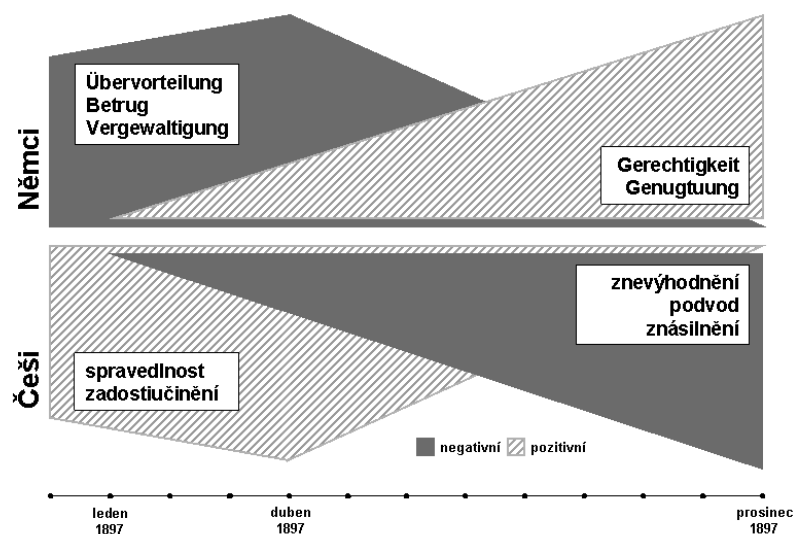
„...*die Rechte des deutschen Volkes zu schützen und ihre eigene nationale Ehre zu wahren.*“ (RZ, 08. 04. 1897)

„*Unsere nationalen Rechte halten wir heilig.*“ (RZ, 10. 04. 1897)

„*Die Sprachenverordnungen bedeuten den Untergang der nationalen und materiellen Rechte des deutschen Volkes in Böhmen.*“ (RZ, 10. 04. 1897)

Pozornost si zaslouží česká a německá brizantní slova v době vyhlášení (duben 1897) a odvolání (prosinec 1897) Badeniho jazykových nařízení. Kontrastivní příklady jsou opět čerpány z denního dobového tisku (Národní listy, Reichenberger Zeitung), který tvoří textový korpus celého diskurzu. Český a německý tábor představovaly protipóly, což jsem se pokusila transparentně doložit na grafu. Již před vydáním jazykových nařízení byla česká otázka, jak byla někdy otázka jazykověpolitického vyrovnání nazývána, centrem politických diskusí. Gradovala v dubnu při vyhlášení nařízení a druhým vrcholem bylo pak jejich odvolání a Badeniho demise v prosinci roku 1897.

Brizantní slova politického diskurzu (česko-německé srovnání, 1897)

Z grafu je patrné, že se pozice české a německé strany v průběhu osmi měsíců zrcadlově otočily. Brizantní slova, která reprezentovala pozice Čechů a Němců, jsou ekvivalentní, rozdílné je jejich užití, resp. výklad a doba užití v závislosti na mimojazykových událostech. Když Češi oslavovali vyhlášení jazykových nařízení slovy „zadostiučinění“, „zrovnoprávnění“, „spravedlnost“, stigmatizovali Němci tento akt slovy jako „podvod“, „znásilnění národních [německých] práv“, „znevýhodňování [české strany]“. Odvolání jazykových nařízení bylo provázáno stejnými hesly, jen původně vlajková slova Čechů byla nyní vlajková slova Němců a totéž platí i pro stigmatická slova.

Tento exkurs názorně dokazuje ideologickou polysémii, kdy političtí odpůrci užívají stejné či ekvivalentní jazykové znaky, ale tyto formy jsou v závislosti na politických událostech naplňovány odlišnými hodnotami.

Poznámky

¹ Když mluvil Biedenkopf o „revoluci“, napadal tím SPD, neboť socialisté (a komunisté) vždy k revoluci vyzývali. Biedenkopf byl ve své řeči velmi konkrétní a na slově „solidarita“, které tradičně patřilo do slovníku dělnického hnutí, odborů a socialistů, strategicky a nenásilně ukázal, že lze toto brizantní slovo naplnit jinými obsahy, které vyhovují potřebám jeho strany. CDU si tedy přivlastnila slovo svého oponenta a brzy je doplnila o svá vlajková slova, jako je „lásky k bližnímu“ a „charita“ (srov. Hermanns 1994: 23).

² Düsseldorfská skupina lingvistů uspořádala i seminář na toto téma a v roce 1991 vydala své materiály pod názvem „Begriffe besetzen. Strategien des Sprachgebrauchs in der Politik“, vydali F. Liedtke, M. Wengeler a K. Böke.

³ V českém prostředí se pozornost věnuje zejména etnometodologické konverzační analýze vycházející z pražské funkční stylistiky (Mukařovský, Havránek, Skalička, Hausenblas). Otázkami etnických a národních stereotypů se zabývá Nekvapil, analýzou dialogu pak autorský kolektiv Hoffmannová – Müllerová.

⁴ DUDEN Deutsches Universalwörterbuch (2003) interpretuje Schlagwort jako pregnantní, většinou snadno srozumitelný výraz, který apeluje na emoce a který často slouží jako prostředek politické propagandy. KLUGE Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache (1999) vysvětluje původní význam výrazu Schlagwort jako „bolestně trefné slovo“, přičemž etymologie pravděpodobně sahá k paralele „udeřit jako blesk“.

⁵ V politickém významu, ve kterém se dnes výraz „catchword“ převážně užívá, představuje catchword slovo/heslo, které se uchytlí, opakuje se tak dlouho, až se stane reprezentativní pro určitou skupinu či určitý přístup (srov. Merriam-Webster Online Dictionary).

⁶ Ministerský předseda Badeni vyhlásil dne 5. dubna 1897 jazyková nařízení pro Čechy a ve stejném znění dne 22. dubna i pro Moravu. Tato nařízení měla zajistit dvojjazyčnost v Čechách a na Moravě, zaváděla češtinu i do vnitřního úředního styku a předpokládala bilingvismus úředníků. Úřední podání měla být v budoucnu přijímána a vyřizována v jazyku strany podávající. Byla stanovena přechodná lhůta čtyř let, po níž měli státní úředníci prokázat znalost obou zemských jazyků. Tento politický akt přinesl zostřené nacionální napětí mezi Čechy a Němci, způsobil silné parlamentní boje, došlo k pouličním nepokojům a nakonec byl hrabě Badeni nucen odstoupit a vládní jazyková nařízení byla odvolána. Snaha o jazykové vyrovnání v českých zemích byla nadobro zmařena.

⁷ Na rozdíl od současnosti je možné jen ojediněle najít brizantní slova již v titulcích novin. To souvisí s tím, že se titulky jako osobitá a funkční součást novin ve sledované době, tj. na konci 19. století, teprve postupně rozvíjely.

Literatura

Burkhardt, A.: Deutsche Sprachgeschichte und politische Geschichte. In: *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. 2. vollst. neu bearb. und erw. Aufl. Hrsg. von W. Besch, A. Betten, O. Reichmann und S. Sonderegger. 1. Teilbd. New York 1998, s. 98–122.

Busse, D. – Niehr, T. – Wengeler, M. (Hrsg.): *Brisante Semantik. Neuere Konzepte und Forschungsergebnisse einer kulturwissenschaftlichen Linguistik*. Tübingen 2005.

Dieckmann, W.: *Sprache in der Politik. Einführung in die Pragmatik und Semantik der politischen Sprache*. 2. Aufl. Heidelberg 1975.

Greiffenhagen, M. (Hrsg.): *Kampf um Wörter?* München/Wien 1980.

Hermanns, F.: Zu Begrifflichkeit und Theorie der lexikalischen „politischen Semantik“. Arbeiten aus dem Sonderforschungsbereich 245: *Sprache und Situation*. Heidelberg/Mannheim 1994.

Hermanns, F. (1982): Brisante Wörter. Zur lexikographischen Behandlung partesisprachlicher Wörter und Wendungen in Wörterbüchern der deutschen Gegenwartssprache. In: H. E. Wiegand (Hrsg.): *Studien zur neuhochdeutschen Lexiko-*

- graphie II* (Germanistische Linguistik 3-6/1980) Hildesheim/ Zürich/ New York 1982, 87–102.
- Hoffmannová, J.: Analýza diskurzu (ve světle nových publikací). In: *Slovo a slovesnost*. LVII. 1996, s. 109–115.
- Hoffmannová, J.: Intertextové, metatextové, terminologické problémy české analýzy diskurzu. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*, LVI, Philologica, Bratislava 2003. s. 67–72.
- Kaempfert, M.: Das Schlagwörterbuch. In: F. J. Hausmann – O. Reichmann – H. E. Wiegand – L. Zgusta (Hrsg.): *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. Berlin/ New York 1990, s. 1199–1206.
- Klein, J.: Kann man 'Begriffe besitzen'? Zur linguistischen Differenzierung einer plakativen politischen Metapher. In: Liedtke, F. - Wengeler, M. - Böke, K. (Hrsg.): *Begriffe besitzen. Strategien des Sprachgebrauchs in der Politik*. Opladen 1991. s. 44–69.
- Kraus, J.: *Rétorika a řečová kultura*. Praha 2004.
- Liedtke, F.: Stereotypensemantik, Metapherntheorie und Illokutionsstruktur. Die Analyse politischer Leitvokabeln in linguistischer Perspektive. In: Böke, K. - Liedtke, F. - Wengeler, M. *Politische Leitvokabeln in der Adenauer-Ära*. Berlin/New York 1996.
- Martín Rojo, L.: New Developments in Discourse Analysis: Discourse as Social Practice. In: Dressler, W. U. (ed.): *Critical Discourse Analysis in Postmodern Societies*. Folia Linguistica. Acta Societatis. Linguisticae Europaeae. XXXV 2001/1–2. s. 41–78.
- Müllerová, O. – Hoffmannová, J.: *Kapitoly o dialogu*. Praha 1994.
- Nekvapil, J.: Etnometodologická konverzační analýza v systému encyklopedických hesel. In: *Češtinář*, 10, 1999/2000, s. 80–87.
- Peroutka, F.: *O věcech obecných II. Výbor z politické publicistiky*. Praha 1991.
- Stötzel, G. – Wengeler, M.: *Kontroverse Begriffe. Geschichte des öffentlichen Sprachgebrauchs in der Bundesrepublik Deutschland*. Berlin/New York 1995.

Jazyková situace korejské menšiny v České republice

Mi-Young Park

Integrace jedince do určité společnosti vyžaduje jisté úsilí. Aby společnost dobře fungovala, musí mít její členové určité znalosti a chápat identitu dané společnosti. Především je ale důležité pro každou společnost vzájemná komunikace a porozumění mezi členy. Není pochyb o tom, že k tomu nejlépe slouží právě jazyk.

Jaká je tedy situace v České republice? Splňuje čeština i jako nástroj pro integraci cizinců do české společnosti dobře svůj úkol? Chceme se zamyslet nad tímto problémem, a to v souvislosti s korejskou menšinou. Pro lepší porozumění dané otázky se podíváme nejdříve na celkovou situaci korejské menšiny v České republice.

1. Česká republika a Korejská republika

Podle statistik žije v České republice zhruba 250 000 cizinců. Ve srovnání s tímto počtem je Korejců poměrně málo. V současné době žije v České republice celkem 350 Korejců, včetně pracovníků i s rodinami, kteří jsou vysláni korejskou vládou či jinými úředními orgány. Důvodů je několik. Jednak je to geografická vzdálenost obou zemí - Česká republika je středoevropskou zemí a Korejská republika leží v jihovýchodní Asii. Až do loňského roku, kdy začala létat ze Soulu do Prahy přímá linka, trvala cesta 22 hodin - nyní jen (?) 13 hodin. Dalším důvodem byla odlišná politická orientace. I po pádu železné opony byla pro Korejce „východní“ Evropa ještě neznámá a nebezpečná zóna. Navíc Česká republika patřila k zemím, které udržovaly diplomatické vztahy zároveň s oběma korejskými státy - tedy i se Severní Koreou, což vyvolávalo u Jihokorejců ještě větší podezření. Tento politický důvod byl asi hlavní překážkou pro větší příliv Korejců do České republiky.

2. Korejská menšina v České republice

2.1 Příchod Korejců do České republiky

Již před navázáním diplomatických vztahů v roce 1990 přicházejí do České republiky velké koncerny, např. Samsung, Daewoo, LG atd. Postupně se utvářejí vládní orgány, jako jsou velvyslanectví, korejská obchodní komora atd. Tito lidé s rodinami tvoří první vlnu Korejců v České republice a prožívají tehdejší politické změny, které změnilly českou společnost. Korejská komunita však musí po-

čkat ještě 7-8 let na další příchod Korejců na civilní úrovni. Hlavním důvodem pomalého rozvoje korejské komunity je, jak již bylo zmíněno, neznalost situace.

Navázáním diplomatického kontaktu mezi oběma zeměmi v roce 1990 se však situace mění a obě země se začínají sblížovat v politické, ekonomické a kulturní oblasti. Kromě výše zmíněných 350 Korejců, trvale žijících v České republice, sem nyní přijíždí týdně kolem 1200 Korejců.

2.2 Složení korejské menšiny

Podle povahy a délky pobytu lze korejskou komunitu dělit do tří skupin. První skupinu tvoří zaměstnanci vládních i nevládních organizací a pracovníci velkých korejských koncernů, jejichž pobyt v České republice nepřesáhne tři roky. Druhou skupinu tvoří většinou korejsťáci soukromí podnikatelé, trvale žijící v České republice. Charakteristické pro tuto skupinu je, že tito lidé většinou původně pracovali ve velkých korejských koncernech a po skončení své mise zůstali v České republice. Někteří přišli za podnikáním přímo z Koreje nebo z jiné země. Třetí skupinou jsou studenti. Hlavní proud korejské komunity tvoří druhá skupina, poněvadž se zabývá produktivními činnostmi.

Příslušníci druhé skupiny se většinou zabývají zahraničním obchodem nebo cestovním ruchem. Objektem jejich podnikatelské činnosti není však česká společnost, ale Korea nebo turisté z Koreje. Tento fakt je velice důležitý pro pochopení korejské menšiny. Život korejské menšiny se ve všech sférách soustřeďuje na samu korejskou komunitu, a tvoří tak v české společnosti uzavřenou skupinu. V Praze je pět korejských restaurací, jeden obchod s korejskými potravinami, jedno korejské kadeřnictví, sedm korejských cestovních agentur, přes deset penzionů určených pro korejské turisty a dvě náboženské organizace. Život korejské menšiny se točí kolem nich.

3. Jazyková situace korejské menšiny v České republice

Většina členů korejské menšiny kromě studentů není schopná mluvit česky. Ani Korejci, v jejichž životě čeština hraje důležitou roli, se učit česky nesnaží. Proč se vlastně Korejci odmítají učit majoritní jazyk v české společnosti? Odpověď můžeme hledat v mnoha oblastech.

Hlavní důvod bychom mohli najít v dnešním globalizovaném světě. Téměř každý (ovšem ne všichni) je v menší či větší míře připraven stát se světoobčanem. Řada lidí má znalosti cizích světových jazyků. Pokud chce Korejec komunikovat s někým v české společnosti bez znalosti češtiny, najde se vždy někdo, kdo mu může pomoci. Z toho důvodu komunikace mezi Korejci a českou společností probíhá spíše anglicky.

Druhým důvodem je, jak jsme se již zmínili, povaha korejské menšiny. Většina ekonomických a kulturních činností je soustředěna na samu korejskou komunitu, není třeba učit se česky.

Postavení češtiny mezi jazyky, její odlišné výrazové prostředky a obtížná gramatika hrají také neméně důležitou roli. V souvislosti s globalizací světa, v němž je za základní jazyk považována angličtina, jí dají Korejci přednost. Zdá se tedy, že je na začátku jakási snaha učit se česky, ale záhy se zjistí, že to není snadné. Z tohoto důvodu, pokud si to můžou rodiče dovolit, posílají své děti do mezinárodních škol. V současné době polovina ze zhruba 50 korejských dětí chodí do mezinárodních škol.

Moderní komunikační technologie, jako internet a satelitní televize, také ovlivňují postoje Korejců k majoritní češtině. Potřebu komunikovat s někým řeší tyto technologie, není třeba hledat si jinou společnost.

Přítomnost češtiny v životě korejské menšiny v České republice je velmi malá, zato se v korejské minoritě s velkým úsilím pěstuje korejšťina. Bez ohledu na to, do jaké školy korejské děti chodí, doma mluví jen korejsky. Korejci si myslí, že výhoda angličtiny se nejlépe uplatní na základě hlubší znalosti korejšťiny.

Korejská vláda podporuje tuto myšlenku a v Praze je zřízena korejská škola, která je provozována jednou týdně. Vyučuje se mateřský jazyk, matematika a korejská historie. Na učebnice, učebny, platy učitelů přispívá hlavně vláda, ale potřebné náklady nesou i rodiče.

4. Problémy a perspektiva korejské menšiny

Jak jsme dosud viděli, korejská menšina mluví víceméně jen korejsky a anglicky. Na otázku, kterou jsme si položili v úvodu, zda plní čeština úlohu nástroje pro integraci cizinců do české společnosti, u korejské menšiny je odpověď zatím záporná. Při volbě jazyků rozhoduje spíše princip trhu a charakteristika dnešního globálního světa. Tento problém však, zdá se, není jen problém český.

Na druhou stranu problém integrace korejské menšiny do české společnosti nespočívá jen v (ne)užitečnosti češtiny. Pro korejskou menšinu česká společnost ještě neposkytuje stabilní zázemí pro život v České republice. Životní náklady mnohonásobně přesahují příjmy, což je hlavní důvod, proč Korejci váhají stát se součástí české společnosti.

Bez ohledu na faktory ovlivňující postoje korejské menšiny k české společnosti se jí nabízí příležitost rozšiřovat si poznání a obzory prostřednictvím jiné kultury, a to nejen české, ale i různých dalších menšinových kultur tvořících českou společnost. Je zcela na korejské komunitě, aby si tento problém uvědomila a usilovala stát se v budoucnu právoplatným členem české společnosti.

Resumé

Ivan Dorovský

Slavonic Microliterature

The study aims at a phenomenon of so-called Slavonic microliterature, i.e. literature written in a microlanguage. According to the author, a microlanguage (or regional language, regiolect) is a regional variant of a national standard language that is spoken either within a country, or even abroad. The study presents several examples of such Slavonic microlanguages and their literature. The author concludes: besides 16 national Slavonic languages (and their literature), there are also almost 10 Slavonic microlanguage representatives which are of course an inseparable part of the national ones.

Lubomír Machala

Literature – Social Majority or Minority?

Comparing recent period of time with periods in the history of Czech literature when literary art flourished, the treatise tries to answer the question whether, in recent society, literature is a majority or minority phenomenon. If we take into consideration the information on the quantity of recent literary production that we can obtain from The National Library and other sources, we will probably come to a conclusion that Czech literature is certainly not drawing to a crisis. Nevertheless, it is also true that these days literary production and its admirers are an almost negligible social phenomenon. Thus literature remains a minority social phenomenon, though it plays an important role of a cultivating factor that occasionally influences even the majority.

Zdeněk Šanda

Zur Frage des impliziten Subjekts in der Literaturkommunikation

Diese Studie beschäftigt sich mit dem Problem des Status der Subjekte in der Literaturkommunikation. Sie konzentriert sich vor allem auf Subjekte, deren Status in der heutigen Erzähltheorie nicht eindeutig definiert ist – sie liegen oft „an der Grenze des Textes“, „außerhalb des Textes“, „am Rand des Textes“ usw. Zu ihnen gehören Subjekte, für die die Termini implizierter Autor – implizierter Leser, modellhafter Autor – modellhafter Leser, virtueller Autor, idealer Leser usw. benutzt werden. Unsere Anmerkungen weisen auf die Möglichkeiten der Verwendung einiger Aspekte der Erzählgrammatik von G. Genette und F.K. Stanzel für genauere narratologische Überlegungen über die Stellung dieser Subjekte in der Literaturkommunikation hin.

Jiřina Šedinová

Literature and Language of Jews in Bohemia and Moravia

The paper presents a survey of literature genres that originated in Jewish communities of the Czech Lands together with the reference to languages in which various literary types were written. The characteristics of both literature and languages is based on the fact that, in the diaspora, the Jewish culture has been developing in the direct connection with local historical and social conditions of life of Jewish communities. Consequently, it was influenced by specific features of the religious thinking and traditions of Judaism on one hand, and by local culture and literature on the other. In the course of centuries, the Jewish literature was enriched by Hebrew, Old Czech, Judeo-German, German, and New Czech languages. The conclusion refers to the above mentioned languages as used in the inscription on the monuments of Jewish material culture, namely tombstone inscriptions and dedicatory ones in various ceremonial objects. Similarly to the literature, also the inscriptions made in Hebrew, Old Czech, Judeo-German, German, and New Czech are of special significance for the knowledge of historical, social, demographic, and cultural development of Jewish communities in diaspora.

Josef Peřina

Literature in Regional German Press of Northern Bohemia at the Turn of the 19th and 20th Century

The paper focuses on literary supplements to regional German periodicals that were published in Northern Bohemia at the turn of the 19th and 20th century. A great number of 300 (!) above mentioned periodicals presented literary production of local writers. Both prosaic and poetic texts, published in the literary supplements, were usually of low aesthetic quality, evoking sentimental literature of the Romanticism era. All the texts pointed out how rich folklore, traditions, art, and history of Czech Germans in Sudeten regions were. Provincialism, local patriotism, and celebrating the fatherland were typical for these literary works. Although these texts lacked any nationalistic and chauvinistic tendencies, their emphasis on isolationism finally could have led to xenophobia in the 1930's.

Josef Jodas

Die fremdsprachigen Elemente im Werk des K. M. Čapek Chods

Der Aufsatz weist auf die ausserordentliche Reichweite und Vielseitigkeit des fremdsprachigen Materials im Werk des führenden tschechischen Naturalisten K. M. Čapek Chod hin, stellt seine grundlegende Charakteristik dar und deutet den Weg und Ziele der weiteren Forschung.

Tomáš Matějec

Macaronic Verses from the 18th Century Latin Manuscript

The article analyses macaronic verses (combining Latin and Czech) from the Latin manuscript *Humanissima rusticitas pastorum Walachicorum Jesulum ad se invitantium* (Nadmíru vzdělané venkovanství valašských pastýřů zvoucích k sobě malého Ježíše), written in the 18th century by an anonymous writer, joined with Czech territory.

Věra Jarolímková

Das Bild der Behinderten in Erzählungen von J. Neruda und K. Světlá

Der Beitrag befasst sich mit der Frage, welche Bedeutung das Thema des behinderten Menschen in den literarischen Werken von J. Neruda und K. Světlá eingenommen hat. Die Autorin ist zu der Schlussfolgerung gekommen, dass diesem Thema weniger Aufmerksamkeit als dem aktuellen Familien- und Gesellschaftszustand gewidmet wurde.

Gregor Schröer

Ke vztahu umělecké reflexe a kulturní identity v díle Friedricha Schlegela „Reise nach Frankreich“

Toto krátké pojednání se zabývá Schlegelovou cestou do Francie v roce 1802 a pojímá ji jako jeden ze zásadních zvrátů v jeho životě. Schleglova cesta do Paříže mu umožnila seznámit se se zdejší kulturou a každodenním životem. Autor zde zároveň získal první zahraniční zkušenost, jež podnítila jeho reflexi nad vlastní kulturní a národní identitou. Tento esej přináší náznaky Schleglova pozdějšího národněkonzervativního postoje.

Pavel Novotný

Zur Struktur von Schillers Wallenstein

Diese Arbeit soll die Struktur des „Wallenstein“ von Friedrich Schiller im Abriss veranschaulichen. Die im Text behandelten Relationen und Erscheinungen wurden auch graphisch dargestellt, was dieses äußerst kompliziertes Werk Schillers übersichtlicher macht und auf den Prozess seiner Entstehung deutlich verweist. Schillers schöpferische Technik bzw. die Betonung der Werkkonstruktion macht den „Wallenstein“ zum überraschend modernen Drama, das im Endergebnis ganz zeitlos wirkt.

Iveta Rucková

Kněžna Mechtilde Lichnowsky a Karl Kraus

Předkládané pojednání přibližuje kontakty kněžny Mechtildy Lichnowské a rakouského kulturního kritika Karla Krause. Oba autory spojoval nejen zájem o etickou a estetickou dimenzi jazyka, nýbrž také snaha akcentovat hodnotu literárního díla Franze Nestroye. Analýza korespondence kněžny Mechtildy Lichnowské a Karla Krause tak ilustruje jejich přátelský vztah a zároveň dokresluje spolupráci těchto dvou autorů při zhudebnování a uvádění Nestroyových frašek „Der Zerrissene“ a „Schlimme Buben in der Schule“ v letech 1922 - 1923. Charakteristika kontaktů Lichnowské a Krause je přiblížena na pozadí přátelství obou literárních tvůrců s hraběnkou Sidonií Nádhernou z Borutina a hraběnkou Mary Dobřenskou a zasazuje vybraná, ve studii zmíněná literární díla Mechtildy Lichnowské a Karla Krause do kontextu umělecké spolupráce a přátelského vztahu obou německy píšících autorů.

Jan Budňák

Das Bild der Tschechen in der deutschen Literatur

Der Beitrag analysiert drei Modelle des deutsch-tschechischen Zusammenlebens, die jeweils einem literarischen Text entnommen sind. Die Beweisführung im ersten Teil des Beitrags läuft darauf hinaus, dass wir über ein statisches Verständnis der unwandelbaren nationalen Stereotypen hinauskommen müssen: die Interaktion zwischen der Vorstellung vom Eigenen und vom Fremden schlägt sich im Begriff des literarischen Bildes von einer Nation nieder, das dann folglich in erster Linie auf seine Wandlungen hin erforscht werden sollte. Die Bellettristik als Stoffquelle taugt vornehmlich zu so angelegten Untersuchungen. Einerseits enthält sie oft viel konkretere Aussagen über einzelne Menschen/Figuren, sodass verschiedene Ausprägungen eines „Stereotyps“ unterscheidbar werden können. Andererseits konkretisieren die Texte auch die Modelle der deutsch-tschechischen Gemeinschaft. Der Beitrag stellt drei Modelle vor: das nationale Modell (Gottfried Rothacker: Das Dorf an der Grenze), das nichtnationale Modell (Josef C. von Wieser: Welehrad) und schließlich das antinationale Modell (Max Brod: Das tschechische Dienstmädchen). Die Bejahung, die Alternative bzw. das Entwerten sind dann die jeweils literarisierten auktorialen Intentionen in Bezug auf den Nationalismus als „Achse“ des zeitgenössischen Diskurses.

Eva Koudelková

A Contentious Book

In 1905, a collection of folk tales called *Krakonoš* by Ludmila Grossmannová-Brodská was brought out. Although it was declared as a children and regional book, this statement is very disputable. To be regarded as a children book it should have some attributes of so called intentional children literature whose rules were being constituted at the time when the book had been issued. In contradiction with these rules the book has a complicated composition with sophisticated storytelling and cardboard characters, it is full of extensive descriptive passages, not to mention the absence of aesthetic qualities. The book cannot be regarded as a regional one because its local anchoring is too vague. Although the authoress uses lots of toponyms, the book has no connection with a real life and customs of the Krkonoše region where the stories are to be set. Although the book by L. Grossmannová-Brodská is the most extensive of all the Czech children *Krakonoš* books, it has left no significant trace in the development line of children literature and remains completely as part of the 19th century literature context. Really original children literature on *Krakonoš* started to be written as late as between the wars.

Athena Alchazidu

Romanies in Spanish Literature

Publications on Spanish Romani minority are issued rarely in the Czech Republic, and mainly in isolated thematic units, with predominance of ethnological and sociological studies. Romani literature is either omitted or marginalized. As a consequence of social and political changes, the European society of the 21st century is forced to find a new and more precise definition of nationality, considered either in its narrow political sense (ie. belonging to a particular state) or viewed in its wider significance as a complex of cultural, ethnical, territorial and linguistic aspects. The topic of "Romanies in Spanish Literature" can be focused in two different ways. The first includes all those cases in which the Romanies and their culture serve as an inspiration for Spanish writers, playing thus a passive role. The second is represented by the cases in which the Romanies themselves play an active part, appearing as writers of the Spanish literature. Hence their works have an impact on the literary production in Spain.

Alena Scheinostová

Question of Identity in the Contemporary Romani Literature

The 20th century has seen many significant changes in the social and cultural situation of the Romanies, which has brought about a new need to search for

both individual and group identity. Romani literature has given a wide range of responses to this need; some of them are surveyed in the present study.

Michal Kovář

A Picture of Sámi Literature

Sámi writers and critics lay enormous emphasis on relationship between Sámi written and oral literature. This allows them uncover in their culture its significant and essential features and hence they can get along without referring out of their own cultural domain while building their identity. Above all, they try above all to specify appropriate access to Sámi literature by formulating principles according to analysis of older Sámi literature.

Jan Dlask

The Swedes and Swedish Literature in Finland

This article deals with the Swedish speaking minority living in Finland and its literature. It explains - on the background of historical aspects - the minority's privileged status in the Finnish language law. It describes general features of the literature, written by Swedish speaking authors in Finland, mentions the two philosophies of the minority, i.e. rural Swedishness, and cultural Swedishness, and discusses the problem of "the small world" in the frame of this minority community. As an example of it the article deals with the discussion on the works written by two authors, belonging to this minority, Henrik Tikkanen (1924-1984) and Christer Kihlman (1930), that took place in Finnish and Swedish newspapers during the 70's: some critics and also other people active in the cultural life became indignant and accused the authors' works for trying to portray the Swedish minority in Finland as an arrogant and decadent irresponsible upper class. Demands made on the representativeness of minority authors' works for a minority itself are an important matter in minority literatures.

Jana Pátková

Die Peripherie in „Das Lied von Brunnenwasser“ von Rakús

Für Stanislav Rakús ist eine theoretisch-epische Symmetrie kennzeichnend, die auch von seinen Lesern zur Kenntnis genommen wird. In seinem bisherigen Schaffen spielt die Thematisierung des Raums von Peripherie, die Besiedlung des Gesellschaftsrandes und damit verbundene soziale Verbannung der Figuren eine wichtige Rolle. An der Interpretation dieser gegensätzlichen Erzählungen ist es zu erkennen, dass der literarische Raum bei Rakús jedenfalls nicht nur eine Funktion des szenischen Hintergrunds hat. Der Raum wird von dem Autor bewusst als

eine Polemik zwischen Freiheit und Macht gebaut. Abhängig von dem Charakter der Macht bzw. der Schuld wird auch die Gestalt des Raums modelliert. Dort, wo das Kollektiv zum Schuldträger geworden ist, kann es nicht zur Katharsis der Hauptfigur kommen. Der Raum hat immer einen konvergenten Charakter. Dagegen eine persönliche Schuld der Einzelperson ermöglicht der Figur den Moment von Katharsis zu erreichen. Der Raum wird dann von dem Autor divergent modelliert. Die Machtposition greift immer schicksalhaft ins Leben des Menschen ein und vertreibt ihn die Peripherie aller gesellschaftlichen Bindungen.

Eva Štědroňová

František Khol – a Man of many Activities

František Khol (1877-1930) was one of the most agile characters and best managers of the Czech literature life in the first period of the last century; he was a prose-writer, librettist and interpreter, literature and theatre reporter, organizer of theatre life, author of expert and popularization articles about nature and culture-history. In 1920, he founded a theatre agency Centrum – it was his credit that new playwrights (e.g. Čapek brothers, F. Langer, F. Šrámek) were introduced abroad. Concerning literature, he came up with the Čapek generation especially in the field of narrative genre. Khol created a quite clear and precise vision about the form of modern prose; i.e. especially rational formed, composition-shaped, based on rich and adventurous storyline with which the characters without psychological complexity and analysis make a synthetic unity. The Khol's prose writing consists of three prosaic pieces – one collection of renaissance short novels "Rozmary lásky" (1915) and the two remaining pieces from present - short stories collections "Iluzionisté" (1911) and "Zrcadlo v baru" (1916).

Zdena Škapová

Marginal Literature in the Czech Cinema

The study characterizes both historically and critically the relationship between Czech film and marginal literature. It appears that till about the forties (in the 20th century) even the highlights of art literature were just exploited and degraded to mere popular film stories, mostly relying upon well-tried genres as melodrama or sentimental comedy. The meaningful ambition to transfer art literature to the screen without harmful reduction was then traceable sporadically from the late forties and all through the fifties. This situation radically changed in the following decade, in the era of Czechoslovak „new wave“. Film technology and language (style) was developed enough to enable a highly creative approach to literature. Novel or short story was adapted not for its attractive plot but for

its intellectual qualities, illustration was replaced by interpretation, filmmakers not rarely paid attention to a work of marginal literature and made a film of great artistic importance of it. Ever since the sixties, no Czech film adaptation of a book reached over the mastery of that decade's directors.

Jiří Chocholoušek

Josef Frič, a Forgotten Czech Poet

The paper deals with the work of the Czech poet Josef Frič (1900-1973) and suggests possible reasons why it was disregarded and marginalized within the history of the Czech literature. The marginal position is traditionally seen as a result of the fact that Frič published rarely, the paper, however, argues that the marginalization might equally result from the character of Frič's poetics, which was overshadowed by more comprehensible, distinct, and popular poetics of some of his contemporaries. The only recognition Frič received on the part of the literary history was due to the context of the early stage of the Czech avant-garde of the early 1920s: Frič was seen as a representative of a form of the so called Poetic naivism. Frič's later work which developed into an original variant of the poetry as testimony (it can be read within the context of successors of Skupina 42 or, similarly, associated with J. Čapek of the work *Báseň z koncentračního tábora*) has been entirely disregarded; the paper therefore attempts at characterising the development and capturing the distinctive features of this late Frič's poetics.

Štěpánka Kolářová

Zapomenutý autor Hubert Nerad

Príspevek predstavuje jedného ze zapomenutých německých moravských spisovatelů jihlavského nářečního ostrůvku, Huberta Nerada (nar. 1889). Pocházel z učitelské rodiny a sám také jako učitel působil. Jak jeho dětství, tak povolání se následně odrazily v jeho literárním díle. Nerad byl neobyčejně plodný autor, napsal velké množství povídek (mnoho z nich v jihlavském nářečí) a řadu divadelních her. Nerad sbíral také jihlavské lidové frašky a žertovná vyprávění, z nichž sestavil dva soubory „Iglauer Schwänkebuch“ a „Wer was en, obs wohr is“. Až do svého odchodu do Dánska v roce 1938 patřil Hubert Nerad k vůdčím osobnostem kulturního života na Jihlavsku.

Zlata Hokrová

Elisabeth Reichart, ein der besten Autoren der österreichischen Gegenwartsliteratur

Der Beitrag geht auf das Leben und Werk von Elisabeth Reichart ein. Elisabeth Reichart (geb. 1953) gehört zu den besten Autoren der österreichischen Gegenwartsliteratur. Schon während ihres Studiums befasste sie sich mit dem zweiten Weltkrieg, vor allem mit der Problematik des Widerstandes im Salzkammergut, was sich auch in ihrem Werk widerspiegelt. Ihre spezifische Poetik formt sich Anfang der 80er Jahre. 1984 entsteht ihr erster Roman - Februarschatten, in dem sich Reichart um eine Auseinandersetzung mit der braunen Vergangenheit Österreichs bemüht. Die Problematik der Vergangenheitsbewältigung erscheint auch in den nächsten Titeln und wird neben der Frage der Stellung von Frauen in der patriarchalischen Gesellschaft zum zentralen Thema ihrer Werke. Ihr bisher letztes Prosawerk weicht etwas von der angedeuteten Linie ab. Es handelt sich um ein Kinderbuch, das sich mit den Lebensperipetien eines elfjährigen Mädchens befasst. Ausser den erwähnten prosaischen Werken verfasste Reichart eine Menge von Hörspielen und Dramen sowie eine Anthologie.

Libor Marek

Richard Schaukal - ein anderer Österreicher

Im Mittelpunkt meiner Darstellung steht der aus Brünn stammende österreichische Schriftsteller Richard Schaukal. Am Beispiel dieses am Rande des literaturwissenschaftlichen Interesses vegetierenden Autors versuche ich die Gründe für die Rekanonisierung der deutschmährischen Literatur zu erklären. Den Kern des Beitrags bildet jedoch die Analyse von Schaukals Novelle Die Sängerin. Eine Tragikgroteske, welche dem 1906 erschienen Novellenband Eros Thanatos entstammt. Dabei konzentriere ich mich auf zwei zentrale Gestalten, Alexander Schreiner und die Sängerin Lucia Wendtheim-Corma. Schaukal ist es gelungen, das Drama eines durchschnittlichen Bürgers zu entwerfen, der in die gefährliche Nähe der Kunst, der Verführung, der Fremdartigkeit, verkörpert durch Lucia, gerät. In der vielschichtig symbolischen Novelle sind viele für die Wiener Moderne typische Themen und Topoi zu beobachten: Triebnatur des Menschen, hermetische Sphäre der Kunst, Problematisierung der Ehe und der Moral, usw.

Kateřina Nogolová

In between the Sexes

The paper analyses the work of contemporary British writer Jeanette Winterson. Her book is shortly classified within a context of British literature of last

two decades. The main topic of contribution is aspect of love, desire and boundaries in Winterson's fiction. Even though Winterson writes about lesbian love, she employs literary means that support her notion of unimportance of physical and grammatical gender. Winterson's ungendered narrator is further discussed as a literary device.

Igor Fic

Poetry by Jiří Kuběna

The paper analyses poetry written by Jiří Kuběna in 1980's. The author deals with the mythical and historical roots of Kuběna's longer compositions and reveals the thematic or symbolical correspondence with the traditional Classical and Christian symbolism in his lyrical poems. The predominant topic is love in its archetypal forms.

Jan Jícha

Eros Vulgaris or Language Switching in order to Dodge Those Things

This study deals with the cases when a text written in a base language contains words, terms, phrases, or periphrasis in another language, referring to sexual acts, images, or parts of human body related to sexuality. Examples are taken from fiction, showing various combinations of languages. The reason for this switching is mere reproduction of someone's speech, an attempt to make the text appear more professional, more scholarly, extended accuracy, stronger aesthetic appeal, attempt to avoid uttering the direct or "bad" word. This last case is the closest to the traditionally understood linguistic "taboo". However, in the field of literary fiction, it is rare, for most writers are not ashamed to use any word, and if they, are they tend to find other solutions, using the material offered in the base language.

Tamara Bučková

Zu den Phantasie- und Märchenmotiven in der deutschsprachigen Kinder- und Jugendprosa des 20. Jahrhunderts

Das Referat beschäftigt sich mit den Phantasie- und Märchenmotiven in den märchennahen Kindergeschichten, Kinder- und Jugendromanen der deutschsprachigen Literatur der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Die Aufmerksamkeit wird dem magischen Realismus und seinen Prinzipien in der Kinder- und Jugendliteratur gewidmet. Diese künstlerische Richtung wird als ein moderner Trend in der Interpretation der literarischen Texte vorgestellt. Der literarische Text soll nicht nur auf das Buch als die Vorlage für die folgende Bearbeitung zum Dienst steht. Die Analyse der ausgewählten Texte wird auf

die Rezeption der Phantasie- und Märchenmotive gerichtet: Solange diese Literatur über eine Welt spricht, die Erwachsenen und Kindern gemeinsam ist, können auch aus Erwachsenen Leser von Märchengeschichten und Erzählungen mit phantastischen und Märchenmotiven werden. Es ist offensichtlich, das aus dem Blickwinkel des Autors auch die Erwachsenen „heimliche Adressaten“ dieser Texte sind. Die Poetik des magischen Realismus kann unsere Weltauffassung dadurch bereichern, dass sie die Aufgaben der Phantasie im Kontrast und im Zusammenhang mit der Realität betont. Diese Bereicherung bezieht sich auch auf die Überzeitlichkeit und ihre überregionale künstlerische Aussage, wobei die individuelle und gemeinsame Rezeption der Texte durch Kinder und Erwachsene die schöpferische Kraft der Gattungen hervorhebt.

Ctirad Kučera

Aus der gegenwärtigen deutschen Folklore über die Tschechen

Die narrativen Texten aus dem bayerisch-tschechischen Grenzgebiet in den Untersuchungen der neunzig Jahren (z. B. ein Bericht von Elizabeth Fendl in „Oldenburger Beiträge zur Kultur und Geschichte Ostmitteleuropas“, Band 4., 2002) schildern die gegenwärtige deutsche Folklore über die Tschechen. Jedoch zeigt man in diesem Beitrag einen europäischen Kontext dieser Texte und ihre zeitgenössische interkulturelle und imagologische Interpretation.

Silvie Jašková

Deutschmährische Dramatiker des 19. Jahrhunderts

Die Olmützer Arbeitsstelle für deutschmährische Literatur widmet sich der Erforschung der weissen Stellen in der deutschsprachigen Literaturgeschichte. In einem Teilprojekt dieser Forschung wird das Schaffen der deutschmährischen Dramatiker des 19. Jahrhunderts untersucht. Zum Objekt der Forschung werden deswegen nur solche Autoren, die aus Mähren stammen oder deren (gedruckte) Werke in engem Zusammenhang mit Mähren stehen. In diesem Beitrag werden dann in Auswahl einige Dramatiker vorgestellt. Erstens die Schauspieler oder Theaterunternehmer, die selbst schriftstellerisch tätig waren und vor allem Volksstücke produzierten, zweitens berühmte Prosaisten, die sich um das „hohe“ Drama bemühten und drittens die in Mähren eher rare Erscheinung des religiösen Dramas. Am Beispiel von Ludwig Goldhann wird veranschaulicht, warum ein in Mähren nicht geborener Autor als mährischer Dramatiker angesehen werden kann und am Beispiel von Phillip Langmann dann die Tatsache, dass die grossen literarischen Strömungen, wie z. B. der Naturalismus, auch in der Provinz reflektiert wurden.

Petra Knápková

Deutsch-jüdische Schriftsteller aus Mähren

Die Erforschung des deutsch-jüdischen Schrifttums aus Mähren bzw. Österreichisch-Schlesien befindet sich an ihrem Anfang. Ihre Aufgabe ist es, vor allem die in Vergessenheit geratenen Autoren, die aus der mährischen, jüdisch geprägten Provinz stammten, der Öffentlichkeit vorzustellen und auf das spezifische soziale und kulturelle Milieu, in dem sie schriftstellerisch tätig waren, aufmerksam zu machen. Nicht nur ihr Leben oder ihr Werk, sondern auch die unterschiedlichen Lebens- und Entstehungsumstände in einem relativ geringen zeitlichen und örtlichen Raum, sollen Auskunft über die Reichhaltigkeit dieser Literatur geben und in einen breiteren historischen und kulturellen Kontext bringen.

Libor Martinek

To the Work of Hanns Cibulka and Rudolf Mayer-Freiwaldau, German Natives of the Jeseníky Mountains

The matter of relations and coexistence between the Czech and German nations in the Czech territory has been taboo for many years, especially because of ideological reasons, or the interpretation has been biased. The German literature in the region of the Jeseníky Mountains includes themes related to the local area, but also historical and existential themes. The author of the essay is interested in this kind of literature particularly if it features general artistic and moral significance. Having proved the artistic quality of literary output of the authors mentioned above, the assumption about a new literary phenomenon represented as German literature of the Sudeten Mountains can be accepted in its entirety.

Ivo Harák

Lost Sudetenland in Radek Fridrich's Poetry

In his study the author deals with the analysis of Sudeten theme in books of poetry *Řeč mrtvech / Die Totenrede* and *Erzherz*, written by Radek Fridrich, a contemporary poet from Northern Bohemia.

Ivan Stupek

Lidovost v německy psané literatuře na území Slezska v letech 1918-1938

Príspevek sa zaoberá otázkou lidovosti a národnostných až nacionálnych poloh v německy psané literatuře na území ČSR v letech 1918-1938, na území mezi Těšínem, Bohumínem, Opavou, Krnovem, Jeseníkem a Javorníkem. Velká část

německy píšících autorů na území severní Moravy tvořila uměleckou produkci poeticko-konvenčního žánru. Na druhé straně jsou autoři tvořící v rámci „Heimatsliteratur“, tedy literatury o své vlasti, v níž se vyslovují citově ke svým problémům. Významnou roli hraje žánr industriální, agrární a sociální literatury. Vnitřní přebudování od agrární idyly k industriálnímu modernismu hrálo však větší roli v tzv. Dolním Slezsku. V Horním Slezsku bylo typičtějším jevem setrvávání na tradičních přírodní, vlastenecké a sociální literatury. Autoři se zabývali otázkami morálky a způsobu chování, zda by měly mít masový vliv na kultivaci a zlepšení mravů společnosti. Vlast má být stabilní a silná nejen ekonomicky, ale i morálně a sociálně.

Slavomír Ondrejovič

Glosse zu den sprachlichen Mehr- und Minderheiten

Der Verfasser beschäftigt sich mit der Problematik der sprachlichen Minderheiten, besonders der slowakischen Inseln im Ausland. Er meint, dass die Sprachgesetze nicht schädlich seien, wenn sie ausgeglichen bezüglich der verschiedenen Sprachgemeinschaften sind.

Mira Nábělková

Slovak Presence in Present Czech (Language) Situation

The paper deals with some current communicative relations between Czech and Slovak in the Czech Republic. The decade since the division of Czechoslovakia in 1993 has introduced new asymmetrical features into Czech-Slovak language contact. It is still characteristic and widely accepted that both languages are used among Czechs and Slovaks in a variety of common communicative situations, but among young people having less contact with Slovak and low perceptive/passive bilingual competence new tendencies to avoid reading or hearing Slovak texts sometimes appear. Fragments of Internet discussions that can be considered a manifestation of language management oriented toward such language behavior are introduced.

Květoslava Musilová

The Present Czech and Slovak Language Contact Phenomena

The author offers the results of a sociolinguistic research (2002 and 2004) dealing with the state of use of Czech and Slovak contact variants and slovakisms. The comparison of the statistical results showed that more Czech respondents did not consider some expressions and collocations as slovakisms in 2004 than in 2002; i.e. a lot of contact variants have been absorbed in Czech and have become a part of the standard Czech language vocabulary.

Oldřich Uličný

Existiert die einheitliche mährische Sprache?

Der Autor meint, dass eine einheitliche mährische Sprache (Kultursprache) heute noch nicht existiert. Die Unterschiede unter den drei mährischen Interdialekten sind zu gross, obwohl sich einzelne Lexeme und grammatische Formen auf dem ganzen mährischen und mährisch-schlesischen Gebiet verbreiten. Die Unterschiede unter den mährischen Interdialekten werden in Richtung zur tsch. Schriftsprache (also nicht zu der gesprochenen Alltagssprache in Böhmen) allmählich beseitigt. Trotzdem überleben einige Lexeme und phraseologische Einheiten, hauptsächlich die mit prophaner Herkunft und expressiver Wirkung, wie auch die unterschiedlichen Aussprachegewohnheiten, die die mährischen und schlesischen Sprecher charakterisieren.

Patrik Mitter

Fremde Komponenten von Zusammensetzungen und ihre einheimischen Äquivalente

Das Ziel dieses Artikels ist es zu zeigen, zu welchen Komponenten von internationalem Charakter äquivalente Komponenten in der tschechischen Sprache existieren. Die Komponenten können in drei Gruppen eingeteilt werden. Die erste Gruppe bilden Komponenten von internationalem Charakter, zu denen eine semantisch gleichwertige Komponente in der tschechischen Sprache zur Verfügung steht. Diese einheimische Komponente kann entweder funktional gleichwertig, oder funktional ungleichwertig sein. Die zweite Gruppe bilden Komponenten von internationalem Charakter, die eine synonyme oder teilweise synonyme einheimische Komponente haben. Die dritte Gruppe bilden Komponenten, die weder eine funktional gleichwertige, noch eine semantisch gleichwertige einheimische Komponente haben.

Sylwia Doktor

Univerbization in Sports Lexicon of Slovak

The paper deals with a specific way of multi-word units condensation, so-called univerbization. Such a reduction is typical for colloquial speech, slang, and professional language. The author presents many examples of univerbized units of different kinds from the semantic field of sport. The examples are excerpted from the contemporary Slovak press and dictionary of Slovak.

Jiří Zeman

Foreign Personal Names in Czech

The paper deals with the problem of adaptation of foreign personal names, whose various kinds are presented, within the system of Czech language. It analyzes their integration into Czech anthroponymic system.

Milan Hrdlička

Phrase Sets and their Translation

The article deals with the translation of phrase sets, which is a very serious problem for every translator because it is very difficult to find out an available equivalent, coming up to original in all aspects (functional, content bearing, stylistic). The author analyses four possibilities of their translation: when phrase set in the original text comes up to phrase set, or to free word combination, or to single word in the translated text, and alternatively, when the phrase set in original text has no translating equivalents.

Miloš Mlčoch

Anglicisms in Chat Communication of Youth

The Author deals with an occurrence of anglicisms in chat communication of youth. Namely he pays attention to two Internet forums – Hudba (Music), Počítače a Internet (Computers and Internet). Anglicisms are often intended to attract and amuse an addressee. They are realised in nicknames, slang expressions and terms. It is common to use English lexemes as means of foregrounding and to connect an English base with a Czech suffix.

Kateřina Spiess-Velčovská

Englisch in der deutschen Werbung

Die Kommunikationsbranche in der Tschechischen Republik lässt immer häufiger die Tendenz erkennen, englische Wörter und Redewendungen in die Werbesprache einfließen zu lassen und sich damit vermeintlich internationalen Standards der Werbung anzunähern. Einige Beispiele und verschiedene Untersuchungen in Deutschland haben aber gezeigt, dass die Verwendung von sogenannten Anglizismen nicht immer der richtige Weg zu den Kunden sein muss. Der Vortrag sollte Pro und Contra der fremden Sprache aufzeigen und auch einen Einblick in die Entwicklung des deutschen Kommunikationsmarktes vermitteln.

Emilia Wojtczak

Language of German Youth

The article analyses the language of the German youth. It is characterized by extensive expressiveness and creativity. Similarly to other countries, the language of the German youth is under great influence of media, music, and technology, especially computer technology. Many borrowed terms are used, first of all, from the English language.

Franciszka Witkowska-Lewicka

Stereotypes and Cross-cultural Communication

The current article is devoted to the problems of cross-cultural communication in the context of stereotypes. The subject is connected with the problem of translation and adequate understanding of the text and the situation.

Jiří Vacek

Wie sehen sie uns, wie sehen wir sie?

Im Beitrag werden tschechische und deutsche Redewendungen und Redensarten verglichen, die die Nachbarländer und ihre Bewohner beschreiben. Weiter wird die Kenntnis und der Einsatz der Wendungen in gegenwärtigen Umgangssprache erforscht. Es wurde festgestellt, dass viele Wendungen rasch veralten.

Jindřiška Svobodová

Second-language Vocabulary and its Function in a Literary Text

The paper deals with the function of the second language vocabulary in a literary text. We can see, in the analysed text *Paměť mojí babičce*, that this kind of vocabulary works as a medium of characterization of the literary environment. The real meaning of this second-language vocabulary we can understand from author's translation, or from context.

Soňa Schneiderová

Nutzung der Sprachmöglichkeiten in der zeitgenössischen Prosaliteratur

(Zu Prosatexten des mährischen Autors Jan Vrak)

Die prosaischen Texte von Jan Vrak können einer Gruppe von Texten zugeordnet werden, die als postmoderne Literatur bezeichnet wird. Der Autor verwendet im Rahmen dieses Paradigmas verschiedene Aspekte der nationalen Sprache sowie Phänomen der Mehrsprachigkeit. Die Sprache wird nicht

nur zum Mittel, sondern auch zum Objekt der künstlerischen Stilisierung, zum Ausdruck von allgemeinen Charakteristiken und Einstellungen des Autors zur Sprachrealität.

Svatava Škodová

Direct Method in Teaching Czech as a Foreign Language

The Direct Method belonged among progressive methodological approaches of teaching English in the 1960s. This method has many advantages but also disadvantages. Even though it is not constructed for teaching flective type of language, it is possible to modify it for the need of understanding the flectivity in a language. In our proposal we want to show how the positive parts of the method were modified for teaching the grammatical system of the Czech language. This modification was tested on a group of Vietnamese students of Czech in the academic year 2004/2005.

Barbora Štindlová

Teaching Czech for Vietnamese Students

In our article we reflect on the specifics of teaching Czech for Vietnamese students in intensive courses at the Technical University of Liberec. Teaching students without a mediatory language is very demanding for the teacher who has to deal with typological divergence in Czech and Vietnamese languages and socio-cultural differences.

Hana Hrubá

Los problemas de los topónimos españoles en la educación

Los gentilicios en español derivan de los topónimos mediante los sufijos -ense, -ano, -és, -eño, -ino, -ego y muchos más (Josef Dubský en su Diccionario español-checo cita en total 17 sufijos). De algunos topónimos españoles podemos derivar más variantes (Jaén: jaenés, jaenense, jaenero, jienense, aurgitano); en algunos casos, al lado del gentilicio regular, existe otro derivado del nombre latín (fenicio, íbero...) de la ciudad (Sevilla: sevillano, hispalense; Guadalajara: guadalajareño, arriacense). También pueden tener formas distintas los gentilicios derivados del mismo nombre, según si se usan en España o Hispanoamérica. La etimología de algunos topónimos y sus gentilicios es bastante complicada y refleja la influencia de las civilizaciones que habitaron sucesivamente la Península Ibérica.

Milada Odstrčilová

Kontrastivní analýza a interference ve výuce cizích jazyků

Příspěvek se věnuje problematice interferenčních chyb při výuce cizích jazyků. Těmto chybám lze předcházet také prostřednictvím konfrontace příslušných jazykových jevů mateřského a cílového jazyka, v tomto případě tedy jazyka českého a německého.

Adéla Syrovátková

Kontrastive Analyse der brisanten Wörter

Im Mittelpunkt des vorliegenden Artikels steht die Frage der brisanten Wörter aus germanistischer Sicht. Die Aufmerksamkeit wird der sog. ideologischen Polysemie als einer der strategischen Techniken im politischen Diskurs gewidmet. Die Problematik der ideologisch polysemantischen Wörter wird anhand kontrastiver Beispiele politischer Publizistik tschechischer und deutscher Provenienz im ausgehenden 19. Jahrhundert dargelegt.

Mi-Young Park

Language Situation of the Korean in the Czech Republic

The paper deals with the language situation of one language minority in the Czech Republic. The author proves that the Koreans do not want to learn Czech. They do not feel motivated for learning it as they can sufficiently communicate with the Czechs in English.

OPERA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE LIBRECENSIS
SERIES BOHEMISTICA

EUROLITTERARIA
&
EUROLINGUA
2005

V roce 2005 vydala Technická Univerzita v Liberci,
Hálkova 6, 460 01 Liberec.
Číslo publikace 55-005-06

Editor: Oldřich Uličný
Redakce: Jiří Chocholoušek, Eva Koudelková, Václav Lábus,
Tomáš Matějec, Karel Šebesta, Eva Štědroňová,
Oldřich Uličný, Kateřina Váňová

Sazba: Nakladatelství Bor, Liberec
Vytiskl PBTisk, s.r.o., Příbram.
Vydání první. Náklad 150 výtisků. 404 stran.

Distribuce: Katedra Českého jazyka a literatury,
FP TU v Liberci [www.fp.vslib.cz/kcl]

ISBN 80-7372-040-X